

Elabbas

**Sonun
başlangıcı**

povest və hekayələr

Bakı
"Nurlan" - 2007

Ön sözün müəllifi **Əsgər Rəsulov**
filologiya elmləri doktoru

Redaktor
Rəssam

Nəriman Əbdülrəhmanlı
Kirman Abdin

ƏLABBAS.

Sonun başlanğıcı. Povest və hekayələr.
Bakı, "Nurlan", 2007. - 504 səh.

Kitaba yazılıçının otuz illik bir dövrü əhatə edən ədəbi yaradıcılığının ilk nümunələrindən tutmuş son əsərlərinə cən yenidən işlənmiş povest və hekayələrinin bir qismi daxil edilmişdir.

Ə 4702000000
N - 098 - 2007

© "Nurlan", 2007
© Əlabbas, 2007

Ürəyi ilə şair, düşüncəsi ilə filosof, qələmi ilə nasir

Azərbaycan nəsrinin 80-ci illər nəslinə mənsub istedadlı yazıçı Əlabbas haqqında ən yiğcam və sərrast fikri, zənnimcə, tanınmış tədqiqatçı, ədəbiyyatşunas-filosof Sabir Bəşirov deyib. O, əllisinə nərdivan dayamış bu söz sənəti xiridarının yaradıcılığına həsr etdiyi monoqrafiyasının dördcə kəlməlik, lakin tutumlu adında görkəmli nasırın ədəbi portretini dəqiq çəkə bilib: "Əlabbas: Sözün köhnə kişi" Bu ad eyni zamanda Əlabbasın Azərbaycan nəsrində ədəbi hadisə sayla biləcək (lakin təəssüf ki, uzun illər çap olunmayan, çapından sonra da xeyli vaxt üstündən sükutla keçilən) "Köhnə kişi" poves-tinə göndərmədir.

Aydındır ki, buradakı "köhnə" sözü vaxtı keçmiş, nimdaş mənasında yox, müdrik, dünyagörmüş söz-qələm əhli mə-nalarında işlədilib. Şübhəsiz ki, bu ifadəni yalnız Əlabbasın otuz ilə yaxınlaşan ədəbi fəaliyyətinin indiki ucalığından geriyə - bu zirvənin yamaclarına, ətəklərinə, köklərinə, qay-naqlarına doğru boyanan, onun bütün yaradıcılığını yaxından izləyən və müasir ədəbiyyatşunaslığının tələbləri səviyyəsində təhlil edə bilən tədqiqatçı işlədə bilərdi.

Bu ifadənin mənim üçün ən maraqlı məqamı həm də burasıdır ki, Əlabbas "Köhnə kişi"ni qələmə alanda 20-21 yaşlı gənc idi və o dəliqanlı çağında, özünün də vurulduğu bədii obrazının - Qaratelin yaşında olmasına baxmayaraq, qələmi elə o vaxtlar "köhnə" kişilərin püxtələşmiş müdrik-liyində idi. Onun elə o illərdən başlayaraq deyiləsi sözü var-dı. Aradan keçən əsrin dördə biri qədərki zaman dilimi gös-

tərdi ki, Əlabbası yazmağa sövq və təşviq edən keçici gənclik həvəsi, şöhrət azarı deyildi. O, ədəbiyyat dünyasına qədəm qoyduğu ilk illərdən nəzəriyyədə adına ideya məzmunu deyilən, oxucuya çatdırılmaq istənən birbaşa və ya dolaylı mesajı-məramı olan sənətkar yetkinliyində idi.

İlk mətbü əsərlərindən bu günə qədər keçən iyirmi beş il, yaxşı mənada, Əlabbası dəyişdirməyib: sözübütöv qalıb, simasını ən gərgin anlarda və dönəmlərdə belə itirməyib, bədii dilə sədaqətini qoruyub, ədəbiyyata xəyanət etməyib və hər sözün üstündə əsməkdə davam edib, yazıçının öz təbiriylə desək, "sözləri qızıl suyuna çəkməyi" sürdürüb. Və ədəbiyyata kiçik hekayələrlə gələn Əlabbas yaradıcılığı uzun illər povestlərlə davam edib, nəhayət, qısa bir müddət əvvəl roman janrında ilk əsərini də oxuculara təqdim edib.

Əlabbas ədəbiyyatın əbədi və humanist missiyasının fövqündədir, qələminiancaq inandığı və doğru bildiyi mövzuların işlənməsinə, bədii cəhətdən mənalandırılmasına yönəldir. Onun əsərlərində "köhnə" mövzular - özünəqədər bədii təsvir predmetinə çevrilmiş mövzular işlənirsə, demək, yazıçının bu mövzuda yeni sözü var, hadisələrə yeni baxış bucağı var, əvvəlki deyilmişlərdə onu qane etməyən, işlənmə şəkli, dil, üslub və s. baxımdan razı salmayan məqamlar var. Buna görə yazıçının mövzuları həmişə yenidir, orijinaldır və özünəməxsusdur.

İlk hekayəsi hələ iyirmi beş il bundan əvvəl çap olunan Əlabbasın (1981-ci ildə "Ulduz"" jurnalında çap olunan "Kişilik"" hekayəsi) 80-ci illərin sonlarından etibarən işıq üzü görməyə başlayan kitablarını - "Gümüşü gecələr"" (1989), "Dogma ocaq" (1989), "Güdəz" (1993), "Uçurum" (2001) və hələlik son kitabı "Qiyamçı" romanını (2004), son illərin mətbuat və internet səhifələrində dərc edilən və kitablaşmayan hekayələrini oxuyub qurtaranda ilk ağlıma gələn fikir bu olub:

ürəyi ilə şair, düşüncələri ilə filosof, qələmi ilə nasir olan sənətkar! İndi bu sətirləri qələmə alarkən vaxtilə ağlıma gələn bu fikri yavaş-yavaş xırdalamağa, necə deyərlər, "əsas-landırmağa" başlayıram.

Əlabbas ürəyi ilə şairdir, çünki əsərlərinin dilinə folklor məxsus səyyallıq, axıcılıq, xalq danışışq nitqinə xas duruluq, saflıq, zənginlik hakimdir. Diqqət edin, sanki "Dədə Qorqud"un ozan diliylə danışır:

" - Bəri gəlgil, qəm tütəyi, - dedi,- gəl dərdimə çarə elə!

Elə bu dəhgədə nagahani səslə kiminsə onu öz adıyla çağırıldığını eşidib dinşəməyə başladı. Nə səs, nə səmir, qu desən, qulaq tutulardı"

Doğrudur, əsərin təhkiyəsi, ifadə və təsvir vasitələri, süjet və kompozisiyası, mükalimələr və daxili monoloqlar, addım-başı sənə bunun nəsr - ya hekayə ("Mərənd ölüsü"), ya povest ("Köhnə kişi"), yaxud da roman ("Qiyamçı") olduğunu xatırladır. Lakin daha dərin mütaliədə hiss edirsən ki, sözlərin siqləti, semantik yükü, sintaktik konstruksiyaların quruluşu, cümlələrdə kəlmələrin düzümü, obrazların rəngarəng dünyası, lirik psixologizmi, zəngin dili, sənətkarlıqla işlənmiş əsrarəngiz təbiət lövhələri poetik ovqata, ruha köklənib, sanki vəznini və qafiyəsini yerinə oturtsan, sətirlər misralara, proza poeziyaya çevriləcək...

Əlabbas düşüncələri ilə filosofdur. Qəhrəmanlarının danışıığı, mühakimələri, hadisələrə baxış tərzi filosofanədir. Ən kiçik hekayəsində də, ortahəcmli povestində də, irimasståblı romanında da yazarını bədii təhlil və təsvir predmetinə çevrilən mövzunun anatomiyası, daha doğrusu, anatomik fəlsəfəsi, obrazların danışışq, hal və hərəkətlərinin motivasiyası, hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələri, zaman və məkanın, ictimai-siyasi mühitin tip və xarakterləri formallaşdırma prosesi və s. məsələlər düşündürür.

Ədəbiyyatın maarifləndirmə, informasiya-bilgi ötürmə, əxlaqi tərbiyələndirmə, bədii həzz vermə, etik-estetik zövq formalasdırma və s. kimi rəngarəng funksiyaları içərisində bir də insanı düşündürmə, bu və ya digər məsələ (söhbət bəşəri ideyalardan, qlobal problemlərdən də gedə bilər, sərf milli, dar məkan çərçivəsində cərəyan edən hadisələrdən də - bütün hallarda mövzu bəşəridir!) ətrafında obyektiv fikir formalasdırma missiyası var ki, Əlabbasın əsərlərində bu funksiya digərlərindən daha qabarıqdır. Və bu funksiyanın gerçəkləşdirilmə metodu publisistikadan fərqli olaraq müəllif təhkiyəsində verilmir, yazıçı "mən"inin təhlil və şərhində dilə gətirilmir. Bu missiya obrazların öz aralarındaki mükalimələr, təsvir edilən hadisələr, nəql olunan əhvalatlar, tip və xarakterlərin daxili monoloqları, bu və ya digər məsələ barədəki mülahizə və mühakimələri vasitəsilə yerinə yetirilir. Bu metod müəllifin oxucuya ünvanladığı mesajı adresata dəqiq ötürməyə kömək edir, müəllifi düşündürən məsələlər eyni zamanda oxucunu düşündürən problemə çevirilir. Elə buna görə də Əlabbasın qəhrəmanlarının əksəriyyəti ziyalılardır, elm adamlarıdır. Müəllif başa düşür ki, onu düşündürən fərd ilə fərd arşındakı ikitərəfli münasibətlər, fərd ilə cəmiyyət arasındakı çoxyünlü əlaqələr, fərd və cəmiyyət ilə təbiət arasındakı mürəkkəb və ziddiyyətli məqamlar ziyali obrazları vasitəsilə daha dolğun bədii təhlil obyektinə çevrilə bilər. Yazıçı səhv etmir. Əlabbasın yuxarıda sıraladığımız qlobal problemlərə dair fəlsəfi düşüncələrini, onu narahat edən taleyüklü sosial-siyasi problemləri, cəmiyyətdə baş verən mənəvi tənəzzül, əxlaqsızlıq, mənəviyyatsızlıq, biganəlik, özgələşmə və ən əsası, sonu görünməyən dibsiz quyu misalı vəziyyətdən qurtuluş yolunu tapmaqdakı çarəsizlik kimi qəлиз problemləri onun tip və xarakter səviyyəsinə yüksəlmiş ziyali obrazları dilə gətirirlər. Ötən yüzilin ilk iki onilliyindən

fərqli olaraq son iki onilliyində Azərbaycan ziyalıları qorxunc, təlatümlü hadisələr burulğanı imtahanından kəsrə çıxdılar. Xalqın 70 illik "ideologiyasızlıq" məktəbində təlim-tərbiyə almış ziyalıları ilə digər təbəqələri arasındaki dərin "uçurumlar" olduğu özünü bütün dəhşətilə göstərdi. Və Əlabbas bu "qopuqluğu" öz sənətkar fəhmiylə hiss edir və dilə gətirir.

Ali təhsilli, ancaq aylıq məvacibi tək boğazını dolandırmağa kifayət etməyən, kirayəçi qaldığı evin pulunu verə bilməyən çarəsiz və köməksiz qəhrəmanın problemi onun daxili monoloqu vasitəsilə oxucuya çatdırılır ("Küçə").

İnsanların biganəliyi və laqeydliyi fonunda düşdüyü həyat girdabından çıxış yolunu ancaq özünü öldürməkdə görən ziyalı Talibi intihara sürükləyən ictimai mühit, sosial motivlər onun özü tərəfindən yox, arvadı, meyitxana həkimi, müstəntiq, qardaşı və oğlu tərəfindən açıqlanır ("Mərənd ölüsü").

"Gelin ayaqqabısı" hekayəsində ideya oxucuya əsərin səkiz il elmi iş yazmaqla məşğul olan qəhrəmanı Fərəclə onun doqquzillik arvadı Ülkər arasındaki mükalimə vasitəsilə çatdırılır.

"Başsağlığı" hekayəsinin qəhrəmanı otuz altı yaşlı Seyfəli də elm adamıdır, müdafiəyə hazırlaşır. Bu məsələ ətrafindakı müəllif düşüncələri qismən əsərin qəhrəmanı ilə onun elmi rəhbəri arasındaki dialoqlarda səslənsə də, final sonluğu (müəllif tapıntısı) vasitəsilə - Seyfəlinin kənddən köhnə həmkarlarına göndərdiyi başsağlığı teleqramında dilə gətirilir.

"Gecəyarısı hadisə" hekayəsinin qəhrəmanı Səlim müəllim də ziyalıdır, alimdir, professordur. Lakin mənəviyyatı çök-məkdə, əxlaqi dəyərləri çürüməkdə olan bir cəmiyyətdə Müqəddəs Kitaba sığınmaq da insanı mənəvi böhrandan qurtarmağa kifayət eləmir. Ələlxüsus, əgər bu Kitabı almaq üçün lazım olan xırda bir məbləği tapmaq məsələsi müşkül-dürsə! Əslində, Səlim müəllim imkanlı adamdır. Lakin məsə-

İə burasındadır ki, Səlimin anası Xanım ana "Qurani-Kərim"in ancaq halal zəhmətlə qazanılmış pulla alına biləcəyini söyləyir ki, bu halal pul Səlim müəllimdə və onun tanış-bilişində yoxdur! Məhz hekayənin fəlsəfi məqamı bu nöqtədən başlayır: bütün zaman və məkanlarda, xüsusilə də dünyəvi cəmiyyət sahibi xalqlarda bu günə qədər öz həllini tapmayan halal-haram məsələsi İslam əxlaqı müstəvisində sınağa çəkilir və hadisələr çözələndikcə məlum olur ki, Səlim müəllimin ailəsində də, onun çevrəsindəki dostlarında da, işlədiyi akademiya sistemində də "halal-haram" mübarizəsi heç də halalin xeyrinə deyil...

Onlarla maraqlı hekayənin, bir neçə güclü povestin ardından nasir Əlabbasdan ədəbi hadisəyə çevrilə biləcək bir romanın doğuşunu gözləmək yazılıçının yaradıcılığını yaxından izləyənlərin haqqı idi. Şəxsən mən bunu gözləyirdim. Lakin bu doğuşun ağırsız ötüşməyəcəyini də bilirdim. Əlabbas "Köhnə kişi"dən zəif əsər qələmə almamalıydı. Və nə yaxşı ki, bu şübhələrim özünü doğrultmadı (Romanın əvvəlində müəllifin yazdığı "Bir neçə kəlmə"dən anlaşılır ki, eyni niğarançılıq onun özündə də varmış) Əlabbas öz adına və müasir Azərbaycan nəşrinə layiq bir romanla ortaya çıxdı: "Qiyançı"

Burada əsərin geniş təhlilini vermək istəmirəm. Tədqiqatçı S.Bəşirovun yuxarıda adı çəkilən monoqrafiyasında romanın səriştəli təhlili verilib. "Qiyançı" haqqında görkəmli tənqidçimiz A.Hüseynov da öz müsbət fikirlərini söyləyib. Mətbuat səhifələrində roman haqqında çıxan tanıma yazılarından və müsbət rəylərdən də, yəqin ki, oxucu xəbərdardır. Mən yalnız əsər haqqında indiyə qədər deyilənlərə bir neçə kiçik strix əlavə etməklə kifayətlənirəm.

"Qiyançı" romanı son dövrlərdə dəbdə olan postmodernizm üslubunda yazılmayıb. Əsər klassik Azərbaycan nəşri

üslubunda və ənənəvi türk təhkiyə mədəniyyəti müstəvisində qələmə alınıb. Romandakı zaman dilimi və coğrafi məkan baxımından şərti keçidlər hadisələrin 80-ci illərdə cərəyan etdiyi təəssüratı oyadırsa da, əslində daha əvvəlki dövrlərə aiddir. Başqa sözlə, bu hadisələr son iki onillikdə ortaya çıxan millət və din qarşısızlaşması, etnik-ayrılıqçı zəmində meydana gələn hadisələr deyil. Bu hadisələr 70 il yaşadığımız ictimai-siyasi mühitdə baş verən "sovət əcaibliklərindən" tipik bir epizoddur (Magistral dəmiryolu çəkilməsi - məsələn, məşhur BAM, elektrik stansiyası üçün sututar inşaatı - məsələn, Araz SES və s. məqsədlərlə neçə-neçə kəndin-qəsəbənin boşaldılması, insanların dədə-baba yurdundan köçürülməsi hadisələrini xatırlayaq). Əmr və sərəncamlarla yaşamağa alışmış xalq, hökumətin aldığı bir qərarla öz dədə-baba torpaqlarını sakitcə tərk edir, buna üsyən edən, qiyam qaldıran yoxdur. Dağdan arana, arandan dağa sürülən dilsiz-ağızsız, ən dəhşətlisi isə kök yaddaşından, torpaq və əcdad bağlılığından məhrum milli ruhsuz xalqın başqa bir zaman və məkanda öz torpaqlarını zorla və ya "kömüllü" tərk etməsi çox da təəccübü görünmür... Və romanın yazıcının hekayələrindən ən mühüm fərqlərindən biri budur ki, "köç"ə qarşı qiyam qaldıran, üsyən edən Bəbir ziyalı deyil! Onun yan-yörəsindəki tək-tük ziyalılar isə yalnız məsləhət verənlər, hadisələrin qızığın çağında "ağızlarına su alıb duranlar", canlarından hələ də "37-ci il xofu" çıxmayanlardı!

Roman iç-icə keçmiş zəncirvari hadisələr yumağı olsa da, təsvir və təhkiyə klassik ənənəvi nəşr üslubundadır, sakit və təmkinlidir, "ağayanadır". Yazıcının bu cür anlatış tərzi hadisələrin dinamik inkişafını qətiyyən yavaşlatır. Roman çoxşaxəli və əlvan süjet xəttinə malikdir. Müəllif təxəyyülü olan qurmaca dünya ilə real gerçəklilik arasındaki münasibətlər düzgün qurulub və ölçü mütənasibliyi gözlənilib. Kompo-

zisiya yazılıçı məramının, insan psixologiyasının anlaşılmaz sırlarının, mürəkkəb həyat reallıqlarının açılmasına, hadisələrin müfəssəl dinamikasının yüksələn xətlə inkişafına maksimum dərəcədə imkan verəcək şəkildə düşünülüb. Bütövlükdə "Qiyamçı" romanı dərin mündəricəsi və bədiiliyi, yüksək ideya məzmunu, mürəkkəb obraz və xarakterlərin mükəmməl işlənişi, müəllifin peşəkar yazılıçı təhkiyəsi və əsər qəhrəmanlarının dilinin canlılığı, üslubunun özünəməxsusluğu, yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmış əsrarəngiz təbiət lövhələrinin obrazlılığı ilə həm yazılıçı Əlabbasın yaradıcılığında, həm də Azərbaycan nəsrində yeni sözdür.

Əsgər Rəsulov
filologiya elmləri doktoru

h
e
k
a
y
o
l
d
r

GƏLİN AYAQQABISI

Elə birdən, ulduzları əfil-əfil yanan konyak şüşələrinə baxıb, əlini cibinə salanda dərd götürdü Fərəci: niyə, axı niyə bu zəhrimara pul versin? Uşağınə bir dəst paltar, özünə kefiistəyən bir köynək ala bilməzmi?

Alıcılar gəlib-gedir, kassa həmişəki adətilə çəqqıldayırlar, amma Fərəcin əli cibindən çıxmırkı ki, çıxmırkı.

"Niyə sevinməyəsən ki? Araq-çaxırın hesabına alım olmusañ. Əlbəttə, sevinmək lazımdı..."

Kəndlərindən çox-çox uzaqlarda, bu ucsuz-bucaqsız Bakı şəhərində, bu şərab mağazasının ortasında o səs dərin boşluqdakı kimi əks-səda qopara-qopara hər an, hər dəqiqə kassanın çaq-çuqqu ilə həməhəng təkrarlanırdı: "Araq-çaxırın hesabına, araq-çaxırın... Niyə?... Axı niyə?..."

Bu həmin sakit yay gecəsi idi ki, Fərəc az qala sübh səhərəcən yuxu görmüşdü. Gözünün qabağında ya rəhbərinin gülən çöhrəsi canlanırdı, ya da o şeylər ki, onlardan son vaxtlar it ayrıandan bezən kimi bezmişdi və yuxudan yarımcıq qalxıb yerinin içində oturan kimi fikirləşmişdi ki, əgər sabah Bakıya da bu əhval-ruhiyyə ilə yola düşsə, heç nə... Getməsə yaxşıdı. Hələ şey-şüyünü yığmalı, kağız-kuğuzunu qaydaya salmalı, səhər də obaşdan durmaliydi ki, quzunu kəsib hazırlasın.

Axırda bezmiş, alışqan və tək bir siqaret götürüb çıxmışdı ki, bayırda çox da yubanmasın.

Oturmuşdu, fikirləşirdi: bircə bu il də tez gəlib keçsəydi, canı birdəfəlik qurtarardı. Bəsdi Bakıya ayaq döydüyü... Axı kim olsa, bezməz? Bu səkkiz ildə ora getmədiyi ay, bəlkə də,

yoxdu. Ta o vaqon bələdçisi qalmayıb ki, onu tanımadı ol-sun. Bilirlər ki, filankəsdi, hansı kənddəndi, neçə ilin disser-tantıdı. Bir dəfə hətta biri söz də salmışdı: "Amma öz aramızdı, bu dissəntantlıq da bir şey deyil haa! Hayif deyil aspi-rant? Üç ilə biləsən ki, ya hə, ya yox... Mənim qardaşım düz üç ilə müdafiə elədi" Sonra da özü Fərəcə haqq qazandırmışdı: "Amma neyləyəsən, ev-eşik yiyesi, ailə-uşaq sahibi, üstəlik də kənd yeri... Gəl aspirant ol görüm necə olursan?!"

-Fərəc?

-Qorxuzdun məni,-dönüb yoldaşını görən kimi dedi,-hələ yatmadısan?

-Bu nə vaxtin siqaretidi? Bu da təzə çıxıb?

-Siqaret adamı düşüncəli göstərir.

-Deyirəm axı, niyə alımə oxşayırsan son vaxtlar.

Nə vaxtacan dinib-danışmadılar. Sükut idi, it-zad hürüb eləmir, təkcə aşağıdan - meşədəki bataqlıqdan qurbağaların zəif qurultusu gəlirdi. Kənarında oturduqları çarhovuzun or-tasından sakitcə fişqiran suyun sıçrantıları ağlı-göylü işiqda bərq vurub, tez də yox olurdu. Belə sakitliklər olsa-olsa, bir də adam təzə-təzə eşqə düşən vaxtlar olur: heç nə danışma-dan, səssiz-səmirsiz oturub düşünür, min cür xəyalalı dalırsan. Ancaq o yaşda bu səsləri duymaq da hamiya nəsib olan şey deyil.

Orda əyləşmişdilər ki, Ülkər gəlin gələnin onmu-on beşmi günü tamam olanda düzəltmişdilər. "Yatmadan əvvəl otura-riq" demişdi Ülkər. "Yəni gecələri, sükutu belə xoşlayırsan?" "Sənsiz olmayanda həə" "Bəs olanda?" "Dünya bomboş və kimsəsiz görünür"

Amma yaman qəribəymış dünya: üç ay, beş ay... və lal-din-məz axşamların birində gecələrin görünməz sehrinə sıgal çə-kən o su şiriltisi da niyəsə minlərlə adı şeydən birinə dönmüş-dü.

-Niyə gəldin, yataydın.

-Qapının səsinə oyandım, gördüm çıxırsan, yazığım gəldi.

-Yazığın?-Fərəc siqareti yarımcıq tullamalı oldu.

-Fikirləşdim ki, nəyinə gərəyidi axı bu zəhrimər alimlik?-Ülkər büründüyü yaylığı ciyninə çəkdi,-biz cəhənnəm, nə gecən var, nə gündüzün. Bəs deyilmə bu andırə qalmış dəftər-kitabla əlləşdiyin?

-Bu da öz arvadın, axır o da dilə gəldi,-Fərəc üzünü yana tutub deyindi,-nəyi pisdi bunun?

-Bəs nəyi yaxşıdı?

Fərəcin üzünə gülüş gəldi:

-Alim arvadı olassan.

-Çox elə lazımmış...

-Bura bax, gəl açıq danışaq,-o, qollarını arvadının boynuna doladı.

-Sağ ol, Fərəəəc! Səndən belə nəvaziş?

-Görürsən, yenə birinci sən başladın zarafata.

-Zarafat... zarafat... Həmişə belə deyirsən. Amma bu qolların zarafatına nə vaxtdan həsrət qaldığımı özün də unutmuşsan. Gör nə iyyamdı bir ürəkaçan sözünü eşitmirəm? Nə vaxt ki, uşaqqı tək əylənmək istəyirəm, ya yazı yazır, ya kitab oxuyursan. Onda ki, oxşanmağım, əzizlənməyim gəlir, mərət makinadan yapışırsan. Sən qabaqlar, nə qədər ki, dəftər-kitaba qurşanmamışdır, istiyidin, od kimi... Ağlıma da gəlməzdii ki, belə buza dönə bilərsən. Elə bilirsən, bu illəri bir də yaşayacaq?

-Təəccüblənmə,-Fərəc dünyalar yola salmış adam kimi danışdı,-həyatda adiləşməyən şey yoxdu. Hər şey əvvəl-axır sakit bir axara düşür. Həyat bunsuz, yəqin ki, həyatlığını itirədi.

-Məni bu alim cümlələrinlə tovlaya bilməzsən. Guya, biz bilmirik, həyat dediyin nədi? Yaxşısı budu boyнuna al ki, o

kağız-qələm, o dəftər-kitab səni daşa döndərib, dəmirə çevirib. Ev-eşik dərdi, arvad-uşaq qayğısı indi səninçün heç nədi. Mənə nələr vəd eləmirdin, yadında? Elə alacam, belə bəzəyəcəm. Bəs hanı?... Lazım deyil, Fərəc, daha heç biri lazım deyil mənə. Sakit, bəzək-düzəksiz, isti bir ocaq, balalarım olan yer indi hər şeydən əzizdi mənə. Amma sən məni bunların hamisindən məhrum eləmisən, hamisindən. Hər dəfə sənə baxanda vitrin müqəvvvaları yadına düşür.

-Bunları sən deyirsən, Ülkər?

-Nə vaxtdan istəyirəm, heç olmaya onu soruşasan ki, doqquz ildi bir ayaqqabının içindəsən, bu, pisinə gəlmirmi? Əyindəki soyxalar gəlinlik paltarındı, neçə ilin nimdaşıdı, onları ev-eşik geyimi eləməyin vaxtı çatmayıbmı? Başqaları kimi iki ayağımı bir başmağa dirəməmişəm ki, hökmən mən deyən olmalıdı. Yoxun nə olduğunu bilirəm, müəllim adamsan, quruca maaşla dolanırsan, alığın ətə, una, qəndə-çaya yetir, böyük şeydi. Amma hesabla gör, neçə ildi Bakıya ayaq döyürsən? O vaxtdan dəftər-kitaba, yola-rızə sərf elədiklərini toplaşaydın, indi filan qədər xərclik idi. Axı nə qədər yazıb-oxumaq olar? Hardan beyninə yerləşdi bu, bilmirəm? Əvvəl gül kimi dolanışığımız, gün-güzəranımızvardı. Qoy açığın deyim: əgər bilsəydim ki, bu adı sən təmiz əllərlə qazanırsan, heç vaxt dilimə belə söz gətirməzdəm. Amma ona yanıram ki, hər şey tərsinədi. Yoxsa alimliyə, şan-şöhrətə kim pis deyir ki?... Hər dəfə gedəndə bir cəmdək quzu, bir bağlama təzə təndir cörəyi, nə qədər araq-konyak, hədiyyəsi-filanı da öz yerində... Bu mürəbbə arvadının - həkim buyurub, şəhərdə olmur, bu mer-meyvə qızının - gələndə özü diliylə tapşırıb. Oğluna da bir ayrı şey, gərək, mütləq Şahbuz kaqoru gedə ki, içib kökələ, ana-dangəlmə zəifliyi var. Belə mənim gözlərimin ikisi də birdən aydın. Axı alnimizin təri, əlimizin zəhmətiylə qazanılmış halal-hümmət pulumuzu niyə itə-qurda yedirdək?

-İndi hər şey belədi, niyə axı sən bu sözü deyirsən?-o, ciblə-rini eşələdi, olsun ki, siqaret axtarırdı,-tək mən olsaydım, sən haqlı idin.

-Bu da bizim alim,-o qədər ləzzət elədi ki, Ülkər əllərini bir-birinə vurub güldü,-danışlığı sözə bir bax! Dinmə, ayıbdı, gülərlər.

-Elə bilirsən, mən başa düşmürəm? Axı bunun özü də bir ad-sandı. İndi tək-tük alim taparsan ki, o yolu bunlarsız keçmiş olsun.

-Gör bir özünə nəylə təsəlli verirsən? O da sizin maymaqliğınızdı ki, gözünüz görə-görə başınıza döyüb çörəyinizi əlinizdən alırlar.

-Mən deyiləm, sənsən, ay Ülkər, bir özün fikirləş gör, rayon yerindən əliboş, elə-belə atila-atila gedənə nə deyərlər? Ayıb deyilmə? Hələ bu da heç... Deyək ki, heç onlar demədilər. Elə-belə deyirəm dəə, sözgəlişi, bəs mənim öz adamlığımı nə gəlib? Qaramca danışmazlarmı ki, a filan-filan şüdə, bu boyda yekəlmisən, bilmirsən ki, üzü hansı əl yuyar?... Duzdü, çətindi, bilişəm, amma belə olmasayıdı, mənim də işim başqalarınınkı kimi on-on beş iləcən çekərdi. Şükür allaha, hələ heç səkkiz il tamam deyil, intəhası bu il də olmasa, dost deyən olsun, gələn ilin sonlarına kimi işin kürəyini qoyacam yerə. Sevinmək lazımdı, amma sən ürəyimi tökürsən.

-Əlbəttə, sevinmək lazımdı, niyə sevinməyəsən ki? Araq-çaxırın, cəmdək-cəmdək quzunun hesabına alim olursan. Bu-nunlamı sevindirirsən bizi, bunamı alımlıq deyirsən?

-Nə dilbilməz adamsan sən?-Fərəc arvadını elə çəp-çəp süzdü ki, guya, onu ilk dəfə idi göründü.

-Bəs o Qulandı, Qulamdı, nədi rəhbərin, onun vicdanı hardadı? Yəni başa düşmür ki, apardığın şeylərin hamısı kimlə-rinsə boğazından, rahatlığından, əyin-başından kəsilməyin hesabına başa gəlir? Vicdansız əclaflar! İyirminci əsrin sonu-

du, amma hələ də adamlar bir-birini soymaqla məşğuldular.
Mən belələrini, bilirsən, nə eləyərdim?

-Nə eləyərdin?-Fərəc başını da silkələdi.

-Divara dayayıb hamının gözü qabağında alnından güllələ-yərdim.

-Yaxşı ki, sənin əlində ixtiyar-zad yoxdu, yoxsa gözü tökülməmiş adam qoymazdın,-Fərəc qollarını yana açıb əsnəyə-əsnəyə gərnəşdi,-dur,-dedi,-dur, bir az da otursan, aləmi qatassan bir-birinə. Hələ yuxudan yarımcıq durmusan belə od eləyirsən, gör ayıq başla danışsaydın, nələr eşidərdim?

Arvad durmağına durdu, ancaq getmədi.

-Gətir,-dedi,-ayaqlarını yuyum, sonra. Səhər yol gedəssən. Birdən yanına cavan qadın-zad düşər, yaxşı deyil.

-Hardaydı məndə o bəxt? Mənim yoldaşlarım ya kar kişi olar, ya kor arvad.

-Taylı tayını deyiblər axı...

-Bəs indi niyə yadına düşüb?-Fərəc ayağı yuyulanda xəbər alırkı,-bəlkə, heç oyanmazdın.

-Bakıya getmək söhbəti gələndə həmişə başıma elə qiyamət qopur, heç üzünə baxmaq istəmirəm, sən hələ ayağını deyir-sən... Amma deyim ki, sənin kimi hərifi çətin bir-iki ilə əldən buraxalar. Çəkdiyim onun dərdidi...

-Bə nə oldu? Siz qurtarmayacaqsınız?-kimsə arxadan yün-gülə toxundu,- axı iş adamıq, yubanırıq.

Səs eşidən Fərəc bir yerə baxdı, bir göyə baxdı, bir cibindən çıxardığı pullara baxdı. Sonra Fərəcə, onun əlində tutduğu pullara kassir qız baxdı, ancaq görsətmə idi ki, Fərəc niyə məhz bu qarabuğdayı, bu suyuşırın qızı gülmək tutanda ov-cundakı pulları xışmalayıb əzə-əzə suyu süzülən adam yerişi ilə baş alıb getdi?

Arxadan daha kiminsə gülüşü eşidildi. Pulun əlində, quru-yub qalasan kassanın qabağında, sonra da ki, o hərəkət - kim gülməzdi buna? Amma bəxti orda gətirmişdi ki, onu tanıyıb eləyən yox idi.

Lap düzünə qalsaydı, hamısı Ülkərin oyunları idi. O cəncəl səhbətdən sonra məktub da yazıb qoyasan ki, bilirəm, axşam qəlbinə dəydim, amma yəqin ki, bağışlayarsan. Biz qadınlar yaman tez kükrəyən oluruq, heç nədən alışib, tezcə də sö-nürük... Pulu da xərclik edərsən. Gərək ki, səndə az idi. Bax da, araq-konyak, ümumiyyətlə, könlün nə istəyir, alarsan. Xə-yalına ayrı şey gəlməsin, təmiz ürəklə deyirəm. Bilirəm ki, evdən acıqlı çıxdın. Bir sözlə, soyub-soyub quyruğunda mur-darlama!

Qatarın yeknəsəq taqqiltısında Fərəc arvadının çıxartdığı hoqqaya qəzəblənsə də, həmişəki kimi, səliqə ilə büküb qoyduğu körpə xiyarı, təzə-tər göyərtini, toyuq qızartmasını ləz-zət və iştaha ilə bədənə vurdu. Gecə idi, kuppenin pəncərəsində puçur-puçur damlalar işarirdi və bu damlalarda bayırdağı so-yuğa, viyiltilya yaraşmayan, hətta o yağışın özünü belə unut-duran təmiz bir şəffaflıq vardi. Qalan şeylər də lap sentimen-tal romanlarda olduğu kimiyydi: çişkin, dəmir təkərlərin ahəngdar taqqiltısı, həsrət qollar kimi arxalarınca uzanan gü-müşü relslər... Kupe yoldaşı da cavan, hətta deyəsən, arası za-rafatla, demək-gülməklə saz olan bir qadınıdı. Üstdəki iki yerdən biri boşdu.

Məktub pencəyin döş cibindən, pul isə alışqan qutusundan çıxdı. Əvvəl, yəqin, duzdu, fikirləşdi. Sonra... Düzü, heç sonra da əhəmiyyət vermək lazıim gəlmədi. Belə şeylərin nə olduğunu yaxşı bilirdi o: bir vaxtlar atasının ayağı Bakıya, Yereva-na, Tbilisiyə düşəndə yaddan çıxmasın deyə, anasının öz əli ilə yazdığı alınası ayın-oyunun, şey-şüyün siyahisindən ibarət məktubları azmi görmüşdü? Elə Ülkərin özü də... Daha o şey

qalmırdı ki, siyahıya salmasın.

Pul əlli üç manat idi. Qəpik-qəpik, quruş-quruş yiğilib top-
lanmış əlli üç manat... Doğrudan, qəribə adammış bu Ülkər.
Həm deyir, alnimizin təriylə, halal zəhmətimizlə qazandığımız
pulumuzu niyə başqasına yedirdək, həm də xəlvətcə öz əliylə
pul qoyur ki, dərdinə gərək eləsin. Gəl indi başa düş!

Nə qədər ki, məktubu açmamışdı, fikirləşirdi ki, yəqin, Ülkər
yenə ən birinci aşşüzəndən başlamış olar. İki dəfə adı siya-
hıda birinci gəlsə də, Fərəc kəndə onsuz qayıtmışdı. Piti bar-
dağı da onun kimi. Nədənsə heç rastına çıxmırıldı. Fikir ver-
mişdi, siyahıda həmişə də əsas yeri mətbəx avadanlıqları tu-
turdu. Məsələn, iki müxtəlif rəngdə çaynik, on-on beş stəkan-
nəlbəki, irili-xirdalı bir dəst qazan, abgərdən, taxta çomçə, bir
cüt meyvə qabı... Sonra uşaqlara əyin-baş. Anasına ayrı şey
lazım deyil, kəlağayı, qalın corab, çust... "Əziyyət çəkib, sən
boyda oğul böyüdüb. Ayrı nə olsa, başının ucalığıdı"

Hərdən nəyisə siyahıya salmağı unudanda üstəlik qadın
ayrılıq dəmində dili ilə də bərk-bərk tapşırırdı ki, filan şeyi
yaddan çıxartmasın. Fərəc isə hər dəfə kitab gətirirdi, bir də
bükülüb bağlanmış dəstə-dəstə makina vərəqləri...

Amma Ülkər bu dəfə həm kağız yazıb qoyub, həm də pul
ki, yekə kişisən, bəs deyilmə sözümüz qulaqardına vurduğun?

Elə ki, məktubu açdı, yol yoldaşı dərhal zarafata başladı:

-Adamındandı, yəqin, oxuyub gülürsən...

-Siz nə danışırsınız, canım, doqquz ildi, evliyəm.

-Onda evə şey-şüy almalısınız,-görünür, o, söhbəti yarımcıq
qoymaq istəmədi,-ayrı nə ola bilər ki?

Fərəc qəsdən düz demədi:

-Elədi ki, var, düz tapmısınız.

-Siz kişilər də bu cür yazıq olmuşunuz. Bir yerə rahat ge-
dib-gələ bilməzsiz arvadların əlindən. Filanı al, filanı tap...

-Çarə nədi?-deyən Fərəc məhz həmin dəqiqlərdə fikirləş-

mişdi ki, yaxşı oldu, evdən əsəbi çıxmışdı, fikri özündə deyildi. Gör belə də başısoyuqluq olar? Kimə, kimə arvadına acıq eləyir. Səfehin biri, səfeh! Nə isə, keçib daha. Qayıdanda üzrxahlıq edər, bununla da hər şey düzələr. İşin bu məqamında xırda məsələlərə çox da fikir vermək lazımlı deyil. Əsas odu ki, qəməgin olduğunu bürüzə verməsin, sabah düşən kimi heç olmasa dörd dənə "Göy göl" beşulduzu alsın, yoxsa bu, Ülkərin sözü olmasın, doğrudan da, soyub-soyub quyruğunda murdarlamaq olar.

...Qatar gecənin adamların yorğunu yatan vaxtında hardasa bir düzənin ortasında, deyəsən, heç stansiya-zad olmayan bir yerdə fishafisla tövşüyüb sakitləşdi. Yağış heç kəsənə oxşamırdı. Hər şey o yana, yerə düşmək mümkün olmayıacaqdı. Məcbur qalıb siqaretini arakəsmədə çəkməli oldu. Hardasa qabaqkı vaqonlarda sərnişinlərin hay-küyü eşidilirdi. Olsun ki, yer üstə çənə-boğaz olmuşdular. Gecə ya bu səsləriylə vahiməliydi, ya bu zülmətə görə beləydi, ya da Fərəcə elə gəlirdi. Birdən ağlina batdı ki, vaqonları qatardan ayrılib qalsa, bu palçıq düzün, bu qaranlıq irəmənin ortasında aqibətləri necə acınacaqlı olar və baxdı ki, tükləri biz-biz durub... Hələ bu harasıdı? Birdən qatar tərpənəndə yixilsa, necə? Görəsən, kimsə onun hayına qalarmı? Adamlar qatarın dalınca zariyazariya yüyürən bir dissertanti, halına acıyb xilas edərlərmi? Bilərlərmi ki, yazılıdı, neçə illərdi bu yollarda ayaq döyür: rayon sənin, Bakı mənim... Ya bəlkə, əllərini dizlərinə vurub, qatardan top kimi yumalanaraq uçan bu mağmın adama gülə-gülə uzaqlaşarlar?

"Bu nədi? Ona nə olub? Axşam elə, indi belə. Nə isə baş verir!"

-Mən cəhənnəm, əti götürüb aradan çıxarlar e!-qəflətən yerrindən götürüldü, dəli kimi kupeyə soxuldu və bir daha əmin oldu ki, nəsə qəribə bir hal baş verməkdədi, hərçənd kупедə

sakitlik idi, yatmışdilar. Hövlnak yatacağın qapağını qaldırdı və əti yerində görsə də, əyilib tor zənbildəki amanatı kəsik-kəsik nəfəslə qoxulayana kimi ürəyi yerinə gəlmədi. Ət tərtəmiz idi - gül kimi. Bircə az-maz quru qan iyi gəlirdi ki, o da olan şey idi. Pencək əvvəlkitək asılqandan sallanırdı, bununla belə əlini cibinə haçan və necə atdı, özü də bilmədi. Yalnız sıfətindəki ürəyəyatan ovqatı duyandan sonra hiss elədi ki, nahaq yoldaşı haqda bəd gümana düşüb: bu gözəllikdə, bu zəriflikdə qadın nədi, oğurluq elədi, başqasının cibinə girdi nədi? Gör bir nə sakit yatıb? Bəlkə də, yuxu-zad görür. Bəs görəsən, bu uşaq nə karədi? Yəqin, Bakıda qohumu-zadı var. O adam ki, vağzaldan onu yola salırdı, deməyinə görə, şəhərdə qabağına çıxan olacaqdı, bircə gözləri üstə olsun ki, düşməyə-zada qoymayalar, qatardan qalar.

İçəridən bir yüngülvari ətir qoxusu da gəlirdi. Qadın bir az yönü o tərəfə uzanmışdı. Boyun-boğazı, ələlxüsus, sinəsi yarı-yayan açıq idi... və Fərəc səs salmadan soyundu. Düşündü ki, görəsən, bu qəşənglikdə qadını, özü də bu yaşda yola tək ötürən kişinin başında ağıl adında şey varmı?

Qapını kilidləsə də, yenə arxayı ola bilmədi. Çöndü, baxdı, bir də yoxladı. Ancaq mənasız şey idi: paltarlarını, ayaq-qabısını, hətta asılqandan asılmış enli, bərbəzəkli qalstukunu və köynəyini çıxarıb səliqə-sahmanla yatacağın altına, ətin yanındaki boş yerə yiğdi. İntəhası yerinə uzanandan sonra bərk peşmanladı: "Birdən başmağın, corabın ətə iyi çıxar, biabır ollam!"

Bəli, açıq-aşkar nə isə baş verirdi.

Durdu. Götürdü. Corabı ayaqqabının içində, ayaqqabını isə stolun altına, lap dibə qoydu və uzandı. Hətta gülümşədi də; yox, yaxşı ki, götürdü, yoxsa, doğrudan, soyub-soyub quruğunda murdarlamaq heç yaxşı iş deyil. Bu Ülkər də bir cürə adamdı. Beyninə söz saldı da: quruğunda murdarlamaq!

Bəlkə, lağla yazıb? Yoox, bu lağ eləməyə oxşamır. Elə fikri olsaydı, deməzdi ki, nəyinə lazımidı bu zəhrimər alimlik? Ni-yə sevinməyəsən ki? Araq-konyakın, cəmdək-cəmdək quzu şaqqlarının hesabına alım olursan!

Alim. Doğrudan da, bu gün-səhər müdafiə eləyir, yeni nə tapıb? İnsanlığa nə bəxş eləyib? Kosmosda yeni kəşfmi, yeni peyk ixtirasımı, ya maşın icadı, yeni təyyarə? Gülməyə bilmədi: o nə yazırıd? Biabırçılıq! Axi bundan insanlığa nə? Elmə nə? Görəsən, adamlar indiyəcən necə yaşayırmış bunsuz? Necə olub ki, bu "tapıntı" ən birinci onun ağlına gəlib və necə olub ki, bu həqiqəti də bu günəcən dərk eləməyib?

Nə vaxtsa gecənin sükutunu yenə qatar təkərlərinin səsi doldurdu. Ancaq yol yoldaşı demişkən, elə bil qatar yox, bri-qadir atı gedirdi; hara yetir, dayanır, harda adam gördü, saxlayır, adamin lap zəhləsini tökürdü.

Yenə içərinin havası çatışmadı, yenə Fərəc əməlli-başlı boğulmağa başladı və yenə niyəsə bütün bunların hamisİNİN çarəsi kimi mələfəsi üstündən sürüşüb düşmüş qadını uzun-uzadı süzməli oldu. Elə-belə, quru-quru baxanda da ətir saçاقığını güman elədiyi o qənirsiz sıfətdə, yaxasının düyməsi yarıyacan açılmış, özündən xırdaca gulləri olan gecə köynəyində, incə, nəcim barmaqlarda, ensiz, nazik dodaqlarda, hətta o ağappaq sinədə də bu zərif varlığa yaraşmayan ətirsizliyə özü də mat qaldı. Ələlxüsus ona görə ki, kupe ta indilərəcən bə-növşə qoxusuyla bir idi. Doğrudan, görəsən, hardaydı o bayaqqı iy? Getdikcə bu qatarın hər şeyi lap özünə oxşamağa başlayırdı...

Durdu, bir xeyli yerinin içində oturdu. Boyun-boğazını qaşdı və handan-hana ağlına yerləşdi ki, çıxsın üstə, bəlkə, pəncərədən hava vura. Ancaq orda, yağışın təmiz qoxusunu sinədolusu ciyərlərinə çökəndən sonra da hiss elədi ki, içəridəki sadəcə havasızlıq deyil, ya özünə nəsə olub, ya da bu qatar ki-

mi dünyanın da əməlli-başlı xarabı çıxbı. Yoxsa belə şey olardı: gül kimi yumşaq vaqonda, sakitlik, üstəlik gözünün qabağında yatmış dünya maralı... sənsə boğulub ölürsən! Fərəc qeyri-ixtiyari təkrarən bayaqkı fikrinə qayıtdı: yox, şəxsən mən arvadımı yola tək buraxmanam. Şübhəsiz, əri maymaq adamdı ki, belə səfəhlik eləyib. Zalim qızına baxmağa ikicə göz lazımdı: donu, ayaqqabısı, zərif qapaqlı saatı, dəst-dəst üzük-sırğaları, hələ əvəzsiz həmaili... Görəsən, nəylə, hansı pullarla alıblar? Bəs əri nə işdədi? Həlbət prokuror-zad olar. Hər halda dissertation deyil, məlum məsələdi...

Elə bu an ağlina görünməmiş bir fikir gəldi: silkələyib bu qadını oyatsın, soruşsun ki, bəri bax, gör nə deyirəm? Yoldaşınız harda işləyir? Elə-belə xəbər alıram, istəyirəm görüm, o, pulunu necə xərcleyir ki, sən belə zövqlə geyinə bilirsən? Siz allah, bağışlayın, siz də mənim öz bacım. Axı mənim Ülkərim hələ də gəlinlik paltarlarının içindədi. Neçə illərdi, ona bir çürük dənə də ala bilməmişəm. Başa düşürsünüzüm, nə deyirəm? Nə vaxtdandı yanında gözükögəliyəm...

Gecənin bir aləmindən sonra necə oldusa, birdən-birə bu qatar qaranlığın qoynunda elə uçmağa başladı ki, deyərdin bəs leydən qanad alıb. Amma bu, Fərəcə belə gəlmirdi, elə doğrudan, belə idi...

Və səhərin gözü açılan kimi Fərəc salamsız-sabahsız "bacısının" üstə hücum çəkdi:

-Əriniz harda işləyir?

-Müəllimdi.

-Müdafıə-zad eləməyib ki?-sualını verməkdən Fərəc özünü heç cür saxlaya bilmədi.

-Dərdi yoxdu,-qadın üzünü pəncərəyə sarı çevirdi,-əvvəla, bu, kənd yerində nəyə lazımdı, ikincisi də, yaxşı dolanışqçun gərək elə mütləq müdafıə eləyəsən? Bir hektar torpaq sahəmiz var, nəyimizə bəs deyil?...

Fərəc o yerə gəlib çıxmışdı ki, maşınların tiriltisindən qu-laq tutulurdu. O tərəfdə, taxta hasarın içində üstüörtülü hey-kəlin böyür-başını düzəldirdilər. Bu tərəfdə, kənarına geyimi ilə bir-birinə oxşayan oktyabryat uşaqlar kimi boyhaboy ağaclar düzümlənmiş səkidə adamlar qarışqa kimi qaynaşırdılar. Fərəc əlindəkiləri yerə qoyan kimi ən birinci məktubu ci-rıb atdı və üzərində iri qırmızı xətlə "Təzə dana əti" yazılmış şüşəli mağazanın ağızında yaranmış uzun-uzadı növbəni və haray-həşir qoparan adamları görər-görməz xəyalına gəldi ki, görəsən, Qulam müəllim ömründə bircə dəfəsə də ət növbəsinə dayanıbmı? Bu vurçatlaşının nə olduğunu xəbəri varmı? Dondurma ət necə, dilinə dəyibmi belə şey?

Çünki Fərəc rəhbəri Qulam müəllim olan ona qədər aspirant və dissident tanıyırdı ki, əksəriyyəti də kənd və rayon yerindən olan uşaqlarıdı... və ət növbəsindəki o qırğını görəndən sonra onun xəyalına ayrı nə gələ bilərdi?...

Fərəcin bir az başı aşağı əyildi, bir az əlindəki tor zənbil yuxarı qalxdı və o bu sovqatı imsiləyə bildikcə imsilədi, intəhası adam ona məəttəl qalırdı ki, qatardan düşəndən bəri özüylə bərabər Bakının küçələrini dörd dolandırıldığı bir nəsə quru qan iyi gələn bu on iki kilo ətin təmizliyi onun tükünü ni-yə tərpətmədi? Əgər bu ətin əliyi onun təzəliyində, Qulam müəllimin hüzurunda Fərəcin adamlığı bu ətin gül kimi olma-ğındaydisa, o, ürəyini buz kimi saxlaya bilərdi. Di gəl ət növbəsində dayanan kütlənin sıfətində elə ağrılı bir ovqat - ət ala bilməmək qorxusu, işə yubanmaq təhlükəsi, ayaq üstə durmaq dərdi - dolaşındı ki, onu hiss eləməyi ilə Fərəcin quşunun ölməyi bir oldu. Axı həqiqətən, Qulam müəllimin bu adamlar-dan nəyi artıq idi? O da öz boy-buxunu, yeriş-duruşu ilə bu adamlardan biri deyildimi?

Fərəcin gözü önündən şaqa-şaqqa ətlər, cəmdək-cəmdək quzular gəlib keçirdi, boş araq və konyak şüşələri bir-birinə

dəyərək cingilti qoparırdı. Az keçmiş onun öz başı firlandı, sonra qəribə səslər və ət iyi ilə dolu olan bu dünyanın onun başına fırlanmayı başladı və bu qarmaqarışılıqda neçə ilin dis-sertantı bir özünə baxdı, bir əlindəki ətə baxdı, az qaldı utan-dığından əriyib yerə kirsin, az qaldı yer ayrıilib onu udsun...

Böyük-başında heç kim olmadığı halda, Fərəc bərkdən, nə təhər ki, adam adamlı danışar, lap o cürə dedi:

-Haram olsun bu boy-buxun mənə! Bu nə ömürmüs, mən yaşayırmışam? Bu nə həyatmış, mən sürürmüşəm?

Demə, sərr içində sərr varmış: yoxsa o on iki kilo yarımlı ət niyə duran yerdə Fərəcin əlindən bircə göz qırpmında sürü-şüb düşəydi ki? Növbədəkilərin baxışımı dözülməz idi, daha əli-qolumu heydən düşmüşdü, ya bu tor zənbil dünyanın ən ağır yükünə çevrilmişdi - baş açmaq çətin idi...

Bir də xatirində əyilib zənbili yerdən qaldırmağı qalmışdı. Hündürmərtəbəli binanın qənşərindəki zibilxanaya haçan gəldiyi, adamların gözündən necə yayındığı sirri-xuda idi. Handan-hana yadına düşdü ki, deyəsən, orda buna oxşar bir iş oldu: hardansa beyninə yerləşdi ki, çətini növbə gözləyən-lərin onun əlindəki bağlamanın ət olmayıñdan xəbər tutmala-rıdı. Allah göstərməsin, adamı ətli-zadlı hop götürüb tükünü didə-didə:

-Əclafın biri, əclaf,-deyərlər,-heç ölürsən? Bə sənin vicda-nın hanı? Bir kilo ət üçün səhər obaşdan burda baş yarıraq, sən də ona-buna rüşvət daşıyırsan? Əti ver bəri, özün də nə qədər ki, əl-ayağımız dəyməyib, sürüş burdan, kəndçinin biri, kəndçi!

Doğrudan, onlardan belə şey gözləməyə nə vardı ki? Ən mühümü isə: bu bağlama əlində durduqca Fərəc elə əvvəlki Fərəc idi və nə qədər ki, bu əti başından eləməmişdi, deməli, bu ət də hələ Qulam müəllimin ətiydi, lap göyə çıxsayıda, bunun bir ayrı təhər-töhrü yox idi... O düz, burda çətin bir şey

yoxudu: bu əti elə-beləcə götürüb yaxın dostlardan, tələbə yoldaşı olmuş uşaqlardan birinin evinə aparmaq da olardı və bir allah şahid idi ki, bu, Fərəccün nə qədər başucalığı gətirərdi. Amma bu dar məqamda onun ağlına tamam başqa bir şey gəldi: deməzlərmi, ə, Fərəc, yol azmisan, nədi? Bu nə xəcalətdi vermisən bizə, ayıb deyilmə heç?... Həə, başa düşdüm, yəqin, axır-axırda kişiyələ atı sərmüsüz daşlığa. Yoxsa sən hara, buralar hara? Ayibdi, dur əti də götür, birbaşa düz Qulam müəllimgilə, biz ətsiz də ötüşərik...

Zarafat, ya ciddi - deyiləndən sonra nə fərqi?

Elə o tərpənən ki, tərpəndi...

Bura bir az aralıda başına çoxlu uşaq komalaşmış, qoluyox, caydaq bir kişinin göyərçinləri dənlədiyi yer idi. O tərəfdə, ağacliğın ortasında on-on iki yaşlı futbolçular top qovurdular. Dörd gödəkdon da balaca bir kölgəlikdə həvəslə axsa-qıça oynayırdı. Olsa-olsa Fərəci balkonda çay içənlər, pəncərədən boylaşanlar görə bilərdilər ki, onlarda da heç kim gözə dəymirdi.

Göz-gözə vurub vaxt itirmədən zənbilin kənddə vurdugu düyününü dişlərilə birtəhər açıb, donmuş ağappaq piyin içində qıpçırmızı qızaran tərtəmiz, gül kimi əti bir göz qırpmindən zibil yeşiyinin içində çevirdi və bircə dəfə də "uf" demədi.

Səsə qalın, qara kif bağlayıb iyılənmiş iri dəmir yeşiyin içindən bir topa yaşıłqanad yekə milçək qalxdı və Fərəcin gözü qabağındən Qulam müəllimin o gül kimi, tərtəmiz ətinə daraqdı, nə daraşdı...

-Qoy milçəklər yesin!-Fərəc ərinməz-ərinməz əyilib yeşiyin içindəki mənzərəyə can rahatlığı ilə tamaşa da elədi; axır ki, onu oda salan zəhrimarı başından eləmişdi,-Qulam müəllim yemiş, siz yemiş, indi mənimçün heç fərqi yoxdu...

Fərəci səhər ertədən qapının ağızında, elə burdan getdiyi kimi, yəni əlizənbilli görəndə Ülkər bildi ki, nəsə xoşagəlməz bir şey baş verib. "Həlbət məktuba görə tez qayıdır, yoxsa bu nə cür gəlməkdi? Birdən-ikiyə haçan həftə tamam olmamış qayıtmışdı, özü də əlidolu?"

-Niyə belə tez? Xeyir olsun?

Fərəc heç nə demədən uzun müddət arvadının sir-sifətinə, boyun-boğazına və lap təzə-təzə eşqə düşənlər kimi gözlərinin dərinliklərinə baxdı, baxdı və görünür, daha bundan tutarlı söz tapa bilmədi:

-Sağ ol, Ülkər!

Qadın gözləyirdi ki, Fərəc daha bir ayrı söz desin və o, bir-dəfəlik yəqinləşdirsin ki, ərinin heç bir lağ eləmək niyyəti-filani yoxdu. Dediyi sözü sidq-ürəkdən deyib. Elə də oldu. Fərəc çoxdanın ayrılanı kimi qollarını boynuna dolayaraq o üzündən, bu üzündən, illah da, gözlərindən gülə-gülə öpdü ki, Ülkərin fikrinə ayrı şey gəlməsin.

-Dəlisən-nəsən, əti niyə qaytardın?

-Bişir, qoy uşaqlar yesin. Tez aç ki, iyələnməsin. Üç gündü bağlıdadı.

-Sən zarafat-zad bilmirmişsən ki!-qadın incik-incik dillənsə də, zənbili götürdü, apara aça ki, bəlkə, ələ bir şey gələ, yoxsa bir az da yubatsa, ət tamam puça çıxardı.

Bu nədi? Tikili don? Kələğayı? Ayaqqabı? Anasına palpaltar, uşaqlara əyin-baş, şirni, qab-qacaq... Bəs ət?

-Ay sənii!-barmağı eləcə dişlərinin arasında bağlamanı götürüb yataq otağına adladı. Gördü ki, Fərəc uşaqları öpə-öpə, qıdıqlaya-qıdıqlaya səsləyib oyadır. Başa düşdü ki, daha heç nə demək lazımlı deyil. Əlüstü mixəyi donu və əsl gəlin ayaqqabısına oxşayan başmaqları geyib, axır ki, neçə ildən bəri ilk dəfə ninay çala-çala qız uşaqları kimi həvəslə süzməyə başladı.

DƏRD

Davudun durduğu yerdə xəstəlik tapdığı yeddi ildən bir az da çox olardı. O, gah yatır, gah durur, bir günü ayaq üstdə olanda, üç günü dinməz-söyləməz yorğan-döşəkdə keçirirdi. Yataqdan sonuncu dəfə qalxdığı isə ölümündən cəmi bir gün əvvələ düşdü. Həmin gün səhər ertədən qonşu kəndə, bacısığılə yollanıb, günortaya kimi orda oldu, qayıdanbaş yolda atını ucuz qiymətə satdı. Pulun bir hissəsinə çox çətinliklə də olsa, əldən ağ və gülab aldı. Sonra yolunu rayon mərkəzindən salib əvvəlcə məscidə dəyərək sidri-kafir götürdü, soraqlaşa-soraqlaşa bir bağlam da pambıq tapıb yalnız gün batanda qayıdır kəndə gələ bildi.

-Bunu da mollaya, seyidə verərsiniz,-pulun yerdə qalan hissəsini də böyük qızı Sünbüllə verib deyirdi,-daha vaxtdı, mən səhəröləcəm, bacılarını çağır, sözüm var sizə.

Kişi yatağa girəndən sonra qızlarının üçünü də yanında oturdub, çoxlu pul yiğdığını bildirdi, onun yerini, qədərini söylədi və onu da əlavə elədi ki, əlinə düşəndən alıb yiğib, nələri kəsir olsa, hansı cehizləri çatmasa, əmilərinə məktub yazıb qoyub, o tapıb alar, narahat olmasınlar.

O belə deyir, intəhası qızlarının üçünə də elə gəlirdi ki, o ölüb eləyən deyil, yenə də yalan danışır. Gözdən pərdə asır, çünkü bu sözü onun dilindən çox eşitmışdilər. Hətta belə bir günü allahdan özləri arzu eləmiş, anaları ilə birlikdə o günün həsrətini də az çəkməmişdilər.

-Onu adam yerinə qoymursan, qoymursan, heç olmasa, bizi say... Həmişə çörəyimiz zəhər olur,-bir dəfə Sünbüll növbəti vurçatlaşasından sonra atasına belə demişdi. Ancaq qız hələ də o çağacan bilmirdi ki, evlərində tez-tez bəhanəsiz-zadsız dü-

şən qalmaqalın əsl səbəbi nədi. Ona elə gəlirdi, bununçün təkcə atasının pis adam olmayı da kifayətdi. Buna görə də o bu işdə heç vaxt səbəb-filan axtarmamış, anasının hədsiz dö-zümlülüyü isə onu həmişə heyrətləndirmişdi, çünki o vur-həşirin qabağında bu adamin gücü yalnız gözünün yaşına çatırdı. Hətta ən hirsli-hikkəli vaxtlarında da... O heç nə demir, heç kimə qarğış tökmür və Davud evdə olmayanda imkan tapıb qızlarıyla görüşəndə də dilini gödək eləyir, ərinin qarasınca bircə kəlmə də olsun danışmadan, əksər hallarda tale-yindən gileylənərək deyirdi:

-Neynəmək olar, həlbət mənim də alnıma belə yazılıbmış...

Ancaq son vaxtlar ağızından ayrı avaz gəlirdi:

-Dəli-cinni şeydi, heç nə deyib eləməyin, qoyun görək nə olur? Allah kərimdi, bəlkə, vaxt gəldi, gözü o biri arvadının doydu, qayıdır isnişdi ev-eşiyinə...

O belə deyəndə qızlarını özünə inandırıa bildiyinə bərk əmin idi, çünki bir vaxtlar zirzəmidə yaşamağının səbəbini də bununla izah eləmiş və demişdi:

-Mən dedim, çox bay olum, qalmışınız siz... O vaxtdan qismətim soyuq zirzəmilər oldu, nədi-nədi demişəm, səni ayrı adamlı görən olub...

O sözü ki, qızı deyirdi, “onu adam yerinə qoymursan”, doğrusu, Davud onu gözləmirdi. Ancaq qanının it qanına dönməyi tək öz balasının üzünə durmağına görə deyildi. Nə də uşaq ola-ola özündən böyüün işinə qarışmağı idı ona yer eləyən. Kişinin başının daşı evdə o cür ab-havanın yaranmasıydı. O biri tərəfdən də, bu həm də Məxmərin müdafiə olunması demək idi. Üstəlik, belə bir sözü ona böyük qızının deməyi, yaxud o birilərinin - bunun artıq Davudçün heç bir fərqi yox idi.

Adətən onlar - Sünbüldən balacalar heç nə deməz, böyük bacılarının dediyi ilə durub-oturardılar. Əgər o, qəmli idisə,

deməli, o birilər də kədər içində olmalı idilər. Yaxud əksinə... Sünbüл sevinəndə onların qüssələndiyini bir kimsə görməmişdi.

-Nə var sizə bağışladım. Əgər siz olmasaydınız, ya oğlan olsaydınız, hər şey tamam başqa cür olardı,-Davud da qızına belə cavab vermişdi. O bu ümidi idi ki, bəlkə, o özü hər şeyi başa düşə, intəhası qız heç onusa da soruşmadı ki, nə üçün məhz onlar olmasayıd?

-Sənin pisliyini hamı danışır, bütün kənd,-qız üz-gözünü turşudub, heç nə fikirləşmədən elə belə də dedi və ona elə gəldi ki, hamının onun haqqında nə fikirdə olduğunu bildirməklə anasının layiqli qisasını ala bilib. Həqiqətən də, o, dəfələrlə eşitmişdi ki, qonşular onun özü haqqında, arvadına necə əcir-lər verdiyi barədə necə yana-yana danışırlar. Məxmər kimi arvadı gün işığında çıraqla axtarıb tapmaq barədə onların dilindən eşitdikləri atasının dediklərindən də çox ağlına batmışdı. Odur ki, atası “məni pis adam olmaq qorxuzmur, məni qorxuzan sən və bacılarındı, sizin qız olmağınız” deyəndə o bunun nə məqsədlə edildiyini başa düşməmiş, hətta peşman-peşman danışan o dağ boyda kişi gözündə ciliz bir varlığa çevrilmişdi.

Budur, indi aradan, allah bilir, neçə il keçmişdi, atası yenə ona deyirdi:

-Ölümümə az qalır, bala. Əgər mənim kim olmağımı bilmək istəsən, bir gün yolunu qəbrim üstən sal, görsən torpağımdan qanqal-tikan göyərib, bil ki, söz sən deyəndi, pis əməl sahibi olmuşam. Yox, hərgah sinəm üstə çiçək bitsə, necə adamin qızı olduğunu özün başa düşərsən.

Qız atasının üzünə elə təəccüb və inamsızlıqla baxırdı ki, heç nə başa düşmədiyini elə bundanca da yəqin etmək olardı.

-Adam basdırmaq ağac əkmək kimi bir şeydi,-Davud deyirdi,-o kəslərin qəbrindən heç nə bitmir ki, demək, bir çöp-cən də hörmətləri olmayıb.

Qız bu söhbəti uzun müddət unuda bilmədi. Ələlxüsus, atasının birdən-birə ağlayıb, ancaq gözünü silməməsi onun heç vaxt xatirindən çıxmadı, çünki o, ilk dəfə idi ağlayan kişi göründü...

O vaxt Davud, həqiqətən də, kişi kimi sözünün üstə durdu: zirzəmiyə axırıncı səfər qızıyla ilk dəfə üz-göz olduqları həmin söhbətdən düz bir həftə sonra düşdü. Onun burda, demək olar ki, başqa işi yox idi. O bura yalnız Məxmərlə haqq-hesab çəkməyə gəlirdi. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də qapının həndəvərində gözlərini içəri dikib səssiz-səmirsiz göz yaşı tökən qızlarıyla qarşılışdı və nəyə görəsə özü də onlara qoşulub uzun müddət sakitləşmək bilmədi, sonra onların üçünü də qolları arasına alıb:

-Daha qurtardıq,-dedi və bu onun son sözü oldu.

Uşaqları ona inanmasalar da, gerçəkdən-gerçəyə, kişi əlinin dalını yerə qoydu və həmin vaxtdan ta ölüm yatağına düshənəcən arvadına bir dəfə də əl qaldırmadı. Amma daha iş işdən keçmişdi. O itirdiyi inam və etibarı həyatı bahasına da qazana bilmədi, baxmayaraq ki, həmin gündən sonra o daha beş il özür sürdürdü. Axırda iş gəlib o yerə çatdı ki, onun ölüm saatının anbaan yaxınlaşdığını hiss eləyəndə də mütəəssir olmadılar; son vaxtlar dillərinə gətirməsələr də, axır ki, gözlə-dikləri gün gəlib çatmışdı, yəqin ki, bu, evdəki hay-küyün, uzun illər davam edən anlaşılmazlığın da sonu demək idi.

-Halal eləyin məni,-deyən kişi yaş örtmüş gözlərini onların üzündə gəzdirdi,-sizə də az zülm eləməmişəm,-qızlarını öpəndən sonra o, daha elə mühüm bir şey demədi, bircə əmilərinə telegram vurdugundan başqa,-gələr-gəlməz özü bilər,-xeyli sükutdan sonra inamsızlıqla dillənsə də, səsinə bir qədər ara verib,-amma gərək ki, gəlsin,-dedi,-mən öləndə də gəlməyib, daha nə vaxt gələcək?... Bəs niyə getmirsiniz?-soruşandasa səsində açıq-aydın xırıltı duyulurdu.

-Niyə gedək ki?-birdən-birə elə bil Sünbül hiss eləmişdi ki, bu onların son görüşüdü. Bununla belə üçü də əli qoynunda qapıya tərəf yönəldi.

-Sünbül!

Zəif və üzülmüş səs onları astanada saxladı. Qız bacılarını başa saldı ki, getsinlər, özü isə üstünə mələfə açıldıqından elə indidən meyiti xatırladan, bət-bənizi ağappaq ağarmış atasına sarı qayıtdı. Xəstənin gözlərinin yani ilə düz gicgahlarınacaq uzanan dərin qırışla ehmalca yaşı axırdı.

-Bacılarını sənə tapşırıram,-sözlərini necə var eləcə, höccə-ləyib eləmədən deyə bilmək üçün, bəlkə də, ona olub-qalan bütün qüvvəsini toplamaq lazımlı olmuşdu, çünkü kişi uful-tuyabənzər bir səslə inildəyib gözlərini yumdu və nədənsə qız bir anlığa düşündü ki, heç vaxt atasının səsi ona bu dərəcədə qeybdən və şirin gəlməyib...

Sünbül o vaxta qədər susdu ki, xəstə özünü toplayıb yenidən gözlərini açdı, bir neçə dəfə udqunandan sonra xırıltının, ya qəhərinmi aman vermədiyi bir səslə ona xatırlatdı ki, dediyini unutmasın. O da sakitcə başını yırğaladı ki, başa dùşür onu... Elə həmin andaca da gözlərində yaş parladı; hər halda kədərli an idi...

O dərdi ki, Davud özüylə qəbrə aparmalıydı, vaxtilə bunu üç nəfər bilirdi, yəni ona sərr deməmək də olardı, çünkü otuz iki dişin arasında qalmağından keçmişdi. Belə olanda o, qır-xincı günü də gözlədi və o gözləyən, bu gözləyən aradan daha səkkiz il ötdü. Bu isə ona o gözlədiyindən də baha oturdu. Öküz kimi sağlam bədəni olan cəmi üç uşaq atası birdən-birə sanki xəstəlik tapdı. Hamının gözü önündə qaraqabağın, tündməcazın birinə çevrildi. Canı azar-bezar tanımayata nimaya qəfildən arıqlamaga, şam kimi əriməyə başladı. Az

müddət içində danışığdı dəyişildi, yolda-rizdə az-az göründü, xeyirdə-şerdə təkdəbir gözə dəydi. Hər dəfə adamlarla qarşılaşanda onlarla üzbəsurət dayanıb söhbətləşmək ən ağır işgəncəyə çevrildi. Elə bilirdi, özlərini ayrı cür aparsalar da, hamı hər şeydən xəbərdardı. Onu öldürən də bu dərd idi...

Nəhayət, düz səkkiz il sonra əlinə girəvə keçdi; qonşunun işini elə oğlunun toy gecəsindəcə bitirdi... Kimin ağlına gələrdi ki, Davud ən yaxın dostunu öldürə bilər? Buna səbəb ol-malıydı axı... Onlar ki bu qonşuluqda pudlarla duz yemiş-dilər...

Elə o gecə, xəbər hər yerə yayılan dan sonra ki, filankəs göldə batıb, Məxmər ərindən bircə kəlmə soruşdu:

-Səən?

-Mən!-deyə Davud cəsarətlə dilləndi və üstəlik güldü də.

Söz yox, həmin adamın ölümü Məxməri məyus eləyə bilməzdi, əksinə, gərək o bu işə sevinəydi: necə olmasa da, sir-saxlayan üç nəfərdən biri artıq həyatda yox idi. Üstəlik elə bir gündə qisas ala bilməyi, bəlkə, Davudu da yumşaldı. Ömürdən çox vardı hələ...

O vaxtdan bircə yol imkan tapıb üstünə gələ bildiyi bu mətləb barədə söz salmağın qadının ürəyindən olduğu da nağdı idi və ərinə baxıb ximir-ximir gülümşünməyi də, ehtimal ki, bu səbəblə bağlı olardı, çünkü o əhvalatdan nə az, nə çox, düz səkkiz il vaxt keçmişdi, nə qədər can atsa da, əri heç vaxt ona açılışmağa imkan verməmiş, qərəm sözünü ağızında qoymuşdu. Nəinki bu barədə, ümumiyyətlə...

Davud həmişə zırzəmiyə kefi gələndən-gələnə enər, təxminən on dəqiqə sonra geri qayıdar, ertəsi gün hər şey yenidən təkrar olunardı. Məxmər hərdən oturub fikirləşər, di gəl yadına sala bilməzdi ki, aradan keçən bu vaxt ərzində onlar bir-

bırınə hansı sözü deyiblər. Təkcə həmin günü çıxmaq şərtilə...

O gün Davud hardansa qaranəfəs gəlmışdı, yəni o vaxt gəlmışdı ki, dünyada hər şeyin baş verməsinə inanmaq olardı, bircə inanmaq olmazdı ki, o, qoruğu yiyəsiz-sahibsiz qoyub günün o vaxtında nə üçünsə evə dönə bilər.

-Geri qayıt!

Məxmər samanlıqdan təzəcə çıxmışdı. Oxşayır ki, əlində şiv çubuq darvazadan bir qədər bəridə dayanmış ərini elə içəridə ikən görmüşdü ki, ayaqyoluna tərəf gedirdi. Özünü ələ almaqçün vaxt qazanmaqdan ötrü, yəqin ki, ən münasib yer elə ora idi. Arvad səsi eşitmişdi, buna söz ola bilməzdi, ancaq geri qayıda bilmirdi. Fikirləşirdi ki, əriylə üz-üzə gələn an ələ ayaq üstə canını tapşıracaq.

-Nədi?-Məxmər bu sözü bütöv deyə bildi, dili topuq vurmadan. Çox mühüm olan bu dəqiqədə ölümdən başqa, heç nə barədə düşünə bilməsə də, qəfildən ürəyində ümid yarandı. Ona elə gəldi, samanlığın qonşu bağçaya açılan balaca pəncərəsindən atılıb qaçan dostunu Davud, bəlkə, heç görməyib. Niyə ağciyər olurdu? Elə o ümidi də qayıtmışdı. Şəstlə ərinə səmt yeri yirdi, ancaq bundan xəbərsiz: Davudun üzündə elə bir qəzəb və hikkə vardı ki, yalnız adam öldürməyə hazırlaşanda bu kökə düşmək olardı. Arvad onu ərinin bircə addımlığına çatanda sezə bildi.

-Zirzəmiyə get!

Zirzəmiyə deyirdilər, deməli, zirzəmiyə getmək lazım idi, amma Məxmərə nə oldusa, məhz o sözü eşidəndən sonra oldu. Nə müdara elədisə, yerində tərpənə bilmədi.

-Elə burda!-deyib azcana geri döndü və göz-gözə gəldikləri elə həmin andaca da gölinin dizləri qatlandı, qatlanıb Məxməri Davudun yarısı boyda elədi və o,-itin olum, elə burda,-deyib küçük kimi ərinin dizlərinə şirmandı.

Zirzəmidə, ya burda, görəsən, indi bunun mətləbə dəxli vardımı? Ola bilsin, bədbəxtin gözünə duran zirzəmiyə qədərki o üçcə, beşcə addımlıq yolun əzabı idi... Yoxsa ordan-burdan göz qoyanların gözündən yayınmaq indi nədən əfzəl deyildi ki?

-Dedilər ki, zirzəmiyə!-kəlmələri dişləri qıcanmış kişinin dilində "öl-öl!" "qal-qal!" əmri kimi səsləndi.

Məxmər dönmüşdü, ayağı-ayağına dolaşa-dolaşa gedirdi. Bilirdi ki, öz ayağıyla ölümə gedir, intəhası qaçmir, qaça bilmir, kimisə imdada çağırırmır, aman diləmirdi. İstədiyi təkcə onunla üz-üzə gəlməmək idi... Zirzəminin qapısına çatmağa bircə addım qalandı onu bu işıqlı dünyadan həmişəlik ayıran yerdə sonuncu dəfə ayaq saxlamışdı, üzünü əvirib ciyinin üstən axırıncı dəfə boyanırdı. Bilirdi ki, arxada həyət-baca var, bir az o tərəfdə təndirəsər, lap aşağıda, həyətin qurtarağında tövlə damı, bir qədər bəridə, yəqin ki, dalınca gələn əri, lap iki addımlıqda çörək sulamağa çəpərə, un taxtası, divara söykənmiş nehrə, yasti pendir daşı... İntəhası o heç nə görüb eləmirdi. Gözləri qarşısında bomboz bir kütlə dayanmışdı - gözünü yaş örtmüş adam təxminən o vəziyyətə düşür. Od-alov şaxıyan günəş də birdən-birə zəifcənə közərirdi.

-Soyun!-bu qadının içəridə eşitdiyi birinci söz idi.

Küncə doğru yeridi. Baxmir, dinmir, üzü divara sakitcə deyilənə əməl eləyirdi. Cəmi birmi, ya ikimi dəqiqliqə sonra köynəkdə idi.

Və başlandı! Heç biri danışmırıldı: nə bir kəlmə ağ, nə bir kəlmə qara... Təkcə Davud hər dəfə şiv gərməşəv yenib-qalxdıqca:

-Al, dişi canavar, al!-deyib vurur, qadınsa qısqırmır, zarımir, hər dəfə əllərini çubuğun qabağına verdikdən sonra dizləri arasına qoyaraq ilan tək qıvrılıb düzəlir, iniltiyə ufuldayır, gözündənsə damcı belə yaş çıxmırıldı. Çox güman ki, bu, qorxudan olmuşdu...

Sən demə, onun canı pişik canı kimi bərk imiş, ölüb eləmədi, sağ qaldı və aradan xeyli keçəndən sonra gec də olsa anladı ki, onda Davudun heç niyyəti də yox imiş ki, onu öldürsün. Bir böyrü üstə sər-tamam iki ay yatıb, ayağa dura bilməsə də, bir müddətdən sonra ağız-burnunun şisi çəkildi, canının göyərtisi getdi, bir-iki həftədən sonra təzə-təzə adaq eləyən uşaqlar kimi daşdan-divardan tutu-tuta yeriməyə, gəzməyə də başladı. Bir neçə aydan sonra isə yenə həmin Məxmər oldu: yaraşıqlı, gözəgəlimli, suyuşırın... Hətta otuz beş yaşın içində də onu iyirmi-iyirmi bir yaşlı qızla asanlıqla qarışdırmaq olardı.

Davud ona əl vurmayıb bu işin səbəbini soruşanların bəzi-lərinə gülə-gülə,-tənbəldi,-bəzilərinə,-özümə təzə arvad tapmışam, bezdirirəm ki, öz ayağıyla çıxıb getsin,-deməklə can qurtarsa da, bir müddət sonra hər gün bir dəfə budanmaq Məxmərçün çörək yemək, su içmək kimi adətə çevrildi. Qadın hətta vaxtını da bilirdi ki, Davud zərzəmiyə nə vaxt gələcək.

Bir dəfə aşını-suyunu verəndən sonra əri ona diliylə demişdi: "O vaxt səni ona görə sağaldırdım ki, bu əzabları bir də vərə bilim"

Yalnız iki-üç ildən sonra Davud bu işi hər gün yox, günləri eləməyə başladı. Ancaq arvad hər şeyə mətanətlə dözdürdü: özünü dinc aparır, başısağdı işini görür, çörək yapır, həyat-baca süpürürdü. Evdən heç hara çıxmır, qonum-qonşudan heç kimlə görüşmürdü. Nəyi ki, bacarırdı, onu səliqəli eləyir və çox təsadüfi hallarda ərinin tənəli halda aralığa dediyi sözləri də qulaqardına vurur, heç bir cavab vermirdi. Hiss olunurdu ki, o öz hərəkəti üçün necə peşmandı və bu peşmançılığın əzabını o, düz on üç il çəkəsi oldu: bu müddətdə bir dəfə də olsun əri yatan otağa girmədi, onun nazını çəkmədi. Bir yolsa da ürək eləmədi, ondan nəsə soruşsun. Davudun icazəsi olmadan heç hara ayaq qoya bilməz, zirzəmidən yuxarı ildə

yalnız bir dəfə, yazağzı qalxa bilərdi. Qarnından çıxmış bala-larıyla belə, bir süfrə başında oturmağa təkcə o gün, bayramdan-bayrama ixtiyarı vardı. Qızların özünə də onunla görüşmək, zirzəmiyə enmək qadağan idi...

...O adamin ölümü barədə söz salanda Məxmər dəqiq bilirdi ki, bu söhbətə, çətin ki, bir də qayıdalar. Bəlkə də, bu ölüm ən münasib fürsətdi ki, ona nəsə deyə bilsin. Davudun tərəddüd etmədən hər şeyi boynuna aldığıni görəndən sonra qadın bir müddət diliuzunluğunu da hiss elədi. Olsun ki, gülümseməyinin ikinci və bəlkə, ən mühüm səbəbi də elə bununla bağlı idi. Lakin aradan ötən səkkiz ildə olduğu kimi, bu dəfə də, itaətkarlıq elədi, onu ələ verə biləcəyi halda:

-Heç kimə heç nə demənəm,-dedi,-qorxma!

Demək olmazdı ki, bu xəbər Davudu sevindirdi, amma indiki halda arvadından növbəti xəyanəti gözləməyə haqqı olduğu üçün onun deyilənlərə əhəmiyyət vermədiyini söyləmək da düz çıxmazdı. Bununla belə, o, yenə də özünü sindirmədi:

-Sən öz sözünü çıxdan demisən. O sözü ki, onu deməyə insana bircə dəfə ixtiyar verilir. Bir də axı mən nədən qorxma-hıam? Ölüməndən?... Uşaqların başsız, yiyəsiz qalmağı olmasaydı, hər şey elə o vaxt qurtarıb gedərdi. Mənimçün yaşamaq onuz da çıxdan əhəmiyyətini itirib, lap çıxdan...

Dönüb yarıqaranlıq zirzəmidə pəncərəyə tərəf getdi.

-Davuuud!

Kim bilir, o, son dəfə bu sözü istədiyi kimi arvadının dilindən haçan eşitmışdı? İndi bunu xatırlamaq çətin idi, bəlkə, daha çox ona görə çətin idi ki, indi ona qüssədən başqa, heç nə gətirə bilməzdi.

-Davud!-Məxmər cavab gözləmədən üzü ona tərəf dönmüş kişiyyə sarı addımladı və əllərini irəli uzadaraq:

-Axı mən də insanam, başa düş!-deyə ehtiraslı sayıqlama içərisində piçildədi.

Kişi danışmır, heç bir söz demir, nə razılıq verir, nə də narazı olduğunu bildirən bir hərəkət eləyirdi. Hətta arvad:

-Gör neçə ildi, məni dam dustağı eləmisən?-deyə həyəcan-dan titrəyə-titrəyə bir əliylə xələtinin düymələrini açanda da qolları sinəsində daraqlanmış vəziyyətdə vecsiz-vecsiz dayanmışdı və o vaxtacan da dayandı ki, onda qadın ikiəlli başını qucaqlayıb içini çekirdi.

-Niyə, axı niyə öldürmürsən məni?-düz səkkiz il onu çürüdən bu sualı verəndə də key-key tamaşa eləyirdi.

-Ölüm səninçün xoşbəxtlik olardı.

Məxmərin o yarıqaranlıq, rütubətli zırzəmidən cana doydu, həyatdan bezib usandığı günlər çox olmuşdu, amma o günə kimi ölümü bu dərəcədə ürəkdən arzuladığı heç cür yadında deyildi. Əvvəllər hərdən dizlərini qucaqlayaraq qaranlıqda tək-tənha oturub fikirləşərdi ki, görəsən, əri onu niyə öldürmür? Bu haqda o qədər düşünüb-daşınmışdı ki, vaxt uzandıqca ölüm onunçün ucuz bir şeyə çevrilmişdi və o gün ki, ölümünü gözünün altına almışdı, o da ötüb keçəndən sonra yəqin eləmişdi ki, daha bu barədə düşünməmək də olar. İndiyə kimi səbrlə, mətanətlə dözməyinin, baş götürüb getməməyinin üç ən mühüm səbəbindən biri məhz bu idi. Daim götür-qoyda idi ki, hara və haçan qaçmağından asılı olmayaraq, lap siçan desiyində olsa belə, əri onu tapıb geri qaytaracaq. Yeganə ümid bircə onaydı ki, bəlkə, allah onu tez əllərindən ala, canı qurtara. Gerçəkdən də, kişi əriyib elə çöpə dönmüşdü ki, həmin günün o qədər uzaq olmadığı da yəqin idi. Ancaq Məxmər onda hələ bilmirdi ki, bu ona tezliklə qəm-qüssə gəti-rəcək, çünkü buna, bəlkə, təkcə uşaq inanardı ki, əri onu öldürməmiş bu dünyaya vidalaşa... Heç özü də bilmədi ki, necə oldu birdən-birə ölümdən o cür qorxmağa başladı? Pişik qabı

məhəccərdən salırdı, elə bilirdi, gələn əridi, səksənib dik qalxırdı. İt çəpəri şaqqıldadıb keçirdi, qışqıraraq birbaşa zirzəmiyə tərəf yürürdü. Hardasa güllə səsi gəlirdi, yenə həmçinin... Bir müddətdən sonra bu, onda sağılmaz xəstəliyə çevrildi.

Davud isə onu yalnız öldürməyə tələsmirdi.

O günlər arvad havalı kimi idi. Saatlarla oturduğu yerdə qalar, heç vaxt üzü gülməzdi. Axır, o bundan da zinhara gəldi: bir şey barədə nə qədər düşünmək olardı? Hər şey onda ikrah hissi yaradır, hətta ölümə belə gülməli bir şey kimi baxırdı. Havasızlıq və tənhalıq lap axırına çıxmışdı. Boz palçıq suvağını görməsin deyə boyhaboy divarlara vurduğu qəzetləri də daha əzbər bilirdi...

Bir gün, axır ki, hər şeyin sonu gəlib çatdı. İnansa da ki, yerin deşiyində olsa da, əri axtarıb onu tapacaq, baş götürüb evdən getdi. Həmişəki çox adı, sakit gecələrin birində, işıqlar sənəndən sonra, o vaxt ki, Davud adəti üzrə yenə də qapıdan ona baş çəkib yatmağa getmişdi, onda... Xəlvətcə zirzəmidən çıxdı və iti səssizcə kəndirlə pilləkənin ayağına bənd elədi ki, dalınca düşüb zəhlə tökməsin. Sonra o dilibağlı bu dünyada heç vaxt görmədiyi bir kef də gördü: tezliklə qabağına bir təknə köhnədən sulanmış çörək gəldi. Qoca, uzunquyruq Pələş gecə hərdən elə heybətli səslə ulardı ki, adamı vahimə basardı. Amma indi ona bu təknəni boşaltmaq üçün uzun bir gecə lazım idi. Onacan da allah kərimdi, həlbət bir yana çıxməq olardı.

Darvazanı cırıldatmadan azca aralayıb aradan sıvişərək sakitcə yolağaya çıxdı və qapının arasına çarpanaq qoydu ki, örtülməsin; xaraba açılanda sakitcə açılır, örtüləndəsə, allah göstərməsin, elə cırıldayırdı ki, səsi, bəlkə, yeddi para kənd o tərəfdə də eşidilirdi.

Düz bulağın yanınan bir gözü həyət qapısında hasarın

dibi ilə asta sürətlə yüyürdü. Qaloş geymişdi ki, rahat və yüngül olsun. Onunla həm uzağa getmək olardı, həm də səs salmamağı cəhətindən olduqca sərfəli idi.

İndi bir o qalırdı ki, heç kimi duyuq salmadan kənddən çıxa bilsin. Cavan-cuvanın əl-ayağı bu vaxtlar gecəyariyacan küçə-bacadan kəsilməzdi. Bir də baxırdın beş-on nəfər kəndin ortasındakı nəhəng cəviz ağacının dibinə yiğilib tonqal çataraq səhərin gözü açılanacan ev üzü deyilən şey tanımlırlar. Təsadüfi adamla da ki, hər addimdə rastlaşmaq olardı.

Kənd qurtaran kimi tanış ərik bağları gəlir, bir az aşağıda isə dümdüz noxudluq sahələri başlanırı. Vaxtilə o da burda qız-gəlinlə deyə-gülə məhsul becərmiş, alaq eləyib, yer suvarmışdı. Necə ki, ağızının yolunu tanıydı, buralara da elə bələd idi.

Qəsdən kəndarası yox, dalkı kəsə yolla gedirdi və xoşbəxtlikdən bu yol onu heç kəslə qarşılaşdırıb eləmədi. Kənd ağır işdən qayıtmış biçinci kimi şirin yuxuya dalmışdı. Yalnız sonuncu evin tuşundan keçəndə kiminsə itinin səsi bayaqdan bəri aradabir hürüşən kənd itlərinin səsindən seçilib bir qədər sonra lap onun qulağının dibində eşidilməyə başladı. Ancaq arxadan eşidilən başqa bir it səsi onu sanki qoynuna alıb geri qaytarı və heyvanlar həvirləşə-həvirləşə, imsinə-imsinə qoşa-laşıb qaranlıqda görünməz oldular.

Bütün ətraf ayın gümüşü ziyasında donub qalmışdı. Hər tərəfdən cırçırama ciriltisi, ilbiz səsi eşidilirdi. Yol qırağındaki qamışlı gölün yanına çatanda isə qurbağa qurultusundan hər şey eşidilməz oldu. Kənd görünən axırıcı yalda cırçırama və ilbizlər yenidən səs-səsə verdilər. İtlərin vahiməli hürüşünü isə hələ uzun müddət - yalnız o biri üzü ilə, enişlə yürürendə də eşidirdi. Səslər qulağına elə dolmuşdu ki, ertəsi gün dəmir yolunun kənarındaki keşikçi budkasını keçib meşə ilə üzbəüz-dəki asfalt yolla var qüvvəsini ayaqlarına yiğib bir az irəlidə

gedən maşına tərəf əl eləyə-eləyə qoşanda da sanki hərdənbir gələn it səsi eşidirdi.

Yalnız arxayın olandan sonra ki, daha arxasında gələn, onu güdən yoxdu, cığırdan burulub maşın yoluna çıxmışdı. İndi arxasına baxmadan gah bir əlində ləçəyi böyürlərini tutat-tuta qaçırmış, gah da sürətini yavaşdırıb yeyin addımlara keçirdi. O vaxtı və buraların hara olduğunu ayırdı eləyəmməsə də, üç kəndin arxada qaldığını yaxşı bilirdi və çalışdığı o idi ki, işıqlaşana kimi heç olmasa özünü rayon mərkəzinə çatdırıa bilsin. Sonrası asan idi.

Hardasa çox-çox uzaqlarda yerləşən kənd evlərinin, bəlkə də, küçə dirəklərinin tək-tük zəif işığı közərir, yaxılarda isə ay işığı olduğundan tutqun kölgəni andıran irili-xirdalı təpələr sezilirdi.

Tənha yolcu rayon mərkəzini keçəndə artıq ay batan yerə gedirdi. Bu, adətən Davudun zirzəmiyə düşdüyü vaxtları ididi. O, qapının ağızında durub heç nə soruşturma da, Məxmər bilirdi ki, əri burası nəyə gəlib, özü də niyə indi gəlib. Çox vaxt da qayıdan baş soruşurdu:

-Sən niyə ölmürsən?!

-Məni istəməyənlər ölsün,-cavabını qadın həmişə o gedəndən sonra verirdi, özü də lap piçiltiyla... Bəzən heç onu da demirdi, çünki yuxudan səksənib ayılmış bütün adamlar kimi çox vaxt heç onun da ağlı başında olmurdu və daha səhərəcən gözünə yuxu getməyən bu adam fikirləşə-fikirləşə qalırıldı ki, axı doğrudan, o nəyin naminə yaşayır? Yəni həyatda elə bir şey var ki, onunçün öz mənasını itirməmiş olsun? Bəlkə, ondan ötrü ki, görsün axı bu işlərin axırı nə ilə qurtaracaq? Bir də: bəyəm ölümü könüllü surətdə qəbul etmək belə asan idi ki, özünü onun qoynuna atsın?

Budur, indi o bu qaçısla öz ölümündən uzaqlaşır və bilirdi ki, hər addımının qiyməti nə deməkdir...

Davud yuxudan həmişəki vaxt oyandı. İti bağlı, darvazanı açıq görüb heç zirzəmiyə tərəf üz də çevirmədi və vaxt itirmədən atı yəhərlədi. Yola çıxanda dəqiq bilirdi: arvadı nəbadə kənddə daldalana. Birbaşa yol ayricina! Burda da yalnız bircə an ləngidi. Yollardan biri dağa - yaylaqlara, o biri isə rayona tərəf uzanıb gedirdi. Hansına düşməli? Atlı qara səkili ikinci yola sürdü. Özü də ona görə sürmədi ki, dünyanın o başında da olsa, o yolun bir ucu Bakı adında adamudan bir şəhərə gedib çıxırıdı. Ona görə sürdü ki, o qarmaqarışıq aləmdə Məxmərin neçə illərdən bəri buralardan köcüb getmiş ağbirçək bacısı kök salmışdı və hələ təzə evləndikləri illərdə Davud öz sevimli arvadını da yanına alıb o yerləri az yad eləməmişdi. İndi onu rahatca aparıb o diyara çıxaran yolu qoyub, heç axmaq da ayrı fikrə düşməzdı.

Davud rayon mərkəzinə yetişəndə dan yerinə təzəcə səda düşmüştü. Atını kökəltmə məntəqəsinin karşısındakı elektrik dirəyinə bağlayıb, tanış qarovulçuya ondan muğayat olmayı xahiş eləyəndən sonra vaxt itirmədən özünü avtovağzala verib şəhərə gedən avtobuslara baxdı, dördyolda şəxsi maşınlara göz qoydu, tarla işçilərini sahələrə daşıyan yol qıraqındakı yük maşınlarının kuzovuna da baş uzatdı. Ancaq nə axtardığını bir kimsəyə bildirməyib, çəst vaxtı kor-peşman halda şəhərə yola düşdü və orda gümanı gələn bir neçə yerə: qohum evlərinə, xəstəxanaya, tanış mağazalara və yarmarkaya baş çəkdi, di gəl arvadı yağılı əppək olub göyə çəkilmişdi. Hələ günortaya xeyli qalmışdan isə dəmir yol vağzalına gəlib çıxdı və bilet kassasından soruşub öyrəndi görsün filan nəmnişanda bir adam onlardan bilet alıb, ya yox?

-Mən hamını necə yadda saxlaya billəm? Bilet alan bir deyil, beş deyil!-uzundraz biletənən enlişüşə eynəyinin üstdən baxaraq mızıldandı və görünür, hirsləndiyindən acıqla əlavə

elədi ki, deyəsən bəs, bura itkin düşənlər məntəqəsidi nədi?!

-Dedim, olar da adamdı,-Davud könülsüz halda kassadan aralındı və nəyə görəsə birdən-birə elə həvəsdən düşdü ki, hətta avtobus dayanacağınan geri də qayıtdı. Ancaq nə elədiyini qəfildən anlayan adamlar kimi o dəqiqə də yenidən vağzala dönüb gözləmə zalına, saxlama kameralarının arakəsmələrinə təzədən baş çəkdi, yeməkxanaya tərəf boylandı, mineral sular mağazasının yanından keçib ağacların kölgəsinə toplaşmış adamların yanından dəfələrlə o tərəf-bu tərəfə ötməsinə baxmayaraq, heç hara getməyib elə ordaca da gözləməyə qərar verdi. Arada tək bir yol özünə pendir-çörək almağa gedib, təkrar həmin yerə qayıtdı. Qatar stansiyaya yan alanda isə...

Məxmərin qadın ayaqyolundan çıxıb sürətlə perrona doğru yüyürdüğünü gördü və ona yalnız indi aydın oldu ki, qadın uzun və isti yay gününü içəridə durub, qatarın gələcəyi anı gözləyirmiş.

-Ay qardaş, məni də götürün,-deyə o, vaqonun girəcəyində yol bələdçisinə yalvaranda Davud arxada, onun cəmi bircə addimlığında dayanmışdı,-bilet almağa yubanmışam, təcili Bakıya getməliyəm, ağır xəstəmiz var. Qurban olum, ay qardaş!

Gözləri bu qısqıvraq, qəşəng qadının sıfətinə sataşanda birdən-birə necə ki, ət görmüş ac pişik maritlayıb ağız-burnunu yalaya-yalaya udqunar, camaat bərk basırıq saldığı üçün üzdən olduqca hirsli görünən bələdçi də eynən o cür udqunub şirin-şirin gülümsünərək:

-Qardaşın ölsün,-dedi,-üz gəlirmi ki, yox deyə? Di qalx görmə! Nə durmusan?! Həə, orda bacıya yol verin görək... Yol verin görək bacıya...

O, şey-şüylərini hay-həşir qopara-qopara bir-birinin başı-

nın üstdən vaqona ötürən adamları aralaya-aralaya isti və ətli qolundan tutduğu arvadı vaqona qalxızanda Davud kişini si-nəsiylə kənara itələyib, heç nə demədən irəli dürtüldü. Bundan bərk hirslənmiş bələdçi özünü çox saymazyana aparən kişi yə təpindi:

-Hara soxulursan, hara? Biletini göstər görüm! Bilmirəm, bu qatar briqadir atıldı, nədi yetirən özünü yixir belinə...

-Xalxin arvadını qatara mindirdiyi bəs deyil, hələ həyasız-həyasız bacı da deyir. Cəhənnəm ol, çərşənbə pişiyi, gözə-başa bir bax! Yeri görüm!

O iki adam basırıqdan çıxar-çıxmaz yol bələdçisi qeyrətə gəldi:

-Mən yaşda kişi yə gör bir nə deyir? Pişik!... Başına daş, Dadas!

Davudsa necə ki, heyvanı qabağına qatıb apararlar, arvadını o cürə özündən irəli ötürüb gedir, bir dəfə də olsun dönüb geri baxmırıdı...

Həmin payız günü Davud qızlarını yanına çağıranda Məxmərə ilahidən agah oldu ki, əri bir daha yerindən qalxan deyil. Odur ki, sənək götürüb suya getdi. Ordan qayıdır mağazaya yollandı, ordan da harasa gedib, evə gecədən keçmiş qayıtdı. Qonaq otağının sobasını qalayaraq ertədən orda yatdı və səhərisi gün də yuxudan çox bivaxt oyandı. Nahara yaxın qızları Davudun yanından çıxanda o, qovurmaliğa arpa vermək üçün əlində iri ağ ləyən zirzəminin qapısında dayanmışdı. Burmabuynuz qoç yerində ding-ding dingildəyir, hərdən dala çəkilib qabaq ayaqlarını qaldıraraq ağaca yüngülçə kellə vururdu.

-Səni istəyir,-qızlarından hansınınsa artırmadan dediyi bu söz o qədər gözlənilməz oldu ki, qadın bunu çox yaxşı eşitdiyi halda, əlini sinəsinə tuşlayıb:

-Məni haa?-deyə sualedici tərzdə qımışdı və öyrənəndən sonra ki, bu, həqiqətən, belədi, xisən-xisən gülüb,-nə olub, görən?-dedi,-nə yaman şirinləşmişəm mən?!-sonra da nə fikirləşdi-fikirləşmədi, qızlarının eşidəcəyi tərzdə əlavə elədi,-həlbət ağıllanıb, üzr istəməyə çağırır, nə bilmək olar?

Şübhələr onu üzsə də, illər uzunu qızlarının beyninə yeritdiyi inamın sarsılmamağı üçün indi ərinin hüzuruna özxoşuna, tərəddüd eləmədən getmək ona yalnız xeyir eləyərdi. Niyə ürəklərinə başqa şey gətirəydilər? Hərçənd:

-Görək indi nə firıldağı var?-deyib duruxsa da, yuxarı qalxdı.

Harda ki, Davud uzanmışdı, bütün divar-döşəməsini əlləri-lə boyhaboy xalı-xalçaya tutduğu həmin otağa qadının on üç ildə ayaq basdığı birinci dəfə idi. Vaxtilə bura onun gəlin otağı olmuş, bu otaqda onun üç uşağı dünyaya gəlmışdi və içəri dizlərinin əsə-əsə girməsində əsl səbəbdən başqa, gənclik illərilə bağlı o doğma həyəcanların da nə qədər təsiri olduğu aydın idi.

-Üzün nə bərkmiş sənin?! Axır məni də əydin!-baxmayaraq ki, bu sözdən sonra Davudun səsi xırıldadı, xeyli müddət heç nə danışa bilməyib, kəsik-kəsik nəfəs aldı, birdən-birə Məxmər inana bilmədi ki, adam belə rahatca ölə bilər. Ölümqabığı belə sakit danışa bilmək nə idi? Bəlkə, əri onu bura, doğrudan, boğazlamağa çağırmışdı? Bıçaq da böyründəki stulda, yarıyacan soyulmuş alma diliminin böyründə... O bilirdi, bura tamaşaya gəlməyib, amma daha bu tezlikdə ölüm söhbətinə də inanmayı gəlmirdi, çünki Davud dünən qayıdanda onlar

həyətdə qarşılaştılar, kişi onun gözünə o qədər də qolay görünmədi. Amma niyə məhz burda? Həm də indi?

-Günahsız adamlar rahat ölürlər,-əri birnəfəsə, dayanmadan deyə bilsə də, gözləri ahəstəcə yumuldu, sanki sisətinin bütün əzaları hərəkətdən qaldı. Gəl inan ki, bu onun yeni kələyi deyildi? Bir anlığa qadına elə gəldi, kətan kimi ağarmış bu adamın yerindən sıçramağı ilə onu xirdəkləməyi bir olacaq. Səs salmadan, barmaqlarının ucundaca geri döndü və birbaşa qapıya cumdu.

-Nə oldu?-eyvanda əlləri qoynunda və təkcə qalmış Sünbül soruşurdu.

-Nə olacaq, əlindən qaçmışam,-deyə-deyə Məxmər bir gözü qapıda, dayanmadan artırmaya, ordan da pilləkənə sıçradı,-oldurmək istəyirdi...

-Keçinib,-Sünbül içəri girib-çıxan kimi dedi və gözlənilmədən hönkürdü. Mollanı da özləri ilə gətirib gələn bacılar darvazadan içəri girən kimi səsi eşidib yanlarındakı adamı həyat-də qoyaraq aqlaşa-aqlaşa yuxarı yüyürdülər.

-Bu nə işdi, başımıza gəldi, ağa? Cavan adam, nəyi var yarı-yarımçıq,-deyib ağlamsınan Məxmər əlində köhnə bir kitab tutmuş başı əmmaməli, əyni qara əbalı Seyid Əlini görən kimi əl-ayağa düşdü və qocanı irəli ötürüb ardınca eyvana qalxdı. Seyid qapını açıb içəri girəndə o, qızlarının dillə necə aqlaşdıqlarını eşitdi və eyvanın ortasında diz çöküb, əllərini göyə qaldıraraq:

-Çox şükür, ilahi,-dedi,-min şükür sənə!

Muştuluq

-Dədə, muştuluğumu ver bir söz deyim,-hər iki əlini arxasında tutan uşaq həyətin lap o başından, alabəzək paltarlar asılmış uzun şəridi keçən kimi səsini başına atıb hələ nə baş verdiyini deməmiş Qara kişi bildi ki, məktubuna cavab gəlib. Elə oturduğu yerdəcə üzünü və əllərini göyə tutub sevincək səslə:

-Şükür kərəminə, xudaya, xudavənd aləmi!-dedi.

Xəbərin məktubla bağlı olduğu iki şeydən bəlli idi: həm uşaq o taydan elə qaranəfəs gəlmışdı ki, adam yalnız şad xəbər üçün elə gələ bilərdi, həm də yox-yox ortaliqda muştuluq məsələsi vardı... Hər dəfə uşaqlar poçtalyondan qəzetləri alıb geri qayıdanda atalarının onlardan soruşduğu ilk söz məhz məktubuna cavab gəlib-gəlməməyi ilə bağlı olardı, çünki Qara kişinin bu dünyada, bəlkə də, yeganə arzusu il yarımbundan qabaq mərkəz bilib Bakıya yazdığı "şikayət naməsi"nə cavab almaq idi. Düz bir il altı ay idı ki, o bu məktubun həsrətilə alışib-yanırdı. Vaxt uzandıqca, məktuba cavab almaqdan əlini üzdükcə cəmi insanlar kimi Qara kişinin də hövsəlesi daralıb lap son həddə çatmışdı və bir axşam ailə - dörd qız bir oğlan, iki də özləri süfrə başına yiğışanda kişinin muştuluq məsələsini ortalığa atmağı da dərdinin çoxluğundan, arzusunun şiddətindən olmuşdu. Onun hər gün gecələr, soyunub yerinə girəndən-girənə təkrar elədiyi "məni öldürsə-oldürsə, bir-cə bu məktubun dərdi öldürəcək" sözləri arvadının ağlına elə möhkəm batmışdı ki, bir gün yerindən qalxıb onu ölmüş gör-səydi, buna bir çımdık də qəfləti hadisə kimi baxmazdı, çünki ərinin gözgörəti hər gün bir yeri ölürdü: binəva bir gün baş ağrısından gileyənlər, o biri gün gözlərinin bircə addımlığı gör-

mədiyindən şikayətlənir, aradan bircə gün keçməmiş isə ürək döyüntüsü və təngnəfəslisi söz eləyirdi.

Məktubun o səbəbdən ailə üzvləri arasında əl-əl gəzməyi, kişinin özünün əlləri əsə-əsə kağızı öpüb gözünün üstə qoymağı, hətta kipriklərinin azca yaşarmağı da hələ ağızı açılmamış zərfin bu evdə indi nə dərəcədə əziz olduğuna yaxşı sübut idi.

Bunların hamisindan da vacibi çoxdangözlənilən namənin gəlməyi ilə Qara kişinin allahın varlığına bir daha, özü də bu dəfə dərindən də dərinə inanmayı oldu; arzusunun yerinə yetməyini allahdan başqa, heç kimdən diləməyənlər bu istəkləri baş tutmadığı üçün belə bir varlığın mövcudluğuna necə baxarlarsa, son vaxtlar Qara kişi də eləcə baxırdı.

-Sənə inanmayan kafirdi, xudaya!-əllərini haqq dərgahına qaldırıb ayağa qalxanda belə deməyi Qara kişinin də o adamlardan olduğuna dəlalət eləyirdi.

Arvad-uşaq nə qədər yalvar-yaxar eləsə də, kişi məktubun açılmasına razılıq verməyib:

-Sizin işiniz deyil,-deyərək məktubu uşaqların əlindən aldı və onları başa saldı ki, bəsdi kağızı öpdülər, məktub əzilir. Bunu eşidən kimi Dilbər də eşitdirdi ki, guya, bu sözü bayaqdan elə o deyəcəkmiş. Onun da axır məsləhəti bu oldu ki, məktubu çox da əldən-ələ ötürməsinlər, versinlər dədələrinə, özü də bir az yavaşdan danışınlar. Böyük-başlarını nə tez yaddan çıxartdılar?

Kişinin məktubu oxumağı evdəkilərə etibar eləməməyinin mühüm də mühüm səbəbləri vardı. Hər şeydən əvvəl, bu, elə bir məktub idı ki, gərək onu bu işdən başı çıxan adam oxuyayıd. Yoxsa o heç uşaqların qəlbini qırardı? Handa qalmışdı bütün ailənin gecə-gündüz yolunu gözlədiyi bir məktub ola. İkincisi və ən əsası məktub mərkəzə yazıldıqından cavabın ana dilində gələcəyinə bəndeyi-həqirin gümanı olduqca az idi.

O heç, Qara kişi öz aləmində bunun da əlacını tapmışdı. Fikrində tutmuşdu ki, hərgah iş elə zənn elədiyi kimi olsa, mütləq Həsən müəllimi görər, bununla da işi yoluna qoyar. Onun da ki, anası ölməsin, kağızın lap ağını da oxuyurdu. Elə o fikirlə düz bir il bundan əvvəl, o vaxt ki, məktubun yazılıdıñından cəmi altıca ay keçmişdi, hələ onda kənd rabitə şöbəsinin qabağında onu saxlayıb demişdi ki, müəllim, səninlə çox vacib bir işim olacaq. Həsən müəllim də böyük-kicik yeri bilən adam idi, əlini gözünün üstə qoymaqdan əlavə, diliylə də bərkən-bərk söz vermişdi ki, bax mənim bu qara gözlərim üstə, nə vaxt desən, qulluğunda hazırlam.

Məktubu Həsən müəllimə oxutmaq istəməkdə onun çox pünhan bir niyyəti də gizlənmişdi: kişi çox istəyirdi, bu balaca namə bütün kəndi ayağa qaldırsın. Özü də bir vardı, camaat ona məktub gəldiyini, orda yazılanların nədən ibarət olduğunu ondan-bundan, necə deyərlər, dildən-ağızdan eşidəydi, bir də vardı ki, bunu hamidan qabaq müəllimlər biləydi, bu söhbət birinci məktəbdə açılıydi və məktub əhvalatı lazımı yerlərə ayrı adamların yox, məhz elm adamlarının dilindən çatayıdı. Bunlar Qara kişinin nəzərində bambaşqa şeylər idi!

O, işin bu yerini fikirləşəndən sonra ki, öz şəxsi işi üçün gedib məktəbdə müəllimlərin qızıl kimi vaxtını almaq, bəlkə də, dürüst iş deyil, ya buna ayrı məna verən də tapılar, əlüstü götür-qoy elədi ki, eybi yox, onda axşam arvada bir yaxşı hilli-mixəkli çay dəmlədər, dərsdən sonra Həsən müəllimi evə çağırtdılar, əvvəlcə məktubu oxutdurub tərcümə elətdirər, sonra da qızlarının yaxşı oxumasında onun da çox böyük haqq-sayı olduğunu bildirməklə razılığını eləyər. Ancaq bu işdə onun qarşısını iki şey kəsmişdi: deyildiyi kimi, o, məktubun yolunu həm çox gözləmişdi, həm də çox böyük nigarançılıqla gözləmişdi, odur ki, günün axşam olub Həsən müəlli-min dərsdən çıxmاسını gözləməyə, çox çətin ki, hövsələsi ç-

taydı. Məktub zərfdə, zərf əlində, Həsən müəllim də burdan-buraca məktəbdə ola-ola axşamın düşməsini gözləmək adam-dan mətanət istəyirdi.

Həm də çox ola bilərdi ki, Həsən müəllim gedib bu əhvalatı məktəbdə heç danışmayaydı da. Onda bu, Qara kişinin çox böyük arzularından birinin ürəyində qalması demək olardı...

Evə qalxaraq bayaqdan - "muştuluğun gözüm üstə" deyəndən - yanını kəsib durmuş xırda qızına allı-güllü bahalı bir baş yaylığı və çoxlu-çoxlu qər-qənfət alacağını boyun olub, alnından da öpərək ona həmişə şadxbər olmayı arzulayan kişi köhnə ev-eşik paltarını həvəslə çıxarıb güvə dərmanı iyi gələn xeyir-şər libasını əyninə taxdı. Hətta arvadının sözüylə tu-man-köynəyini və corablarını dəyişib, uzundimdik təzə şapqasını da başına keçirtdi. Məktubu isə əzilməsin deyə cibinə qoymayaraq səliqə ilə qəzetə bükdürüb əlində tutanacaq arvadı təzə tikdirdiyi qara başmaqlarını da hazır elədi.

Əl ağacını da götürərək evdən çıxıb, elə yolağadakı arxı tə-zəcə adlamışdı ki, maşınından düşən Dərgahı gördü və il ya-rım əvvəldən küsülü olmalarına baxmayaraq, özünü saxlaya bilməyib məktubu başının üstə qalxızdı və:

-Di get,-dedi,-get indi qanını yala!

"Get qanını yala", yəni adamin qulağını belə kəsərlər bax. O da baxır adamina. Hərgah qanan adamdırsa, qulağı kəsilə-nin nə olduğunu niyə bilməsin ki?

İntəhası Dərgah tükünü də tərpətmədən əlini havada oyna-da-oynada:

-Ay maşallah!-deyəndə Qara kişi anlaya bilmədi ki, qon-su su onu barmağına sarıyb, yainki mətləbdən bixəbərdir, belə danışır.

Hər halda zərbə hədəfdən yayılmışdı.

Kişi ordan məktəbəcən olan bütün yolu qabağına kim çı-xırdısa, böyük-kiçik fərqi yoxdu, ayaq saxlayıb məktubu ona

göstərir:

-Axır ki, mənim də səsimi eşitdilər,-deyib gülərək allahına şükür eləyə-eləyə yoluna davam eləyirdi və adamların da əksəriyyəti gülüb başlarını tərpədə-tərpədə deyirdilər ki, çox şükkür... Təkcə Sürmə arvad kənd dükanına məxsus iri neft çəninin yanında ondan soruşdu ki, nə xəbərdi bəzənib? Toya-zada getmir ki?

-Bə nədi, toya getməmiş hara gedirəm?

Qara kişi dünyanın o adamlarındanı ki, hələ indiyə kimi bir qarışqanı da ayaqlayıb öldürməmişdi. Ondan da fağır olmaq bu böyüklükdə kənddə tək bircə adama qismət olmuşdu ki, o da dava üç balasını əlindən alandan sonra o kökə düşmüş Tənzilə arvadı. Bir sözlə, Qara kişidən də fağır olmaq üçün adam gərək anadan qız doğulaydı.

Kənddə hamı danışındı ki, bu adamin yaxşılığı onun xeyirxah olmağındadı. Elə bir kəs tapmazdin ki, barmağını qatlayıb ondan filan pisliyi gördüyünü desin.

Bir dəfə arvadı da ona demişdi:

-Fağırlığından başına hər cür oyun gəlir.

Fağır ki, fağır: qəssabxanada mal-heyvan kəsiləndə ətin sümüklüsünü Qara kişiye satar, toyda odunu ona yardımır, yasa da çay qaynatmayı ona tapşırardılar. O da bir kəlmə olsun, dinib-danişmaz, başını aşağı salıb iri, gümüşü mis samovarın yanında bu işi ürəkdən, bir qədər də özünü çəkərək, öyünə-öyünə eləyərdi. Onuncun kəndin xeyir-şərində ad çıxartmaq on il artıq ömür sürmək kimi bir şey idi. Əgər axşamüstü yolu təsadüfən kəndə düşən olsayıdı, mütləq onlarda gecələyərdi. Hərgah belə birisi ayrı bir qapiya gedib çıxmış olsayıdı da, adam qoşub onu mütləq bu fağır adama urcah elərdilər. Hər il yazağzı kəndə gələn qalayçının da qonaqcısı hökmən Qara kişi olardı. O, düz bir ay haqsız-muzdsuz yeyib-içər, yorğan-döşəyin ən qalınında, otağın ən istisində yatar, bir aydan son-

ra gedib, gələn il yenidən gələrdi...

Bir yol o, şəhərə bazarlığa gedəndə yolda təsadüfən içi pul dolu kisə tapıb axşama kimi ordaca duraraq amanatın sahibini gözləyirmiş ki, onu qaytarsın.

Evə avtobus vaxtından xeyli sonra gəlib çıxdığının səbəbini də onunla izah eləyirmiş ki, dedim, həlbət bir kasibindi, gözləyim gəlsin.

-Kasibda bu qədər pul neynir ki, indi də itsin, ay fağır? Gör hansı əməli-salehinkiyimiş ki, pulu itib, dalınca da gəlmir.

Danışırdılar ki, yalnız arvadının təpinməsindən sonra ertəsi gün elə o işlə bağlı şəhərə getməkdən əl çəkibmiş.

Amma kim deyə bilərdi ki, Qara kişinin qapıbir qonşusu Dərgahla ağı-qaradan götürməyi arvadının bu yüngülvari tənbehindən sonra, həm də fağırlığın daşını atmaq niyyətindən doğmayıb? Çünkü o işi birinci Dərgah özü başlamışdı. Həmin gün o, qonşusuna heç nə demədən, arası onların eviylə beş-altı addım olan yerdə, həyətin lap axar-baxarında him açırdı. Kişi sıftə-sıftə elə bilməşdi, Dərgah su quyusu qazır, handan-hana işi başa düşüb həyətə yenərək sökülmüş çəpəri keçib, salam-kalamdan və qonşusunun qoluna qüvvət arzulayandan sonra onun qaraj üçün yer düzəldiyini öyrənib demişdi:

-Yaxşı iş görmürsən, qonşu!

-Qonşun pisdi, köç qurtar,-deyib Dərgah dizəcən qazdığı quyunun içindən torpağı kürəklə ata-ata gülərək mızıldandı,-nədi olmaya xoşun gəlmədi?

-Xoşum hardan gəlsin təzədən?

-Yaxşı olar, darıxma,-deyib vecsiz-vecsiz dillənəndə də Dərgah zarafat edənlər kimi gülürdü və heç nəyə əsasən demək olmazdı ki, bu adamların arasında tezliklə dava-dalaş düşəcək.

-Axi nəyi yaxşı olacaq?

-Bilirəm, yerə görə eləyirsən, amma nahaq. O daldakı bos-tan yerimdən iki bu boyda kəsib verərəm, düzəlişərik.

-Mən beş addım torpağın acı-zadı deyiləm, bilirsən? Sənin

çəpəri sökməyin adamı yandırır. Yenə əvvəldən xəbərin dəy-səydi, qonşuluğa keçərdim. O ki, məni adam yerinə qoymamışsan, əl-ayağım dəyməmiş çəpəri çək yerinə.

-Sağ ol, Qaraaaa... Sən nə vaxtdan belə göylə gedən olmusan, xəbər tutmamışq? Əl-ayağın dəycək nə eləyənsən?

Qoca baş aparmadı:

-Çəpəri çəkəcəm yerinə.

-O sənin yaz xəyalındı.

Bunu deyəndən sonra da bir müddət sakitləşə bilməyib di-zəcən qazılmış himin içində hər dəfə torpağı götürməkçün əyilib-qalxdıqca təkrar eləyirdi ki, bilməmişdik dəəə... qo-num-qonşu var deyin, gərək biz ölkə.

Qara kişi onun səsindən başa düşdü ki, söz güləşdirməyin yeri deyil. Artıq danışığa yol vermədən elə günü bu gün kənd soveti sədrinin yanına gedib onu məsələdən agah edəcəyini bildirdi.

Onun öz işini bəri başdan görmək istəməyi Dərgahın dab-baqda gönüñə bələd olmağından idi. Nə az, nə çox, dünya bi-na olandan bəri od qonşusu idilər. Daha onu da belə tanıma-yıb kimi tanıyacaqdı? Bununla belə onu hökumətlə qorxuz-maqdan əlavə, bir özünü də sınadı: yarıyoldan geri qayıdıb bildirdi ki, qazib özüñə əziyyət verməsin, onsuz da səhər gəlib himi dolmuş görəcək.

-Doldur,-dedi Dərgah,-qanın artıqlıq eləyirsa, doldur. Bel-lə qoyum kəllənin ortasından, iki bölünsün. Gör mənə kimlə hərbə-qadağa gəlir? Pispisa Qəşəmnən! Xox... Qorxdum...

Bilə-bilə ki, o, nə yuvanın quşudu, Qara kişi gecə himi, doğrudan da, doldurdu, çünkü onun nəzərində, düşmənindən qorxanda ayağı yer alardı. O biləni, himi torpaqlamaq bir də ona görə vacib idi ki, işin qabağı vaxtında alınsın.

Bu hadisə düz iki gün beləcə təkrar olundu. Bir-birinə heç nə demədən Dərgah gündüzlər qazır, Qara kişi gecələr himi basdırırdı.

Dördüncü gün səhər-səhər camaat çıxarıb mal-heyvanı

örüşə gedən naxıra, sürüyə qatanda gəndə xəbər düşdü ki, bəs deməyəsən gecə Dərgah qonşusunu öldürüb.

Xəbəri bir az şışırtməsəydilər, deyilənlərin hamısı düppə-düz olardı: həqiqətən, vurmağına Dərgah Qara kişini vurmuşdu və bir neçə gündən sonra, öz dediyinə görə, onu öldü bilə-rək çıxıb gedibmiş... "Bəs niyə elə eləyirdin?" sualına cavab verib deyirmiş ki, məqsədi, doğrudan da, onu o dünyalıq elə-mək imiş...

Üç gün, üç gecə huşsuz qalan xəstə, axır ki, günlərin birində özünə gəlib ayılmış və evi kənd camaatiyla dolu görüb soruşmuşdu ki, nədi, bu nə yiğnaqdı belə?

-Heeç, elə-belə...

Kimsə ona cavab vermiş, sonra da dağılışib getmişdilər və evdəkilərə də bərk-bərk tapşırılmışdalar ki, özü bilməyənə qə-dər deməsinlər nə olub.

Gündüzlər hərdən durub qapı-bacaya çıxsa da, xəstə adə-tən evdə oturar, ayaq üstə çox qalanda başının gicəlləndiyini, dünya-aləmin gözünün qabağında pərən-pərən vurdugunu de-yərdi.

Küçəyə yalnız uşaqlar əlindən tutanda gedə bilər, su başına isə arvadı aparıb-götirərdi. Danışanda dodaqları əsər, üzünün dərisi səryiyər, dili tez-tez topuq çalardı. Deyilənlərə dərhal cavab verə bilməz, verəndə isə çox vaxt əlaqəsiz, mətləbə dəxli olmayan sözlər işlədər, durduğu yerdə ağızı köpüklənərdi. Son vaxtlar adəti üzrə yaddaşının korlandığından giley-güzar elə-yən bu adam niyəsə bütün təqsirləri zəhrimər qocalığın üstünə yixardı.

-Səni görüm qonşuluqdan tez yox olasan! Səhərin bu sübh çağından istəmişəm,-yay günlərinin birində, xəstəlikdən sonra Qara ilk dəfə öz ayağıyla, yəni kömək-filan olmadan küçəyə çıxıb arvadının dilindən o sözü eşidəndə bərk-bərk açıqlandı və yenə köhnə adətinə uyğun olaraq, görürlər, dedi, səsini ba-şına atmasın, qonşulardan ayıbdı.

Hətta o gün ilk dəfə eşidəndə ki, o xüsusda şikayət də elə-yiblər, lap dilxor oldu. Səbəbini soruşanda dedi ki, indi Dərgah qanmayıb, bir işdi, görüb, bəs onlara nə olub? Aralarında bir fərq olmalıdır, ya yox?

-Rəhmətliyin nəvəsi, halvana un da almışdıq, deyirsən, na-haq...

Söhbət yalnız bu yerə çatandan sonra Qaranın üzü döndü, ələlxüsus, axşam görəndə ki, Dərgah qarajın üstünü basdırıb, damına şifer vurdurur, lap cin atına mindi. Düz bir gün sonra onu maşını qaraja salıb qapısını da bağlayan görəndə isə san-ki varından yox oldu və kim bilir, qonşusunu elə saymaz-say-maz yeriyən görməsəydi, ölü günə kimi əvvəlki fikrindən dö-nəcəkdi, ya yox? Amma buna kim dözərdi? Vur dağ boyda kişini yarımcان elə, sonra da başla acıq verməyə...

Xəstə ertəsi gün, səhər açılan kimi süd emali məntəqəsinə gedən iriçənli maşına oturub şikayət məktubu ilə əlaqədar birbaşa rayon mərkəzinə yollandı. Orda, milis şöbəsində eşi-dəndə ki, şikayətləri ilə bağlı istintaq işi aparırlar, xeyli məm-nun oldu və ondan dil kağızı alıb özünü də arxayın elədilər ki, getsin, narahat olmasın, lazım olanda onu özləri çağırtdıra-caqlar. O, dünyada hələ indiyə qədər heç nədən belə razı qal-madığını fikirləşə-fikirləşə kəndə qayıtdı və evə getməmiş yol-üstü Cabbargılə döndü. Onu çəpərin o biri üzündə ağacları suvaran görüb elə yoldanca səsini başına ataraq soruşdu ki, bə niyə deyirdi, onun da qanı belə batdı? Bə niyə batmadı?

-Təki sən deyən olsun,-Cabbar başıyla işarə elədi ki, aşağı yensin, deyəsən, onda təzə xəbər var. Vəziyyətin nə yerdə ol-duğunu biləndən sonra o, yenə əvvəlki fikirdə qaldığını bildir-di:

-Mən dediyimi demişəm,-dedi,-sənin qanın batıb, xəbərin yox-du. İndi baxarsan, mən ölü, sən diri... Nədən ki, sən on-ları yaxşı tanımirsan.

Qara kişi onun dediyinə etiraz eləməsə də, dedi, adam na-

ümid olmaz, dəvədən böyük fil var, hərgah buralarda baxmazlar, götürüb lap yuxarılara yazar.

Onu, doğrudan da, ay yarımdan sonra, dedikləri kimi, özləri rayona çağırtdırlar və ordan qayıdan kimi kişi yorğan-döşəyə düşdü. Yalnız üç gündən sonra durub rayona gedə bildi, lakin ordan bu dəfə də qız qayıtdı. Bunu ondan bilmək olardı ki, qapıdan girər-girməz ilk sözü yorğan-döşək barədə oldu: ki, onu yışdırıblar, ya yox?

Təxminən iki ayın müddətində, bu daha bir neçə dəfə təkrar olundu. Hər dəfə rayondan qayıdan bu adam mütləq bir-iki gününü yorğan-döşəkdə və dava-dərmanla keçirər, yatan-dan-yatana isə mütləq kəlmeyi-şəhadətini deyərdi. Axırıncı dəfə arvadı həmişəki kimi, qırsaqqız olub əl çəkmədi ki, onu başa salsın: axı bu nə məsələdi, rayondan qayıdan kimi yanını yerə verir?

İndiyəcən bu barədə bir kəlmə də olsun danışmayan kişi birdən-birə doluxsunub sınız saz kimi sizildədi:

-Deyəsən, Cabbar düz deyirmiş.

-Noolub axı, yaman razılıq eləyirdin əvvəl-əvvəl...

-İşlər şuluqdu,-dedi o və arvadını başa saldı ki, işlər niyə şuluqdu.

Elə həmin axşam qoca arvadının msləhəti ilə beşinci sinifdə oxuyan qızına tapşırıldı ki, ona bir dəftər-qələm götürsin. Hər şey hazır olandan sonra o, uşaqlara yatmaq əmri verib arvadını böyründə oturdaraq, kağız-qələmi ona verdi, tapşırandan sonra ki, səliqəli yazsın, bu məzmunda bir məktub dedi:

"Hörmətlili hökumətə məktub.

Hökumət, salam!

Salamdan sonra zəhmət çəkib biz tərəflərin hali ilə tanış olmaq istəsəniz, sizin sayeyi-mərhəmətinizlə bu məktubu yazan günə kimi babatca varıq, sizin də sağ-salamat olmağınızı o gözə görünməz allahdan arzu edirik. Baxma ki, yazıram sağ-sala-

matam, əhvalim o qədər də yaxşı deyil. Bu məktubu da elə ona görə yazıram. İndi durdugum yerdə tez-tez naxoş oluram, bir də baxırsan mənə bihəlliq gəlir, özümü saxlaya bilməyib qusuram..."

Dilbər bu yerdə qələmini saxlayıb dedi, bəlkə, bu sözü yazmasın? Yəni çox o qədər vacibdi bilsinlər ki, o qusur, ya qusmur?

Qoca bir qədər fikrə gedib ürəyində cəmi dördüncü sinif tamam eləyən arvadında olan başa alqış dedi, sonra da dedi ki, yaxşı, onu yazma, yaz ki, "ya da baxırsan ki, huşum gedir. Doxdur deyir, beynim tərpənib, ondandi.

Qərəz...

Başağrısı olmasın, bu yaxınlarda fikrim yanınıza gəlmək idi, amma həm vaxtinizi almaq istəmədim, həm də naxoş olduğumdan həkim qoymur uzaq səfərə çıxam. Naxoşlamağım da nətəri olub?

Dərgah döyüb olmuşam tutmalı. Cox ora-bura əl-qol atıb heç kimdən imdad görməyəndən sonra dedim gərək sizi məsələdən həli eləyəm. Dərgah məni döyən kimi döyməyib, elə döyüb ki, gedib halvama un da alıblar. Deyirəm, allahın bir çətən küləfətimə yazılı gəlib. Elə bil məni təzədən verib. Ölüb ölümən qayitmışam. Amma onu deyim ki, üstündə qalıb, adam-zad içini çıxammıram, havalı kimiyəm. Onda görürsən heç nəyin üstündə basıb arvad-uşağı budadım...

Onu deyirdim axı, əvvəl o-bu bilməsin deyə, kənd sovetinə şikayət elədim ki, yavaşcalığın işi təkər üstə qoysun. Mənə yer eləyən onun cavabı oldu. Gör nə deyir mənə: mən Dərgahdan qorxuram, kənddə kimi deyirsən çağırıb tənbəhini verim, tək onu demə.

Dərgah da kimdi? Bizim kəndin qoçusu. Yoncalığından bir ağız ot qopartmağın üstündə inişil yabani soxdu yazıq Bəndalı kişinin sağmal inəyinin böyrünə, balalarını bütün yay uzunu

qoydu südə-qatığa tamarzi. Siz tərəfləri deyə bilmənəm, buralarda da inşayın biri min manata.

Hələ iki-üç il də ondan irəli maşın alanda bir aydan sonra qaytarmaq adıyla yaziq Müğdət kişidən min manat borc eləyib sonra belə şey olduğunu yerli-dibli dandı. O biçarə də canının dərdindən abırına qıslılıb heç hara şikayətə-zada getmədi ki, gəlib başlayacaqlar: hardan almışan bu min manatı, necə qazanmışan, hansı yollarla qazanmışan?

Keçən il də kəndarası yoldakı bulağın onsuz da az olan suyunu tən yarı bölüb həyatındəki hamamını işlətməkdən yana qapısına çəkdirdi. Camaat bir tərəfə oldu, o bir tərəfə, zorumuz çatmadı ki, çatmadı. Bu ilin əvvəlində də kənddə heç kimdə olmaya-olmaya idarədən birbaşa evinə telefon çəkdirib. Nəyini deyim axı, birdimi, ikidimi? Bir adam tapmazsan ki, ondan razılıqlı eləsin. Özü də nə təhər işdisə, rayonda-zadda da hamı onun sözünü deyir. Cabbar deyənlərə inanmışam: bir əli elə həmişə cibindədi, ona görə...

Məni də ki döyməyini dedim. Qanan kopoyoğlu deyil, yoxsa heç şikayət də eləməzdəm. O təhər xəstə olanda bircə yolsa da gəlib soruşmayıb ki, ölüyəm, ya diri? Bə beləsini nə deyib bağışlayasan? O acıga dedim, sən sən ol, mən də Qara, görək kim ki-mə bab gələcək? Axırı durub getdim rayona. Məni bir nəfər milis dindirdi. Gördüm, bunun fikri başqadı. İstəyir, mən ərizəmi geri götürüm. Mənə deyir, aqsaqqal kişisən, barışın qurtarib getsin. Bəri bax, dedim, məni döyəndə heç aqsaqqal olmurdu, indi nə oldu, hörmət qoyursunuz mənə? Hərgah qoçuluq zamanasında, deyin, biz də bilək, yox, əgər iş başqa cürdüsə, hökumət hara baxır?... Vallah, barışardım. Daha bir işdi, olub keçib. Ancaq gör mənə nə deyir: beş yüz irəlisən, niyə barışmayasan?

Mən də başa düşmürəm, bunun nə dediyidi. Axı hardan bilim ki, hər şeyin xarabını çıxarıblar bu əclaflar? Gəldim evə, çox fikir-xəyal elədim, başa düşəndən sonra ki, pul nə puldu, dedim

həyə mənə bu sözü demiş olmasayı, barişardım. Amma belə çıxır ki, mən canımı satın almışam.

Sizə məktub yazmağımın, vaxtinizi almağımın səbəbi də elə bu haqq-hesab oldu. Mənə elə ha deyillər, bariş, ya da get sonra gələrsən. Nə qədər get-gəl olar axı? Dediim, sizdən yazacam, deyir, get əlindən gələni beş qaba çək. Daha haralar qaldı getməyim, saqqal tutmayım? Rayonun böyükərinin yanınacaq gedib çıxdım. Deyillər, darixma, düzələr.

İndi baxıram ki, sizin qoyduğunuz qayda-qanunları bizim kənd arxinin suyuna döndəriblər. Su dəhnədən bol, həm də dumdur uşaq. Amma yol zəhrimər o qədər uzaqdı ki, su gəlib mənzilinə yetənəcən bir az o kəsir, bir az bu kəsir, bir də baxırsan, arxda bircə zinə su qalıb.

İndi pənahımız sizədi, başına dönüm, özünüz şəxsən bir məktub yazın yollayın görüm, neyləsəm yaxşı olar? Tədbiriniz nədi? Səbirsizliklə, intizarla cavab gözləyir və sizi doymadan öpüb ayrılırıq.

İmza Qara kişi ilə Dilbər bacı"

Həsən müəllim məktubu oxuyub heç nə deməzdən qabaq biğaltı qımışdı və sonra mızıldandı:

-Deməli, yazılıb: "Əsli Suqovuşan rayonunun Daxili işlər Şöbəsinə.

Surəti: Suqovuşan rayonunun Təknə kənd sakini Fətəliyev Qara Bərgüşad oğluna.

Sizin məktubunuz yoxlanılmaq üçün Suqovuşan rayonunun Daxili İşlər Şöbəsinə göndərildi. Bu barədə sizə lazımi məlumat veriləcək"

Həsən müəllimi kənddə hamı rus dilinin anası kimi tanışa da, Qara kişi ona görə dilə gəlmədi ki, müəllim səsini xırpa kəsdi, səbəb o idi ki, sadəcə, o bu məktubun bu cür qurtaracağına inana bilmirdi.

-Bə dalı?

-Elə dalı da budu, qabağı da , -deyib Həsən müəllim hələ bir qımışdı da.

-Yaxşı bax, yenə olmalıdır, səliqə ilə üzlənmiş iri jurnalları qoltuqlarına vurub dərsə getməyə hazırlaşan müəllimlərin si-fətinə növbə ilə göz gəzdirən Qara kişi əmredici tərzdə, bir qədər də ərklə elə göstəriş verdi ki, elə bil məktubu zərfin içində öz əli ilə qoymuşdu.

-O sən dediyin sevgi məktubudu, ağsaqqal. Məktub, yanında da otkritkası. Üstəlik əli çənəsinə qoyulmuş gülümsər aşiq şəkli,-qarşısında dayanan fağır kişinin halını düşünmə-yən Həsən müəllim bu məqamda lap gül vurdu,-bəzən dör-düncü şey də olur: qurumuş gül ləçəkləri...

-Ə, bə mən başıdaşlı indi kimə şikayət eləyim?-deyib məktub yiyesi zərfi götürərək yubanmadan müəllimlər otağından çıxdı ki, nə hala düşdüyüni sezən olmasın.

Evin həndəvərinə çatanda Dərgahın arvadını da gəlin kimi bəzəndirib yanına salaraq saymazyana bir ədada yaraşlıqlı ağa maşına tərəf getdiyini gördü. Hətta onlar çəpərin yanında göz-gözə də gəldilər, di gəl Qara kişi özünü elə tutdu ki, guya, heç nə olmayıb. Həyətə girər-girməz Dilbəri səslədi. Arvadı ona pilləkənin ayağında yetişdi və ərini görçək təlaşla soruşdu ki, bu nə kökdü düşüb? Desin görək nə xəbərlə gəlib?

-Dilbər,-deyə kişi zorla dilləndi,-mənim bu gecədən sağ çıxmağım allaha qalib. Yeri o tüsəngi gətir, bu kopoyoğlunun külünü sovurum göyə, bəlkə, rahat ölüm. Onsuz da baxan yoxdu... Heç sağ qalsam da, tutmazlar...

Arvad ərinin dediklərinə o qədər inanırdı ki, bağının elə bu dəqiqə çatlayacağına da şübhə eləmirdi. Həm də işin elə yeri idi ki, daha kişinin qəlbini dəyməkdən keçmişdi: bu ölü-mün bir gün tezi, iki gün geci vardı... Odur ki, onun qolundan yapışıb, qalxıza-qalxıza:

-Ağlını başına yiğ, nə uşaq-uşaq danışarsan? Onsuz da al-laḥ onu cəhənnəm odunda yandıracaq. Barı gedib barışaydın sonra,-dedi,-beş yüz az puldu? Bir də baxacaqsan, o söhbəti də yiğişdiriblər. İndi kimə neylədin ki, onda da nəsə eləyəsən?!...

Bu heyndə zirək-zirək yeridiyindən yanaqları həyətin lap o başından alma sayaq qızaran xırda qızın səsi özündən də qabaqda gəlirdi:

-Dədə, bə mənim müştuluğum nooldu?!...

-Dədən ölsün... Ölsüncə dədən,-deyə zinhara gəlmış kimi zariyan kişi pillələri yorğun-yorğun qalxsa da, evdən əldə tū-fəng çox qəzəbli və hövlnak qayıtdı.

Kim deyərdi ki, düz yarım saatdan sonra ildirim kimi çaxan güllə səsi az qala bütün kəndi Dərgahgilin həyətinə cəm eləyəcək?...

1985

Doğma ocaq

Mədətin qayıtmaq xəbərini qızından eşidəndə Xudu kişi oğlunun onu aparmağa gəldiyini yəqin eləyib, əməlli-başlı dil-xor oldu. Yenə soyuqlar düşmüdü, qarşidan bu tərəflərin beşaylıq qışı gəlirdi və nəyə körəsə qoca gözünün altına almışdı ki, işdi-qəzadı, oğlunun fənd-felinə uyub getsə, bir də bura-lararası üzünü görməyəcək.

-Anam ölüb,-deyə Mədət maşından düşən kimi dedi və bacısıyla qol-boyun olub elə bir hönkürüşmə başladılar ki, səsə qapıbir qonşular da töküllüşüb gəldilər.

-Anan elə ölməli anaydı,-ara sakitləşib adamlar dağlışandan sonra Xudu kişi deyirdi.

-Anan oturardı mənim yanımda, indi də ölməzdi. Dədə-babadan görmüşük ki, arvad köpəyin qızı kişinin yanında oturar, daha o dərə sənin, bu dərə mənim sülənməz.

O belə deyir, ancaq arvadının ölməyinə də inana bilmirdi. Birincisi, ona görə ki, o biləni, arvad dediyin, gərək, kişidən sonra ölüydi. Özündən beşmi, ya altımı yaş kiçik arvadının dünənini göz öünüə gətirəndə ixtiyarsız olaraq yadına ilk əvvəl düşən buz baltası olurdu.

İşdir-şayəd, hərgah Tavatın ölümü düz idisə, işin-güçün bu vaxtında Mədət burda nə qayırırdı? Onu aparmağa niyə Hümbət yox, özü gəlmışdı?

Əgər Mədət yaxşı oğul idisə, anasının vəsiyyətini nə tez yaddan çıxırtmışdı: düz yeddi il bundan irəli, Mədət birinci dəfə onları aparmağa gələndə arvad da, elə kişi özü də bərk-bərk tapşırıb xahiş eləmişdilər ki, getməyə gedirlər, sözləri yox, amma bircə arzuları var ki, öləndə onları urvatlı eləsin-lər.

-Bizim meyidimizi aparıb itin-qurdun meyidinə qarışdır-mayın, gətirib özcə torpağımızda quyulayarsınız,-o vaxt ata-

anasının dediyi bu sözdən sonra Mədətin üzündə qəm nişanələri peyda olsa da, razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi; yəqin ki, belə yerdə dillə söz vermək heç yaxşı düşməzdi.

Nəhayət, axırıncı məsələ: Mədət həyətə girəndə səs-küyə tökülüşüb gələn qonum-qonşu evdən elə qayıdırı ki, bu adamları heç nələri ilə təsəlliyə, başsağlığına gəlmış adamlara oxşatmaq olmazdı. Kişini şübhəyə salan da ən çox elə bu oldu.

-Belə çıxır ki, arvadı biz öldürmüüşük,-Mədət bu sözü atası deyəndən sonra ki, arvad köpəyin qızı kişinin yanında oturar, onda dedi.

-Yox, mən öldürmüşəm, Xudu kişi məzəmmətlə gülümsündü,-daha aldada bilməzsən məni. Daş düşdüyü yerdə ağır olar.

-Nə vaxt aldatmışam səni, indi də aldadam?

Əslində aldatmış, onun sonuncu dəfə şəhərdən qayıdırıb gəlməyi də elə bunun üstündə olmuşdu. Həmin gün kişinin hali birdən-birə qarışanda evdəkilər birdəfəlik yəqin eləmişdilər ki, builki qıçı onsuz keçirməli olacaqlar. Ancaq o özü əl-ayağa düşənlərə dedi, qorxub eləməsinlər, hələ var ölümünə.

Bundan lap da kövrələnlərin ağlaşma səsinə başını balışdan qaldıran kişi əllərini qoynuna qoyub, boynunu burmuş kiçik qızını çarpayının ayağında gözüyaşlı görəndə:

-Hələ tezdi, tələsməyin,-dedi, sözünə heç kimin qulaq asmadığını gördükdə isə sözünü dəyişdi,-adımı diri-dirı ağlamalar axı...

Tavat arvad da:

-Di bəsdirin!-deyib göz ağardandan sonra otaqda sakitlik yarandı.

Həkim gələndə azca huşlanmış xəstənin sıfətinə baxıb heç nə demədən üz-gözünü turşudaraq başını buladı, ayılarda si-nəsini yoxladı, istiliyini ölçüdü, nəbzini tutdu, göz qapaqlarını

aralayıb baxdı.

-Dilini göstər görüm,-deyib xəstənin ağızına da baxdı və yənə də heç nə deməyib başını bulayaraq gah "aha", gah da "hım" eləyib mızıldanmasından başa düşdülər ki, işlər yan üstədir. Üstəlik də dava-dərman yazmamağı...

-Nə deyir? Deyir, ölcəm?-Mədət həkimi yola salıb qayıdan sonra kişinin belə soruşması oğlunun dodaqlarına təbəssüm gətirsə də, bu, o qədər də çox çəkmədi. O, başıyla anasını mətbəxə çağırıb tapşırıdı ki, ev-eşiyi yiğisdirsinlar.

-Ə, xırman xotuğu, sənə yüz dəfə deməmişəm, burnunu hara gəldi soxma,-deyə o, mətbəxə nənəsiylə, anasından qabaq təpilən oğlunun qulaqlarından ikiəlli yapışib bərk-bərk silkələyərək,-yeri cəhənnəm ol, dərsini oxu,-deyib yumşağından bir karlı şillə də çəkdi və maşının açarını götürüb tələsik çıxdı ki, atası keçinməmiş gedib Hümbəti gətirə bilsin.

Ağsaqqal altmış doqquz yaşın içindəydi və işdi-qəzadı, elə bu dəqiqə gözlərini yumub, bir daha açmasaydı belə, fəlakətzad baş verməzdi: gününü görüb, dövranını sürmüş adam idi. Ömrünün cəmi-cümlətanı altı ilini burda - uşaqlarının yanında olmuşdu. Qalan altmış üç ilin düz qırx səkkiz ilini dağdaşda çobançılıq eləmiş, yay yaylaqda, qış qışlaqda ömür-gün sürmüşdü. İki qız, iki oğul atası idi. Uşaqları bura - şəhərə elm-sənət dalınca gəlmış və elə o vaxtdan da ilişib qalmışdılar. Amma hələ o illərdə kişi bilmirdi ki, qol-qanad verib onu quş kimi uçurdan bir şey vaxt gələcək, dərd-qəmə çevriləcək: uşaqlarının şəhərdə qalması yatsayıdı da, yuxusuna gərməzdi, intəhası elə bir gün gəlib yetdi ki, bununla da barışası oldu. Bala-bulalarının xoş güzəranından xəbər tutub sevindi. Bildi ki, artıq şəhəri özlərinə vətən eləyiblər.

-Deməli, oldunuz şəhərli?-bir dəfə yayda ailə-uşağı ilə kəndə istirahətə gəlmış Mədətdən belə soruşanda da bilirdi ki, nə eşidəcək. Hər şey o yana, Mədətin Bakıdan evlənməsi bu su-

alın ən yaxşı cavabı idi.

Vaxt tamam olana yaxın, yəni uşaqların şəhərə qayıdacaqlarına dörd-beş gün qalanda o, oğlundan elə bir söz eşitdi ki, altmış üç ildə onu heç nə belə təəccübəndirməmişdi: "Daha bəsdi işlədiyin, indi də biz qazanaq, sən ye, iç" O heç ki, hey-rətinin yarıbayarı azalmağı ürəyinin dağa dönməyindən oldu, intəhası canharayı gülüşü də bu söhbəti yaddan çıxartmadı. Mədət işin yaxşı yerindən yapışmışdı, elə yerindən ki, kişinin əl-ayağı yerdən-göydən birdəfəlik üzülmüşdü və hər dəfə çəm-xəm elədikcə oğlu yenidən mətləb üstə qayıdır, dönə-dönə təkrar edirdi ki, onun indi ver yeyim, ört yatım vədəsidi, nə iş, iş söhbətini yaddan çıxartsın.

Düz üç gün...

Üç gün ata çox dedi, bala az eşitdi, nəhayət, dördüncü gün yerindən qalxıb hələ dəstamaz almamış kişi daşı ətəyindən tökdü:

-O ki,-dedi,-arvadağa gedir, mən də gedəcəm.

Kəhər atı bir yüngülvari xərcələ qonşuya verdilər, ala əniyi kəndin çobanına bağışladılar, xaraba dəyirmanın üstdəki yoncalığı gəlmələrə satdılar, cəvizliyi də həmçinin...

Getməmişdən şərt qoydu: hər yaydan-yaya, istilər düşəndə arvadla birlikdə kəndə gəlməlidilər.

Razılaşdırılar.

O niyyətlə mal-heyvandan cəmi bir inək, üç qoyun ayırib kənddəki qızıgilədə qoydular ki, ağızları ağartıdan kəsilməsin, yayındı süd-qatıqdı.

Amma Mədət sözünün üstə durmadı; yalnız ikicə yay kişinin dediyinə əməl elədi. Bu barədə növbəti il söz düşəndə hərə bir səbəb tapdı: ya işi bəhanə elədilər, ya vaxtlarının olmadığından gileyləndilər... Altdakı il heç kimin xəbəri olmadan Mədət ikicə günlüyü xəlvətcə kəndə yollanıb dam-daşı dəyər-dəyməzinə sataraq bir aydan sonra özünə maşın aldı. Bu, onun uşaqlıq arzusu idi. Axır ki, o da sükan arxasında otura-

caqdı.

Evin satılmaq xəbərini eşidəndə o boyda kişi uşaq kimi hönkür-hönkür ağladı və həmin günün axşamı yorğan-döşəyə düşdü. İndiyəcən heç kim onu can ağrısından gileyənən gör-məmişdi. Görəsən, birdən-birə nə olmuşdu ki, səhərisi iştahası da pozuldu, gün axşamacan dilinə çay-çörək dəymədi, axşam olanda isə başgicəllənməsindən şikayətə başladı. Sonra onu ağlamaq tutdu, ağlayıb-sitqayıb kiriyəndən sonra bircə kəlmə:

-Məni diri-diri qəbrə qoydunuz,-dedi,-namərd uşağı namərd! Adam da dədə-baba ocağını satar?

Bir həftədən sonra tədricən iştahası düzəldi, istiliyi düşdü. Geyinib ayağa qalxdı. Amma bütün günü dilxor gəzdi, deyilənlərə cavab verməyib, özü də heç kimdən heç nə soruşmadı. Ondan bir gün sonra isə çıxıb kirayənişin oğlu Hümbətgilə getdi. İşin tərsliyindən onun da arvadıyla ağızlaşdığını görüb axşam gün batanda kor-peşman halda geri qayıtdı.

O vaxtdan elə bir gün olmadı ki, kişi başağrularından dad qılmasın. Gah dedi, ürəyi aramsız döyüñür, gah dedi, gözləri yaxşı seçmir, bir neçə gün sonra isə:

-Həə,-dedi,-bu da mənim axırım.

Halbuki əvvəlki adam olmasa da, çox qolay da deyildi, yəni o təhərdə deyildi ki, desin: bu da mənim axırım...

-Yaxşı, yaxşı,-deyə Tavat arvad giley-güzar elədi,-ahü-zara başlayıb uşaqların ürəyini qırma.

Ancaq onu heç nə ilə sakitləşdirmək mümkün olmadı, hələ ömrü boyu qarısına bir dəfə də olsun çor deməyən bu adam axşamçağı, hamı şam yeməyi üçün süfrə başına yiğişində boş bir şeyin üstündəcə arvadıyla bozalaşıb ağızından nalayıq söyüş də çıxartdı. Bunu görən arvad əl-ayağa düşüb:

-Lap xərifləmisən haa,-deyə elə dilləndi ki, kişi xeyli müddət başını yırğalayıb:

-Ay gidi dünya, bu nə gündü mən düşmüşəm?-dedi və var gücü ilə yumruğunu stola çırptı.

-Qocalmisan, ağlin azalıb, nə var, nə günə düşəsən?-arvad bunu deyib yumruğun zərbindən yerə tökülən qab-qacağı yiğışdırmağa əyildi,-bə bunnar nə təqsirin yiyəsidi, töküb dağıdırsan?

-Kəs! Gorbagorun qızı, gorbagor! Bunnarın hamısının mayeyi-fəsədi sənsən! Sənin oduna düşüb isti yerimi soyuq elədim,-deyib qoca elə bir söyüş işlətdi ki, oğlundan və arvadından başqa, hamı otaqdan çıxdı. Səsi mətbəxdən, dəhlizdən, yataq otağı tərəfdən gələn ailə üzvləri yalnız arvadın dəsmal çıxararaq ağlayıb kiridiyini görəndən sonra geri - yeməkləri üstündə buza dönmüş stol arxasına qayıtdılar.

-Dədə, bə sən niyə belə eləyirsən?-ara lap sakitləşəndən sonra Mədət soruşurdu.

Oğlunu tərs-tərs süzən kişi də dəsmalını çıxartdı, ancaq səssiz-səmirsiz, dinib-danişmadan...

-Sən niyə belə, arvad?-yatısı vaxt, otaqda özlərindən savyı, heç kim olmayanda o, altmış dörd yaşlı Tavat qaridan soruşturdu,-sənin etibarın elə buracanımış?

-Əşı, ta uşağı da keçmişən, rəhmətliyin nəvəsi, söz decək mirt minciğinə dönürsən. Zara gətirmisən hamını ah-uf eləməkdən.

-Mən eləmirəm, arvad, hökmü verən zamandı,-o belə deyir, həm də çox ağlayıb kirimiş uşaq kimi tez-tez burnunu çəkib hərdən də hicqırırdı.

Bir həftədən sonra kişi yenidən yatağa düşdü, ancaq gec də olsa özünü yiğışdırıb ayağa qalxdı. O, təbiətən möhkəm adam idi, özündə inam yarada bilməşdi ki, hələ yaşaya bilər və həqiqətən, elə durub-oturur, elə gümrah-gümrah yeriyirdi ki, heç kim ona əllidən çox yaşı verməzdi. Hərdən ayağı şəhərə düşən dost-tanış ona baş çəkəndə zarafatla deyirdilər: "Maşallah, elə bil atdan indicə düşmüsən" O da cavabında gülərdi: "Arvadağa hə desin, sabah ona bir günü gətirim" Dönüb Tavat

qariya göz vuraraq soruşardı ki, nə deyir, birçək-birçeyə çıxmazlar ki?

Növbəti dəfə yorğan-döşəkdən qalxmağı düz iki ay yarımdır çəkdi. Ağrıdan-filandan giley-güzarı olmasa da, elə hey deyinir, az qala bütün gününü beləcə başa vuraraq təkcə bərk qu-lunc olduğundan şikayətlənirdi. Son vaxtlarsa dəqiqəbaşı eşidərdin:

-Halsız oluram, elə bil dünyanın yükünü mənə daşıtdırıblar. Heç belə şey bilməzdim, nə sirdi baş açmırıam.

Həmişə, ələlxüsus xəstə olduğu günlərdə qərəm kənddən söz salır, bulaqların adını çəkir, hansının suyunun buz kimi olduğundan uzun-uzadı danışındı. Başına gələn qəribə əhvalatları söyləyib ürəyini boşaltmaq onunçün əsl ləzzət idi. Deyirdi, nə görüb, elə oralarda, o dağda-daşda görüb.

Eyni şeyi yüz dəfə danışır və hər dəfə də səhbətə elə şövqlə başlayırdı ki, guya, heç kəsin bilmədiyi, heç vaxt eşitmədiyi bir şey barədə danışındı. Bir qayda olaraq həmişə də səhbətə belə nöqtə qoyurdu: "Getdi o günlər, hayif"

-Az naşükür ol! Əlin təmiz, ayağın təmiz, deyingən qarı kim? nə qalmışan ah-vayda? Yoxsa yağış gecə səhərəcən kəllənə döydüyü günlər yadından çıxıb?

Belə vaxtlar adəti idi: bir az giley-güzar eləyib susur, sonra öz-özünə danışa-danışa o biri otağa adlayırdı. Bir də baxırdılar ki, balkondan səsi gəlir. Bir azdan ayaqyolundan taqqıltı eşidilirdi. Lap axırda gedib görürdülər ki, üst-başı açık, pallarlıca yerində huşlanıb. Bu hal o qədər təkrarlanmışdı ki, böyükdən-kiçiyə hamı ona alışmışdı. Çox danışıb deyingənlik eləyəndə bilirdilər ki, kənd yadına düşüb, danışıb-danışıb axırda susacaq. Kim ki, dilə tutub fikrini dağıtmak istəyirdi, kişi ona ağızına gələni deyir, hətta bəzən söyüş də söyürdü ki, niyə onu sonacan dinləmirlər? Bəlkə, səbət altından gilas-zad töküür?

Dördüncü il yaz girib havalar düşən kimi o, Hümbətdən xahiş elədi ki, onu kəndə aparsın. Oğlu onun sözünü yerə salmadı. Kişi nəvəsini də yanına alıb özüylə birlikdə kəndə apardı və ilk payız yağışları yağana kimi orada qaldı. Bir gün yerindən qalxanda isə başının üstə Mədəti gördü və xəbər aldı ki, xeyir ola belə səhər-səhər? Mədət dedi ki, uşaqların xeyir işini eləyir, onunçün gəlib.

-Böyük kişilərdən olsunlar,-o, xeyir-dua verəndən sonra soruşub öyrəndi ki, oğlu uşaqları kimin qucağına qoyur, adam-zad yiğib eləyir, ya yox?

-Nə deyirsən? İndi məni aparmağa gəlmisən?-söhbətin sonunda da bunu xəbər aldı, ancaq oğlu ağızını açmamış dedi, keçəl suya getməz, orda onsuz da ötüşərlər. Getsin, nədi onsuz yoluna qoysun.

Mədət bütün günü o barədə bircə kəlmə də danışmadı. Erətəsi gün oyananda isə oğlunu çıxıb getmiş gördü.

-Həlbət incidi məndən?-deməklə kişi bilmək istəyirdi gör-sün oğlu gedəndə bu haqda qızına bir şey deyib, ya yox?

-Kim olsa, inciməz?

-Dünəndən incisin, böyün də olsun iki, nə qayırim incidi?-elə tərzdə dedi, sanki çox mühüm bir işdən qalib çıxmışdı.

-Gərək gedəydin, dədə. Mədətin də istədiyi odu ki, məclisində aqsaaqqalı olsun, baxan-görən də desin, həqiqətən, alimliyinə dəyərmiş, böyük-kiçik yeri biləndi.

Aradan iki gün keçməmiş Mədət təzədən qayıdır gəldi və uzun yalvar-yaxardan sonra atasını yola gətirmək mümkün oldu. Amma o:

-Yayda nəm-nüm eləməyə başlasanız,-dedi,-özünüzdən küsün.

Uşaqların xeyir işindən heç iki həftə keçməmiş kişi yenidən kəndin xiffətini eləməyə, darixmağa başladı. Başına-dizinə döyüb peşman-peşman deyirdi:

-Ay mənim yox ağlım. Deyən gərək, nə itin azmışdı bu bayquş yuvasında, ay qoca kaftar?! Getmişdin, bir də nəyə qayıdırırdın? Dəllək-zadıdın?

O gündən qoca gözgörəsi geri getməyə başladı: çaydan-çörəkdən düşdü, nə yedi quşdu, ürəyi heç nə istəmədi. Yalnız kəklikotu, qantəpər, həmərsün çayı içir, əriştə, yarma, umac xörəkləri yeyirdi. Yatanda daim sayıqlayır, səhərədək yerində qurcalanır, rahatlıq tapa bilmir, çox vaxt isə yuxusuzluqdan dad çəkirdi. Quru öskürək də onu lap əldən salmışdı. Heç ki-min dediyinə qulaq asmadan öz bildiyini eləyirdi: Mədətdən küsmüşdü, Hümbəti ağızucu danışdırırdı, arvadını görməyə isə heç gözü yox idi. Təkcə qızı və gəliniylə danışır, nəvələrini-sə şitənib səs-küy saldıqlarının üstə harda tuturdu, ordaca da şillələyirdi.

Kəndə getmək vaxtı çatanda yenidən qalmaqal qopdu. Doğrudur, aparmamaq barədə Mədət heç nə demədi, intəhası bu yay havaların şəhərdə də sərin keçəcəyini bəhanə eləyib, üstəlik şad xəbər kimi onu da dedi ki, ona putyovka tapıb. Onu əldə eləyincə nə zülmələr çəkdiyini, kimlərə ağız açdığını, ələlxüsus, nəzərə çatdırırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, kişi ikiaylıq sanatoriyaya getməkdən açıq-açığına boyun qaçırtdı. İntəhası xəstəxanada da yatmadı, istirahət evindən isə yarımcıq qayıdırıb gəldi. Evdə darıxmamaqdan ötrü işə düzəlməyinə özü öz diliylə razılıq versə də, bunun da axırı olmadı. Açığından həyət-bacaya düşmür, gəzməyə getmir, bütün günü evdə, dörd divar arasında otururdu ki, bəlkə olə, canı qurtara. Bir neçə dəfə isə dəmir pilləkənlə dəhlizdən binanın damına qalxıb ta gün batanacan orda oturmuş, yalnız yemək vaxtı bütün ailənin uzun xahiş-minnətindən sonra aşağı düşmüdü. Onu həyətdəki ahilların yanında çox təsadüfi hallarda görmək olardı.

Mədət, yanında da Hümbət qayıdır gələndə kişi dirsəklənib oturmuşdu. Ağlayan olmasa da, hamının əli qoynunda idi. Əvvəlki qəm-qüssə ilə kişiyə tamaşa eləyirdilər.

-Haran ağrıyır, dədə?-deyib Hümbət qollarını atasının boynuna doladı və sözünün dalını gətirə bilməyərək hönkürdü.

-Yaxşı, Hümbət, uşaq deyilsən,-Mədət ciyinlərindən yapışib qardaşını qırğa çəkdi və anasına qaş-göz elədi ki, onu o biri otağa aparsınlar, çünkü Hümbət yenə ağappaq ağarmışdı və aydın məsələ idi ki, yenə ürəyi xarab olacaq.

-Barı ağı varmı evdə?

Bilinmədi ki, atasının belə soruşturmağındanmı oldu, ya qardaşının o vəziyyətə düşməyindən ki, Mədətin gözləri yaşla doldu və o əylilib atasının yorğandan çıxan ayaqlarını örtədə, səsini bir az qaldıran kimi oldu:

-Ağrı neynirsən, əshi?

-Görürsən hərdən tapılmır vacib lazım olanda...

-Lازım olsa tapılar, darıxdırma özünü,-Mədət dedi, amma atasının fağır-fağır, yazılıq-yazılıq baxdığını sezən kimi dərhal sözünü dəyişdi,-çixart getsin o fikirləri yadından.

Arvadının onu işaretə ilə o biri otağa çağırmağındansa başa düşdü ki, Hümbətin hali özündə deyil. Heç nədən xəbəri olmayan xəstə isə dəqiqəbaşı soruşturdu ki, necə eləyək indi?

-Nəyi necə eləyək, ay dədə?

-Apar məni öz vətənimə,-deyəndən sonra kişi uzunmüddətli quru öskürəyə başladı.

-Nə var axı orda, vətən, vətən salmışan?-deyən Mədət başı qapıda görünən bacısından qardaşının vəziyyətini xəbər aldı və tapşırdı ki, ona validol içirtsinlər.

-Nə var orda deyirsən?-kişi yerində qurcalanıb köks ötürdü,-nə var, elə orda var, gərək gedib halallıq alam.

-Bu vəziyyətdə səni tərpətməkmi olar, danışırsan?

-Aparsan, ölmərəm, yarı canım ordadı. Könlümdə bircə

oralar dolanır. Həkimə-məkimə baxma, ölü deyiləm hələ.

-Aparacam, yaxşı. Sağal dur ayağa, aparacam!-xəstənin dinmədiyini görüb onu aldada bildiyini güman eləyən Mədətin əslində inanmadığı yeganə şey atasının bu gündən belə bir daha ayağa dura bilməyiyydi. Həqiqətən də, bir azdan onun halı yenidən pisləşdi və dan üzünəcən bunun bir neçə dəfə təkrarlanmağından başa düşdülər ki, daha bu xına o xınadan deyil.

Xoşbəxtlikdən, heç üç gün keçməmiş xəstənin əhvalı yaxşılaşdı, o bir kimsənin sözünə qulaq asmadan geyinib ayağa durdu. Mədətə elə gəlirdi, bu, müvəqqəti bir şeydi, bəlkə də, bir neçə günlük, çünki həkim ona dediyini demişdi. Amma atası bütün qışı bir dəfə də olsun kürəyini yerə vermədi, yalnız yayın əvvəllərində gözlərinin tor gətirdiyindən şikayetə başlayıb xəstəxanaya düşdü, elə ordaca kişinin gözünə mirvari suyu gəldi. Düz bir ay yarım da oynaqlarındakı ağrıya görə ayaqları yerə gəlmədi, nəhayət, yayın sonlarında xəstəxanadan evə qayıtdı və elə həmin gün ata-bala ağı qaradan götürürlər. Kişi kənd barədə söz açanda oğul bir azdan havaların sərinləşəcəyini, ilin üzü qışa gedəcəyini bəhanə eləyib, günü günə sataraq gələn yaza kimi gözləməyi məsləhət bildi və dedi:

-Məndən olsaydı, belə eləyərdik, amma axı... bir iş də var... Getsən, harda qalacaqsan? Qızının evində də qal beş gün, on gün, bəs sonra?

Ağsaqqal bircə kəlmə dedi, artıq yox:

-Haramzada!

Söz Mədətə elə toxundu ki, o daha özünü saxlaya bilmədi:

-Mənə nə desən, yeri var, dədə, indiyəcən adamlıq eləyib ürəyimdən keçənləri dilimə gətirməkdən qorxmuşam ki, bir-dən könlünə dəyib elərəm. Amma bəsdi daha, qoy deyim, eşit: mən səni bu günəcən kəndə ona görə aparmamışam, indi də ona görə aparmıram ki, deməzlərmi, bu kişinin iki-iki boynu-yoğun oğlu harda ölüb ki, yeznə qoltuğuna siğınıb? Deyərlər,

deməzlər? Bəsdi eli üstümüzə güldürdüyün, daha dost-tanış üzünə də çıxa bilmirəm!...

-Bunu fikirləşən kopoyoğlu qurumsaq özünün rahatlığı üçün dədə-baba yurdunu keçi qiymətinə yadlara satmazdı. Dili də var danışır utanmaz-utanmaz...

Mədət o dərəcədə hırslındı ki, çıxarıb siqaretini dədəsinin yanındaca alışdırıdı və artıq-əskik eləməmək, ağır cavab qaytarmamaqçın durub balkona çıxdı.

-Köhnə palan içi tökməkdən başqa, sənin də əlindən heç nə gəlməsin,-Tavat arvad belə dedi, həm də him-cimlə qocasını başa saldı ki, ayıbdı, ağ eləməsin daha...

Ancaq heç kimin ağlına da gəlməzdi ki, yolu-rizi tanımayan kişi elə o günün səhərisi oğlu işdə, gəlini dərzidə, nəvələri dərsdə, qızı Hümbətgildə olanda, arvadı şübhəyə salmamaqçın ev-eşik paltarındaca həyətə düşmək adıyla evdən çıxar...

...və sağ-salamat gedib kəndə çatdığı barədə ondan şanlı bir teleqram da alarlar.

Bir müddətdən sonra kişi kəniddən göndərdiyi məktublarda yazdırırdı ki, xəzəl süpürür, nobata gedir, çalğu-səbət toxuyur. Payızın laplarında, qar yağış mal-heyvan bağlamaya düşəndə isə uşaqlar babalarının ot doğramağından, tövləbecərməyindən, odun yarmağından yazırdılar...

Mədət maşını yumağa gedəndə bacısına tapşırıdı ki, dədəsi ni dilə tutub oyatsın. Elə olsun ki, çox yubanmasınlar.

-Ağlim heç kəsmir, yola gələ. Görmədin, axşam hirsindən nə təhər qapqara qaralmışdı? Getdim ki, girib uşaqların yanına, elə ordaca da yuxulayıb.

-Eləliyinə baxma, qəlbi yuxadı, bir az deyinib-deyinib kırıycək. İşində ol, amma pişim-pişimlə. And-aman elə ki, ar-

vad, həqiqətən, ölüb.

Bacısının eyvanda yox olmayıyla yenidən görünməyi təxminən dəqiqliqə yarıml çəkdi. O, cəmi bircə dəfə:

-Dədəm!-deyib qışkırdı və saçlarını yola-yola təzədən içəri yüyürdü.

...Mədət atasının başı üstə durmuşdu, bacısı meyidin üstə sərilib hərdən azca dikələrək əllərini onun qansız sıfətində, ağ saçlarında gəzdirə-gəzdirə:

-Yollar yaraşığı dədə, heyyy, də-dəəəə!-deyə-deyə hönkür-hönkür hönkürür, qonum-qonşunu haraylayır, ikiəlli dizlərinə çırpır, üzünü cirirdi.

Mədət handan-hana özünə gəlib diz çökdü, atasının qibləsini düzəltdi, qurumuş qollarını çətinliklə də olsa, yanına qo-ya bildi və gördü ki, kişinin canı dağların buzudu. Elə bundan da bildi ki, binəva lap gecədən keçinib...

1985

Başsağlığı

Şəfiqə üçün

Əslində hər şey yağışdan oldu. Yoxsa elə həmişəki maşınlar, həmişəki şəhər idi. Uğultu köhnənin uğultusu, adamlar həmin, iy-qoxu da ki, nimdaş paltarın iyi kimi tanışdı və düzünə qalsayıdı, heç indidən Seyfəlinin şəhərə düşmək fikri də yox idi. Amma yağış elə narın-narın başlamışdı ki, elə bil bütöv bir ömrün şirinliyini qaytarmaqçun yağırdı. O məhz bunu duyandan sonra hiss elədi ki, bəlkə də, otuz altı illik ömründə hələ heç vaxt belə isti yağış görməyib. Nəyə görəsə birdən-birə ona elə gəldi, ümumiyyətlə, heç yağış yağıdığını şahidi olmayıb. Sonra da fikirləşdi ki, nə çoxdu belə şeylər: bəlkə də, hər gün, hər addimbaşı rast gəlib, əhəmiyyət vermədiyin çox adı bir şey məqamında lap qızıl qiymətində olur. Ərinmədən balkondan boylanıb tutqun buludlarından başqa, heç nəyi görünməyən göy üzünə, damcılardan səthi xəfif-xəfif titrəşən adda-budda gölməçələrə baxdı, əlini irəli uzadıb onun necə ehmal-ehmal islanmasına göz qoydu və fikirləşdi görsün axı necə olub, bəlkə də, lap milyonuncu dəfə eynən bu cür yağan yağışa heç vaxt indiki qədər diqqətlə fikir verməyib. Aradan heç bircə dəqiqli keçməmiş bu kefiköklüyün səbəbi də ona məlum oldu. Zarafat deyildi, necə olmasa da, uzun illər həsrətin-də olduğu həmin gün gəlmişdi. Bir sözlə, əsl xoşbəxtlik! Bəlkə, otuz altı illik subay ömrünə də xoşbəxtlik deyəydi? Bu onu nə-dənsə heç gözlənilmədən, birdən-birə bərk məyus elədi; doğrudan, axı bunun harası xoşbəxtlik idi? Ev yox, ad yox, hələ evlənməyib, yaş isə... Az qala bütün ömür o şeyə həsr olunub ki, lap bu günlərəcən onun da axırında ümidverici heç nə görünmürdü. Sadəcə olaraq arzusuna çatmışdı. Belə demək hamisində doğrudu, yoxsa ki, xoşbəxtlik, nə bilim, nə! Amma

buna da şükür. Vur-tut cəmi bir ay, uzaqbaşı ay yarım. Özünə həmişə bununla ürək-dirək vermişdi ki, hər şey ürəyincə olacaq, yalnız dözmək lazımdı. Axı həyat idealına çevrilmiş elə bir şey varmı ki, onu əzabsız qazanmaq mümkün olsun? Həyat ideal! Seyfeli qəşəng, gəlişgözəl sözdən başqa, onunçün indi heç bir məna kəsb eləməyən bu iki kəlməni yadına salıb bığaltı qımışdı və qonşu balkonda, divarın o biri üzündə gənc aspirant ər-arvadın deyə-gülə çay içməklərinə məhəl qoymadan yumruğunu zoru gələnə divara çırkıb aydın səslə:

-Bir vaxtlar,- dedi,- yalnız bir vaxtlar...

İçəri adlayan kimi fikrini dəyişdi: yatmaqdan bir şey çıxmaz, şəhərə düşsün və olub-keçənlər barədə bir daha düşünməsin. Yoxsa nə idi axı bu: hər gün universitet, aspirantlar ya taqxanası, avtobus, öz əlilə bişirib-düşürdüyü dadsız-tamsız xörəklər... Bəsdi daha. Nə vaxtacan belə gedəcək? Nə vaxtacan qadın əli dəyməmiş soyuq və quru yeməklərin ümidi nə qalacaq? Axı haçanacan vaxtinin çoxu biş-düşə, şalvar-köynək yumağa sərf olunacaq? Bəs deyilmi? Bu yaşda bütün bular kişi üçün nə deməkdi axı?

Nə vaxtdansa alıb şkafın gözünə tulladığı qutunu götürüb, diqqətlə gözdən keçirə-keçirə:

-Bu gün də başımı sənnən qataram,-dedi,-onsuz da aramızda bir şey qalmır, cəmi ay yarım...

Qutunu yaxınlaşdırıb burnuna sürtdü. Üstündəki əcnəbi dilli yazını oxudu, qapağını qaldırıb meyxoş ətirli sarıkötük siqaretləri can-dildən qoxuladı və xəyalından keçirdi ki, görəsən, siqareti kim icad eləyib? Kim imişsə, hər halda dərd bilən adammış, ehsən!

Əvvəlcə siqaret tüstüləndi, sonra pilləkəndə ayaq səsləri eşidildi. Nədənsə addımlarını hər dəfə pillələrə qoyduqca ona elə gəlirdi, ayaq səsləri köhnə həbsxana pilləkənlərində olduğu kimi vahimə qopara-qopara, lap birinci mərtəbəyə gedib

çatır. Düz birinci mərtəbənin vestibülünə qədər bu fikri başından çıxara bilmədi. Yalnız orda, bədənnüma güzgünün qarşısında qoyulmuş iri, dəyirmi stoldakı məktubları görəndə hər şeyi unutdu. Uzun illər ərzində, hələ tələbə yataqxanasında qalanda da yalnız bircə dəfə məktub almasına baxmayaraq, köhnə adətini heç vaxt yaddan çıxara bilmirdi: hər dəfə girib-çıxdıqca üstündə quş, mənzərə, şəhər, görkəmli xadim, yaxud uzunömürlü adamların əksi olan zərfləri ünvanlarına qədər diqqətlə nəzərdən keçirmək onda çoxdan idi vərdiş halını almışdı. Halbuki heç kimdən məktub gözləmədiyini özü də yaxşı bilirdi. Həm əvvəlinci, təəssüf ki, həm də axırinci naməni allığındansa artıq səkkiz il keçirdi. Yalnız çox-çox sonralar başa düşdü ki, o zərflərə elə üstündəki şəkillərə görə baxırmış...

Dayanacağa çatınca daha bir siqaret alışdırıldı, baxmayaraq ki, ümumiyyətlə, çəkən deyildi, ayda-ildə biri könlünə düşə, ya düşməyəydi. Amma onun bu səs dolu sükutda gətirdiyi sakitliyə, təskinliyə nə deyəsən? Belə şeyə o, çox fikir vermişdi: yağış yağanda elə bil toz-torpağı yatdığı kimi, dünyanın səs-səmiri də içində çəkilirdi və nə iş idisə, adamın bir siqaret alışdırımağı da elə bu səssizlikdə yada düşürdü...

Tələsmirdi, çünki əslində heç hara gedib eləmiridi, çıxmışdı ki, həm evdə darıxmasın, həm də havasını dəyişsin. Axşamüstü idи, adamların işdən dönen vaxtı idи və o yerə ki, getməyə söz vermişdi, hələ ona da vaxt vardı. Odur ki, yavaş-yavaş yeriyyir, gəlib-gedənlərə göz qoyur, avtobusdan düşməklərinə, itələşə-itələşə minməklərinə tamaşa eləyirdi. Damağında da siqareti... Seyfəli yalnız avtobus yerindən tərpənhatərpəndə siqareti tullayıb yüyürdü, maşına çataraq özünü dal qapıdan içəri saldı.

O vaxt o məktubu Leyla yazmışdı. Bu o qədər gözlənilməz idi ki, Seyfəli nəsə çox qeyri-adi bir xəbər oxuyacağının zərfi açmazdan yəqin eləmişdi. Elə də oldu. Qız - o vaxt kəndlərinə

xarici dil müəllimi göndərilən Leyla yazırıdı: "İstəyirəm, məni
düz başa düşəsən. Nə qədər ki, burda lazımsan, inanmiram orda
o qədər lazımlı olasən. Sənin gəlməyin, bəlkə də, həmişəlik qə-
yitmağın vacibdi. Bunu vəziyyət tələb eləyir"

Getməyinə Seyfəli getdi, özü də elə həmin gün, ancaq həmi-
şəlik yox, cəmi ikicə günlüyü. Onda elə güman eləyirdi ki, iş-
lərinin elə vaxtıdı, indi getməklə ola bilsin, hər şeyi birdəfəlik
yarımcıq qoymaq məcburiyyətində qalar. O vaxt görkəmli
elm xadimi, professor, ən başlıcası isə gözəl insan olan Vahid
Əlizadə Seyfəlini universiteti qurtaran il aspiranturada saxlat-
dırmışdı. Məhz bu xeyirxah insanın təşəbbüsü ilə iki nəfər tə-
ləbənin, o cümlədən də Seyfəlinin elmi əsərlərin mövzu məc-
muəsində məqaləsi dərc olunmuş, diplom işi imtahan komis-
siyası tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək, az sonra disser-
tasiya mövzusu kimi təsdiq edilmişdi. Təəssüf ki, onun bəxt
ulduzunun parlamağı dilçilik elminin gələcək taleyinin Seyfəli
və Samət kimi istedadlı, işgüzər və əməksevər gənclərin əlində
olması ilə auditoriyada daim fəxr eləyib öyünen professorun
ölüm gününə qədər davam elədi. O qəfil və amansız ölüm dən
hətta bir neçə ay keçəndən sonra da Seyfəliyə elə gəlirdi, hə-
yatda heç nə onu, hər şeyi təmənnasız, yalnız həqiqət və ədalət
namına eləyən belə bir insanın vaxtsız itkisi qədər yandırıa bil-
məz. O vaxtlar yatsayıdı, yuxusuna da girməzdi ki, onu irəlidə
əldən-ələ düşmək, üzü rəhbərlər görmək, hətta uzun müddət
üzərində işlədiyi mövzusunun dəyişdirilməsi gözləyir. Bir söz-
lə, münaqişlərlə, şəxsi-qərəzliklə dolu mənasız bir həyat...

Bütün həngamələrsə Əntiqənin gəlişi ilə başlandı.

-Vallah, səndən alim çıxmaz, Seyfəli, nə başına şapqa yara-
şır, nə qoltuğuna papka,-qız elə gələn günün səhərisi sataşirdi.

Guya, bu onun zarafatıydı və ümumən, Seyfəli katibələr-
dən ayrı cür münasibət də gözləmirdi. Bir də axı katibə, ya
qeyri-katibə, beləsinə nə cavab verəsən?

Ancaq tərslikdən Əntiqə müdafiə eləyəndən sonra da həm

o mübahisə ki, Seyfəli məhz onun ucbatından papağını günə yandırmalı olmuşdu, həm də olub-keçən digər xırda-para in- cikliklər də uzun müddət unudulmadı.

Mübahisə də ki, heç bir şey, anlaşılmazlıq...

İndi Seyfəli özü də unutmuşdu ki, bunun dəqiq il, ayı nə vaxt idi, ancaq Əntiqənin işə düzələn günlərdə olduğu lap yə qin idi. Nədən ki, qızın işə düzəlməyi ilə mövzu təsdiq elətdir- məyinin arası bir o qədər də çəkmədi. Ondan bir aymı, ay ya- rımmı sonra isə... Professorun işdən onunla birlikdə çıxdığı Seyfəlinin lap yaxşı yadında qalmışdı; ildə-əyyamda bir dəfə baş verən qeyri-adiliklər yaddaşdan hələm-hələm silinmir

Seyfəlini maşına da o özü dəvət elədi. Gözlənilmədən onun qoluna girib bütün yolboyu, hətta maşında da vaxtin azlığından gileylənir, gedib-gəlməməyin ucbatından az qala qohum- qardaşla da günü-gündən yadlaşdıqlarından baş bulaya-bula- ya söz açırdı. Kəlməbaşı deyirdi ki, axı nə üçün insan öz istə- diyi kimi yaşayıb istirahət etməməlidir? Məgər pis olarmı, iş- dən sonra yaxşı dost və yoldaşlarla əyləşib bir cana qulluq elə- yəsən?

-Vallah, bu bir yaşamaq deyil, biz yaşayıraq,-deyib o, tini burulan kimi maşını birbaşa restorana tərəf döndərdi və əlavə də elədi,-çoxdandı başımızı açmırıq.

Axi şübhələnmək nə üçün? Bunlar hamısı, bəlkə doğrudan, ürəkdən gəlirdi? Azmı olub şübhə altına alındığımız şeylər üçün həqiqət üzə çıxandan sonra xəcalot çəkməyimiz? Professorun hərəkətlərinə öz aləmində başqa cür don geydirdiyinə görə Seyfəliyə elə gəldi, qızarıb. Əlini alnına çəkdi görsün tərləmə- yib ki? Hətta iş o məqama çatdı ki, Seyfəli az qaldı profes- sordan üzr də istəsin. Cox-çox sonralar bu əhvalatı yada sa- landa ona elə gəlirdi, professor çox kiçik bir mətləbdə səhv eləyib. O sözü ki, o, restorandan çıxandan təxminən on dəqi- qə sonra, Seyfəlini yataqxananın yanında maşından düşürən-

də dedi, əgər onu iki-üç gün sonra, yəni əslində bu qonaqlıq əhvalatı unudulan bir məqamda dilinə gətirsəydi, Seyfəli bundan ömür-billah şübhəyə düşməz, kim bilir, hələ bəlkə, bu işə nəyinsə naminə qol da qoyardı. Yoxsa apar xalqın uşağına qonaqlıq ver və elə o basabasda da başla ki, nədi-nədi iş bilmisəm. Dəxli yoxdu sən bunu pişim-pişimlə eləmisən, ya ayrı cür...

-Nə qədər olmasa da, yenə mənim adımadı. Bizim bu Əntiqənin işini deyirəm e! Gözün üstə olsun, təzədi belə şeylərdə.

Çox güman, o, Seyfəlinin dinmədiyini görüb əlavə eləməyi lazımlı bilmişdi, özü də necə:

-Əl at, qoy yazsın, başqası girən kol deyil... Sənin də işini qoy görək neyləyirik, yaxın günlərdə sovet məsələsi həll olunmalıdır. Bərk hay-küy salmışıq yuxarınlarda.

Əlbəttə, kol-mol boş şey idi, burda qoltuqla qarpız haqq-hesabı vardi. Seyfəli də, yaxşı ki, düşmüdü, ancaq qapı açıq idi. Arxadan siqaret alışdırılan professorun bir tükü belə ağar-mayan qapqara, qırırm saçlarına baxa-baxa fikirləşirdi: bu nədi, doğrudan, adamı bu qədər gic yerinə qoyerlar? Sən, yə-ni doğrudan, hiss eləmirsən ki, Əntiqə dediyin hara, elm hara? Axı necə ola bilər, duymayasan ki, bu adam elmə dəxli olma-yan adamdı? Bununçün sən ən azı kor olmalıydın. Yox, əgər söhbət bir qadın kimi Əntiqənin qadınlığından gedirə, bu, başqa məsələ... Belə bir işçini kafedraya gətirdiyin üçün, yoldaş Aydınbəyov, yoldaş kafedra müdürü, zövqünүn qiyamətli-yinə, doğrudan, söz ola bilməz. Alqış səni doğan anaya!

İntəhası üzə vurmağın da yeri deyildi. Nə lazımdı eti bir-dəfəlik üzdən götürmək? "Vallah, əlimdən gələn deyil" - Sey-fəli beləcə də dedi, çox yumşaq, bir az da günahkar adamlar-sayağı. Daha demədi ki, nə müddətdi öz işləri töküllüb qalır. Bacarmaz da demədi. Bu, kobud sözdü, ağır səslənir. "Əlim-dən gələn deyil" vəssalam. Ən düşünülmüşü, mədənisi.

-Çəkmirsən ki?-əlavə heç bir danışq və hərəkətə yol vermə-

yən qırx yaşılı professor gülə-gülə bərbəzəkli siqaret qutusunu irəli uzatdı.

-Bəlkə, sonra... Başım ağriyir.

-Ə, canının qədrini bil, iş-zad gəldi-gedər şeydi. Hələ sənin nə vaxtındı ki, indidən başın ağriyir? - o tərzdə ki, ən yaxın adamlar onu elə sidq-ürəkdən deyə bilərlər.

Söhbətə elə burda da nöqtə qoyuldu və onların çox səmimi şəkildə görüşüb ayrıldıqları da buraya əlavə olunsa, heç nəyə əsasən demək olmazdı ki, bu bir kəlmə zarafat tonunda deyilmiş söz qəlbə toxuna bilər. Savad dərəcəsindən asılı olmaya-raq necə olmasa da, bu adam neçə ilin elmlər doktoru idi, üstəlik də kafedra müdürü... Elm yolunda gecəbəgündüz yorulmadan külüng çalış neçə-neçə kitab çıxartmış, cavankən hörmət-izzət, ad-san qazanmışdı. Dəfələrlə xaricdə olmuş, simpoziumlarda çıxış eləmiş, respublikanın adını göylərə qaldırmışdı. Bir tərəfdən baxanda, aqla batmirdi ki, elm yolunun ağrlarını, işgəncə və əzablarını öz gözlərilə görən, onun hər əziyyətinə qatlaşa-qatlaşa gəlib bu mərtəbəyə çatan bir adam nəyinsə xatirinə bir başqasının ümidi lərini alt-üst eləsin...

Ancaq görünür, elə o cavab da kifayət imiş; o əhvalatdan düppədüz altı il ötüb keçməsinə baxmayaraq, vəziyyət yaxşılığa doğru dəyişmədən elə həmən-həmən idi. Nə vaxt ki, Seyfəli iş barədə söz salmalı olurdu, ümumən, mübahisəli görünən hər hansı məsələ haqqında bir rəhbər kimi onun fikrini bilmək istəyirdi, professor dərhal deyirdi:

-Əməlli fikirləş, Seyfəli, bu hissələrə bir də əl gəzdir! Əsas da odu, mübahisəli şeylərə çox uyma. Söhbət tək sənin söhbətin deyil, ümumiyyətlə, bizim bu cavan nəsil vaxtilə deyilənlərə lazım oldu-olmadı qəmbərqulu qoymaqda nə görüb, bilmirəm. Xəstəlikdi dəə, keçib qanınızə. Axı hamı bilməsə də, beş nəfərin üçünə çox yaxşı bəllidi ki, bu işin altda mənim imzam var. Özünüz o tərəfə, onu-bunu tənqid eləməklə elm alə-

mində məni biabır eləyəcəksiniz. Gərək onda dost-tanışın üzünə çıxmayaq daha. Müdafiəyə belə iş buraxsaq, atamızı yandırarlar. Əl gəzdirmək lazımdı, özü də ciddi surətdə!

-Altı ilin hazır işinə əl gəzdirmək?! Qəribədi...

-Bizim elə bir millət kimi bəlamız orasındadı ki, dünən bizə müasir görünən ortabab bir fikrə sabah əl gəzdirməyi özümüzə ona görə ar bilirik ki, guya, bu məsələ öz elmi həllini çoxdan tapıb, onu inkişaf etdirməyə daha lüzum yoxdu. Amma yoldaş aspirant, elm tarixi çoxdan sübut edib ki, hardasa ağlabatan görünən bir fikrə gəlib çıxmaq işin yalnız bir tərəfidi.

-Onu yaradıcı surətdə inkişaf elətdirib təkzib olunmaz dəlillərlə elmi həqiqətə çevirənlərə badalaq vurmaqsa çox mühüm tərəfidi,-deyib Seyfəli rəhbərinin sözünü ağızında qoydu, həm də elə mühüm tərəfidi ki, məsələnin bütün mahiyyəti yalnız onunla həll olunur. Bu yolda xüsusi canfəşanlıq göstərənlərin əllaməçiliyi, ibtidai səviyyədə yazılmış hər cəfəng qələm məhsulu isə elm adına çıxarıılır. Havadalar da gözə elə məharətlə kül üfürürlər ki, satılanın çürümüş iplik, ya ondan-bundan çırpışdırılan qumaş olduğunu yəqin eləmək üçün bəzilərinə hətta illər də bəs eləmir.

Professoru od götürsə də, o, cavabdan ustalıqla can qurtardı:

-Təsadüfi deyil ki, bacarana başı qurban deyiblər.

-Mən sənin kimi alimi nazəndə bir xanıma çox məmənuniyyətlə dəyişərdim,-söz Seyfəlinin ağızından necə çıxdı, heç özü də hiss eləmədi. Hirsini boğa bilməməyin üstündə ilk vaxtlar təəssüf hissi keçirsə də, sonralar fikirləşdi ki, lap əcəb eləyib deyib; aralarındaki yaş nisbəti lap barmaqhesabı olan bir adam öz səviyyəsizliyini çox gözəl bilə-bilə axı nəyə görə onun başında qoz sindirmalıydı? Belələrini vaxtında yerində oturmaq lazımdı ki, hədlərini bilsinlər. Bir də axı nə fərqi, sıravi əsgər kimi yerində üç il sayacaqsan, ya beş il? Axı rəhbər ol-

maq o demək deyil ki, sənə öz aspirantlarını sarımaq səlahiyəti də verilib. O ki, dözmək dözməkdidi, nəyə görə həmişə bu yükü çiynində mütləq o daşımalıdır? Qoy bir dəfə də beləsi gör-sün ki, necə olur tənələrə dözmək?! Bəsdir daha...

Seyfəli hətta o sözü deməsəydi belə, aydın idi ki, irəlidə onu nə gözləyir və doğrudan, elə də oldu: iş hazır olandan sonra gah məqalələrin azlığı bəhanəyə çevrildi, gah nəsə tamamilə başqa bir məsələ ortalığa çıxdı, hər şey qaydasında olanda isə müdafiə şurası olmadı. Ötüb keçən yel qanadlı bu on il ərzində Seyfəlinin bu sualları özünə vermədiyi vaxt isə çox təsadüfi hallarda oldu: bəs professor Əlizadənin zəmanəti? Bəlkə, elmin mahiyyəti dəyişilmişdi, onun xəbəri yox idi? Bəlkə, o özü elm üçün yararsız idi? Bəs onda Əntiqə? Əntiqənin elmə aidiyəti? Lap cin-şeytan işi idi o tezlikdə iş sahmanlayıb təhvil vermək. Tərcüməsi-filanı, opponent rəyi, məqalələrin çapı... Avtoreferat da ki, öz yerində.

Seyfəli yalnız çox-çox sonralar, yəni o vaxtlar ki, onda Əntiqə müdafiə eləmişdi, katibəlikdən müəllimliyə keçirilmişdi, daxili nəşriyyatda kitabı çap olunmuşdu, onda tələbə yoldaşı İbadın tez-tez təkrar elədiyi "şöhrətə ən erkən yaşlarında çatmaq üçün gərək qadın doğulasan" fikrinin nə qədər böyük bir həqiqət olduğunu bir daha yəqin elədi.

Sözə bir bax: "Səninki o olsun ki, hamidan qabaq gəlib kəsəsen buranı, səhərdən-axşama kafedraya qaroul çəkəsən. O qədər maymaqsan ki, hələ də qaraca müəllimsən"

Əntiqənin kimləri "ağ müəllim" hesab elədiyi Seyfəliyə yaxşı bəlli idi. İşin tərsliyindən bunun üçün ona on il də bəs eləməmiş, ikinci onilliyin daha altı ilinin arxada qalmağı da heç nəyi dəyişməmişdi, halbuki həmin hesabla Əntiqənin özünün "ağarmağı" cəmi-cümlətanı dörd il üç ay vaxt aparmışdı.

Seyfəli isə heç nəyə baxmadan işə vaxtında gəlib, işdən vədəsində getmişdi, hətta kafedra iclasında da dəfələrlə təriflə-

yib: "Əsl qulluq adamıdı, iş adamı belə olar" demişdilər. Ancaq o bu kinayəni də udmuşdu, özü də ona görə udmuşdu ki, bura medal-zad almağa gəlməmişdi, boş-boşuna əlini boyundan yuxarı qaldırmağa ehtiyacı da yox idi. Yaxşı bilirdi ki, elm yolu ağrılı yoldu, mübahisə və çekişmələrlə dolu yoldu. Amma şəxsi-qərəzçilik? Şəxsi mənafə? Mənsəb və nüfuz üçün başqlarını ayaq altda qoymaq?! Bu, əclaflıqdı, alçaq adamların işidi - ayrı qənaətə gələ bilməmişdi.

Əlbəttə, bunların hamısına dözmək olardı, necə ki, o dözmüşdü. Bir müddətdən sonra lap yaş məsələsi ilə də barışdı, baxmayaraq ki, işi vaxtında, düz üç il ərzində qurtarmışdı. Amma ondan sonra özü istədiyi səmərə və həvəslə işlədiyi təsadüfi hallarda baş vermişdi. Daha heç nəyin həvəsində deyildi. Ən acinacaqlısı da o idi ki, vaxtilə yolunu özünə ucalıq, şan-şöhrət, xoşbəxtlik hesab elədiyi elm adında ideal onun üçün artıq yox idi və o səbəbdən təsəvvür etmək çətin idi ki, bulvarın bu soyuq payız axşamında Seyfəli bütün olub-keçənlər üçün təəssüflənməsin, təəssüflənib İbad kimi:

-Tüpürüm bu jiznə,-deməsin.

Gedir və fikirləşirdi: axı niyə, niyə belə oldu? Əlində yüz cür imkan vardı axı. Niyə çıraq kimi dibinə işiq salmadın? Niyə kölgəsiz oldun? Axı neçə illərdi qəbul imtahanı götürürsən, əlinə olmazın imkanlar düşür. Kimə desən gülər, kafedraya səndən sonra gələn dünənki uşaqların da altında maşını, durub-oturmağa əməlli-başlı dairəsi, kooperativ mənzili, evi-ailəsi... Sənsə vicdanı pak çıxmışan. Dünyanın təmizliyi tek sənəmi qalıb? Niyə susursan? Səndən soruşuram, niyə?

-Bu nə yağışdı yağdı, görəsən?-belə ucadan səs çıxartlığına özü də mat qaldı və özü də özünü inandırıa bilmədi ki, bu axmaq fikirlər yağışa görə deyil. Plaşının boyunluğunu qaldırıb başını bədəninə qısarəq üzü boz-bulanıq göyə baxdı. Külək başlamışdı, gilavar əsirdi... Yəni o, doğrudan, ayrı cür ola bi-

lərdi? Məsələn, ayrı cür necə? Mənlik və vüqarını bir quru ad naminə ayaqlar altına salıb tapdayaydı. Görən-bilən də deyəydi ki, kişinin oğlu zamana uşağıdı, vallah, çəminin yaxşı tapıb dolanmağın, dünən bir, bu gün iki, hər cür dəm-dəstgahı var. Axı bunun nə dəxli var ki, sən onu təmiz əllərlə qazanmışsan, ya axşamlar haram tikə yeyib, səhərlər taleyi sənə tapşırılmış tələbələrin gözünün içində şax baxıb həqiqətdən dəm vura-vura! Məsələ ondadı ki, qazanmışsan. Guya, tələbələrin üzünə dik baxmaqla nə dəyişəcəkmiş? Axı kimin nə borcuna qalıb sən adamlar arasında, ümumiyyətlə isə, cəmiyyətdə necə baş gəzdirirsən? Nə coxdu bütün ömrü boyu vicdansızlıq eləyib cəmiyyətdə də hamidan böyük hörmətə malik olanlar? Elə cəmiyyətdə heç bir nüfuz və ad-sanı olmayan vicdanlılar da az deyil.

-Sən quru bəysən, Seyfəli, quru bəy!-bu söz də o saqqəlməmişin, Əntiqənin sözüydü...

Seyfəli saatına baxdı. Bu nədi, yubanıb ki! Bayaqdan har-da veyllənirmiş, görəsən? Gecikdiyi üçün sürəti artırdı, ancaq tədricən yavaşıdı, lap axırdı tamam dayandı. Yorulub eləməmişdi, intəhası getməyi də gəlmirdi. Bəlkə tərəddüd? Bəlkə, həvəssizlik? Qərara gələ bilməmək? Özünə inamsızlıq? Bəs ni-yə otuz altı yaşın içində? Axı necə oldu, bunu birdən-birə hiss elədi? Halbuki vəziyyət üç il-beş il əvvəl necə idisə, indi də eləcə idi. O adam da ki, gəlməyə söz vermişdi, vədələşdikləri yer-dəcə gözləyirdi. Amma Seyfəli başa düşə bilmirdi ki, özləri də bilə-bilə, bu, sonu olmayan sevdadı, necə olub yalançı ümid-lərə, şirin dillərə uyaraq bir-birini indiyə qədər aldada bili-bilər? Yəni doğrudan, bu qədər səhv eləmək olarmış? Getməsin, bəlkə? Onsuz da hər şey soyuyub-soyuyub əvvəlki qayda-sına düşəcək və gec-tez bunun səbəbini o özü də biləcək. Bəl-

kə, elə oldu bunu ona başa salmağa ehtiyac da qalmadı: elə belə gün keçirdiklərini özü də bilən adama nə bəhanə-filan?

Bir dəfə, hələ o vaxt ki, Seyfəli tələbə idi, eynən belə bir iş olmuşdu... Hamısı yaxın uşaqlar idi. Yaxın deyəndə, kim vardi ki, hamısı tələbə yoldaşlarıydı, bahar bayramını birlikdə qeyd eləməyə yiğilmişdilər.

Seyfəli qızı da elə burda - restoranda gördü. İlk vəd... İlk görüş... Düz iki il... Doğrudanmı, həyat bu qədər gözəl, bu qədər qayısız idi? Görəsən, doğrudan, Seyfəli yuxu görmürdü?...

Əsl yuxuları o sonralar gördü. Röyalarda həmişə bütün gecəsini gülüşə qərq edən bir qız səsi eşidir, hər gün işdən döñəndə boynuna dolanan bir cüt qol görürdü. Qayı... Sevinc... Hərarət... Daha nələr... nələr... Bir də rəngini heç vaxt xatırından çıxara bilmədiyi o gözlərin təmizliyi tez-tez Seyfəlinin yuxularına girirdi...

Amma bu yuxular elə yuxu idi, bu yuxuların axırı elə həmişə üç nöqtə ilə qurtarırdı və Seyfəli yuxu görə-görə, yuxuda sevə-sevə otuz altı yaşın içində hələ də subaylıq pulu idi ki, verirdi...

İkinci ilin tamamında vidalaşdılar. Lap sakitcə, bir-birinin qəlbini dəymədən. "Mən səninçün kiməm ki, yataqxanada qalım? Məgər mən oxşayıram elələrinə?" O elə beləcə də dedi, düz Seyfəlinin üzünü.

Bəs necə eləməli? Aspirant məvacibi ilə evmi saxlayasan, ailəmi dolandırasan, əyin-baş qayğısına qalasan? Hələ orası heç ki, ayda nə qədər ora-bura üzvlük haqqı, gəlir vergisi, subaylıq və kirayə pulu verməlisən.

İlk uğursuzluğun sarsıntısı uzun müddət xatirindən silinmədi və ömründə həm birinci, həm də sonuncu dəfə aldığı o yeganə məktubun məhz həmin ərəfədə gəlməyi Seyfəlinin qəti və ağıllı qərar çıxarmağına mane oldu. Məhz o vaxt - o

məktubu alanda Seyfəli özünü inandırıa bilmədi ki, bu tezlikdə özünə gəlib hər şeyi yenidən başlaya bilər. Halbuki o, kəndə gedən kimi Leylani gördü və ondan olduqca çox xoşu gəldi. Seyfəli iki gündən sonra geri döñəndə onlar kəndin cəmi bir kilometrliyindən keçən dəmiryol stansiyasına da birlikdə gəldilər. Seyfəli anası ilə xudahafizləşib evdən çıxanda "istəyirəm, səni ötürürüm" deyən qız yolda soruşub öyrəndi ki, Seyfəli onu düz başa düşüb, ya yox? O deyirdi:

-Səni iş-gücdən ayırdığım üçün məndən inciməyə haqqın var, amma axı var-yox bircə ananı bu vəziyyətdə evdə tək qoymaq da düz deyil.

Seyfəli onu inandırdı ki, əksinə, onun bu hərəkəti çox ürəyindəndir, onunçün də sağ olsun ki, nə qədər olmasa da, xəstə anasına qulaq yoldaşıdı.

-Deyir, elə alışmışam ki Leylaya, elə bil ev-eşikdən çoxdan ayrılib getmiş balam qayıdır gəlib. O ki qaldı mənim qayıtmağima, axı özün fikirləş, indiki halda bu nə dərəcədə doğru hərəkətdi? Fikrim sonralar anamı da yanına aparmaqdı. Bunuñçün mənim indi, demək olar ki, heç bir imkanım yoxdu.

Cəmi bircə dəfə görməyinə baxmayaraq, çox ürəyinə yatan bu qızdan sonuncu axşam qatarının Seyfəlini ömürlük ayırib apardığını fikirləşmək onda yalnız yuxu olardı. İntəhası bu yuxu da həqiqətə çevrildi; deməli, biriylə qurtarmamış o biriylə başlamaq, eləmi? O vaxt bu mənasız və axmaq sual səhərə kimi kupeyə girib arakəsməyə çıxan oğlanın dilində özündən asılı olmayıaraq, bəlkə, min dəfə təkrarlandı. Ona elə gəllirdi ki, daha bundan sonra kimisə sevə bilməyi puç və əfsanə bir şeydi. Yalnız bircə dəfə... baş tutmadısa, deməli, qismət deyilmiş... Üstəlik bu qəşəng qızın onun ömür yoluna heç gözlənilmədən öz ayağıyla gəlib çıxmışı Seyfəlini tamamilə çasdırmışdı və hər dəfə bu barədə düşündükcə özünü gülməkdən heç cür saxlaya bilmirdi; belə çıxırdı ki, gəlin evdə oturub bəyin yolunu gözləyirmiş...

Hətta ən şirin xatırələri belə unudulmaqdə olan o bihudə ömrün Seyfəlinin nəzərində indi yalnız bircə adı vardi: səhv! Kim bilir, bəlkə də, bir vaxtlar Leylanın lap təsadüfən, heç bir məqsəd-filan olmadan onun beyninə saldığı geri qayıtməq fikri Seyfəlini, doğrudan, aydın və parlaq gələcəyi olan bir yola aparıb çıxarıcaqdı. İşə bax ki, onun bu fikrə düşdürüyü vaxtlar sonralar da az olmamışdı. Hətta bir dəfə lap gerçəklədi də: yadından çıxmışdı ki, bu, haçan idi, ancaq yay məzuniyyətini götürüb kənddə dincələndə hamının baməzə kimi tanıyıb hör-mət qoyduğu yüz yaşı Əsəd kişi ilə söhbətdən sonra olduğu yaxşı xatırında idi. Bu qısqıvraq, dildən iti kişi gülüb özünə-məxsus tərzdə rişxəndlə deyəndə ki, sənin kimilərin zamanasına çoxdan son qoyulub, o kitab-dəftərdən sənə fayda yoxdu, Seyfəli onun qəlbinə dəyməmək üçün gülümsünüb zarafatla cavab vermişdi: "Gələcəm, Əsəd əmi, qayıdacam bir gün. Ta işin canını boğazına yiğmişam. Qurtaran günün səhərisi bur-dayam" İntəhası bu zarafat kişininin yanından qayıdanda, elə yolda ikən dəli bir istəyə çevrildi: Əgər doğrudan, heç nə elə-mək mümkün deyilsə, axı oturub nəyi gözləyir? Nəyin xatırınə orda ömür çüründür? Birdən-birə ona elə gəldi, elə bu dəqiqə-nin içində Bakıya qayıdaraq, yiğışib geri dönməsə, bütün hə-yatını, var-yoxunu itirəcək. Bu elə şiddətli bir arzu idi ki, mə-zuniyyət vaxtinin qurtarmasına düz on beş gün qalmış, elə hə-min günün axşamı yola düşdü ki, yubanmadan geri qayıda bilsin. Ancaq qayıtmadı... Düz üç il qayıtmadı...

Adamlar hiss olunmadan seyrəlir, bulvar yavaş-yavaş boşalırırdı. Birdəncə hiss elədi ki, bulvari bulvar eləyən elə o adamlarmış, o adamlar bu bulvarın yaraşığımış... Yağışdan sonra qızılı-sarı yarpaqlarla bir olan bulvar o adamlarsız elə kimsəsiz, elə miskin görünürdü ki, elə bil bu yerin üstündən dava adlamışdı; asfalt qəzet qırıntıları, siqaret kötükləri ilə dolu idi, o günə ki, ağacları külək qoymuşdu, onları da yalnız çırpmaqla bu kökə salmaq olardı: lümlüt, çırin-çılpaq...

Bu soyuq payız axşamında hər şeyə birdəfəlik tüpürüb çıxıb getmək - bu dəli hiss Seyfəlini bulvarın tən ortasında, o əhvalatdan düz dörd ilə yaxın bir vaxt keçəndən sonra yenidən yaxalamışdı. Ancaq orda indi onu nə anası, nə Leyla gözləyirdi ki, deyəsən, bu onlara görədi. Sadəcə olaraq o, bərk - olmayan kimi yorulmuş, hətta bir vaxtlar ləzzət aldığı şeylərdən də cana doymuşdu. Son aylar dəqiqdəbir əsəbiləşir, acıdillik eləyir, boş və mənasız bir şeyin üstdə qanqaraçılığı salırıdı. Zehni yorğunluqdan xəstəxanaya düşmək, tez-tez halsiz olmaq onda az qala vərdiş halını almışdı. Bu vaxtlar, bir qayda olaraq, fikirləşmişdi: sağlıq olsun, daha bu dəfə yataqdan qalxan kimi çıxıb gedəcək, özü də yubanmadan... Getsə, hər şey istədiyi kimi olar, evlənib ailə qurar, təmiz əllə, halal zəhmətlə dolanar. Ancaq hali azca yaxşılaşan kimi yenidən hər şeyi unutmuşdu. Doğrudan, bu, nə sərsəmləmə idi: demək, heç vaxt indiki qədər yaxınında olmadığı xoşbəxtliyin bir addımlığından qayıtməq? Neçə illerdən bəri uğrunda ömrünün ən yaxşı, ən yaşanmalı illərini qurban verdiyi həyat idealından üzmü döndərmək, eləmi?... Yaxşı, tutaq ki, getmədi, müdafiə elədi, sonra? Sonra? Səni həyatın bütün gözəlliklərdən qoparıb ayıran elmlə hansı zirvəyə yüksələ bilərsən? Həqiqətin bu dərəcədə boğulduğu bir vaxtda ondan nəsə ummağa, görəsən, doğrudan, ümid var?... Elm - bəli, bütün ötüb keçən illər məhz bu ideala həsr olunub. Ancaq hissə qapılmadan fikirləş. Bəlkə, səhv edirsən, mətanətin çatmır? Axı bu elə şey deyil ki, bu gün küsüb sabah üzr istəməklə barışa biləsən. Halbuki bu, səninçün gecənin gündüz həsrəti kimi şiddətli bir arzu olub və əgər doğrudan, beləsə, onda yarımcıq qoyub qaçmaq nə üçün? Əgər təsadüfən yetmiş illik bir ömür yaşamasıansa, onun yarıdan çoxu arxada qalıb. Onun mətləbə qəti dəxli yoxdu ki, sən nə bacardınsa, elədin, bəxtin gətirdi, ya yox? Söhbət görülən işdən gedir. Qazandığın nədi, itirdiyin nə?

-Yooox, tüpürürəm sənə!-deyib Seyfəli özüylə sanki təkbətək, üzbəüz qaldığı səkinin ortasında elə tüpürdü ki, elə bil çoxdan nifrət elədiyi bir adamin üzünə tüpüründü,-sən o acı hissən ki, məni ömrüm uzunu arxanca sürüklədin. Sən o şirin yalansan ki, məni düz on iki il dilə tuta-tuta doğma, əziz, yaxın bildiyim hər şeydən bezdirib usandırandan sonra gəldin. İndi isə tüpürürəm sənə...

Bu çıskınlı payız gecəsinin sahilə çökmüş səssizliyini liman-dan yola salınan gəminin yaşıl rəngə çalan fiti işiq kimi yarış keçdi. Hardasa dənizin lap dərinliklərində mayak yanıb-sönüd.

Gecənin o vaxtı idi ki, indi vağzaldan, bəlkə, sonuncu qatar da yola salınmışdı və nədənsə elə bunu fikirləşən kimi Seyfəli ləngimədən yola çıxıb taksi saxlatdı. Tələsən adamlar kimi:

-Vağzala,-dedi,-dəmiryol vağzalına...

Stansiyada kimsəsizlik idi. Uzandıqca uzanan relslərin so-nunda birində qırmızı, digərindəsə narıncı işiq yanıb-sönüən svetoforlar göz qırıldı. Külək vağzalı ən nümunəvi işçi kimi tərtəmiz süpürmüdü. Ancaq nədənsə ətrafda ağaç olmaya-olmaya burda da bulvardakı kimi divarların dibi, köşklərin böyür-başı, dördüncü platformadakı qaqqonların üstü qızılı pa-yız yarpaqlarıyla doluydu. Kassalar bağlı, gözləmə zali bom-boş idi. Yalnız şəhərətrafi yaşayış məntəqələrinə bilet satan kassaların qabağında tək-tük pişiklər veyillənirdi. Ancaq bu bağlı kassaların, bu adamsız skamyaların, bu kimsəsiz, qatar-sız vağzalın süküntində də yaşıla çalan elə bir həsrət çırpınır-di ki, birdən-birə Seyfəliyə elə gəldi, bax elə bu dəqiqənin içində lap dünyanın o başınacan pay-piyada getməyə qadirdi. O dəqiqə də qayıdır qatarların hərəkət cədvəli asılmış nəhəng lövhənin önünə gəldi. Göz gəzdirib özünə lazım olan yeri tap-di. Bakı - Tehran... Bakı - Moskva... Bakı - Naxçıvan... Yola-

düşmə saatı Moskva vaxtı ilə 21.20 dəqiqə... Nə az, nə çox, düz üç saat yarım yubanmasına baxmayaraq, Seyfəli şərfini düzəltdi, plaşının düymələrini bərkitdi, şlyapasını çıxarıb təzədən qoydu və yalnız bundan sonra əllərini cibinə salıb özünü hazır hesab edərək yola düzəldi. Nəyə görəsə gözünün qarşısına bu dəqiqlərdə tikanlı sərhəd məftilləri boyunca, çayın sağ sahili ilə şığıyb gedən qatardan başqa, heç nə gəlməyən Seyfəli ikinci platforma ilə gedir və ayrı heç nə barədə düşünmürdü. Perronun qurtaracağına qədər çox həvəslə və iti-itisi yeridi, hətta məhdudiyyət xəttini də keçib şpallaların üstü ilə svetofor dirəyinin yanınاقan gedib çıxdı. Ancaq elə oradaca da ayaq saxlayıb bir müddət gah kəsişib, gah da qoşalaşan gümüşü reşlər boyunca tamaşa eləyərək siqaret çıxartdı...

Nə qəm, indi, ya sabah, bu dəqiqə bunun zərrəcə də olsun əhəmiyyəti yox idi, çətinli qərara gələ bilməyi idi... Uşaqlarla vidalaşmaq, bəzi xırda-para şeyləri qablaşdırmaq, kitabları paylamamaq da olardı, intəhası Seyfəli özünü elə inandırmışdı ki, guya, bu əlimyandıda geriyə başqa niyyətlə yox, məhz elə bununçün qayıdır. Bu qədər də etibarsızlıq olmazdı axı!

-Ey, hara aparım səni?-yola çıxan kimi müştəri axtaran taksi şoferi səki ilə yorğun-yorğun addımlayan Seyfəlidən soruşturdu.

-Sağ ol, ayaqlarım yanımıdadı,-Seyfəli ona əl elədi ki, getsin,-özüm piyada istədim, düz Yasamalacan.

-Ayaqları yanında olanıma bax! Bəlkə bir ötüşsən də mən-nən?-deyən sürücü çox narazı halda maşını yerindən tərpədib uzaqlaşdı.

Süd kimi ağappaq lampalarla işıqlandırılmış bağ topuğa qədər xəzəl idi. Ayaq altda qalıb xərif-xərif xışıldışan sapsarı yarpaqlar da sanki payızın bir ömür kimi keçib getdiyinin xəbərini götirmişdi. Seyfəli bir müddət bağın tən ortasında salınmış hovuzdakı narın xallı qırmızı balıqlara tamaşa eləməklə,

bir müddət də yarpaqların kökdən necə aram-aram qopub düşməsini süzməklə baş qatdı.

Şəhər körpə kimi elə rahat-rahat nəfəs alırdı ki, sanki dünyanın ən şirin yuxusundaydı. Uzun yolboyu baş-başa verib yatışmış sonuncu binanın tinində Seyfəli plaşını çıxarıb qolunun üstünə atdı, su fontanının yanında isə nə fikirləşdiə, səkkiz il onunla ömür-gün sürmiş bu qolugödək, nimdaş, ağ plası yumrulayıb zoru gələnə köhnə qəzet köşkünün üstünə tulazladı və zümrüməylə:

-Çıxarıb əynimdən cavanlığımı... Gedirəm ömrümün üfüqlərinə,-deyə-deyə xır döşənmiş dar dalana doğru üz qoydu...

Oxşayır ki, pəncərəsi qarşidakı geniş xiyabana açılan balkonun məhəccərinə söykənmiş qadın evdə yalqız idi, yoxsa gecənin bu qərib vaxtı nə oyaq qalmaq idi, qalmışdı? Üstəlik gözünü yoluñ ortasına düşüb gedən adamdan ayırmamaq... Aşağıdan ikinci mərtəbəyə baxa-baxa elə bil Seyfəlinin qəlbini şeytan girdi. Maraqlıydı bilmək: doğrudan, görəsən, necə olurdu bu qadın deyilən şey? O damı bu gecə vaxtı elə-belə, min adamin biri kimiydi, ya hansısa qəribə, yad bir dönyanın məxluqu?...

Bu nə idi? Bu yaşda qadına qarşı belə soyuqluq? Seyfəli döñüb yoluna düzələrək oxuya-oxuya:

-Yooox, alıblar əlimdən cavanlığımı...-deyir və gedə-gedə başını bulayıb gülürdü,-keçəəəl suyaaa getməəəz... Getməəəz keçəl suyaaa!...

-Ala e! Yerə soxum səni! İcib, oxuyur!

Seyfəli qadının səsini kərpicdən tikilmiş avtobus dayanacağına kimi beynindən çıxara bilmədi. O elə bu payız gecəsində də həmişəki yerində donub qalmış və bütün qış da burda keçirəcək heykəlin qarşı tərəfindəki ensiz meydani aşağı tərəfdən qurşağacan dövrələyən bariya söykənib nəfəsini dərmək üçün bir neçə dəqiqə işıqları uzaqlarda sıyrışan şəhərə baxıb-

baxıb yanları qövsvari şəkildə yuxarı qatlanmış köhnə qara şlyapasını da çıxartdı. Elə çıxartdı ki, guya, kimisə qəbrə qoymuşdular və o da şlyapa əlində elə dayanmışdı ki, sanki həqiqətən, vida anı idi. Ancaq bu an o qədər də çox çəkmədi. O, şlyapanı qaldırıb ora-burasına baxdı, əliylə tozunu cirpdı, nəyə görəsə çevirib hətta içini də qoxuladı və yalnız bundan sonra onu yelpənək kimi səmtinə tutub qaranlığın qoynuna vizildəndi. Hələ nəfəsini də içiñə çəkib durdu ki, görsün onun düşdüyüünü eşidəcəkmi? Amma deyəsən, şlyapa çox uzaqlara uçdu: səs-səmir eşidilib eləmədi...

-İndi də adamların dinc yuxusuna keşik çəkirsən, əzabkeş insan,-səsini gah qaldırıb, gah da yendirməklə lal-dinməz küçələrdən keçib gedə-gedə avaz üstə heykəl haqda uydurduqlarını oxuyurdu,-çəkirsəən keşiiik... əzabkeeeş insaan... adamlarıuin dinc yuxusunaaa... diinc... diinc...

Elə o ilin şəhərə ilk qar yağan qış günlərindən birində, həmin günə ki, müdafiə təyin olunmuşdu, vaxtilə Seyfəlinin müəllim işlədiyi kafedraya imzasız, belə bir teleqram gəldi: "Dərdinizə şərik olur, dərin hüznə başsağlığı veririk. Sıralarınızdan vaxtsız getmiş iş yoldaşınız Seyfəli Mirzəkərim oğlu Əsədullayevin qəfil ölümü bizi də kədərləndirir"

Yəqin, bu heç kimin ağlına da gəlməzdidi ki, teleqram elə Seyfəlinin özündəndir...

1986

BAŞDAŞI

Şənbə günü yaziq arvadın, demək olar ki, bütün günü sicanı tutmağa getdi. Axşam olanda isə onu tuta bilməməyini özünə dərd eləyib uzun müddət içini çəkə-çəkə ağladı. Səhər açılan kimi yenidən tələni qurub çarpayının altına, divarla döşəmənin arasındaki balaja dəliyin ağızına qoydu və ehtiyat üçün süpürgəni də əlinə alıb onu güdməyə başladı. Bu minvalla o, bazar günü təxminən saat on iki radələrinəjən gözləyib, gözləyib axırda bezərək yenə dişini axtarmağa getdi. Arvad jümə günü, axşam protezini ağızından çıxarıb hara qoyduğunu heç jür yadına sala bilmirdi ki, bilmirdi. Həmin gün o, dişini axtara-axtara axşamajan deyindi, ağlına gələn hər yerə: balaja soyudujuya, onun buz gözünə, qazanlara, düyü torbasına, çörək tabağına baxdı, sonra ağlına gəldi ki, yəqin, zibilə qarışdırıb atıb. Belə olduqda o, zibil yesiyini də qurdalayıb alt-üst elədi, kağız-kuğuzu aralayıb gözdən keçirtdi, anjaq istədiyini tapa bilmədi. Huşsuzluq onda əvvəldən idi, son vaxtlar isə əməlli-başlı xəstəliyə çevrilmişdi. Məsələn, o, əli ilə indi qoyduğunu beş dəqiqə sonra tapa bilmir, yaxud bir də baxırdın ki, qapının açarını itirdi. İlk vaxtlar ona elə gəlirdi, ərinin ölümü həyatında heç nəyi dəyişməyəjək, intəhası belə olmadı; tezliklə yalqızlıq arvada bərk yer elədi, o darixib-sıxılmağa, xiffət eləməyə başladı. Anjaq özünü daima inandırmağa çalışırdı ki, bu, yaşla əlaqədardı, kişinin ölümünün bu işə dəxli yoxdur. İki gündən bir növbədə olan bu qoluyox kişini arvad sevmir, sadəjə olaraq ona yazıçı gəlirdi. Kişiyyə hörməti də yalnız bir yerdə

qaldıqları üçün eləyirdi. Onlar bilərkədən bunu bir-birlərindən bərk-bərk gizlədir, üzdə özlərini elə göstərirdilər ki, guya, arada heç bir şey yoxdur. İnsafən bu iki qoja qonşuluqda ən sədaqətli ailələrdən biri kimi ad çıxartmışdı.

Elektrik qatarının əvvəljə uzun-uzadı fiti, sonra perrona yan alıb fisiltı ilə tövşüyərək dayanmasını xəbər verən səsi eşidildi. Sonra yenidən qısa fit səsi geldi, stansiyadan uzaqlaşış gedən qatarın dəmir təkərlərinin ahəngdar taqqıltıları tədrijən kəsilib yox oldu. Bir vaxtlar qatar elə vaxtında gələrdi ki, stansiya ətrafında yaşayanlar saatsız dolanar, günün hansı vaxtı olduğunu qatarın gəlişiyələ müəyyənləşdirərdilər. Bir ara kimsə stansiya ətrafi bu əraziyə zarafatla ad da qoymuşdu: saatsızlar məhəlləsi...

Amma bu, çox-çox qabaqların söhbəti idi...

Qatarın səsi kəsiljək arvad köhnə kətili ayaq altına qoyub balaja gözlükdən ətrafları gül-çiçəyə qərq olmuş böyük daş meydançaya tərəf boylandı görsün, Rüstəm gəlmir ki? Bu onun köhnə adəti idi. Hətta ondan nəsə soruşmaqçün qonşulardan kimsə təsadüfən qapını taqqıldadası olurdusa belə, o, əvvəla, çox gej javab verir, sanki bununla gələnin vajib, yaxud elə-belə, boş bir şeycün vaxt itirdiyini təyin edir, ikinjisi də, qapını heç vaxt açmırkı. Böyürdəki mətbəx nəfəsliyindən baxıb onun kim olduğunu tam yəqinləşdirən arvad:

-Həə, kimsən, səsini çıxart görüm,-deyə ajıqlı səslə dillə-nər, kimsəni içəri dəvət etmədən elə kandardanja yola salardı.

-Səriyyə xala, anam dedi ki, varsa, on manat pul versin, axşam atam gələndə...

-Nəəə?!-deyib o, heyrətlə, guya, heç nə başa düşməyibmiş kimi ujadan soruştardı,-pul?... Ala bu da səninçün pul!-o, dir-

səyini balaja nəfəslikdən çölə uzadardı,-ala da, bəs pul istəmirsən?!

Sonra da gülüb əlavə edərdi:

-Pul nədi? Pul deyənin indi qulağını kəsirlər. Elə indi borj verdim,-yarımja dəqiqə keçməmiş də belə deyərdi,-hərgah birjə saat tez gəlsəydin, aparardin, indi isə yoxumdu.

-Səriyyə xala, vajib lazımdı, atam gələndə... axşam... üç saatdan sonra...

-Atam gələndə, atam gələndə,-deyib arvad uşağın ağızını əyərdi,-açıl başından, firıldağın biri, firıldaq! Bəlkə, atan heç gəlmədi?! Buna bir bax, bir aşiq boyuyla mənə kələk gəlmək istəyir. Ay özün köpəsən!

O daha nəsə mızıldanar və bundan ləzzət alarmış kimi gülümsünərdi. Bu kinayəli gülüş o vaxta qədər davam elərdi ki, qapı dalında dayananın çıxıb getdiyini öz qulaqları ilə eşitsin. Arvad yalnız bundan sonra içəri adlayar və ölübmüş kimi bir daha səsini çıxartmazdı.

Yaşı altmış beşi təzəjə keçən bu adam nədənsə üzdən olduqja yaşlı görünürdü. Bu tərpəniş, bu hərəkətlə ona asanlıqla yetmiş beş, səksən yaşı vermək olardı və bəlkə də, heç kimlə qaynayıb-qarışmamağının səbəbi də daha çox bununla bağlı idi. O bəzən hətta aylarla yoxa çıxır, yolda-rizdə gözə dəymir və bu babətdən həmin vaxtlar onun öldüyüünü güman eləyənlər də olurdu. Arvad səhərlər işə o qədər vaxtlıdan gedir, axşamlar isə dolayı dalanlarla şəhərin bu sakit guşəsinə elə xəlvətjə qayıdırkı ki, haçan gedib-gəldiyindən heç kim xəbər tutmurdu. Onun üzünü olsa-olsa isti yay günlərində, evdə otura bilməyib vaxtını kirayəyə verdiyi mənzilin açıq həyətində, ağaj kölgəsindəki toyuq damının qənşərində keçirdiyi günlərdə görmək olardı. Qalan vaxtlar o, az qala bütün günü evdə oturar, biş-düşlə məşğul olar, nəyisə tikib-

sökər, elə hey mızıldana-mızıldana, kiminsə qarasınja deyinə-deyinə tez-tez qara sağanaqlı, şüşəsi çatlaq eynəyini çıxarıb-taxar, bekar durmazdı.

Təbiətən qəmgin olan bu adam, deyilənlərə görə, qız vaxtı da, sən deyən, bir elə deyib-gülməz, qaraqabaqlıq eləyərmış. Yalnız ikinji dəfə ərə gedəndən sonra onun kefi bir qədər kökəlmiş, deyib-gülməyə, qapı-bajada görünməyə, qonum-qonşuya get-gələ başlayıbmış. Öz dediyinə görə, bu ərəfədə o, möhkəm ümidiндə imiş ki, uşağı olar, amma onun bu arzusu da ürəyində qalır. İllər keçdikjə əvəzində səsi kobudlaşır, sıfəti vaxtından əvvəl qırışlarla dolur. Birdən-birə heç gözlənilmədən əlləri əsməyə, gözləri zəif görməyə başlayır və o, əlini hər şeydən üzəndən sonra yenə də əvvəlki adam olur: dinib-danışmir, tündməjazlıq eləyir, bir yana gedib-gəlmirmış. Özünə şəxsi ev alandan sonra isə bu onda əməlli-başlı xasiyyətə çevrilibmiş. "Hərə öz xarabasında otursa, yaxşıdır" sözlərini həmişə bu barədə söhbət düşəndə təkrar eləyirmiş...

Yenə səhərlər lap ertədən yerindən qalxar, hələ paltarını geyməzdən gejə köynəyindəjə dəm çaynikini qaz pilətəsinin üstünə qoyar və ondan sonra yır-yığışa başlardı. Yır-yığış deyiləndə, nə vardı ki? O təkjə yorğanı düzəldir, örtüyü sahmanlayır, balınjı çırpıb dik qoyurdu. Bu da başa çatan kimi əlüstü binanın künjündəki ayaqyoluna dəyib eyni zamanda havanın soyuq, ya isti, sərin və ya müləyim olmasına bağlı həmin gün nə geyəjəyini də yəqinləşdirir və içəri girib ayaqyolundan gəldiyi üçün şapşaplarını ərinin qapının ağızına salmış merətinə sürtərək balaja mətbəx kranında yuyunurdu. Sonra ağızını suyla yaxalıyb divardan asılmış balaja əl güzgüsünə baxmaqla əmin olandan sonra ki, hər şey öz istədiyi kimidir, dəsmalla qurulana-qurulana otağa keçirdi. Onun çay dəmləyib

içməyi, geyinib daranmağı və qıraqları yeyilib didilmiş əl çantasını qoltuğuna vurub qapını kilidləyərək elektrik qatarının dayanajağına çıxmağı təxminən on beş dəqiqəyə qədər vaxt aparırdı.

İşdən saat dörrdə çıxır, düz bir saatdan sonra evdə olurdu. Qapıbir qonşulardan ustalıq və məharətlə gizlənən bu adamın evə haçan və hardan gəldiyini heç kim hiss eləmirdi, yalnız toran qovuşandan sonra işığının yanmağından başa düşürdülər ki, evdə adam var.

Bu dəfə nəfəslikdən boylanan qarı qapının ağızındakını görəndə heyrətindən az qaldı çığırsın; astanada boynunu burub oturan pişik idi. Gördüyüñə inanmırıñ kimi, arvad gözlərini bir də yumub-açıdı. O idi, özü idi ki, vardi. Amma elə bil nə-yisə dəyişilmişdi. Hər halda gözə birtəhər dəyirdi. Bununla belə pişiyin gəlişinə qarı o qədər təəjjübləndi ki, sonra sevinəndə də başa düşə bilmədi ki, bəs o təəjjüb nəyə görəymış?

-Apar azdır bu çər dəymisi,-düz ay yarım qabaq olmuşdu bu söhbət.

Nə siçan, nə siçovul, həyat-baja tərtəmiz idi. Pişik onlara göz verib, işıq vermirdi. Özü də kökələ bildikjən kökəlmışdı. Anjaq son vaxtlar özünü gözdən salmış bu abırsız birdən-birə murdarçılıq eləməyə başlamışdı. Axırda naelaj qalıb evdən qovdular, intəhası o yenə qayıtdı. Döşəmə taxtasıyla döyməyin də bir xeyri olmadı, pişik jəmi birjə gündən sonra yenə geri döndü. Onu içəri buraxmadıqdə isə gejə səhərəjən qapı dalında miyoldayıb zəhlə tökürdü. Öldürməyəsə əlləri gəlmirdi ki, qarğış tökər. Bu söhbəti ortaya qarı atsa da, qarğış tökmək məsələsini beyinlərinə salan da o özü olmuşdu. İş belə olduqda onu aj saxlamaq qərarına gəldilər, anjaq bunun da heç bir faydası olmadı. O özünə məşuqə saxlayan kişilər kimi qarnını hardasa doyuzdurub gəlir, heç nəyə ehtiyacı olmadan xumarlanıb qaz pilətəsinin dibində yatır,

yalnız evdəkiləri yuxuya verəndən sonra mətbəxdən oğurluğa başlayır, sonra da gejə ya çarpayının altında, ya da paltar dolabının dalında murdarçılıq, natəmizlik eləyirdi.

Azdırmaq, vəssalam.

Pişiyi səhər tezdən, işə getməzdən qabaq zor-bəla tutdular. Nəsə olajağını duyubmuş kimi o, hiddətlə miyoldayır, dinjlik bilmədən jırmaqlayır, hətta dişləyirdi də. Yalnız kisəyə qatılandan sonra sakitləşdi.

-Bunun yeri dənizdi,-kişi dedi və onu doğrudan da, uzaq Artyoma - iş yerinə apardı.

-Zorum gələnə tulladım suya, atan kimi də gumbultuynan getdi. Sən demə, bu heç üzmək bilmirmiş,-kişi axşam evdə böyük iş görmüş adam kimi sevinjək halda deyirdi,-qoy jə-hənnəm olsun, yiğmişdə daha bizi jana...

-Pişt!///... Pişt!-arvad dabanını ayağının altındakı kətilə dö-yəjləyə-döyəjləyə ajıqlandı, anjaq yadına onu abırdan-həyadan salan siçan düşəndə heyvanın qayıdır gəldiyinə birdən-birə o qədər sevindi ki, heç nə fikirləşmədən qapını açaraq onu içəri ötürdü, hətta gülərək adam kimi xoşgəldin də eləyib,-amma nə oldu,-deyərək əllərini bir-birinə sürtə-sürtə toyuqlara yem verməyə getdi.

Toyuq damı evin dalında, hamamlı yanbayan idi. Bura gəlmək arvada bir də ona görə ləzzət eləyirdi ki, əlinə kirayənişinlərini danlayıb-dansamaq üçün girəvə düşürdü. Qüsür tapmağa da nə vardı ki? Bunun üçün elə yüngülvari, jüzi bir natəmizlik də kifayət edərdi ki, arvad gözünü yumub ağızını açınsın. Onda da vay kirayənişinlərin halına; qarı çığır-bağır salır, daha nələr qalmırdı ki, deməsin: burdan belə çıxır ki, öz evinizdə də beləsiniz, elə ailədən tərbiyəni belə alıbsız. Nə var axı sizin kimi gəlin olmağa? Yaman gətirib indiki qızların bəxti...

Demək olar ki, arvad hər yerə burun soxurdu: niyə onu elə qoydunuz, bunu niyə belə götürdünüz, hamamın suyunu çox işlətdiniz, televizoru dibə qoyun, şkafi sağa çəkin... Yaxud belə bir şey: tutaq ki, işığın çox işləndiyinə etirazını bildirirdisə, mütləq deyirdi:

-Javansınız, tez yatin, sonra bu günlər bir də ələ düşməyə-jək, dünən oyanmışam, bir də baxıram ki, gejə saat ikidi, işığınız gəlir. Ay balam, axı sizin hələ nə vaxtınızdı, indidən gejə saat ikiyəjən oyaq qalırsınız?

Söhbətin bu yerində o özünün gənjlik illərini nejə keçirdiyini misal çəkir və bu vaxt bir qayda olaraq köhnə xatırələr dilə gəlirdi. Uzun qış gejələrində isə şəkillər ortalığa töküür, ömürdən keçən köhnə il kimi saralmış məktublar kara gəlirdi. O, javanlıqda öz injə görkəmiylə ad çıxartmağı ilə daim öyü-nür və dərhal da qəm dəryasına qərq olurdu. Bütün ömrü yalnız və yalnız övlad tapmaq istəyinə həsr olunmuş bu qarının dediyinə görə, o vaxtlar onun kimi nərmənəzlik qız bütün şəhərdə tapılmazmış...

-Bizim köhnə kişi də başıixerabın biri çıxdı. Haydı, dedim, yığış,-sonra mütləq bu söhbət başlanmalıdır,-bütün günü içirdi. Deyirəm, ay bədbəxt, nə tapmışan axı bu içkidə? Sən, deyir, bunun qədrini axı hardan biləsən, səndə də günah yoxdu... Yığdım paltarını, bir gün evdə olmayanda, bağladım hamısını, gələndə verdim qoltuğuna, dalından da, yallah, bir təpik. O gedən getdi. Sonra görmüşəm onu bir dəfə küçədə, çoxdanın söhbətidi, olmaz deyir, sənnən, Səriyyəjan, bir dənəsən, mən sənin qədrini bilməmişəm. Ağzımın dadı elə səniyinən getdi. Yaxşı, yaxşı a, dedim, ağızının dadı məniyinən gedib! Get bilirsən bu gopları kimə bas?! Arvadına!... Deyir, hardasan, getmisən, ya yox? Yox, dedim, durub səni gözləyəydim, bəlkə? Getməyəndə neyləyəjəkdir?

Gözləri çoxdan çuxura düşmüş və hər dəfə xəstelikdən sonra çuxuru bir az da dərinləşən o gözlərin sahibi bij-bij gülər və qətiyyən təəssüf etmədən, bir qədər də kinayəylə deyərdi:

-Yenə allah üzümə baxmadı. Başa düşdüm ki, elə belə də yaşamalıyam... Sonra da ki, bizim bu məstan pişik,-deyib o, ağızını marçıldada-marçıldada elə həmişəki kimi ensiz, balaja sıfətini sıçovulunkuna oxşadan parlaq, qara gözlərilə gülüm-sünərdi,-özü gəlib tapdı məni... Sözə bir bax: qonaq gəlmışəm, amma üzümə yaxşı baxsan, həmişəlik qalaram... Baxıram ki, qolunun biri yox, sağ qolu, özü də dibdən. Get, dedim, aqluva dua yazdır, nə qonaqbazlıqdır? Qayıdır gedir... Yaxşı, gəl, deyirəm, baxaq görək nejə qonaqsan axı? Mənə dörd böyük uşaq anası, evi-ailəsi olan gözəl bir qadının vəfasızlığından söhbət açır. Beləsilə yaşamaq, deyir, sizə nejə görünür? Mənə danışır ki, uşaqlarına deyib: kimi istəyirsiniz seçin, mən sizi məjbur eləmirəm. Anjaq bu qapiya bir də ayaq basmayajağım üçün qoy öz doğma balalarım məndən injiməsinlər. Bununçün bəri başdan üzr istəyirəm. Atıb hamısını, ev-eşiyi, mal-mülkü, nəki varmış. Baxırsan, pis adam deyil, mağmının, fağırin biridi. Qalib o gejəni, yer salmışam, yatıb qapının ağızından. Səhər görürəm, obaşdan durub, qazı yandırıb çay qoyur. Qalxan kimi, dedim, qaç süd dalınja, bu hələ sonranın işidi. Gedib-gəlməyi heç on dəqiqlişən cəkmədi. Baxıram ki, çörəyə əl də vurmur. Həə, deyirəm, qonaq, ye də, nə oldu, nə baxırsan? Bir söz de, sonra yeyim, deyir. Mənim də ki üzüm yox: daha sənsən də, deyirəm, qal görək axırı nə olur?

Onun belə əsl ürək söhbəti ildə-əyyamda birjə dəfə olurdu. O da o vaxtlar ki, mütləq özü nədənsə kövrəlmış olsun. Əgər danışmağa özünün həvəsi olmur dusa, qılığına girib onu ələ al-

maq qəliz iş idi. Əvəzində ən ürəyindən olan məsələ ömür yolunda ölümündən savayı, heç nəyi gözləmədiyi barədə söhbət idi.

-Şəhər qəbiristanında yer də almışam özümçün. Xudmani bir yerdi. Kənarlarına gül-çiçək əkmışəm, bəzək kolları da var,-o bunu elə tərzdə deyirdi ki, elə bil o yaşın xoşbəxtliyi şəhər qəbiristanında yeri olmaqdan başqa, heç nədə ola bilməzmiş... Hətta harda basdırıla jağını bilməyi də onu qətiyyən həyəjanlandırmırıldı. Bu söhbəti qurtaran kimi gülümsünüb tamamilə başqa bir şeydən söz saldığı vaxtlar da az olmurdu, anjaq tezliklə də həmin məsələnin üstə qayıtməqla ürəyindəkiləri yalnız istədiyi kimi həvəs və ehtirasla danışdıqdan sonra sakitləşərdi...

Bəlkə də, qojalıqdan zəif və taqətsiz görünən bu adam son vaxtlar bütün gejəni öskürürdü. Hətta bəzən içini çəkib tüpürdüyü də aydınja eşidilirdi. Xəstə olduğu günlərdə dinməzjə uzanır, hərəkətsiz halda gözlərini yarı açaraq baxır və susurdu. Baxışlarını uzun zaman bir nöqtəyə dikib durduğundan bəzən adama elə gəlirdi ki, o, janını tapşırıb, anjaq bir qədər keçməmiş sayıqlayan adamlar kimi deyirdi:

-Allahın da görsətmə işləri var. Yaxşıları niyə tez aparır, bilmirəm?! O qədər ölməli adamlar var ki! Nə olur yaxşılara olur, pisə nə olur ki?! Bir də başımı lili mar suyla yumaram.

Bir dəfə, yayda başını soyuq suyla yumuş bu adam hardan-sa həmin əhvalatı xatırlar və durub-oturub başını soyuq suyla yumağın üstündə özü özünü danlardı. Belə desə də, saçlarını sirkədən təmizləməkdən olduqja xoşu gələr, saatlara oturub bu axmaq və yoruju işə ürəkdən vaxt sərf edərdi. Lap düzünə qalsa, arvad bu işdən, ələlxüsus, bit öldürməkdən olmazın də-rəjədə zövq alardı. Hələ gənjlik illərində bajısı uşaqlarının sirkə basmış başını dizi üstə alıb saçlarını aramla aralayaraq bit tapar, dırnaqlarını jütləyib onu xırçıltı ilə əzər və

ürəyindən tikan çıxıbmış kimi:

-Belə olarsan bax! Di get,-deyib hətta dişlərini də qıjayaraq öz işini həvəslə davam etdirərdi.

Bu iş beynində elə qalmışdı ki, ömür-günün lap ahil çəğında da bir də görürdün deyir:

-Bir az olsayıdı, bit öldürərdik. Ölürəm də bitçün...

Daha bir elektrik qatarının perrona yan aldığıni bildirən səs eşidildi. Sonra da həmişəki yeknəsəq taqqıltılar... Relslərin tü-kürpədiji, doğranmış şüşə üstüylə sürüsdüyüünü andıran səs... Qarı sevinjək kətili çəkib, pənjərəyə dırmaşdı. Boş meydanda düz üç həftə bundan əvvəl gələjəyinə söz vermiş Rüstəmi görjək əl-ayağa düşüb sevinjək qapının jəftəsini açdı. Geri dö-nürdü ki, şaqqlı eşidib, siçanın tələyə düşdüyüünü zənn edərək içəri yüyürdü.

Ay yarım qabaq da oxşar əhvalat baş vermişdi; o, səs eşidib, siçanın tələyə düşmədiyini gördükdə bərk dilxor olmuşdu. Elə dilxor ki, gün axşamajan ərinə ağızına gələni de-mişdi. Elə bil siçanın tələyə düşməməyinin təqsiri ərində imiş...

Kişi də ki işdən yenijə qayıtmışdı. Heç paltarını dəyişməmiş hiss elədi ki, arvadı yenə burnunu sallayıb.

-Yazığın biri dünən buruqdan yixılıb ölüb,-nə üçünsə o, söhbətinə elə belə də başladı.

Arvad da verməyə javab tapdı:

-Əjb olub ölüb. Deməli, ölməliyim ki, ölüb, ölməli olmasayıdı, heç ölürdi?

-Javanıdı, özü də janlaradəyən... Fağır...

-Eh, fağır yiğan gəlib. Sən ondan danış ki, dərman tapmadın, siçan evi alıb ağızına. Kibrit də tüketib, səhərdən bir çöp tapmamışam ki, qulağımı qurdalayam. Bayaq baxam ki, duzun torbası boşdu. Toyuqlar da gün yarımdı ki, dənsiz qalıb.

Axşam balığın lap axırnjısını yemişəm.

Şor kartof, quru siyənək balığı qarının sevimli şam yeməyi idi. O, ajgözlüklə balıq yeyər, ta yerinə girinjən o qədər də tünd olmayan, rəngsiz çay içər, gejələr isə yuxudan yarımcıq qalxıb dəqiqədəbir su başına qaçardı. Bununla belə, o, gejələr balıq yeməyin daşını ata bilmirdi ki, bilmirdi.

Söz-sov da ki günaşırı təkrar olunan şey idi. Bu giley-güzardan kişinin qulağı çoxdan dolmuşdu, lap çoxdan... Hər halda o belə boş bir şeyin üstündə heç nədən qanqaraçılığı da salmaq istəmədi.

-Yığış,-deyə zarafatyana tərzdə dilləndi,-deyirəm, bir gedək ora baş çəkək. Yaxşı bəzək kolları da tapmışam.

-Ora haradı?-arvad əməlli-başlı çəmkirdi.

-Hara var, hara ola? Yanı bizim başqa yerimiz də var getməli?

-Həəə,-deyə arvad başa düşən səslə mızıldandı,-son mənzilə. Bax bu oldu şad xəbər! Yoxsa başlamışan ki, ölüb biri, göydən düşüb, özü də javan,-o, bir qədər duruxub,-ağlı var ölməzdi,-dedi və onun, həqiqətən, kefi açıldı, sevindiyindən hərəkətləri yeyinləşdi. Bunu görən kişi elə bu an bilərəkdən soruşdu ki, əgər o istəyirsə, mağazaya qaçıb duz, kibrit alsın, sonra.

-Alarsan da, duzdu, bu saat qurtarmadı ha! Özü də danışır-ılar ki, bir çımdık də olsun ağ duz yoxdu. Kibrit də ki bütün şəhərdə tapılmır, əldə biri on qəpiyə gedir. Qazı yanılı qoyarıq, ondan asan nə var?-deyib arvad dərhal sözünü dəyişdi.

O son vaxtlar ərində əmələ gələn marağın səbəbini bilməsə də, buna olduqja sevinir, hətta ürəyində gülürdü də; axır ki, kişi o deyənə gəlmışdı. Əri bu işdən daim boyun qaçırar, səbəb axtarar, hətta bəzən başını bulayaraq özünü qımış-maqdan da saxlaya bilməzdi. Bəhanəsi də ölümündən sonra

insanın harda və nejə basdırılmasına boş bir şey kimi baxmağı idi.

-Öləndə öləjəyik də... Yəni bir allah bəndəsi tapılmaya jaq, bizi torpağa qoysun? Adam öləndə onsuz da hörmətə minir.

Hərçənd ki, bunun işə sən deyən, bir elə də maneçiliyi olmamalıydı, intəhası kişi də uzun müddət öz fikrindən əl çəkmədi, halbuki onun özünə də yaxşıja bəlli idi ki, arvad nə deşə, o da olmalıdır. Bir dəfə o demişdi:

-Mənimlə bir az yumşaq danışmaq lazımdı. Elə eləmək ki, mən əsəbiləşməyim. Bunun axırı hər ikimizə pis olar, sənə də, mənə də...

Kişi də uşaq deyildi, dünyanın hər üzünü görüb-götürmüştü, bunu sormağın da bir mənası olmadığını yaxşı bilirdi və belə də elədi: niyə pis olar, bu işdə onun günahı var, ya yox? Ümumiyyətlə, pis olan nədir?

Ev arvadin idi. Birinji dəfə ərdən çıxandan sonra nəyi vardı, satıb ev üçün verdi. Çoxdan heçi-köçü ayrı idi və evin hazırlına gəlib çıxan kişi də bu evdə ixtiyarı ev sahibində olan qonaq kimi ömür süründü... On ildən çox ki, az yox... Arvad bərk hirslənəndə onda görürdün ki, deyir:

- Deyəsən, soyuqda qalmağın gəlir haa.

-Sara xala elə iş görməz,-kişi zarafata salıb hərdən ona "xala" da deyirdi ki, arvad o qədər də dərinə getməsin.

-Arvad da az aşın duzu deyildi,-gördü, gördü,-deyirdi,-nə bilmək olar?... Amma sən də yazıqsan, tifil!

Çox böyük əziyyət bahasına başa gəlsə də, hər halda arvadin əməyi itmədi; o, ərini başa sala bildi ki, şəhərin indiki həyatında qəbir yeri almaq onlarçın niyə vajibdi? Axı onlar nə üçün adam kimi dəfn olunmamalıdır? Niyə onlar başqların ja yoxdular ki, ölümlərindən sonra qəbirləri tanınsın? Əgər arxalarında duran olsaydı, başqa məsələ...

Bu barədə söhbət açanda arvad, çox güman ki, ona evin kişisi kimi hörmət qoyurdu - bu, kişinin son qənaəti idi. Başqa çıxış yolu yox idi. Razılaşdı.

Bəs pulu hardan tapmalı? Nejə etməli ki, həm abırkı bir qəbir yeri almaq mümkün olsun, həm də dolanmaq? Üstəlik arvadın sonralar, əlləri bir az uzanan kimi özlərinə layiqli bir başdaşı düzəltdirmək fikri də var idi.

Bir qədər götür-qoydan sonra qarı buna da çıxış yolu tapdı: balaja otağı kirayəyə versinlər... Belə otağı o vaxtlar şəhərdə səksən manatdan bir qəpik də aşağı vermirdilər: döşəmə taxta, tavan faner idi. Daşdan tikilib gəjlə suvanan otağın divarlarını yaxşıja ağardıb bir adam boyujan könüloxşayan olmasa da, hər halda rəngləmişdilər. Cox elə lazımları idi, otaq hansı rəngdədir. Heç vaxt belə şeyin fərqiñə varmamışdılar. Axı doğrudan; onlar burda durub-oturmur, bu otağa yalnız lazımsız şeyləri yiğir, səliqəsiz olmasa da, əllərinə gələni atırdılar. Arxa divarın diblərinin soyuqlar düşəndə himdən nəm çəkməsinə baxmayaraq, tezdənlər otağı gün tutur, vaxtından asılı olmayıaraq qapı-pənjərəni açıq qoyanda içəri təmiz hava dolurdu. Dibdə aynalı dolab, ortada isə toxunanda jırıltısından qulaq tutulan dəyirmi stol və iki kətil...

Otağın ayrija, qışın janı olan sobası, biri həyətə, digərisə küçəyə açılan pənjərəsi var idi. Dolabı ortadan qoymaqla asanlıqla yanlara iki çarpayı yerləşdirmək olardı. Bu həm yaraşıq, həm də səliqə-sahman demək idi. Mənzili qiymətdən salan yeganə şey girişinin çölkü otaqdan olması idi. Belə olanda fikirləşib buna da çarə tapdılar: otağa təzə qapı açmaq! Onlar gələjək səs-küyü nəzərə alıb əvvəlki yerini bişmiş kərpijlə hörməklə təzə qapını birbaşa həyətə açılan yerdən qoydular. Arvadın bəzi yüngülvari işlərə əl qatdığı çıxilsayıdı, qalan bütün işləri kişi tək qoluya iki aya görüb qurtardı.

Mənzilin sorağını kirayənişinlər yaxşı iy bilən it kimi elə özləri axtarıb tapdılар. Otağın ilk sakinləri tələbə qardaş-bajı oldu. Kim bilir, kirayə haqqını vaxtlı-vaxtında versəydiłər, sonrakı iki nəfər tələbəni arvad günü bu günə kimi evdən qovmuşdu, ya yox? Onlar evə gejə saat səkkizdən gej olma-yaraq gəlir, otağın səliqə-sahmanına daim fikir verir, səs-küy salmırıldılar. Az işiq yandırır, suyu qənaətlə işlədirildilər. Bayram günlərindəsə arvadı təbrik edir, ona hökmən zanbaq və qərənfil alırdılar.

-Otağı boşaldın, sizə iki günə kimi vaxt verirəm.

Axır hörmətləri də bu oldu.

-Heç olmasa qış çıxsın, sessiyadan sonra...

-Axırınkı dəfə deyirəm! İki günə kimi,-o səsini qaldırıb göstəriş verdi. Ümumiyyətlə, onunçün qətiyyən dəxli yox idi: qışdır, ya yay, istidir, ya soyuq... Əgər ürəyinə yatmırısa, qışın lap oğlan çağında da bu işi eləyə bilərdi.

-Siz yaxşılıq bilən adam deyilmişsiniz,-uşaqlar çamadanlarını, dəftər və kitablarını yiğisdirib gedəndə arvada elə belə də dedilər.

O isə axşam ərinin etirazlarına javab olaraq öz hərəkətinə belə haqq qazandırırdı:

-Hələ heç kim yurdsuz-yuvasız ölməyib, bir yer tapıb qalarlar.

Sonra gələnlər körpə - üç aylıq oğlanları olan bir ailə idi.

Onlar - qarşılara özlərinə qəbir yeri almaq məqsədi qoymuş bu iki adam istirahətə getmir, məzuniyyətə çıxmır, ilboyu işləyərək qazanıb yığır, heç bir şəhər-bazar üzü tanımadan az xərjləyirdilər. Bu işin elə-belə də olmağına arvad onunla haqq qazandırırdı ki, könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək... Bu adam pulu ona görə sevmirdi ki, o, yaxşı şey idi və yaxşı şeyi də, məlum olduğu kimi, mütləq sevmək lazımdı. Onunla

çox şeylərə çatmaq imkanı olduğuna görə də yox... Bu adam pulu ona görə sevirdi ki, özünə və ərinə layiqli başdaşı düzəltdirə bilsin. Hər şeydən pul çıxartmağı bajaran bu adamın, qazançı qənaətlə işlədib israf etməməyi köhnədən adəti idi. Məsələn, kişisinin üzünü o özü ülgüjləyir, saçlarını özü qayçılıyır, peysərini də düz xətt boyunja səliqə ilə elə özü qırxırı. Bir yerdə yaşadıqları müddət ərzində ərinin dəllək üzü tanımadığı arvadın bu işə nejə jani-dildən girişdiyinə çox yaxşı sübut idi. O hər dəfə kişini stula əyləşdirib boynuna ağ dəsmal bağlayanda deyirdi:

-Mənim ona-buna verməyə artıq pulum yoxdur.

Qarı-qoja heç bir tanış-filan axtarmadan düz üç gün sərf eləyiib Yasamal, Xırdalan, Qurd qapısı, Keşlə qəbiristanlıqlarına baş çəkdilər və nəhayət ki, axtardıqlarını tapdılar. Qəbri-qəbrinə söykənmiş o yeri görən kimi kişinin dilindən qopan ilk sual bu oldu:

-Görən, bu dünyyanın qalanı çoxdu, ölüni?

İbrahimov Fərman Şükür oğlu 1961-1980. "Atasından və qardaşlarından yadigar" Qaraqaş, qaragöz... əsgər paltarında.

Daha bir dəmir hasarda dörd qəbir. Təvəllüdləri ayrı, ölüm tarixləri bir. Qara mərmər başdaşının üstündə maşın şəkli həkk olunmuşdu.

-Bunların da əzrayılı maşın olub,-arvad dərhal nətijə çıxardı.

-Bu yazılıq lap javan gedib,-kişi qarşidakı qəbrə işarəylə dedi,-qonşumuza bax...

Əliyeva Güller Məmməd qızı 1964-1982. "Qalan ömrümü də sən yaşa..." Qızın tunjdan qoyulmuş başdaşında ortadan "Nişanlısına" sözü yazılmışdı.

Sonunju qəbir qonşusunun başdaşı əyilmiş, sinə daşı batmışdı. Hasarsız-filansız... Quliyev Fərhad 1891-1953.

-Bədbəxtin heç kimi yoxmuş, deyəssən.

Olsun ki, qarını bu fikrə qəbrin indiki vəziyyətindən əlavə,

başdaşının üstündə ayrı heç nəyin yazılmaması və baxımsızlıq üzündən bərbad hala düşməsi gətirmişdi. Amma arvad belə bir qəbrə rast çıxdıqları üçün bir qədər sevindi də...

- Bu günə düşməməyimiz üçün deyirəm bax!

Kişi heç bir javab vermədən sükut içərisində uyuyan və sonu-qurtarajağı görünməyən qəbiristanlığının dərinliklərinə baxıb başını tərpətdi. Hara baxırdın "Farağat" komandasındaki əsgər kimi dümdüz dayanmış başdaşları görünürdü və nəyə görəsə adama elə gəlirdi ki, lap min il keçsə belə, onlara nə "Azad", nə də "Dağılışın" komandası veriləjək...

-Həə, nə deyirsən?-qəbiristanlıqdan qayıdanda kişinin əhvalının dəyişdiyini görən qarşı soruşdurdu. Anjaq başa düşmək olmurdu ki, onu dilxor edən nədi: başdaşlarındakı yazı, ya bu işə zorla razı salınmağı? Bir də axı kim qəbiristanlıqdan qayıdanda kefikök olub ki?

-Başım ağrıyrı.

-Ağrısın da, bir başla səni kim tanıyaqaq?-deyib öz sözünə gülən arvad kişisinin kefini açmağa çalışdı və soruşdu ki, yer məsələsinə nə deyir?

-Nə deyəjəm?-kişi dodaquju gülümsündü.

-Nejə nə deyəjəm?... Bəlkə, ayrı yerdə?...

-Qəbiristan qəbiristandı, nə fərqi? Guya, məzarın da yaxşı-pisi olur?

Onlar burası ikinci dəfə ay yarımdan sonra, növbəti bazar günlərinin birində gəldilər. Sən demə, torpaqdan daş da bitərmiş: ətrafi o qədər təzə qəbir bürümüşdü ki, azib başqa səmtə üz tutaraq öz qəbir yerlərini tapanajan xeyli vaxt itirdilər.

Əliyeva Güllər Məmməd qızı... "Qalan ömrümü də sən yaşa..."

Kişi qızın mərmər büstünü və başdaşındakı yazını görən kimi:

-Tapdim,-deyə sevinjək səslə dilləndi.

-Elə deyirdin, çox qıraqlıqdı, görürsən, qalmışq ortalıqda,-

arvad bunu elə dedi, guya, burda da şəhərdəki kimi qıraqda, ya mərkəzdə olmaq nəyisə, çox mühüm şeyi həll eləyirmiş. Guya, buranın da vağzala yubanlığı, toydan vaxtsız çıxıb taksi tapa bilməməyi, bazar-dükəninin əl altda olmağı... varmış...

-Belədi də, Sara xala, binası belə qoyulub. Milyon illərdi torpaq aj qurd kimi ağızını açıb udur, amma yenə də gözü doymur ki, doymur.

Onlar dünya və insan haqqında bildiklərindən, görüb-eşit-diklərindən danışa-danışa yeri bellə kürüyüb düzəldilər, ətrafi daş-kəsəkdən təmizləyib, ot-ələfini arıtdadılar. Kişinin balaja - on altı yaşlı oğlu da onlarla idi. Arvad ərinin hərdən onları yad edən uşaqlarına əsl ana qayğısı ilə yanaşır, özünü doğma kimi aparır, onları gələndə öpür, gedəndə öpürdü. Uşaqları görjək əl-ayaq eləyir, özünü elə göstərir ki, guya, bir dəqiqə də olsun onlarsız dayana bilmir. Öz növbəsində uşaqlar da ona hörmət qoyur, heç bir vaxt əliboş gəlmir, qarıyla daim mədəni davranırdılar. Bayramdan-bayrama onu ürəyindən olan hədiyyə ilə təbrik etmək çoxdan adətlərinə çevrilmişdi.

-Yolunuzu gözləyəjəyik,-arvad onlar gedəndə tapşırır, hətta bəzən gözündən yaşı çıxdığı vaxtlar da olurdu.

Təxminən üç aydan sonra hər şey hazır oldu; ikiadamlıq qəbir yeri dəmir hasara alındı, içəri tərəfdən onun kənarlarına bəzək kolları və güllər əkildi, anjaq nədənsə hasarı qızıl suyuna çəkməyi kişi sonraya saxlatdırdı...

Quliyev Fərhad. 1891-1953. Sinə və başdaşı əyilmiş qəbirin yan-yörəsinə bir xeyli göz gəzdirəndən sonra arvad güllərdən birini münasib bildiyi yerə basdırıldı və:

-Bəxtin orda gətirdi ki, qonşuların yaxşı adamlar oldu,-dedi və kişişi səslə güldü,-bizim hesabımıza sən də bir kef elə...

-Bir qaldı ölməyimiz,-qəbiristanlıqdan çıxanda əri deyirdi,-qəbirimizi də öz əlimizlə düzəldik...

...Birinji kişi öldü. Stansiyada elektrik qatarının altına düşmüdü. Meyitxanadan tapdılar. Arvad xəbəri eşidəndə:

-Ay səni, qoja sərsəri,-dedi,-yüz dəfə dedim ki, atma pişiyi suya, tutar səni qarğışı... Gördün?-sonra da burnunu çəkib gözlərini tez-tez qırpa-qırpa,-bədbəxt oğlu, bədbəxt,-deyə mizildəndi,-ehtiyatlı olaydın da, qaçaqaç ha döyüldü...

Arvad daşürək idi, buna söz yox, intəhası lap elə də deyildi ki, buna qüssələnməsin; nejə olmasa da, ölən bir başqası yox, evin kişişi idi, yaxşı-pis ona həyan olurdu. Ən ümdəsi də bu binəva adama arvadın özünün üz-gözü alışmışdı və onu yandıran da bu əfəl və maymaq qulaq yoldaşını bir ayrı vaxt yox, məhz ömrün-günün bu çağında qəflətən itirməsi idi.

Həmin gün o, işdən yenijə qayıtmışdı. Fikrinə görə, əri evdə olmalı idi, anjaq onu görməyəndə siftə elə güman elədi, kişi uşaqlarını görməyə gedib. Hərdən olurdu onda belə şeylər: görürdün ki, iki həftədən bir, ayda bir dəfə gedib onlara iş yerində baş çəkir. Deyirdi, uşaqlar gej gələndə bərk darıxır. Belə qismət üçün onun taledən gileyləndiyini də tez-tez eşitmək olardı...

-Ay bala, üç gündü atandan xəbər yoxdu,-arvad küçə telefonundan oğulluqlarına zəng vuranda belə deyirdi,-işə də getmir, çıxardıb atalar bayira, qalar avara...

Səkkizinci kilometr stansiyasında üç gün ondan əvvəl qatarın adam doğradığını eşidən kimi arvad heç nə düşünmədən meyitxanaya zəng vurdur...

Onun Qurd qapısında, jan-başla hazırladıqları yerdə basdırılmağına arvad insafən heç nə demədi, anjaq meyitin qapıya gətirilməsi söhbəti ortaya çıxanda az qaldı dəli olsun. İş gəlib o həddə çatdı ki, axırda o, uşaqları söyüb qapıdan qovaladı.

Belə olanda onlar atalarını öz bildikləri kimi basdırıldılar. Arvad dəfnə getmədi, heç ağlamadı da. Bu bir yana, o, ərinin harda basdırıldığından da xəbər tuta bilmədi və elə o günün axşamı çıxıb bajışigilə getdi ki, qonum-qonşu tökülüşüb məjlis-mərəkə açmasın.

Şamdan sonra ev adamlarının hərəsi bir söz deyir, zarafata salır, arvada sataşırdılar. Əvvəljə hamı jiddi idi, heç söhbətləri də düz-əməlli tutmurdu. Özlərini elə aparırdılar, guya, xalalarına baş vermiş bu ağır itkiyə bərk yanırlar: sakit və təmkinli davranır, mümkün qədər qəmli əhvalatlar tapıb danışır, gülüb eləmirdilər. Bir qədərdən sonra arvad özü deyib-gülməyə, zarafata başladı, hətta arada bir dəfə lağla:

-Böyük adam ölüb, neyləyim ölüb?... Sırağın basdırılsayıdı, bu gün üçüydü,-dedi,-onsuz da mən çox əziyyət çekmişəm, yetər artıq.

O günlər, doğrudan da, həyəjanlı günlər idi; kişinin birdən-birə yoxa çıxmazı, qatarın adam doğraması kimi sarsıdıcı xəbərlə əlaqədar səksəkə, ora-bura zəng... Söz yox ki, arvad əziyyət deyəndə bunu nəzərdə tuturdu.

-O öldü janı qurtardı, dərd mənim dərdimdi, öləm, illərlə qalam orda, bir adamın xəbəri olmaz ki, nə halliyam?!-deyib arvad elə qüssələndi ki, gözündən yaş gəldi.

-Bəyəm Rüstəm ölüb ki, qalasan orda?-bajısının jüvəllağılıq və kələkbazlılıqda ad çıxartmış bu otuz yaşlı yeganə oğlu xalasının könlünü almaq niyyətilə dedi və xətri bir az da xoş olsun deyə ciyinlərini qujaqlayıb gülə-gülə silkələdi.

-İş görən olsaydın, heç deməzdin. Kim bilir, onda harda it döyüssən?!...

-Görünür, sən hələ Rüstəmi yaxşı tanımirsan, əlində beş-üç qəpik mayası olsa, xalasına lap heykəl də qoydurar.

-Saxla özünçün heykəli, nə heykəlbaşlıqdı? Mənə o lazımdı ki, it-bata düşməyim,-qarı qəbiristanlılıqda rast gəldiyi mən-zərəni danışdı və dedi ki, çoxdandır, özünə başdaşı düzəltirmək fikrindədir, yoxsa elə o da öləndən beş gün sonra Fərhadın bir tayı olub durajaq orda. Bunu da əlavə elədi ki, axı pulu ola-ola niyə özünə başdaşı düzəltirməsin ki? Bu da bir əziyyət istəmir ha?!

-Əlin jibində olsun, qalan işlər mən lələşinin boynuna.
Arvad dedi ki, bu işə razıdır, lap günü sabah gedib pulu gə-

tirər, pul nə olan şeydir ki, onun da dərdini çəksin? O yalnız bundan sonra qranit həvəsində olduğunu bildirdi, intəhası bajısının evdə qalıb qarımış otuz dörd yaşlı qızı bunun ona çox baha başa gələjəyini elə tərzdə izah elədi ki, arvad dərhal fikrindən daşınib mərmər üzərində dayandı, xeyli söz-söhbətdən sonra isə tuf daşa razılıq verdi. O, Rüstəmə deyirdi:

-Səndən başqa kimim var mənim, bu işi sən də eləməsən, bəs kim eləyəjək?

Rüstəm də ki firıldağın yekəsi... O saat başladı ki, əşşİ, qoy oturmuşuq, sən allah, nə gəlir axı oləsən, maşallah, lap yaxşısan hələ... Bir əməlli-başlı çıımızdırıb eləyən olsa, günü bu gün lap ərə də vermək olar...

Arvad evə qayıdır üç gün, üç gejə baş sindirandan sonra qəti qərarı bu oldu ki, Rüstəm ona kələk gəlir. Odur ki, o geri dönən gün bajısı oğlu ilə görüşə də həmin söhbətdən başladı və elə belə də dedi:

-Mənə kələk gələ bilməzsən, mənə də Səriyyə xala deyərlər. Hərgah sən düz oglansansa, gələn bazar günü gəl, məni apar o daş sexi deyirsən, karxana deyirsən, nə deyirsən, ora... Qoy işimi bəri başdan özüm görüm. Nə etibar var sənə?... İşin birini görəjəksən, o biri qalajaq, ya şeri yazdırmajaqsan, ya şəkli saldırmayaqsan, ya da hər ikisi yadından çıxajaq... Gəlsən, həm də gedib qəbir yerimə baş çəkərəm, çoxdandır xəbərim yoxdur, həm də baxaram görüm güllərim qurumayıb ki?!

Elə həmin gün axşam evə qayıdır ertəsi gün səhər kişisinin soyxalarını: təzə paltosunu, jəmi birjə dəfə əyninə aldığı dəst şalvar-penjəyini, hələ heç geymədiyi qara, yastıdaban ayaqqabı və köynəklərini yiğib komissiyon mağazasına apardı. Nimdaş, həyət-bajada ciyninə atdığı paltosunu isə astanaya, ayaq altına saldı.

-Pişiyi də gördün də, öz ayağıyla qayıdır gəldi. Yaman bərk üzü varmış.

-Yox a? Nə vaxt olub bu?

-Bir saat bundan qabaq gəlib, o dəqiqə də çıxdı siçanın axı-

rına,-deyib arvad pişiyi tərifə başladı, lap axırda da bildirdi ki, daha qoymayajaq heç hara getsin. O danişa-danişa şkafın gözündən çay çıxartdı ki, aparıb dəmləsin. Ordan, mətbəxdən uja səslə soruşurdu ki, anasıgil nejədirlər, o dəfə dişi ağrıydı. Bəs o özü niyə söz verdiyi vaxt gəlmədi? Düzünü desin, yoxsa fikri-zadı başqadı?

Bir anlığa onun səsi kəsildi, alışan qazın fisiltısı eşidildi, sonra arvad odu azaldıb dedi:

-İsteyirəm, təzə şəkil çəkdirəm, o şəkildən nəsə xoşum gəlmir. Belə birtəhər düşüb e... Elə bil çəp baxıram.

Rüstəm arvadın xasiyyətini bildiyindən etiraz-filan eləmədi:

-Özün bilən yaxşıdı, mən quş qoysam, yenə başlayajaqsan ki, görən, nə firıldağın var?

Mətbəxdə nəsə düşüb dağıldı. Elə həmin dəqiqli də xalanın:

-Vaxsey, getdi işinə iynə qabım,-deyən səsi eşidildi,-anjaq bu, birjə an çəkdi, yalnız birjə an, dərhal da o:

-Tapdim! Tapdim dişimi!-deyib pul tapmış uşaq kimi sevinə-sevinə protezi əlində otağa qayıtdı,-belə taparam bax səni... belə... Di get!...

1986

Mirzai Jəbrayılə

1990-jı il sentyabr ayının on beşində, axşam saat onun yarısında Səlim müəllimin ömrünün o vaxtları idi ki, qarşısında baş əyənlərin alnı dizinə dəyərdi. Bunu o özü də bilirdi, hər gün yüz dəfə görürdü, lap özünü görməzliyə vuranda da görürdü və açığı, bu ona olmazın dərəjədə ləzzət eləyirdi. Nədən ki, bunun özü də bir jürə kef idi. Kim bilir, bəlkə, bunlar olmasayıdı, o indiyəjən başına bir çarə də qılımişdı, intəhası bunlar, gerçəkdən də, belə idi və o gejə saat təxminən ona qədər Səlim müəllimə elə gəlirdi ki, əl-qolunu bağlayan da elə budu, yoxsa dost onda, tanış onda, bu barədə fikirləşməyin özü belə axmaqlıq olardı. Amma tezliklə bu işin də qəmbərquluşu çıxdı; axı kim Səlim müəllimin o günə düşdүүнө inanardı ki, o jür imkanlı, varlı-hallı insan məjbur qalıb, borj üçün ona əl açıb. İlk baxışda bu, heç nəzər qaytarmağa da oxşamırkı, amma Səlim müəllim indi çox, lap çox istəyirdi ki, onun zəng vurajağı adamlar arasında belə fikirləşənlər də tapılsın. Ən pisi o olardı ki, onu məsxərəyə qoyub gülsünlər. Yaşın da o vaxtı deyildi ki, belə şeylərə məhəl qoymaya, hər yersiz şey əsəblərinə toxunur, lap adıjə bir hərəkətdən özündən çıxırkı. Onu bir müddət telefona yaxın düşməyə qoymayan da qəlbinə dəyəjək adıjə bir sözün qorxusu idi. Həmişə hər şeyin özünə xeyir eləyən tərəfini fikirləşən bir adam indi hələlik heç bir ümid yeri görməsə də, hər halda bunu, nejə deyərlər, sonunju, ehtiyat variantı da hesab eləmirdi. Fikirləşəndə ki, onu oda salan jəmi-jümlətanı ikijə kəlmə söz olub, bu sərin sentyabr gejəsində az qalırdı tüstüsü təpəsindən çıxa.

Əvvəljə o bu sözə elə-belə, barmaqarası bir şey kimi baxır-dı, hətta birinji gün anasının dediklərinə güldü də; onda oğul deyilən bəndə o ikijə kəlmə sözün arxasında nələr durduğunu bütün jiddiliyi ilə dərk eləməkdən çox-çox uzaq idi, amma əlüstü də olsa, fikirləşdi ki, gör bir arvad hansı simə vurur?! Görünür, bu evə nəyin nejə və hardan gəldiyini ömürdən ötüb keçən uzun illər ərzində fağırja janı ilə elə o da pis duymamışdı. Səlim müəllim heç bilməzdi ki, bu başıaşağı arvad belə ayıq və diribaş ola bilər. Hələ üç-dörd gün ondan qabaq "bəlkə, mənə bir Quran alasan!" sözlərini eşidəndə də elə başa düşmüdü ki, evə gūnaşırı alınan yüzlərlə şeydən birini adını eşidir. Əksər vaxtlar ertəsi günün bazarlıq səhbəti axşam şam süfrəsində düşərdi: nə azalıb, nə qurtarıb, nə tükənmək üzrədir?... Təmiz bal, əl əti, təzə lavaş, jamiş qatığı, qoyun pendiri sözlərini hər gün də olmasa, Xanım arvadın dilindən vaxtaşırı eşitmək olardı.

-Alaq deyirsən, alaq da!-javabını verəndə müəllim hələ süfrə arxasındaydı, yəni bu səhbət üçün məxsusi an-zad seçilib elənməmişdi ki, o, ayıq və sakit başla fikirləşib görə, indi verdiyi javab üçün sonra peşmançılıq çəkəsi olajaq, ya yox? Ümumiyyətlə, niyə yox deməliydi axı?! Bununçün səbəb olmaliydi. Üstəlik oğlu anasının xasiyyətinə yaxşı bələd idi, bilirdi ki, başłasa nəm-nüm eləməyə, arvad o saat injiyib günlərlə, hətta həftələrlə evdə bir adamla kəlmə kəsən deyil. Qanqaraçılığı da ki ilin-günün bu vaxtında heç nədən yaranan şeydi, hələ o ki qaldı bunu bilə-bilə özün başlamış olasan. Bir dəfə oğlu onu başa saldı ki, xəstə, jansız adamdı, oruj tutmasa da olar, allah-taala keçər günahından. Hələ onu da dedi ki,indi yer üzündə bəni-adəm deyilən şey o qədər artıb törəyib, heç allahın yadında da qalmayıb, Xanım adda bəndəsi var, ya yox?! Bu sözü eşidən qarşı oddan köynək geydi. Oğlunu ya-

yuyub, quru sərdi, o ki var danlayıb-dansadı, dedi, adını da pırfessor qoyub, danişdiyi sözə bir bax. O, bu sözü çətin deyirdi, əksər vaxtlar da oğluyla sözü düz gəlməyəndə, injikliyini heç jür gizlədə bilməyəndə deyirdi, hələ üstəlik yanına bir yoldaş sözü də qoyurdu ki, oğlu nəyi yadından çıxartsa da, onu yaddan çıxartmasın ki, bu sözü deyən onu professor eləyən oğulun anasıdır.

Elə bu dəfə də belə oldu: "Yoldaş pırfessor..."

Səlim müəllim evə ilk dəfə o adla qədəm basanda gözaydınlığına gələnlər gedəndən sonra arvad araya salıb utana-utana oğlundan soruşdu ki, o nə olan şeydi axı tez-tez ona deyirlər, heç əvvələr belə şey eşitməzdidi. Aida özünü çoxbilmiş göstərib ərini qabaqladı, intəhası arvada heç jür izah eləyə bilmədi ki, professor nə olan şeydi, axırda loru dillə başa saldı ki, bu adı hər yetənə vermirələr. Arvad nə illah elədisə, sözü ürəyinə yatan şəkildə tələffüz eləyə bilmədi, axırda:

-O nə addı, sən allah?-deyib gileyə başladı,-denən o söz anamın dilinə yatmir, qoy başqa ad versinlər.

O vaxt bu sözə hamı şaqqanaq çəkib güləndə də arvad heç bilmirdi, yaxşı-pis, axırı, bu sözü öyrənməli olajaq...

Onda Səlim müəllimin tez əl-ayağa düşüb:

-Zarafat eləyirəm, əşsi, sən də oruj tutmayanda, daha kim tutajaq?! Gəlininin tutduğu orujdan nə çıxar? Bu işlə məşgul olan adam bütün qəlbiyələ, varlığıyla allaha bağlı olmalıdır,-deyə özünü təmizə çıxartmaq istəməyinin də heç bir köməyi olmadı. Amma nə biləsən ki, arvadın düz bir həftə heç kimi dindirməməyi oğlunun sözündən daha çox gəlininin atmajasına görə olmayıb? "Ay aman, qız kimi nazlanır". Elə, ya belə, hər halda arvad çörəyi qulağına yemədiyini bir həftənin içində onlara qəşəngjə qandırıbildi: səhər ertədən məşjidə gedən adam bir də qaş qaralanda qayıdır gəlir, evdə yeyib-

içmir, hamıyla küsülü gəzib-dolanırdı. Həftə tamam olanda, axır ki, oğlu onun qılığına girə bildi, intəhası qarı onlara anlatdı ki, heç kimin onun işinə qarışmağa haqqı yoxdur, oruq tutar da özü bilər, tutmaz da. "Mən onun-bunun kimi gündə bir rəng paltar geymirəm ki?!" sözlərini də, birbaşa gəlininin qabırğasına döşəmişdi, çünki söz, gerçəkdən də, onu götürənin deyilsə, gərək ona birinji javab verən də heç Aida olmayıyadı, halbuki Səlim müəllimin gül kimi iki qızı da həftənin elə günü olmazdı ki, bir paltarı iki dəfə dalbadal geyinmiş olsun...

"Alaq deyirsən, alaq da" - Səlim müəllimin anasına ayrı jür javab verməyə əslində heç haqqı da yox idi: namaz qilan, oruj tutan adamı nejə inandırasan ki, evdə Quransız ötüşmək olar?! Əlbəttə, bəhanə var idi: indiyəjən yox idi, nejə dolanırdılar? Amma javab da hazır idi: yox idi ona görə ki, heç harda yox idi. Bəs indi nə olub? Nə mahna eləyə bilər?

Ümumiyyətlə, Səlim müəllim çox baş sindirdi, görsün bu fikri birdən-birə onun beyninə salan nədi?! Arvad həmişə məşjidə gedən olmuşdu və söz yox ki, bu fikir də beyninə orda gəlmüşdi, amma Səlim müəllimin elə öz evi də qonaqlı-qaralı idi və son vaxtlar bir allah bilir ki, dünyanın gərdişi ilə bərabər, Quranın özündən də bu evdə nə qədər türlü səhbətlər olmuşdu?! Anjaq onun, yəni Səlim müəllimin özünün bu söz-səhbətlərə görə evə Quran almaq fikrinə düşməyi mənasız şey idi, çünki əksər vaxtlar olduğu kimi, o elə bu səhbəti də bu qulağından alıb o birisindən ötürürdü. Bunun üçün anasının ayıqlığına, diribaşlığına indi o özü də məəttəl qalmışdı.

O javabı verəndə, allahyana, həm də ani olaraq götür-qoy eləmişdi ki, axı evdə Quranın olmağının nəyi pisdi? Əksinə belə şeyin evdə olmağına gərək onun özü də az sevinməyəydi. O bu işin ənjamını "Quran olan ev bərəkətli olar" kəlamını eşidən gündən qılmalıydı. Birjə hərfini tanımasa da, adına zi-

yalı deyilən hər bir adamın evində Müqəddəs kitabın olmağı, Səlim müəllim biləni, həm də elə başujalığı idi. Guya, evində bu kitab olanların hamısı onu elə ona görə saxlayırkı ki, oxusun?! O da onlardan biri...

İkinji gün bu barədə ayrı danışq olmadı. Daha iki gün sakit keçdi. "Sənə söz dedim axı!" - Xanım arvadı dilə gətirən, şübhəsiz, dediklərini oğlunun qulaqardına vurmağı idı. Əgər bu, gerçəkdən də, belə deyildisə, görünür, arvadin başa düşdüyü burajan idi. O bu sözləri deyəndə oğlu televizora baxırdı, anasının nədən dəm vurduğunu heç ağlına da gətirə bilməzdi.

-Nənədən əntiqə müstəntiq çıxardı e!-balaja nəvəni qarının sözü müqəddiməsiz və soyuqqanlı halda deməsi juşə gətirdi, o gülümsünüb baş barmağını da dikəltdi.

-Arvad üzə durub ha!-Aida qızının böyrünü basıb astadan elə piçıldı ki, dediyini ondan başqa, heç kim eşitmədi. Onlar - ana və iki qız qarını danışdırıb gülməkdən həzz alar, Səlim müəllim evdə olmayanda ona istehza edər, ələ salmaqdan belə çəkinməzdilər. Arvadsa oğlu evə qayıdanda ağızına su alıb durar, dava-şava olmasın deyə hər jəfaya dözərdi.

-Həəə, o söhbəti deyirsən?-soruşmaqla Səlim müəllim özünü elə göstərdi ki, həm anası onun tapşırığını unutmadığını hiss eləsin, həm də xatırlamaqçün vaxt qazanmaq isteyirdi görsün anası hansı sözdən danışır?

-Həəə, o söhbəti deyirəm, Quranı-Kərimi...-arvad qisas alırmış kimi qeyzli-qeyzli dilləndi. Onu öz dərd-sərindən həmişə piçilti ilə danışan görmüşdülər. Qarı hirslənəndə də ujadan, çığır-bağırla danışmaz, hər şeyi sakit deyərdi, lakin oğlu anasının söhbətə girişsiz-filansız, həm də ajıqla başlamaşından anladı ki, arvad bu günlər yalnız Quran havasıyla nəfəs alır...

-Tapşırımişam, gətirsinlər,-javabını Səlim müəllim özün-

dən düzəltdi ki, anası elə bilməsin, o bu məsələ ilə yerli-dibli maraqlanmayıb, -bayaqdan fikirləşirəm ki, anama nəsə deyəsiydim axı... Yaddaş qalıb ki?-deyə o, başala barmağıyla geniş alını təkrar-təkrar taqqıldatdı...

...və ertəsi gün anasına, gerçəkdən də, şad xəbər gətirdi:

-Bir-iki günə kimi sənə Quran gətirəjəklər, özü də lap o əntiqəsindən. Haqqını da vermişəm.

Səlim müəllim bunu heç bir xüsusi məqsədi olub eləmədən demişdi, çünki o gün də evə əliboş qayıtmışdı, yalnız qapıdan girib anasını görən anda axşamkı söhbət yadına düşdü və onu vaxtında qabaqladı ki, fikrində varsa da, qoy bir azdan o bu söhbətə qayıtmamasın. Həm də müsəlmanın bir-iki günü axı nə vaxt yarım aydan az olub? Onajan həlbət bir gün boş vaxt tapmaq Səlim müəllimə nəsib olajaqdi. Amma elə o gün, yəni sentyabr ayının on üçündə səhlənkarlıq və başısoyuqluğun ujbatından bu yalan-palani quraşdırımayıb, gerçəkdən də, bir iş görmüş olsaydı, indi heç bu zillətə düşməzdi də...

-Ağlın ayrı şeyə getməsin haa, Quran gərək halal pulla alına! - şam yeməyi qurtarandan sonra anasının yenidən bu söhbətə qayıtmağından Səlim müəllim bir daha yəqin elədi ki, onu bu günlər bu işdən savayı, bəlkə də, heç nə düşündürməyib, intəhası bunun adıjə sofuluq olmadığını da professor o dəqiqlik hiss eləyə bildi. Hərçənd vasvası olmasa da, arvad diqqətjil idi. Hər şeyin yaxşısını istəyir, yemək-içməyini özü bişirib-düşürür, qab-qasığını özü yuyub təmizləyir, palṭarlarını özü suya çəkirdi. Ümumiyyətlə, heç kimdən minnət götürməyi xoşlamayan bu adam hər işini özü eləməyi sevirdi. Bir də baxırdın, məsjiddən qayıdır gələndə halal-hümmət təqaüdü ilə özünə müxtəlif jür şeylər: parça, dizlik, köynək, jorab və digər xırda-xuruş alıb gətirdi. Oğul da bunun üstündə bir neçə dəfə arvadla sözleşmişdi ki, bir də belə şeylər eləməsin, bu ona toxunur. O da qımışa-qımışa deyirdi, bu,

axırınjidir, amma hər dəfə söz verməyinə baxmayaraq, öz bildiyini eləyirdi. Özü də nəsə almaq istəyəndə əvvəldən kiminləsə məsləhət-zad eləmirdi, alıb gətirəndən sonra deyirdi, özünə filan şey alıb, görsünlər xoşları gelirmi? Bir yol özünə möhür, təsbeh, janamaz alan qarı möhürü tez-tez öpüb, gözünün üstünə qoyur:

-Türbət torpağıdı,-deyirdi,-qurban olduqlarımın qəbrindən-di,-hamının matdəm-matdəm baxdığını görüb,-hardan anlaysınız axı belə şeyi, ay tifillər?!-deyə əlavə elədi,-sizinki bəzənmək olsun.

Sonunju dəfə özünə janlıq, cəst və ayaqqabı aldığından da, sən deyən, bir elə vaxt keçmirdi. Arvad buna uşaq kimi sevinir, onu çıxardıb bunu geyir, bunu qoyub onu götürürdü. Oğlu nə illah elədişə, anası ondan bir qəpik də almadı və "gə, malimala qatmayaq" deyəndə o, arvadı ürəyində hələ bir alqışladı da, çünkü onun hər belə hərəkəti Aidanın yanında Səlim müəllimin də dilini uzun eləyirdi. Lap bu günün, bu saatın, bu dəqiqlinin özünəjən o elə başa düşmüşdü ki, anası hər dəfə ona bu sözü gəlininə ajiq vermək üçün deyir. Müəllimin həmişə belə bilməyi heç vaxt başqa fikrə düşməyinə imkan verməmişdi. Yoxsa o çoxdan anlayardı, anasının oxuduğu Qurandır, ya yox?! Uzun illərdən bəri Xanım arvadın dilindən düşməyən o dördjə kəlmə sözün əsl məğzi 1990-jı il sentyabr ayının on beşində, yəni ayın üçüncü şənbəsi, gejənin kirt yarısında, axır ki, Səlim müəllimə ayan oldu...

Ümumiyyətlə, bu söhbət onunçun dərin gölə atılan daş kimi idi. Əvvəljə düşdüyü yerdə balaja bir dairə əmələ gətirdi, getdikjə böyüküb-böyüküb, axırı, bütün gölü tutdu. İndi də... hər dəqiqli, hər an ona yeni bir sərr açırdı...

Səlim müəllim anasıyla olan söhbətin səhərisi də evə əli ətəyindən uzun qayıdır gəlmışdı, amma onun budəfəki gəlməyi başısoyuqluqdan deyildi, nə olmuşdusa, o ikijə kəlmə "halal pul" sözünün ujbatından olmuşdu. Hələ dünən axşam o

söhbət düşməmişdən əvvəl fikri bu idi ki, səhər işə getməzdən qabaq, mütləq yolunu məsjiddən salıb anasının istəyini yerinə yetirər, yoxsa bunu nə iş vaxtı eləyən idi, nə də işdən sonra majal tapajaqdı, allah bilir, hələ bəlkə, dost-tanış yenə dartıb onu boğazı yaşlamağa aparajaqdı, ondan sonra da gəl məşjidə get görüm nejə gedirsən?!

Evə bivaxt qayıtmışdı, yubanmaqda məqsədi o idi ki, anası ilə üz-üzə gəlməsinlər. Hər şey elə o istədiyi kimi də oldu; arvad yatmamışdısa da, öz otağında idi: oğlu yubanıb eləyən kimi çörəyini yeməyi ilə yoxa çıxmağı bir olardı...

Əhvalat ertəsi gün də eynilə təkrar olundu. Anası ilə göz-gözə gəlməyin qorxusundan o yenə evə həmişəkindən çox gej gəlib çıxdı.

-Mənə mane olmasınlar! - tapşırığını verib öz otağına çeki-ləndə artıq saat ona işləyirdi. İçəri girib bir qədər qaranlıqda otağa göz gəzdirdi, kitab şkafinin üstündəki saatın yaşılımtıl fosforlu əqrəblərinə tamaşa elədi - qaranlıqda ona baxmaq maraqlı idi - sonra işığı yandırdı, paltarını dəyişdi, telefonun işləyib-işləmədiyini yoxladı və qızını ehmalja çağırıb dedi ki, o biri otaqda telefonu xətdən ayırsın.

"Nədən başlamalı?!" - uzunətək tiftikli xələtini geyib hərlənən kresloda oturmuş Səlim müəllim əlini günlük kimi alına tutub gijgahlarını ovuşturdu və bir qədər duruxub sakitjə telefon kitabçasına əl uzatdı...

...İlk zəng olunanda saat artıq on idi.

-Allo, Afiyət, sənsən?! Xoş gördük sizləri!-deyib Səlim müəllim hal-xoş elədi və elə o dəqiqə də duydu ki, dərdini ona, boynuna diri ilan salsalar da, deyə bilməyəjək. Kimə, kimə Afiyətə bu barədə heç nə demək olmazdı; hər şeyin kəfinə getməyi xoşlayan bu adam sabah bu telefon söhbətindən sijilləmə bir lətifə də düzəldə bilərdi. Afiyət - kefləri düzəlsin deyə dost-tanış hərdən ona elə Janalan Afət də deyirdi - əsl

seyir-şər adamıydı, hamının işinə yarayır, nəyi hardan və hansı qiymətə tapmağın təhərini hamidan yaxşı bilirdi. Kimin nə müşkülü olsayıdı, onun üstünə qaçardı. Bu işin əsl ustası olmaqla bahəm, baməzəlikdə də əməlli-başlı ad-san qazanmışdı. İşlərini elə düzüb-qoşurdu ki, o hamiya sataşa bilər, amma bir kimsə onun könlünə toxuna bilməzdi.

-Niyə görünüb eləmirsən, balam? Adamın vəzifəsi böyüyəndə gözü ətrafdakıları görməz bəyəm?-deyib Səlim müəllim özünü elə göstərdi ki, guya, zəng vurmaqda məqsədi o olub ki, elə bilməsin, xəbəri yoxdu, ondan qonaqlıq-zad istəyən var ki, xəlvət iş tutur?!

"A" hərfi sütununda ağlabatan bir nəfər də tapılmadı. Ayxan Əlizadə institut müəllimiyyidi, Aydın Səlimbəyov tijarət nazirliyində işləyirdi, Atobba gülçülük sovxozunun direktoru yedydi. Ağamirzə, gərək ki, indi qarac müdürü olmalıydı. Asəf heç, Amil heç, Aslan da heç, Ağasəlimə də bir quş, prorektor keçdi, keçmədi, tanış-biliş hamısı yaddan çıxdı.

Əlbəttə, məsələ qırx manatda deyildi, qırx manat onun üçün indi kasıbin qırx qəpiyi kimi bir şey idi. Ümumiyyətlə, Səlim müəllim fikrində qoymuşdu ki, kimə ağız açmasından asılı olmayaraq pulun məbləği barədə ya heç nə deməmək lazımdı - nejə olmasa da ortalıqda ad-san məsəlesi vardı - ya da deməli olsa, mütləq onu bir qədər çox demək lazımdı ki, heç kəs şübhəyə düşməsin. Bir sözlə, nə qədər, telefon kitabını açmamışdı, Səlim müəllim elə güman eləyirdi, birjə dəfə ona nəzər salmaqla axtardığı adamı tapıb əlbəəl dərdini ona deyə-jək, amma hər şey əksinə oldu. Niyə uzağa gedir, məsələn, biri elə Ağasəlim! İlin-günün bu vaxtında ondan Xanım arvad deyəni tapmaq, bəlkə də, dünyanın daşı qoyulandan bəri baş verən möjüzələrin ən ağlasığmazı olardı, çünkü yadda təkjə öz istisi ilə yox, daha çox unudulmazlığı ilə qalan iyul ayının üstündən jəmi-jümlətanı qırx beş gün vaxt keçmişdi...

Bədəl, mötərizədə də Hajı kişinin oğlu, sözlərini görəndə Səlim müəllimin üzündə qeyri-ixtiyari sevinj rəngi peyda ol-du; o axtardığını lazım olandan da tez tapmışdı: Bədəl fəhlə baba idi və qarşısındakı bu yaşlı rəngli, meşin üzlü kitabçanın hər vərəqini döndərdikdə Səlim müəllimə daha çox aydın olurdu ki, ümid yalnız belələrinə qalib. Ümumiyyətlə, onun telefon nömrəsi və adının kitabçada bu günə qədər qalmasının özü əjaib bir şey idi...

Kişi dəstəyi sevinjək qaldırsa da, ilk iki nömrəni yiğib, onu axıra çatdırmadan dayanmalı oldu, çünkü Səlim müəllim Bə-dəlin yanında gözükögəli idi və on beş-iyirmi illik ayrılıqdan sonra da ona zəng eləməyə üzü gəlmirdi: oğlanın həm birinji, həm də axırınkı dəfə qapılarına ayağı düşəndə orta məktəbi iki il idi qurtarmışdı. Hər şeydən hiss olunurdu ki, başı əsgərlikdə əlhəd daşına, yaman möhkəm dəyib. Amma buna atasının o boyda bıglyı-saqqalı kişini yanına salıb simsar qapısına uşaq kimi göturməyi də öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Məsələnin nə yerdə olduğunu bilən kimi Səlim müəllim qohum-larının ağızını divara dayadı:

-Hajı kişi, adımı anıb yanına gəldiyinizcün sağ olun. Çox-dan görüşməyəndə nə olar? Qohumumsunuz, deməli, janım, jiyərimsiniz. Mənim də yanına gəlməyəndə daha kimin yanına gedəjəksiniz? Amma belədi də bizim bu Bədəl balamızın məsələsi... Ya gərək bizim universitetə, ümumiyyətlə, ali məktəbə qəbul olmaq üçün yaxşı başın ola. Amma belə baxıram ki, bizim uşaqda deyəsən, o baş yoxdu. Bu, bunun birinji, həm də çox vajib şərtidi. İkinji yol ondan ibarətdi ki, bəzi ağızgöyçəklərin söz körüyünü mumlamaq üçün gərək mütləq onların biginin altından keçəsən. Köpək oğlanları alverxanaya döndəriblər bu müqəddəs ojağı. Nə qədər vu-ruşursan, çarpişırsan, köməyi yoxdu ki, yoxdu,-deyib qohum qımışaraq başını yırğaladı,-bilmirsən, kimə qarşı mübarizə

aparasan?-deyəndən sonra danışığına bir qədər ara verib,- bunun üçünjü bir yolu da var ki,-dedi,-adına yoldaşlar arasında tapşırma deyərlər. Qəzəllərdə də tapşırma beyt deyilən bir şey olur ki, deyim onu da biləsən, həmişə bu sözü eşidəndə nədənsə yadıma o düşür,-Səlim müəllim öz qəfil tapıntısına gülməyə bilmədi,-indi biz qohumuqsa, gərək mən, qayda-qanuna görə, Bədəl oğlanı burdan kor-peşman qaytarmayam.

-Atan irəhmət,-işi düzəlmış adam kimi dillənən Hacı kişi o sözü deyəndə düz üç gündən sonra rəhmətə gedəjəyini bilmək üçün gərək mütləq peyğəmbər olaydı.

-Amma üçünjü variant dediyim işin çox injə bir məqamı var ki, gərək onu tuta biləsən. Bədəli mən tapşırası olsam, denən həə...

-Həə...

-Hamı elə biləjək, bu uşağın nəyi var, alıb qoymuşam jibis-dana ki, üstündə yarpaq kimi əsirəm. Daha deməyəjəklər, ya-zıq Hajının heç beş biti də yoxdu ki, lazıim gələndə sarılığı-zadı olana dərman eləyə. İndi bax gör, bu üç yoldan hansı sə-nə sərf eləyir, ondan da yapışaq. Nə vaxt desən, qulluğunuzda hazırlam, bir qohum kimi...

Səlim müəllimin Bədələ zəng eləyə bilməməyinin bir sə-bəbi də vardı; nə biləsən ki, Bədəl ondakı kimi indi də ben-zindoldurma məntəqəsində fəhlə idi? O vaxt, yəni Bədəl atası ilə bu evin kandarından ilk dəfə içəri ayaq basan gün Səlim müəllim özü də, sən deyən, bir elə ad-san sahibi deyildi, təzəjə baş müəllim keçmişdi...

O hadisədən təxminən üç il sonra onlar lap təsadüfən yolda rastlaşanda oğlan onu instituta salmadığı üçün qohumun-dan yerdən-göyəjən razı qaldığını bildirib, gejə-gündüz ömrü-nə dua tökdüyünü dilə gətirəndə Səlim müəllim təxmin elə-

mişdi ki, deyəsən, Bədəl qara fəhləliyin daşını çıxdan atıb, yox əgər atmayıbsa da, işləri lap yağ kimi gedir...

Saat on bir tamam idi...

Professor bu mənasız və usandırıcı işdən bezib telefonu yeri qoydu. Sakitjənə oturmuşdu. Heç nə eləmir, pənjarənin ilk payız mehindən asta-asta yellənən tülünə baxırdı. Bu arada qızlardan hansısa - səsləri elə oxşar idi, üzlərini görmədən onları bir-birindən ayırdı eləmək çox çətin idi - soruşdu ki, o, çay içirmi?

-Nənə yatmayıb ki?-qız padnosu qoyub qayıdanda atası xəbər alırdı.

-Hazırlaşır.

-Hazırlaşır,-o, müəllim deyəni təkrarlayan uşaq kimi dil-ləndi və yenə telefon kitabçasına əl uzatdı, anjaq onu götürmədi, çünkü əzbər bildiyi üç-dörd telefon nömrəsi vardısa, biri və bəlkə də, ən birinjisi Şərbət müəllimin nömrəsiydi.

-Salam, yoldaş Rzaquliyev! Akademiyada nə var, nə yox? Deməli, deyirsən, heç nə yoxdu... Bir yandan baxanda, elə həmisiñden yaxşısı odu. Bizdə olub nə eləmişik ki?! - deyib dos-tu ondan məvajibini nə vaxt aldığıni soruşdu, sonra söhbətarası ona işi düşdüğünü eşitirdi və bir müddət onların başı çənə söhbətinə qızışdı, axırda yenə də maaş məsələsinə qayıtdılar. Görünür, Səlim müəllimin gejənin bu əyyamında pul-la əlaqədar ona ağız aça biləjəyinə heç Şərbət müəllimin özü də inana bilmirdi: bu işi hara çevirirdin-çevir, axırı, gəlib "Fatıya tuman..." məsələsinə çıxmalydı - bu bir. İkinjisi, bu, heç nəyi ilə adıjə söhbətə oxşamırdı. Şübhəyə düşməyi üçün onun əlində bir əsası da var idi: kefi kök olmayanda da Səlim müəllim ona adətən Bal şərbəti deyə müraciət eləyərdi və o da bundan qətiyyən injiməzdi, hətta injiməli olanda da injiməzdi, çünkü Səlim müəllim kölgəli adam idi, heç ona da az yaxşılığı keçməmişdi. Ürəkaçan zarafatdan da niyə rənjidə

olasan axı? Bəyəm bu əsəb zəmanəsində könülaçan işlər belə çoxdu ki, hələ bir durub belə şeyə görə umu-küsü də eləyəsən? Onun özü də Səlim müəllimə yeri düşəndə elə indi də Çəlim deyirdi. Çəlim, yəni çəlimsiz...

Səlim müəllimi en sonralar basdı...

-Axı sən demədin görək mənə nə işin düşüb?

Səlim müəllimin kürəyini yerə verməməkdə məqsədi var idi: əgər Şərbət məvajibi nə vaxt aldığına bəribaşdan desəydi, nə niyyətlə zəng vurduğunu deməyə lüzum qalmazdı. Lazımdı, vəssalam! Həm də o, pulu elə adamdan almaq niyyətində idi ki, sonra qaytarmaq söhbəti olmasın. Bunun əvəzini yaxşılıq eləməklə də çıxa bilərdi, yoxsa o borju sonralar qaytarmış, ya elə indi vermiş - bunun bir elə də fərqi yox idi... İntəhası heç vaxt tərslik eləməyən Şərbətin də elə bil bu gün üzü dönmüşdü...

-Anama Quran almaq lazımdı, Şərbət!-xəbərini Səlim müəllim qara xəbəri nejə deyərlərsə, elə o jürə dedi.

-Lazımdı, alaq da!

-Yooox, elə deyil axı. Əvvəl mən də səni kimi fikirləşirdim, amma sonra gördüm, məsələnin zoğu çox dərindədi.

-Belə olur ki, "Tarixi-Nadir" yada düşür daa... - Şərbət Səlim müəllimin qəлиз danışığına üstüörtülü eyham vurmaqdan özünü saxlaya bilmədi. Gerçəkdən də, o jür ki, onların arası açıq idi, Şərbət biləni, Səlim müəllimin nə dərdi-odu vardısa, jikinə-bikinə kimi deyə bilərdi,-bəlkə, telefona görə?-soruşub, həm dostunun ağızına dil atdı, həm də, çox güman ki, bunu öz şübhələrini dağıtmaq üçün dedi.

-Yoox,-elə bil Səlim müəllimin səsi quyu dibindən gəldi,-sən bilirsən də?...

-Nəyi?!

-Quran gərək halal pulla alına!

-Nə ilə?-görünür, o yaxşı eşitməmişdi.

-Halal pulla!-Səlim müəllim bir də təkrar eləyəsi oldu.

-Halal puuul,-Şərbət, xəttin o biri başında, deyəsən fikrə getməli oldu,-iiiiimmm!... Belə deee!

-Niyə susdun?!-Səlim müəllim sevinən kimi oldu.

-İndi onu çətin taparsan, qardaş!

-Bu gün bir çox yoldaşlarla üstüortülü piçıldıdım, gördüm elə hamı sən fikirdədi.

-Maaşı nə vaxt almışan?-səsindən hiss olunurdu ki, Şərbət müəllim gülümsünür.

-Almağına çoxdan almamışam, amma qarışdırılmışam,-Səlim müəllim günahkar tərzdə dilləndi,-nejə eləyək indi bu məsələni? Anamı özün tanıyırsan! Ayın axırınajan məni dəng eləyər...

-Nə deyim, vallah?!-javabından sonra Şərbət müəllim maaşını nə vaxt aldığınu bu dəfə özü açıb söylədi və izah eləməyi lazımlı bildi ki, onu lap günü bu gün almış olsaydı da, bir şeyə gərək eləmək olmazdı, çünkü halala qalsa, heç o pulun özü də halal deyil.

-Bizim sistemdə çalışanların doxsan faizi vaxt öldürməklə məşğuldu, amma gördüğün kimi, hökumət buna da pul verir. Bir yarımız da təsərrüfat müqaviləsi ilə baş saxlayırıq. Tak şto, biz tərəfdən əlini üz!-deyib Şərbət müəllim ona bu işdən çıxış yolu da göstərdi,-mən sənin yerinə olsam, baxmaram ağına-bozuna, alaram gedər, çünkü halalla haram çoxdan qarışıb, allah bilir, bəlkə də, dünya bina olandan. Biz indi ayılmışiq...

-Nə var ki sənə, deyərsən də!!!

Bunu kim bilməsə də, Səlim müəllim lap yaxşı bilirdi ki, dünyada çox şeylər var ki, gərək heç fərqliనə varmayasan. O, çox vaxt işlərini beləjə - əksər şeyləri vejinə almadan sahma-

na salmışdı və xoşbəxtlikdən heç nəyin də peşmançılığını çəkməmişdi. Evlənəndə də belə oldu: qulağına Aida haqqında yüz jür söz-söhbət gəlib çatmışdı, amma hər deyilənə qulaq assaydı, gərək onda Aida qəbrə qız gedəydi. Bəzi xırda-para şeylər çıxılsaydı, o bu hərəkəti üçün indi çox məmənun idı. Təxminən iyirmi-iyirmi beş il əvvəl onun ciyninə şahlıq quşu qondu, yuxarırlara getmək söhbəti çıxdı, amma yenə heç kimin sözünə qulaq asmadan qalıb müəllimliyini elədi. Gözlənilər kimi, bunun üçün onu danlayanların sayı, ürək-dirək verənlərdən qat-qat çox oldu, intəhası şan-şöhrətə aldanmadığına görə vaxtilə onu tənbeh eləyənlərin də dilindən sonralar az alqış eşitmədi. Ümumiyyətlə, onun həyatında belə hadisələr çox olmuşdu... Elə indi də ... Dünəndən bəri bu zilləti çəkmək əvəzinə, heç nəyə baxmayıb bu işi nejə gəldi eləmək də olardı, di gəl bunun da öz əmmasıvardı: Səlim müəllim bir ziyalı kimi mövhumatçı olmasa da, allaha inamı da yox deyildi. Yalnız əvvəller şəriətə-zada inanmamışdı, hər şeyə şübhəylə baxar, adamların hədsiz avamlığına gülərdi, amma günü-güzəranı yaxşılaşdırıqja onun da dinə, fövqəltəbi qüvvəyə münasibəti az-maz dəyişildi, özü də ona görə dəyişildi ki, axı onsuz da allahın varlığına inam ondan heç nə istəmirdi. Adamların nəzərində dinsiz-imansız şeytana çevrilməyə də niyə razı olasan axı? İnanmirsan inanma, amma daha jar da çəkmə! Soruştalar, hansını münasib bilirsən, elə o javabı da verərsən. İntəhası son vaxtlar Səlim müəllim yaman inanmışdı ki, onun bu ağ günə çıxmağında hansısa gözə görünməz bir qüvvənin əli var. Odur ki, ömrün-günün bu ahil çağında, özü də ilk baxışda mənasız görünən bir şeyin üstündə bilə-bilə günah işlətmək Səlim müəllimə indi olduqja ağır gəlirdi. Bir vaxtlar yatsayıdı, yuxusuna da girməzdi ki, vaxt gələr allah xofundan belə qorxa

bilər. Ümumiyyətlə, nə sirdirsə, insan yaşa dolduqja allahdan qorxan olur. Elə onun da qorxusunun səbəbi çox jiddi idi: vur-tut qırx manata görə özünü günaha batırıb, yiğdiğini sağ janla yeyə bilməmək ağılsızlıq olardı. Əlbəttə, əgər iyirmi, iyirmi beş il əvvəl olsaydı, bu qədər ehtiyat eləməzdi. Axı nədən qorxası idi? Bir həsir idi, bir Məmmədnəsir, ölüm barədə isə heç fikirləşmirdi də. Görünür, bu da yaşa əlaqədar olan şeydi, ya da nejə dolanmağın da həyat və ölüm barədə düşünməyə, kim nə deyir-desin, olduqja çox dəxli var...

-Nə əjəb yatmamışan, yoldaş general?! - Səlim müəllim Şərbətlə söhbətdən sonra Çələbiyə nə ağılla zəng vurdu, özü də bilmədi. Binəva nazirlikdən çıxdan qovulsa da, Səlim müəllim öz həmkarına general deməyi hələ də tərgitməmişdi. Yalan, ya düz Çələbi çox jiddi bir problem üzərində işlədiyini dedi. Görəsən, bu ona işarə deyildimi ki, qoy dost-düşmən elə güman eləməsin, Çələbi qılınçı yerə qoyub. Bəyəm işdən çıxməq o deməkmidi ki, bu fəqir adamlıqdan da iraq düşüb? Bu güman Səlim müəllimin əl-ayağını yiğişdirdi - gejənin bu vaxtında zəng vurmağa gərək jiddi səbəb olaydı - və elə buna görə də o, nərdivanı qısa elədi:

-Mənə beş-üç qəpik pul lazımdı axı.

Xəttin o başında qəhqəhə qopdu.

-Professoru borj alan jəmiyyətin jəmi alımlər ordusu dilənçi olsun gərək!

-Belədi də, neyləmək olar? Bizi bu kökə elə jəmiyyət özü salmayıb?

-Nə qədər lazımdı? "general" jiddiləşdi.

Səlim müəllim hiss elədi ki, nə qədər deməyindən asılı olmayaraq xoş xəbər eşitməyəjək, odur ki, elə məbləğ dedi, Çələbi hiss eləsin ki, bununçün bu vaxt zəng eləməyinə, doğrudan da, dəyərmiş, həm də elə olsun ki, o bunun altından çıxa

bilməsin.

-İki yüz min!

-Oooo... əjəb də beş-üç qəpikdi!

Yersiz atmaja idi, intəhası bu söhbətin ən yaxşı sonluğu zərafat idi:

-Əl aşağıdı, qardaş, bu il yaddan çıxmışdım...

-Deyirəm, hayif deyil, hər ay qəbul olmaya?!-deyib Çələbi müəllim kişişi səslə güldü,-bəlkə, yüz əlli yə razlaşaq?!

-Olsun yüz əlli!

-Amma üç-dörd gün gözləmək lazım gələjək, çünkü gərək rayona gedib-gələm.

Səlim müəllim bilirdi ki, Çələbi ona borj verən yetim deyil, üç-dörd gündən sonra da bir ayrı səbəb tapıb deyəjəkdi. Nədənsə bütün bij adamlar kimi Çələbinin də dilində "yox" kəlməsi yox idi... "Hərdən fikirləşirəm ki, görəsən, allah səndən verdiyi janı ala biləjəkmi?" - Səlim müəllimin tez-tez onunla elədiyi zarafat idi. "Allah biz özümüz! Guya, allah nə təhər olur ki?! İndi elə janı biz özümüz alırıq" - Çələbi də söz altda qalan oğul deyildi.

"Ağlı var, pulunu rayonda saxlayır, özü də jiddi problemlə məşğul olur" - saat on ikiyə qalırdı və Səlim müəllim də sakitjənə oturub fikirləşirdi...

"P" hərfi olan səhifə Pyatibrat İvan Timofeyeviçin adı ilə başlandı və Səlim müəllim də ani olaraq xəyalından keçirtdi ki, heç axtarsa da, ondan münasib adam tapa bilməz. Zəng elə Moskvaya, heç sən deyən, gej də deyil, indi orda köhnə hesabla on birə qalmalıdı, denən ki, Vanyajan, qulaq as mənə, sən o vaxtlar təmiz oğlan idin, həyat sənin kimi kristallara çətin ki, təsir eləyə bilə. Mənə çox yox, əlborju yüzjə manat pul yolla, kasıbçılıqdısa, lap qırx manat da göndərə bilərsən.

Bunu eləmək bu saat onun əlində su içmək kimi bir şey idi,

heç Moskvanı yiğmaq da bir elə çətin olmazdı, amma kişi ondan qorxurdu ki, bu məsələnin mahiyyətini öz aspirant dostuna heç jür izah edə bilməyə, işdir-şayəd, izah eləyəsi olsayıda, çox gülməli mənzərə yaranardı; belə çıxırdı ki, bu böyüklükdə şəhərdə onun nə bir dostu, nə də sirdası vardı, əgər vardısa da, öz halal əməyi, alın təri ilə dolanan birjə adam da qalmamışdı! Gəl gülmə belə şeyə!... Hələ bir az da dərinə getsən, burada milli heysiyyət məsələsi-zadı da üzə çıxır ki, lap oda düşüb yansan da, tək elə bunun xatirinə susmalısan, bu sırrı şəhərdən qıraqa çıxarmağa haqqın yoxdur! Bir də axı hardan biləsən ki, Pyatibrat özü elə əvvəlki adam idи? Ya bəlkə, o özü anadan elə bu jür doğulmuşdu?!

Bəlkə, Zəka Qaziyevə zəng vursun? Ondan bu barədə məsləhət istəməyinə dəyər, ağıllı, tədbirli adamdı, belə işlərin cəminini yaxşı bilir.

Üzeyir İbadullayev nejə? Ağlı olmağına ağlıvardı, amma ağızjırıq adam idи, bir də baxajaqdın ki, beş gündən sonra bu söhbəti heç gözləmədiyin bir adam sənə elə yerdə və elə bir münasibətlə danışdı ki, özün də mat qaldın...

Ağıllı olmağına qalsayıdı, Vernidub Yefim Arnoldoviçə çatan olmazdı, yerin altını da bilirdi, üstünü də. Nə jür tədbir de-səydin, tökə bilərdi. İntəhası bu işdə təkjə ağıllı olmaq çox az idи. Bəyəm Səlim müəllim onlardan geri qalan oğul idи? Amma ağızı elə yerə dirənmişdi ki, orda ağıl heç nəyi həll eləmirdi. Qaldı işin o biri tərəfinə, dini məsələlərə onu-bunu qatmaq, özü də bu qarışq məqamda, nə dərəjədə düz idи?... Gərək hər şeyi nəzərə alasan.

Saat on ikini vurdu. Dövlət himni çalındı və nədənsə Səlim müəllim bu dəfə ona çox diqqətlə, həvəslə və axırajan qulaq asdı. Ola bilsin, daha çox o səbəbə ki, çoxdan idi onu dinləmirdi, çünki bu vaxtlar oyaq qaldığı, allah bilə, hansı əyyamın söhbəti idи...

Püstə... Bu hansı Püstədi, görəsən? Olmaya?!... Yox, gərək ki, onun tanışları arasında belə adam olmayıyadı axı. Qadının adı da, telefonu da Aidanın xəttilə yazıldıqından Səlim müəllim onun xanımının ya iş yoldaşı, ya da rəfiqələrindən olduğu qənaətinə gəldi. Ümumiyyətlə, bu dəftərə qələm dəyən gündən o belə məsuliyyətsizliklər eləmirdi. Olmağına o jür şeylər az olmamışdı, amma əvvəllər... Onun da balaja jib dəftərçəsinə çox qızların telefon nömrəsi düşmüşdü, amma onun jırılıb atıldığı vaxtdan da az keçmirdi. Aida belə şeylərin qənimi idi, elə bu evə gələndə də Səlimin az aşın duzu olmadığını bildirdi. Oğlan arıq olsa da, boy-buxundan yaxşı idi, heç yar-yaraşığına da söz yox idi, beləsi üçün azları ləbbeyk deməzdi, intəhası Aida kişisinin əl-ayağını yad darvazaların həndəvərindən vaxtında yiğə bildi. Düzdür, Səlim müəllim köhnə adətindən heç indinin özündə də əl çəkməmişdi, imkan düşəndə öz işini görürdü, amma o bunu çox ustalıqla, əlaltdan və ehtiyatla eləyirdi. Tatalım, əlli bir yaşlı professorun on doqquz yaşlı katibəsi ilə intim münasibətinə Aida yox, lap bir başqası nejə inana bilərdi? Yaxud kafedra müdürünin öz aspirantı ilə durub-oturmağına şübhə eləməyəsən, neyləyəsən?! Çox da ki danışırlar. Danışanlar elə həmişə olub...

"H" hərfi olan sütun da ürək açmadı: Hümbət Səfiyarov göz xəstəxanasının baş həkimiydi. Pasport masa rəisi Həsim Poladova gəldikdə, heç onun da adı bura özxoşuna yazılmışdı. Bazar müdürü Həsən Xudaverdiyev də həmçinin... Ona qalsayıdı, taksimotor parkının direktoru hara, Səlim müəllim hara?! Kişini elə özləri axtarib tapmışdılar, çətinliklə, soraqlaşa-soraqlaşa... və beş ildən sonra, uşaqları məktəbi qurtarib, üzülüşmə anı çatanda nə vaxt lazım gəlsə, qulluğunda hazır olduqlarını jani-dildən vəd eləyib ayrılmışdılar. Vaxt həmin vaxt idi, amma nə Səlim müəllim o üzün iyiyəsydi, nə

də allahdan qorxan oğul onlara ağız açmağa jəsarət elərdi...

Hüseyin Pərvanə adını görəndə Səlim müəllimin gözləri on beş yaşlı oğlan gözünə döndü: bu, əlini hər şeydən üzmiş adamın sıfətində qeyri-ixtiyari yaranan ümid nişanəsi idi. O heç jür ağlına siğışdırı bilmirdi ki, nejə olub indiyəjən Hüseyin yadına düşməyib?!

Şair Hüseyin dağ adamıydı, kənddən də çox qəribə bir ad və təxəllüsə gəlmışdı: Söyüñ Tərtökər... Səlim müəllim nəşriyyatdan ona rəyə göndərilmiş əlyazmanın müəllifinə birinji məsləhəti də elə onun adından başladı. Çətin də olsa, hər halda Hüseyni fikrindən döndərmək mümkün oldu. Səlim müəllim onu inandıra bildi ki, şairlik deyilən şey şərəf işi, namus məsələsidir. Qaldı ki, tər tökməyə, elə onun özü də gəlib bura çıxanajan az tərlər axıtmayıb.

-Şair qardaş, amma bu o deməkmidir ki, mən özümə mütləq Tərtökər təxəllüsü götürməliyəm?! Şair tayfasının gərək adı da, təxəllüsü də sənəti kimi gözəl və nümunəvi ola,-kəlamını da Hüseyinə Səlim müəllim başa salmışdı və onun kəndlilərə xas sadəlövhlük və təmizliyinin o vaxtlar oğlanın üzünə deməsə də, professorun nəzərində birjə adı vardı: halallıq...

O, dəstəyi qaldırıb nömrəni yiğdi, özü də çəkinib eləmədən yiğdi: Səlim müəllim biləni, şair olan bəndə yuxudan gərək elə gejənin bu vaxtı ayılaydı.

-Allo! Bağışlayın, çox gej zəng vururam, axşamınız xeyir olsun! Mənə Hüseyin Pərvanə lazımdı... Nə?... Hamamdı?! Üzr istəyirəm, bajı,-deyib professor yubanmadan telefonun düyməsini basdı, dəstəkdən yenə də aramsız və kəsilməyən fit səsləri eşidildi, intəhası Səlim müəllim nə qədər baş sindir-sa da, anlaya bilmədi ki, əgər onun zəng elədiyi yer, gerçək-dən də, hamam idisə, görəsən, hamamda gejənin bu vaxtı nə

qayıırırdılar? Ürəyindən zəng vurub həmin yerin, doğrudan da, hamam olub-olmadığını dəqiqləşdirmək istəyi keçsə də, xoşagəlməz javab eşitmək qorxusu gejənin bu kimsəsiz əyyamında onu fikrindən daşındırdı.

-Deməli, beləəə!-o, dəftərçəni büküb alnına sıxdı, dost-tanışdan kimin harda olduğunu, nə məzhəbə qulluq elədiyini elə bil bu ünvan və telefon nömrələri yazılmış meşin üzlü, yaşılı dəftərçə başa çatandan sonra bildi, sanki bu dəftərçədə in-di-yəjən ona qaranlıq olan çox böyük bir həqiqət gizlənib qalıbmış və bunu kəşf eləyə bildiyi üçün Səlim müəllim indi ona tam ayrı gözlə baxırdı. Nejə ki, üzü əllə qapayarlar, eləjə dəftərçəni açıq halda sifətinə dayayıb ondan gələn meşin qoxusunu uda-uda yaxşı-pis, günü birtəhər başa vurdüğüna sevinir, həm də indidən ertəsi günün dərdini eləyirdi. Görəsən, sabah da anasının gözünə görünməsə, o bundan nə mə-na çıxardar?! Ümumiyyətlə, bunu bajarardımı?! Cox mümkün idi ki, bu hadisə elə bütün ayı beləjə davam eləsin və heç nə dəyişilməsin. Bəs onda? Onda yeganə bir çıxış yolu qalırdı: açıb hər şeyi anasına olduğu kimi danışmaq! Yox əgər buna jəsarəti çatmazdisa, onda qızların otağındaki televizoru satmaq lazım idi. Ona söz yox, bu, evdə bir qədər narazılığa səbəb olajaqdı; qızlar, elə hərdən Aidanın özü də xəlvətə çəkilib hardansa tapdıqları videokassetlərə qızların otağında tamaşa eləyirdilər, bəzən qonaq-qaraları da olurdu, illah da toy kassetləri əllərinə düşəndə... Amma bunu onlara nejə açıb demək olardı? Bu işin üzrү günahından beşbetər olardı... Bəlkə, elə videonun özünü başından eləsin? Adını da qoyar ki, vaxt almaqdan başqa, heç nəyi yoxdu... İntəhası bu işin də sonra Aidanın top-tüfənginə sinə gərməyi vardı... Onda ya qaracı, ya da maşını satsın. Belə maşın üçün əldən-ayaqdan gedərdilər, amma vur-tut qırx manata görə o yaraşıqda maşını

satana kim ağıllı deyərdi? Birdən-birə bu, adamlarda şübhəli fikirlər yaradajaqdı. Belə şeylərə nəjabətli adamlar, ümumiyyətlə, yaxşı baxmırlar... Bəs birdən elə bu maşının özünün nə ilə alındığının məsələsi ortalığa çıxsa, nejə?! Bu fikir onun ovqatını qətiyyən təlx eləməsə də, beynindən keçirdi ki, onda bağlı satmalı olajaq. Soruşan olsa, deyər ki, onlara əl vermir. Bir də axı bundan kimə nə? Bağını satar da özü bilər, satmaz da... Bununçün bəlkə, kiməsə hesabat-zad verməliydi? Guya, onu alanda kimdənsə xeyir-dua almışdı ki, satanda da məsləhət verəni olaydı?!...Amma axı bu bağ da onunçün elə belə müftə başa gəlməmişdi - əgər Səlim müəllimin qabağını bu əjaib və qorxunj maneə kəsməsəydi, o, zəng eləyib, heç bir başağrısı-filan olmadan bu uzun gejənin beşə dəqiqəsində ona müştəri də tapa bilərdi... Əlbəttə, əgər o maneə olmasaydı... Tərs kimi bütün həngamələr də elə o maneənin başındaydı...

-Deməli, heç nəyi! Heç nə-yi!-Səlim müəllim yumruğunu düyünləyib stola döyəjləyə-döyəjləyə saya çəsnili xalı döşənmiş divarlara göz gəzdirdi. Amma nə biləsən ki, bu divarlar haqqında o indi heç nə düşünmədi?! Çünkü burda, bu mənzildə başdan-binadan onun olmayan, pulla alınmayan yeganə bir şey vardısa, o da elə bu sopsoyuq divarlar idi... vəssalam!

...Oturmuşdu. Başı əllərinin arasında, dirsəkləri stolda... Qarşısında telefon, radio, bir az o tərəfdə boşluq, ondan o tərəfdə pənjərə, ondan da o tərəfdə bu aləmin heç nəyi vejinə almayan qaranlığı... Saat birdə "Lirika dəftəri" başlandı, saat ikiyə on dəqiqə işləmiş veriliş başa çatdı, təxminən iki, ya üç dəqiqədən sonra Səlim müəllim qalxdı ki, gedib yatsın və qalxan kimi də gözü kitab şəkfinin üstündəki büllür vazaya sataşdı, çünkü Səlim müəllimin boyu şkafdan uzun olmuşdu və o istəsəydi də, bu vazanı görməyə bilməzdi. Qabdakı Aidanın qı-

zıl-mızıllarıydı. Götürüb onlara baxan kimi ağlına gələn ilk şey anasının üzüyü oldu... Kişi əlində də daş-qas quruyub qalmışdı. Bəlkə, doğrudan, üzüyü satmaq olardı?! Həm halal olmasına halal idi - Səlim müəllimə təkjə elə bu bəs idi - həm də arvadın özündən savayı, üzüyün kimsəyə bir isti-soyuğu yox idi. Onsuz da anasının xasiyyəti elə idi ki, üzük yoxa çıxsayıda, abır-həyadan heç nəyi açıb-ağardan deyildi. Elə o dəfə - qarının boyunbağısı itəndə də belə oldu: doğrudur, bunu evdəkilər bir ildən sonra da olsa bildilər, o da lap təsadüfən: gəlin, yəni Aida toya getməyə hazırlıq görəndə arvada eşitdirdi ki, boyunbağını iki-üç saatlıqa ona versin, axı onu bərk-bərk sandığa qoyub hansı günə saxlayır?! Arvad özünü elə göstərdi ki, guya, onu vermək istəmir, amma çox çək-çevirdən sonra məlum oldu ki, boyunbağı yoxa çıxıb. Özü də nə az-nə çox, düz bir il bundan əvvəl...

Nəə, boyunbağı yoxa çıxıb? Hardan? Evdən?...

O vaxt gəlinin dediyi "ay arvad, eyy, gözünü aç gözümün içiñə yaxşı bax haa, ağlin ona-buna getməsin, malını bərk saxla, qonşunu oğru tutma" sözləri Səlim müəllimjə, qabaqdən-gəlmişlik eləməkdən başqa bir şey deyildi. İşin üstü açılan gün onun bu işə bir elə əhəmiyyət verməməyinin səbəbi də elə bu idi; Aidanın boyunbağıda çoxdan gözü vardi, durub-oturub xan-bəy dövrünün zinət əşyalarının gözəlliyyindən, rənginin əlvanlığından elə hey dəm vururdu. "Hər şeyi kimi elə bil bu zamananın qızılı da qəlpləşib" - sözləri də onun dilindən çıxmışdı. Səlim müəllimə məhz o gün aydın oldu ki, niyə Aida çoxdandır boyunbağıdan söz salmı... Söz yox, o, qarının bu dünyadan köçəjəyi günü də gözləyə bilərdi. Onsuz da onun bu bər-bəzək şeylərini verəjəyi elə bir kimsənəsi yox idi, intəhası axı hardan biləydi ki, hər şey məhz Aida gözləyən kimi olajaq?! Nə çoxdur bu dünyانın möjüzələri?!

Hələ heç o da məlum deyildi ki, arvad onu qabaqlasayıdı belə,
Aida mərhumun daş-qasına sahib çıxardı, ya yox?!... Belə...

O axşam arvad oğluna yalvar-yaxar elədi ki, onu ahıllar
evinə aparsın, onda heç birinin başı ağrımaz. "Elə bir o qal-
mışdı" javabını toydan da çox həvəssiz qayıdış gəlmış Səlim
müəllim verdi, özü də çox hikkə ilə verdi. Boyunbağının it-
diyini ona vaxtında deməməyinin səbəbini soruşduqda isə, ar-
vadın gözləri kasıb evinin damına döndü... və o handan-hana
başa saldı ki, evdə söz-söhbət, qanqaraçılığı olajağından
qorxduğu üçün susub...

Üzüyü satmaq məsələsi Səlim müəllimcün onu götürə bil-
məkdən heç də yüngül dərd deyildi: televiziya onu iki günün
biri bu şəhərin sakinləri ilə görüşə götürirdi və o, sonralar kü-
çə-bajada rastlaşdığı adamların üzündəki təbəssümün
səbəbini də ordakı o çıxışlarında görürdü. Elə bunsuz da bir
pedaqoq kimi, yəqin, onu tanıyanlar az olmazdı. Amma
burdan o çıxmırdımı ki, televiziyada çıxış eləyənlər, guya,
imam övladıdır, bəlkə, heç çörək də yemirlər?! Əslində ana-
sının üzüyünü çırışdırın oğul üçün onu satdırmaq heç nə
olmaliydi. Yəni üzüyü əlaltdan zərgərə vermək də belə çətin
şey idi?! Amma anasının gözlərinin kasıb evinin damına
döndüyü o günü yada salanda professor özünü heç jür inan-
dırıa bilmədi ki, bundan sonra o üzüyü götürməyə əli gələr.
Gerçəkdən də, bəs övladlıq haqqı? Bəlkə, anası on doqquz
yaşından özünü bilə-bilə odun içiñə elə ona görə atmişdı ki,
tək onun xatiri üçün dul oturub böyüdüyü oğul indi ona
qənim kəsilsin?! Nə qədər alçaq və şərəfsiz olmalısan ki,
ağlına belə iyrənj fikirlər gələ?! Bəlkə də, Səlim müəllim bu
dəqiqli allahın ən xoşbəxt bəndəsi idi ki, nə düşündüyündən
bir kimsənin xəbəri yox idi; anadan oğurluq eləmiş, ya
haqqında fikirləşmiş - bəyəm fərqi var idi?

Getdi ki, pənjərənin nəfəsliyini örtsün; otaq buza dönmüş-dü. Qaranlıqda hardasa boğuşan itlərin səsi gəlir, aradabir maşın təkərlərinin tükürpədən xırçiltisi eşidilirdi. Binanın qarşısına üçünjü növbəyə gedən Mirsaleh kişinin özündən qat-qat uzun kölgəsi düşmüdü və nədənsə onun yerişində bu gejənin sakitliyinə çox uyğun gələn qəribə bir arxayınçılıq da vardi. Seyidin ardınja həsəd hissi ilə baxa-baxa Səlim müəllim ürəyindən keçirdi ki, görəsən, qonşusundan borj eləsə, düşünməz ki, ay əbləh, birjə o qalmışdı jamaatın gözünə kül üfürəsən? Gör kim kimdən borj alır, xudaya?

Sonra sakitlik oldu, hardansa uzun-uzadı siqnal səsi gəldi, yenidən sükunət çökdü. Mətbəxdəki taqqıltını da Səlim müəllim elə o sükutun hesabına eşidə bildi. Bu vaxtlar adətən Xanım arvad subaşına çıxardı: elə bil qarının böyrəklərinin ağrısını soyuqlar özüylə birgə gətirirdi...

-Ay oğul, dur yat, bəsdi özünü yorduğun! Gör bir gejənin nə vaxtıdır?!-deməyindən Səlim müəllim bildi ki, anası dəhlizə elə indilərdə çıxıb. Nəfəsini içinə çekdi ki, arvad onu ya huşlanmış, ya da burda olmayan bilib getsin, amma işığın sönməyi üçün qapı mütləq açılmalıdır. Əgər anası qapını açıb, onu burda görsəydi, susmağına nə ilə haqq qazandırı bilərdi? Nə eləmək lazım idisə, üzü sulu ikən eləmək lazım idi, yoxsa indi üzə çıxmasa da, bu gündən onun üçün səhər də vardi. Əksinə, vaxt uzandıqja əzabı birə-beş artırdı.

Qapını ehmalja aralayıb oğru pişik kimi marıtladı və hərəkətindən özü də xəjalət çekdi; anası mətbəxdən ona tərəf elə mötədil bir görkəmdə boyanırdı ki, indi onun içəridən çıxmağıını görmək sanki əsl xoşbəxtlik idi.

-Yemə onu! Yediyin də, içdiyin də hamısı haramdı!- sözləri oğulun ağızından elə çıxdı ki, elə bil bu, qeybdən nazil olan səda idi.

-Nə deyirsən?-arvad çörəyi ağızında elə saxlamışdı ki, deyərdin bəs şirni sümürür.

-Nə deyəjəm? Deyirəm ki, dəyyuslar yeyib-içdiyimizi haram eləyiblər,-oğul anasının onu eşitmədiyindən ürəklənib hissə qapılaraq dediyi sözü çox ustalıqla dəyişə bildi,-heç soruşturmursan, bu nə vaxtin oyaq qalmağıdı?

-Həə, qızlar dedilər, başın bərk qarışığıdı.

-İki gündü bu haramzadalar haqqında mərkəzi qəzetlərdən birinə, Moskvaya material hazırlayıram, inan ki, başımı qaşımağa amanım yoxdu. Tək mən deyiləm, indi bütün respublika ziyalıları ayaq üstdədi,-Səlim müəllim dedi və fikirləşdi ki, görəsən, axırınkı dəfə belə bir işlə məşğul olduğundan neçə il vaxt keçir? Bu o qədər çoxdan olmuşdu ki, ümumiyyətlə, belə bir şeyin olduğunu xatırlaya bilməmək təkjə yaddaşın və hafızənin günahı ola bilməzdi,-bə sən niyə oyaqsan?

-Yarıjanım dünəndən yanındadı, neçə dəfə çıxıb baxmışam, görürəm, işığın yanır. Nə illah elədim, gözümə yuxu getmədi, heç şam da eləməmişəm,-arvad utana-utana əlindəki çörəyi göstərdi.

-İndi mən narahatam deyin, hamınız ayaq üstə qalmalısınız?-Səlim müəllim ərk və məzəmmət dolu baxışlarla anasını süzdü. O, qarşısında dayanan bu jansız, üzü nurlu qojaya baxabaxa fikirləşirdi ki, niyə axı belə səhvələr eləyir? Əgər anası evə Quran aldırmaq fikrini ortaya atanda tələsib o javabı verməsəydi, bəlkə də, arvad fikrindən elə özxoşuna əl çəkəjəkdi, intəhası o vaxt pul söhbəti olmamışdı deyin, ayrı jür düşünmə-yə elə bir bəhanəsi də yox idi, yoxsa onu, yəni anasını xəlvətə çəkib qulağına Aida olan evə Quran almağa əli gəlməməyi barədə birjə kəlmə söz piçildamaq da bəs idi: əvvəla, bu, arvadin yaralı yeri idi, bu fikri bəyənməyə bilməzdi, əksinə, bu, vaxtında ağlına gəldiyi üçün ona hələ "sağ ol!" da deyəjəkdi.

İkinjisi də, oğlunun o sözü təmiz ürəklə, heç bir ayrı məqsəd-filanı olmadan dediyinə o nə haqla inanmaya bilərdi; professor sözə bəzək-düzək vurmağa bir jan olmaqdan əlavə, allah tərəfi, ona pis oğulluq da eləmirdi axı...

-Gejə keçir, get yat!-Səlim müəllim dedi və hardansa lap qəfildən yadına düşdü ki, səhv eləmirşə, anası təqaüdünü həmişə ayın elə bu günleri, onu-on beşi arası alır...

Nə? Təqaüd?! Duran yerdə kişinin gözünə işiq gəldi və həmişə olduğu kimi, yenə də beynindən keçən ilk şey o oldu ki, görəsən, yaradan onu niyə belə ağıllı xəlq eləyib?...

Səlim müəllim həm də o şeyin professoru idi ki, qəfil tapıntılar bir qayda olaraq həmişə ən dar məqamlarda aqlına gəlirdi...

Arvad ağırtərpənişli olsa da, hələ qıvraq idi, oğlunun sözünü eşidər-eşitməz çörəyin yumşağından ağızına qoyub, ayağa qalxdı və ehmalja öz otağına - əksər vaxtlar o bura hüjrə deyirdi - tərəf yönəldi. Qapının ağızına çatanajan Səlim müəllim qarını baxışları ilə izləyib, nə fikir-xəyal elədisə, ürəksiz halda da olsa, onu səslədi, anjaq geri dönəjəyi anı gözləməyə səbri çatmadı, çünki o sözü ki, o deyəjəkdi, onu anasının gözünün içində baxa-baxa deyə bilmək indi universitet müəllimindən əsl qəhrəmanlıq istəyirdi:

-Bəlkə, səndə qırx manat ola?

Sentyabr ayının on altısı, gejə saat təxminən ikinin yarısı idi...

oktyabr, 1990.

GÖZƏL

Bibimin kəndə qayıtmağı jamaat arasında bərk səs-küyə səbəb oldu. Az qala bütün kənd ondan danışındı. Yazıq qadın küçəyə çıxmaga peşman idi, dərhal xisinqlaşma başlayır, bibim gözdən itənə qədər arxasında tamaşa eləyirdilər. Qonşumuz Şayəstə xalanın birinin də üstünə beşini qoyub danışanda elədiyi kimi, onların dəridən-qabıqdan çıxmalarından hiss eləyirdim ki, bibim bu adamların nəzərində çox qorxunj və idbar bir varlıqdır. Amma əslində belə deyildi. Bunu aləmdən-aləmə hamı bilirdi ki, bibimin gözəlliyi bütün ətraf kəndlərdə də adla deyilir. Hələ qız vaxtı tay-tuşunun, lap elə ondan böyükələrin də bibimə nejə bəxtəvərçilik verdikləri indi də yadimdadır. Küçə-baja bir yana, o heç evdə də bir gün görmürdü. Atamla anam sanki gün-gündən bu adama qarşı daha qəddar olurdular. Onlar yarım il, bir il bundan əvvəlki adamlar deyildilər; süfrə başında onu dodaquju danışdırır, iş görəndə ona həqarətlə baxır, söz tapmayanda isə hərəkətlərini lağa qoyurdular. Bibim özü də bunu hiss eləyir, amma nədənsə susur, heç nə demirdi. O təkjə mənimlə ürəklə danışır, yeri düşəndə biz hərdən bəzi şeylər barədə məsləhət də eləyirdik. Amma mən görürdüm ki, bibim günü-gündən yaz buzu kimi göz öündəjə nejə əriyir. Bir dəfə o, dükandan qayıdır gələn kimi dərdinə əlaj axtaran adam təkin məndən soruşdu ki, niyə axı hər şey o istədiyinin əksinə oldu, niyə? Məgər o günahkardır ki, dünya axmaq adamlarla doludur? Mən nə illah elədimşə, bibim ayrı heç nə demədi və əksər vaxtlarda olduğu kimi güjünü yenə də gözlərinə verdi. Buna oxşar hadisələr sonralar da təkrar olundu. Həmişə deyib-gülən bu şüx qadın ərinin və bir jüt balasının ölümündən sonra

belə olmuşdu. Kənddə hamı danışındı ki, çox çəkməz, bibimin başına hava gələr. Hələ onda kənddə elə bir qapı yox idi ki, bir evdən üç nəfər allahın qəzəbinə bir gündə gəlmış olsun. Heç şöhrəti ətraf kəndlərə yayılmış Seymour əminin könüllülər batalyonu da - üç nəfər də onlardan öldürmüşdülər - o gün kəndi o qəfil bəladan xilas eləyə bilmədi. O hadisə baş verən vaxt bibim bizdə idi. Nəsə aparmağa gəlmışdı. Qəfildən adamların fəryadı eşidildi. Səs kəndin yuxarısından - bibimgilin təzəjə tikib başa gətirdikləri ev də orada idi - gəlirdi. Dərhal kənd bir-birinə dəydi. Aramsız güllə səslərindən vəlvələyə düşmüş adamlar qaçışır, çığırır, qorxunj səslə bir-biri ni səsləyirdilər. Biz evimizin yanındakı təpəyə qalxanda bibimgilin evi artıq od içində idi. Alovun dilləri az qalırdı ki, göyə çatsın. Təxminən saat yarımdan sonra bədxahların həmişə əyri nəzərlərlə süzdüyü evdən birjə qapqara qaralmış divarlar qaldı. Bibimin dizin-dizin sürünen-sürünen o divarları yalamağına baxmaq nədənsə yadına öz qanlı yarasını yalayan janlığını salırdı; nejə olmasa da, onun iki jiyərparası və sevimli əri bu divarların arasında yanıb külə dönmüşdü. Axşamüstü hadisəni öz gözü ilə görmüş qonşu Püstə xala jamaata danışındı ki, yırtıqlar evdən qaçan ata-balani iki dəfə nejə tutub tonqala atıblar. Bunu eşidən arvadlar təzədən qiyə çəkdilər. Onlar ağlaşa-ağlaşa üzlərini jırır, saçlarını yolur, murdar düşmənə qarğış tökürdülər. Əliyalın kişilər heç jür qərara gələ bilmirdilər ki, nejə eləsələr, namərd qonşulardan layiqli qisas almaq olar.

Bibimin başına o bədbəxt hadisə gələn gün kəndimizdə da-ha beş evin qapısını qara xəbər döyüd. Elə bil dava başlanan gündən bu xəbər evləri növbəyə qoymuşdu, birindən çıxıb o birinə girir, ordan da o birisinə adlayır, abırsız dilənçitək qapıları sülənirdi. Bir dəfə mən oturub hesabladım görüm,

kənddə elə ev varmı ki, bəla ondan yan ötmüş olsun? Hamının, ələlxüsus da, ahılların dediyindən belə çıxırkı ki, onlar bibimin başına gələn müsibətdən ağırını nəinki görüb, heç haqqında da eşitməyiblər. Onda heç bilmirdik ki, bibimi gözləyən əsl fəlakət hələ qabaqdadır. Bir gün yazın əvvəllerində, günortaüstü kəndə hay düşdü ki, üzümlükdə meynə budayanları tutublar. Bu hadisədən sonra Seymour əminin şirləri - kənddə hamı onları belə çağırırdı - bir qədər hörmətdən düşdülər: daha günün günorta çağı da hadisə hadisə dalınja baş verirdi... Əsir aparılanlar arasında bibim də var idi. Bu bizim üçün əsl müsibət oldu. İllah da atam... O başını soxmağa yer axtarır, bilmirdi kimi günahlandırsın ki, ürəyi soyusun. O, bibimin iki uşağı və əri odlara qalananda o qədər kədərlənməmişdi ki, bibim özü əsir aparılında o qədər qəm-qüssəyə batdı. Bəlkə də, o gün bibim əlinə düşsəydi, atam onu öz əllərile boğub öldürərdi. O heç jür başa düşə bilmirdi ki, bajısı niyə öldüyü yerdə ölmürdü, onun üzümlükdə nə iti azmışdı axı? Əslində hamının əli işdən-güjdən soyumuşdu, heç kimin sabaha ümidi yox idi. Bibim özü işə-güjə əl atırdı ki, başı qarışsın, dərdi-səri unudulsun. O da belə...

Mən əvvəl elə bilirdim, atamın belə asıb-kəsməyi anama görədir. Olur onda belə şeylər: anamın yanında döşünə döyməkdən sanki həzz alır. Amma o, üzünü ikiəlli qapayıb "nejə rüsvayı-jahan oldum, xudaya, sən bu qızı bir ujuzja ölüm yetir" deyəndə inandım ki, o, bibimin ölümünü nejə sidqi-ürək-dən arzulayır. Anam da onu bu sözlərlə sakitləşdirdi:

- Olajağa çarə yoxdu, nədi qismətdi.

O gün təsəlliyə gələn adamların üzünə atamın nejə xəjalət çəkə-çəkə çıxdığını görmək niyəsə elə mənim üçün də ağır idi. Birtəhər qaçıb janlarını qurtarmış adamlar hadisənin təfsilatı barədə danışdıqja düşmən əlinə keçməməkçün bibimin

özünü qayadan atdığını eşidəndə kəndə xəbər çatan andan kömür kimi qapqara qaralmış atam da elə bil az-maz rahatlanan kimi oldu. Onlar atama təsəlli verirdilər ki, qəm yeməsin, fələyin zülmü çoxdu, allahın da mərhəməti...

Aradan ay yarım keçməmiş kəndə o gün tutulan kişilərin güllələndiyinin xəbəri gəlib çıxdı. Onlardan təkjə Ferrux əmini öldürməmişdilər ki, əsirlərlə dəyişsinlər. Öləməyi ilə sağ qalmağının elə bir fərqi olmayan qoja onsuz da ayaq üstə zorla dayanırdı. Heç bilən də yox idi, o gün üzümlüyə nejə və hansı niyyətlə gedib çıxb...

Meyitləri vermək üçün bir ətək pul istədilər. Mənim təxminimə görə, heç kim o qədər pulu tapıb verməyə razı olmadı. Axı bu dünyada olmayan adamın harda olmağının, görəsən, ölü sahibləri üçün nə fərqivardı ki? Amma kim idi mənim dediyimlə oturub-duran? Tezliklə doqquz həyətdə yaxxana quruldu. Öz meytılərini alıb onları ağır-əziz eləməklə nə demək istədiklərini soruşduqda dərin xəyalə dalmış atam soyuqqanlı halda:

-Kaş belə bir xoşbəxtlik bu gün bizim də başımıza gələydi. And olsun allaha, toy çaldırardım bu həyətdə,-deyib sinədolusu köks ötürdü. Öz doğmaja və javan bajısının ölümünü belə ürəkdən arzulayan bir adamlı ata-bala olmaq mənimcün inanılmaz bir şey idi. İndi nejə də istəyində idim ki, bibim olan yerdə kaş atam olaydı!...

Bibim! Gör nə vaxt idi, onların haqqında dəqiq bir şey bilən yox idi? Əvəzində ara-bərədə söz-söhbət nə qədər desən! Bu söhbətləri birinji dəfə kəndə Sərtib əminin oğlu Əbdüləli gətirib yaymışdı. Ara qarışan kimi baş götürüb Bakıya gedən bu oğlan hərdənbir kəndə baş çəkməyə elə bil məhz ona görə gəlirdi ki, insan ağlına batmayan müxtəlif jür dedi-qoduları toxum kimi kəndə əkib getsin. Onu xoşlayanlar da vardı, nədi-

nədi, Bakıdan gələndə od qiymətinə də olsa, o şey qalmırkı ki, tapıb götirməsin. İllah da yemək şeyləri. Elə ki, söz Əbdüləlinin ağızından çıxdı, şayiələr kəndi dərhal ağızına alırdı. İndi burda eşitdiyi bir şeyin ora-burasına da düzəliş eləyib çətinə düşən kimi "vallah, eşitdiyimi danışıram" deyənlərin sayı-he-sabı yox idi. Hətta bəzən bu söhbətləri ən jiddi adamların da dilindən eşidə bilərdin. Arada söz gəzirdi ki, bibimgili mərkəzə, yəni Yerevana aparıblar. Orda onların başına min bir oyun açıldığını utana-utana danışsalar da, hər halda danışırdılar. Əbdüləli mənən elə belə də dedi:

-Bibin tək olsayıdı, nə vardı ki? O yun çubuğunun əvəzini də ondan çıxajaqlar.

Yun çubuğu - bu, arıq, sisqa, hörümçəkdən jan uman Gülbata xalanın ayaması idi.

Əbdüləlidən o xəbəri eşidən gün mənim bibimə elə yazı-ğım gəldi ki, Qurana yalandan əl baslığı üçün ağızı gedib qu-lağının dibində durmuş Shayəstə xalaya da heç o qədər ürəyim yanmamışdı. Əgər Əbdüləli allahından dönüb "ola bilsin ki, hələ onları xarijə də satdılar" xəbərini bir qədər gej versəydi, məsələni onunla nejə çürüdəjəyimiz o bir allaha qalırdı. Mənimcün əsl məşəqqət də elə o andan başladı ki, bu qəfil xəbəri eşitdim. O vaxtajan ümid eləyirdim ki, bibim haqqında daha nələr eşidəjəyimdən asılı olmayıaraq, gej-tez, axır, o, bir gün evimizə qayıdajaq. Hamı danışırdı ki, lazıim gələndə heç uşağa, qadına, qojaya da rəhm eləmirlər, amma əsasən kişiləri, illah da gənjiləri dərhal qətlə yetirirlər. Ürəyimdə elə hey allaha yalvarırdım ki, nə olurdu, olaydı, birjə bibimi xarijə satmayayırlar. Ona görə də gözəl qızların orda kinoya çəkilmək xəbəri məni bir o qədər də silkələmədi. Birjə hər dəfə bibimin indi haralarda olduğunu fikirləşəndə az qalırdı, başıma hava gəlsin. Hər dəfə onu xəyalımdan keçirirdim ki,

əgər bibim desə ki, iki oğlunu, javan ərini yandırıb kül eləyiblər, onu bağışlayarlar. Onsuz da ona olan olmuşdu. Bu vaxtlar həmişə onu qınayırdım ki, yəqin, bibim nəyə görə bunları deməkdən çəkinir, olsun ki, bəlkə də, özünü sindirməq, alçaltmaq istəmir, ona görə... Məğrurluq onun köhnə xasiyyəti idi.

Təxminən ay yarım beləjə keçdi və bir gün bibimgilin düşmən əsirləri ilə dəyişdiriləjəyi barədə şad xəbər də kəndə çatdı.

Əlaltdan xəbər gətirən olmuşdu ki, düşmənlər nə qədərsə pul da istəyiblər. Bu, əsasən qadınlar üçün nəzərdə tutulmuşdu. Atam o sözü eşidən andan varından yox olmuşdu. Hiss eləmək olmurdu ki, o bundan şaddır, ya əksinə? Amma anamın onu nejə dilə tutduğunu görəndə hər şey mənə aydın oldu. Bəlkə də, o, atamın alakönü'l olduğunu görüb belə əl-ayağa düşmüdü, çünki atam nə "hə" deyən kimi "hə" deyir, nə də birdəfəlik etirazını bildirirdi. Allah tərəfi, anamın bu işin sonrasında ehtiyat eləməyə haqqı da vardı; birdən iş işdən keçəndən sonra atam günahı onun üstünə yıxsayıdı, onda nejə?

-Sabah desələr ki, Elxan pulundan qorxdı, daha onda təqsiri bizim boynumuza yıxma! - mənim təxminimə görə, anamın bu sözündən sonra atam hiss elədi ki, yaxşı, ya pis, hər halda bajı onundu və kimliyindən, nejəliyindən asılı olmaya-raq bajısı üçün javabdehliyi də məhz o daşimalıdır. Sonra məni yuxu tutdu və bu söhbətin ardından xəbərim olmadı. Səhər açılanda isə qapımızdakı beş baş maldan həyətdə jəmi birjəjiyinin qaldığını gördüm.

Atam bibimin dalınja qonşu rayona, əsirlərin dəyişdiriləjəyi yerə gedəndən sonra anam Əbdüləlinin ömrünə bir xeyli dua tökdü və dedi ki, neçəyə ki, onlar veriblər, bu dar majal-

da inəkləri Əbdüləlidən başqa bir adam o qiymətə almazdı. İndi də sərhədin o tayındakılarla əlaqəyə girmiş, qadın kimi qeybətsevən bu loxəbərə qarşı qəlbimdə birdən-birə qəribə bir minnətdarlıq duyğusu baş qaldırdı, amma mən bilirdim ki, bu, müvvəqqəti şeydir.

Atamgil üç gündən sonra qayıtdılar. Elə günə düşmüdü ki, bibimi tanımaq üçün mən təxminən yarım dəqiqliyə qədər onu diqqətlə süzməli oldum. Bunun bir səbəbi də o idi ki, bir vaxtlar nazlı-qəmzəli yerişiyələ ürəklərə od salan bibim atamın arxasında yöndəmsiz bir yerislə axsaya-axsaya gəlirdi və mən hiss elədim ki, durduğum yerdəjə qəhər məni boğur. Biz devikmiş halda bir-birimizi qujaqladıq. Bibim hönkürəndə də hiss elədim ki, elə bil o nədənsə hürküb. Sanki o, kənd adamları ilə də qorxa-qorxa görüşdü. Sonra biz onu araya alıb evə apardıq. Arvadlardan kimse onun qoluna girmişdi və hamı səssizjə içini çəkirdi. Mənə qətiyyən elə gəlmirdi ki, bu, sevinjdən də ola bilər. O gün Fərrux əmi ilə Gülbütə xalanı da azad eləmişdilər, amma nədənsə az qala bütün kənd bizə yiğilmişdi. Bibimə sualı yağış kimi yağıdırırdılar: onları tutandan sonra hara aparıblar, işgənjə veriblər, ya yox, saxladıqları yer nejə idi, gündə neçə dəfə yemək verirdilər və s... Alnında, yanağında qaraltılar olan xəstəhal bibim indi birinə danışlığı şeyi beş dəqiqlidən sonra bir ayrısına söyləyir, heç on dəqiqli keçməmiş həmin söhbət yenidən təkrar olunurdu. Bir şeyi on dəfə eşitməklərinə baxmayaraq, hər dəfə bibim sözə başlayanda onların ağızı ayrıq qalırıdı. Ələlxüsus, onu xəstəxanada müalijə eləyən həkimin Bakıdan köçüb getdiyini və çörək itirmədiyini eşidəndə arvadlar dünyada o xoş söz qalmadı ki, halal adamların ünvanına deməsinlər. Sonra az qaldı, bibim yaddan çıxsın. Hərə in-di-yə-jən rastına çıxan yaxşı adamlarla bağlı bir xatirə danışma-

ğa başladı. Bibimin dediklərindən mənim ən çox yadımda qalan işgənjə ilə qətlə yetirilənlər barədə söhbət idi. Nə qədər ağır da olsa, bibimin yalnız o barədə söhbətinə qulaq asmaq istəyirdim, çünkü mənə elə gəlirdi, hansısa bir möjüzənin sayəsində darda olanlar lap son anda qurtulub öz layiqli qisaslarını almalıdırlar.

Di gəl bibim sonralar da - düz iki həftə gəlib-gedənimiz oldu, qonaq-qaranın ayağı qapımızdan kəsilmədi - bu barədə danışanda nədənsə heç bir möjüzə baş vermirdi... Bununla belə o günlər elə bil dərdlərimizin çoxu unudulmuşdu, hərçənd ki, atam günü-gündən daha qaraqabaq və tündməjaz olurdu. Onun bu hali hiss olunmadan anama da keçdi. Heç jür ola bilməzdi ki, bibim bunu duymamış olsun. Elə bil günü-gündən o da adamayovuşmaz olur, adamların onun barəsində xoş sözlər danışmadığını hiss eləyirdi. Bir dəfə o, ayağının siniğini - bu, bibim özünü qayadan atanda olmuşdu - həkimə göstərmək lazımlı olduğunu deyəndə atam bir üz göstərdi ki, onların qardaş-bajı olduğunu inanmaq üçün heç nənəmi dirildib o biri dünyadan gətirmək də kifayət eləməzdi. İntəhası bundan sonra bibim də üz vurmadı. O hadisədən sonra hiss elədim ki, yazıq qadın ağrılарına nejə sonsuz əzab hesabına sinə gərə bilir, dərdini içində çekir. Onun gömgöy göyərmiş barmaqlarının ağrısından günlərlə ilan kimi qıvrıldığını görəndə isə atamın nə jür qaniçən olduğuna bir daha inandım. Nə illah elədimse, bibim mənimlə həkimə getməyə razı olmadı. Onu nə üçün xəstəxanaya aparmadığının səbəbini soruşanda isə atamın üzünə sanki qaramtı tül pərdə çəkildi.

-Uşaqsan, get uşaqqələtini elə,-onun mənə javabı bu oldu,-mənə ağıl verən olub.

Nejə oldusa, bir dəfə bibimdən soruştum ki, onu orda kini noya çəkiblər? Təəjjübdən onun ensiz, qəşəng qaşları baş-ba-

şa gəldi, sanki alnı kiçildi.

-Nə kino? Kino nədi?

Mənim təxminimə görə, əgər gerçəkdən də, belə bir şey olmuşdusa, elə bu sözün özü də ona bəzi şeyləri xatırlatmalı idi. O mənim bunu hardansa eşitdiyimi də duymamış olmazdı, çünkü görməzə-bilməzə belə şeyi özündən ijad eləməyə gərək adamda baş ola.

-Deməli, belə söhbətlər də gəzir?-o, yuxuda sayıqlayan adamlar kimi bir səs çıxardıb fikirli halda, əli qoynunda pən-jərəyə doğru getdi.

-Əbdüləli deyir, o kinolara ən gözəl qızları çəkirlər. Deyir, dünyanın hər yerində indi ən çox dəbdə olan o jür kinolardı. Çünkü yaxşı pula gedir.

-Axı mən heç gözəl də deyiləm, bibi qurban,-küçədən gəlib-gedənlərə tamaşa eləyən bibim mənə tərəf döndü,-sən niyə hər səfəhin sözünə inanırsan?!

Sualına javab vermədən mən onu eləjə otaqda qoyub çıxıb getdim. Əslində ona görə getdim ki, dediklərim üçün xəjalət çəkməyim; yer yarılsayıdı, utandığımdan yerə girərdim. Yəqin, o heç vaxt bunu bilməyəjəkdi ki, mən hər dəfə onun haqqında bir xəbər eşitdikdə xəlvətə çəkilib nejə göz yaşı axılmışam. Bunu bilməyi üçünsə gərək onda eşitdiklərimin hamısını bitdə-bitdə ona danışaydım.

Düz iki gün bibimin gözünə görünmədim. Deyəsən, heç o da mənimlə üz-üzə gəlməyin həvəsində deyildi. Ertəsi gün sıx yarpaqlı tut ağajının budağında oturub özümçün məşqulat eləyirdim. Sudan qayıdan bibimin Seymour əminin uzaqdan gəldiyini görüb addimlarını yavaşıtdığını hiss elədim. Oğlan da onun tuşuna çatıb ayaq saxladı. Bibim salam verəndən sonra onlar müəmmalı tərzdə bir-birlərini süzdülər. Açığı, gözləməzdim ki, kim, kim, Seymour əmi bibimin salamını yerə

sala. Bir vaxtlar bibimin dərdindən dəli-divanə olan bu oğlanın bu günəjən məhz ona görə evlənmədiyini kənddə kim bilmirdi ki? Elə bunsuz da. Əgər salam, doğrudan da, allah salamıdisa, Seymour əminin onu almamağı günah idi. Belə bir günündə bibimin könlünü qırmaq da heç bir insafa-mürüvvətə sığmırıldı. Bəlkə, beş-altı il bundan əvvəl yazdığını məktubu bibimə yetirməkçün məni dilə tutan adam heç o deyildi? Amma axı hardan biləsən ki, mən eşitdiklərimi Seymour əmi də eşitməyib? Ola bilsin ki, arada hələ mənim bilmədiyim, başa düşmədiyim başqa şeylər də vardi. O, bibimi kinayəli baxışlarla süzüb-süzüb yola düzəldi. Mən bu yaraşıqlı və gözəl qadını heç vaxt bu qədər pərt görməmişdim. Seymour əmi bir qədər aralındıqdan sonra nə fikirləşdişə, geri dönüb hələ də yerində quruyub qalmış bibimi təkrar-təkrar gözdən keçirdi və başını bulayaraq yenidən yola düzəldi.

Bir qədərdən sonra eyvana təzəjə qalxmışdım ki, anamgilin səsini eşitdim. Nejə ki, uşaqla danışarlar, anam bibimlə o ahənglə danışırıdı. O axşam bibim səhərəjən otaqdan bayıra çıxmadı. Mən arada xəlvətjə qapıya yaxınlaşıb açar yerindən onun ağladığını gördüm. Atamgil son vaxtlarkı adətlərinə uyğun olaraq o axşam da bibimi şam yeməyinə dəvət etmədilər. Mən onları yuxuya verəndən sonra xəlvətjə yemək götürüb özümü bibimin yanına verdim. O, əlimdəkiləri görüb qəmli-qəmli gülümsündü. Belə vaxtsız və həyəjanlı gəlişimdən, o, işin nə yerdə olduğunu dərhal duydu. Gətirdiklərimi stolun üstünə qoyub onunla üz-üzə dayandım. O elə bir görkəmdə idi ki, sanki ölüb ölümdən qayıtmışdı. Onun bu gejədən sağ çıxağına göydən allah da yenib gəlsəydi, inana bilməzdəm. Qorxudan bağırmamaq üçün qollarımı onun boynuna dolayıb, dedim ki, səni çox isteyirəm. Bibim qarşısında albom, şəkillərə baxırdı.

-Elə mən də,-deyib azja gülümsündü, anjaq sifəti heç bu gülüşdən də işıqlanmadı. Bununla belə, həmişəki kimi bibim yenə də gözəl idi. Nənəm də həmişə deyərdi ki, bu qızın bəxti yox, özü gözəldi. Arvad elə bibimin bəxtindən gileylənə-gil-eylənə də bu dünyadan köç elədi.

-Yekələndə bunu böyüdərsən,-mən oturandan sonra bibim götürüb kənara qoyduğu şəkli mənə tərəf uzatdı,-heç kimə göstərmə, qoyarsan kitabının arasına, qalar.

-Mütləq,-mən ağlıma heç nə gətirmədən, nejə ki, kişilər elər, o jürə söz verdim və qüssəli halda onların dörd nəfərlik ailə üzvünə nəzər saldım. Həm də bibimin şəkli saxlamaq üçün bu dar majalda o jür etibarlı yer fikirləşib tapdığına özüm də mat qaldım: elə kitabı vardı ki, heç davadan qabaq da illərlə üzünü açmazdım...

Bir hovur da oturduqdan sonra gözləri dolmuş bibim xahiş elədi ki, çıxıb gedim. Əslində heç mən də yubanmaq fikrində deyildim. Deyirdim, o, çörəyini rahat, tez və iştaha ilə yeyə bilsin.

Ertəsi gün alaqaranlıqda bizi yuxudan Ələmdar əminin vahiməli səsi oyatdı.

-Yangın!-deyə o elə qışkırırdı ki, elə bil gözgörəti ətini kəsirdilər. Bu jür fəryadlara çoxdan öyrənjəli olsaq da, dərhal eyvana töküldük. Həyətin tən ortasında böyük bir tonqal çırtاقır yanındı. Ətrafi yanıq iyinə qətiyyən bənzəri olmayan xoş bir qoxu başına almışdı. Qışkırışa-qışkırışa vahiməli halda odu söndürmək üçün ora-bura qaçışan adamların kölgələri qorxunj bir mənzərə yaratmışdı. Adamların arasında təkjə bibim gözə dəymirdi. Mən dərhal içəri qaçdım ki, onu

xəbərdar eləyim. Otaq bomboş idi. Gətirdiyim yemək də eləjə stolun üstündə qalmışdı. Mən yenidən özümü bayırə atdım və gözümə ilk sataşan yarıçılpaq geyimdə bir tərəfdə dayanıb sakitjə göz yaşı axıdan atam oldu. Sonra kiminsə dilindən bibimin adını eşitdim. Təzə-təzə gələnlərə hamı bibimin adını deyirdi. Mən handan-hana başa düşdüm ki, nə olub? Qəfildən:

-Bi-bi!-deyə dəli kimi bağırdım və elə bildim ki, səsimdən bütün kənd lərzəyə gəldi,-ay bi-biii!

Əvəzində qəmli halda əlində avtomat dayanmış, üz-gözü odda işıqlanan Seymour əmini gördüm və nəyə görəsə mənə elə gəldi ki, bütün təqsirlərin hamısı ondadı.

iyul, 1992

HALAL QAN

Yaradılıq dünyasının baldan şirin əzablarına həsrət qaldığım son beş il-də birjə jümlə də yazmamışam. Halbuki beş-on il bundan irəli dərdimiz in-dikilərin yanında müştuluq idi və onda həmin dərdi sözə yükləmək də ya-radıji adamdan bir elə qəhrəmanlıq istəmirdi. Düzdür, müharibə dövründə dava ilə bağlı bədii əsər yazmağın ənənəvi çətinliyi danılmaz səbəbdür (top-lar gurlayanda qələmlər susur) intəhası biri digərindən doğan başqa arqu-mentlər də var: urvatdan düşmüş sözlə (ədəbiyyat adamları buna sözün bədii-estetik təsir güjünü itirməsi deyirlər) yaddaqalan bədii əsər yazmaq qeyri-mükündür. İndi həmin o sözlə torpaq alveri eləyirlər, qanun yazarları, siyasi hoqqalardan çıxırlar, ölüm hökmü oxuyurlar və s... Bir sözlə, mənim nəzərimdə, adamlar kimi bu gün sözün özü də siyasətlə möşguldür.

Jəmiyyətdə hökm sürən hərj-mərjlik, siyasi xaos və telatümləri də bura-ya əlavə etsək, bu gün bir tikə çörək tapmağa möhtaj qalan yazıçının qol-e-mindən gözəl sənət əsəri çıxmamasının daha bir neçə səbəbi məlum olar. Bu faktdır: indi heç kim heç kimin ərizesini oxumur, yaradıjıların özü kimi saf sözün əsl xırıdarları da öz başının hayındadır. Mənəvi dəyərlərin gözümüzün önündəjər günü-gündən belə astronomik sürətlə aşındığı bu bij əyyamında, fırıldaq zamanında qadir tanrıya layiqinjə mirzəlik eləmək, gerçəkdən də, hər oğulun işi deyil. Hərdən mənə elə gəlir ki, məşəqqətli müharibə illəri təkjə qeyrətli və namuslu vətən oğullarını deyil, həm də sənət adamlarının bütün bir nəslini həmişəlik məhv eləyib. Kaş ki, bu, yalan ola...

Oxuyağınız bu hekayədə təsvir olunan hadisə, boyu bir qarış - bu başın-dan o başına təyyarə ile vur-tut yarım saatə qot olunan Azərbaycanın Bakıdan, əfsus ki, milyon işıq ili qədər uzaq olan balaja kəndlərindən birində baş verib. Davanın sonrakı illərində bundan da qat-qat dəhşətli və ağlaşıgmaz hadisələrin şahidi olduq, anjaq bu əhvalatın məğzində və nüvəsində dayanan həqiqət ayrı şey deyir: bala dağını namus ləkəsindən uja tutan atanın hərəkəti onun şəxsi ləyaqətindən daha çox bu xalqın əbədi və əzəli simasına çəkilən illüstrasiyadır. Fransız filosofu İppolit Tenin sözləri yada düşür:

"Xalqın əzəli təbiəti yerin süxur qatları kimi çox dərinliklərdə yatır. On-ların üstünü əsrlərin hisi-tozu örtür, nətijədə, guya, tamam başqa bir xalq əmələ gelir, lakin xalqın həyatında gərginlik yarananda, sarsıntı baş verəndə həmin əzəli instinktlər oyanır. Sadəjə onları səfərbər etmək, üzə çıxarmaq lazımdı"

Yanvar, 1997.

*Hekayənin çap olunduğu
"Arzu" curnalı (№1, 98) üçün yazılib.*

Oğlan içində vur-tut bir ovuj qurumuş çörək ovuğu qalan

dəsmalı kəmər kimi belinə dolayıb dumanlı yüksəkliklərə göz gəzdirdi və həvəssiz-həvəssiz:

-Kənd dağın o biri üzündədi,-dedi. Yoldaşından çox bu sözdən onun özü ürəkləndi və javab gözləmədən ağaja söykədiyi tüfəngi götürüb hələ də yerindən qalxmayan qızı - ajiqliqdan o, loxmanı anqut kimi udurdu - nəzər saldı və dərəyə tərəf yönəldi. Oğlan bilirdi ki, yolu aziblar, amma o bunu qızdan gizlədir və özünü elə göstərirdi ki, guya, bu yerləri qarışbaqarış tanıyor. Çaya çatıb dayandı, çevrilib geri baxdı, yoldaşının könülsüz də olsa arxasında axsaya-axsaya gəldiyini gördükdə onun eşidəjəyi tərzdə:

-Arxaya qalma,-dedi və bərkmi, ya boşmu olduğunu bilmək məqsədi ilə tüfəngin qundağıyla çayın buzunu döyəjləməyə başladı,-dəmir kimidi, qorxma,-deyə xəbər verəndə o artıq çayı bir dəfə keçib, geri qayıtmışdı. Soyuqdan ayağının birini götürüb o birini qoyan qız ovjundakı qarı şıskin do-daqlarına sürtüb jiyərinin pörşələndiyini bildirdi. Tərəddüdlə dillənsə də, oğlanın javabından belə çıxdı ki, irəlidəki gözədə bulaq olmalıdır.

-Sən elə bilirsən, biz onları tapajayıq?

Nejə deyəydi ki, yox? O burajan qızı aldada-aldada gətirmişdi. İndi bunu ona deməkmi olardı, aziblar? Bəyəm demək olur hər düz sözü?! Elə azja getmişdilər ki, uzun qışı qar altda qalıb qapqara qaralmış xəzəllərin üstünə qonan quşu görən kimi oğlan sevinjək halda:

-Aaa, keçisağana bir bax,-dedi, amma elə özü də,-bu vaxt nə keçisağan?-deyə əlavə elədi,-gör bir keçisağanın gəlməyi-nə nə qədər qalır?!

Qışın şaxtasında da solmayan möhkəm odunjaqlı ardıqların arasından keçib dinməz-söyləməz zirvəyə doğru gedirdilər. Dikin qurtarajağında urjahlarına üstündə tək-tük qıpqırmızı

meyvələri qalmış itburnu kolu çıxdı. Yeməliləri görəndə ağızları elə sulandı ki, sanki üstünə hər jür ləziz yeməklər düzülən süfrə arxasında əyləşmişdilər. Anjaq heyf ki, meyvələr çox az, həm də olduqja ujada idilər. Tikanlı olduğundan heç kola yaxın düşmək də olmurdu. Oğlan tüfəngin qundağı ilə kolun nisbətən yoğun budaqlarını silkələyib bir neçə itburnu sala bildi və onları yoldaşı ilə tən yarı böldü. Sonra əli ilə qarı ehtiyatla üzlədi ki, axtardıqlarından varsa da, qara qarışılitməsin. Bundan artıq heç nə edə bilməyən oğlan hirsindən bu dəfə yan-yörəni ayağı ilə eşələməyə başladı və heç nə tapa bilməyib təəssüflə başını yırğaladı.

Sonra yolda idilər. Gedir və dinib-danışmirdilər. Yala çatan kimi oğlan dedi:

-Kəndə az qalır,-onu da əlavə elədi ki, əgər yolda ləngiməsələr, günortadan sonra mütləq ora çatarlar. Qız heç nə eşitmirmiş kimi dillənmirdi. Buna səbəb onun inamsızlığı yox, oğlanın səsindəki qətiyyət idi. On beş yaşı olsa da, o özünü kişi kimi aparırdı. Elə boy-buxundan da pis deyildi. Heç kimə deməsə də, yarıml il əvvəl o, düşmənlərin kəndə hücumuna ürəyində möhkəmjə sevinmişdi; nejə olmasa da, axır ki, ona əlinə tüfəng almaq nəsib olmuşdu.

Oğlan atasının ona etibar elədiyi silaha baxıb minnətdarlıqla gülümsündü.

-Həə, bax indi oldun əsl kişi!

Oğlan dedi, indi baxarlar o bu tüfənglə neçə düşmən əsgərinin axırına çıxajaq.

-Mənim düşmən axırına çıxanıma bir bax!

Babası da anasının sözünə qüvvət verdi, dedi ki, əgər hər onun kimilər düşmən axırına çıxan olsaydilar, indi yer üzündə təkjə dostlar yaşayırdılar. Onların hər ikisi qəm-qüssə içinde əyləşmişdi. Əslini axtaranda son iki ildə hamını kənddə yalnız

belə görmək olardı. Elə bil bu hal hamının ömürlük xasiyyətinə çevrilmişdi. Elə görünürdü ki, sanki davadan sonra da adamların heç vaxt üzü gülməyəjək. Ertəsi gün atası onu özü ilə kəndin kənarına - səngərlər burdan keçirdi - aparanda əlində tüfəng tutub, ciyindən qatar asan oğlan istəyirdi ki, hamı onu görsün. Amma yolboyu uzanıb gedən kənd evlərinin çoxunun darvazasından əl boyda iri qıffıllar asılmışdı. Düz üç gün, o, səngərlərə ayaq döysə də, axşam kəndə kor-peşiman qayıtdı. Bundan elə məyus olmuşdu ki, evdəkilərin üzünə çıxmağa belə xəjalət çəkirdi.

-Qurumsaqlar! Xalqı güdaza verən oğraşlar! Rəhbər olublar! Sizin o bəzəkli arvadınızı...-deyib o vaxtajan heç kimə çör da deməyən qoja Əlvənd kişi gülə yağışından göz açan kimi üzünü Bakı tərəfə tutub elə səngərdəjə dişinin dibindən çıxanı deyəndə oğlan hiss elədi ki, hər şey o təsəvvür elədiyindən daha dəhşətlidir; əgər böyüklər onların yanında ağızlarından o jür biabırçı söyüş çıxarırdıllarsa, daha buna da deyəydin? Elə də oldu: bir gündən sonra kəndin daşını daş üstə qoymadılar. Onların da evində beş nəfərdən üçü qaldı...

Dösdəki gözəyə çatanda bulağa rast gəldiklərini güman eləyən qızın sevinjdən gözləri parladı. O, qarla örtülmüş gözəyə elə göz gəzdirdi ki, nejə ki, aj adam ləziz yeməyə baxar; üç gün idi ki, bir gilə də olsun dillərinə su dəyməmişdi, ya dözür, ya da xarlanmış qar yeyirdilər. Oğlan onsuz da onunla ayaqlaşa bilməyən qızı orada qoyub sevinjək irəli getdi.

-Suuu!-deyə o, əllərini yuxarı qaldıraraq elə fərəhlə qışqırdı ki, elə bil öz doğmaları ilə üz-üzə çıxmışdı. O, tüfəngin qundağını qara sanjıb dədə-baba qaydası ilə dizlərini yerə dayayaraq yoldaşı yanına çatanajan dodaqlarını sudan ayırmadı.

Yarğanın kənarındaki meyvə ağajını görən kimi oğlan qeyri-ixtiyari ayaq saxladı, anjaq nə qədər baş sindirsə da, ayırd

eləyə bilmədi ki, ətrafa səpələnən zeytun boyda giləmeyvələr hansı ağajın barındı. Ajgözlüklə tapdığını ağızına atıb gəvələdi, tezjə də üz-gözünü turşudaraq tüpürdü. Sonra birini, daha sonra bir ayırsını dışinə vurdu. Onlara rast gələndə nə qədər sevinmişdisə, elə o qədər də kədərləndi. Sanki ajlıq indi ona iki-qat divan eləyirdi. Qız onun hərəkətlərini müqəssir bir görkəmdə izləyir, heç nə demədən susurdu. O hiss eləmişdi ki, hara getdiklərini heç oğlan özü də bilmir. Əgər arxayı olsaydı ki, kənd, doğrudan, dağın o biri üzündədi, janını dışinə tutub birtəhər dözər, bir addım da olsun yoldaşından geri qalmazdı, amma bilirdi ki, bu jəhədlər hamısı əbəsdir. Ümidsiz halda, soyuq baxışlarla oğlanı sözüb qarın üstə elə oturdu ki, sanki ömürlük burda qalmağı qət eləmişdi. Dinməzjə uzaqları gözdən keçirən qız çəkmələrini soyunub dünən axşamdan ayağına dolanan şərfi elə qatlamağa çalışdı ki, yumrulanıb pənjələrini ağrıtmamasın. Ayaqları şişib tuluğa dönmüş, çəkmələrin içi yaşı olduğundan şərf də su çəkmişdi.

-Aç qulağını, eşit, biz onları tapan deyilik,-qızın təhdidədiyi nəzərlərini üzündə hiss eləyən oğlan onu dilə tutdu ki, heç olmasa növbəti yalajan getsin, sonrası öz işidi. O bu ümidi idi ki, əgər zirvəyə çatsalar, buraların hara olduğunu təxminin də olsa taniya bilər. Uzaqlarda nəyinsə göyümsov tüstüsü göyə bülənd olmuşdu. Görünür, hardasa kənd yanındı. Ara-sıra avtomat səsləri, tank nəriltisi, top gurultuları eşidildi.

-Məni aldadıb gətirmisən. Sən bilirdin, onlar burda yoxdu-lar. Ölüblər onlar, itiblər, yerə giriblər,-qız üzünü qapayıb ümidsizlikdən dəli kimi bağırdı və bir qədərdən sonra heç nə olmayıbmiş kimi sakit tərzdə eşitdirdi ki, daha heç hara gedən deyil, qoy gəlib onları öldürsünlər, janları birdəfəlik qurtarsın. Oğlanın onun dediklərinə əhəmiyyət vermədiyini gör-dükədə isə əlindəki çəkməni hiddətlə yerə çırpıb:

-Jəhənnəm olsun hamısı,-dedi.

Elə an idi ki, kolluqdan çıxıb saymazyana halda yamajla üzüyuxarı gedən heyvana heç əhəmiyyət də vermədilər.

-Mən səni tək qoyub gedəjəm,-səsində qətiyyətsizlik duylusa da, oğlan soyuqqanlı halda dilləndi və qızın işmiş əllərini, divar kimi ağarmış üzünü ötəri halda gözdən keçirdi,-özün bil, indidən sənə deyirəm,-o bilirdi ki, başlasa təsəlli verməyə, qız yenə onu borjlu çıxarajaq. Amma o var ki, heç təsəlli üçün bəhanə də qalmamışdı.

-Sən olmasaydın, mən çoxdan başıma çarə qılardım.

-Get də, nə dayanmışan?-onun nəyə işarə elədiyini dərhal anlayan qızın gözlərində kin və nifrət alovları şölələndi.

-Elə bilirsən getmənəm?

Sualdan da çox javaba oxşayan bu sözləri eşitməyi ilə qız burnunu çəkib susdu, başının üstdə dayanan oğlanı çəpəki nəzərlərlə gözdən keçirib zoru gələnə onu geri itələdi. Hiss olunurdu ki, onunla kəlmə belə kəsmək istəmir. Bunu bilə-bilə oğlan ağlayan qızı qüssəli baxışlarla süzüb çevrilərək ehmal addımlarla yola düzəldi. O özü də əlini hər şeydən üzümüzüdü, amma nejə oturub gözləmək olardı axı? Yaxşı başa düşürdü ki, qorxusundan qız onsuz da burda qalan deyil, anjaq onu bu vəziyyətdə aparmaq həm olduqja çətin idi, həm də onun buna iqtidarı qalmamışdı. Oğlan indidən həm də onun fikrini eləyirdi ki, birdən zirvəyəjən qalxa bilsələr, anjaq orda kənd olmasa, görəsən, bu dəfə nəyi bəhanə eləyəjək? Ümumiyyətlə, qız bundan sonra nə haqla ona inanayıdı axı?! Bununla belə nəsə onu zirvəyə doğru çəkirdi, amma özü də bilmirdi nə? O gedir və arxaya baxmırıldı. Yalnız o barədə düşünürdü ki, nejə eləsin, onu özü ilə apara bilsin. Əgər aparmaq mümkün olmasa, onda nejə? Ayrılıq dəmləri barədə fikirləşəndə oğlanın janını soyuq tər basdı, anjaq tezjənə də hər şey keçib getdi - çə-

tini bir fikrin beyinə düşməyidi, sonra onun ən qorxunju da adiləşir.

-Seymuuuur!-qarın üstündə üzüqoylu uzanmış qız başını qaldırıb üç gündən bəri bir addım belə ondan aralanmayan yoldaşının uzaqlaşdığını gördükdə yumruqlarını hiddətlə yerə çırpa-çırpa janavar kimi uladı.

Oğlan səsə çevrildi və onu çağırılanın üzüqoylu qar üstündə sərələndiyini görüb ayaq saxladı. Elə bil onu səsləmir, üç gün əvvəl kəndin ayağınajan onları baxışları ilə izləyən atasının gizlində dediyi sözləri kimsə ehmal-ehmal təkrarlayırdı: "O qanı sənə halal eləyirəm... O qanı sənə... O qanı... O..."

"Mən burda ona görə qalıram ki, babanla ananın qisasını alım. Heç bu olmasaydı da, sizə qoşulub gedə bilməzdim. Elə olsa, onda gərək başımıza ləçək bağlayaqq" - o, atasını heç vaxt bu qədər bədbin və ümidsiz görməmişdi. Həmişə vüqarla danışmağı xoşlayan bu adam indi qəhərdən boğulur, sakit və həyəjansız danişa bilmirdi. Durduğu yerdəjə o birdən-birə kömür rəngi almışdı.

-Mən bajının yanında sənə heç nə deyə bilməyəjəm,-deyə o handan-hana özünü toplayıb sözə başladı,-diqqətlə qulaq as: bajını da götür meşə yolu ilə gedin Ağdama. Bizimkilər orدادı. Belə görürəm, gej-tez axırımıza çıxajaqlar. Əksəriyyət başını götürüb qaçıb. Bəzən onları da qınamaq olmur. Dünyada elə şeylər var ki, bilmirsən omu şirindir, yoxsa torpaq?!-deyib o, qonşunun söyə-söyə torpağı qazıb ərzağı yerə basdırıldığı səmtə baxdı, amma oğlana elə gəldi ki, atası qonşuya elə-belə nəzər salır, fikrini toplamaq üçün o ya münasib söz tapa, ya da qəhərdən boğulduğu üçün danişa bilmir,-allah eləsin, sağ-salamat gedib çıxasınız, amma şər deməsən, deyir, xeyir gəlməz,-o bir qədər də susub bu tüfəngi də, bu birjə dənə gülləni də sənə birjə şeyə görə verirəm. Əgər rastınıza o

itlərdən çıxsa, heç nə fikirləşmədən bajını öldürərsən,-sərt bir tərzdə əlavə elədi,-eşitdin, nə dedim??!

Oğlana elə gəldi, atasının sifəti əyildi, amma o, həmin də-qıqə anlaya bilmədi ki, bu, qəzəbdənmi oldu, ya ayrı bir sə-bəb var?

-Başa düş, oğlum, mən çox şeyi sənə açıq deyə bilmirəm,-onun səsi kallaşdı, gözlərindən yaş bulaq kimi qaynadı, başını hırslı halda bulaya-bulaya,-amma sən bunu eləməlisən,-dedi,-elə olmasın ki, sonra meyidimizə tüpürələr. Vaxt gələr, özün hər şeyi başa düşərsən,-kişi qızının evdən çıxaraq dəsmalı ba-şına bağlaya-bağlaya onlara tərəf gəldiyini görüb asta səslə,-o qanı sənə halal eləyirəm,-dedi və özünü yüksəldirdi ki, qızı həm onun nə halətdə olduğunu görməsin, həm də hərəkətindən şübhəyə düşməsin,-ləngiməsəniz, axşama ordasınız, burdan beş saatlıq yoldu.

Oğlan bir-birinə sarılıraq uzun müddət aralanmaq bilmə-yən ata-balaya baxır və ona elə gəlirdi ki, nə görürsə, yuxuda görür. O, gözünü yumub-açıdı ki, bəlkə, ayıla, amma hər şey həmən-həmən idi: atası çömlərək üzünü qızının sinəsinə söykəyib onun yaraşlı, balaja ciyinlərindən yapışmışdı, hər-dən başını aralayıb onun sifətinə baxır, göz yaşı tökə-tökə ajgözlüklə boyun-boğazını qoxulayır, bu ömürlük ayrılıq də-mində ona baxmaqdan heç jür doymaq bilmirdi. Oğlanı vəjdə gətirən də elə bu idi: axı o, birdən-birə niyə belə sərt qərar çıxarmışdı?

Onlar kəndarası yola çıxanajan - atışma səsləri bir az da çoxalmışdı - bu hal bir neçə dəfə təkrar olundu. Atası gəlib-gə-lib dayanır, sonra yenidən yoluna davam eləyir və sakitləşə bilmirdi. Bu minvalla yolun xeyli hissəsini onların ardınja gələn kişi, axır ki, dükanın yanında ayaq saxlamalı oldu. Onun yaşına yaraşmayan hönkürtü ilə ağlamağına və ciyinlərinin

atılıb-düşməyinə baxdıqja sanki göz görə-görə adamın sinəsinə dağ basırdılar..."

Yola çıxandan təxminən saat yarım sonra - oğlan hələ də o mənzərənin təsiri altında idi - ilk həyəjan baş verdi.

-Orda nəsə gördüm,- bajısı qəfildən, təlaş içinde dilləndi. Səsi çıxməsin deyə o, dodaqlarını bərk-bərk bir-birinə sıxıb qorxusundan tir-tir titrəyirdi. Oğlan əvvəl elə bildi o, həyəjanlı olduğundan belə eləyir, əslində heç nə yoxdur, anjaq bajısının bu təlaşı dərhal ona da sirayət elədi. Diqqətlə baxdıqda kolluqda nəyinsə peydə olduğunu gördü.

-Görürsən onu?

Qorxudan dili söz tutmayan oğlan onun sözünü başıyla təsdiq elədi. Əslində qız onu birinji dəfə xəbərdar edəndən özünü itirmişdi. Həyəjanını bürüzə verməməyə çalışsa da, jəhdı əbəs idi. Susmaq işarəsi olaraq barmağını dikinə dodaqlarının üstünə qoyanda da, dəstəyi zərlə işlənmiş bıçağın qısa, ensiz tiyəsini yoxlayanda da qız hiss elədi ki, onun barmaqları nejə titrəyir.

Bıçağın kara gəlməyəjeyinimi duydu, ya nə idisə, qardaşı onu qatlayıb jibinə salan kimi dolu gilizi ciynindən aşırtdığı tüfəngin lüləsinə qoyub gözləməyə başladı. Amma qızə elə gəldi ki, o heç nə eləyən deyil. Sanki kənddən çıxandan ona nəsə olmuşdu. Həmişə düşmənə qan uddurajağı ilə alışışyanan adam nədənsə daha bu barədə danışmırıldı.

-Bəlkə, bizimkilərdi?-onun javab vermədiyini görən qız bir də təkrar eləməli oldu. Birdən-birə oğlanın gözlərində çoxdan axtardığını qəfildən tapan adamlara məxsus sevinj parıltıları peyda oldu; seyrək ağaqlıqda dayanan boz qurd idi. Onlar bundan həm sevindilər, həm də təəjjübləndilər; vəhşi olsa da, qurd düşmən qədər yırtıcı və amansız deyildi. İlin bu vaxtları kəndin əl-ətəyində az qala dəstə ilə gəzib-dolanan heyvanlar-

dan çoxdan idi bir xəbər-ətər yox idi. Dava meşəyə də öz əlini çəkmiş, insanlar kimi onları da öz yurd-yuvasından eləmişdi. İndi birdən-birə yalquzaqla üz-üzə gəlmək onları qorxudan çox, heyrətə salmışdı. Hardasa yaxınlıqda açılan atəş səsi eşidilən kimi heyvan əvvəljə yerə sindi, ayağının birini götürüb ətrafi dinşəməyə başladı - görünür, bu səslərə o da öyrənəjəli idi - sonra isə saymaz bir hərəkətlə döşlə dərəyə enib, jəngəllikdə yoxa çıxdı. Yalnız bundan sonra onlar bir müddət bir-birinə, sonra isə janavar gedən səmtə uzun-uzadı nəzərlərlə baxıb, yola düzəldilər.

Oğlan atasının ona niyə tək birjə güllə verdiyinin səbəbini indi anlamışdı. Bunu bilə-bilə bajısından gizlətməyi nədənsə onu əməlli-başlı yandırıb-yaxırdı. Üstəlik həm də xəjalət çəkirdi ki, bu sirri açıb ona deməyə niyə axı mətanəti çatmır?! Guya, onun bunu bilməyi ilə nə dəyişəjəkdi? Yola çıxandan təxminən yarım saat sonra sözarası "ehh, sən heç nə bilmirsən" deyəndə də məqsədi dərdini yüngülləşdirmək idi. Elə bilirdi danişsa, ürəyi boşalar. Əgər bajısı yalvar-yaxara başlamasaydı, bu ağır yükün əzabından xilas olmaq üçün, bəlkə də, hər şeyi açıb olduğu kimi danışajaqdı. Amma qızın bu hərəkəti elə bil onu silkələyib ayıltdı. Axı hardan bilmək olardı ki, onlar düşmənlə mütləq rastlaşajaqlar? Hətta belə bir bədbəxtlik üz versəydi belə, hələ bilmək olmazdı ki, o nə ilə qurtarajaq? Axı kim başına gələnləri əvvəljədən bilir?!

-Sən heç adam öldürə bilərsən?!-sanki bajısı onun nə vəziyyətə düşdürüünü hiss eləyib bu sualı vermişdi.

-Məəəən?!-oğlan qəfil sualdan tutulan kimi oldu və qeyri-ixtiyari olaraq tūfəngin soyuq, bumbuz lüləsini sıxıb,-oldurəndə də öldürərəm,-deyə kişiyanə bir tərzdə javab verdi. O indi heç jür anlaya bilmirdi ki, dünənə qədər yola getmədiyi, hətta ən adı şeyin üstündə belə saçlarından yapışlığı bajısına qarşı

qəlbində duyduğu hədsiz mərhəmət, görəsən, təkjə onun bilmədiyi sırrəmi görədir, yainki düşdükleri vəziyyət bunu ona təlqin edir?!

Axşamüstü hava tutuldu, yağış başladı və onlar heç gözlənilmədən gəlib bir kəndin kənarına çatdılar. Nə qədər göz qoysalar da, bir nəfər belə ins-jins görünmədi. Buna baxma-yaraq, bu balaja yaşayış məskəninə girməyə uzun müddət ürək eləmədilər. Əgər qız onun dediyi ilə razı olsaydı, oğlan onu burda tək qoyub beş-on dəqiqlik kəşfiyyata getmək - o indi özünü döyüş meydanındakı əsgər kimi aparırdı - fikrində idi, intəhası qorxusundan qız elə qara-qışqırıq saldı ki, oğlan dediyinə də peşman oldu. Axırda əlajsız qalıb - yağış onları jumjuluq eləmişdi, başlarını gizlətməyə yer axtarırdılar - kəndə birgə getməli oldular. Beş-altı uçuq-sökük ev, yanın əsyaların külü, ətrafa səpələnmiş jir-jindir, adda-budda gözə dəyən qab-qajaq və bir əyri-üyrü çarpayı - bütün kənd yalnız bunlardan ibarət idi. O ev ki, damının yarısı qalmışdı, oğlan ordan əl-ətəyi və qolları yanmış bir sıriqlı, bir də Nuh əyyamından qalma dolabın gözündən uşaq xətti ilə yazılmış şagird dəftəri tapdı.

-Bizim kənddi,-dəftəri gözdən keçirə-keçirə oğlan elə dil-ləndi ki, sanki yarasına məlhəm qoymuşdular. Sonra onlar hərəyə bir dürmək aşırıb - bu onların şam yeməyi idi - səhər nə edəjəkləri barədə məsləhətə başladılar. Oğlan xəlvətjə əlli-lə dəsmalda nə qədər çörək qaldığını yoxladı və ürəyindən keçirdi ki, əgər sabah bir yana gedib çıxa bilməsələr, elə ajlıqdan öləjəklər. Həmin andan başlayaraq bu zəhlətökən fikir son ana qədər ondan əl çəkmədi. Bajısı ona donduğunu bildirsə də, oğlan ojaq yandırmağa o qədər də tələsmədi, qolundakı saatı barmağı ilə yoxlayıb ona beş dəqiqliq qaldığını bildirdi və onu qurdu. Balaja jihaz ona babasından yadigar idi.

Kişi onu gözləri tutulandan sonra Bakıdan aldırtmışdı. Oğlan hər dəfə babasının saatın yandakı xirdaja düyməsini basıb şüşəli qapağını qaldıraraq barmaqlarını millərin üstündə gəzdirməklə vaxtı müəyyən etməsinə görsətmə bir şey kimi tamaşa eləyərdi. Elə bil ömrün sona vardığı qojaya ayan olmuşdu: heç nə olmaya-olmaya ölümünə bir gün qalmış saatı nəvəsinə bağışladı. Görəsən, niyə?

Fikirləşəndə ki, xəstələnəndən sonra başlarına nələr gələbilər, oğlan tərəddüd etmədən ojaq çatmaq qərarına gəldi, hər şey hazır olanda evin künjündə əyin-başlarını qurudub, əl-ayaqlarını isitdilər. Anjaq nə illah eləsələr də, gözlərinə yuxu getmədi. Gejənin hansı vədəsindəsə ara verən yağış təqribən bir saatdan sonra yenidən güylənib dan üzünəjən kəsmədi.

Səhər çox gej açıldı. Sanki il tamam oldu. Obaşdan hərəyə əl boyda çörək büküb yola düzəldilər. Hər tərəf göyümtül duman içində idi və o bütün günü çəkilmədi. Hara getdiklərini oğlan heç özü də bilmirdi, amma hər dəqiqə o, yoldaşını inanlırmaga çalışırdı ki, yol onları hara lazımdı, elə ora da aparır. Budaqları gəmi burazı kimi möhkəm və sərt halda bir-birinə dolaşmış ağajların arasından çətinliklə keçib düzə çıxdılar. Oğlan hansısa ağajın dibindən tapdığı qozanı ehtiyatla və az-az çeynəyib tüpürdü. İyirmi-otuz addım o tərəfi görmək mümkün olmasa da, ağ örpeyə bürünmüş küknar ağajlarının əsrarəngiz görkəmi vardi. Yarpaqları qışda da solmayan uja kollar elə yaraşıqlı idi ki, elə bil nə vaxtsa, kimsə onları bir yerdə əkmişdi ki, qışın şaxtasında bir-birindən ayrı düşməsinlər. Yolcularsa dayanmadan gedir, bir-birinə ürəkdirək verə-verə irəli jan atırdılar. Qız hərdən ayaq saxlayıb tərəddüdə başlayanda, qardaşı onu dilə tutur, ya da düşmən pənjəsinə keçəjəkləri ilə qorxuzurdu ki, yubanmasınlar. Soyuq, duman, nabələd meşə yolu, hər an düşmənlə

rastlaşmaq qorxusu - bir tərəfdən də ajlıq onların əhədini kəsmişdi.

-Çörək verim sənə?-desə də, heç bir javab gözləməyən oğlan böyükər kimi hərəkət elədi; çörəyin əsas hissəsini yoldaşına verib, balaja bir parçanı isə özünə götürdü. Ərzağa belə qənaət etməsinə suallı nəzərlərlə baxan bajısı heç nə soruşmasın deyə, oğlan onu qabaqladı, dedi, nə işdisə, iştahası yoxdu, di gəl qız üzünü yana çevirən kimi əlindəki parçanı birjə udumluq elədi.

Günortadan az sonra, təxminən saat üçdə onlar ağaja zənjirlənmiş nəhəng bir adamlı üzbüüz çıxdılar. Bajısının qışqırlığını oğlan öz gözlərilə gördü, anjaq onun səsi gəlmədi, kim bilə, bəlkə də, o bunu eşitmədi, çünki bir gözü ağaja sarılmış adamda - başı ciyninə düşmüş bu nəhəng varlığın bədənini güllə ilə şadaraya döndərmışdılər - seyrək ağajlıqla üzüyenmiş qaçan yoldaşını səsləyəndə heç öz səsini də eşitmirdi. Sonra arxaya baxa-baxa o özü də hərəkətə gəldi, sürəti tədrijən artırıb qızın dalınja götürüldü. Sanki hər şey elə indi - bu anda həll olunmalı idi. O, bajısını çətinliklə sakitləşdirə bildi. Əsas işi də ölənin düşmən olduğunu deməyi gördü... Amma o bu naqafil səhnədən nejə sarsılmışdısa, səhərəjən dilinə tikə də olsun çörək vurmadı. Suallarisa yalnız bu barədə idi; onu kimlər eləyib, niyə eləyib, uşaqları hardadı, görəsən, bilirlərmi ki, atalarını nejə işgənəj ilə öldürübər və s...

İndi nejə biləydim ki, dumanda onlara lazım olan yerin laplarından ötüb keçməyiblər? Bir dəfə onlar dayaz bir dərəyə çatacaatda it hürüşü, bir dəfə isə uja bir yalın başında hardansa gələn at kişnərtisi eşidib ayaq saxladılar. Uzunmüddətli məsləhət-məşvərətə baxmayaraq, heç biri o səmtə getməyə jəsarət eləmədi. Bütün yol uzunu isə hey təəssüflənirdilər ki, o hadisədən xoflanıb bu qədər ağıjiyər olmasayırlar, indi bəlkə də, öz doğmalarının yanında əyləşib şirin-şirin söhbət

eləyir, başlarına gələnləri danışırdılar. Gejəki yuxusuzluq, səksəkə və qorxu, illah da ajlıq axşamtərəfi öz işini gördü. Oğlan balaja təpəjiyə çıxıb - duman az-maz seyrəlmışdı - ətrafi gözdən keçirərək geri qayıtdıqda qız, hansı ahənglə ki, ölüm xəbərini deyərlər, elə o jür səslə də ayaqlarının tutulduğunu bildirdi.

-Elə birjə bu çatmirdı!-qardaşı təəssüflə başını yırğalayıb ovjunu qızın alnına qoydu. Onun qızdırma içində yanın do-daqları iri, gözləri sönüük, yanaqları qıpqırmızı idi. Oğlan deməsə də, bunların hamısının qorxudan olduğunu hiss eləmişdi.

İndi o özü də nə eləyirdisə, ümidsiz eləyirdi, daha heç nə-yə gümanı qalmamışdı. Çörəkləri lap tükənmişdi, yolu itirmişdilər, qarşidan yenə şaxtalı qış gejəsi gəlirdi, üstəlik də bajısı o kökdə... Nə qədər gözündən düşmüştüsə, lüləsi bumbuz silahı da gərəksiz bir dəmir parçası sanındı.

-Gözlə burda!-axır ki, o özündə qüvvə tapıb dillənə bildi. Rahat bir daldalanajaq tapmaq ümidi lə əvvəljə iti addımlarla düzünə gedib ağajların arasında yox oldu, bir qədərdən sonra isə geri qayıdır həvəssiz halda orda münasib bir yer olmadığını bildirdi. Sanki bununla da hər şeyə son qoyulmuşdu. O bunu solğun bənizli qızın onu nejə qorxu içində dinləməyindən başa düşdü və bu dəfə də eks tərəfə üz tutdu.

Qayıdır gəlməyi təxminən on beş dəqiqliyən çekdi. O elə riqqətə gəlmışdı ki, yalnız təsadüf nətiyəsində ölümün pənjəsindən qurtulmaqla o hala düşmək olardı. Üstəlik də o, qızı qoyub getdiyi yerdə tapa bilməyib ətrafi gözdən keçirərək heç nə fikirləşmədən güyü gələnə bağırdı. Janını sarmış vahimədən sanki bu yolla qurtulmaq istəyirdi. Ayağı o vəziyyətdə bajısı hara gedə bilərdi; qorxusundan süpürgə kimi hara qoysaydın, qız elə orda da qalan idi. Daha bir dəfə qızı var səsi ilə çağırıb onu kolluqdan çıxaraq axsaya-axsaya üzü bəri

gələn gördükdə bundan ürəklənən kimi oldu, əli ilə işaret elədi ki, gəlməsin, onu orada gözləsin.

-Orda,-deyib yoldaşının yanına çatanda həyəjanından ud-qundu və heç vaxt duymadığı bir ürək çırpıntısı ilə dilinin uju-na gələnləri tıkə kimijə uda bildi,-orda, deyəsən, düşmənlər var, lap yaxında,-o, töyüyüə-töyüyüə danışındı,-onları mən özüm gördüm.

Gördüklərini lap son anda gizlədə bildiyindən və uydurdu-ğu yalana qızın məhəl qoymamasından elə ruhlanmışdı, ani də olsa, onda belə bir inam yarandı ki, gördükləri, bəlkə də, xülya imiş, o heç bir meyitə-zada rast gəlməyib. Çünkü qız da o qədər sadəlövh deyildi ki, sorusmaya: əgər, doğrudan da, yaxınlıqda düşmənlər var idisə, bəs o nə üçün elə fəryad qo-partmışdı? Qorxmurdu ki, səsini eşidərlər?

Onlar oğlanın təkidi ilə gedir, heç arxaya da baxmir, əllə-rini hər şeydən üzmüş halda başlarını götürüb qaçırdılar. Qar-daşı qoluna girsə də, topuğu şışdiyindən qız ayağının birini, demək olar ki, yerə basa bilmir, ağrıldan az qalırkı, bağırsın. Hər növbəti addımı atmaq üçün sanki qəhrəmanlıq göstərmək lazımlı gəlirdi. Bununla belə qorxu onu irəli elə qovurdu ki, var qüvvəsini sərf edib dinjələ-dinjələ olsa da, seyrək ağajlarla örtülmüş təpənin o biri üzünəjən gedə bildi. O qədər də böyük olmayan bir gölün sahilinə çatıb dayandılar. Külək dumduruları sahilə doğru elə qovurdu ki, sanki o özü ilə adıjə su yox, nəhəng mirvari boyunbağı gətirirdi...

Oğlan bir qədər də getdikdən sonra bajısını çalada qoyub divar kimi dik yamajı pişik jəldliyi ilə bir göz qırpmında dır-mandı, tezjə də geri qayıdıb - duman çəkilsə də, toran qovuş-duğundan artıq göz gözü görmürdü - qızı dolayı yolla gözaltı elədiyi yerə apardı. Qarı ərimiş qayanın çıxıntısı nəhəng qanad kimi torpağı nəinki qardan-yağışdan qorumuş, onu

bəlkə də, ta bineyi-qədimdən gün üzünə də həsrət qoymuşdu. Torpaq qupquru, yumşaq və rahat idi. İri oyuqlardan hiss olunurdu ki, bura hansısa vəhşinin daldalanajaq yeri olub. Oğlan qızın yerini rahatlayan kimi çır-çırpı yiğmağın hayına düşdü. Quşbaşı qar başlamışdı. Hava bir qədər soyuyan kimi o, dənər qara çevrilib on dəqiqliyəjən kəsmədi. Buğda dənələri boyda ağ gilələr yeri tam ağartmamış oğlan top-ladıqlarından qorxa-qorxa tonqal çatdı. Onun hesabıyla, qalan azuqələri bu günə bəs edərdi. Bəs sabah? Birisigün? O bu barədə düşünmək belə istəmirdi. Ajlıq axırlarına çıxsa da, çörəyə heç dillərini də vurmadılar. Elə bil boğazları tikilmişdi. Qız çörək adı eşidəndə üz-gözünü elə turşutdu ki, sanki onun yanında iyrənj bir şeydən söz açmışdilar. Oğlan bəlkə də, bir tikənin dadına baxar, bu gözəl nemətin doymaq mümkün olmayan ətrini ajgözlükə jiylərlərinə çəkərdi, anjaq yoldaşının bu hərəkətindən sonra onu eləməyi şəninə sığışdırmadı. Düzünə qalsa, amansız ajlıq da küt bir ağrı ilə əvəz olunmuşdu.

Az-maz isinib rahatlanan kimi yuxu onu apardı. Böyrünə qıṣıldığını bajısının səsini eşitsə də, o, qüvvə toplayıb gözlərini aça bilmirdi. Təqrübən iki saatdan sonra - ətraf zil qaranlıq idi - səmada odlu kürə şəklində nəsə peyda oldu, bir anlığa sanki bütün dünya işıqlandı, ardınja isə dəhşətli gurultu qopdu. Səs-dən elə bil yer-göy titrədi. Oğlan da yuxudan dəli kimi qalxdı. Onlar çalanın dibinə qıṣılıb jinqirlarını da çıxartmirdılar. Qızı elə əsməjə tutmuşdu ki, deyərdin bəs onu gözə görünməz bir əl hikkə ilə silkələyir.

-Qorxmursan?-oğlan suali ona həyəjanını unutdurmaq üçün vermişdi, elə bilirdi, ürək-dirək verən var, deyənə, o heç nədən qorxmamalıdı, daha bilmirdi ki, hər şey tərsinədir. Niyyəti gej də olsa, baş tutdu, indi o, mətləbsiz və mənasız şeylər söyləyir, müharibə qələbə ilə başa çatandan sonra nələr eləyəjəyindən, hərəsi dünyanın bir yerinə səpələnmiş

həmkəndliləri ilə görüş anının şirinliyindən ağız dolusu söhbət açırdı. Balaja ojağın öləziyən işığında o, bajısının yuxuya getdiyini gördü. Hərarətdən onun sıfəti bir az da iriləşmişdi. Bir allah bilə bilərdi ki, bu dəm oğlan özünükülərin yanında olmayı nejə ürəkdən arzulayırdı. Söz yox ki, bu istək əlçatmaz olduğundan belə şirin idi.

Çırçı qurtardığından gejə saat üçdə ojaq söndü. Dünən taplığı yarıyanmış sıriqlı indi burda olsayıdı, üstlərinə çəkib nejə də rahat olardılar. O indi yatmağı ona görə arzulamırdı ki, janı dinjlik tapsın, daha çox ona görə arzulayırdı ki, başı-beyni qorxunj, qara-qura fikirlərdən azad olsun, anjaq nə illah eləsə də, daha çımir eləyə bilmədi, ürəyində yüzəjən saydı, harda olduğunu unutmağa çalışdı, di gəl, bunların heç bir köməyi olmadı. Ən çox da gündüz çalada gördüyü başsız meyitlər xəyalından çıxmırıldı. Onun hesabı ilə, hadisənin baş verdiyi bir gündən artıq olmazdı. Bütün ətraf qana bələnmişdi. Görünür, yırtıqlar da öz qənimətlərini elə indilərdə gəlib tapmışdılar, çünki onları elə quduzjasına didib-parçalayırdılar ki, elə bil dünyanın axırı-zadı idi.

Qız səhəri "su" kəlməsi ilə açdı. Onlar gölün sahilinə də elə bu məqsədlə endilər. Dili ağızında yansa da, oğlan onu çox su içməyə qoymadı, arxayıñ elədi ki, irəlidə bulaq var. Sonra əzablı günlərin ən şirin dəqiqələri - yemək anı gəlib çatdı. Dillərinə dolamasalar da, onun hər ikisi balaja süfrənin açılacağı dəmləri ürək çırıntısı ilə gözləyirdilər. Sanki ordan dünyanın ən ləziz və tamlı nemətləri çıxajaqdı.

Oğlanın təxmininə görə, çovğun başlanmalıydı, odur ki, bu dəfə süfrə daha tez yiğisildi. Öz payımı birjə udumluq eləyən oğlan:

-Gedək!-deyə elə qətiyyətlə dilləndi ki, sanki irəlidə onları gözləyən-zad vardi. Qızın həl özündə deyildi, amma təkjə buna görə yola çıxmışsaydılar, yaxud ləngiyəsi olsayırlar, nə bilmək olardı ki, səhərəjən, ya elə bu gün axşamajan o, mütləq özünə gələjək?! Javabında qız bildirdi ki, ağrımayan yeri yoxdur, elə bil oynaqlarına xışmayla duz doldurublar. İntəhası bu işdə onun günahı olmadığını bildiyindən janını dişinə tutub güj-bəla ilə ayağa qalxdı. Xeyli müddət

tərpənmədiyindən o, qəddini çətin, ufuldaya-ufuldaya, həm də çox gej düzəldə bildi. Dadı damağında uzun müddət qalsın deyə həmişəki kimi öz payını çox asta-asta yeyən yoldaşına, onun ağızını şirin-şirin marçıldatmasına nəzər saldıqja oğlan yal görmüş aj it kimi udqunurdu. Onlar sakitjə gedir və heç nə danışmırlar. Hər tərəfi yalnız ağajlardan, kollardan, kötük və budaqlardan, başı yaz dumanına bürünmüş daqlardan ibarət olan düz-dünya o qədər sonsuz idi ki, qız sadəlövhjəsinə:

-Heç indiyəjən bilmirdim ki, Azərbayjan belə böyükdü,- dedi.

-Hələ nə görmüsən ki?-oğlan elə tərzdə javab verdi ki, sanki indiyədək sıniq-salxaq kənd avtobusu ilə rayon mərkəzinə tək birjə dəfə gedib-qayıdan heç o deyildi.

Dərin yarganın kənarında köklü-köməjli qopmuş ağaçı görüb ayaq saxladılar. Ajlıqdan oğlanın gözləri qaralırdı. O bunu bürüzə verməsə də, ağappağ süfrənin tən ortasında buğlanan zəfəranlı plovu göz öünüə gətirməkdən gözləri işıqlanır, sanki bu şirin xəyaldan da təsəlli tapıb toxmayırdı.

Çay keçib döşlə üzüyuxarı səmtləndilər. Sonra düz gəldi, bir azdan daşlıq başlandı. Qarın üstündə hansısa vəhşinin iri ləpirləri var idi. Sanardin ki, yerə biri digərinin təkrarı olan minlərlə naxış salıblar. Yolboyu uzandıqja-uzanan ayaq izlərinə baxan oğlan dedi ki, bu, onların gəlişi münasibətilədi, görürmü yolu nə bəzəyiblər?! Yoldaşı dillənməsə də, onun sözlərinə dodaquju, soyuq təbəssümlə javab verdi.

Oğlanın yoldaşından narazılıq etməyə haqqı yox idi, çünkü o, demək olar ki, geri qalmır, təkjə hərdən bir tikə çörək istəyirdi. Günortayayaxın külək bir qədər də şiddətləndi, qar tökəndə isə əsl çovğun başlandı. Oğlan indi birdəfəlik əmin idi ki, onlar ya ajından öləjək, ya da qurd-quşa yem olajaqlar. Bu onun qəti yəqinini idi.

Küləyin istiqamətini təyin etmək çətin olduğundan onlar hara gəldi gedir, yalnız təbiətin bu amansız şiltağından jan qurtarmağa çalışırdılar. Əgər dayansayırlar, əlbəəl donardılar. Onları xilas eləyən də daima hərəkətdə olmaları idi. Bu hal təqribən saat yarım çəkdi. Tədrrijən külək, sonra isə qar kəsdi. Ara sakitləşən kimi qalan bir parça çörəyi də dədə malı tək

tən bələb yola düzəldilər. İndi son an üçün bir qoşa ovuj çörək qırıntısı qalmışdı, vəssalam. Üzə vurmasa da, ajlıq oğlanın lap axırına çıxmışdı. Heysizlikdən başı gijəlir, gözləri qaranlıq gətirirdi. Hətta bəzən o dərəjəyə gəlib çatırdı ki, az qalırdı yixılsın. Əgər ölümünü gözünün altına almasayı, bu dəqiqə bir tikə çörək üçün o, düşmən qapısına getməyə belə hazır idi. Ona görə də bir dəqiqə getdikdən sonra - əgər zənni oğlanı aldatmirdisa, o həmin tərəfdə səs eşitmışdı - üstündə ağızbulanıran meyvələr qalmış ağajla rastlaşanda gözlərinə elə bil işiq gəldi. Düzdür, o, bu meyvələrdən jəmi üçünü sala bildi, üstəlik də bir xeyli vaxtları ağajın dibində oturub aşağıdan-yuxarı baxmağa getdi, anjaq oğlan bu ajizliyi ilə heç jür barışa bilmir, oturub-oturub yenidən ağaja hücum çəkirdi. Onun bütün jəhdləri boşça da, nəfs getməyə heç jür aman vermirdi.

Hava açdı, uzaqlar aydınlaşdı. Axşamayaxın meşənin kənarıyla uzanıb gedən bir yola çıxdılar. İzindən göründüyü kimi چوڭۇندan sonra - bəlkə də, onlar dərədə olanda - buradan maşın keçmişdi. Oxşayır ki, hansısa yaşayış məntəqəsinin həndəvərinə gəlib çıxmışdır. İndi onlar bayaqqı adamlar deyildilər. Həyəjanları an-an, aram-aram artırdı. Növbəti dikə qalxan kimi əvvəljə damların bajasından çıxan tüstü, sonra isə qırmızı kirəmidli binaların özləri görünməyə başladı. Hər atılan addımdan sonra kənd bir az da böyüyürdü. İndi heç bir qorxu hissi onların yolunu kəsməyə qadir deyildi. Ondan əsər-əlamət belə qalmamışdı. Çörək - vəssalam! Yeganə istəkləri bu idi! Bu amansız duyğu onları irəli, yalnız irəli qovurdu.

-Mən sənə deyirdim axı burda kənd olmalıdır! Gördün ki!

Sevinjdən üz-gözləri alışib-yanan yolcular artıq öz xoşbəxtliyinə inanmayan adamlar kimi gedirdilər: yeyin-yeyin, heç nədən ehtiyat eləmədən...

-Biz burdayıq, burda!-kəndarası yolla gedib-gələn adamları görjək ehtizaza gəlmış qız çığıraraq dəsmalı bayraq təkin başının üstə yelləməyə başladı. Hər şeydən hiss olunurdu ki, o, ixtiyarsız olaraq qışqırır. Qəbiristanlığa çatmağa azja qalmış onlar dayandılar və gördülər ki, yaldakı tankın yanında

gəzişən adamlar ayaq saxlayıb səs gələn tərəfi nejə diqqətlə dinşəməyə başladılar. Bu anda onların, illah da qızın sevinji yerə-göyə sığmırıldı. Bundan da böyük xoşbəxtlik? Qarlışaxtalı gejəni qorxudan əsə-əsə meşədə qalmalı olmayıajaq, on beş-iyirmi dəqiqlik dən sonra qarındoluşu çörək yeyəjək, isti sobada qızınajaqdılar. Bu, onların həyatda, bəlkə də, ən bəxtiyar anları idi...

-Buraaa,-deyib qəbir daşından üç-dörd addım aralıda dayanmış oğlan dərhal kağız rəngi aldı və sözünün dalını gətirə bilmədi. Həyejandan üzünүn dərisi səyriyir, hülqumu tez-tez yenib-qalxır, gözləri gah irilib, gah da kiçilirdi,-bura onların kəndididi,-o bu sözləri dili topuq vura-vura dedi və dərhal da bajısına arxaya, meşəyə qaçmağı əmr elədi.

-Qaç deyirəm, sənə,-o, böyüklərə məxsus amiranə bir səslə dillənib üzərində xaç işarəsi olan başdaşını və ilan-qurbağanı xatırladan, içi tuş kimi qara rəngli hərfləri göstərdi. Hara gəlib çıxdıqlarını qız yalnız indi anladı və dərhal da üzündə asılmağa aparılan adamın üzündəkinə oxşar bir ifadə yarandı...

-Onlar bizi tapajaqlar!-ümidsizlik və qorxudan addım atmağa heyi qalmayan qız qolundan tutub var qüvvəsilə onu irəli dərtan qardaşına qaçmağın əbəs olduğunu xatırlatdı. Əvəzində oğlan onu başa saldı ki, vaxtı itirməsin, qaçsin. O bilirdi ki, axırları catib, ümid yalnız möjüzəyə qalır. Bajısını da özünə qoşub əl-ayağı didilə-didilə, yixılıb dura-dura onu irəli aparan da bu inam idi. Talaya çatan kimi o, qızı irəli ötürüb özü arxaya qaldı və ilk güllə səslərini də burada eşitdi. Ağajlıq yenidən onları öz qoynuna aldı. Güllə qarovuldan düşsə də, hələ aydınlıq idi, toran qovuşmamışdı, anjaq ağajlıq qalınlaşdırılmış qaranlıq da qatilaşırıldı. Hardan biləsən ki, elə həmin an nəfəsi ciyinlərindən çıxan qızın üzüqoyulu yerə gəlməyi taleyin işi deyil? O, ufuldaya-ufuldaya yerindən qalxmağa jəhd eləsə də, bunu bajarmayıb günahkar tərzdə qardaşına nəzər saldı və ağrıdan - o jür ki, dişlərini bir-birinə o sıxmışdı, əgər özünü saxlamayıb, qışqırsayıdı, olsun ki,

fəryadı ərşi-əlaya qalxardı - gözlərini yenidən yumdu. Bu, hər şeyin bitdiyini başa düşən bir adamın fəlakət anını öz gözlərilə görməmək üçün kipriklərini qapamağına nejə də çox oxşayırdı! Oğlan başını yırğalayıb ani də olsa, ətrafi gözdən keçirtdi. O bilmirdi, kimi lənətləsin ki, ürəyi soyusun? Nəyə görə axı bu vəziyyət məhz elə indi baş verməliydi?!

-Sizin xəcinizə lənət!-bir vaxtlar böyüklərdən eşitdiyi söyüşü elə onlardan eşitdiyi ahənglə də təkrar eləyən oğlan yumruqlarını düyüb dişlərini elə qızadı ki, bağırmaqdan özünü nəyin sayəsində saxlayırdı, bəlli deyildi. İndi onun üçün zərərjə də olsun əhəmiyyəti yox idi ki, yoldaşının ayağı sinib, ya o, halsızlıqdan, qorxudan tərpənə bilmir; qaçmaq onsuz da mümkün deyildi, artıq hər şeyə son qoyulmuşdu. İndi yalnız birjə şey qalırdı: atasının tapşırığını yerinə yetirmək!

-Qaç janını qurtar, onsuz da məni belə apara bilməzsən!

Oğlan bu səsdən elə vəjdə gəldi ki, əlləri əsdiyindən gilizi də lüləyə qoya bilmədi. Görəsən, bu heç nədən xəbəri olmayan zərif qızılığazın ona jan yandırması idi, yoxsa onu bu dar ayaqda atıb gedəjəyinə əmin olan adamın qardaşını yoldan saxlamaq jəhdidi? Bir anlığa oğlana elə gəldi ki, bajısı işin nə yerdə olduğunu duyub. Bəlkə də, ağızından qaçırtıldığı adıjə bir söz, ya elə atasının şübhəli hərəkətləri onu duyuq salmışdır?! Lap elə belə idisə, yoldaşının onu qoyub getməyəjəyini bilməli idi. Ya onu da özü ilə aparmalı, ya da öldürüb getməli idi. Bu qanı ona, bajısına həyat verənin özü halal eləmişdi. Həmin səhnəni göz önünə gətirəndə oğlani qəhər boğdu, onun dodaqları titrədi və dərhal da gözlərində yaş parladı... Yalnız bundan sonra o özündə qüvvə tapıb əvvəljə tūfəngi ağaja söykədi, qollarından yapışlığı bajısını ağajın altına - nisbətən dalda yerə sürdü və qayıdıb silahı götürdü. Avtomat səsləri və it hürüşünü andıran danışıqlar elə yaxınlıqda eşidilirdi ki, ləpiraxtaranlar sanki beşə addimlıqda idilər. Gözləri gah irilib hədəqəsindən çıxan, gah da qayılib

bapbalaja olan oğlan ağıajlıqdan o tərəfdə, axşamın alatoranında adam qaraltıları gözə dəyən kimi çaxmağı ayağa çəkdi. O indi bajısı ilə üzbəsürət dayanmışdı, düşmənlərlə məsafə beş-altı addım ola, ya olmaya idi. Nejə ki, uzun illərin xəstəliyindən sonra dil açan adamlar danışar, bayaqdan bəri nitqi tutulmuş qız da o jürə dilə gəldi:

-Seymuur!

Bu, adıjə çağırış yox, ölmək istəməyən insanın yalvarış nidası idi və nədənsə oğlana elə gəldi ki, bu səs dünyanın lap o başına da gedib çatdı. Anjaq heç kim ayaq saxlayıb, onlara tərəf dönmədi, hamı - onlar on-on iki nəfər olardılar - tala ilə düzünə qaçırdı.

Birdən oğlanın dizləri qatlandı, o, silahı qarın üstünə ataraq bajısının ciyinlərini qujaqladı. Axı belə anda nə biləsən ki, bu, təhlükənin sovuşduğundan yaranan sevinjdi, yoxsa əli bajı qanına batmayan qardaş bəxtiyarlığı?!...

Onlar təzə yağmış qarın üstü ilə səssiz-səmirsiz irəliləyirdilər. Ujları aşağı əyilmiş budaqlardan tutaraq əyilə-əyilə do-layısı ilə dırmanıb zirvəyə çatmağa az qalanda oğlan yoldaşına onu burda gözləməyi tapşırıldı. Özü isə seyrək ağıajlıqla yamajı dikinə qalxmağa başladı və tezliklə ora çatdı.

-Dayan! Əllər yuxarı!

Bayaqdan başı qarşidakı yamajda görünən kənd evlərini seyr etməyə qarışmış oğlan doğma dildə eşitdiyi səsə geri çevrildikdə qarşısında əsgər dayandığını gördü. Əlində də ona tuşlanmış avtomat...

-Sən biz... bizimki?.. - oğlanın dili topuq vurdu.

Mehriban çöhrəli əsgər gülümsündü:

-Həə, mən sizinkilərdənəm.

"Əsir" qollarını yana açaraq əsgərin üstünə jumdu və tanı-

madığı adamı elə qujaqladı ki, guya, çoxdan ayrı düşmüş doğması ilə tapışmışdı...

-Zümrüütüü!-bir azdan səsi dərədə əks-səda verən oğlan qayıdırıb bajısına tərəf elə qaçırdı, sanki səsindən də qabaq özü ona çatmaq isteyirdi!

Küləksə arxada qalan kəndin ortasındakı ən yaraşlı bina-nın üzərinə sanjılan üçrəngli bayraqı aram-aram dalgalandırmaqda idi.

noyabr, 1992

KÜÇƏ

Onu hər gün həyətdə görürdü. Qadın xəjalətindən heç başını da qaldıra bilmirdi. İndi altınçı mərtəbədə, düz qapının ağızında onunla üzbəsürət dayanmışdı. Həmişəki kimi məhzun görkəmi vardı. Ev iyəsini astanada görən kimi satmağa getirdiklərini tərifləməyə başladı.

-Bilirsiniz... mən bu günlərdə köçəjəm,-öz aləmində, guya, heç nə almamağının səbəbini izah etdi və qadının təbəssümünü javabsız qoymadığından da çox, əksər günlər həyətdən gələn səsinə oyanıb qarasına deyindiyi bu adamın qapıdan narazı getməməyinə sevindi.

Divarın o biri üzündə kimsə pianoda tək barmaqla yenə hansısa zəhlətökən bir mahnını dinqıldadır, həmişə də eyni yerdə ilişib, yenidən çalmağa başlayırdı. Sanki naşı çalğıçıya kiminsə əsəblərilə oynamaq üçün göstəriş-zad verilmişdi. Bu, az zəhlə tökürmüş kimi andır çıskın də bir yandan... Nə yağan kimi yağır, nə də kəsirdi. Səhər ertədən başlayan külək - bu gün o, yuxudan elə bu səsə qalxmışdı - əməlli-başlı at oynadırdı. Tərslikdən nahara yaxın işıq da söndü. Yarıqaranlıq otaq bumbuz idi. Hər dəfə o özünə söz verirdi ki, sağlıq olsun, bir gün vaxtı olanda qapı-pənjarənin yırtıq-deşiyinə gərək əməlli-başlı əl gəzdirə. Yoxsa keçən ilki kimi? Elə səh-lənkarlıq elədi ki, bütün qışçı xəstəlikdən göz aça bilmədi. Daha bəsdir janla javanlıq elədiyi, günü-gündən geri gedir. Amma o var ki, bəzən havaların xoş keçməsi də bəhanəyə çevrilirdi. Axmaq kimi zəhrimər tənbəllik də əksər şeylərdə olduğu kimi, elə bu işdə də əl-qolunun kəndiri idi. Əslində hələ bir həftə əvvəl qonşu apteklərə baş çəkib pambıq tapmayanda yaxşı bilirdi ki, şəhərə olduğu kimi elə bu işə də

qar yağajaq. Xasiyyəti idi, heç vaxt uzaqdan bir şey alıb gətirməzdi. Bazarlığı da evin yan-yörəsindən eləyirdi. Durub, tutalım, lap vajib olan balaja bir şey üçün bir də gedib şəhərin o başına çıxa - belə şey eləyən deyildi. Bir yerdən bir şey tapmirdi, elə bilirdi, o şeydən heç harda yoxdur. Deməli, yoxdu ki, satışa verilməyib, yoxsa nə matah şeydi, gizlədib əlaltdan xırıld eləsinlər? İndi də bəhanəsi ayrı şey idi: nə bilir axı elə günü bu gün gəlib mitilini bayırda atmayajaqlar? Onda o da ajı-ajı təəssüflənəjək ki, kaş elə dərd qapı-pənjərənin dərdi olaydı. Aydın məsələdir ki, gələn oğul da elə-belə gəlməyəjək, top-tüfənglə gələjək:

-Bilirsən nə var, qardaş, yiğ şələ-şüləni, hörmət qoyanda adamın ciyininə çıxmazlar. Səni məndən xahiş elədilər, mən də adam bilib, evi verdim. Yaxşı oğlansan, öz payına. Mənim sənə indiki halda hörmətim o olar ki, uzağı bir həftə də möh-lət verim. Bilərsən-bilməzsən, daha bu sənin öz işindi. Onun da dərdini mən çəkən deyiləm ki? Özün də hara gedirsən get, bundan ujuz ev tapsan, gəl tüpür üzümə. Dostun deyir, səndə təzə dərd tapıblar, olub-qalanını yiğib vermisən davadərmana. Mənim günahım var ki, sən xəstəsən? Var mənim günahım? Vallah-billah, dostundan keçəmmirəm. Mənim yerimə ayrı biri olsayıdı, sənnən başqa jür danışardı. Adam adama borju qalar bir ay, iki ay, daha beş ay yox ki! Beş ay, yarıml il deməkdi. Özü də məni yandıran odu ki, deyillər, şairsən, məqalə-zad yazırsan. Nə məqaləbazlıqdı, ə?! Bu millətin başını sizin elə o məqalələriniz xarab elemədimi? Get özünə iş-peşə tap, pul-para qazan. Xalq qarnının hayındadı, nə görmüsən bu dəftər-kitabda? Bəlkə də, eșitmiş olarsan, o irəli qonşumuzda bir ər-arvad ajından ölüb. Heç bilirsən, gündə nə qədər ajından ölen var ölkədə? Hökumət açıb-ağarda bilmir, çünkü qorxur, biabırçılıqdan qorxur. Bilir-sən də, beynəlxalq

aləm-filan, nə bilim nə... Biri elə sən özün, eşitmışdin buran-bura? Görürsən ki! Bundan yaz e! Yoxsa bağ belə, bostan belə. Nə olsun? Bəlkə, səhv deyirəm? Getdi sənin o şerinin zamanı! Sən öz janın, gəl bir küçəyə tamaşa elə, gör yağış təpəsinə döyə-döyə jamaat nə oyunlardan çıxır? Nədi-nədi axşam balasına bir tikə çörək apara bilsin. Yaşayış budu, qardaş! Millət hamı küçələrdədi. Adam adama deyər: səni görüm küçələrdə qalasan. Qaldı bu xalq küçələrdə.

Ola bilsin bir az hissə qapılır o; bu sazaqlı gündə heç iti də qapıdan qovmazlar. Axı hardan ağlına gəlib bu səfəh fikir? Kimdi onu evdən qovan? İnsanlıq harda qaldı bəs? Guya, bilmirlər ki, o, firıldaq adam deyil? Ondan-bundan minnət götürməkdənsə, imkanı olsa, gedib elə başına çarə qılar, daha kələk niyə gəlir? Yoxun üzü qara olsun, zəhrimardan elə hamı bezardi.

İşıq kəsildiyindən beş-altı tramvay ard-arda elə dayanmışdı ki, elə bil nümunəvi qojalar nəyəsə növbə tutmuşdular. Təsadüfə bir bax, özü də düz ərzaq mağazasının qarşısında. Belə münasib bir oxşarlıq tapdığına ürəyində sevindi, bunu mütləq təzə əsərinə salajağını qət elədi və fikrin təzəliyindən elə bil jana gələn kimi oldu. Durdu ki, gedib çaydanın altını yandırsın, yadına düşəndə ki, səhər obaşdan qaz da gəlmir, əhvalı yenidən korlandı. Qapı döyüldənə ani olaraq fikrindən keçdi ki, yeganə yolu var: əgər gələn ev yiyyəsidirsə, onu mütləq qabaqlamaq lazımdır: dərman üçün ona pul verərmi, ya yox?! Belə olsa, aydın məsələdir ki, heç kirayə haqqında söhbətə qayıtmazlar da. Üstəlik o bunun dərman üçün alındığını bilsə, heç özünün də üzü gəlməz borj söhbətini eləməyə. Hərçənd o gələnin ev yiyyəsi olduğuna da inanmırıldı. Hər kim idisə qapının zəngini basmağa ürək eləməmişdi. Həmişə belədi: üzün gəlmirsə, hər şeyi ehtiyatla eləyirsən, hərəkətlərini ölçüb-biçirsən ki, qəlbə toxunmayasan. Halbuki bu zənglə bu qapını hər gün azi on dəfə açdırırlar: qaz idarəsindən gələn,

işiqçı, dost-tanış, qonşular, usta...

-Seyidəm, bəxtə baxıram! Gələjəkdən xəbər verirəm,-deyənin yanında başqa bir arvad da var idi.

-İşiq yanajaq?-soruşdu və bu sualı vaxtında tapıb verə bilməyinə məmnun-məmnun gülümsündü.

-Görürəm, yaxşı oğlana oxşayırsan,-seyid ijazə gözləmədən içəri dürtülmək istədi.

-Onda pulsuz,-o, şərt qoydu və qapını azja sıxdı ki, qonaq içəri girməyə tələsməsin. Bu sözü eşidən bəxtəbaxan utanıb-qızarmadan dedi:

-Ə, arvad arvaddı, heç o da öz əriynən pulsuz yatmir, sən nədən dəm vurursan?

-Heç sözüm yoxdu sənə,-ev yiyəsi təəssüflə başını buladı,-barı adını seyid qoyub, eli özünə güldürmə!

-Ə, yeri ə, yeri! Pulu yoxdu, adını da kişi qoyub!-həm bu qəmişdən üzülüşməkləri üçün əllərinə girəvə düşməşdü, həm də qulağı eşidə-eşidə kişiliyinə lağ eləyib ürəklərini soyudurdular. Bundan ləzzətli şey? İşin düzəlməyib, daha qanın niyə qaralsın? Hərif-zadsan bəyəm?!

Evi qızdırıa bilməməyi jəhənnəm, qaz yansa idi, heç olmasa qaynadıb bir qaşıq isti su içərdi. Mətbəxdə oturub işləməyi xoşlamasa da, bu saat bu balaja yerin istisi ayrı aləm olardı, hələ şama hazırlamağa - jibdə siçanlar oynasında, adətən yuxudan elə qalxardı ki, səhərlə naharı bir eləsin - bir şey tap-sayıdı, lap əntiqə. İndi lap yəqini idi ki, nə üçün çıxmasa da, axşama yandırmağa şam almaq və bir qaşıq isti yemək üçün mütləq evdən çıxmalıdır. Birdən orda da işiq olmasa, onda ne-jə? Çünkü hər şeydən göründüyü kimi, bütün şəhərin işıqları sönmüşdü. Heç trolleybuslar da gözə dəymirdi. Hələ olsun metro da işləmir. Nədənsə belə vaxtlar həmişə elə bilirdi, hə-yat dayanıb, dünyanın axırı gəlib çatıb, sonu artıq. Birdən-bi-

rə indidən axşamın fikrini eləməyə başladı. Zülməti, soyuğu, janının ağrısını düşünəndə qəfildən bütün vüjudunu soyuq tər basdı, elə bil bədənində qarışqa rizəsi gəzdi. Bu hal təqribən yarıml dəqiqə çəkdi. Sonra da özünü danlamığa başladı ki, niyə axı həmişə işin özünə ziyan eləyən tərəfini fikirləşir? Nəyə görə ümid bağladığı nə varsa hamısı birdəfəlik puça çıxmalıdır? Nə olub axı metroya? İşıqdı, sönüb, yanajaq. Bəyəm az olub belə şey? Yəqin, bu jamaatın halına ajiyan da var, ola bilməz ki, bu boyda şəhərdə hamı vijdanını itirmiş olsun. Həlbət, bir qeyrətli oğul tapılıb, axırı, milləti qurtarajaq bu zülmətdən. Özü də nəyə görə hamının əvəzinə o fikirləşməlidir? Yəni belə ağıllı çıxıb? Hərgah bu jür millət qədri biləndissə, kimi gözləyir? Niyə buyurmur yuxarı başa? Xatırjəm olsun, hərə öz işini, nəyi nejə eləməli olduğunu ondan min pay yaxşı bilir. Adama deməzlərmi, o bildiyin dərmandan öz başına niyə çəkmirsən, ay yazıq?! Janın xəstə, ev-eşiyin yox, ajından günorta durursan, get öz başının hayına qal. Hamı sənin fikrini eləyir, sən kimin fikrini eləyirsən? Elə düz deyirlər, onun xəstəliyi kasib xəstəliyidi. Qəpik-quruşu olanda çox da belə şeylərin kəfinə getmir. Fikirləşməyinə fikirləşir, götür-qoy eləyir, baş sindirir, amma daha belə yox. Onda azar-bezar da tez unudulur, kef də əlüstü düzəlir, özünə inamı artır, dost-aşnaya qoşulub xeyrə-şərə gedib-gəldiyi günlər də olur. Bunun səbəbini onunla izah eləyiblər ki, guya, hamısı həssaslıqdandı. Mədə xəstələri dünyanın ən həssas və əsəbi adamlarıdı, elə bilirlər, hamının dərdi onlara qalıb. Bunu elə deyilən vaxtdan qulağında sırga eləmiş, öz aləmində səbəbin səbəbini də özü tapmışdı: əgər günü günə satmayıb, vaxtında evlənsəydi, niyə belə şeylərin dərdini çəkirdi? Yoxsa o nə bilirdi mədə ağrısı nədi, öd kisəsinin iltihabı nejə olur? Vaxt vardı heç böyrəyinin harda olduğunu bilmirdi,

amma indi nəinki böyrəyinin yerini, hələ üstəlik onda daş da olduğunu bilir. Duzlaşma dediyin jəhənnəm, bu prostat vəzilərin söhbəti hardan çıxdı bəs? Nə biləsən, bəlkə də, gözünün odunu elə həkim özü almışdı, yoxsa nəyi vardı axı onun? Şükür allaha, daş yeyib, qum cezirdi... Əvvəla, elə onun özünün adamlığı çatsayıdı, sözü birbaşa üzə deməzdi, ikinjiyə də qalandı, dərdini demişdi, yaxşı oğlan idisə, elə dərmanını da eləyərdi. Yoxsa nə var deməyə ki, bu jür xəstəliklə dünyənin ən gözəl qadınını gətirib özünə arvad eləsən də, xeyri yoxdu. Hamıdan fərqli olaraq arvadı sən özünə olsa-olsa qu-laq yoldaşı ala bilərsən. Beləsindən nə ağıl umasan axı? Elə danışır, elə bil adama müştuluq xəbəri verir. Bəlkə, heç o da qınamalı deyil, düz sözü, açıq söhbəti sevən adamdı, istəyir ki, vəziyyətin nə qədər jiddi olduğunu xəstə özü başa düşsün. Məgər həkim təqsirkardır ki, o, səfəhdi, uşaq kimi hər deyilə-nə inanır? Ona, ümumiyyətlə, həmin xəstəliyin törətdiyi fə-sadları söyləyiblər, o isə hər şeyi öz payına çıxır, sarsılır, ruhdan düşür, fikirləşir ki, bəli, bu da bütün səfəh adamlar kimi hər şeyi "bu gün-səhər"ə salmağın axır nəticəsi. Halbuki taleyi ayrı jür də gətirə bilərdi, onunku isə xəstəliklə mübarizəyə həsr olunub. İndi də oturub aji-ajı təəssüflənir ki, niyə axı dünyanın düz vaxtında bir halal südəmmişini tapmadı ki, jana da adam kimi qulluq eləsin? Guya, o vaxt bilmirdi ki, onun imkanları ilə nəinki beş-on ilə, heç ömrün axırınajan da ideal şərait yaratmaq mümkün deyil? Ya, bəlkə, ailə quranda dünyanın yaridan çoxunun ev-eşiyi olmadığını bilmirdi?! Bəyəm hər kitab yazan ev-esik yiyeşi olur? Gərək səfəh olasan ki, gözün görə-görə javanlığını dolanışığa, evsizliyə görə puç edəsən... Hər şey üçün ümid bağladığın bu yazı-pozu elminə heç əmin-amanlıq dövründə qiymət verən yox idi, qalmışdı indi ola... Hardadı o sadiq gözəl, vəfali qadın ki, qırx

yaşda sənin sənətinə, insanlığına aşiq ola? İndi hamı elə bəri başdan rahat yer, xoş güzəran axtarır. Niyə də axtarmasın, axmaq-zad deyil ki, şirin xəyallara, boş vədlərə aldana. Boş jiblə çox elə lazımdı sənin sənətin. Boş jibdən boş baş yaxşıdı. Sən elə o fikrində qal ki, evlənməməyinlə kimisə xoşbəxt eləmisən... Həyatda ən böyük xidmətin elə bu olub.

-Əmi, çörəkpulu istəyirəm!

Qapını döyən diligədək adam idi; sanki qapı döymür, divarda qarışqa öldürürdülər. Açıdı və nejə düşünmüşdüsə, elə-jə də oldu: uşaq və əli qoynunda bir-iki addim o yanda dəyanan anası...

-Atam yoxdu, əmi! - uşağın nə istədiyini elə miskin görkəmi dil açıb deyirdi.

-Sənin adın nədi?-pulu uşağın jibinə qoya-qoya soruşdu ki, həmin andasa o, xəjalət çəkməsin,-ay səni, şeytan...

Uşaq javab vermədən anasına tərəf, anası isə çıxışa doğru yönəldi.

Palto əynində, siqaret damağında pənjərə öündə dayanmışdı. Köhnə tanışlar həmişəki kimi iş başında idilər. Sanardın ki, bu küçə onların baş girələmək yox, elə daimi iş yeridir. İdarədə olduğu kimi burda da hamının öz yeri var, kənar adamlar bura ijazəsiz gələ bilməzlər. O bura ilə hər gün də olmasa, günaşırı çörək, göy-göyərti, siqaret, diş firçası, ülgüj, üz sabunu, qələm və digər xırımxırda şey-şüy almağa gedib-gəlir. Bu küçənin əksəriyyətini üzdən tanıdığı işçiləri onu görən kimi heç yaxına gəlməyə imkan verməyib elə uzaq-danja səsləyirlər:

-Ooo, xoş gördük! Xalqımın şair oğluna eşq olsun!-xoş-beşdən sonra isə deyirlər,-bir bizdən yazmadın da! Bir yol oturaq, həyatımı danışam, tüklərin biz-biz durar.

O heç kimi inandıra bilmir ki, şair deyil, bu nə sözdü axı

düşüb dillərinə, uzaqdan qışqırıb onun-bunun yanında adama xəjalət verirlər.

-Noolub, şair adam döyülmü, ə?! Özün də bizi aldadıb eləmə, şəklini qəzətdə özüm görmüşəm,-bir dəfə hansı səfehsə ərkqarşılıq istehza ilə ona elə-belə də dedi. O isə bu darqafa adama nəyisə izah etməyi şəninə sığışdırmadı. Amma qırımıni nejə gördülərsə, odu-budu bu söhbəti yiğişdiriblər, elə onu salamlamaqla kifayətlənirlər və hörmət əlaməti olaraq astadan da olsa, hər dəfə soruşurlar ki, şairə nə qulluq eləsinlər?

Köhnə tanışların işləri bu gün fənadı. Həmişəki qayda ilə səkidə özləri üçün münasib yer düzəldib mallarını dəqiqədə bir sahmana salsalar da, külək elə bil onlarla bəhsə girib, hər şeyi onlar edənin tərsinə eləyir, göz açmağa aman vermir. Sonra əlişallaqlılar özlərini yetirirlər. Bilmək olmur ki, qayda-qanun yaratmaqdə külək onlara kömək eləyir, ya aranı qatib çaxnaşma yaratmaqdə onlar küləyə? Amma o dəqiqli ki, küləkdən fərqli olaraq onları yola gətirmək həmişə asandı, çünki əvvəllər olduğu kimi daha heç xəlvətə-zada keçmək də yoxdu. O əvvəllər idi ki, xəjalət çəkir, abır-həya saxlayırdılar, indi isə hamının işi əzbərdi, gündə iki dəfə - bir səhər-səhər, bir də günortadan sonra, yəni növbə dəyişiləndə - onları səkinin o başında görən kimi bu başda əllər jibə gedir.

Axır, küçəyə tamaşa eləməkdən də bezdi. Ona elə gəlirdi, neçə illərdi bu evdə adam özünü küçədə nejə hiss eləyərsə, elə o jürə yaşayır, ömrü-günü küçələrdə keçənlərlə onun elə bir fərqi yoxdu.

Bir vaxtlar sevimli əylənjəsi, indi isə jansıxığı məşğuliyyət-dən savayı, heç nə olmayan makinanın arxasında oturmuşdu. Bu ona indi təkjə dərd-qəm unutmaq yox, həm də əməlli-başlı vaxt öldürmək üçün gərək idi. Vaxt öldürmək! Görəsən,

onu kim deyib ki, insan anadan olan gündən ölməklə məşğuldur. Əjəb sözdü. Elə o özü də çox-çox qabaqlar ömrün-günün qədrini bilən idi, boş-boşuna itirdiyi vaxt üçün həmişə ajıyırıldı. Kef kök, jan sağlam, bu dünyadan niyə də kam ala-alaya yaşamayan? Məgər bunun üçün nə vaxtsa əlavə bir ömür də veriləjəkdi ki, ümid bağlayıb ona arxayı olsun? Bilirdi ki, elə şeylər var, eləsə yalnız indi eləyə bilər, eləməsə heç vaxt... İndi isə ötən hər dəqiqənin, hər saatın ömürdən-gündən getdiyini bilə-bilə zərrəjə də olsun təəssüflənmirdi. Guya, elə-belep də olmalı idi. Təəssüf!... Hansı gözəl gün, şirin an üçün? Sanki belə hal heç vaxt olmamışdı. Olur axı hərdən: həyat bəzən o qədər bihudə və mənasız keçir ki, hətta vaxtilə yaşadığın ən gözəl günlər də birjə anda yaddan çıxır. İndi də: o, uzun illər əlbəyaxa olduğu taleyi ilə barışib oturmuşdu, demək olar ki, heç nəyin arzusunda deyildi, heç nə istəmir, heç nəyə jan atmırı. Onunçün həyat sanki coxdan başa çatmışdı. Toxunanda min yerdən jırıldayan köhnə dəyirmi stola, divardakı solğun, sallaq kağızlara, sıniq-salxaq kitab şkafına, onu təngə gətirən mənzərələrə baxıb key-key düşünürdü ki, görəsən, elə bir möjüzə baş verərmi, bütün bunlardan jan qurtarsın? Lap müvəqqəti də olsa... Təki qurtarsın... Belə-belə nejə oldusa, onun ağlına əntiqə bir fikir gəldi: özünü niyə dağa-daşa salır axı, borjunun əvəzinə televizoru peşkəş edər, vəssalam. Onsuz da Bakının verilişlərinə baxmir, guya, Moskvaya, ya o birilərinə baxmasa nə olajaq? Onsuz da hamısı əsəb mənbəyidi. Şükür-əl-həmdülüllah, indi jamaat elə xəbərlər tapıb danışır ki, televizor onu bir həftədən sonra deyə, ya deməyə. Nə televizorbazlıqdı axı? Dəfələrlə şahidi olmuşdu ki, ən gözəl fikirlər ağlına ən çıxılmaz anlarda gəlir. Belə vaxtlar bəzən hətta onda xətirjəmlik də yaranırdı ki, boş-boş şeylər üçün özünü çox da

yormağına dəyməz, onsuz da son məqamda ağıllı bir şey fikir-ləşib tapajaq. İndi çalışırkı ayrı şey barədə düşünməsin ki, ağlına qəfil gələn bu fikirdən daha çox ləzzət ala bilsin. Sükudan qulaq dəlindiyinə görə makinanın səsi ilə elə bil boşluğu güllələyirdilər. O, aldığı ləzzətdən elə vəjdə gəldi ki, səhifənin kənarını qələmlə qaraladı: *naşı döyüşçünün atlığı gülla, nədənsə dəyməyir heç vaxt hədəfə...* Əntiqə! Bəyənilsin! Birdən o desə, raziyam, amma bir şərtlə: sat, pulunu ver, yaxud səbəbsiz-filansız heç istəməsə, onda nejə?! Ağlına qəfil gələn fikirdən nejə sevinmişdə, eləjə də pəcmürdə oldu. Kimdi axı onun Nuh əyyamından qalan bu mütrüfunə yiye duran? Hardan bilir ki, ondan-bundan eşitdiyi o qət təzə xəbərləri televizorsuz-filansız elə o da eşitmır? Bəyəm bu şəhərdə yaşamır, ya ayrı planetdən-zaddan gəlib? Özü də hərgah yaxşı oğlandısa, özü üçün əsəb mənbəyi bildiyi şeyi başqasına niyə sıriyir? Bu da onun yaxşılıqlarının əvəzidi?! Nejə adam olduğu elə burdan bilinir. Qələm əhli olanda nə olar?! Hərdən ona elə gəlirdi ki, xəjalət hissi nejə bıçaq bir şeyi kəsər, eləjə adamin ömrünü kəsir. Əgər bu, gerçəkdən də, belə idisə, indi də ona oxşar bir şey oldu...

Naşı çalğıçı qısa fasılədən sonra divarın o biri üzündə tək barmaqla yenə də od eləyirdi. Həmişə də ilişdiyi yerdən yox, lap əvvəldən başlayır və ordan o tərəfə keçə bilmirdi. O da fikirləşə-fikirləşə qalmışdı ki, görəsən, səhər ertədən əsəblərini ajıqlı pişik kimi jırmaqlayan pianonun səsidir, yoxsa eyni melodiyanın dönə-dönə təkrarlanmayı?! Kim bilir, bəlkə də, heç biri: hətta bəzən xoş olan yeknəsəqlik də adamı usandırır. Kefi kök olsa idi, şübhə yox, onda o səsdə ayrı mənalar axtarar, gözəllik arayardı. Tərslikdən çöldəki yağmurlu hava da, divarın o biri üzündən süzülüb gələn o zəhlətökən melodiya da, otağın bumbuz səssizliyi də onun əhval-

ruhiyyəsinə adam-adama oxşayan kimi oxşayırdı, yoxsa ona nə düşmüşdü bu bomboş otaqda dəyəri qızılla hesablanan vaxtını və ömrünü makina ilə yelə versin. Dünyanın yüzlərjə dərdi-odu kimi indi onunçün ömür də puç bir şey idi və bu, bir günün, beş günün yox, allah bilir, neçə illərin söhbəti idi...

Külək əsmirdi, elə bil bütün günü asib-kəsən bir adam, axıra ki, yorulub, toxtayıb, dayanmışdı. Əvəzində əvvəljə təkbirtəkbir qar atdı, sonra get-gedə yağış güləndi. Gün başa çatsa da, küçədə işləyənlər başlarına sellofan kisə keçirib əjaib görkəmdə ayaqlarının birini götürüb o birini qoya-qoya işlərilə məşğul idilər.

Bu arada - hava getdikjə qaralırdı - qapının zəngi çalındı, sonra aramsız olaraq onu yumruqla döyəjləməyə başladılar. Kimsə də orda əsəbi halda deyinirdi. Səsi tanıyan kimi onu xəjalət təri basdığını hiss elədi. Xeyli vaxt idi ki, hər dəfə qapının bu jür döyülməyini eşitdikjə ömrü yay gejəsi kimi hiss olunmadan günü-gündən gödəldi. Sonra qapiya açar salıb çaqqıldılar, ardınja yenə zəng dilə gəldi. Yumruq səsləri elə gurlayırdı ki, elə bil haqq-nahaq qapını sindirmaq istəyirdilər.

Naşı çalğıçı isə heç nəyə məhəl qoymadan divarın o biri üzündən bu səslərə sənətkarlıqla züy tuturdu...

mart, 1999

ŞƏHƏR

Davanın qurtarajağı günü heç kəs Bəşir kimi səbirsizliklə gözləyə bilməz. Bilir ki, başın qarışq vaxtıdı, hərənin min jür dərdi-odu var. Ən vajib olan şeylər də bəzən müvəqqəti olaraq unudulur. Biri elə özü... Bəlkə, unudulmayıb? Bununla belə arxayındı ki, dava qurtarandan sonra lap yerin deşiyində də olsa, onu mütləq axtarış tapajaq, bəlkə, sağkən heykəl də qoyajaqlar; bəs nədi, vətən yolunda jan qoyub, hələ üstəlik onu televizorda da göstəriblər. Özü də gör kimlə? Daha bu boyda da zarafat olmaz ki?! Düzdür, o hadisədən xeyli vaxt keçib, düz dörd il, amma vaxtin məsələyə nə dəxli? Əsas odur ki, belə bir şey olub. O vaxt tale aparıb Bəşiri şəhər hərbi qospitalına çıxarmışdı. Düz on iki ay bir böyrü üstə yatan bu adamin xəstəliyindən sağalmaq milyonda birinin qismətində ola, ya olmaya idi. Bunu ona üstüörtülü başa salmışdır, amma onu lap açıqja demişdilər ki, ola bilsin, bu xəstəliklə yüz il də yaşaya bilər.

-Sənə şəhərdə ev verdirəjəm, oğlan, darıxma. Bu xəstəlik-lə sənə kənddə əziyyət olar,-axır ki, bir ilin sər-tamamında hardansa bir hökumət adamı da azıb yolunu xəstələrin yanından salmışdı. Onun külli-ixtiyar sahibi olduğunu Bəşir həm də yan-yörədəkilərin quyuq bulamağından başa düşmüşdü və bu sözdən birdən-birə janında elə bir təpər duymuşdu ki, qınayan olmasayıdı, elə həmin dəqiqliq qalxıb yeriyərdi.

-Vətən sənin kimi övladlarıyla vətəndi, oğlan, dəyanətli ol, qələbə bizimlədi,-sözlərini axşam televiziya ilə səsləndirib onları qoşa göstərəndə Bəşir, qeyrətli kişilərin hələ də ya-

şadığına bir daha inandı. Üstəlik çoxdan unutduğu istək də birdən-birə içində ağaj kimijə çıçəklədi: şo-hər! Bax buna deyərlər qismət. Bəşir davadan çox-çox qabaq da hər gün aj-qarına azından yüz yol allahına yalvarmışdı ki, şəhərə getmək üçün ona bir qapı açsın, çünkü bu adam başdan-binadan şəhərin ölüsü idi. O təsadüfi görüşdən sonra isə bir daha inandı ki, tale nə qədər sərt və amansız olsa da, fələyin rəhmi də yox deyil. Bu an o bilmirdi ki, belə bir qismət üçün taledən şikayətmi eləsin, ya ona şükür? Çünkü Bəşirin onda hələ birjə dərdi var idi; ayağa qalxa biləjək, ya yox? O şübhəyə də ki, onu palata yoldaşları salmışdır, belə şeyi sataşmaq sanmayıb neyləyəsən? Guya, ondan çox bilirdilər? Amma nejə olmasa da, kəndə getmək vaxtı yaxınlaşdıqja həyəjanlar da artırdı. Kazım - allah ömür vermiş ona-buna tamaşa göstərməklə nəfəs alırkı - Bəşirə elə belə də demişdi:

-Bunun üçün əvvəl-əvvəl sən xəstəxanadan çıxmışsan. Sonra getməlisən rayona. Gözləməlisən gözaydıllığına gələn qohum-əqraba, dost-tanış, bir sözlə, jəmi kənd əhli dağılışib getsin. Uşaqları da yuxuya verəndən sonra otaqda bir sən qalmışsan, bir də arvad...

Kəndə qayıtdığı o gejə - kaş heç sağ qayitmayaydı - Bəşirin təkjə gözünün yaşı axmırkı, nəzərləri ay parçası kimi gözəl-göyçək arvadına dikildikjə həm də janının yağı əriyirdi... O məhz indi anlamışdı ki, müalijəsi hələ təzə-təzə başlayan günlərdə həkim niyə sözərəsi ona eşitdirirmiş ki, kaş elə dərd təkjə sənin ayaqlarının dərdi olaydı. Bəşirin evinin çıraqı o gejə ikinji dəfə, özü də əvvəlkindən fərqli, bu yol həmişəlik söndü. Baxmayaraq ki, otuz yaşda üç tifil atası idı və bu tifillər indi onun yeganə təsəlli yeri idi, bununla belə bu puç və mənasız həyat təzədən onun nəyinə gərək? Guya, iş elə uşaqların olmayıyla bitirdi?! Bəşir o gejə ona qosulub gildir-

gildir göz yaşı axıdan arvadına beş-on kəlmə elə söz dedi ki, ta bineyi-qədimdən heç bir arvad xeylağı ərinin halına o jürə sidqi-könüldən yanmamışdı. Şəhərə köcməyin vajibliyini də arvadına Bəşir qəhərdən boğula-boğula elə o matəm gejəsi başa saldı, intəhası axı o hardan biləydi ki, vaxt gələjək bir müddətdən sonra şəhər barədə söhbətlərinə elə birinji öz arvadı qulp qoyajaq və o da davanın qurtarmağını gözləməyə səbr elməyib Səyavuş müəllimə öz dəsti-xətti ilə iki iltimas məktubu göndərməli olajaq. İt-bata düşməsin deyə hər ikisini Bakıyajan əldə yolladığı məktubların javabını Bəşir o intizarla gözləyirdi ki, sanardın Bakıdan adıjə məktub yox, ayaqlarının açılağaçı xəbəri gəlməlidir. Javab yubanırsa, gərək buna məyus olasan, əksinə, Bəşir nə müddət idi, sevinj içərisindəydi: deməli, evin yer məsələsi həll olunur ki, javab yubanır. Bəs nejə? Şikəst adamı aparıb şəhərdə itin qudurən yerinə çıxarmayaqlar ki?

Bəşir hələ günü bu gün də o fikirdədi ki, hərgah Narın ərinin sözünə qulaq asıb vaxtında qəbulə getsəydi, çoxdan şəhərdə ev-eşik yiyesi idilər. Gərək dəmiri isti-isti döyəsən. O isə Bakıya qəbulə gedib-qayıdandan sonra, durub-oturub, abırımızı örtən kənddi, deyir, orda ağızımıza qurd düşər. Ağlın əvvəllərə getməsin, indi şəhərin də ləzzəti qaçıb.

-Ay kəndçi! Sən düzəlmədin ki, düzəlmədin,-Bəşir bir vaxtlar şəhərin tərifini göylərə qaldırıb, indi isə işi-güjü onu şəhər fikrindən danışdırmaq olan arvadına çətinə düşəndə həmişə "kəndçi" deyir.

-Olamam da kəndçi. Sənin tərifli şəhərlilərin kimi Kür suyu içmirəm ki, ağıllanam.

-Hər şeylərinə lağ eləmişdin, birjə qalmışdı suları. Onun nə əməması var?

-O əməması var ki, bütün Tiflisin kanalizasiyası Kürə axır. Bakıda da o suyu elə dümləyirlər ki, elə bil mət-zad içirlər.

-Niyə sən həmişə elə bilirsən ki, hamıdan çox bilirsən?-deyəndə Bəşir onu nəzərdə tuturdu ki, Kür suyunu təkjə şəhərdə içmirlər, Qazaxdan tutmuş üzübəri bütün respublika o su-dan istifadə eləyir, bu bir. İkinjisi də əsas odu ki, suya nə töküldüyünü göz görməsin. Guya, yeyib-içdiklərimizin nə ol-duğunun hansından xəbərdarlıq ki?

-Deməli, bu millət sənjə bilmir də harda yaşamaq sərfəli-di?

Nədə, nədə, birjə bu işdə Narın deməyə söz tapmırıldı; millət bir ujdən şəhərə axışmaqdı idi. Niyə uzağa gedir? Biri elə onların kəndi. Daha kimlər qalmadı ev-eşiyini satıb Bakıda köç salmasın? İndi onların yerli jamaatından Bakının düz orta göbəyində əməlli-başlı bir kənd düzələr. Əksəriyyəti də bir səmtdə, bir məhəllədə. Elə bil sözləşiblər ki, kənddəki kimi orda da bir yerə jəm olsunlar. Bə nədi: bunun səhər xeyir-şəri var, min jür dərdi-odu var. Əgər imkandırsa, niyə axı hərə bir dərəyə səpələnsin? Dağlısan, a dünya! Axırda allahın o çəp-göz Bilqeyisi də peyin iyi verə-verə kəndə daş qoyanın atabaatasına lənət yağıdırı-yağıdırı nələri vardısa birjə ayın içində dəyər-dəyməzinə satıb altı usaqla Bakının birotaqlı beton mənzilini kənddəki ikimərtəbəli mülklərindən üstün tutdu. Gedəndə də nə desə yaxşıdı:

-Beş il yaşayasan, amma adam kimi yaşayasan.

-Get, get birjə sən qalmışdin gürjülərin peşovunu içməmiş.

Bəşir bu söhbətə görə evdə az qala qan salmışdı ki, Bilqeyisə niyə məhz o, javab verməli idi? Yəni belə başbiləndi?

-Sən elə əzəl gündən məni şəhər sevdasından yayındırmışan,-bütün günü öz-özünə mırtdanın Bəşir, axır ki, hırsını arvadının üstüne tökəndə bilirdi ki, Narından yenə də həmişəki javabı eşidəjək. Bir dəfə o, ərinin ara-sıra səngiyib, yenidən alovlanan şəhər barədə söhbətlərini bədəndə özünə çoxdan yer eləyib uzun illərdən sonra tərpənən qəlpəyə bənzətmışdı və hərdən söz düşəndə onu təkrarlaması çox xoşlayırdı və

tərs kimi Bəşir də bu sözdən injiyə bilmirdi. Amma o bu dəfə ərinin gözləmədiyi bir söz dedi:

-Çünki istəməmişəm sənin bəzi şeylərdə avam olduğunu hamı bilsin. Sənə elə şirin yalan deyiblər ki, ləzzətindən hələ də aylıa bilmirsən.

"Avam" sözündən sonra Bəşirin ağlına min jür qara-qura fikir gəlsə də, o bəzən susmağı hər şeydən üstün tuturdu.

İndi çox şey dəyişilib. Daha belə səhbətləri eləməyə janlanında həvəs də yoxdu. Onuja fikirləşirlər ki, nejə eləsinlər başlarını bir yana çıxartsınlar. Bəlkə də, ər-arvad təkjanına ol-sayıdlar, yaxşı-pis birtəhər dolanardılar, amma üç uşağın da çatısı Narının boğazındadı. Üstəlik əri də onun əlinə baxır. Gör davadan qayıtdığı nə əyyamdı? Güzəranları da yaxşılaşmaq əvəzinə, günü-gündən lap da qolaylaşır. Üç uşaq üç ağız deməkdir. Nə qədər sıxıntı, əzab-əziyyət içində yaşasalar da, sanki dəqiqəbədəqiqə böyüyürlər. Daha nə yeyib-içməkləri əvvəlki kimidi, nə də əyin-başları siftəki qiymətədi. Körpə olanda nə vardı? Onun köhnəsini buna, bununkunu o birisinə, ta jındırı çıxanajan. Amma indi onlar da üzə durublar, hamısı təzə şey istəyir, özü də lap qəşəngindən, bahalısından. "Yoxdu" deyəndə də onu-bunu misal çekirlər ki, nə oldu, elə onlara çatanda yoxa çıxdı?

Əvvəllər az-çox hökumət də baxırdı. Elə jamaati, yaxşı oğlanları da sağ olsunlar, vaxtaşırı əl tuturdular. Davadan qayıdanların sayı çoxaldıqja işlər də şuluqlaşdı, hökumətin özü kimi köhnə döyüşülərə münasibət də dəyişildi. Fərhəng xalanın oğlu Teyyubu - hamı onun qəhrəmanlığından dəm vururdu - düz bir il ora-bura çəkib, axırı haqq-nahaq yeddiyə ili gü-pədilər peysərinə ki, sən şübhəli adamsan, nejə oldu, bu yeddi-səkkiz ildə od-alovun içindən keçə-keçə heç burnun da qanamadı?! Fərzəndə arvadın oğlu da onun kimi. Davada bir qızını itirmişdi, onnan belə, hələ indi də damdadı. Bakıda

tutdular, elə ordan da basdilar getdi, heç niyəsini də bilən olmadı. O arada elə onların özləri də az qorxu keçirmədilər. Belə hökumətə nə etibar: orda-burda baş girələyənlərə heç gözün üstə qaşın var deyən də yox, yapışiblar fəqir-füqəranın yaxasından ki, sənin nə marağınvardı gedib vuruşurdun? De görək kimlərə qulluq eləmisən? Kişinin oğlu torpaq qədri bilən çıxıb. Elə bilirdin, bunların haqq-hesabını çəkən olmayajaq həə?! Ay hayy! Bu sözlərlə bizə kələk gələ bilməzsən, sənin kimilərini çox görmüşük.

Lap axırdı da gəlib kənddə ona-buna əl tutana ilişdilər ki, bəs hardandı sizdə bu qədər qazanj ki, özünüz yediyiniz bəs deyil, hələ ona-buna da yedizdirirsiniz. Di gəl javab ver.

Bəşirə dəyib-toxunmamaqlarını onlara edilən ən böyük yaxşılıq bilirlər. Qaldı ki yardımə-filana, eləməsələr ondan yaxşıdı. Elə bil borjun-zadın var onlara, minnət vururlar, artıq-əskik danışırlar. Hər dəfə eşitdirirlər ki, havayı hambalçılıqdan savayı, ortada bir şey yoxdu. Axı nə vaxtajan quruja "sağ ol" a işləyəjəklər? Hər ay bir dəfə rayona gedib-gəlməyin özü adamdan hövsələ isteyir, hələ onun yol haqqı, əzab-əziyyəti jəhənnəm. Hələ bir gərək ilbəil həkimdən keçəsən, sənəd-sünədləri təzələyəsən, əllilik haqqında təzə kağız gətirəsən. Hamisindən da vajib odur ki, gərək özün mütləq orda olasan, çünkü hər dəfə təzə bir şeyə qol çəkməli olursan.

Yaxşı-pis əvvəl gəlin özü ərini aparıb-götəririd, sonra ona-buna ağız açmalı oldular, çünkü Narının bir ayağı Bakıda qalmışdı. Son bir ildi Bəşir rayona böyük oğlu ilə gedib-gəlir. Əvvəllər olduğu kimi həmişə də giley-güzarla qayıdır. De-yinib-deyinib kiriyəndən sonra isə ah-uf dəqiqələri başlayır:

-Axı allah niyə məni bu günə qoyurdu ki, mən də itə-qurda möhtaj olum?-box belə vaxtlar o bilmirdi, kimi söysün ki, ürəyi soyusun. Belə günlərin birində uzun həngamədən sonra, axır ki, kəndə əlil arabası ilə qayıdan Bəşir arvadını Bakı-

ya - qəbula getməyə razı sala bildi:

-Səyavuş müəllimi tapırsan, deyirsən ki, Bəşirin küləftiyəm, qalan şeylə işin olmasın. Soruşa, nejə Bəşir, denən ki, bəs belə-filan!

-Getməyinə gedim, sözüm yoxdu, amma ağlın bir şey kəsməsin,-bunu eşidən Bəşir oddan köynək geydi. Hərçənd iki il idi onun arvadı ilə ujadan danışdığını görən olmamışdı. Hamı onun sakitliyini xəstəliyi tərəfə yozur. Elə bilirlər, ailəni Narın dolandırır deyənə Bəşir məjburdu sussun. Əslində isə bu günəjən də kənddə heç kim bilmir ki, Bəşir nə vaxtdandı bir kişi kimi arvadının hüzurunda diligödəkdir. Bundan ötrü o, arvadından yerdən-göyəjən razıdı. Bəlkə də, bir başqası olsaydı, çoxdan onu el içində biabır-jaiız eləmişdi. İntəhası insaf da yaxşı şeydi: bir dəfə arvadın üstünə qışqırmaqla dünya dağılmaz ki! Allah tərəfi, Bəşirin indi buna haqqı da vardi: Narın o yolu onsuz da gedirdi, ilyarım idi, Bakını su yoluna döndərmışdı, ailənin çörəkpulu həyət-bajanın aparıb elə vağzaldaja bir yerdən verdiyi məhsulundan çıxırdı.

-Əyin-başını təmiz elə, qoy deməsinlər Bəşirin arvadı alverçiyyə oxşayır,-əri Narina bunu da qandırmağa ehtiyaj duydub. O istəmirdi, Səyavuş müəllim onların ağır güzəran keçirdiyindən xəbər tutsun. Hərgah belə olsaydı, şəhər söhbətinə nöqtə də qoyula bilərdi, özü də Səyavuş müəllim tərəfdən; başını kənddə dolandırı bilməyən adamın şəhərdə nə iti ölmüşdü? Yoxsa Narın nəyi nejə eləməli olduğunu çox yaxşı bilirdi. Heç neçə müddətin ağır kişi işləri, yol əziyyəti də bir vaxtlar gözəlliyi eldə-obada adla deyilən Narının yarasığına, sən deyən, bir elə xələl gətirməmişdi. Bəşir də allahından nədə narazı olsa, birjə şeydə razı idi ki, arvadında bir az avamlıq da var idi və bununçün o durub-oturub gejə-gündüz yaradanına min şükür eləyirdi. Yoxsa o boy-büsət kimdə

olsayıdı, gündə min jür qələt qırardı, özü də lap o yekəsindən. İllah da bir ayağı hər gün şəhərdə, vağzalda, qatarlarda olan adam: gündə yüz üz görürsən, yüz jür söz eşidirsən və üz dediyin də dəmir deyil ki, sırtılmasın...

-Deyirlər, çoxdan işdən götürübərlər,-ertəsi gün Narın Bakıdan bəd xəbərlə və sonunju elektrik qatarı ilə qayıdır gəlmışdi.

-Gördün ki!-özünə bəraət qazandırmağa bəhanə tapan Bəşir arvadının çox dumanlı gözə dəydiyini elə əlüstü sezdi,-deyirdim axı onun başında nəsə var, ola bilməz ki, mənim məktublarımı javabsız qoysun.

Sonra o, səhərəjən sualı suala jaladı: görəsən, kişini işdən götürməyə nejə əlləri gəlib? Hansı namərd qiyib ona? Bə elə kişiyyə də dəyib-dolaşarlar? Allah bilir, indi respublikadadı, ya yox? Əgər burdadısa, burda hardadı? Təzə iş veriblərmi, görən? Yoox, təzəsini verən idilərsə, köhnədən niyə götürürlər? Bə görən, Narın niyə ev ünvanını, telefonunu soruşmayıb? Yəni bunu da ona başa salmaq lazım idi? Uşaq-zaddı bəyəm?

O, arvadının xasiyyətinə yaxşı bələd idi. Bir şeyə ki, könlü olmadı, boynunu vursaydın da, xeyri yox idi. Narının elə əzəl başdan alakönüöl olmağı indi onu bu yerli-yersiz sualların əlində girinj eləmişdi.

-Allah sənə baxıb, bizə rəhm eləsin, Bəşir!-Narın səhərəjən cimir eləməyən ərinə danüzü birjə bunu dedi,-görən sən niyə belə avamsan?

Bir dəfə də - onda o, növbəti dəfə həyətyanı sahə almaq üçün rayona iltimasına getmişdi - gejəyarıdan keçmiş qayıdır gələn Bəşir janının ağrısından kirimək nədi bilmədi.

-Tüpürüm onların mənə hörmətinə də, özlərinə də. Təpələrinə dəysin elədikləri. Mən bir də ayağımı ora qoysam, kopoypoğluyam,-danışdıcıja alovlanan bu adam kimlərisə söyüb yamanlayır, qaralarınja dişinin dibindən çıxanı deyirdi,-özü-

mü öldürəjəm mən. İndi baxarsan sən. Daha bezmişəm hər şeydən. Bir gün gəlib eşidəjəksən ki, asmişam özümü. Bəsdi daha, qoy sizin də janınız qurtarsın, mənim də. Adam adama nə qədər yük ola bilər? Daha burdayam bax,-deyə hülqumunu - əksər arıq adamlar kimi Bəşirin də hülqumu iri idi - göstərən kişi yara yerlərinin siziltisindən janını qoymağə yer axtarırdı.

Narin onu başa saldı ki, onun da, balalarının da yolunda elə-diklərindən zərrəjə də olsun usanmayıb. Heç bu haqda fikirləşmir də. Bu nə söhbətlərdi o tapıb danışır? Bakıya yox ha, lap ordan da o tərəfə getməyə hazırlıdı ki, onlara bir tikə ruzi qazana bilsin. Bu saat bütün millət onların gündündədi.

-Əri əlil olan da, heç əri olmayan da. Birjə iki və daha ar-tıq əri olanlar bizim gündə deyil,-gəlin zarafata saldı ki, ərinin könlünü ala bilsin,-niyə sən axı elə düşünürsən ki, bizimcün yükə çevrilmişən? Gör bu dünyada nə qədər sən günlü adam var? Belələri lap davadan qabaq da olub. Gərək, onda hamı özünü asaydı.

-Elə bilirsən, kor-zadam mən? Nə çəkdiklərini görmürəm? Niyə axı sən javan janını Bakının yollarında çürütməlisən?

-Bu mənim qismətimmiş, nə eləmək olar?

-Mən neylim, ay allah, neylim mən?-Bəşir hikkə ilə yumruğunu divara döyəjlədi,-elə bilirsən, mənim ürəyimdən heç nə keçmir? Kişi-zad deyiləm mən?... Mənə görə sən də bəd-bəxt olma, çıx get, hara istiyirsən çıx get, injisəm, kişi deyi-ləm.

-Mənim getdiyim yer elə buradı, burda da öləjəm. Qismət-dən artıq yemək olmaz.

-Susuramsa, elə bilirsən, heç nə başa düşmürəm? Bəsdi da-ha, hər şeydən bezmişəm. Əvvəl-axır, onsuz da bu söhbəti bir gün eləməli idik.

Gəlin onu inandırmaq istəyirdi ki, elə şeylər var, onlar haq-da heç vaxt danışmırlar. O, taleyi ilə onsuz da çoxdan barışib.

-Sən elə bilirsən, məni yandıran ağrılarımdı? Yooox, onla-

ra dözmək asandı. Məni bu soyuqluq yandırır. Elə hey fikirləşirəm ki, niyə belə dəyyus zamanasına gəlib çıxdıq biz?! Niyə axı belə olmalı idi? Bəyəm mən axmaqlıq elədim ki, gedib torpaq üçün jan qoydum?

-Sən torpaq üçün yox, əjlaflar üçün vuruşmusan.

-Nə əjlaf? Hansı əjlaf?

-O əjlaflar ki, dava vaxtı hamısı xəstə çıxmışdı. Özün deyirdin ki, hansısa qəzətdə varmış ki, respublikanın doxsan faiz kişisi sənədlə yararsızdı. Bə nooldu? Nə tez qeyrətə gəldilər? Get gör o xəstələr Bakıda nə hoqqalardan çıxırlar? Bakı sən görən Bakı deyil. Nəyi nejə istəyirlər, elə də eləyirlər. Vardövlət də onlarda, hökumət də. Mən sənə o vaxt dedim axı nəyimiz var sat, getmə o xarabaya. Ya meyidin gələjək, ya da şikəst qayıdaqsan. Heç kim də qaydına qalmayaqaq. Gördün ki! Onsuz da o vaxt satılmalı olanları hamısını ehtiyaj sonradan xırda-xırda satdırıdı bizə. Dörd üzükdən birjəjiyi barmağında yoxdu. Sırğam, qolbağım, boyunbağım hanı? Onlar da onun kimi. Xalı-xalçamız qalmadı, hamısını Bakının bazarları uddu. Dediyimə vaxtında qulaq assaydın, indi mənim Bakının vağzallarında nə işimvardı?

-Bəs torpaq? Bəs Vətən?

-Torpaq deyib qışqırınların ölüni çıxdan ölüb, özü də sənin bir sözün var e, millətin qaymaqları, ölməyəni də damlarda çürüyür, yerdə qalanları da sənin kimi şillər-şikəstlərdi. Dilinə birjə yol vətən kəlməsi gəlməyənlərsə bu gün elə keflər görülər ki, səni-məni kimisi onu heç yuxuda da görməz. Onlar hamısı söz-nağıldı... Torpaq... Vətən... Sən hansı zəmanədən danışırsan?

-Vaxt gələjək mənim kimilərinə heykəl qoyajaqlar. Qeyrətli, qədirbilən oğullar da var axı. Hamı ölüb qurtarmayıb ki! Səyavuş müəl...

Narinin istehzalı səsi ərinin sözünü ağızında qoydu:

-Söz açılıb, qoy deyim, yazıqsan. Özünü çox da üzəmə. Bəsdi o göygözə allah gözüylə baxdığın. Məlumun olsun ki, sə-

nin Səyavuş müəllimini işdən-zaddan çıxartmayıblar. Mən o vaxt janımın dərdindən sənə yalan demişdim. Şümürün vəzifəsini hələ bir pillə də böyüdüblər.

Xoş xəbər eşitməyəjeyini sezsə də:

-Narin!-deyə dirçələn Bəşirin gözündə qıgiljımlar parladı.

-Qulaq as!-arvadı onu sakit elədi,-deyirəm ki, mən filankəsəm. Deyir, o kimdi elə? Mən belə adam tanımırıam. Televizoru-filani yadına salandan sonra, həəə, deyir, deyəsən, dörd-beş il əvvəl olub belə bir şey. Nə məsələdi? Dedim ki, hal-qəziyyə belə. Gülür. Deyir, bilirsən də, mənim yanımı düşmək üçün üç gün əvvəldən qəbulə yazılməq lazımdı. Sən şükkür elə ki, burda başqa adam yoxdu, sənnənən açıq danışajam, köməkçi mənə xəbər elədi ki, nazəndə bir xanım əyləşib burda, siyahıda adı yoxdu, neyliyək onu? Dedim, hələ bir soruştursan da? Dil bilən, söz anlayan xanımlara jan qurbanı... Qaldı ki, bizim o qəhrəmanın məsələsinə, borqları idi torpaq uğrunda vuruşmaq, gedib vuruşublar. Onlar da vuruşmayanda, kim vuruşmalıydı? Vətən əldən gedirdi. Amma biz dursaq şilin-şikəstin hamısını şəhərdə mənzillə təmin eləməyə, onda Bakının adını yaxın vaxtlarda dəyişib qoyarlar şikəstlər şəhəri... İndi içi mən qarışq bütün rəsmi dairələrin - Narin bu sözü yada salıb demək üçün on jür söz dəyişib, ərinin köməkliyi ilə, axır ki, onu tapa bildi - başı jəbhəyə qarışıqdi. Hələlik bizim qəhrəmana köməyim o olar ki, hərdən özüm şəxsi yardım edəm. O da asılıdı sənnənən söhbətimizin nejə alınmasından. Əlini jibinə salıb pul eşələyir, şümür gözlərini də düz zilləyib gözümə. Sizin ailəyə bundan sonra nə isə eləsəm, bilin ki, deyir, xud sizin xatırınızə eləmiş olajam. Mən açıq danışmaçı xoşlayan adamam. Zəmanə ağırdı, gün gündən pis gəlir. Bunu sizi qorxuzmaq üçün demirəm. Bu arada çox adamlar elə ajından öləjək, görəssən. Bunu dövlət özü də indidən görür. Amma nə eləmək olar? Bir müddət çətinliklərimiz olajaq. Söhbətindən belə başa düşdüm ki, ailənin bütün ağırlığı sənin o zərif ciyinlərindədi. İndi özün bax, birjə kəlmə sözün kifayətdi ki, həm sizə burda ev alım ki, həmişə yanımızda olasan, həm də ailənizin ömürlük dolanışq məsələsi

həll olunsun. Nə deyəsən axı belə xalıqə? Zəri kənddə xəlq eləyib, zərgəri Bakıda... Hər şeyi belə tərs-məzhəbdi bu kişinin...

Qadın dayanıb mat-mat onu sözən ərinin düz gözlərinin içində baxdı:

-Bax sən belə əjlafların sağ qalması üçün jan qoymusan, Bəşir. Açıqlığını eşit, bu davada bir nəfər də olsun əjلاف ölməyib...

Çöldə yağış dünyaya divan eləyirdi...

iyul, 1997

MƏRƏND ÖLÜSÜ

-Təqribən axşam saat səkkizdə, binanın girəjəyində qarşılaşdıq onuynan, soruşdu ki, nejəyəm? Dedim, nejə olajam, hamı nejə, mən də elə. Amma əlüstü hiss elədim ki, zarafatlıq halı yoxdu. Düzdü, son vaxtlar tez-tez belə bədbin gözə dəyirdi, amma bu vəziyyətdə gördüğüm heç olmamışdı. Soruşdum, nə məsələdi, heç, deyib əlini yellədi. Nejə heç? Uşaq-zadam mən?-qonşu Rəfael müəllim bu sözləri yasa gələnlərə demişdi,-hiss elədim ki, dərdi başqadı. Göz-gözə vurub bir azdan aradan çıxdı. Yanımda kənar yoldaşlarvardı deyin, ardınca gedə bilmədim. Yuxarı qalxanda onsuz da baş çəkəjəkdir ona. Adətimiz idi, bir-iki partiya şahmat oynamamış gözümüzə yuxu getməzdi. Odu ki, çox da fərqinə varmadım.

Ertəsi, yəni hadisə baş verən gün Talibi hamidan əvvəl həyətdə süpürgəçi qadın görüb. Onun müstəntiqə verdiyi ifadəyə görə, səhər-səhər həyət-bajada heç kim gözə dəymir-

miş. Hələ heç südsatanlar da gəlməyibmişlər. İstirahət günü olduğundan elə bil hamı yatıb yuxuya qalıbmış. "Səsə başımı qaldırdım ki, yuxarıdan nə isə gəlir,-izahatda yazılıb,-elə bildim, kimsə balkondan palto-zad tullayıb. Çünkü onun qolları yana açılmışdı, həm də çox iri idi. Belə şeyləri yalnız indiki səfəh kinolarda görmək mümkündü: təqribən beşinci-altınçı mərtəbənin tuşuna çatanda elə fəryad eşidildi ki, obaşdan olmasına baxmayaraq, bir dəqiqə sonra balkonlarda uşaqlıböyüklü, bəlkə, yüzdən çox adam peydə oldu. Demək olar ki, hamısı da alt paltarında. Xoş o adamın halına ki, bu jür səs eşitməyib. Yerə çataçatda əl-qol atmağından hiss elədim ki, çalışdığı odu, başı yerə dəyməsin. Hələ heç onu demirəm ki, o, yerə nejə dəyib qalxdı. Mən onun iniltisini iyirmi, iyirmi beş metrdən də aydınja eşitdim. Elə indinin özündə də çox çətindi demək: qaramı basırdı məni bu səhər-səhər, yainki bunlar bir həqiqət idi, gördüm?"

-Çalış xatırlayasan: sən damda ondan başqa adam gördün, ya yox?-bu, müstəntiqin sualı,-bəlkə, blokdan-zaddan çıxıb qaçıblar, həyəjanlı olub, fikir verməmisən.

-Uşağam, nəyəm, məni dilə tutursunuz? Dedim ki, mən heç kimi görməmişəm. Onun ağızından qan gəlirdi, axıb çənəsinə, boğazına, köynəyinə tökülmüşdü. O da yadımdadı ki, bir-iki dəfə gözləri də açılıb-yumuldu, anjaq, mənjə, o bunu şüursuz şəkildə eləyirdi. Tərslikdən mənim də gözlərimi yaş tutmuşdu, baxırdımsa da, heç nə görə bilmirdim. Elə bilirsiz, adam o hayda-hayda belə şeyə fikir verə bilir? Siz ona görə belə arxayın danışırsız ki, o jür mənzərəni öz gözünüzlə görməmisiniz.

Müstəntiqin "niyə yaxınlaşmırın, kimdən ehtiyat eləyir-din, bəlkə, onun bir yardımına ehtiyacı vardı!" sorğusuna qadının javabı belə olub:

-Əvvəla, özünü doqquzunju mərtəbədən atanın yardıma ehtiyacı olmur. İkiñisi də, indi kimə etibar var? Elə bilirsən, tanımıram sizləri? Onda da yapışığın ki, hərgah sən düz

adamdinsa, niyə öz işinlə məşğul olmurdun? Nə burnunu soxurdun başqasının işinə? Salamatı budu, dedim, kənar durum, başımı ağırtmasınlar.

Müstəntiqin etirafına görə, hamidan çox bu xudpəsənd və lovğa qadının danişığı onda şübhələr doğurub. "Süpürgəçi olasan, o jür soyuq məntiqlə danişa biləsən?" -bu, müstəntiqin sözüdü. Sonradan məlum olub ki, bütün gözlənilənlərin əksinə olaraq bu adam, sən demə, qələm əhlimiş. Özünü dünyanın ən bədəğur taleli şairi hesab eləyən həmin qadının müstəntiqə sonunju javabı belə olub: "Deyirsiz şərəfsiz peşə... Məni buna həyat özü iki şəhid oğlu böyütməklə məjbur eləyib. Ən böyük şərəfsizlik hər yoldan ötənin altına uzanmaqdır, süpürgə çəkmək yox. Belə millət qədri bilənsənsə, çıx yollara, gör bu xalqın bajı dediyin qadınlarını elə maşınlardaja "tezbazar" deyə-deyə nejə təhqir eləyirlər. Elə eləmisiniz ki, bu millət indi birjə parça çörəkdən başqa heç nə düşünmür, nə yola da desən gedir"

Müstəntiqin fikrinjə, onun belə qara-qışqırıq salmağı həqiqəti pərdələmək niyyətindən başqa bir şey deyilmiş. Ola bilsin ki, kimsə də əvvəljədən onu bu danişığa hazırlayıb. Ümumiyyətlə, o, inanmir ki, burada kiminsə əli olmayıb. Anjaq kimin? Məsələ də elə bu sualın başındadır. Qəsdənmi, ya işin tərsliyindənmi müstəntiqin özündən başqa heç kim onun dediyini təsdiq etmir. Hətta şübhəli şəxs qismində on gün həbsə alınan Atamoğlan da - həyətdə hamının ehtiyatla davrandığı bu adam iki dəfə həbsdə olub - müstəntiqin işi bu istiqamətdə aparmaqda, qəsddə jinayət tərkibi və kimlərinsə əli olduğunu sübuta yetirmək məqsədində bulunduğunu qonşulara və dost-tanışa dəfələrlə söyləyib. "Köhnə priyomdu,-bu adam deyib,-ona çox elə lazımdı ki, kimsə özünü öldürüb. Dünəndən öldürüsün. Beləsi üçün bütün millətin özünü qırıb başa çatması da çibin viziltisi kimi boş bir şeydi. Məni butulka yeritməklə hədələyir ki, niyə bu adam gedib

özünü, məsəlçün, küçədə tramvay altına atmayıb, dənizə tullamayıb, məhz elə binanın damından atıb? Halbuki onunçün bundan da rahat ölüm yolu varmış. Özünü evdə, hamamda asmaq, vəssalam"

Süpürgəçi qadının dediklərini Talibin yoldaşı da təsdiq eləyir. Bədbəxt evdən lap obaşdan çıxıb. Adəti üzrə heç kimi narahat etməyib. İmmi deyir ki, xasiyyəti idи, vaxtsız olanda həmişə pənjələri üstə gəzərdi ki, uşaqları oyatmasın.

O, heç kimə heç nə deməyib. Təsadüfən səsə oyanmış yoldaşının: "hara belə, xeyir ola, bu səhər-səhər?" sualına əlini yelləyərək "heç, indi qayıdırıram" deməklə javab verib. Vəssalam. Onun bütün söhbəti bundan ibarət olub. Səsində həyəjan olub-olmaması barədə müstəntiqin sorğusuna da İmmi konkret olaraq bir şey deyə bilməyib. "Mən uzanmışdım, o, qapının ağzında idi. Üzünü görmürdüm. Özüm də yuxulu kimi idim. Səsi də, nejə deyim axı, elə həmişəki kimi idi"

İstintaq materiallarından görünür ki, burda başqa məsələlər də var. Müstəntiqin Rəfael müəllimlə onun, yəni İmminin öz şəxsi münasibətlərinin nejə olması üzərində uzun-uzadı dayanmasından bunun təkjə peşə vərdişi ilə yox, qasınmayan yerdən qan çıxarmaq arzusu ilə edildiyi də aydınla hiss olunur. "Qonşun deyir ki, hər gün bir-iki partiya şahmat oynamamış gözümüzə yuxu getməzdi, üstəlik onlar axşam blokun qarşısında rastlaşanda Rəfael müəllim onun kefsiz olduğunu da sezib. Bəs nə ejəb onlar həmin gün şahmat oynamamış yata biliblər? Dediinizdən belə çıxır ki, o heç Talibin halının nejə olduğunu xəbər almağa da gəlməyib. Nejə anlayaqlı bunu?" sualına ondan "mən deyə bilmərəm, o niyə gəlməyib, amma binanın işıqları o, evə gələndən təxminən on dəqiqə sonra söndü. Bizdə belə şeylər tez-tez təkrar olunur. Bəlkə, səbəb elə bu olub" javabını alıb. Bu qadın istintaq

müddətində bir dəfə də olsun Talibi adı ilə xatırlamayıb, əksər kəndli qadınlar kimi ərinə həmişə "o" deyə müraciət edib.

-Nejə bilirsiniz, bu işdə Rəfael müəllimin əli olmaz ki?

-Siz nə danışırsınız? Kim, kim, özü də Rəfael müəllim? Mən nəinki ondan, ümumiyyətlə, heç kimdən şübhələnmirəm. O öz zəmanəsinin qurbanıdı.

-Bu hələ sonrakı söhbətin mövzusudu ki, əriniz nəyin qurbanı olub. Biz açıq danışmalıyıq. Bunu məndən vəzifə borcum tələb eləyir. Deyilənlərə görə, guya, ərinlə Rəfael müəllimin arasından heç su da keçmirmiş. Bunu qonşun özü də boynuna alır. Amma məndə olan məlumatlara görə, Rəfael müəllimin ərinizə olan hörməti sizə bəslədiyi şəxsi simpatiyasına görə imiş.

Görünür, qadının aləmi bir-birinə qatajağından ehtiyat elədiyinə görə o bu fikri bir qədər tərəddüdlə deyib. Əslində əsası da varmış: yaxşıq heç nə başa düşməyibmiş kimi xeyli müdət key-key müstəntiqin üzünə tamaşa eləyib. Yalnız bundan sonra müstəntiq bir qədər açılışaraq onunla Rəfael müəllimin isti münasibətdə olduqlarını söhbətarası dilə gətirə bilib.

Onun şəhadətinə görə, qadın bu söhbəti göz yaşları ilə qarşılayıb, onu ərinin ruhuna təhqir, özünə qarşı isə şərəfsizlik adlandırıb. Belə olanda müstəntiq ona deyib:

-Sonra gej olajaq. Siz bu haqda fikirləşin. Rəfael müəllimi içəri qoymaq mənim əlimdə heç nədi. Birjə kəlmə sözünüz kifayətdi ki, əriniz, guya, Rəfael müəllimin əlindən jana doyduğu üçün bu yola gedib. Bəsdi bu birjə kəlmə!

-Siz özünüzdən başqa bu sözü deyən ikinji adam tapın, damda yatmağa mən özüm də razı olaram. Amma tapın o adamı. Xahiş edirəm. Görüm bu nə iftiradı?! Deyirsiniz burdan da baş götürüb qaçaq?!

-Bu mənim vəzifəmdı, mən hər şeyi bitdə-bitdə öyrənməliyəm.

-Olan şeyi, daha böhtanı yox!

-Yooox, sizinki ifadə vermək olmadı. Mən belə işləyə bilmərəm. Mənə siz özünüz də şərait yaratmalısınız. Nejə ola bilər ki,-deyə müstəntiq ustalıqla başqa mövzuya keçib,-özünü öldürməyi qət edən adamda, deyək ki, məsələ lap siz de diyiniz kimidi, həqiqətən, o özü özünü öldürüb, bir dəyişiklik-filan olmasın. Əgər belə bir şey vardısa, siz onu hiss eləməyə bilməzdiniz.

-Kim deyir ki, hiss eləməmişdim? Kim deyir bunu?

İstintaq materiallarına inanası olsaq, onların həmingünkü söhbətinə elə burda da nöqtə qoyulub. Olsun ki, buna söhbəti əsəbi şəraitdə davam etdirməyin qeyri-mümkünlüyü səbəb olub. Çünkü üç gün ondan sonrakı tarixli istintaq materiallarında mərhumun arvadı tamam başqa tonda ifadə verib: "Bir gün gəldi ki, dəli şeytan deyir, as özünü, janın qurtarsın. Yaman ümidsizləşmişdi. İki sözünün biri ölüm idi. Bir dəfə də oturduğu yerdə o yandan qayıtdı ki, sən allah, məni yaxşı-yaxşı ağlayarsan, anasız-bajısız oğlanam. Mən də zarafat elədim ki, sən işində ol, ağlamaq mənim boynuma. İllah da son vaxtlar o qədər belə söhbətlər eləmişdik ki, bilmirdin, nəyi zaraflatla deyir, nəyi jiddi? Onda gözgörəti nə isə baş verirdi. Bədbəxt əlini hər şeydən üzmüdü. Kor-zad deyildim ha, görmürdüm ki, havalı kimi gəzib-dolanır? Çoxu da maşından sonra belə olmuşdu. Üç-dörd gün qabaq görürəm ki, balajani bağrına basıb,- səndən heç doymadım,-deyir, heç. Qaldım belə, nə deyim? Son vaxtlar on sualdan birinə javab verə, ya verməyəydi. Bilirdim ki, bu qanqaraçılığı işə-zada görə deyil. Ora da elə belə gedib gəlirdi, xala-xətrin qalmasın. Altı aydı bir qəpik maaş almırıldı. Evdə pula gedən nə vardi, hamisini satmışdıq. Onlardan ötrü bəzən nejə peşmançılıq keçirdiyini kim bilməsə də, mən bilirəm. Təkjə televizoru satmağı ürəyindən idi.

Aax, deyirdi, qulağımız nə yaxşı dinjəldi bu mürtədlərin əlindən. Uşaqlar bir az deyingənlilik eləyən kimi, harda ki, vaxtilə televizoru qoymuşduq, orda dayanıb müxtəlif jür hoqqalardan çıxırdı, oxuyurdu, oynayırdı, prezident kimi danışırkı, siyasi şərh verirdi, növbə ilə diktorları yamsılayırdı. Daha nə oyunlar qalmırkı çıxməsin? "Bu da sizin üçün televizor. Hə, deyin görün nejədi?" Bir dəfə mən özüm də dedim ki, gərək televizoru satmayaydı, yaxşı-pis xəbər tuturduq ordan-burdan. Dedi, indiki adamlar bizim televiziyyadan onqat zəngin informasiya mənbəyidi. Ujuzjana vermişdi onu, yoxsa heç o qədər də mənə yer eləməzdi. Puluya özüne bırrəng ağ köynək, uşaqların dördünə də ayaqqabı, jorab, mənə isə qofta almışdı, vəssalam" Bu xüsusda gündəlikdə - qələmə alındığı ilk tarixlə götürülsə, onun yazılmışa başlandığının on yeddi il əvvələ gedib çıxdığı aydınlaşar - belə bir qeyd var: "Televiziyyadakı qardaş və bajılar məndən nejə rənjidə ola bilərlər ki, mən onları balalarımın ayağındakı ayaqqabıya dəyişdim. Qəşəng, balaja, əziz ayaqqabılara. Yaşasın ayaqqabılar, urra!"

Istər qonşuların şəhadəti, istər onu tanıyan digər şəxslər, istərsə də gündəlikdəki qeydlər Talibin bədbin adam olduğunu qətiyyən xəbər vermir. Əksinə, hamı onun zarafatçı, qaynayıb-qarişan olduğunu təsdiqləyir. Demək olar ki, hamı - bu işə dəxli olan da, olmayan da o sual üzərində baş sindirib ki, görəsən, durduğu yerdə Talibi bu hərəkətə nə məjbur eləyib? Deyilənlərə görə, dəfn günü dostlarından, ya qonşulardan kimsə ağızından qaçıramış ki, guya, ortalıqda borj məsələsi olub, özü də iri məbləğdə. Hadisə də elə buna görə törədilib. Amma sonradan nejə olubsa, o sözün kimin dilindən çıxdığını bir kimsə yada sala bilməyib. Hamı söhbətinə "deyirlər, guya..." kəlməsi ilə başlayır. Talibin kiməsə borjlu olduğunu kim bilməsə də, hər halda yoldaşı bilərdi, çünki onun öz xatırlamışına görə, əri qətiyyən sərr saxlayan

deyilmiş, illah da ondan. Üstəlik o burda sırr olası bir şey də görmür. Borju var. Nə olsun? Kimin borju olmayıb ki? Əjəb sözdü. Bunu heç Talibin da gizlətmək fikrində olmadığını gündəlikdəki bir qeyd də təsdiq edir: "Mən qəvvasam, borj içində üzərəm"

Borjlari olduğunu İmmi də boynuna alır, amma müstəntiqə dediyinə görə, bu, palan içidi, özü də lap o köhnəsindən. "Gizlətmək nəyə lazım, xırtdayəjən borj içində idik. Elə bu zəhri-marın ujbatından şəhərin mərkəzindəki gül kimi ev-eşiyimizi satdıq ki, gedib qıraq yerdə ujuzunu alaq, bəlkə, borjlarımızı qaytara bildik. Evi satdıq-satmadıq, heç üzümüz gülmədi. Ümumiyyətlə, bu gen dünyada allahın bir xoş gününü gördüyüm yadımda deyil. O bədbəxtin böyrəkləri xəstə, məndə də qan təzyiqi. İldə azı üst-üstə iki ay xəstəxanada yatmalı oluram. Hamısı da şəraitsizliyin, pulsuzluğun ujbatından" - İmmi söhbətin mövzusundan yayınaraq öz dərdlərini izhar eləməyi də unutmayıb.

Ötən ilin son ayında - Talib xəstəxanadan çıxandan bir həftə sonra gündəlikdəki qeyd: "İt zülmü ilə beş-üç qəpik pul qazan, o da həkimlərə qismət olsun. Gəl dəli olma görüm nejə olmursan?!"

"Bilirsiniz, mən Talibin intiharına olduqja təbii baxır və onu jəmiyyətə və həyata qarşı etiraz aksiyası kimi qiymətləndirirəm,-bunu Talibin həkim-psixiatr qohumu deyib,-hal-hazırda jəmiyyət özü stress içindədi. Bu hərəkəti hər bir kəsdən gözləmək mümkünüdü. Torpaqlarımız əldən gedib, papağımızı yerə soxublar, millət dilənçi kökündədi, ağlı başında olan bir adamin sabaha ümidi qalmayıb, gün gündən ağır gəlir - bəyəm zarafatdı bunlar? O həngamələrlə ki, indi biz qarşılaşırıq, ona sinə gərmək hər oğulun işi deyil, özü də Talib kimi ziyanlı oğulun. O nəjib təbiət üçün bu jür ölüm son

dərəjə labüb idi. Respublika bu gün Talib kimi janlı meyitlərlə ağızınajan doludu. Başı işləyənlər indi bizdə heç kimin lazımı deyil. Bir vaxtlar belələrinə artıq adamlar deyərdilər. Həmin vəziyyət yenə yaranıb. Zəmanəyə uyğunlaşanlar yaşayajaqlar, hünəri çatmayanları, azdan-çoxdan abırı-həyası olanlarla Talibin aqibəti gözləyir. Bütün günü ajqarına kitabxanaların günjündə toz udmaqla məşğul idi. Beləsinə deyən gərək, ay bədbəxt, çox elə lazımdı sənin dissertasiya yazmağın? Axırajan inandıra bilmədim ki, hətta müdafiə eləyiib doktor olsa belə, heç nə dəyişməyəjək. Xəstə adamsan, dedim, get xəstəliyinin dərdini çək. Böyrəyində daş vardi. Gəldi üstəlik də infarkt keçirtdi. Ödü də yaxşı işləmirdi. Jərrahiyə əməliyyatı sözünü eşidəndə dizləri əsirdi. Paradoksdu, anjaq həqiqətdi: qorxaq adam özündə jəsarət tapıb. Özünü doqquzmərtəbəli binanın damından atmaq sizə zarafat gəlməsin. Görün həyat bəzən adamı nələrə məjbur edir?! Hətta qorxaqları da..."

Müstəntiq də daha çox elə bu sözdən yapışib və ibtidai istintaqa ifadə verənlərin demək olar ki, hamisindən o suala javab almağa çalışıb ki, Talib binanın damında görən olub, ya yox? Bəlkə, onu bu intihara məjbur eləyən olub? Bəlkə, o özünü binanın damından yox, aşağı mərtəbələrin birindən atıb? O əmindir ki, elə belə də olub, kimsə ona qəsd eləyib, çünki Talibin ağılı başında olduğunu heç kim inkar etmir, hətta həyətdəki uşaqlar da. Bəs onda hansı haqla fikirləşsən ki, bu özünəqəsddir? Elə bir ədabaz süpürgəçinin sözünə görə? Bəs məntiq? Bəs vəziyyətin özünün diktə elədiyi suallar?

Javablar müxtəlifdir. Anjaq hiss olunur ki, ağırmaz başına dəsmal bağlamasın deyə heç kəs artıq-əskik danişığa yol verməyib. Burda başqa bir səbəb də var: verdiyi ifadədən asılı olmayaraq Talib həyata qaytarmağın qeyri-mümkünlüyünü qo-

hum-əqraba elə o iki daşın arasında da hiss eləyə bilib. Ona görə də ifadələr çox yiğjamdır, əksər hallarda "mən hardan bilim?" kəlməsilə bitir. Təkjə həkim-psixiatrin javabından başqa...

"Əvvəla, meyitdə heç bir zorakılıq əlaməti olmadığından özünəqəsd faktı yüz faizlə təsdiqlənir. O ki qaldı Talibin özünü niyə öz balkonlarından yox, binanın damından atmasına, bunun elmi izahı var. İntihar yolunu tutanların əksəriyyəti tarixən öz peşə və sənətinə uyğun ölüm intixab ediblər. Ola bilsin ki, istisnalar da yox deyildir, anjaq hələlik mən həkimlik təjrübəmdə bir dəfə də şahidi olmamışam ki, hərbçi silahını qoyub, dərman içməklə özünü öldürsün. Yaxud götürək qadınları. Onların əksəriyyəti intihar fikrinə düşərkən, nejə deyərlər, əl altda olan sirkə, aseton, xlor və ya digər kimyəvi maddələr içməyə üstünlük verirlər. Bəzən güjlü dozada yuxu dərmanları da onların köməyinə çatır. Kimyagər, əjzaçı, fotoqraflar isə adətən janlarını bezdikləri həyatdan zəhər içməklə qurtarıblar. Bax belə... Görürsünüz ki! Özünü yandırmaq çox nadir hallarda baş verir. Əksərən də qadınlar arasında. Elm bu jür adamların son dərəjə bədbəxt olduğunu çoxdan sübut etmişdir. Özünü damdan atanlar, suda boğanlar, asanlar isə dərin ruh düşkünlüyü keçirənlər və psixi xəstələrdir. Mən Talibin da ruhən sarsıldığına qətiyyət şübhə etmirəm. Anjaq burda məsələ bir qədər konkretləşməlidir. Mən bilən, sizin özünüzdə də kifayət qədər əminlik yaranıb ki, Talib ağılsız adam olmayıb. Gəlin onu da nəzərə alaq ki, bu adam neçə ilin alimi idi. Ağılsız olmayan adamin da özünü üçünjü mərtəbədən atarkən sağ qala bilmək ehtimalını nəzərə almaması qeyri-mümkündü. Deyirsiniz tramvay - həyatından bezmiş adam özünü tramvay altına atıb başqasının çörəyinə niyə bais olsun axı? Yəni buna da baş işlətmək lazımdı?

Əksinə Talıbin böyüklüyüdü ki, kimisə də qana salmayıb. Mən bir psixiatr kimi indi qətiyyətlə deyə bilərəm ki, o özünə qəsd planını dəfələrlə ölçüb-biçib, götür-qoy eləyib və hətta meyitinin də eybəjər görünməsini istəmədiyi üçün yeganə çıxış yolunu binanın damından atmaqdə görüb"

"Dama çıxış təkjə bizim blokdandı. Qapının qifilini özüm öz əlimlə asmişam. Açıq təkjə məndə olur,-doqquzunju mərtəbənin sakini, qoja Xanış kişi xatırlayır,-müəllim - o, Talıbi nəzərdə tutur - onu istəyəndə heç nə fikirləşmədim. Mən onu abırlı və nəjib adam kimi tanıyırdım. Elə qonşuların hamısı. Heç soruştadım ki, açar nəyinə lazımdı? Özü məni qabaqladı. Külək antennamı yıxıb, dedi, ona bir əl gəzdirişəm. Soruştum ki, kömək lazımdı? Yoox, dedi, elə bir şey deyil, zəhmət çəkmə. Səhər eşitdim ki, bədbəxt atıb özünü. Açıq qifilin üstə idi. Balaja kağız da elə onun yarığına keçirilmişdi. Müstəntiq gəlinjə əl vurmadım. Kağızı üç-dörd nəfərin iştirakı ilə açıb aktlaşdırıldılar. "Xanış dayı, sənə yalan dediyim üçün xəjalət çəkirəm, bağışla məni. Bizim nəinki antennamız, iki ildir ki, televizorumuz da yoxdu. Kişi kimi yaşaya bilmədik, deyirəm, bari kişi kimi ölük!"

"Xırdaçılıq eləməyə məjburam. Talıbi paltoda gördüğüm heç yadına gelmir. Jındırından jin hürkən nazikjə bir gödəkçə! Neçə illərdi bütün qışı onda çıxarardı,-bu, Talıbin iş yoldaşı Şəmsəddin Vətənoğlunun mətbuatda dərj olunan xatiratından bir parçası,-onu ölümə, mənjə, iqtisadi və mənəvi böhran, dostların soyuqluğu və laqeydliyi, bir də ruhi sarsıntı məjbur elədi. Bu hazırlı jəmiyyətimiz üçün çox xarakterik haldı və mən indi göz yaşı içərisində kədərlə sizlərdən soruşmağa mənən tam haqlıyam: respublika elmi ijtimaliyyətinin doxsan beş faizinin gündündə olduğu Talıbin həyatı, yəni doğrudan, insan həyatı idi? Buna yalnız qəlbən nəjib olmayanlar

---

dözə bilərlər - bizim kimi..."

"İndi bir dəfə çağırımişam. Deyirəm, axı niyə əsəbiləşirsən hər boş şey üçün? Deyir, nejə əsəbiləşməyim? Toya çağırırlar, gedə bilmirsən, yas düşür, yenə həmçinin. Adam bilsə ki, haçansa bunun bir sonu olajaq, özünü məjbur eləyib dözər. Anjaq indi nəyə ümid bağlayasan? Son görünmür. Dərd bundadı bax! Hamının yanında diligödək, başısağı olmuşam. Axı nə vaxta qədər? Hər şeyin bir həddi olmalıdır, ya yox? - bunu özünü o nəslin ağsaqqalı hesab eləyən, əlli yeddi yaşlı Əşrəf müəllim gileyləyir,-mən o günəjən bilmirdim ki, o, neçə illərdən bəri üzərində işlədiyi doktorluq dissertasiyasını yandırıb. Axı niyə? Səbəb nədi? Dissertasiyanın nə günahı? Sizə deyim ki, bu, jinayətdi. Xalqın olan xalqa qalmalıdır. Nejə əli gəlib buna, anlamırıam"

Bu üstüörtülü danışıqdan anlamaq olmur ki, Əşrəf müəllim jinayət nəyə deyir? Talibin hərəkətinəmi, xalqın olanın ona qalmamağınamı, yainki Əşrəf müəllimin, guya, xalqın varı hesab elədiyi dissertasiyanı bir ayrı adamın yox, məhz Talibin yandırmağınamı?

"Yanğıń!" - dekabr ayının 19-da gündəlikdə birjə bu söz yazılıb. Çox olsun ki, bu elə həmin hadisəyə işaretdir, çünkü nə qohum-əqrabadan, nə dost-tanışdan heç kim hər hansı yanğıń hadisəsini xatırlamır ki, o, gündəliyində özünə yer tapajaq dərəjədə Taliba təsir eləmiş olsun. Oğlunun - on üç, on dörd yaşı olsa da, uşağın diribaşlığına, ayıqlığına söz ola bilməz - şəhədətinə görə, tamamilə doğrudur, bu elə həmin gün olub. Onlar atasının qovluqlarını binalarının qarşısındaki avtobus dayanağından aşağıdakı iri şəhər zibilxanasında, gözdən-könüldən uzaq bir yerdə öz əllərilə yandırıblar.

"Atam mənə dedi: "Nə qədər bunlar yanib-kül olmayıb,- İbrahim xatırlayı,-xasiyyətim elədi ki, harda olsa, gej-tez ta-

pıb üzə çıxarajam. Amma indi birdəfəlik işimi billəm. Billəm ki, o, daha yoxdu... birdəfəlik yoxdu"

Oğlanın dediyinə görə, atasının ölümündə heç kəsi günah-landırmaq lazım deyil, buna elə öz doğmaları bais olub.

- Bunu müstəntiq bilir?

-O, bunu bilməsə də olar. Bilib neyləyəndi?

-Nə mənada?

Oğlanın javabından hiss olunur ki, dedikləri onun ağlinin, düşünjəsinin məhsulu deyil. İslətdiyi kəlmələrəjən elə bir şey yoxdur ki, onu kimdənsə eşitdiyinə şübhə yeri qoymasın.

-Əmim neçə ildir qapımızı açmir,-o, deyir,-dəqiqi, o, ikinji dəfə evlənəndən. Üzünü yalnız xeyirdə-şərdə görərik. Bu adamlar atadanbir, anadan ayrı olsalar da, atam ölənəjən ögey sözünü dilinə gətirmədi. Əmimi həmişə atası, ağsaqqalı yerində görmüşdü. Durub-oturub deyirdi, belə də şey olar? Bu boyda şəhərdə, iki-üç milyon adamin içində vur-tut iki qardaş ola-san, amma illərlə bir-birinin qapısını tanımayasan?! Ürək partlamasın, neyləsin?

Əşrəf atamın əmisi yerində idi. Atam ona həmişə "qağa" deyərdi. O isə atamı həmişə öz adıyla çağırırdı. "Əmin evlə-nənə qədər dünyada heç bir qardaş bizim kimi ola bilməzdi" - bu, atamın sözüdü. Deyirdi ki, dədəmgil - üç qardaş, üç bajı, arvadlı-uşaqlı bir damın altda az qala qırx ilə yaxın yaşıdlar, bir kəlmə də söz-sovları olmadı, həmişə də jan deyib, jan eşit-dilər. "Kənd ayrı, şəhər ayrı. Sən nə qoyub, nə axtarırsan? Burda adam var heç öz dədəsini tanımir, sən də başlamışan qardaşdan gileyə?" - anam bu xasiyyətinə görə atamı bir azja danlayıb-dansayan kimi kişi bilmirdi onu nejə başa salsın ki, laqeydilik təbiətinə yaddı, o, ayrı jür ola bilmir, heç özünü öldürsə də, ola bilməz. "Gör bu, avamlıqdı, ya yox?" - anam bizə baxıb gülürdü ki, həm özünə havadar tapsın, həm də atam olub-keçənləri unutsun.

İbrahimin dedikləri ilə gündəlikdəki bir qeyd arasında çox möhkəm bağlılıq var: "Arvadlar qardaşlar arasında allah-taalanın çəkdiyi sərhəd xətləridi"

Bu qeydlərin qələmə alındığı günün tarixi Əşrəf müəllimin ikinji dəfə evlənməyindən təxminən iki ay sonra ilə üst-üstə düşür. Məsələ aydınlaşdı...

-Bunun söhbətə dəxli yoxdu,-İbrahimin gəldiyi qənaət belədi. Hiss olunur, bu söhbətlərlə onun qulağını bəsdi deyinjə doldurublar ki, hər şeyi əzbər kimi danışır. Elə bunun özü də Talib haqda az şey demir. Oxşayır ki, deyingənlik son vaxtlar biçarənin qanına keçibmiş, yoxsa uşaq bunları təfərruatına qədər hardan bili bilər ki?

-Qardaşımı bu qız əlimdən aldı, halaldı ona,-o, atasının sözü ilə fikrinə davam eləyir və öz müşahidələrini deməkdən də çəkinmir,-bir az varlı-hallıdırlar deyənə qohumlar hamısı yalmanır. Məjlisdə-filanda kişi qohumlarımız əmimin arvadına "xanım" deyə müraciət eləyirlər. Lap yaşja ondan böyük olanlar da. Vay odu ki, böyründən yel ötə. Hamısı arvadiyla tula kimi kəsir yanını. Amma vaxt olub ki, anam on beş-iyirmi gün yorğan-döşəkdən qalxa bilməyib, di gəl qohumlardan heç kimin yadına da düşməyib ki, ona baş çəksin, çünki o, atamın arvadı idi, atam da ki, ömrü uzunu qəpiyə gullə atan olub. Qohumlar da vaxtında hiss eləyiblər ki, atama heç vaxt işləri düşməyəjək. Beləsinin də arvadına niyə xanım deyəsən axı? Həə, düzdü, düz deyil? Atamın öz sözüdü, həmişə deyirdi ki, üzdə özlərini mehriban göstərmək bizimkilərin köhnə peşəsidir. Söyü üzə dediyinə görə ondan heç vaxt xoşları gəlmirdi. Bir dəfə nə olub? Qohumlar hamısı bir yerdə olanda, atam deyib ki, öz jibinizdən başqa, heç nəyi düşünmürsünüz. Sizin üçün qohum-əqraba da, dost-tanış da, xalq, torpaq, vətən də - hamısı jibdi. O idi, bu idi, atamla

ağzıburuq gəzib dolanırdılar ki, bizə düşmən nə lazırm, bizimki elə öz ojağımızın başındadı. Özü qazana bilmir deyin, bizi də gözü götürmür. Guya, atam. İş o yerə çatmışdı ki, ev alanda zəng vurub gözaydinlığı da vermədilər. Hətta bir dəfə bir yaxın qohumumuz atama demişdi ki, məəttəl qalmışam sənin işlərinə, jibində, bəlkə, heç bir siqarpulu da yoxdu, di gəl özünü elə aparasan, elə bil işləyən sənsən, bekar biz. Hamımız bilirdik ki, Əşrəf əmi istəsə, atamı kefinistəyən bir işə düzəldə bilər, çünki onun yaxşı adamlarıvardı, baldızı çox məşhur bir adama ərə getmişdi. Amma o istəyirdi ki, bununçün atam ona ağız açsin. Bununla o, atamı ayağına aparmaq, qarşısında alçaltmaq istəyirdi. Bilə-bilə ki, jibində siçanlar oynasır, vaxtaşırı zəng vurub soruşurdu ki, nə var, nə yox, puldan-paradan varındı? Atamın nə javab verəjəyini əmim özü də yaxşı bilirdi, sadəjə, bu sözü onun yadına salmaqla istəyirdi ki, atam ona möhtaj olduğunu unutmasın. Elə bil atamın sıqın gəzib dolanmağından da əmim zövq alırdı, çünki belə olanda atam məjbur idi, dilini gödək eləsin.

"Ayri aləmidi Əşrəf əmin, olmazdı onnan, bu sarı murğuz gələndən sonra kişinin elə bil qibləsini dəyişdilər" - bu, atamın sözüdür. Əmimlə arvadının arasında iyirmi il yaş fərqi var. Belə şeydən xəjalət çəkməkdənsə, əksinə hələ bir az da fəxr eləyir. Nədi-nədi arvadı bir az gözəldi. Guya, üzündə plov-zad yeyəjək. Amma onu neynirsən? Qohum-qardaşdan daha o adam qalmayıb ki, ayağını qapıdan kəsməsin. Kimin hünəri nədi o səmtlərə ayaq qoysun? Nejə deyərlər, ağsaqqal kişini jilovlayıb minib belinə. Yaziq kişi qarşısında mil dayanır. Atamın da ki jini belə şeyləri götürən deyildi. Bu barədə söz düşəndə həmişə deyirdi ki, kişinin kişi yeri olmalıdır, arvadın arvad.

"Bu qısırın nəyinə aşiq olub bizim qoja, bilmirəm"- kişi az

qalırdı hirsindən partlasın, çünkü əmim öz nəslimizdən olan birinji arvadı o yana, heç gül kimi iki qızına da yiyə durmadı. Heç xəbəri də yoxdur ki, balaları harda itib-batıblar. Atamdan başqa qohumlardan bir nəfər də ayağını Bəstinin toyuna qoymadı. Get-gəlimizi heç indi də kəsməmişik. Atam belə şeylərinə görə ürəyində qardaşını bağışlaya bilmirdi bax. Düzdü, o, tərslərin tərsi idi. Belə xasiyyətdən heç mənim də xoşuma gəlmir, amma neyləmək olardı? Ona təzə xasiyyət düzəldən deyildik ki? Atam bir dəfə onlarda olanda arvadına deyibmiş ki, sən özünü bu evin gəlini kimi yox, Əzrayıl kimi aparırsan. O düşən, bu düşən arvad atamlı düzəlmədi ki, düzəlmədi. "Mən indi belə qardaşı nejə bağışlayım?-atam deyirdi,-ev alır, xəbərini dost-tanışdan eşidirəm, maşın alır, hamidan axırda mən xəbər tuturam. Harda olduğunu o-bu məndən soruşmaqdan, mən ondan-bundan soruşuram" Siz bu barədə, bəlkə də, ayrı fikirdəsiniz, amma atamı ağaj kimi elə bu dərdlər də az əymədi...

İbrahim bu söhbəti eləyəndə də mən duymuşdum ki, o, hissə qapılır, çünkü on gün sonra olan söhbətimizdə onun ağzından tamam başqa avaz gəlirdi: "Dəfn günü qohumlar bir-birinin boynuna sarılıb ağlamaqdan özlərini şəhid eləmək dərəjəsinə çatdırılmışdılar. Bəs nədi, qırx səkkiz yaşında qohumları özünü damdan atıb ölüb, gəl bir ağlamasınlar da! Sonra qonşular bizə danışındılar ki, biz bu günəjən hələ belə janiyanan qohumlar görməmişik. Bu nə möjüzə idi belə?

Mafəni, tabutu səhər obaşdan gətirib hazır qoymuşdular. Mənim tanımadığım dörd jantaraq oğlan onların yanında siqaret fışqırdırdı. Sonra öyrəndim ki, onlar Əşrəf əminin qulbehəçələridi. İnsaf naminə, elə hər şeyi qohumlarla Əşrəf əmi eləmişdilər. Xəbər çatan kimi özlərini yetirdilər. Məsjid, molla, çadır, qab-qajaq, aşpaz, ət, düyü, kartof, halva - nə lazımdı,

hamısını birjə saatin içərisində elə düzüb-qoşdular, elə bil bi-nanın o biri üzündə hər şeyi öz əllərilə hazır qoymuşdalar. Əmimdən olsaydı, dəfni də elə beşjə dəqiqənin içində həll eləyərdi. İnsafən belə məqamlarda onun əvəzi yoxdu. İndi bir yas nə çətin şey olmuşdu ki, öhdəsindən gələ bilməsin? Di gəl, gözlənilmədən işin içindən iş çıxmışdı. Müstəntiqlə polislər peyda olandan düz altı saat sonra da meyit hələ həyətin ortasında idi. Bir azdan morqdan da həkim özünü yetirdi. Bu adam o qədər idbar və iyrənj idi ki, beləsi, bəlkə, heç bütün dünyada yoxdu. Elə bil başını kərpijdən düzəltmişdilər. Dörd-künj, üstəlik də daz. Özü də nejəsindən! Qaşında, başında, kipriyində dərmana nə söz, bir tük belə yox idi. Onu görəndə hamı heyrətindən içini çəkdi. O vaxt qapıbir qonşumuz vardı, Fərrux dayı, sonra harasa köçüb getdilər, yaxşı bir söz dedi o. Dedi, bilirsən, bu adam niyə belədi?! Niyə, soruştum. Bütün ömrünü ən murdar bir işnən məşğul olan adamdan bundan artıq nə sifət gözləyirsen sən?!

"Meyit yarılmalıdır!"

İndi özünüz təsəvvür edin. Bu adam bu sözü nejə soyuq-qanlı deyir, özü də kefimizin hansı vaxtında.

-Gördün ki!-Fərrux dayı qulağıma piçildədi. Elə həmin an kərpijbaşın üstünə nejə atıldımsa, məni havada tutdular.

-Sən qarışma!-əmim dedi və məni dilə tutub qırğa çəkdi,-qayda belədi. Sonra bizim özümüzdən şübhələnərlər ki, deməli, nəsə varmış ki, meyidin yarılmağına mane olmuşuq,-bə nə bilmişdin?!

Əmimgil əvvəl həkimlə, sonra da müstəntiqlə harasa gedib qayıtdılar. Bununla da hər şey yoluna qoyuldu.

Bu arada qonşu məhəllədən kimlər tökülüşüb gəlmədi? Xəbəri eşidib lap elə yoldan ötenlər də gəlib meyidə baxıb, gedirdilər. Onun üstünə ağ mələfə çəkmışdilər. Atamı ölüyə

oxşadan da hər şeydən çox elə o ağ mələfə idi. Meyiti məsjidə yumağa aparanda həkim məni bir qırğına çəkib,-gərək bir-birimizi düz başa düşək,-dedi,-mənim də çörəyim burdan çıxır. Hələ onu da qoysalar. Orda oturub bu saat yolumu göz-ləyirlər ki, görələr nəylə qayıdırıam. Bax belə... Nə eləmək olar? Həyatın yazılmamış qanunları da var. Elə bilirsən, mənə xoşdu meyit yarmaq?

Onun ağızında bir dənə də olsun salamat diş yox idi. Eləjə kötükləri qaralırkı. Onları da görəndən sonra hiss elədim ki, bu adamlı danışmağın xeyri yoxdur.

-Yadında saxla, pul düzəldən şeyi, əstəfürullah, heç allah da düzəldəmməz. Oğullar var ki, pul qoyub lap dövlətin də qanunlarına düzəliş eləyirlər. Bu şoğərib belə şeydi!-əmim bunu mənə atamın qırkı çıxandan sonra demişdi. Sonunju jümləni deyəndə azja gülümsünməyindən başa düşdüm ki, da-ha bəsdi qəmli dolandıq, barışmaq lazımdı həyatla, həyatın hökmü belədi.

O gün əmim birinji dəfə jibimə pul qoydu və üstəlik alnim-dan da öpdü. "Bəstigillə əlaqəni kəsmə. Onlara öz bajın kimi bax, axı daha sən kişisən. Allah şeytana lənət eləsin!" Hiss elədim ki, o nejə kövrəlib. Mən də bərk qəhərləndim, bo-ğazım göynədi. Hələ indi də özümə ayırd eləyə bilməmişəm ki, o qəhər nə üçün idi? Amma görünəm ki, daha əmim də əvvəlki adam deyil. Dilinə dolamasa da, atamın ölümü ona ağır təsir eləyib. Qardaşına düzəltirdiyi başdaşından, bəlkə, bütün Bakıda yoxdu. O irəli bir qonşumuz deyir ki, oğurlamasalar, yaxşıdı"

-Söhbət ki, dəfnəndən düşdü, eşitdiyimə görə, həmin gün or-da yad adamlar da olub. Guya, ortalıqda pul haqq-hesabı var-mış, nə bilim, nə...

-Həə, onu deyirsiz?-İbrahim nəyisə xatırlayıb,-belədi o,-

deyir,-o adamı mən də gördüm. Heç kim onu tanımadı. Hardan peyda olmuşdu, biləmmədik. Atamın üçü günü gəlib çıxmışdı. Üzü belə çopur adam idi. Qohumlardan kimisə bir tərəfə çəkib ki, bəs bilirsən mən nəyə gəlmışəm? Borjumun da-lınja. Nə borj? Borj nədi? Nə vaxt vermişən? Harda? Kimin yanında? Nə münasibətlə? Talibla hardan tanışsınız? Hərif işi belə görüb əkilmək istədi. Əmim onu başa saldı ki, ayıbdı belə şey, mərhumun ruhuyla zarafat eləməzlər. Amma onu deyim ki, jibinə pul qoydu ki, bir də ayağı bu tərəflərə dəyməsin. Çopur pulu görəndə az qaldı əmimin əllərindən öpsün. Biz onda başa düşdük ki, onu bu qapiya gətirən nə imiş.

Ümumiyyətlə, söhbət borj məsələsinə qalsa, bunu elə İbrahim özü də boynuna alır və deyir ki, o biləni, bütün bu müsibətlər hamısı elə o borja görə imiş. Bunu anası da yazılı surətdə izahatında bildirib ki, vaxtilə onların borju olub, özü də kalan. Sən demə, Talib iyirmi il növbəyə dayanıb şəhərin mərkəzinə yaxın bir yerdə aldığı dördotaqlı mənzili də elə borja görə satıbmış.

"Ujuz olsun deyə gedib elə ujqarda ev aldı ki, qayıdır də-də-baba kəndimizə getsəydik, bundan min pay yaxşı olardı. Axşam saat altıdan sonra o səmtə avtobus işlədiyini bir adam görməmişdi. Hamı kimi elə biz də it zülmü çəkirdik. Amma söhbət bunda deyil. Evi satandan sonra bir qəpik də olsun borjumuz qalmamışdı. Bilirsiniz, bir vaxt borj yiyələri qapımızı o qədər döymüşdülər ki, o həmişə deyirdi, qorxuram, bu qapı ortadan deşilə. Elə ki, köçdük, qulağımız dinjəldi. Sanki harda olduğumuzu da unutmuşduq. Üstəlik əlimizdə beş-üç qəpik pul da qalmışdı. Dostları haqq-nahaq onu məjbur elədilər ki, nə qədər pulu dağılmayıb, gedib maşın alsın. Həm ayağını yerdən götürər, həm lazımlı olsa, taksi kimi sürər, həm də bəd-

ayaqda yenə puldu, satar.

-Elə bir o qalmışdı! Talibin taksi sürməyi çatmirdı!

Çox nəm-nüm eləsə də, axırı, onu razı sala bildilər. İnsan-fən, yaxşı da maşın çıxmışdı. Elə vurulmuşdu ona, az qalırdı gejə də gedib yatsın içində"

"Maşın mənim paltom, ayaqqabım təkərlərmiş!" - Talib məsələyə gündəliyində bir az ayrı jür yanaşıb,-bu, hayif ki, hər şeyin sonuna düşdü".

Son! O, bu sözü nə mənada işlədib, anlaşılmır. Bəlkə, maşınının gej olduğuna eyham vurur? Kim bilə, bəlkə də, bu, həyatın başa çatlığına üstüörtülü işarədir? Hərçənd ondan sonrakıyla həmin qeydin tarixi arasında təxminən dörd aya qədər zaman məsafəsi durur, anjaq o, axırnjıdır, gündəlik elə həmin qeydlə də başa çatır: "Bu da son! Həyatımın polyar kimsəsizliyi. Mən Talibəm, dərk edəməz daha bir kimsə məni..."

"Bir aydan sonra maşınını arxadan vurub əzdilər,-İmmi xattılar,-heç iki-üç ay keçməmiş bir başdanxarabın biriyələ toqquşub, özü də yaralandı, üstəlik də nə qədər xərjə-xəsarətə düşdü. Elə o dağılan əlindəki qəpik-quruş da dağılıb getdi. Yataqdan duranajan, sağ olsun dostları, düzəldirmişdilər maşını. Amma ta qismət olmadı sürsün onu. Gejə dayanajaqdan oğurlamışdır. Yazıçı yan üstə qoydu o xəbər. Çox özünü ora-bura vurdu. Xəbər eləmədiyi yer qalmadı. Kimdən ki, şübhələnmişdi, çağırıb özü ona demişdi ki, başı bədəninə ağırlıq eləməsin, gedib otursun yerində.

-Elə eləmə ki, gejə ilə arvad-uşağıını da yox eləyək. Sən, deyəsən harda olduğunu hiss eləmirsən. Bura Bakıcı.

Düzü, gözü möhkəm qorxmuşdu o sözdən. Durub-oturub təkrarlayırdı öz-özünə. Deyirdi, birdən bu namərd balaları,

doğrudan, uşaqlara bir xətər-zad yetirər, gərək onda el içində baş saxlamayam. Oydu-buydu çəkilib oturdu yerində. Polis də onu xəbərdar eləmişdi ki, o adamlarla düz sarısin, yoxsa xeyir görməz. "Polisin öz əli var, yoxsa belə at oynada bilməzlər, kür-küçüklər yaman qudurublar" - bu, onun sözüdü. Soruşdum ki, indi fikri nədi, neyləmək istəyir? Gülə-gülə:

-Darıxma,-dedi,-yazajam bunu gündəliyimə, qoy heç olmasa tarix qarşısında xəjalət çəksinlər!

Düzü, mən onu heç vaxt belə yazıq görməmişdim"

O ağır və üzüjü günlərin qisasını Talib öz aləmində birjə sözlə alıb: it! "Ayaqqabımı itlər oğradılar. Paltosuz qaldım" Vəssalam.

"Əvəzində janı şəkər tapdı,-arvadının izahatındandır,-son vaxtlar elə olmuşdu ki, bəzən bir gejədə iki-üç dəfə təjili yardım çağırmaçı olurduq. Həkimlər hamısı onu tanıydı. Son vaxtlar daha onlar da gəlmirdilər. Qapıdan nə qədər pulsuz qayıtməq olardı? Yanlarında xəjalət olmuşduq daha. "Mənim dərdlərimin ən böyüyü xəjalət xəstəliyidi" - bir az özünə gələn kimi belə deyirdi. Son vaxtlar təzyiqi ürək ağrısına qarışmışdı, mədəsi bir tərəfdən divan eləyirdi. O biri tərəfdən də şəkəri, nə bilim nə... hansını deyəsən? Birdimi, ikidimi? Deyirdi, nəyə deyirsiniz dözüm, amma bizi bu kopoyoğlu pulsuzluq qırjaq"

Bu ağrı gündəlikdə də öz ifadəsini tapıb: "Mən bismillah, pul jin!"

Müstəntiqin:

-Bəs bu ailənin dolanışıği hardan olub axı, çox maraqlıdır,-sualına İmminin javabı belə olub:

-Bilirsiniz, bir ara bu diplomlar, dissertasiyalar çox dadımıza çatdı. Ujuzjana, su qiymətinə yazırı deyin müştərilər özləri axtarıb tapırdı onu. Şükür, çörəkpulu da pis çıxmırıldı, son-

ra ki, ara qarışdı, onlar da seyrəldilər. Amma onu deyim ki, o günlər od-alova dönürdü. Nədi, nədi, beş qəpik pul qazansın. Onun hesabına çörək yiyəsi olanları bu gün sizə adbaad saya bilərəm ki, axşamajan televiziyyadan xalqa elm və mədəniyyət dərsi keçirlər. Onlardan elə yeddi nəfəri professordu. Bu millətin də evi elə ona görə yıxılıb ki, elmin, sənətin meydanı belələrinin ümidiñə qalıb. Onu belə şeylər bezdirdi bax. Bir dəfə nə oldu? Biri gəlmışdı, kalan da pulu vardi. Danışığından hiss olunurdu. Nə illah elədisə, o, daşı ətəyindən tökmədi. Bilirsən, dedi, qardaş, bu xalqın qarşısında mənim də günahlarım az deyil. Dursam, saymağa, elə böyük bir savadsızlar ordusunu mən özüm yaratmışam. Bəsdi, daha günaha batmaq istəmirəm. Bilirsinizmi, bezmişdi, iyrənmişdi, hər şeydən. Daha heç nə çəkmirdi onu. Heç nə. ... O ki, qaldı onun özünü damdan atmasına, bayaq o sualı verdiniz, mən sizi inandırıram ki, o bu hərəkəti edəndə də bizi fikirləşib. Özünə qarşı o qədər səliqəli və diqqətjil idi ki, heç meyitinin də eybəjər görünməsini istəmeyib. Handa-handə bir qız-gəlin səliqə-sahmanda ona çatardı. Sonralar bu haqda çox fikirləşmişəm ki, nə yaxşı özünü asıb eləmeyib, ya yandırmayıb? Həmişə də javabını bunda görmüşəm ki, bununla o bizə ən ajı, ən dəhşətli bir xatirə qoyub getmiş olardı. Qonşular yüz də desə, özümü inandırıa bilmirəm ki, o özünü damdan atıb. Nə dam? Həyətdə jamaati aralayıb meyitə baxanda elə bil yuxuda görürdüm onu. Uşaqların da, elə özümün də xatirimdə o jürə qalıb.

İbrahim də anası deyən fikirdədir. Günü bu gün də o qəna-ətdədir ki, atasının ölümündə qəribə görünən heç nə yoxdu, bu yalnız onu tanımayanlara təəjjüblü gələ bilər. Dediyinə görə, bunu hadisədən sonra hiss eləyib, amma daha birdəfəlik yeqinidir ki, atasının ölümü bir günün, beş günün söhbəti

deyil. O hər gün, hətta saatbasaat, dəqiqəbədəqiqə öz ölümünə yaxınlaşmış...

"Sadəjə, biz bunu vaxtında hiss etməmişik. Bu qəziyyədə məni yaxıb-yandıran birjə o idi ki,-bunu İbrahim mənə demişdi,- atamın ölümü çox ujuz ölüm oldu. Bilmirəm, siz o süpürögəçi qadını tanıyırsınız, ya yox, atamın son dəqiqələrini o öz gözü ilə görüb. Sonralar atamın işini aparan müstəntiq onu, guya, hansısa kobud davranışına görə o işdən də çıxartdırıb. Təsəvvür edirsiniz, süpürgəciliyi də ona çox görüblər. Sözüm onda yox. O mənə dedi ki, "Sabahın sorağında" qəzetini tapıb oxuyum.

Atam haqqında yazı var idi orda: "İtlər hüjum çəkir" Bu güñəjən onu heç anama da göstərməmişəm. Bilirəm ki, ürəyinə salandır. Daha bunu ona deməyin nə mənası?

Qəzətin, demək olar ki, bir üzünü tutan yazıda - orda Talıbin istintaq materiallarından götürülmüş dörd şəkli də öz əksini tapıb - bəzi sətirlərin altından qırmızı qələmlə dalgalı xətt çəkilib. Həmin jümlələr bunlardır:

"Zibilxanadakı iki aj it qanı görən kimi özlərini ora yetirdilər. Mırıldşa-mırıldşa anası ölmüşün üz-gözünü, boyun-boğazını birjə saniyədə qandan təmizlədilər. Birjə ağ köynəyinin ləkəsi getməmişdi. İnanmazsınız ki, itlər onun ağız-burunu diri-diri yalayırdılar. Jamaat töküllüşüb gələndə də janı hələ üstündə idi. İsti, təzə qan görmüş aj heyvanlar ondan əl çəkmək bilmirdilər. Onları nə zülmlə qovdular, bir allah bilir.

İtlər Talıbü diri-diri yalayırmışlar, təsəvvür eləyirsinizmi, diri-diri..."

GƏLİN

Ucları gərilmış qanadı xatırladan hündür, gümüşü elektrik dirəklərinin gur işığında gündüz olduğundan heç də az parıldamayan qara rəngli iri avtomobilin qapısı açıldı. Ordan düşən adam - o, sıq geyimli, ucaboy, gənc bir qadın idi - yaxşı işıqlandırılmış kimsəsiz xiyabanı ötüb hündürmərtəbəli iki təndürüst binanın arasındakı qaranlıq, ensiz kecidə doğru yönəldi və çox çəkmədi ki, yaraşıqlı, qıسابogaz çəkmələrinin taqqıltısı ilə birlikdə gecənin zülmətinə qarışib yox oldu. O, qonşuların o qədər də dərindən bələd olmadığı, bu yerlərə təxminən dörd il əvvəl köcüb gəlmış xəstə Fəzlin gəlini idi.

Maşın yalnız o, gözdən itəndən sonra gedиш-gəliş olmayan yolda tükürpədici fitəbənzər xırçılı ilə geri döndü və yaq içində hərəkət edirmiş kimi səssizcə, amma iti sürətlə şəhər camaşırxanasına doğru istiqamət aldı.

*****

Qapının zəngi çalındı, astanada dayanan gəlin özü ilə içəri sopsoyuq və tərtəmiz qar havası da gətirdi. Ondan boyunu xəzli, qət təzə dəri plaşın iyi qarışq bihuşedici ətir qoxusu da gəlirdi. Üz-gözlərində xəstəlikdən əsər-əlamət qalmayan balalarının bir-birinə aman vermədən, sevincək halda qabağına yüyürməyindənmi idi, qayınatasının gözə gümrəh dəyməyindən, ya özgə bir səbəbdən, o özü də bu gün həmişəkindən daha şən və qıvraq görünürdü.

Fəzl hər dəfə qapını açanda özünü heç nədən xəbəri olmayan kimi aparır və bir dəfə də olsun gəlinin gözünün içində baxmırıldı. Bilirdi ki, onun bildiklərini qadın da bilir. İntəhası

nəinki ona gözün üstə qaşın var, deyir, hələ üstəlik hər gün işə gedəndə səhər-səhər yaxşı yoldan savayı, xeyir-dua da arzula-yırdı. Daha işin o məqamı deyildi ki, durub hələ bir xəcalət də versin. Onu bu yola sürükləyən kim olmuşdu? Təkcə biqey-rət oğlumu?

Həmişə də haqq-hesab dəqiqləri gəlini günortalar işə gedəndən, bir də gecələr hamını yuxuya verib, dərd-qəmiylə iç-içə qalandan sonra başlanırdı. Özü də necə? Yəni, doğrudan, onların ayrı bir yolu yox idi? Yəni, doğrudan, gəlin indi bu ailənin çörək ağacı idi? O olmasa, milçək kimi ailəlikcə acından qırılardılar? Daha onda nə dağa-daşa düşür? Deməli, bəla al-lahdan gəlib. Heç özünü yormağına dəyməz. Olub-keçənlərə dinməzcə və şərəfsizcəsinə göz yummalıdı, vəssalam! Onsuz da bilən bilir, iş nə yerdədi.

Nə müddət idi, qoca bu minvalla ömür sürür, canüzən sor-ğu-suallın əlindən baş tapmayanda isə daha çox ona közlənirdi ki, niyə axı başqları qeyrətdən dəm vuranda o ya ağızına su alıb durur, ya da səssiz-səmirsiz sıvişib aradan çıxır ki, xoşagəlməz söz eşitməsin. Bəyəm o, başdan-binadan belə idi? Bəyəm anadan elə-belə, dilsiz-ağızsız doğulmuşdu? Beş-on il əvvəl nəriltisindən, gurultusundan yer-göy titrəyən, bəlkə, heç o olmamışdı?

Tərslikdən də, bu çək-çevirlər bir qayda olaraq, həmişə taleyə boyun əyməyə gətirib çıxaran sonluqla bitirdi: "Niyə yi-xılıb ölmürsən, qoca əbləh?! Hansı günün yaşayırsan? Onu gözləyirsən ki, cəmdəyinə tüpürsünlər?" Neçə illəridi bu səs, onu dəng eləyir, səhərəcən yatmağa qoymurdu.

Ailənin qara günləri başlananda iş söhbətini gəlin özü ortaya atdı. Daha nə eləməli idi: ev satılmışdı, ər türmə, qayınata çarpayı dustağı idи, baldızlarından savayı, bir adam qapılarını döyüb demirdi ki, burda ölü-qalan var, ya yox? Bir isbatlı güzəranları olmaya-olmaya neçə il idi, qarışqa yuvasına

yem daşıyan kimi, əllərinə düşəni dədə evinə daşımaga məşğul idilər. Söz yox, er-gec bunun bir sonu olmalı idi. Hələ vaxtaşırı türməyə ayaq döymək, itin-qurdun saqqalının altından keçmək, dəmir qapıları açmaq üçün də nə qədər pul tərləməli olurdular. Əslində, onlara fərsiz qardaşın damda oturmağından da çox, atalarının yatağa düşməyi yer eləyirdi. Nə qədər ki, Fəzl ayaq üstə idi, ehtiyacın nə olduğunu hiss eləməmişdilər. O özünü oda-közə vurur, qılınca çapar, balalarının arzu-istəyini yerinə yetirməyincə dinclik tapmadı. Hami allah şahidi idi ki, Fəzl kasibca canı ilə üç övladı oxudub boyabaşa çatdırana, ev-eşik yiyəsi eləyənə qədər onlara gözünün yağını yedirtmişdi. Veysin toyundan isə, ümumiyyətlə, danışmağa dəyməzdi. Hələ də var ki, o ziyafətin söz-söhbəti dil-lərdə gəzir. Dost-tanış, qohum-qardaş məsləhəti Fəzldən alar, elçiliyə onu aparar, barışq lazımlı olan yerdə birinci onu axtarırıb tapardılar. Amma bu adam indi nələrə möhtac deyildi? Allahın işinə bax ki, onu bir başqası yox, öz nankor övladı diz üstə qoymuşdu. Ona görə də onu damdan qurtarmağın davası gedəndə buna ən çox müqavimət göstərən Fəzl oldu. Haramzada oğulun layiq olduğu cəzanı almasını hamidan çox o özü istəyirdi. Deyirdi bəs belə ola, aqlı başına yiğila, yoxsa o düzələn deyil. Di gəl, həmişə olduğu kimi, el qınağı bu dəfə də hər şeyi üstələdi...

Birinci evi satdılar. Ancaq tezliklə məlum oldu ki, oğlanın qapısı allahdan bağlanıb. Deyən olmuşdu ki, işi birdəfəlik xətm eləməkdən gözlərini çəksinlər. Az işlə qurtara bilsələr, şükür eləsinlər.

Bəli də, həngamə qabaqda imiş ki! Həm evdən-eşikdən ol, həm də istəyin gözündə qalsın. Fəzl iş işdən keçəndən sonra başa düşdü ki, ondan ayrı yolla pul qopara bilməyəcəkləri üçün tovlayıb evini satdırıblar. Əlində pul ola-ola nəyi bəhanə edə bilərdi? Yoxdan allah da bezardi. Amma ola, qızırqa-

lanıb, uşağı əlinlə dama yollayasan, bunun adı tamam başqa şeydi.

Satlıqdan qalan pulun bir qəpiyi də ələ gəlmədi. Necə deyərlər, saqqaldan götürüb bığa qoydular. İntəhası iş bununla da bitmədi. Oğul dama, onlar isə yeni yurda köçdülər. Di gəl təzə ev Fəzlə düşmədi. Gözdən-könüldən uzaq olmayı bir yana, havalar soyuyan kimi küncləri kif basdı. Nəmişdən qaranın divarların təkcə kağızı yox, boyası da soğan tək soyulub töküldü. Evi geri qaytarmaq söhbəti də qeylü-qalsız ötüşmədi. Payızda yatağa yixilan kişi şeytana lənət oxuya-oxuya bir də novruzdan sonra ayağa qalxa bildi. Kaş təzə məhəllənin dərdləri elə bununla qurtarayıdı: günlərlə su, saatlarla işiq üzü görmürdülər. Olub-qalanları da dava-dərmana gedirdi. Yaza iki dəst yorğan-döşək, bir cüt xalça satıb qarını müalicəyə göndərdilər. Dəyəri olan xırda-xuruş nə varsa, onun da axırına çıxdılar. Arvad növbə ilə həmail, boyunbağı və üzük-sırğası ilə də vidalaşmalı oldu. Hələ üstəlik nə qədər də xərc-borc elədilər ki, bəlkə, Veysin köhnə borclarını bağlaya bilsinlər. Bir qarın yemək tapmağın özü belə ailənin ən qəliz işlərindən birinə çevriləmkədə idi. Ehtiyac qapını indi elə-belə yox, ən zəhlətökən qonaq kimi döyməyə başlamışdı. Özü də günü gündən daha şiddətlə.

-Boyun əti-zad deyiləm ki? Niyə işləmirəm? Kimdən əski-yəm?-gəlin ailənin təəssüb və qayğısını çəkmək növbəsinin ona çatdığını hiss edən gün demişdi bu sözü.

-Nə qədər ki, mən ölməmişəm, elə şey olmayıacaq,-hələ bığçaq sümüyü dirənməmişdi deyin, Fəzl təslim olmaq fikrində deyildi. Qəhərdən boğula-boğula piçildasa da, o bu sözləri bu balaca ailənin qanunu kimi qəbul olunsun deyə, söyləmişdi. Amma kor da görərdi ki, onları hansı aqibət gözləyir? Qəpiyə güllə atmaqları azmış kimi, o yandan da Veys ismarıcı ismaric üstən yollayırdı ki, təzə evi də satmalı olsalar, onu o xaraba-

dan qurtarsınlar. Bir qələtdi eləyib. Başını daşın yekəsinə döyüb. Gəlib onlardan ötrü nələr eləyəcək, o bir allah bilir. Arvadını da yaddan çıxarmayan boşboğaz qayıdan gündən onun başına parvanə tək dolanacağını vəd eləyirdi.

Gəlin bircə həftə işə getdi və çörəkpulundan başqa, evə xırda-para xərclik də gətirdi. Evdə elə bilirdilər, daha əppəkləri quyudan çıxıb. Hər şey bir yana, heç olmasa acıdan ölməzlər. Gözü son beş-üç ildə xəstəlikdən ayılmayan qarı boyuna təzəcə uşaq düşmüş qız anası kimi sevinir və elə bilirdi, həbikinəsi vaxtında çatsa, əldən gedən cavanlığı da yenidən qayıdacaq. Amma o fərəhin ömrü gəlin bir daha işə ayaq qoymayağın bildirən növbəti səhərlərdən birinəcən çəkdi. O, Fəzlin aramsız suallarını səbrlə dinləsə də, bir kəlmə də dillənmədi.

-Allah bizi bu günə salanın evini yıxsın,-deyən Fəzl həyatın bərk-boşunu görməyən bu gözəl qızın zərif al yanaqları ilə axan isti damlları köksündən gətirənin nə olduğunu qəfildən başa düşdü. Xeyli keçəndən sonra özünü cəmləyib, dodaqları əsə-əsə:

-Bağışla, qızım,-deyə bildi,-hər şeyi mən elədim! Sən o qədirbilməzin yemi deyildin. Elə oğulun boyunu yerə soxum. Gərək sən bu evin nazəndə xanımı olaydın.

Veys tutulanda çox az adam tapılardı ki, buna təəssüflənmiş. Elə gəlin özü də. Əri daha nə qanlar qalmışdı onlara ud-durmasın? Hər gün özünü dəlioğlanylığa vurur, əlinə düşəni içkiyə verib tuluguña yiğir, evdəkiləri incidir, nə bildi, eləyirdi. İllah da son vaxtlar hamını dərdəcər eləmişdi. Qarı ilə qoca səhərdən-axşama deyinir, təkcə günlərinin deyil, yeyib-içdiklərinin də zəhər olduğundan yana-yana danışındılar. Yalnız gəlin qorxusundan cinqirini çıxarmır, səbr və hövsələ ilə hələ də yaxşı nəsə olacağını gözləyirdi. İndiyədək elədiyi bütün cəhdlər boşça çıxmış, əvəzində o, ərindən yalnız hərbə-qadağa və təhqir görmüşdü. Elə birinci dəfədən - bu, ilk övladları

dünyaya gələndən bir ay sonranın söhbəti idi - başqasının yanında olduğundan şübhələnən qadın ərköyünlənib qapını onun üzünə gec açdığını görə yumruq yeməli olmuşdu. O vaxt qız döyülüb-söyülməyinə razi idi, təki aradakı pərdə götürülməyəydi. Yarızarafat-yarıgerçək həmişə əri üzünə vururdı ki, onu atası bəyənib alıb. Elə eləməsin, hər şeyə birkərəmlilik tüpürə. Onsuz da yaşayışı bir yaşayış deyil. Bəlkə də, o bu-nu sözgəliş deyirdi, bəlkə də, yox, bu, onun həqiqi ürək sözü idi, sadəcə ayrı cür demək sərf eləmədiyindən, bu yola əl atır, bəhanə gəzirdi görsün, necə eləyə bilər ki, arvadı onun haralarda olduğu ilə maraqlanmasın, qazancının hara getdiyindən bir kimsə xəbər tutmasın.

Fəzlə olan hörməti dilinin kilidi olsa da, gəlin bu sözləri bir dəfə qulaqardına vuranda o biri dəfə mütləq ürəyinə salır, günlərlə üzü gülmürdü. Bir hoqqa da, bu tərəfdən çıxmış ol-sayıdı, heç kim deyə bilməzdı ki, bundan sonrakı taleyi necə olacaq. Uzun sürən ixtilaf axırı ona gətirib çıxardı ki, Veys qoca ata-anasının ürəyinə əməlli-başlı şübhə toxumu səpdi: "Bu da sizin şirindilli mələyiniz"

Əslində Veys bu sözü bir başqasına yox, məxsusi olaraq atasına eşitdirirdi. Bəs nədi? Evə bivaxt gəlməyin üstündə də qanqaraçılığı salarlar? Görünməmiş şey! Axi o, kişidi, özgələrindən fərqi də orasındadı ki, nə vaxt gəlib, nə vaxt getməyi o özü müəyyən eləyir. Bu barədə bir kimsə ilə məsləhətləşmə-yə fikri-zadı da yoxdu, onu bilsinlər. Axi nə istəyirlər? Ac qalmırlar, çilpaq qalmırlar. Beş nəfərdən pis olsa da, on nəfərdən ki, yaxşı dolanırlar. Qaldı ki, bu məkrli qadına, qoy çox da özündən çıxmasın. Elə bilir, gözəldi, qabağında mil duracaqlar. Ondan da gözəlləri var. Bahh, bilməmişdik!

-Nə var axı beləsinə, sabah da başqa bir şey uydurub danışacaq,-deyəndə dünyanın bütün vələdüzna adamları kimi onun da məqsədi ata-anasını indidən eşidəcəkləri hər hansı xəbərə hazırlamaq idi. Yəni çox da avam olmayıñ. Adama

çox şey deyərlər, daha hər deyilənə inandın, nə oldu?

Fəzl dünyanın hər üzünü görmüş adam idı. Lap son anda başa düşdü ki, dəyənəyin firıldağı nədi. Bununla belə yalnız onuca dedi ki, gəlinə şər atmasın. Bu da o dəfəki deyil...

O şey ki, atası eyham vururdu, o, Veysin sarı simi idi. Bircə o barədə söz düşəndə dilini farağat qoyur, dinib-danışmırıdı. Yoxsa kəsik baş kimi susmaqla işi yox idi. O vaxt, yəni birinci dəfə evlənmək söhbəti ortaya çıxanda nə az-nə çox, düz bir il evdəkilərin burnuna duzlu su qoyub, zor-xoş, axırı dediyinə yetmişdi.

Dava da nə dava? Fəzl oğul yapışan yerin onlarlıq olmadığına işarə ilə demişdi ki, bu biz girən boyunduruq deyil. Yoxsa, guya, o, nə deyirdi ki? Oğlunun evlənməyini istəmirdi?

Veys hər deyiləni peysərə verir, heç kimlə razılaşmır, hamı ilə hədə-qorxu dilində danışındı. Çox nəm-nümdən sonra axırı Fəzl də sözünü geri götürəsi oldu. Binəva qorxurdu, oğlu gedib başından yekə qələt eləyə, el içində biabır-caiz olalar. Oğlanın da ehtiyatı ondan idi ki, köhnəlik hələ də damarından çıxmayan atası orda-burda boyunduruq-zad söhbəti sala, el-aləm qarşıq bir-birinə. Bəs nədi, olmadı elə, oldu belə, birdən o köntöy söhbət qız evinin qulağına çatsayıdı, deməzdilərmi, ay filan-filan şüdə, bu cür sanballı yerə girişməyiniz bəs deyil, hələ bir artıq-əskik də danışırsınız? Yoxsa onlar kimi? Hər şeyi öz kəndlə arşınları ilə ölçürlər. Daha fikirləşmirlər, bir adsanları yox, çıxdıqları yerə bax, amma rişxənd eləməklərindən də qalmırlar. Əcəb işdi, vallah!

Fəzlin dedikləri yerini aldı: Veysin evlənməyi ilə ayrılmagiının arası vur-tut bir neçə ay çəkdi və o müddət oğlanı dəyişib, eyzən başqa bir adam elədi. Pişik kimi kürəyini yerə verməsə də, necə peşman olduğu göz qabağında idi. Cəmi bircə dəfə qeyrətə gəlib özündən çıxmağının da axırı o oldu ki, iki dişindən keçməli oldu. Aparıb dərsini elə verməmişdilər ki, bir də

o cür qələtlər eləyə. Bütün günü qanıqara gəzər, evdə tapılmaz, yüz sualdan birinə cavab verər, ya verməzdi. Nə qədər olmasa, Fəzlin də gözünün odu alınmışdı. Ona görə yox ki, bu sevdanın sonu olmadığını əzəl başdan bilirdi və sözünü də demişdi. Qorxusu ondan idi ki, aparıb uşağı təzədən danaboyun eləyələr, o da gedib xəcalətindən özünə qəsd-zad eləyə. Geri qayıtmaga üzü, irəli getməyə isə yolu olmayandan bunu gözləməyə nə vardı ki? Özü də yaşın o dəli-dolu dəmlərində.

-Papağınızı göyə atın ki, siznən evə şəriklik söhbəti eləmirəm,-evdən gedən gün o fitnə-fəsad dağarcığının dediklərini eşidəndə Fəzl hər şeyin belə sakitçiliklə qurtardığına min yol şükür elədi. Bu gedişin səbəbinin oğluna ikilikdə deyildiyini də bilsəydi, heç dərdi olmazdı: "Başına yaylığım. Ə, sən də kisişən, payını o-bu yeyən xoşqeyrət!"

Fəzl il yarımla ərzində baş verənlərin sonunda oğlundan cəmi bircə şey soruşdu:

-İndi bildin, boyunduruq nədi?

Bir ildən sonra o, dədə-baba kəndinə, indiki gəlininin elçi-liyinə gedəndə gözəl günlərin hələ irəlidə olduğuna ümidli idi. Axı doğrudan da: nə olmuşdu, bəyəm hər şey bitib tükənmüşdi? Nəyə görə yaxşı nə varsa, hamısı keçmişdə qalmalıydı? O özünü də, evdəkiləri də inandırıa bildi ki, xoşbəxt günlər hələ qabaqdadı, ümidi lərini itirməsinlər. Oğul ona deyərəm ki, büdrəsə də, yixılmasın, özünü cəmləyib ayağa qalxa bilsin. Dost var, düşmən var. Min yerdən adama göz qoyurlar. Nə olub, dünyanın sonu-zadı deyil ki!

Bir müddət hər şey necə də yaxşı oldu! Hamı Fəzldəki ağıla və iradəyə heyran olduğundan söz açır, ailəsini daim yumruq kimi saxladığından danışındı.

-Elə bilirsən, goruna qurban olduqlarım o sözü havayı de-

yiblər ki, elini hürküt, axsağından yapış?!-Fəzl bu sözü çoxdan görmədikləri, amma həmişə həsrətini çəkdikləri günlərə işaret ilə Veyşə demişdi. Orasını da demişdi ki, əgər vaxtında onu eşitsəydi, başları bu qovğaları çəkməzdi də.

Əgər o yalan deyilsə ki, nəzər deyilən şey var, onları, doğrudan, gözə gətirdilər. Özü də bu dəfə tüstü od olmayan yer-dən çıxdı: Veys qumara qurşanıb... Düzdü, o, evdən heç nə aparmırdı, amma o var ki, daha evə də gətirmirdi. Ailənin bütün dərd-sərini Fəzl özü çəkirdi. Özü də elə-belə yox, kotan kimi...

Onun hiss elədiyinə görə, hər dəfə uşağı ütüb buraxırdılar. Gec də olsa, bunu hərifin öz iştəklərindən başa düşdü: evə yetər-yetməz araya şuluq salar, dilxor olduğunu gözə soxar, qəs-dən hay-küy qoparardı ki, heç kim onunla haqq-hesab çəkməsin. Arvadıyla ilk yumruqlaşmadan sonra isə bu, adicə vərdişə döndü. Veys bu faşır qızı yola vermir, incidir, həftə səkkiz, mən doqquz gözlərinin altını göyərdirdi. Fəzl çox sonralar bildi ki, arvadının qır-qızılını, daş-qaşını evdən əkişdirən də odu. "Belinə çöpdən dirək, a belə oğul!" Fəzl deməyə ayrı söz tapmadı. Bir az da dərinə getsəydi, kim boyun ola bilərdi ki, ortaya ayrı bir qəmbərqulu çıxmayacaq, onsuz da münasibətlər günü-gündən qəlizləşirdi. Faşır, olub-keçənə tüpürüb susmağa qərar verdi. İstəmirdi, ailəsinin sırrı aləmə car olsun.

Yalandımı o söz ki, itin iyiyəsi varsa, qurdun da allahi var? Axırda onu elə bu dilsiz-ağızsız, gözəl qızın da ahi tutdu: Veys adam biçaqlayıb dama düşdü.

Fəzl həm də ona yanındı ki, niyə hər şeyin növrağı belə tez və heç nədən pozuldu? Özü də yenə naxələf oğulun ucbatın-

dan. Bir nəfərlə bir kəlmə sözü olmayan bu adamı niyə axı itin-qurdun ayağına verdi bu nankor övlad? Niyə qoymadı öldüyü yerdə ölə? Bu qoca çağında lazım idi ora-bura ayaq döyüb, qapılarda can çürütsün?

O yalnız ehtiyac ailəni dilənçi kökünə salanda - onda qarı yarımlı idi, ömrünü onlara bağışlamışdı - dilə gəldi və gəlinini arxayın saldı ki, onu özündən də etibarlı dostunun yanına aparacaq. Qoca indi təkcə ona darılmirdi ki, gəlinini öz əlilə odun içində itələyirdi, həm də ona közlənirdi ki, niyə axı ən əcaib işlər, həmişə onun başına gəlir? Bu uzun ömründə ilk dəfə eşidirdi ki, gözəlliyi də insanın başına bəla ola bilərmiş! Əksinə o vaxt bu qızın dalınca ata yurduna üz tutanda məhz gözəllik eşqilə o uzununda yolu basıb gəlməyi ilə fəxr etdiyini bir kimsədən gizlətməmişdi. Gerçəyi, ürəyinin dərinliklərində heç kimə demədiyi ayrı bir niyyət də vardi: qoy köhnə qudaları bilsinlər ki, elə gözəller var, tərifli qızları əlinə belə su tökməyə layiq deyil. El-aləm gördü verdikləri tərbiyəni. Mərifətsizlər! Camaatı avam yerinə qoyublar. Elə bilirlər, heç kim heç nə başa düşmədi. Ay hayy!...

Qocanın budəfəki cəhdி çariq yırtdı; o gözəl dostunun yanından da suyu süzülmüş halda qaydıb gəldi; sən demə, "dost"un işlərini aparanlar quşu gözündən vuran cayillar imiş, gözəl qızları əl-əl gəzirmişlər. Handa qalmışdı beləsi öz ayağı ilə gəlib çıxmış ola! Özü də çörək möhtaci! Ər də on illik gedər-gəlməzdə!

-Bəlkə, qayıdaq kəndə?-ay yarımlı sonra süfrə başında gəlininin dərdi açlında Fəzl hiss elədi ki, kəsiləcəyini duyan qurbanlıq quzu kimi qızı necə qəm tutub.

-Bəs Veys? Ev-eşik? Deyirsən, dost-düşmən içində xar olaq?-xəbər alan qoca yaxşı biliirdi, gəlini ona xəcalət verdir-məmək üçün soruşmur ki, o cür xar olmaqmı yaxşdı, ya onları gözləyən biabırçılığa öz əlləri ilə qol qoymaq?

-Barı bilirsən ki, orda hamı özünüküdü, adama adam gözüylə baxırlar,-gəlin başısağrı, sakitcə dilləndi,-yoxsa burdakı kimi? İt də yiyesini tanımır.

-Ayağı yer tutan, hamı şəhərdədi,-gətirdiyi səbəblərin nə qədər gülünc, mənasız olduğundan qoca özü də xəcalət çəkdi və o saat da hiss elədi ki, heç bir inadlı təkid bir daha onu iş yerinə qaytara bilməyəcək.

-Həəə,-bircə anda gözünün yaşı çörəyinə yavanlıq olan qoca nimçəni kənara itələyib, son dörd ildə, bəlkə də, min dəfə dediyi sözü bir daha təkrarladı,-düz deyiblər ki, ilana balası qənim olar.

Hərçənd bundan daha ağır anları olmuşdu, amma Fəzlə nə oldusa, o vaxtdan oldu. İndi nə haqla fikirləşəydim ki, onu sindiran qurbansız ötüşməyəcəklərini birdəfəlik dərk etməsi deyil; insan yalnız o zaman yenilir ki, məglubiyətlə birinci öz içində barışır...

İndi bu qapiya həkim həkim dalınca gəlir, onlar Fəzli iki günün biri xəstəxanaya aparır, on-on beş gün yatızdırıb, sonra evə yazırıllar. Bir-iki aydan sonra hər şey yenidən təkrar olunur, beləcə qoca evlə xəstəxana arasında ömür süründü.

Bir dəfə isə... Elə hər şey də onda oldu...

Tən gecəyarı qan təzyiqi və şəkəri qalxmış qoca üçün çağrılan həkim arıqlıqdan saralmış körpələri - qardaş-bacı öskü-

rə-öskürə qapıdan iynə vurulan babalarına sarı boylaşırdı - nəzərdən keçirəndən sonra:

-Qocanın şəmi çoxdan sönüb,-dedi,-uşaqlardan muğayat olun. Nəsə gözüm su içmədi. Müayinə lazımdı, özü də təcili! Bu da ünvan.

Gəlin astanada anlaşılmaz təlaşla piçildayan həkimin, bu-nu xəstə eşitməsin deyə, etdiyini düşünsə də, əsl həqiqəti ertəsi gün şəhərin qurtaracağındakı beşmərtəbəli daş binanın qapısına vurulmuş lövhədəki qara hərfli yazını görəndə başa düşdü: "Respublika vərəm dispanseri"

-Təcili!... Təcili!...-sanki yüzlərlə adam ağız-ağıza verib, xorla təkrarlayır və usanmaq nədi bilmirdi. Bəlkə də, belə de-yildi, sadəcə o səs başına düşmüştü:

-Təcili!... Tə-cili!... Tə-ci-li!...

Özünü evə ölü kimi salan gəlin tərs kimi qocada da heç vaxt görmədiyi qəribə bir halət sezdi. Deyirdin bəs binəva ölüb, ölümündən qayıdır. Sifətində qan nişanəsi belə yox idi, quruca nəfəsi gedib-gəlirdi. Sanki həkimin dediklərindən ondan da əvvəl qoca özü xəbər tutmuşdu. Hardansa ağlına batdı ki, əgər o bu adamı da itirsə, biryolluq yappyalnız qalacaq. Onda neylər, kimə umud olardı?

-Onlara gələn mənə gəlsin. Allah mənim ölümümü onların qabağında eləsin,-nəvələrinin xəstəxanada saxlandığını bilməyi ilə qocanın arıqlıqdan qapqara qaralmış yanaqları elə sü-rətlə islandı ki, sanki onlar hardansa nəm çekirdi. Xoş halına ki, körpələrin ora hansı dərddən düşdüklərindən həmin dəqi-qə xəbər tutamadı. Gəlinsə hiss etdirmədən, bir qulağı arada qırıq-qırıq nəsə deyən qayınatasında gümanı gələn nə var, töküsdürüb baxır, pula gedən fərli bir şey axtarırdı. Amma ev-

də diş qurdalamağa belə çöp qalmamışdı. Olub-qalanı Veysin yolunda satıb-sovmuşdular. Fəzl onları ta inişil, küləkli pa-yız günlərində domuşa-domuşa, öz əli ilə binanın tinindəcə dəyər-dəyməzinə xırıd eləmişdi: büllur külqabı, qədimi şamdan, zəngli saat, bir cüt qızıl sancaq, zərli mücrü, mürəkkəblə yanan Çin qələmləri, ağır fırurlu iri şahmat taxtası...

Nəsə tapacağına ümidi deyildi, amma fəhm eləyə bilmədiyi tamam başqa şey idi: bu qədər illacsız və naümid günə qaldıqlarını yazı yazan, doğrudan, görmürdü? Dayandı, baxdı, gözləri yaşıla limhəlim günc-bucağı bir daha nəzərdən keçirib, ixtiyarsız halda əlini qulağına apardı. Bir cüt sırga indi necə də dərdinə dərman idi! Neçə il əvvəl, Fəzl onun nişanına dünyanın ən bahalı boyunbağı, üzük və sırgalarını alıb gəti-rəndə daha kimlər ona həsəd aparmamış, paxillığını kimlər eləməmişdi; Bakı kimi yerə gedəsən, elə təmiz ailəyə, o cür də daş-qaşın ola?...

Nə biləsən ki, bu, göz-nəzər deyildi: indi o adamın ağappaq və enli sinəsi, mina gərdəni, namnazik və zərif barmaqları dünyanın ən kasib adamından da kasib idi! Onların bər-bəzə-yini Veys su qiymətinə vermişdi. Bir dəfə evə dəm gələn qu-marbaz özü boynuna almışdı bunu.

Otağın altı üstünə çevrildi, sonra o biri otaq gəldi. Növbə paltar şkafına, kitab rəflərinə də çatdı. Ola bilsin, nəsə yadan çıxıb qalmışdı; qat kəsməsin və şax qalsın deyə, Veys çox vaxt iri pulları vərəqlərin arasında gizləyərdi...

Axırda yükü də aşirdıb əlek-vələk elədi. Xəyalında da o ki, axı hansı bəd əməlin, pis niyyətin yiyeşidi ki, iki balası gözü-nün qabağında sağalmaz dərdə tutulub, o isə yadların yadı ki-mi durub baxır, görsün nə olacaq? Kömək ummağa, imdad

diləməyə də bir kimsə yoxdu! Daha qonşuları da zara gəti-riblər. Uzaqdan görən kimi dərhal yollarını dəyişirlər ki, üz-üzə gəlməsinlər; bilirlər axı, söhbət nədən gedir-getsin, axırı mütləq gəlib borc məsələsinə çıxacaq.

Dilənmək! Əl açıb, qapı-qapı düşmək! Başqa çarə yoxdu. Özünü şilliyyə-şikəstliyə qoyacaq, abır-həya nədi, bilməyəcək, dilənib uşaqları, elə Fəzlin özünü də ölümün pəncəsindən qurtaracaq. Lap qulluqçu, süpürgəçi olmağa belə hazırıldı. Təki ona inansınlar, bilsinlər ki, ağır xəstəsi var. Onların ölüb-qalmağı yalnız bu insandan asılıdı. Nə bilmək olar, bəlkə, yarayaşığı burda karına gəldi, onu da adam yerinə qoyan oldu.

Amma ona pul bu saat lazım idi, sonra yox... İndinin qəpik-quruşu illər sonranın milyonlarından qat-qat dəyərli idi; heç bir xəstəlik və həkim dayanıb onu gözləmirdi.

Tapdı! Axır ki, tapdı!

Ümidi hər şeydən, hər yerdən üzülən bir anda. O vaxt ki, iki saat əvvəl dərmanla hazır, xəstəxanada olmağa söz vermişdi. O isə başını pəncərəyə söykəyib, əli qoynunda küçədən ötənlərə baxa-baxa için-için hicqırır, hərflərinin hər biri bir ox olub didələrinə sancılan o üç kəlməni təkrar-təkrar göz önünə gətirir və fikirləşirdi ki, gündə ondan-bundan min cür şirin söz eşitməkdənsə, kaş bir az eyibli olaydı, təki bəxti gəti-rəydi. Lazımıdı ona bu hüsn? Kiminsə qibə və həsədi? Yalanmış o söz ki, allah insana yalnız çəkə bildiyi qədər dərd verir. Hansı axmaq deyib bu sözü? Bu evə ayaq basalı zəlalətdədi. Bu qədər canmı üzmək olar, o üzür? Əvvəl-əvvəl ev-eşik üzü tanımayan ərin yersiz bəhanələrinə dözmək... Sonra mənasız söz-söhbət, dedi-qodu, şübhə və inamsızlıq... Sonra da dava-dalaş, söyüş və təhqirlər... Axırı da onunla qurtardı ki, ac-lə-

löyün günlər başladı. O vaxt ən çox ondan qorxurdu ki, ailəyə heç nədən nifaq düşə və bunun günahını onda görələr...

İndi də qorxusu ondandı ki, dalınca artıq-əskik danışib, olmayan şeyi də ayağına yazalar. Sözü-söhbəti tanıyanların ağızıyla bir ola. Deyələr ki, azar candan gələr, ərinin dama düşməyi də bir bəhanə imiş.

-Yox! Yox! Yox!-təkcə Fəzlin eşitməməsi üçün deyil, həm də içindəki qorxu və tərəddüdü dəf etməkdən ötrü qışqırır, hönkürür, dəli kimi divarları yumruqlayırırdı. Artıq qəti yəqini idi: ya uşaqlarının ölümünə razı olmalı, ya da Veysin itirdiyini satmağa aparmalıydı!...

Veysin itirdiyi! Əclaf bundan da əvvəl öz inam və etibarını itirmişdi. Qeyrətli, qədirbilən, hər şeyi düşünən oğul niyə razı olurdu onun yerinə kimsə qərar qəbul eləyəsi olsun?! Biqeyrət! Binamus! Öz halalını it-qurd ayağına verən şərəfsiz!

-Cəhənnəmə ki!-səsi aləmi başına alsa da, irəlidəki miskin və rəzil həyatın xofu indidən canını almışdı; ya elə, ya belə, hansı ağıllı ona haqq qazandırardı?

Cəmi bir saniyədən sonra tamam ayrı fikrə düşdü, özünü inandırmaq istədi ki, heç də hər şey o düşünən kimi deyil. Hərə öz dərd-çoruyla məşğuldu. Bəlkə də, o adda adam tanımir-ler. Kor-zaddılar ki, bir cüt körpənin taleyi onun əlindədi? Bir az başısoyuqluq eləsə, gözünü biryolluq çəksin. Ölüncə ev üzü tanımayacaqlar.

Təmiz ad! Amma uşaqlarsız! Hansı daha əziz idi? Onlarsız, doğrudan, yaşaya bilərdi? Gör nə qədər qanısoyuqdu ki, hətta bu barədə düşünür də. Hətta bu, mümkün olsa belə, bu səhvi ölçünə özünə bağışlamayacaq. Nədi, allahın qismətidi, taleyi-nə çıxan budu. Ürəyini buz kimi saxlasın, günü sabah gedib

bir qələt eləmiş olsa belə, heç kim onu ləkəli ada görə qınayan deyil. Guya, bilmirlər, bu namərd dünya büdrayənlərin qənimi? Yoxsa kimə xoşdu o cür həyat tərzi? Sırga eləyib assin qulağından, nə bu yola qədəm qoyan ilk qadınıdı o, nə də sonuncu olacaq. Heç onu da bilmək olmaz ki, həmişə yana-yanaya gileyləndiyi gözəlliyi başının bəlasıymış, ya dərdlərinin çarəsi? Şükür eləsin ki, kərəm yiyəsi əlini üstündən çəkməyib. Bəyəm hər gözəl olan çörək tapır? Azdımı qızıl teşti olan? Arasın görsün, neçəsi içinə qan qusmur onun? Heç bir saat əvvəl gümanı gələrdi ki, Veysin düz dörd il əvvəl itirdiyini tapacaq və o adamın hüzuruna gedəcək ki, ondan ötrü var-yoxundan keçməyə hazır olduğu onu işdə görən gündən dilindən düşmür. Elə bir həftə irəli telefonda o nə idi, deyirdi o? "Cənimdən ayrı gəzən bir parçamsan, bil bunu, səni can kimi sevdim" Veys haçan ona belə odlu-əlovlu sözlər demiş, adam kimi bir nəvaziş göstərmişdi? Heç onu ürəkdolusu oxşayıb, əzizlədiyi də yadına gəlmir. Nə əvvəllər, nə də indinin indisində anlaya bilmir ki, bir insan kimi onları bağlayan nəymış? Yoxluğu hiss olunmadığı kimi, innən belə varlığı da heç nəyi dəyişən deyildi - daha birdəfəlik əmin idi buna.

-Müayinə lazımdı, özü də təcili!-o səs yenidən qayıdır gəldi, eynən o cür: birağızdan, xorla... Sanki indi hər şey ondan ötrü idi ki, vaxt itirməyin nə demək olduğunu anlasın...

Daha heç nə barədə düşünmək belə istəmirdi. Nə müddətdən bəri onu üzən hər şey: qorxu, səksəkə, həyəcan, vahimə birdəfəlik arxada qalmışdı, heç nə qərarını dəyişən deyildi. Hətta Veys özü qapını bu dəqiqə açıb içəri girsəydi də, qarşısını kəsməyə qüdrəti çatmazdı.

...Az sonra küçələrdən necə xəcalətlə keçəcəyini, tinləri ne-

cə xəlvətcə döñəcəyini, arxasınca baxa-baxa hara üz tutacağı-nı düşünəndə xisən-xisən güldüyü, ya ağladığı bilinməyən bir səslə elə uzun-uzadı qəhqəhə çəkdi ki, heç deməzdin, havalan-mayıb...

Bu, artıq son idi... Hər şeyin sonu... Niyəsə məhz bu mə-qamda bir anlığa da olsa, ona elə gəldi, bu işi xəlvətcə eləyə və ustalıqla hamının gözündən yayına bilər. Bununla belə onu, Veysin itirdiyini indiyəcən əyninə almadığı təzə, ipək və so-yuq köynəyə əsə-əsə bükdü. Gözəl və qənirsiz bədəninə, eybsiz baldır və ayaqlarına, mailili, yaraşıqlı çıyılınrinə heç olmasa son dəfə baxmaq hissi onu bədənnüma güzgü ilə üz-üzə qo-yanda da hələ tir-tir titrəyirdi. Cəmi bir-iki il əvvələcən büt-tün əzəmət və gözəlliyi ilə cilvələnən varlığın əvəzinə, indi onun qarşısında şax qaməti əyilib, gözlərinin odu sönən bir qadın dayanmışdı. Hanı vurğunlarını candan eləyən o qəşəng çöhrə, iri, badamı gözlər? Uca qamət, düz qədd, mütənasib bədən?

Yoxsulluğun acı nəfəsi onun gözəlliyini özü də hiss etmə-dən çiçək kimi soldurmuşdu. Bəlkə də, hər şey daha çox ona görə belə idi ki, bir daha bura indiki kimi qayıtmayacağını bildiyi üçün qorxunun gətirdiyi həyəcandan tamam özgə bir ada-ma dönmüşdü. O indi nə üç, nə də bir saat əvvəlki insan yox, tamam başqa bir məxluq idi. "Bilirmi ki, bura bir daha indiki kimi qayıtmayacaq? Bilirmi onu? Bilirmi?"

-Müayinə lazımdı, özü də təcili!-sorğu-sual anında o səs bir daha qayıdır gəldi, heç bir fərq olmadan: yenə xorla, təkrar-təkrar, birağızdan...

Özünü nə qədər təmkinli aparmaq istəsə də, tapdığınıń çok sevdiyi dona bürüyəndə də hələ diş dişinə dəyirdi. Taqəti,

bəlkə də, ona görə kandara qədər getməyəancaq çatdı.

Bu nə idi? Yenə bədrəng, nimdaş palto? Yenə dabanları yeyilmiş, enliburun, yönəmsiz başmaqlar? Bu geyimlə adam içində çıxmaqmı olar? İllah da heyranlarının qarşısına. O gözəllikdə canı bu cür köhnə-kürüş əyin-başın içində çürütməyi, görəsən, yazmağa necə əli gəlmışdi fələyin? Özü də bir qədir-bilməzin və etibarsızın yolunda... "Onu bilirmi ki, hər şey tamam başqa cür olacaq? Bir daha gözəl və müqəddəs şeylər bərədə danışmağa haqqı və ən əsası da dili olmayacaq? Bilirmi onu?..."

Gözləri qocanın aman diləyən nəzərlərinə yenidən tuş gələndə nədənsə elə güman elədi, bu adamı sonuncu dəfə görür. Yorğanın altından heysiz-halsız baxışlarını ona dikən Fəzlin yaş tutmuş gözlərində sönmək bilməyən həyat eşqinin son közətiləri işarırdı...

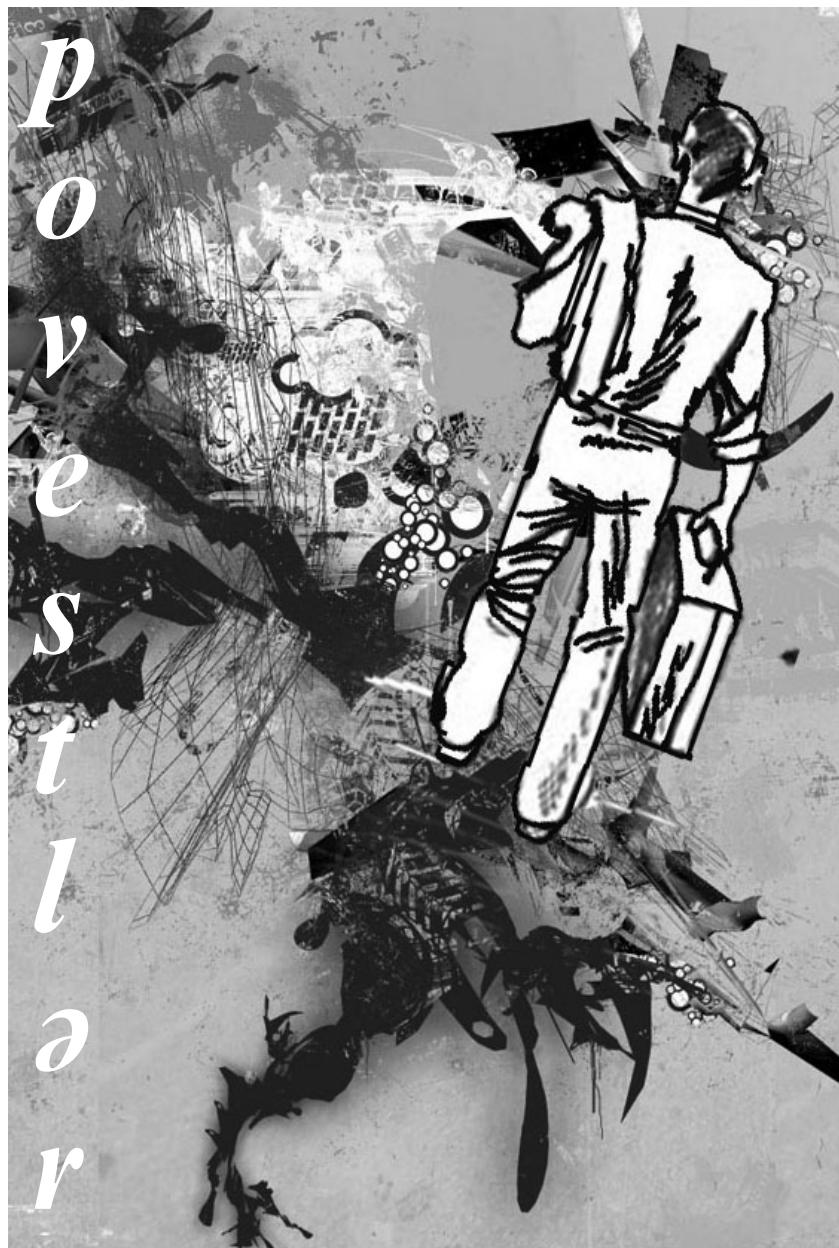
-Həkim yazıb, sənə nə almaq lazımdı. Elə uşaqlara da,-səsi titrəyən gəlin xəcalətdən əli ilə üzünü qapasa da, elə candərdi yeriyirdi ki, yalnız ölümə o cür gedərdilər,-bir allah şahiddi ki, mən belə istəmirdim, istəmirdim, mən belə...

O səsdəki yad xalları duysa da, Fəzl dərhal anlaya bilmədi ki, gəlin tövbə kimi səslənən o sözləri qapıdan çıxaçıxdə üzünü və əllərini göyə tutuban deyəcəklərinin gözünə qatmaq üçün elə piçildiyir:

-Keç günahımdan, xudaya-pərvərdigara!...

mart, 2006

GÖZMUNCUĞU

-Salam, Qızıl, ac deyilsən ki?

Əvəzində Qızıl şəhər itləri kimi yava-yava mırıldanır.

-Sabahın xeyir, məktəb. Salam, Zeynəb xala! Deyəsən, cüvəllaqlılar süpürgəni gizlədiblər axı...

-Gün aydın, Turac, nədi, yenə gülürsən, olmaya məktub-zad almışan?

Bunlar, demək olar ki, hər gün, ya da günaşırı təkrar olunan şeylərdi. Aradabir kəndimizin dükançısı Misiri də salamlayıram, çünki Misir canlaradəyən oğlandı, hərdən mənə pulsuz siqaret verir və biz onu müəllimlərdən və böyüklərdən gizlənə-gizlənə tay-tuşla dalda-bucaqda şirin-şirin tüstüldərik.

Aman bizim kəndin çobanıdırı və mən onunla da hal-xoş eləməyi unutmuram; axı o bizim qoyunları pulsuz otarır. Özümə söz vermişəm ki, inşallah, böyüyəndə bunların hamısının əvəzini gərək artıqlaması ilə çıxam. Niyə başqasının yanında gözükölgəli olasan?

Başqa heç kimə, hətta atama da salam vermirəm. Çünki o çoxdandır bizə baxmir. İndi özünə qonşu kənddən təzə arvad da gətirib. Anamın acığına gündə gəlin kimi bəzəndirib o kənd sənin, bu kənd mənim, özüylə gəzdirir. Məndən bir neçə yaş kiçik, adamdan başqa, nəyə desən oxşayan dörd-beş çolma-çocuğu da var. Hərdən küçə-bacada rastlaşanda saxlayıb başımı sığallayıր, soruşur ki, niyə onlara getmirəm? Nə olub, dünyanının axırı-zadıdı bəyəm? Axı mənim orda da qardaş-bacım var, niyə başa düşmək istəmirəm bunu? İnsafən bəzən məni Misirin dükanına aparıb özü bəyəndiklərindən aldığı da olur və soruşur ki, ev üçün də bir şey lazımdı? Niyə susuram, bunu mən ona da deməyib, daha kimə deyəsiyəm? Əksər

vaxtlar evə qoynu-qucağı dolu qayıtsam da, bu minnəti qəbul eləyə bilmirəm. O özü də gözəl bilir ki, məni belə şeylərlə qəzil-ləmək olmaz, bu cür fəndlərlə anamdan soyuyan deyiləm. Odur ki, atama salam vermirəm, itimizə salam verirəm:

-Salam,-deyirəm,-Qızıl, nə yaman sallamışan mışmırığını?

Osa həmişəki kimi, uzun, iri ağ dişlərini göstərir.

Turacla hal-əhval tuturam:

-İnəkdən nə xəbər-ətər?-deyirəm.

Ancaq dedi-demədi, onsuz da bilirəm: qabağına getməsən, qapıya gələn deyil. Xüsusən, indi, bu payız günlərində, inəklərin süddən kəsildiyi bir vaxtda Dövləti qapıda tapmaq mənim riyaziyyat dəftərimdə, ümumiyyətlə, gündəliyimdə üçdən yuxarı qiymət axtarmaq kimi bir şeydi.

-Allah ömrünüzü kəsməsin, heyvərələr, siz mənə bala olmadınız, allahın bələsi oldunuz.

Ümumiyyətlə, İzzət xala deyingən arvaddı, inək qapıya gəlməyən kimi bizi danlayır. Yaxud belə bir şey: yaşış yağıbsa, demək, təqsirkar Turacdır. Gərək ərik qurusunu damdan vaxtında yiğışdırılmış ki, islanıb puça çıxmasın. Bu işi özü görüb qurtaranacansa gəl onu susdur görüm, necə susdurursan?! Deyinə bildikcən deyinir.

İzzət xalanın əri yoxdu. Bu o deməkdi ki, həm də Turacın atası yoxdu. O, bu yaraşıqlı qadının, anamın dili ilə desək, yeddilər üstə taplığı yeganə övladıdır. Ondan qabaq dünyaya göz açanların hamısı indi kəndimizin qurtaracağındadır... qəbiristanlıqda... Turac yaş yarımda olanda isə ailəyə daha faciəvi itki üz verib, atası maşın qəzasına düşüb... Əslində biz - nə mən, nə Turac atasızlığın nə olduğunu bilməmişik, gözümüzü açıb evi kişisiz görmüş, belə böyüyüb, həyata belə də alışmışıq.

Turacın kefinin yaxşı, ya pis olduğunu səhərlər, gözlərini ovuştura-ovuştura evdən çıxanda hiss eləyirəm. Fikirlidisə, ümumiyyətlə, dillənmir, yox, əgər damağı çağdırısa, mütləq sataşır:

-Qulaqlarının keyi açılıb?

Bu o deməkdi ki, dünən döyülmüşəm, qulaqlarım bərk dərtlib və aydırındır ki, bu işi məktəbdə yeganə uşaq döymək həvəskarı olan Ədil müəllim eləyib. O bizim riyaziyyat müəllimi-mizdir və nədənsə bizi görməyə gözü yoxdu. Ancaq mən də bildiyimi eləyirəm: bizi dərs dediyi uzun illər ərzində onunçün lövhədə bircə dəfə də tənlik-mənlik eləməmişəm. Ev tapşırıqlarını isə, bir qayda olaraq, Turacdən köçürürəm. Ədil müəllimsə durub-oturub bizi xəbərdar eləyir: bişüurlar və kəmsavadlar üçün həyat həmişə çoxməchullu tənlik olaraq qalacaq.

Ürəyimdə onun cavabını verirəm: yox, Ədil müəllim, riyaziyyat kimi, bu da sənin çıxartmandı, həyat tənlik-zad deyil, həyat yaşamaqdı, yaxşı yemək, zövqlə geymək, gözəl gün görmək, bizim onuncular demişkən, qızlara eşq məktubları yazmaqdı. Xülaseyi-kəlam, həyat elə həyatdı...

Bizim kənd, bu işıqlı dünyanın, bəlkə də, ən balaca kəndidid. Ona görə "bəlkə də" deyirəm ki, öz kəndimizdən başqa, bir dənə də olsun kənd görməmişəm və nədənsə elə düşünürəm ki, bizim kənd dünyadakı kəndlərin həm də ən qəşəngidir. Bunuñla belə, bizim kənddə də hər şey, yəqin ki, başqalarında olduğu kimidi: qocalar ölürlər, körpələr doğulur, toyu cavanlara eləyirlər. Qışda qar, yazda yağış yağırlı. Dağlar, yollar, bağlar, günəş, maşınlar, məktəb, bir-birindən gözəl insanlar bu balaca, yaraşıqlı dağ kəndində həyatın varlığından xəbər verir.

Dəmir yolu kəndimizdən o qədər də aralı deyil. Sahil bağlarından başlayaraq yol uzunu elektrik dirəkləri uzanıb gedir, uzaqlarda arabir keşikçi budkaları qaralır, düzəngahın qurtaracağında, stansiyanın lap yaxınlaşığında isə daim - yaz, yay, payız, qış nəsə günəş şüaları altında par-par parıldayır. Nədənsə həm o parıltı, həm də düzəngahın qurtaracağı üfüqlə

yer kürəsinin birləşdiyi, qovuşduğu yer kimi əlçatmaz və sehrli görünür. Mənə, eləcə də hələ şəhər üzü görməyən biz kənd uşaqlarına bəzən elə gəlir ki, üfüqdən o tərəfə şəhərlər başlanır, orda dünyanın ən gözəl insanları yaşayır və uzaqlaşdıqca kiçilən, kiçilə-kiçilə, nəhayət, qara bir nöqtə kimi gözdən itən yük və sərnişin qatarları da sanki bizim dünyadan çıxıb hər-dasa olan o qəribə və görünməz boşluğa düşürlər. Bu səbəbdən kənarıyla yaşılı, uzun qatarlar keçib gedən bir kənddə yaşamaq mənimcün əvəzolunmaz və ləzzətli bir şeydi.

İndi qışdır. Hər il, qış tətilində olduğu kimi, bu il də kiçik kəndimizin balaca məktəbində ali məktəb tələbələri ilə görüş keçirilir. Biz oğlanlar, bəlkə, lap qızlar da, məktəb direktoru-nun düşündüyü kimi, belə görüşləri o qədər də səbirsizliklə gözləmirik. Çünkü biz bunu çoxdan biliyik, son vaxtlarsa, de-yəsən, müəllimlər də duyublar ki, belə yardımçı vasitələrlə elmə, biliyə, dəftər-kitaba maraq yaratmaq mənasız şeydi. Bu görüşlər olsa-olsa ona görə maraqlıdı ki, rəngbərəng qalstuk bağlayıb, bəzənib-düzənən tələbə oğlanlar əksərən yuxarı sinif qızlarına göz qoymaqla məşğul olurlar. Bunu görəndən sonra isə biz yeniyetmələrin yadına dərhal "Leyli-Məcnun" əhvalatı düşür və bir müddət oxumaq-filan yaddan çıxır. Kimdi ləzzəti dünyaya bir olan dadlı-duzlu söz-söhbəti qoyub dəftər-kitab yada salan? Onlar gedəndən bir müddət sonra Ədil müəllim kefi daima ala buludda olan ədəbiyyat müəllimimizdən mütləq soruştacaq ki, bu nə sirdi, o bilmir, şagirdlər həmişə ədəbiyyata fizika-riyaziyyatdan daha çox üstünlük verirlər. O da özündən müştəbeh halda gülümsünüb, pencəyinin ətəklərini dala eləyərək əllərini şalvarının cibinə qoyub:

-O asılıdı,-deyəcək,-müəllimin öz şagirdlərində həmin fən-nə necə maraq oyatmasından.

Onu deyə bilmənəm ki, qabaq sırada üzü şagirdlərə tərəf oturub ətir iyi verən tələbə qızlardan da məktəbli oğlanları oğrun-oğrun seyr edən var, ya yox, bircə o məlumdu ki, mənə qızların heç biri gözünün ucu ilə də olsa, nəzər salmir. Mənə təkcə naxırçı Qəmbərin başı bədənidən yekə oğlu baxır və bic-bic gülümşünüb göz vurur. Hiss edirəm ki, deyəsən, ona da məndən savayı, baxan yoxdu...

Əvvəl direktorümüz, sonra müəllim və valideynlər, lap axırda isə tələbə və məktəblilər, əlbəttə, əlaçι və ictimai iş aparənlər öz arzu və istəklərindən söz açırlar. Guya, yerdə qalanlarin heç bir arzu-filəni olub eləmir, hər şeyi allah bu ictimaiyyətçi və əlaçılard üçün xəlq eləyib...

Yığıncaq başa çatır, sinif otağı boşalır, biz oğlanlar qısa-müddətli də olsa, qartopu oynamaya yüyürürük, qızlarsa içəridə qalıb, yəqin ki, ya görüş iştirakçılarının, xüsusən də qızların qeybətini qırır, ya da iclasın ümumi gedisi müzakirə eləyirlər. Filankəs elə danışdı, beşmankəs belə elədi, nə bilim nə...

Görüş iştirakçıları çoxdan daşılışıblar. Biz dərsdən evə döñürük. Günortadı, ancaq böyük göy üzü bomboz buludlarla dolub. Hava soyuq deyil, ancaq üzüyürük, çünki hava tutqun olanda adam elə öz-özünə üzüyür.

Yolumuz Səməd dayığının çəpərinin altından keçir. Burda, yolun kənarında üstü qar dolu iydə budaqlarının ucları əyilib az qala yerə dəyir. Boz sərçələr başlarını bədənlərinə qısılı ya-zıq-yazıq cikkildəşirlər. Söz yox ki, onları "dilə gətirən" yem dərdidid.

Burdan baxanda kəndimiz əl içi kimi görünür. Aşağılarda, ərik bağlarının qurtardığı yerdə evlər sıx və yan-yanadır. Kəndin baş tərəfindəsə tək-tük salınmış tənha və yalqız dam-daslıar görünür. Baca yerlərindən aram-aram çıxan göyümsov tüstü burumları elə bil özü ilə kəndin dərd-qəmini də çəkib

aparır. Çox olsun ki, dağlarımıza həmişə yaydan-yaya məşhur aktrisa və müğənni qızlarla "Volqa"da gələn Əzim kəndimizə yaman oxşayır, ya da kəndimiz bu görkəmi ilə yerin altını da, üstünü də bilən bu adamı yada salır. Çün bir vaxtlar Əzim də kəndimiz tək uzun idi, amma isti yay günlərinin ömrünə ömür calandıqca, o qara "Volqa"dakı get-gəllərin sayı durmadan artdıqca Əzimin də eni uzununu basdı...

Turac əllərimdən tutub məni qarın üstü ilə üzüyenmişə dartır. Bilirəm, onsuz da evə çatan kimi anam ayaqqabılara, palpalarına qayğı ilə baxmadığımçün danlayıb dərsimi verəcək. Mənsə onu inandıra bilməyəcəm ki, məni onun tərifli Turacı itələyib yixib.

-Həmişə beləsən,-deyir,-heyvərənin biri heyvərə. Gözünün içindən yalan deyirsən. Günün günorta çağı yer üzünü əli çıraqlı dörd dolanasan, onun kimi qız tapammazsan. Gül parçasıdı Turac, gül...

Birinci döngəni aşan kimi yolun ortasında dimdik dayanmış Qeysəri görürük və beləliklə də, hər şey yaddan çıxır; o hara, biz tərəflər hara? Bu nə duruşdu belə durub? Olmaya mənimlə bir işi-zadı var? Beləsə bayaq məktəbdə niyə bir söz demədi? Qəribədi!... Heç nə başa düşmək olmur. Ancaq deyəsən, mən də lap ağciyərəm: nə olar duranda, qəbahət-zaddı bəyəm? Burda nə pis iş var ki? Qişdı, tətildi, istirahətə gəlib, yəqin ki, adam uzaqlarda, yadlar arasında doğma yerlər üçün bərk darıxır... Amma dəqiqlik bilişəm: əgər o, kəndimizin qəssabı Topal Məsinin oğlu olmasayı, lap yəqin, indi küçələrdə it döyürdü, ya da uzaqbaşı əsgərlikdə gülə yağlayırdı. İntəhası Qeysər bir başqasının yox, məhz Məsi əminin oğluydu və məhz belə olduğuna görə də universitetdə oxuyurdu, çünki nə qədər qəribə görünən də, Məsi əminin qardaşı, dost-doğmaca qardaşı Qeysərin əmisi yox, "dayısı"ydı... Bunun nə demək olduğunu çox-çox sonralar anladım, başa düşdüm ki, bu qəribə dünyada nələr olur: Qeysər əmisinə niyə "dayday" deyir, Əzi-

min yanındakı o sütlü kızlar kimdi, necə olur adamın uzun boyu gödəlir və sairə və ilaxır...

Qeysər kənara çəkilib Turaca yol verən kimi onun ardınca baxıb dişlərini ağardır və geri dönüb, dərsini yaxşı danışmış qız uşağına beş vermək niyyəti olan müəllim kimi başımı sıçallayır. Məsələn, əmək təlimi müəllimimiz Turab müəllim adətən belə eləyir, halbuki məsələ təkcə beş almağın məsəlesi olsaydı, Uzun Hürzadın yetimçəsi sinif qızlarının əksəriyyəti ni kölgədə qoyardı, ancaq neyləyəsən ki, bu qızın üzünə bircə ovuc dari səpsəydin, bir təki də yerə düşməzdi, üstəlik bu kıl-kəbaşdan vaxt-bivaxt elə neft iyi gələrdi ki, çətin başı əl siğalı görəydi, çünki saçı uzun olsun deyə Lala başını daim neftlə yuyardı...

Amma o var ki, mənim başım o başlardan deyildi və hiss elədiyimə görə, Qeysər də bu işə, sən deyən, bir elə həvəslə girişməmişdi.

-Qiymət oğlansan.

"Niyə birdən-birə belə xoş rəftar?" fikirləşirəm və dərhal da:

-Bu hardan ağlina gəldi?-söyləyirəm.

-Elə-belə.

-Bu, cavab olmadı,-narazı-narazı deyinirəm.

-Nə bilim,-deyə o da anlaşılmaz səslə mızıldanır,-son vaxtlar bir dost kimi səndən yaman xoşum gəlməyə başlayıb. Necə bilirsən, sənəcə, biz dost deyilik?

-Niyə də yox?-istəmirəm, bu yersiz münasibətin səbəbini tam dəqiqləşdirməmiş onu duyuq salıb heç nədən qəlbinə dəymim.

-Bilirəm, tərssən, sədrin oğluyla necə dalaşdırığın da yadımdadı. Gəl söz verək ki, həqiqi dostlar kimi danışacaqıq,-o ətrafa boylanır ki, görsün gəlib-gedən varmı?

-Elə də bil. Düşməncilikdən nə çıxar ki?

-Bax sən buna görə qiymət oğlansan,-o sanki qızıl dişləri-

nin hamisini göstərmək niyyətilə gülür və evlərinə çatmaqda olan, nazlı-qəmzəli Turacın arxası ilə baxaraq,-qonşun əntiqə danışdı haa, iclasda,-deyir,-elə bil dilotu yeyib.

Mən ilk səhvimi eləyirəm:

-Olmaya vurulmusan?

O, oxunu atıb, yayını gizlədir:

-Belə dəə, vurulmaq da demək olar.

Gecədən xeyli keçib. İzzət xala ilə Turac indicə gediblər. Biz uzun qış gecələrini daima bir yerdə keçirir, olub-ötənlər-dən şirin-şirin mirt vurur, anamla İzzət xalanın gənclik macəralarına həvəslə qulaq asırıq. Hərdən qonaq-qaramız da olur. O dəmlərin söhbətinin ləzzətindən heç ələ düşməz. Adama elə gəlir, dünyada yaxşı nə varsa, hamısı yalnız keçmişdə baş verir. Yoxsa necə ola bilər ki, adıça söhbət də ən dadlı təamdan şirin ola? Lopa-lopa qar ələnən uzun qış gecələri lal-dinməz sükutundan da çox, bu söz-söhbətləri ilə yadimdə qalib.

Əsrarəngiz bir sükut yenə ətrafi sarıb. İt səsi belə eşidilmir. Ömrümdə ilk dəfə olaraq sevgi məktubu yazır və bunun nə qədər çətin bir şey olduğunu dərk etdikcə Sədaqət müəlliməyə yazığım gəlir. Bir dəfə qızlarımız onun yaddan çıxıb sınıf otığında qalmış əl çantasından bir dəstə sevgi məktubu tapmışdır...

"Bilsən ki, necə böyük sevinc içərisindəyəm, dünyanın harasında olsan da, bu dəqiqli qaca-qaca, ayaqyalın, başaçıq uşaq kimicə yanına yürürsən. Mən göndərdiyin məktubun çoxdan, lap çoxdan intizarında idim. Yalnız indi mənə çatıb ki, sevgi hissi oğlanlara nisbətən, qızlarda daha erkən oyanmış. Yoxsa, ay insafsız, mənim gözümü bu vaxta qədər yollarda qoymazdım. Sənsə susur, hey susurdun. Ancaq gec də olsa, axır ki, arzularım çin oldu. Düzü, mən bilmirəm, oğlanlar necə arzulayır, amma

biz qızlar lap dəhşətik belə şeylərdə. Nə isə...

Sənin o gün, hələ iclasda ikən gözlərinin təndir kimi alışib yanmağından (yəqin, bu, siz oğlanlara nakam Kərəmdən yadi-gar qalıb) hiss etdim ki, məni necə dəlicəsinə sevirmişsən! Bir an da olsun gözünü ağızından çəkmirdin. Düzdümü? Səni düz-günmü başa düşmüşəm? Gərək ki, bunu etirafda tərəddüd et-məzsən. Axi etiraf insanın ən ülvə səmimiyyəti, özünü dərk et-məyi deməkdi. Hələ bu harasıdı? Sənin adımı dara çəkən o gözlərin! Nəydi bu, ya rəbb?! Olmaya xoşbəxtliyi mən öz gözlərim-lə görürdüm? Axi mən daha, çoxları düşündüyü kimi, uşaq de-yiləm. (Özün bilirsən, "uşaq" deyəndə nəyi nəzərdə tuturam)

Məktubu tez bitirdiyimdən və onu bu qədər savadsız yazdı-ğımdan acıqlanma. Düzdü, universitet tələbəsi kimi yaza bilmə-rəm, buna söz yox, amma belə də yazmamaliydim axı... Bunun-çün sənin öz məktubun elə ən yaxşı nümunədi. Anamıancaq yu-xuya verib yazmağa vaxt və imkan tapmışam. Bilirsən, o necə qəddardı? Aman, aman! Bilsə ki, mən belə işlərlə məşğulam, ba-şımı erməni qibləsinə kəsər.

Gecdi, saat üçə yeddi dəqiqə qalır. Əgər çərşənbə axşamı, gecə saat birdə küçə qapımızın aşağısında gözləsən, görüşə bilərik. Başqa vaxt imkanım yoxdur, anam məni xalqçılar çarı güdən kimi güdüür. (biz bu hərəkat haqqında çoxdan öyrənmişik və anamın məni gözdən qoymaması sövq-təbii onu yadına salır) Dediym vaxt görüşə bilməsək, bir-birimizi Ayla Gün ki-mi həmişəlik itirə bilərik. Ay aman, anam qurcalanır. Sağ ol"

Çoxlu qar yağış,ancaq hava müləyimdi, adam üzümür. Göy üzündə təkəm-seyrək pənbə buludlar lövbər salıb. Günəş yaz aylarında olduğu kimi şirin-şirin gülümsünür. Düz-dünya, yol-iriz, dərə-təpə dum ağdır. Hər yanda, yerdə də, göydə də arzuların qar ağılığı var. Məktəb yolunun üstündə, uca iydə ağaclarının dibində şələquyruq tülkünen, qorxaq dovşanın,

boz dələnin rəddi qalıb. Bir az aralıda yalquzağın şappan ləpirləri görünür. Nəyə görə bunlar kəndin qış gecələrini mənim aləmimdə şirin bir nağıla döndərir. Ancaq ətrafa elə sirlə bir sakitlik çöküb və dünya elə gözəldi ki, sadəcə inanmağın gəlmir ki, haçansa, beşmi, üçmü saat bundan əvvəl burda tülkü, yaxud canavar özünə yem axtarırmiş.

Eynən ogunkü mənzərə: Qeysər yenə də əlləri gödəkçəsinin cibində yolumuzu gözləyir. Dərhal fikrimə gəlir: adam nə qədər düşüncəsiz olmalıdır ki, ən namunasıb vaxtlarda belə özünü burda nəsə bir işi olan kimi göstərsin? Ətrafin yupyumşaq, sulanmamış qarının tapdanıb əzilməyindən və sadiq eşq dəlisinin ayağının birini götürüb o birini qoymağından da aydınca hiss olunur ki, nə vaxtdan burdadır. Deyəsən, Turac da bu qəfil qarşılaşmadan karixir: o gün belə, bu gün yenə elə... Başını qaldırıb şübhəli-şübhəli dik gözlərimin içini baxır və bəlkə də, ömrümdə ilk dəfə o an hiss eləyirəm ki, qız baxışı nə deməkdi. Və günahkar-günahkar və yaziq-yaziq və utana-utana gözlərimi döyürləm, birdən mənə elə gəlir ki, şanlı sevgi məktubunun cibimdə olmağından Turac da xəbərdardır.

-Nə oldu sənə?-onun üz-gözündəki soyuq qəbir soyuğunun eynidi.

Güman ki, rəngim qaçıbmış. Yoxsa başqa nə ola bilərdi ki, Turac onu belə tezliklə hiss eləsin?

Kəkələyirəm:

-Hee...ç... Elə-belə...

O, ayağımı sürüdüyümü hiss eləyir və yəqin ki, getməyin lazımlığını duyur. Elə şeylər var, onları yalnız kişilərin həll elədiyini duyan qadınlara əbədi eşq olsun! Yaşasın qadınlar və yenə qadınlar! Ürəyimdə əbədi məhəbbət alqışları, ehmal addımlarla uzaqlaşan Turacın ayağının altında yumşaq qarın necə xərif-xərif xırtıldamasından başqa, daha heç nə hiss eləmirəm. Bu, olduqca uzun çekən bir sükutdur.

-Salam, əziz dost! Nə oldu?-bu, Qeysərin səsidi, titim-titim titrəyir.

-Səncə, nə olar?-mən ciddi başlayıram, ancaq məsələni uzatmağım bir ayrı səbəbə görə yox, Turac daha çox uzaqlaşana qədər vaxt qazanmağım üçündür. Ancaq o bunu duymur və səsinə yazıqlıq ifadəsi verərək az qala yalvarır ki, onu çox da intizarda saxlamayım. Mənsə fizika müəllimimizdən əzx elədiyim bir fəndlə gözdən pərdə asan adamlar sağa bic-bic o tərəf-bu tərəfə baxıb goplayıram:

-Qız yaman vurulubmuş sənə, mənim də xəbərim yox! Bütün gecəni kipriklərini yummayıb. İzzət xala neçə dəfə gəlib ki, ay oğul, sən bilərsən, bu uşağa nə olub? Bütün günü bir yerdəsiniz. Necə deyim ki, qızının eşqi dombalıb. Adama deməzlərmi, sən hardan bilirsən eşqin dombalmağı nədi? Yaxşı, bunu bilirsən, bilirsən, bəs xalxın qızının eşqinin kəlləçarxa vurmağını hardan bilirsən? Deməli, burda sənin də əlin var, xataküň gədə!... Hələ o heç,-mən səsimi dəyişirəm,-bu birisinin biçliyinə bax ki, gələndə məktubu yolda verib ki, oxumağa macalım olmasın. Sən bundan danış e!-deyib, zərfinə azca "Şpir" çıldıyım məktubu ona verirəm. Qeysər bu təbərükü qapıb öpə-öpə iyi acgözlük lə ciyərlərinə çəkərək heyrətlənir:

-Bu fransuzski duxi hardandı onda? İndi heç şəhərdə də beləsini tapmazsan. Qiymətdi.

-Olur onda belə şeylər,-deyə, guya, bivec-bivec dillənirəm,-allahın bəlasıdı. Görmədin, özünü elə apardı ki, guya, heç nədən xəbəri yoxdu.

Eşq fədaisi tələm-tələsik sətirlərə göz gəzdirə-gəzdirə gah,-mənim yeməli əmlik quzum,-deyir, gah heyrətindən lap özündən çıxıb,-bu lap dəli-divanəymiş ki, məndən ötrü,-söyləyir, axırda da ki, lap ağ yalan: qayıdasan ki, guya, ətir məsələsinə də toxunub.

-Deyirəm dəə, allahın bəlasıdı o, -dediklərini başımı tərpət-

məklə də təsdiqləyirəm,-toxunar da, niyə toxunmasın, indi, yəqin ki, onunçün hər şey ətirlidi. Ağzında deyirsən məhəbbət!

-Doğrudan da, qiyamət şeydi,-deyə o yenidən zərfi və məktubu acgözlükə qoxulayır,-pay atounan, az qalır adamın hushu getsin!

-Qiyamət nədi, əliyüləladı. Bir dəfə mənə şüşəsini də göstərib. Bütöv zərlə işlənib, adamın ağızı əyilir.

-Görərsən, bu dəfə Bakıdan sənə nələr gətirəcəm,-o, başgicəllənmədən vaxtında ayılıb hiss eləyir ki, hələ bütün bunlar işin yalnız uğurlu başlanğııcıdı,-sən bu qəssab oğluna hələ yaxşı bələd deyilsən,-deyir,-əvəzini onqat çıxmasam, ürəyim partlayar.

Mən özümü tülüklüyü qoymağa məcbur oluram:

-O gün dostluqdan dəm vururdun, amma bu gün yaxşılıq barədə düşünürsən,-üzümə təəccübə baxdığını görüb gözünə kül üfürürəm,-biləsən ki, mən bu işə hansısa umacaq xatırınə qol qoymamışam. Dost belə şeydi ki, onu hər zaman qazanmaq olmur.

Sonra o, xahiş edir ki, bütün əhvalatı ona təfsilatı ilə danışım: necə oldu, özümdə güc tapıb ürəyimdəkili ona açdım, Qeysər adı eşidəndə o, dodaq büzdü, ya yox, bəlkə, məktubda yazılınlardan da savayı, nəsə deyib-ələyib?

Dünyanın ən aqlasızlaşmaz yalanlarını o gün yalnız mən danışır və hər an götür-qoy eləyirdim ki, görəsən, həyatda daha nə ola bilər ki, Turacın xatiri üçün mən onu eləməyim?...

Tələbələrin yanvar tətili qurtarmaq üzrədi. Onların bəzilərini kəndimiz artıq neçə gündü yola sahib. Bileti cibində olanlar da var. Qeysər kimi əlində yağı daşanlarsa ləngimələrinə:

-İndidən nə var e, Bakıda? Elə köhnə Bakıdı,-deyibən haqq qazandırmaqdalar,-nə var buralardadı, el içində, ölü içində...

Bizim qəhrəmanınsa başı sevgi macəralarına elə qarışır,

getmək haqda, olsun ki, heç düşünmür də. Çünkü bütün vaxtını səhərdən-axşamacan qurbanlıq toğlu kimi evimizin başına dolanmaqla keçirir. Arada, yəqin ki, bizim ev də az kef eləmir. Nədən ki, biz Turacgillə qapıbir yox, divar qonşusuyuq. Nə qədər olmasa belə, o dolanmaqdan bizlərə də pay düşməmiş olmaz...

Mənsə içəridə, isti odun sobasının yanında oturub Turacın ölüsünün dahiyanə namələrinə cavab hazırlamaqla məşğulam. Elə bu gün, axşamçağı, əl-ayaq çəkiləndən sonra məktub çatdırılmalıdır. Bayırda yenə sakitlikdi. Yenə asta-asta, lopa-lopa qar ələnir. Uşaqların qartopu oynayanı, xizəklə sürüşəni, yumbalanını, lap süpürləşəni də var. Maldarlar at qoşulmuş arabada kolxoz tayasından inəklərə yem - quru ot və saman daşıyırlar.

Mən döşeyirəm: "Mənim igidim! Qorxmazım mənim! Təsəvvür etməzsən, özümü sənin yanında necə müqəssir və günahkar sanıram! Bilirdim ki, sən səhərəcən gözləməli olsan da, buna dözümüz çatar. Axı biz həmin gün ilk dəfə ay işığında özümüzü taleyin ixtiyarına buraxacaqdıq. Biz ilk dəfə məhəbbətin nə olduğunu, onun əbədi bal şirinliyini bütün varlığımızla duyacaqdıq. Hansı səfəh qız universitet tələbəsi ilə belə göydəndüşmə görüşdən boyun qaçırar? Bir fikirləş: gecə yaridan keçib, bütün ətraf əbədi sükuta dalıb. Dünyanın ən bakırə dəmləridi. O vaxtlar ki, itlər də hərdən-hərdən hürüb səs salırlar, onda bu ağappaq sükutun qoynunda donub qalmış bütün varlıq - canlı-cansız nə varsa, hamisi sənə unudulmaz, şirin bir nağıl kimi gəlir. Uzaqlarda yanib-keçən tək-tük maşın işıqları... Bu soyuq, ulduz dolu göylərdən asılıb qalmış sükut... Ara-sıra hardansa ötüb-keçən qatar təkərlərinin aramsız taqqıltısı... Və bir də başları sinələrinə əyilmiş üzbəüz dayanan iki gənc... Təsəvvür edirsən-mi?

Məni nahaq qinayırsan. O gün bərk soyuqlamışdım. Düzdü,

o baş tutmayan görüşdən sonra mən sənə bir bəhanə ilə bizə gəlməyi lazım görmüşdüm: məsələn, kitab almaq, bir əlaçı şagird kimi gələcək arzularım haqqında gənclər qəzetiñə məqalə hazırlamaq, yaxud başqa bir kələk... (sən bunları məndən yaxşı bilərsən) Mən istayırdim ki, anam da bizim bu utancaq, pürhan hissələrimizdən xəbərdar olsun. Sənə xəlvətcə onu da deyim ki, deyəsən, o bu işdən duyuq düşüb. Elə hey səndən, ailənizdən, Bikə xala ilə keçirdiyi gənclik illərindən söz salır görsün mən nə deyib eləyirəm? Mən qəsdən, ehh, ana, o nə oğlandı, deyirəm. Sən nə qanırsan, belə şeyləri, deyir, burnu firtdi uşaq, heç bilirsən eləsindən nə qayğıkeş ər olar? Sən allah, bəsdi, ana, bu nə söhbətdi salmışan? Ər... ər... Bu söz Nuh əyyamından qalma şeydi, indi bir-birini sönməz məhəbbətlə sevən gənclər var. Anam başını bulayıb xisin-xisin gülür. Mən onun bu mübhəm hissələrini, əlbəttə, yaxşı başa düşürəm. Axi onun oğlu yoxdu. Yəqin ki, səni həm oğul gözündə görür, həm də... sən allah bağışla, Qeyşər, bu az müddət ərzində təkcə məktublarınaca görə sənə elə isinişmişəm ki, hətta bu hissələrimi belə qələmə almağa utanmiram"

Qəfildən qapı döyüür, kağız-kuğuzu yiğışdırmağa macal tapmamış Turac içəri girir və yanına çatanda sataşır ki, nə xəbərdi belə döşənmişəm dəftər-kitaba? Bəlkə, vergi-zad verilib mənə?

-Uşaqlardan biri üçün xatirə yazıram,-onu başımdan elə-məkçün firildaşa əl atıram, amma hər şey istədiyimin əksinə olur. Onda sonsuz maraq yaranır ki, o hansı uşaqdı elə?

-Sənlik deyil,-cavabı onu daha da təbdən çıxarıır, üstəlik məktubu da nümayişkaranə şəkildə gizlətməyim dəlinin yadına daş salmağa oxşayır.

-Göstər baxım hələ,-deyib o arxamda tutduğum naməni gözlənilmədən əlimdən qapır. Aramızda uzunmüddətli çarışma başlanır. Məktub gah onun, gah da mənim əlimə keçir.

Allaha yalvarıram ki, kaş o cırılaydı, təki ələ keçməyəydi. Bir-birimizi itələyir, saçımızdan yapışır, cırmaqlaşırıq. Məktub məndə qalandı o, nəfəsi kəsilə-kəsilə soruşur:

-Niyə gizlədirsən?

-Yamanca bəlasan haa!

Xeyli sonra o gedir, mən əzik-üzük olmuş kağızın üzünü təzədən ağardıb, ardını yazıram: "İşin tərsliyindən sənin bizə gələcəyin gözənlərə radələrdə anam dedi ki, Zöhrə xalagılə getməliyik. Ah! Görüm bu Zöhrə xalanı allahın lənətinə gəlsin. Getməkdən məcburən boyun qaçırdım. Gəl də! İşin-güçün bu vaxtında bircə göygözümüz qalmışdı! Yalvar-yaxara başlamağım arvadı coşdurən kimi coşdurmadi. Bu da azmiş kimi, iti də açıb ötürdü ki, yiyəsiz həyat olmaz.

Yazırsan ki, Tale olmasaydı, batmışdım. İtimiz az qala səni parça-tikə edəcəkmiş. Qayıtaq dəli kimi özümü onun üstünü saldım. Bilirsənmi, o necə ürəyitəmiz oğlandı?! Bəlkə də, dünya-da mənim xoşbəxtliyimi ondan çox arzulayan yoxdu. Gördüyüün kimi, o, gecə-gündüz çalışır ki, mən sənin olum. Yəqin, bilməmiş olmazsan, axı məni qonşu kənddən də istəyənlər var. Sən demə, onlar məni Murtuz əminin oğlunun toyunda görüb bəyənmiş, hətta anamı da yola gətirə biliblərmiş, ancaq Tale elə bir kələk işlətdi ki, onlar elə o gedən getdilər. Anam da verdiyi sözü geri götürməli oldu. Gör o necə oğlandı ki, sənin xəlvətcə ona verdiyin ətir və şokolad qutusunu eləcə bizə gətirdi. Pürrəng, xoruz-quyruğu bir çay dəmləyib, sənin ömrünə dua tökə-tökə dörtlük-də nuş elədik.

Eşidəndə ki, səni itimiz qapıb, hiddətimdən ağladım. Axı niyə belə olmalıydı? Ancaq nə edə bilərik? Belə ağır bir gündə yaricani sənin yanında qalan bir yeniyetmənin dözməkdən başqa, bir çarəsi varmı?

Sən mənim ağlamağımı məhəl qoyma. İndi, elə bu məktubu qələmə alanda qət elədim ki, qorxa-qorxa iş tutmaq və gözləmək daha xeyir gətirməz. Bunun nə ilə nəticələnəcəyini sən

məndən yaxşı bilirsən. Odu ki, qəti qərərəm belədi. Nə vaxtəcan biz siçan-pişik oyunu oynayacaqıq? Bir də ki, axı sənin getmək vaxtından da keçir. Deməli, belə: gəlirsən məktəbə, bir az ora-bura gəzışırsən. Düzdü, mənim küçə-bacada, orda-burda görüşməkdən çox qorxduğum heç nə yoxdu. Bir tərəfə baxanda, nəinki küçədə, ümumiyyətlə, görüsəndən... Sən hələ bu görməmiş kəndçiləri yaxşı tanımursan. Gör neçə ildi Bakıdasan? Yəqin ki, lap şəhərli olub getmişən! Hələ ağızgöyçəklər, sözbazlar! Ola bilər, fikirləşəsən ki, on yeddi yaşında bir qız, məktəbli, özü də kənd uşağı bunları hardan bılır? Haqqın var. Təəccüblənmə, oğlanlara baxmış, bu yaşda qızlar daha diribaş, ayıq və gözüəçiqli olurlar. Görünür, yay tətili zamani bir-iki dəfə Bakıda, dayigildə olmağımın da bu hissələrin məndə vaxtından əvvəl oyanmasında az rolu olmayıb. Saçlarımı gəlinçə isə, mən bunu sənin məktublarına əsasən yazıram, deyim ki, şəhərdə indi hətta bu dəbin özü belə vaxtı keçmiş hesab olunur. İki il əvvəl Bakıda idim. Dayigil olan binanın həyətində nə qədər qız vardısa, hamisi indi mən gördüyüün kimi idi. Mən də öz uzun və qumral saçlarımla elə o vaxt orda vidalaşmalı oldum. Əlbəttə, yalnız böyüklərin məsləhəti ilə. İndi səndən soruşuram: de, mən səhvmi etmişəm? Bir də ki, hissə qapılmaq nəyə lazı? Uzun və bitli-birəli saç gerilik əlaməti kimi indi ən uzaq kəndlərdə dəb deyilmi? Bütün bunları sözgəlişi deyirəm. Axı nə mənasi: əgər sən məni belə sevmisənsə, deməli, mən indi də çirkin deyiləm.

Deməli, belə: gəldin məktəbə, bir az gəzisin, şərəf lövhəsinə, komsomol projektorumuza, "Məktəbin mayakları" divar qəzətimizə, əlbəttə, oradakı şəklimə mütləq baxırsan. Bu vaxt biz qızlar yanından keçirik. Sən geri dönürsən və çalış ki, yanında qızların çox olduğu vaxt yaxınlaşasan ki, məni istəməyənlər paxılıqlarından ölsünlər (oldırsə-oldırsə, qızları bircə bu paxılıq hissi öldürəcək) Guya, mənimlə işin varmış kimi "bağışla, bir dəqiqə olarmı səni, Turac?" deyib təəccübədən donub qalmağima baxmayaraq, qolumdan yapışarsan. Gerisi ilə işin olma-

sin. Mən yaxşı bilirəm, öz bədxahlarım qarşısında nə etmək lazımdı. Qoy onlar görsünlər ki, universitet tələbəsinin qisməti olmaq nə deməkdir?! Tanışınlar ki, mənim qəhrəmanım kimdi?!"

Sənin səni n qədər öpən alagöz Turacın

Anamla İzzət xala yas yerinə gediblər. Biz evdə təkik. Sveyqin povestlərini oxuyuruq. Heyrətlənməmək mümkün deyil. Turac ətirli çay dəmləyib. Darçının ətrindən doymaq olmur. Bunu görçək evimizə yürüüb şokolad qutusu ilə qayıdırıam.

-Nə yaman əliaçıq olmusan son vaxtlar? Olmaya dəfinəzad tapmışan? Çərşənbə günü qızlara saqqız, oğlanlara konfet paylayırımsan. Hamısı da xarici.

-Gəl adamlara yaxşılıq elə də,-gözlənilmədən çıxış yolu tapdıǵıma sevinirəm, çünkü bu məni cavab vermək məcburiyyətindən xilas eləyir,-o qədər olmadıq ki, bir qutu konfet almağa da kişiliyimiz çatmadı?

Öz növbəsində o da lağından qalmır:

-Sağ ol belə kişi. Filankəs elə bilir, camaat fil qulağında yatıb.

"Bu nədi eşidirəm? O ki hər şeyi bilirmiş..."

İntəhası özümü elə aparıram, guya, getməyə hazırlaşmağım mənə lağ etdiyi üçündü, odu ki, bərk incimişəm. Görünür, o da heç nədən qəlbimə dəymək istəmir, astanaya qaçaraq kürəyini qapıya söykəyib əllərimdən tutur:

-Üzünə də baxmanam,-deyə elə istehzayla gülür ki, biləyindən yapışib kənara itələyirəm. Söhbət ciddiləşir:

-Nə vaxtdan belə mirt minciği olmusan?

-Bir də mənə belə suallar versən,-deyə məktəbə həmişə arvad ətri ilə ətirlənib gələn Turab müəllim kimi ciddi tərzdə gileylənirəm,-öz bəxtindən küs.

-Bağışla, bilməmişdim,-Turac adımı cırnatmayan bir səs-

lə, yariciddi-yarızarafat tərzdə məni sakitləşdirərək stola tərəf itələyir, oturmağımı görən kimi isə,-adın nədi,-deyir,-Daşdəmir, yumşalısan, yumşalı...

Mən, doğrudan da, sakitləşmişəm və soruşuram ki, o niyə belədi? O da soruşur ki, belə necə? Pis, ya yaxşı? Əslində özümçün də yəqinləşdirə bilmirəm ki, bunu ondan niyə soruşuram, amma başa salıram ki, onun elə xasiyyəti var ki, o bununla, demək olar ki, hamidan fərqlənir.

Sakitlikdi. Belə sakitlik adətən yay gecələrində olur. Biz, Turacla mən, pəncərə qarşısında oturub təbiətin ağappaq donunda rəngbərəng paltaları ilə alabəzək kəpənəkləri xatırladan uşaqlara, at qoşulmuş arabada yem daşıyan ferma işçilərinə, dərədə batib qalmış maşının yan-yörəsində ora-bura vurnuxan adamlara və yas yerindən çıxıb ikibir-üçbir kənd yenişə axışan arvadlara tamaşa edə-edə çay içirik...

Ayazdı, soyuq külək əsir. Üstü qar dolu budaqlar baş əyib az qala yerə toxunur. Burdan, sinfimizdən baxanda ətrafdə qardan savayı, heç nə görünmür. Bircə uzaqlarda yemişan, itburnu, qatırquyuğu kolları, çöлarmudu, cir alma və alça ağaclarının dibi, qar tutmayan yerləri qaralır. Soyuq olmasına baxmayaraq, uşaqlar bayırda həvəslə oynayırlar. Qızlarsa yenə koridorda qoyulmuş kömür sobasının başına toplaşıblar. Zeynəb xala köhnə adəti ilə yuxusu gözündən töküл-töküл qızlara keçən günlərdən danişır.

Sinifdə məndən savayı, heç kəs yoxdu. Nərgiz gəlmədiyindən hər şeyi tək eləməli olmuşam. Lövhə nəm əski ilə silinib, içərinin havası dəyişilib. Müəllimin stoluna təzə qəzet salmışam. Səliqə-sahman göz oxşayır. Bilirəm, Turab müəllim gələn kimi məni tərifləyib göylərə qaldıracaq, hətta əlini başıma çəkməyi də unutmayacaq.

-Bircə varam Taleyn növbətçiliyinə. Oxumaqdən savayı,

nə desən əlindən gəlir. O hesaba əmək təlimindən bir beş.

Turacla da zarafatlaşmağa vaxt tapacaq:

-Nə deyirsən, Turac qız, qonşuna sənin hesabına bu gün beş vermək isteyirəm axı.

Turacin da acığa düşdüyü vaxtlar az olmur:

-İndi ki, mənim hesabımıdı, iki yazın.

-Bəs əsəbiləşmək nə üçün?

-Elə şeylər var, onları eşidəndə, ümumiyyətlə, əsəbiləşməyə bilmirsən.

-Nə yaman dəymədüşər olub indinin uşaqları, balam, söz də demək olmur. Bizim vaxtimızda şagird nəydi, müəllimə söz qaytardı nəydi? Gözümüzü tökərdilər. Amma indinin uşaqları o qədər saymaz olublar ki, müəllim yanında papaq çıxartmağa da can çəkirlər.

Əgər söhbət təlim-tərbiyədən düşübəsə, deməli, həmin gün Turab müəllim mükəmməl təlim görmüş sirk atı kimi bütün dərs boyu sinfi o baş-bu baş ədalı yerislərlə ölçüb-biçəcək və bütün qırx beş dəqiqliyi mütəfəkkirlərin məhəbbət görüşləri və ədəb-ərkan barədə söhbətlərinə həsr edəcək. İşdi, təsadüfən həmin gün Turac dərsə gəlməyibəsə, hamı ilə küsülü kimi gəzib-dolanacaq, hirsini üstünə tökməyə adam axtaracaq. Köhnə adətidə: Turac olmayan gün, ümumiyyətlə, dərs keçməyi gəlmir, ya oğlanlardan kimisə səbəbsiz-filansız əzişdirir, ya da kimsə mütləq iki alır...

-Gedin mənə minnətdar olun,-onun bu anlaşılmaz hərəkətlərinə özünəməxsus qiymət verən Turac üstüörtülü bizə onu da anladır ki, köpəyin əbləhində təqsir yoxdu, baxarsan ki, qaysavadan da pay umur...

Nəhayət, axırıcı vəzifəmi də yerinə yetirmək - tabaşır gətirməkçün müəllimlər otağına yollanıram. Elə bil hər şey koridora çıxməğima bənddi. O saat qapının arxasında gözdən itirəm: Qeysər qollarını sinəsində çarpezlayıb necə ki, mək-

tubda yazılmışdı, elə o cür məktəb mayaklarının şəkli qarşısında qərar tutub. Şübhə yox ki, Turacın şəklinə baxardı. Məlum səbəbdən əlavə, bu, başqa bir mətləblə də bağlıydı. Burda yuxarı sinif şagirdlərindən vur-tut iki nəfərin əksi vardi ki, biri Turac, o birisə məktəb direktorunun o oğlunun şəkli idi ki, ona heç un cuvalına tay qız da yendirib baxmadı.

Turacın şəklinisə iki il bundan əvvəl bir yaz gündündə, imtahanları təzəcə verməyə başladığımız vaxt onuncuların vida görüşünə rayondan dəvət olunmuş fotoqraf çekmişdi. O, İzzət xalanın Bakıya, qardaşılıq göndərtmək üçün həyatımızdə çəkdirdiyi həmin şəklin bir surəti idi ki, indi qarşısında Qeyşər bitili daşa dönmüşdü. O xatirimdədi ki, fotoqraf dəqiqədə bir təkrar edirdi:

-Gülümsün, özünü bir qədər sərbəst saxla. Bax beləə...-o gah Turacın balaca ciyinlərindən yapışib sağa-sola döndərir, gah da başını aşağı-yuxarı eləyirdi.

Fotoqraf yerinə qaydan kimi üz-gözünə ciddi və donuq bir ifadə vermiş Turaca eşitdirdi ki, mənə baxıb gülümsünsün. Çünkü mən "kefqom" oğlana oxşayıram.

-Ona baxanda mən ancaq ağlaya billəm, nə gülmək, gülmək nədi?

Qonaq o qədər "sağa bax" "sola dön" "başını azca qaldır" "gülümsün" deyə boşboğazlıq elədi ki, Turac cana doymuş kimi soruşdu ki, fotoqrafların hamısı uzunçu olur?

Bu sözün üstündə İzzət xala Turaca daha nələr demədi? Axır sözü də o oldu ki, adam qonaqla belə davranışmaz, ayıbdı axı... Niyə onu hamıyla üz-göz eləyir?

-Ayib ona olsun ki, bir şəkli beş saata çəkir. Sağa bax, sola bax... Yox bir, göyə çıx...

-Tərs qızdı,-Turaclə İzzət xala gedəndən sonra telini isladıb daramış növcavan fotoqraf mənə deyirdi,-dad o gedən evlər...

-Fikir verməyin, olan şeydi,-deyə təsəlli verməyim oğlanın

o qədər xoşuna gəldi ki, Turac barədə söhbətə uzun müddət nöqtə qoya bilmədi: o, kimin kimsənəsidi, qohum-qardaşdan kimi var, kimi yox, bir istəyəni-zadı necə, olub eləməz ki? Du-yuq düşməyim deyə, tez-tez xatırladırkı ki, bu kənddə bir dostu varsa, o da mənəm. Bunu yaddan çıxartmayım. Sonra isə bu dostluğun nişanəsi olaraq şəklimi çəkdi və bir həftədən sonra onu mənə pulsuz bağışladı. Mən onda bir daha yəqin elədim ki, bu dünyada mənim də dostlarım var. Onlarla fəxr eləyə billəm. Düzdü, həmin şəkli şərəf lövhəsinə-zada vurma-dılar, mən onu iki ildən bəri pioner məktubu ilə dostluq elədi-yim bir qızı göndərdim, ancaq ulu dostluğun yadigarı olan o şəkil mənimcün çox qəribə bir həqiqətə açar oldu; əlüstü də olmasa, anladım ki, nə üçün qız o fotonu alandan sonra bir də mənə məktub yazmadı!?

Nə isə...

Qeyser şəkildən ayrılib, sobanın başına yiğışan qızlara ya-xınlaşır və Turaca üz tutur:

-Bağışlayın, bir dəqiqə olarmı sizi?

Bir allah da şahiddi ki, mən onu bu qədər də gicbəsər bilməzdim. İndi Bakıda taksi sürücüsü işləyən Fərruğun həmişə yadına düşəndə güldüyüm hərəkətləri də bunun yanında toya getməli imiş: keçən ilin yazında o, bacısından Turaca sicilləmə məktub və allı-güllü bir dəsmal yollamışdı. Turac da eləmədi tənbəllik, elə həmin dəsmala balaca bir əmzik büküb geri qay-tardı. Fərruğun baş verənləri sükutla qarşılamağı şəxsən mə-nim yanımıda onu bir xeyli hörmətə mindirdi.

Amma belə səfəhlik? Hansı ağılli oğlan, üstəlik universitet tələbəsi məktəbdə, uşaqların gözü qarşısında qızə eşq eləyər? Məncə, o başa düşməliydi ki, bu məktubun özü, hətta Turac yazmış olsayıdı belə, onu ələ salmağın, barmağa dola-mağın ən gözəl nümunəsidi. Amma gör bir o neynir? Turacla üzbəüz dayanıb, onun təəccübə qızların sıfətinə baxa-baxa

qaldığını biclik güman elədiyindən arxayınlıqla əl ataraq biləyindən də yapışır. Nə baş versə, yaxşıdı bu an?...

Qız azca geri çekilib, boyu çatar-çatmaz uşaq inadcillığı ilə dabanlarının üstə dikələrək düz Qeysərin gözlərinin içində tüpürür.

-Boynuyoğunun biri, boynuyoğun!

Doğrudan da ki, boynuyoğun! Kənddə hamı danışır ki, belə dələduz hələ cəhənnəmdə də yoxdu.

-Ay sənii!-deyib o, əlini qırmızı, yumru sıfətinə atır. Əlbəttə, üzü tüpürcəkli məktəblilər qarşısında dayanmaq yaxşı iş deyil axı. Niyə başqları sənə güləmlidi? Bəyəm sən bunun üçün yaranmışan? Onda burda neyləyirsən? Daha teatr, tamaşa, sirk nədən ötrüdü?

Turac sinfə girən kimi üzümə baxıb bircə bunu deyir:

-Özünü ölmüş bil!

Biz o dərsi tabaşırsız keçinirik. Heç ağlabatan deyil ki, o boyda həngamədən sonra Qeysər məni xurd-xəşil eləmədən, sakitcə çıxıb getsin. Odu ki, zəng içəri vurulub hərə boy sırasına düzülən əsgər dəstəsindəki kimi sinifdə öz yerini tutandan sonra mən Turab müəllimin başını suallarla elə qatıram ki, axırda özü də mat-məəttəl xeyli müddət sıfətimə baxıb deyir:

-Nəhayət, səndə dərslərə maraq əmələ gətirə bildim, hələ indi-indi qızışırsan. Gəl lövhəyə görüm.

Təxminən beş, ya altı dəqiqədən sonra qapı döyüür. Tağı açılmış boş qapının yerində əvvəlcə Qeysərin iri başı, sonra isə nəhəng bədəni görünür.

-O dələduza icazə verərsiniz bir dəqiqə?-başı ilə mənə işarə eləyir.

-Dərs danışır, qurtaran kimi baş üstə,-Turab müəllim içəri icazəsiz və salamsız girmiş "boynuyoğun"u arxayı eləyir. Hirsi bundan bir az da coşan "aşiq" yumruğunu sixaraq:

-Yaxşı, əclaf!-deyə qolunu bərk-bərk silkələyib sinifdən çıxır,-bizimki qalsın...

Səsini başına atıb bağırın qızmış nəhəngin fəryadı koridor-dan da gəlir:

-Sən sən ol, mən də mən. Görək adamı dolamaq necə olur?!

Ora-bura qaçısan uşaqların anlaşılmaz səs-küyündən hiss olunur ki, başıbosun ətrafında böyük bir ordu əmələ gəlib. Hamı bir-birinə dəyib, qaçan kim, qovan kim, ağız deyəni qulaq eşitmır. Az qala bütün məktəb çalxalanır. Gözləyirlər görsünlər, səbəbi bir kimsəyə məlum olmayan bu həngamənin axırı nə ilə qurtaracaq? Onu da yaxşı bilirəm ki, əslində "səbəb" deyilən nəsnə bir kimsənin beyninə girmir, onları maraq-landıran qızmış buğa ilə rəqibinin amansız döyüş səhnələri-di...

O gün dərsin axırınacan indiyə qədər keçdiklərimizin həmisi təkrar-təkrar danışmalı oluram. Aradabir heç nədən xəbəri olmayan Turab müəllim soruşur ki, bu nə səs-küyü belə, dəhlizdən gəlir, bəlkə, maarifdən yoxlama-zad var? Hər ehtimala qarşı bir qədər ciddi və sakit olmağımız məsləhətdi.

Biz tənəffüsə çıxanda direktorümüz Həzi müəllim bayırda hələ də siqaret tüsdülədən Qeysərə tapşırır ki, çıxıb getsin, onun burda işi yoxdu. O isə dişləri qicanmış halda gözləri ilə uşaqların arasında məni axtarır. Amma mən də o həriflərdən deyiləm. Pəncərədən tullanıb aradan çıxmışam; az aşım, ağrı-maz başım. Hər şey qol gücünə həll olunsaydı, daha tanrı cüs-səsizləri niyə xəlq eləyirdi? Bəyəm bu dünyada onlara yer yoxdu? Ya da varsa, lap azdı?

Elə yerdə dayanmışam ki, Qeysərin bütün hərəkətlərinə göz qoya bilirəm. O kimisə dalimca içəri göndərir ki, kişiym-sə, üzə çıxım. Nə qaçıb dovşan kimi gizlənmişəm?

Böyük bir elçi dəstəsi hay-həşir sala-sala sınfə doğru axışır və çox çəkmir ki, əliboş geri dönməli olur. Nəinki uşaqlar, hətta müəllimlər də Qeysəri sakitləşdirə bilmirlər. Onun nəril-tisindən az qalır qulaq tutulsun. O, yalnız qızlarla gələn Tura-cı görəndən sonra quzuya dönüb ayaqlarını sürüyə-sürüyə çar-

naçar uzaqlaşmalı olur. Niyəsə bu, yadına babamın tez-tez işlətdiyi sözü salır: "Küçük qulağını kəsəndən qorxar"

Dərsdən çıxmışıq. Külək avazıyıb. Demək olar ki, tam səkitlikdir. Quşbaşı qar yağır. Mən özümü heç nədən xəbəri olmayan kimi bicliyə qoyuram:

-Bura bax, o nə qalmaqal idi elə? Yoxsa nəsə demişdilər sənə?

-Elə bir o qalmışdı hər yoldan ötən mənə söz ata.

Xeyli müddət dillənmirik. Bilmirəm, lallarsayağı susduğu bu dəqiqələrdə Turac nə barədə düşünür, ancaq mən öz-özümüzə götür-qoy eləyirəm: "Onsuz da heç nəyi üzə vurmur, bəlkə, axıracan özümü hər şeydən bixəbər kimi göstərim? Nə ola, ola... Axi nə biləsən ki, o hər şeyi yerli-yataqlı bilir? Bəlkə, o fikri də elə-belə, sözgəlişi demişdi ki, "özümü olmuş bilim"... Ya üzr istəyim, yalvarım, dilə tutum, bağışlasın... Yoox, bu, dəlilikdi. Yaxşısı budu, açıb hər şeyi olduğu kimi danışım. Qoy necə istəyir, elə də başa düşsün. Görsün ki, mən də haqsız deyiləm. Gözüm görə-görə onu başqalarından qorunamaq mənimçün indi hər şeydən ağırdı və ən incə mətləbləri dərk etdikcə bu ağrını nədənsə daha dərindən duyuram..."

Elə bu minvalla tədricən vəcdə gəlirəm:

-İstəyirəm, bunu sən də biləsən, Turac, başa düşəsən ki, mən daha uşaq deyiləm. Elə sən özün də... Görürsən ki, İzzət xala daha məni ələ salıb ağlatmir. Kişi qırığı demir daha mənə. Evin kişişi deyir. İki evin bir kişişi. Gördüyün kimi, unu mənə aldırırlar, cibimə pul qoyub şəhərə-bazara göndərirlər. Qapı-bacanın ağır, kişi işlərini mənə gördürürlər. Axi sən bunları məndən də yaxşı bilirsən.

Turac nəsə soruşur, deyəsən, başa salmaq istəyir ki, niyə belə özümdən çıxmışam? Birdən-birə nə olub mənə? Bir az səkit və təmkinli danışım, burda kar-zad yoxdu. Mənimssə, əksinə, qoltuğum hələ bir az da qarpiqlanır:

-O səni ələ salmaq, elə-belə gün keçirtmək istəyirdi. Həə, həə, gün keçirtmək, vəssalam. Sədrin oğluyla mərc gəlibmiş ki, səni bircə günün içində ələ ala bilər. Guya, səni kimilərindən şəhərdə o çox görüb. Gündə neçəsiylə durub-oturur. Mən bilirdim ki, elə-belə də olmalıdır. Səndən bu yabiya qarşı ayrı cür hərəkət də gözləmirdim. Gör bir sənə nə yazır? "Ey məni göylərin yeddi qatına qaldırıb, orda saxlayan könül mülkü-mün sultani!"

-O nədi elə?-Turac həmişəki kimi, ürəkdən qəşş eləyir.

"Məktəbdəki çıxışını görən gündən dəli-divanəyəm. Deyirəm, gör bizim kənddən nə təhər şeylər çıxır? Səni görən saat elə bil məni təndirə atıb diri-diri odlara qalayırlar. Gəl məni bu alovlu məhəbbətin girdabında tək yanmağa qoyma, ey şəkkər dəhan, şirin zəban. Deyirəm, kül oluruqsa, ikimiz də birgə kül olaq. Ataların goruna qurban olum. Yerində deyib-lər ki, pələng pələngdi, allah onu da tək eləməsin. Bir xahişim də var ki, tətildən qayıtmamış, lap günü səhər şad elə qəlb evimi. Qoy bəzi-bəzi yoldaşlar cirilsinlar"

Turac təzədən uğunur. Deyir ki, gop eləyirəm. Hamısını özümdən toqquşdururam. Belə şey ola bilməz. "Diri-diri odllara qalanmaq" "alovlu məhəbbətin girdabı" "qəlb evi" Belə sözləri birinci dəfədi, eşidir. Amma "könlə mülkünən sultanı" "şəkkər dəhan" və "şirin zəban" ifadələri ürəyinə yağı kimi yayılıb. Lap köhnə kitabların sözlərinə oxşayır. Yəqin, kimdən-sə çırpışdırıb. O ağlın iyəsi, çətin ki, belə sözlər tapıb işlədə bilə.

And-aman edəndən sonra ki, hər şey mən deyəndi, bir kəlmə də artırıb-əskiltmirəm, bu dəfə yalvarmağa başlayır ki, məktub qalırsa, evə çatan kimi verim, oxusun. Nə qədər gül-məli bir məzhəkə, aman allah!

-Sən bu əclafları hələ yaxşı tanımirsan. Bərbər Qəşəm nədi, Mərziyə arvadın oğlu, bir dəfə öz qulağımla eşidəm ki,

kolxozen alma bağında keçən il, guya, daha nə pəstahalar qalıb sənnən çıxartmamış ola. Guya, sən saçlarını da ona vurdurmusan. Anan səni yanına salıb aparıbmış onun hüzuruna. Qızdan söz düşən kimi Kəbleyinin oğlu Surxay ürəyini sənə bax bu iydəlikdə açdığını mənə özü danışıb.

-Nə eləmək olar ki, bədxah adamların ağızını yummaq olmur. Onlar da bununla nəfəs alırlar,-deyib Turac özünü təmizə çıxartmağa heç cəhd də eləmir. Demir ki, getdiyi yer məktəb, gəldiyi yer ev olub. Amma xeyli danışandan sonra soruşur ki, bəs niyə mən o eclafların cavabını verməmişəm? Yoxsa iradəm çatmayıb buna, qorxmuşam? Düzünü deyim, niyə susuram?

Susmaq... Mən necə susmaya bilərəm ki, Turac olan yerdə həmişə söz-söhbət olur. Mən onların heç olmasa az bir qisminə cavab verəsi olsayıdım, indi ağızımda bir dişim də qalmamışdı. Hərçənd allahımdan onsuz da bir yaraşıq yiyeşi deyiləm... Amma nə qədər olmasa, mən də özümə görə bir oğulam. Elədiyimi eləyir, eləyə bilmədiyimi ən aži özümə dərd eləyirəm və gec də olsa, onların hamısını Turaca danışıram. Bilirəm ki, bu xasiyyətimdən xoşu gəlir. Deyir ki, mən düzgün oğlanam. İllah da, bu sözdən sonra ondan heç nə gizlətmirəm. Ürəyimdə nə var, hamısını deyirəm. Bircə dəfə ona deyəcəyim sözü dilə gətirməyə cəsarətim çatmayıb... Tək bircə dəfə...

Sükutuna qatar təkərlərinin sehrli taqqıltısı qovuşmuş aylı bir gecə... Günəşin istisi, hərarəti hələ də torpağın canından çıxmayıb. Ucsuz-bucaqsız düzəngahın ortasında tək-tük, adda-budda bitən iri yemişan kollarının hər biri bizə qaranlıqda axtardığımız Dövləti xatırladır. "Biji... biji..." deyə Turac mehrlə dillənir, "maoooo... maoooo..." mən inək kimi səs çıxarıram, amma bunların hamısı əbəs cəhddi; düzəngaha yapışıb

qalmış o "inəklərin" heç birindən səs çıxmır ki, çıxmır.

Qaranlıqdı və biz nə edəcəyimizi bilmirik. İrəli gedib inəyi axtarmaqmı, ya əliboş geri qayıtmaq? Qayıdır kol-kosdan, nəhəng daşlardan başqa, heç nə görmədiyimizi söyləmək? İzzət xalanın əlindən ay bununla qurtardın ha! Uşaqsan? Hardaydınız indiyəcən, deyəcək, a yaritmaqlar? Hani inək, sizdən soruşuram, hani? Bə niyə dillənmirsiniz? Deyin görüm bu vaxtacan harda veyllənirdiniz? Haydı, rədd olun gözümün qabağından! Görüm sizi yekəlməyəsiniz!

Amma biz yekəldik, İzzət xalanın qarğışlarını eşitmədən, bu qarğışlar bizi tutmadan yekəldik və taleyin əmri ilə elə indi də böyüməyimizə davam edirik.

Uzaqdan-azağa qatar fiti eşidilir. Yəqin ki, stansiyaya qatar yaxınlaşırıdı. Lal-dinməz gecənin sükütu bir andaca pozulub qeyb olur, ancaq çarxların yeknəsəq taqqıltısında da o sükütun elə anlaşılmaz bir sehri var ki, yəqin, o fitsiz, o taqqıltılsız gecənin bu sehri bir heç olardı. Elə bu an başıma ağıllı bir fikir gəlir. Turacdən soruşuram ki, getmək istəyirmi stansiyaya? Üstəlik şirniksin deyə onu da eşitdirməyi yaddan çıxartmiram ki, görmədiyimiz yerdə, niyə də vağzalı, qatarları, onun sərnişinlərini öz gözlərimizlə seyr etməyək? Nə biləcək İzzət xala?

Turac səssiz-səmirsiz tamaşa eləyir. Üzündəki ifadədən dərhal oxumaq olar ki, niyə də yox? Bununla belə alakönüllü halda:

-Bəs inək?-soruşur.

Fikrimi belə tez bəyənməyindən lap ürəklənirəm. Bu o deməkdi ki, məndə də kəllə var, lazım gələndə mən də ağıllı fikir söyləyə billəm. Deyirəm ki, inəkdən nigaran qalmasın, onsuz da harda olsa, dan üzü özü doyub gələcək. Susduğunu görüb bunun da arınca lap fisqırıq bir ideya irəli sürürəm:

-Nə bilmək olar, bəlkə, elə stansiyadadı?

-Yəqin, adam-zad qarşılıramağa gedib,-qız özünü gülməkdən saxlaya bilmir.

Hər tərəf elə nəhayətsiz boşluqdu ki, sanki göydə aydan, ulduzdan, yerdə bizdən, məndən və Turacdan başqa, heç kəsin, heç nəyin olmadığı bu dünya bütün səslərdən məhrum olub. Bircə getdikcə yaxınlaşan qatar təkərlərinin ara-sıra ahəngdar taqqıltısı eşidilir, vəssalam.

Stansiya çoxdan salınmış, ancaq o qədər də böyük olmayan ağaclarıqda yerləşir. Nə qədər ki, vağzalı belə yaxından görməmişdik, elə bilirdik, burdan nümunəvi və səliqəli yer dünyanın heç harasında ola bilməz. Bəs nədi, axı bura vağzaldı. Dünyanın ən gözəl qatarları keçən, ən yaxşı insanları cəmləşən, ən şirin və rəngbərəng suları satılan bir yer başqa necə olmaliydi?

Doğrudan da, vağzal bizim uşaq arzularımızın rəngində idi. Cürbəcür ölçülü parıldayan qırmızı kərpiclərdən hörülülmüş binanın tən ortasında, hündür şüşə qapının üstündə iri hərflərlə stansiyanın adı yazılmışdı. Bir az aralıda, sərnişinlərin və yolasalanların ən gur yerində biz tərəfin adamlarına qətiyyən oxşarı olmayan enliburun bir arvad eybəcər səslə müştəri çağırı-çağıra balaca kisədən tum satırdı. Vəqonların böyrü ilə gəzişə-gəzişə saplağı sapla çubuğa sarılmış gilənar və gi-las xırıd eləyən uşaqlar da aranı az qatib-qarışdırıldılar. Altına cindir döşəkçə salmış təkqiça kişi xirdavat alveri eləyir, düşüb havasını dəyişənləri siqaret almağa səsləyirdi:

-Yaxşı "BT" varımdı, "BT"...

-Mejdu proçim, boğmalı şeydi haa...

Deyəsən, kimsə bizimlədi. Ancaq düz qulağımızın dibindən gələn səsə o qədər də məhəl qoymuruq; yəni bizi burda tanıyan ola bilərdi ki?

-Xalis kukladı, ölmüş!

-Ves Bakıda belə şey yoxdu!

-Avam olma, qoxulamağa dağ çıçayı,-birinci səsin sahibi təkrar dillənir.

Hər ikimiz eyni vaxtda geri dönəsi oluruq. Qarşımızda ağ maykali, ucaboy, dolubədən iki cavan dayanıb.

Susmaq, ya geri qayıdib cavab vermək? Bəlkə, sakitcə, heç nə olmayıbmış kimi uzaqlaşmaq? Ancaq stansiya gündüz ki-mi işıqlıdı və biz bilirik ki, vağzal - vaxtilə arzularımızın rəngində olan bu əvəzsiz yer axı təkcə bu harin cavanlarla bitib tükənmir ki, oranı boş bir şeyə görə dərhal tərk edək. Məsə-lən, bir az əvvəl içəridə, gözləmə zalında arabir mürgü vuran adamların sıfətində yorğunluq qarşıq elə xoş və mülayim bir ovqat vardı ki, Turac başı ilə onlara işaret edib:

-Nə xoşbəxt adamlardı,-dedi,-görəsən, nəhəng şəhərləri, yaraşıqlı kəndləri qatarla gəzməkdən də yaxşı şey var dünyada?

Adamların ən seyrək yerində başını aşağı salıb perronu özündən ikiqat uzun süpürgə ilə süpürən qadına baxıb güldük və dərhal da Turac onun işinə məna verdi: "Yer üzünün ən sadə peşə adamı"

Qatarlar və adamlar, yaxşilar və pislər, dünyanın ən adi peşə sahibləri... daha nələr, nələr... Həm şirin-şirin mürgü vuran o adamların sıfətində, həm o süpürgəçinin laqeyd görkəmində, həm də bu vağzalın süd kimi ağappaq işığında uzaqdan baxa-baxa stansiya haqqında haçansa xəyalımızda yaratdırğımız ən şirin arzuların rəngi vardı və məhz buna görə biz buranı elə-belə, asancana tərk etmək fikrində deyildik. Mən bilə bilmədim: şapqam başımdan öz-özünəmi düşdü, onu ensiz bığları çənəsinəcən uzanmış oğlanımı vurub saldı, ya o sözləri ki, adam eşidəndə papağı mütləq başından düşməliydi, ondanmı oldu?

-Kirimiş dur, bəlkə, qatara mindirə bildik! Kənd uşağı əfəl olur bu yaşda...

-Qız bişmiş qızı oxşayır.

-Bu Məşdibadın hambalına oxşayanı başımızdan eləsəy-dik, galanı asandı.

Bir neçə saniyəliyə arxadan gələn səslər kəsilir və onlar tezliklə qarşımızda peydə olurlar.

-Əkil burdan,-deyə biri mənə göstəriş verir,-yoxsa ayağı-min altına salıb palçıq kimi ayaqlaram səni! Haydı!... Sənsə əlim-ayağım dəyməmiş qalx vaqona!-o, ötkəm səslə Turaca əmr eləyir.

-Məni qatara mindirənə bax, çuşqanın biri, çuşqa!

-Sənə dedilər ki, qalx vaqona!-bayaqkı səslə olmasa da, oğlan dediyini bir də təkrarlayıb damağındakı siqaretin kötüyü-nü dişiyə didik-didik eləyir.

-Məni o qatara yalnız bu gözəl oğlan mindirə bilər,-stansiyanın xəfif-xəfif titrəşən düm ağ işığında zərif bənizi bir göz qırpmında bozaran Turac dərhal qoluma girir,-elə ürəyindən keçir, get öz bacını mindir!...

Ömrüm uzunu ilk dəfə Turacın mənə nə qədər məhrəm və munis olduğunu onda duyuram. Onu başqalarından qoruma-ğa borclu olduğumu da bütün əzalarımla ilk dəfə onda dərk edirəm. O hissin adı nədi, heç indi də deyə bilmənəm, amma bu, anadan olandan özümdə duyduğum, şirinlikdə heç nə ilə müqayisəyə gəlməyən bənzərsiz bir duyu idi...

Sonra yadimdadı ki, sərnişinlər səs-küyə hiss olunmadan başımıza necə yiğildilar. Qatar fit verib yerdən tərpənənə qə-dər təkcə sıfətləri deyil, həm də danışışı və hərəkətləri ilə doğma olan yerli adamlar o zirramaların dərsini verib qoparaqlarını necə götürdülər? Hamı onları lənətləyir, dallarınca tüpü-rür, söyüş söyür, Turacı isə cəsarətinə və diribaşlığına görə al-qışlayırdılar...

Biz stansiyadan, güclü işiq selinin altından çıxıb uzun müd-dət dinməz-söyləməz sanki heç vaxt işiq üzü görməyəcək ağacların uzun kölgəliyinə - qaranlıq bir aləmə qərq oluruq. Ətraf sakitlikdi. Hərdənbir təkcə uzaqlaşan qatarın səsi eşidilir. Qə-hər məni boğsa da, hikkəmdən cinqırım da çıxmır. Sanki ba-ğışlanılmaz bir günah işləmişəm. Yalnız ağlamaq istəyirəm. Sakitləşənə, toxrayana qədər ağlamaq!...

Daha ayaqlarım sözümə baxmir. Bir qədəm də olsun atma-

ğa taqətim qalmayıb. Bunu hiss edən kimi Turac soruşur ki, nə olub, niyə duruxmuşam? Əvəzində xeyli müddət üzbəsürət dayandığım bu adamı birdən-birə dəli kimi, uşaqcasına bağırıma basıb, hönkür-hönkür hönkürürəm. Boyun-boğazının və saçlarının iliq yay gecəsinin xoş ətrinə qarışmış xəfif rayihəsi içimə dolan Turac piçlıtlı ilə:

-Ağlamaq nə üçün?-soruşub əlini telimdə gəzdirir,-dəlisən-nəsən, sakit ol!

Əzizlənməyimdən ürəyim lap da yuxalır:

-Mən elədim, hamısını mən elədim. Səni bura gətirən mən oldum. O sözləri də mənə görə eșitdin. Hamısı mənim ucba-tımdan oldu. Elə bilirsən, başa düşmürəm?-deyirəm və gümanımca, bu göz yaşlarının təkcə mənim qorxumun etirafı yox, həm də onun cəsarətinin mükafatı olduğunu dərk etdiyindən:

-Unut getsin, oldu keçdi,-deyə gülümsünür.

Axi belə vaxt necə təəssüflənməyəsən? Ən gözəl, ən ülvi arzuların yaramaz adamların hərəkətilə bircə anda puç olur. Amma yaxşı ki, o anlarda Turac yanında idi və düzünü deyim ki, nədənsə məni onun varlığı kimi həyatda heç nə sevdirmirdi.

Az sonra stansiyadan çıxıb yeknəsəq səslə uzaqlaşan qatarın arabir eşidilən taqqıltısı uzun illərdən bəri adamlar və şəhərlər, vağzallar və qatarlar haqqında ürəyimdə əzizləyib saxladığım arzularım kimi, üfunət iyi verən bu tünd yaşılı vaqonların natəmizliyi ilə birgə murdarlanıb öz gözəlliyini itirmiş gecənin görünməzliyində qeyb olanda ətrafi elə əsrarəngiz bir sükut sarmışdı ki, sanki həyat hər yerdə birdəfəlik sönmüşdü. Gündüz kimi işıqlı stansiyadan birdən-birə bu sapsakit düzənliliyin kimsəsiz və qaranlıq qoynuna düşmək qorxunc və vahiməli idi. Bütün aləm sanki bir də günəş işığı görməyəcək əbədi və sonu olmayan bir zülmətə qərq olmuşdu. Uzaqlarda tutqun-tutqun sezilən kənd işıqları da bizi bu kollu-koslu, adda-

budda nəhəng daşlar düşüb qalmış düzəngahdakı sonsuz qaranlığın cəngindən xilas eləmirdi. Bir qədər əvvəl başımıza gələn qəziyyənin həyəcanları da halımıza olmazın təsir eləmişdi. Bəlkə də, uzandıqca uzanan bəhri-biyabanın həmişəlik sükutunu buna görə kitab qəhrəmanları kimi ütülü-mütülü cümlə ilə pozдум:

-Niyə hər şey bəzən insanın istədiyinin tərsinə olur?

Biliirdim, könlümdən nə keçdiyini Turac gözəl bilir, odur ki, gəl, deyir, bu barədə danışmayaq. Yəqin ki, istəmir, xəca-lət təri tökməkdə davam eləyim.

Kol-kosun dibində yuvalamış quşlar hənirti duyan kimi ayaqlarımızın altından qalxıb pırılıyla hara gəldi uçur, yarasalar bizi xoflandıra-xoflandıra başımızın üstündə azad-asudə o tərəf-bu tərəfə pərvaz eləyir, hardansa uzaqlardan qurbağaların qurultusu gəlir, kəndimiz səmtdən itlərin tək-tük hürüşü eşidilirdi. Birdən-birə bu səsdə qəribə bir doğmaliq duyдум. Bütün çətinliklərin arxada qaldığı artıq qəti yəqinim idi. Kəndimizə yaxınlaşdıqca elə sanırdım ki, artıq heç bir qüvvə bizə bata bilməz. Ürəyimdə allaha yalvarırdım ki, kaş stansiyadakı yaramazlar girimə kəndimizin həndəvərində keçəydilər. Bir şərtlə ki, Turac da yanımda olaydı, lap elə kənd uşaqları da... Görəydilər ki, analar necə oğullar doğub... Bu dəqiqli onları dişlərimlə didib-parçalamağa hazır idim. Bəs nədi, kəndimizdə mənə batmaq olardı?

-İlahi, sən özün kömək ol!-qəfildən səs eşidən Turac qışqıraraq biləyimdən yapışdı və biz mehbibancasına bir-birimizə siğinib uzun müddət lal-kar dayandıq. Bu nə idi, yoxsa arzum čin olmuşdu? Bəlkə, onlar geri dönmüşdülər?

Cəmi bir dəqiqli əvvəl böyrümüzdən güllə kimi ötüb keçən qaraltının nə olduğunu Dövlətin böyürtüsü gələndə başa düşdük və ürəyimdə heç vaxt olmadığı qədər şükür elədim: nə yaxşı bütün istəklər dərhal həyata keçmir!

-Əlini mənə ver!-qorxusundan tir-tir titrəyən Turac oğlan olduğumu belə ağlına gətirmədən bərk-bərk tutduğu əlimi sinəsinə sıxdı. Mən onun napnazik donunun altında, titrək, zərif, od kimi isti bədənində, təzəcə bitmiş yumpyumru döşünün altında ürəyinin necə aramsız-aramsız döyündüyünü hiss elədim. Bir anlığa elə bildim, bu cür döyüntü və həyəcanla onun ürəyi quş bişirə bilər. Doğrudanmı, bu, Turac id? Doğrudanmı, biz da-ha ondakı uşaqlar deyildik? Yəni inanaydım ki, quşların yuvasını dağında-dağında bir daha onun gözünün yaşını axitmayaçağam? Altlarına cindir döşəkçə sərib yun didən İzzət xalanın, yorğan sıriyan anamin, hətta xar tutun budağına qonub yazıq-yızıq cikkildəşən ana sərçənin gözü önündə etcəbalaları bir də heç vaxt Turacin donunun boynundan içəri ötürməyəcəm?...

Amma yaxşı şapalaqladı onda məni. "Aldın payımı, çağır da-yını" Acıtmaqcın axırda da belə dedi. Əvəzində saçlarını elə rəhmsizcəsinə yoldum ki, qumru səsli anam kötüyi belimdə sindirib qızın başını sıgallaya-sığallaya könlünü almağa başladı:

-Görürsənmi heyvərəni, balamın məməsini yeyib. Ağlama, gözmuncuğum, ağlama...

Mən elə indi də allahların qızılı çəkilmiş mehrabları önündə (bu sözü hardan oxuduğumu xatırlamıram, amma xoşuma necə gəlibsə, indi də unutmamışam) and içə bilərəm ki, anam deyən şeyin nə olduğunu mən ilk dəfə onda anladım. Bu, bəlkə də, dünyada mənimcün ən gözlənilməz və qəribə bir xəbər idi... Bəlkə də, elə ona görə sarsıntıdan uzun müddət özümə gələ bilmədim... Turac gözümdən elə düşmüşdü, onu görmək belə istəmirdim. Necə yəni?... Bu nə demək id?... Elə şey ola bilərdi?... Hər dəfə baxışlarım onun günü-gündən daha çox ağaran geniş sinəsinə və donunun azca tarımlanmış yaxasına sataşdqca məni anlaşılmaz və qeyri-adi hissələr çulğayırdı.

Evciklərimiz elə o vaxtdan qurulu, muncuqlarımız sapa düzülü qaldı. Bir vaxtlar bizi məhəllədə dörd dolandırıq qarğı atlar təndirlərə salınan çır-çırrı oldu. Bir dəmlər bizə udub-

uduzmağın nə olduğunu anladan "Bənövşə" gözümüzdə uşaq oyununa çevrildi və o oyunlar ki, uşaqlığımızı məhz onlarla itirdik, daha onlar da yaşıımıza yaraşan deyildi...

"Məni o qatara yalnız bu gözəl oğlan mindirə bilər" - əlim döşünün üstündə - canımda ömrüm boyu duymadığım şirin bir sızılıt, ruhumda xoş bir ehtizaz var idi - Turacın məğrur səsi qulağıma gəlir. Elə bil kəlmələr də döyüntüyə uyğun olaraq hecalara bölünüb aram-aram təkrar olunur: "Bu gö-zəl oğlan..."

Həyəcanım ötüb keçdikcə o səs canıma yağ kimi yayılır, sanki məni göylərin yeddi qatına qaldırırlar. Lakin bir necə il əvvəl olduğu kimi, məni ikinci dəfə titrədən, yaxamdan yapışış dəli kimi silkələyən duyğularımı dilə gətirməyə yenə də cürətim çatmır və onu şirin tikə tək udub fikirləşirəm ki, insanın insanı bu qədər istəyə bilməsinin mümkünluğu, yəqin, ona görə indiyəcən heç bir kitabda öz əksini tapmayıb ki, sadəcə bu, ifadəsi sözlə mümkün olan şey deyil... Vəssalam, ayrı səbəb yoxdu.

Bu gecə əsl kitab qəhrəmanlarına oxşayıram. Yata bilmirəm, yuxum gəlmir, yerimdə qurcuxa-qurcuxa qalmışam. Doğrudan, bu, necə oldu, fikirləşirəm, Turac niyə şalvar geydi? Necə oldu saçlarını qısaltdı? Düzdü, burda xoşa gəlməyən heç nə yoxdu, amma necə olmasa da, bir iş var: o yerdə ki, heç kim belə geymir, mümkün deyil sənin barəndə ayrı sayaq düşünməsinlər. Bəyəm bura şəhərdi ki, kim nə istəyir eləsin. Deyirlər, biri pul kəsir, birinin beş maşını, elə o sayda da evi var. Bir başqası it saxlayır. Xoruz boğuşdurən, özünə qoçu dəstəsi saxlatdırən, nə bilim daha nələr, nələr... Burda isə ən kiçicik hərəkətin də nəzərdən yayınmır... Hər addımına göz qoyur, hər sözünə fikir verirlər.

Söz sözü gətirir, fikir fikrə calanır, handan-hana yadına

düşür ki, hər şey Turab müəllimin ucbatından oldu. O sözləri ki, o, Turacı lövhəyə çağıranda hər dəfə təkrar-təkrar deyirdi, sonralar biz onu Turab müəllimin özü kimi aramla, yastılaya-yastılaya aralığa deyib əbləhi lağa qoyurduq:

-Bir az yuxarıdan yaz... Bir az da... Ay sağ ol, yaxşıdı!

Əlbəttə, yaxşı olardı: bu vaxt arxası sınfə dayanmış Turacın donu dizlərinin bükəyini keçir, qarabuğdayı dərisi tədriçən ağarış adını tərbiyəçi qoyan vələdüznanın gözündəki işığın rənginin eyni olurdu və cəmi sinif bilirdi ki, Turab müəllimin toyu gələn payızdan tez olmayıcaq...

Bir dəfə hamımızın süd-əzbər bildiyi qeylü-qal başlayanda Turac geri dönüb soruşdu ki, onun könlü daha başqa şey istəmir ki? Özünü itirmiş dəmdəməkəi qıpqırmızı qızarış udquna-udquna xəbər aldı ki, nə dedi o?

-Deyirəm, bəlkə, ayağımın altına stul da qoyum?!

...Mən ehmal-ehmal, sakit qış gecəsinə yaraşan bir səslə piçildiyram:

-Səndən yoxdu, Turac! Vallah, bircə dənəsən...

-Səsin gəlir,-deyə anam yuxulu-yuxulu mızıldanır,-niyə yatmamışan? Yenə Turac?!

-Yooox, yatmışam, necə yatmamışam?

-Sabah sənin Turacına elçi gələcək.

-Elçi?-elə bil boğazında kal heyva qalıb, udquna bilmirəm,-elçi nədi?-dikəlib yerimin içində otururam.

-Elçi də elçiidi. Qızın ki, ər vaxtı çatdı, heç nəyə baxmir, kəsir qapını.

Sual da, cavab da dilimdə eyni vaxtda ildirim kimi çaxır:

-Kim? Qeysər?

-Hə dəə, Məsinin gədəsi. Nədi o? Bakıda oxuyan.

-Çox şükür,-həyəcanım bircə anda keçib gedir, əmin-arxa-yan gülə-gülə təzədən yerimə uzanıram, yorğunluq və xorultu imkan vermir ki, anam soruşub görə o təlaşım nə idi, bu "şü-

kürüm" nə?

"Məsinin gədəsi"

-Doğrudan da, gədə ki, gədə,-piçiltim aram-aram gecənin səssizliyinə qarışib əriyir.

Qişın bu yerlərə dörd-beş aydan bəri qardan açdığı aqappaq süfrəni yağış neçə gündü yiğisdirib. Gah gün çıxır, gah buludlar günəşin üzünü yanağa tökülən uzun, qara zülf kimi örtür, gah da bahar buludları elə alçaqdan üzüb keçir ki, məktəblə dükanın arasındaki dikdən baxanda ağaclar buludları şışə taxmış kimi görünür. Sahil bağlarını yenə su basıb. Şirranlardan sırraşır axıb tökülən suyun səsi kəndimizin qaranlıq, yağış ilməli gecələrini sırı bir aləmə döndərib. İtlərin cinqırı da çıxmır. Pişiyimiz bayırda, qapının ağızında yazılıq-yazılıq, fağır-fağır miyoldayır. Yəqin ki, cumculuq olub.

-Nədənsə yaz yağışları adamın yadına həmişə nağılları salır. Bilirsən ki, hər şey yaxşılığa doğru gedir,-mən hisslərimi belə mənalandırıram.

İzzət xala ilə anam bayrama hazırlıq görürler: qoz-findiq ləpələyir, xəmir yoğurur, yağı əridirlər... Sabah kökə bişirəcəklər. Odun sobası korun-korun yanır, içəri bərk istidi. Turac sacda buğda qovura-qovura soruşur ki, yağışın belə narın-narın yağması niyə başqa şeyi yox, məhz nağılları xatırladır? Aramızda bərk mübahisə düşür, çığır-bağırla hərə sübut etmək istəyir ki, haqlı odu. Anamgil birağızdan acıqlanıb deyirlər ki, öz işimizi görək, özlərisə kiminsə qeybətini qıra-qıra əl-ayaq eləyirlər ki, əllərindəki işi tez qurtarsınlar.

Pəncərədən boylanıram. Bütün kənd yuxudadı. Hətta itlər də yatıb. Oyaq qalan bircə şirranlardı. Bir də orda-burda gözə dəyən küçə işıqları hələ ki, ayıqdi. Onlar uşaqların nişana qo'yub daşla sindirə bilmədikləri tək-tük elektrik lampaları ki, gendən baxanda kəndimizi olduqca gözəl və müasir göstərir.

Aşağıdan - üzüm bağları tərəfdən Quzeyçayın gecəyə vahimə qatan qorxunc səsi gəlir. Yağış isə dayanmaq bilmədən yağır. Səhər tezdən çantamızı başımızın üstdə tutub dərsə tələsəndə də yol qırığında asta-asta yırğalanan təzəcə tumurcuqlamış ağaclar, yarpaqsız bəzək kolları hələ də yağışında ləzzətlə çimməyində idi.

Səhər-səhər adamlar başlarına sukeçirməyən plaş atıb, mal-qaranı tövlələrdən çıxararaq palçıqlı ciğirlərlə örüşə üz qoyan naxır və sürünlərə qoşurlar. Başına əsgər papağı qoyub əyninə qalın sıriqlı geymiş yaşılı çoban heyvanlarının dalınca elə həvəssiz-həvəssiz gedir ki, elə bil biyara gedir. Kolxozun yük maşını məktəbin qabağındakı torpaqlıqda batıb, arada onu yedəyə alan troktorun nəriltisi və adamların qarmaqarışqı səsləri eşidilir. İslanmış çətirə bənzəyən nəhəng qoz ağacının altda dayanmış adamlarsa - onların əksəriyyəti vilayət mərkəzində və qəsəbədə işləyənlərdi - intizarla avtobus gözləyirlər.

Yer-yurdun palçığı nə vaxtdır ki, quruyub. Göylərin bulidlardan təmizləndiyi, bəlkə, iki həftədən də çoxdu. Ağaclar çiçəklərini tökmək üzrədi. Zeynəb xalanın da işləri azalıb, isti düşüb deyin, daha soba qalamır, kül almır.

Sakit dəhlizlərdə kədər hökm sürür. Bayırda elə könülaçan hava var ki, uşaqları zəng vurulanda belə siniflərə yiğmaq olmur. Günü gündən müəllimlərin də yorğunluğu özünü bürüzə verməkdədi; dərslər yekunlaşır deyə, son günlər tələbəlik illərinin macəraları söhbətlərinin ən şirin və tükənməz mövzusuna çevrilib.

Elə həmin yaz günlərinin birində, evə qayıdanda həyatımız-də açıq-mixəyi rəngli "Volqa" dayandığını gördük. Bu nə idi? Bizim həyətə də "Volqa" gələrmış?

-Dayımdı, yəqin,-Turac uşaq kimi atılıb düşdü və ordan

evəcən qalan məsafləni uça-uça gəldik.

Həyətə çatdıq, gələnin, doğrudan da, Ramazan dayı olduğunu gördük, gətirdiyi təzə-tər xəbərləri eştdik: mikrorayonda ev almağını, iş yerini dəyişməyini, arvadının adam olmadığını, uşaqlarının alababat oxumağını...

-Bu oğlan kimdi?-o mənə şahənşah öz təbəəsinə baxan kimi baxıb soruşur.

-Taledi dəə. Tamam xalanın oğlu. Tanimadın?

-Həə,-deyə Ramazan əmi nəyisə yada salan adamlar kimi səsini uzadıb, başını tərpədir,-Tamam xalanın oğlu... Deyirəm axı... Necəsən, Tamam xalanın oğlu?

-Gördüyünüz kimi,-mən də qabağımdan yemirəm, hiss eləyirəm ki, məni ələ salmaq fikri var. Oxşayır ki, qaşqabağımı necə tökdüyümü görüb, dərhal söhbəti dəyişərək soruşur ki, necə oxuyuram?

-Elə sizin uşaqlar kimi,-deyirəm və heç özüm də bilmirəm, niyə ilk baxışdan bu adamdan xoşum gəlmir.

-Bir yerdə oxuyursunuz bacıqızıyla?

-Bir yerdə.

Qonaq yenə kor atı minib köndələn çapır. Məsələn, soruşur ki, müəllimlər dərs üstündə yenəmi bir-birini qırırlar? Kolxoz sədri ilə hesabdarın davasının axırı o vaxt necə qurtardı? Məndən səs çıxmadığını görüb kəndə dair daha bir neçə dolaşiq və başım girməyən sual da verəndən sonra şəxsi məsələlərə keçir və Turacın yanımızda olmadığından istifadə eləyib, açıq-saçıq danışmağa başlayır. Güлə-gülə xəbər alır ki, qız-zad istəyib eləyirəm, ya yox? Orasını da özü deyir ki, niyə də istəməyim, kişi-zad deyiləm? Qızı istəyərlər dəə... Mən yaşda olanda, guya, o, üçünə birdən bənd olubmuş. Qımışlığımı görüb daha bir neçə başsındıran sual verir ki, acığimdan onların hamısını cavabsız qoyuram. Hiss eləyirəm ki, məqsədi cavab almaqdan daha çox, nələrə qadir olduğunu gözə soxmaqdı.

İzzət xala ilə anamı zirzəmidə, nehrə çalxadıqları yerdə tapırıq.

-Dayıdan çıxmayan iş, nə yaxşı bizləri yad eləyib?

-Dayındı daa,-bir xeyli ordan-burdan dəm vuran İzzət xalanın dediklərindən məlum olur ki, Ramazan dayının fikri onları Bakıya aparmaqdı.

Biz - Turac və mən qeyri-ixtiyari bir-birimizə baxırıq. Demək olmaz ki, bizi eyni hiss üz-üzə döndərir, amma burda iki-mizi də eyni dərəcədə təəccübəldəndirən, ya da heyrətləndirən bir şey olduğunu duymamaq da çətindi. Birdəncə, Turacın gözlərinə baxa-baxa hiss eləyirəm ki, mənimçün olduqca doğma və əziz olan bir şeyi, bəlkə də, həmişəlik itirməliyəm, özü də olduqca tez...

Heç kəsə hiss etdirmədən aradan çıxıram və birbaşa Misi-rin yanına yollanıram. Misir həm də ona görə yaxşı oğlandı ki, adamın gözlərinə baxmaqla qəlbindən keçənləri oxuya bilir. Elə bil ona vergi verilib. Danışıldalar ki, bu sözü o deyibmiş: "Mən səni gözlərindən oxuyuram, sən məni məktublarım-dən oxuyarsan" Düzü, həmişə özümü ona oxşatmaq istəmişəm. Könlümdən keçib ki, mən də onun kimi bir söz icad eləyə bilim, amma heç kim mən deyənlərə ciddi baxmır, hətta ağlabatan bir şey söyləmiş olsam belə...

Bu dəfə də heç nə deməmiş o, siqaret qutusunu piştaxtanın üstünə atr və nələr çəkdiyimi hiss eləyirmiş kimi, qəm yeməyim, deyir, bu dünya belə gəlib, elə-belə də gedəcək.

Gecə evə çox vaxtsız dönürəm. Qapıdan girməyimlə anamın üstümə düşməyi bir olur. Soruşur ki, harda itib-batmışam indiyəcən? Heç xəcalət çəkirəmmi?

"Məni məndə deməəə, məndə deyiləəəə..."-əlimi havada oynadıb baxışlarını tavana zilləməyimdən heç nə anşıra bil-

məyən zavallı arvad dərhal haray salıb İzzət xala ilə Turacı səsləyir ki, özlərini yetirsirlər, uşaq nəzərə gəlib...

Aradan ay yarım vaxt keçsə də, gen dünya başıma dar olub, özümə heç harda yer tapa bilmirəm. Elə bil nə kəndimiz o kənddi, nə adamları. Ağlıma siğışmir ki, İzzət xalagil bu tezlikdə evlərini sata bilər, sabah yola düşməkçün yol hazırlığı görərlər, əziz-xələf "dostum" Ramazan bəy kəndimizin yollarına siğışmayan yük maşınıyla ikinci dəfə geri qayıdar, mən məktəbdən Turacsız dönərəm, uşaqlar daha mənə kəc-kəc baxmazlar...

Hara gəldi üz qoyub getmək istəyirəm ki, onsuz qalanda başıma hava gəlməsin. Alışmaliyam buna, başqa çarəm yoxdu. Turac da hər dəqiqə xatırladır ki, nə olub, elə bil əvvəlki adam deyiləm, onunla da könülsüz danışıram. "Bəlkə, qəlbinə dəymişəm?" - hər dəfə şübhəli-şübhəli xəbər alır. Bəhanə tapıb canımı qurtarsam da, yalan-palan danışdığını elə üz-gözümüzdən bilinir. Kimi, kimi, Turaci aldatmaq?! Üzbəsurət heç nə izah edə bilməyəcəyimə yaxşı bələddi. Bilir, o hünərin iyiyəsi deyiləm. Dilim topuq çalacaq, nala-mixa vurub, pul kimi qızaracam. Ürəyimdən keçənləri yazıya alıb ona verməyə isə cürrətim çatmır. Nədəsə səhv edəcəyimdən, fikrimi düzgün çatdırıra bilməyəcəyimdən ehtiyat eləyirəm. Ən çox da qorxduğum odur ki, bu ayrılıq anlarında qaş düzəltdiyim yerdə vurub gözü də tökəm.

-Keç içəri görüm!-bu gün də elə aradan çıxməq istədiyim heyndə düz astanada qarşılışırıq, gülümsünərək əmr eləyir və çarpayıda, lap böyrümədə oturub xəbər alır ki, nə olub mənə?

-Heç nə olmayıb mənə,-acıqla cavab verib, heç başımı da qaldırmıram. Divarın o biri üzündən anamgilin səsi, evin təzəyyiyələrinin gülüşü və Turacın gözəl dayısının qəhqəhəsi lap qulağımızın dibindəki kimi eşidilir.

-Niyə mənnən belə danışırsan?

-Mənim sənnən yox, tanrıyanın savaşım var,-deyib acığım-dan gözlərim yaşarınca yadək gülürəm. Turac da mənə qoşular. Dinib-danışmadan onun tamaşasına dayanmışam. İndi bu işıqlı dünyada doymadığım yeganə şey varsa, o da yalnız budu. "Su içmə" desələr, dözərəm, "çörək yemə" desələr, ona da tabım çatar, amma ən nadir səhnənin tənha tamaşaçısı olmaq qədər mənə indi heç nə dinclik gətirə bilməz - bu, qəti yəqinimdi. Özümü inandırıldıgımı görə ki, bu, sonuncu görüşümüzdü və onun baş tutmasını Turac da elə mən qədər arzulayıb, heç olmasa indi ürəyimdəkiləri deməyi qət eləyirəm:

-Sən dünyada ən xoşbəxt qızsan!

-Doğrudan, belə fikirləşirsən?

-Doğrudan,-deyirəm, amma səbəbini ürəyimdən keçən kimi yox, tamam başqa cür yozuram,-şəhərə köçürsən...

-Amma mənə belə gəlmir,-dərindən köks ötürüb deyir və izah da eləyir ki, ağılı kəsmir, dünyanın atalı-analı, qardaşlı bacılı, əsas da öz istəyicən yaşayan milyonlarla qızının ən xoşbəxti olmaq səadəti bir qara kəndlə qızı nəsib olsun. Özü də harda, harda, dünyanın lap qurtaracığında...

-Bunun xoşbəxtliyə nə dəxli?-istədiyimi zorla da olsa, qəbul etdirmək fikrindən tezcənə də əl çəkib,-sən həmişəlik gedirsən? -soruşuram, amma bunu bilməyə nə var ki, nəyinsə xatırınə indi ayrı şey deyəsi olsa belə, ümumiyyətlə, mümkün deyil cavabı mənfi olmasın.

-Yəqin ki...

-Daha gəlməyəssən? Heç olmasa tətildən-tətilə.

Çiyinlərini qulağına sırga əvəzinə - onun daş-qasa, bər-bəzəyə nə vaxtsa həvəs göstərdiyi hələ yadımda deyil - salınmış sap bərabərində çəkir. Güman ki, "mən hardan bilim, bu ki məndən asılı deyil" deməkdir bu.

Əzablı sükut... Divarın o biri üzündən gələn qəhqəhə lap zi-

lə qalxıb. Bəlkə də, mən o səs yiyesinin kim olduğunu bilməsəydim, bu məni belə yaxıb-yandırmazdı. Elə bil qaranlıq hində xoruz banlayır.

-Ən çox nə yadına düşəcək?

-Eşitmişəm, orda ən birinci kəndin suyu yada düşür. Uşaq-larımız, hava, Ədil müəllim, sənin dostun, stansiya əhvalatı,-xəfifcə gülümsünür,-yəqin ki, ən çox bunlar...

-Sevinirsən?

-Sevinirsən deyəndə ki, mən onsuz da getməliydim Bakıya. İmtahanlara nə qədər qalır ki? Amma bu, bir az tez oldu. Bəs sən?-üzündə qəribə bir gülüş peyda olur, işişi bütün sıfətinə yayılmamış dodaqlarında itib-batır.

-Mən istəyirəm, sən kəndimizdə qalasan, Turac, həmişəlik qalasan. Anam da səni çox istəyir, həmişə deyir ki, Turac göz-muncuğu kimi qızdı.

-Bundan sənə nə?-yenə sakitcə, xısın-xısın gülür.

Bilirəm: o istəyir, bu dəqiqə ona nəsə deyim, o bu sözü öz dilimdən eşitsin, amma bacarmıram,-sadəcə olaraq,-deyib onu təqsirləndirirəm,-sən heç nə başa düşmək istəmirsin, heç nə...

Turac daha heç nə xəbər almır, attestatımı alıb nə etmək fikrindəyəm? Qəbulə gedəcəmmi, ya yox? Onu axtarıb tapmaq necə? Bu barədə bir şey düşünürəmmi? Çox istəyirdim ki, nəyi də olmasa, bunu mütləq soruşsun. Çünkü bu, verilən və verilməsi mümkün olmayan bir çox suallara və elə cavablara da açar ola bilərdi. Sonrakı işlərim barədə nə fikirləşirəm, bir planım var, ya yox, kənddə hələ çoxmu qalacam, məktəbə qəbul olmasam, əsgərliyəmi gedəcəm, ya Bakıya iş dalınca - bu barədə, ümumiyyətlə, söhbət açmır. Əvəzində gözləmədiyim halda qollarını boynuma dolayır və sanki bu andan başlayaraq hər şey çəkisizliyə, sükünetə qərq olur.

-Mən hər şeyi başa düşürəm, hər şeyi,-deyir və doluxsu-

nur,-yəni, doğrudan, biz birdəfəlik ayrılırıq?

-Mən istəyirəm,-səsim titrəyir, elə bil boğazımla qaynar qurğuşun axıdırlar və onun boynuma sarılmış biləklərindən yapışıb yalvar-yaxara başlayıram,-istəyirəm, heç hara getmə-yəsən, heç hara, Turac,-onun isti, yumşaq, qəşəng əllərini təbərrük tək üz-gözümə, dodaqlarına sürtə-sürtə,-heç hara,-deyirəm,-heç hara, həmişəlik kəndimizdə qalasan...

Bu dəfə onun gözləri yaşıla bircə anda örtülür və ağlar gözləri gülə-gülə:

-Heç kim bilməsin,-deyərək barmağını dikinə qəşəng dodaqlarının üstünə qoyaraq sanki "sus" işarəsi verib ehtiyatla əvvəlcə qapiya tərəf baxır, sonra əyilib astaca üzümdən öpür və,-məktub yazmayı unutma,-deyir,-eştdin?...

Məhəllə yeri ilə yiğisib gəlib. Məhəllə deyəndə ki, məmə yeyəndən pəpə deyənə hamı burdadi. Uşaqlar analarının böyrüne qıslıb durublar. Kişilər Ramazan bəyin başına yiğisiblər. Əksəriyyəti də siqaret fisqirdir. Guya, qəmə batıblar, gedənlərin fikrini eləyirlər. Gözüm ara-bərədə vurnuxan uşaqlarda və maşına şey-şüy yükleyən cavanlarda olsa da, qulağım kişilərdədi. Söhbət gecəqonduların və şəhərətrafi torpağın qiymətindən düşüb. Nəyi neçəyə almaq olar, qeydiyyatın qiyməti nədi, sənədsiz iş görmək olar ya, yox? Bir qəmbərquluşu çıxanda, cavabdeh kim olur, sahə müfəttişi, ya rayon soveti? Hamının suali Ramazan dayıya olduğundan o da özünü əsl Həccdən gələn kimi aparır. Keçəlinə də heç söz ola bilməz, deyirsən bəs professordu...

Bir azdan o məni dükana siqaret dalınca yollayıv və tapşırır

ki, mütləq filtrlisini alım. Mən isə qəsdən filtrsiz siqaret alıb, qaydanda da yalan danışıram:

-Var,ancaq deyir, nəmdi, zəqqum kimi.

Arvadların səsi eşidilir:

-Allah amanatı,-Mənsuma xala deyir.

Gülgəz xala sevinir:

-Canın kənddən qurtardı, ay İzzət, get sən də bir gün gör.

Urvat arvad xəstə səslə zarıyrı:

-Vay bizim halımıza, canımız elə burda, palçığın, peyinin içində çıxacaq.

-Hər yay pendir göndərəcəm,-Sənubər xalanın sözünə hamı gülür,-əvəzində səkkiz nömrə qaloş al, yolla...

Turacla - o, qəşəng geyinib və cənnət çıçəyi tək ətir saçır - bir qədər aralıdayıq. Ayağımın ucuya torpağa heç özümün də anlamadığım hərflərlə cizma-qara eləyirəm - bilsə, bilsə, bu dili bircə fələk bilə bilər. Bir də onu bilişəm ki, "o dildə" bircə bu yaşda yazı yazılırlar - yeniyetmə olanda...

-Sən də məktub yaz ki, darıxmayım.

-Söz verirəm,-deyə Turac gülümsünür,-di qurtar, yaxşı,-hiss eləyir ki, himə bəndəm, dindirən saat bir yumub min ələyəcəm,-hardasa oxumuşam ki, bütün görüşlərin sonunda ayrılıq var. Özgə heç nə baş vermir, sadəcə bu həqiqətlə üz-üzəyik.

Turacın bu dar məqamda da özünü itirməyib, həmişə olduğu kimi, fikrini yenə sərrast ifadə etməsinə heyran qalmaya bilmərəm. O, məsləhət görür ki, sənədlərimi mütləq Bakıya aparırm, bəlkə, tale yar oldu. Bu dünyada təsadüflər də az olmur. Axı hardan bilirəm, bəxt üzümə gülməyəcək, peyğəmbər-zad deyişəm ki! Qəbul olmasam, sonrasına baxaram.

Ömründə ilk dəfə oxumamağın peşmançılığını çəksəm də, Bakıya gələcəyimə söz verir və onunla vidalaşıram.

-Əlvida yox, xudahafis de!-o, xirdaca, isti əlləri ovcumun içində böyük adamlar kimi başıma ağıl qoyur,-hələ hər şey

bitməyib, biz yenə görüşəcəyik.

Gözlərim yaşla silələndiyindən onu iki görürəm, ancaq heç nə eynimə deyil, nə siqnalı siqnal dalınca verən maşın, nə yaxşı yol arzulayan kənd camaatı məni maraqlandırır, əl-ələ tutub "Volqa"ya tərəf gedirik.

-Bu uşaq nə istəyir axı?—"professor"un yarızarafat dedikləri bir ox olub içimi dələ-dələ yeddi qatımdan keçir. Buna baxmayaraq, Turac maşına oturana qədər əlini ovcumdan buraxmiram. Dünəndən o əllərin istisi dodaqlarımızda, ətri burnum-dadı. İzzət xala doluxsunmuş halda çəkib üzümdən öpür, sıx-calayıb bağırna basır və güldüyü, ya ağladığı bilinməyən bir səslə deyir ki, bu kəndi mənə, məni də allaha tapşırıb gedir... Mən də onu qucaqlayıram. Əynində ilk dəfə gördüyüüm qırçınlı, güllü donun iyi burnuma dəyir. Əslində heç bilmirəm, bu ətir iyidi, yoxsa təzə paltar deyilən şey belə olur?! Amma o qəti yəqinimdi ki, onu o istədiyindən heç də az istəmədiyimi İzzət xala özü də gözəl bilir. Bəlkə də, ona görədi, gözlərim limhəlim dolub. Yanağımla süzülən göz yaşını qəsdən silmirəm ki, bunu təkcə İzzət xala və cəmi kənd yox, həm də "professor" görsün və bilsin ki, bu dünyada onun da sirlinə vaqif olmadığı şeylər var.

Hamı kədər içində tamaşamıza dayanıb. Bakılı qonaq da siqaretə dəm verib acıqli-acıqli məni seyr eləyir. Bu səhnədən olmazın dərəcədə ləzzət alıram. Yəni ola bilər ki, o məhz mənə görə ləngidiklərini bilməmiş olsun? Kimsə nəsə deyir, mən o səsi də eşidirəm, amma onların arasından bircə ağlaya-ağlaya gülən anamın naləsi qulağıma çatır:

-Can, ay bala!

Əvvəl ucakuzov yük maşını, sonra da içində mənimcün dönyanın ən əziz adamları olan Turac və İzzət xala əyləşmiş "Volqa" yola düşür. Maşınların ardınca göyümsov tüstü ilə bərabər, həm də bomboz toz burumlari qalxır, məni qəşəng

benzin və solyar yağıının iyi vurur. Bədənləri gün altda qalmaqdan mis rəngi almış yarıçılpaq uşaqlar mənə qoşulub nərilti ilə yoxusu qalxan maşınların dalınca götürürlər...

Bir azdan asfalt yol başlanır, tüstü və toz-duman çəkilir, getdikcə uşaqlar daha da uzaqda qalırlar. Yüyürən təkcə mənəm. Turac maşının açıq pəncərəsindən başını çıxarıb gülüm-sünür, əl eləyir, işarə ilə başa salır ki, qaçmayım, yorularam, ancaq heç nəyi eynimə gətirmədən yortmağında davam eləyirəm. Ayrı nə edə biləcəyim aqlıma da gəlmir, ancaq mən bunu ikinci yali aşana qədər bacarıram. Dayanan kimi sifətimdən od qalxır. Elə bil üzüm təndir badıdı. Nəfəsim təngiyir, tərdən boğuluram.

Ana-bala kimi dal-qabaq gedən maşınlar artıq xeyli uzaqlaşıblar. Bir qədərdən sonra nöqtə kimi kiçilib, nəhayət, şirin xəyal tək yoxa çıxırlar. Elə bu vaxt tutqun, göyümsov ilgim içində uzaqlardan gələn qatarın fiti və çarx səsləri eşidilir. Yalın qasında dayanıb ilk baxışdan hər şeyi öz yerində olan kəndimizə tamaşa eləyirəm, di gəl birdən-birə küçələr heç vaxt olmadığı qədər miskin, həyətlər sahibsiz, evlər isə bomboş görünür mənə. İndi geri qayıtməq qədər məşəqqətli heç nə ola bil-məz, biliyəm ki, orda, kənddə də məni ürəkaçan bir şey göz-ləmir. Birdən-birə qəlbimdə dəli bir istək baş qaldırır: niyə axı Turacı getməyə qoydum? Özünün də ürəyindən olardı. Bircə kəlməm bəs idi ki, İzzət xala yola gəlsin. Heç olmasa imtahanlar başlanana qədər, artıq yox...

Bu arzu mənə o qədər gerçək görünür ki, hər şeyi bir göz qırpmımda həll edə biləcəyimə iynənin ucu boyda da olsun, şübhəm qalmır. İndi də ayrı dərd götürüb məni: niyə də getməyim dalınca? "Professor" var deyin, hər şeyin üstdən xətt

çəkəsiyəm? Bəs Turac özü, bəs indiyəcən mənə güldən ağır söz deməyən İzzət xala? Bilsələr ki, kəndə qayıtmadan, birbaşa onları deyib gəlmışəm, allah bilir, nə oyunlardan çıxarlar? Qoy lap kəndə də xəbər çatsın ki, filankəsin usağı itkin düşüb. Mən bunu necə də ürəkdən, sidq-könüldən arzulayıram?! Dünyanın ən bəxtəvər itkini! Bu ki, əsl xoşbəxtlikdi! O ki qaldı anama, onsuz da biləcək, hara qeyb olmuşam... Guya, mənim başqa gedən yerim var?

O fikirlə də qulağında Turacın səsi, yaşılı uzun sərnişin və tünd-qəhvəyi yüksək qatarları dayanmış stansiyaya gedən yola düşürəm. Uzaqdan batan günəşin qırmızımtırıq solğun şəfəqlərinə bələnmiş dağ çölləri və kəndimiz görünür. Amma doğma diyarın bənzərsiz mənzərələri, yasəməni rəngə çalan qayalıqları, dərə və düzənləri ilk dəfədir ki, məni öz qoynuna səsləmir. Mən o piçiltini eşitmirəm. Qulağıma gələn ayrı səsdi: "Məni o qatara yalnız bu gözəl oğlan mindirə bilər. Yalnız bu gözəl oğlan..."

1982

Gümüşü gecƏlƏr

*Səni tez-tez yuxularımda
görürəm, S, haralardasan indi?*

Sirac əsgərlikdən il payızə dönəndə qayıtdı və kəndə çatar-çatmaز yoluń köhnə xırman yeri tərəfdən saldı ki, bəlkə, öz Dürsədəfini görüb eləyə. Amma o qədər də münasib vaxt deyildi. Adamların əksəriyyəti evlərə çəkilmisdilər, küçə-bacada tək-tük qaraltılar gözə dəyirdi ki, onlar da öz işi ilə məşğul idilər; xəzəl süpürən kim, qoyun-quzu hayında olan kim, dalında səbət tövlədən çıxan kim... At-ulaq belində dükandan un gətirənlər dəvardı və onları bu cür başı qarışiq görəndən sonra Sirac yəqin elədi ki, Dürsədəfi indi görmək fikrinə düşməyi xam xəyaldı. Axırda əlacsız qalıb qaranlıqda girinə keçən bir nəfəri saxlayaraq salam verdi. O da ulağın dalınca yorta-yorta:

-Dayan görüm,-dedi,-söhbət vaxtı deyil, eşşək qaçıdı, nə qayırırsan?

Ta inişil yazda Xeyri xalanın oğlu Ərsalamın necə dəm-dəstgahla qarşılandığı indiki kimi xatirində idi. O təntənənin bircə zurna-balabani çatmırıldı. Görəsən, nə baş vermiş, kənddə nə dəyişilmişdi ki, adamlar onun yanından səssiz-ünsüz ötüb keçirdilər?

-Sirac? Ə, sənsən?-Mövsüm müəllim tanıyanda ki, o kimdi, əlbəəl geri qayıtdı,-qaranlıqdı deyin, tanımaq da olmur.

Görüşüb-öpüşəndən və ayaqüstü hal-xoşdan sonra müəllim üzrxahlıq elədi ki, sabahda-zadda gələr, ətraflı söhbət elərlər, inciməsin. Deyir, dükana təzə ağ un gəlib, qurtalar, çatamaz o. Sonra da deyirlər, Hacı Hüseyin törəməsi tənbəl olur.

Dükəninin qabağında bir dava-mərəkə qopmuşdu ki, olma-

yan kimi. Sirac ən birinci palanduz Xəminin səsini eşitdi:

-A sənin müəllim ananı...

Biabırçılıq qopmadımı? Bu onun anasını, o bunun arvad-uşağı... Axırı iş yumruq davasına çıxdı.

Evlərinəcən Sirac daha bir necə adamla rastlaştı, ancaq onlardan heç biri müştuluq dالinca qaçmaq həvəsində olan yaşda deyildilər. Odur ki, Sirac evlərinə hamidan qabaq və təkcə gəlib çıxdı. Həyətdə heç kim gözə dəymirdi. Yalnız süümükləri çıxmış qoca kəhər öz yerində, həyətin tən ortasındakı quru tuta bağlı idi. Sirac onun qartmaq bağlamış bitraqlı uzun yalını sıgalladı, adam kimicə qucaqlayıb tağalağa dönmüş üzündən öpdü. O təhər ki, uzun müddət ayrılıqda qalmış dost dostu öpər. Nə qədər qəribə də olsa, heyvan da uzun qara dodaqlarını məxsusi iyi gələn əsgər paltarında gəzdirə-gəzdirə kəhildəyib içini çekdi.

Sirac eyvana qalxmaqdə, Hüsnü otaqdan çıxmaqdə - ikisi də bir oldu. Sanki bu dəqiqənin içində dünyada ən gözlənilməz hadisə məhz Siracın gəlməyi idи ki, gəlin çəşib xeyli müd-dət əli üzündə qaldı.

-Sevinmirsən?-əsgər onun pərişan saçlarını sıfətindən elə-yərək xəbər aldı.

Qara, ensiz qaşları dartılan Hüsnünün cavabı suala daha çox oxşadı:

-Səncə, necə olar, sevinərəm, ya yox?

Sirac əlacsızlıqdan gülümsündü: bu onu cavab vermək məcburiyyətindən xilas eləyirdi, amma dedi də:

-Elə bilirdim, burda yoxsan.

-Bu haqda sonra,-gəlinin sıfətində qəfil peyda olmuş al tə-bəssüm o dəqiqə yoxa çekildi.

Yalnız bundan sonra:

-Sən heç dəyişilməmisən,-deyən əsgər, arvadının ciyinlərin-dən yapışib onunla üzbəsürət dayandı, ancaq ayrı heç nə ol-

madı. Hüsnü ərinin əllərini kənar eləyib, dedi, getsin, anasının dilində tük bitib oğul deməkdən.

Qapını açan kimi onun səsi otaqla bir oldu:

-Muştuluq özümə çatır. Görün bir kim gəlib? Ancaq ağlamaq olmayıacaq!

Arxası kömür sobasına oturmuş arvad yun corab toxuyurdu, döndü, oğlunu gördü, ancaq qalxa bilmədi; səksənə yaxın yaşı vardi.

-Bıy, anan boyuna qurban... Qurban anan boyuna... Gör bir kim gəlib, ay allah? Süsən, ay Süsən!

Görüşüb-öpüsdükləri yerdə bacısı içəri otaqdan çıxıb qardaşının boynuna sarıldı.

-Mənim ağıllı, gül bacım,-Sirac Süsəni sinəsinə sıxıb ayaqları yerdən üzülənəcən qaldırdı,-yaxşı görək, ta ağlamaq nəyə lazım?

Əslində ağlamaq yox idi, o bu sözdən sonra başlandı və Sirac da bacısının burnunu ehmallıca sıxıb buraxdı ki, qayıdan da ağlamayacağına söz verən o deyildi, bəs nə oldu, yalançı.

-Yaxşı, yaxşı, qurtardım,-qız qızarmış gözlərini silib gülüdü,-aha, daha ağlamıram.

-Həə, indi deyin görüm necəsiniz?-ara sakitləşib Sirac anasının böyründə oturandan sonra soruşurdu,-mənsiz necə gedirdi işləriniz?

-Biz lap yaxşı,-ağbirçək çağrı, corabı, düyünçəni bir-birinə bənd eləyərək küncə tulladı,-sən özündən danış görək niyə belə xəbərsiz-ətərsiz?

-İstədim, muştuluğu özüm alım. Bəs dədəm hanı, gözümə dəymir.

Hamı günahkar kimi bir-birinin üzünə baxdı. Bir müddət süküt yarandı. Süsənin yerindən durub hönkürə-hönkürə içəriki otağa cummağı verilən sualın ən aydın cavabı idi. Siracın da qolu öz-özünə anasının boynundan sürüşüb düşdü və ara-

dan xeyli keçəndən sonra o heç nə olmayıbmış kimi sakit səslə:

-Çoxdan?-xəbər aldı.

-Çoxdan,-anası cavab verdi,-sən gedəndən yarım ay sonra. Heç yorğan-döşəyə də düşmədi. Axşam yatdı, səhər durmadı. Elə bil özünə ayan olmuşdu. Soyunub yerinə girəndə, Siracı görmədim, dedi.

-Himm, beləə,-əsgər elə dilləndi elə bil huşda idi. Ağlamaq-filan da olub eləmədi. Arvad da sakit idi, dinməzçə, əli dizinin üstə oturmuşdu. Gəlinə tapşırı ki, gedib o bayquşa desin, bəsdi uladığı şər vaxtı. Kişinin qızı dədəsi ilə ömür yaşayacaqmış...

Bacısının dalınca Sirac özü durdu.

-Bəsdi ağladın,-deyirdi o,-uşaq-zad deyilsən ki! Bu gün mən gəlmisəm, deməli, ağlamaq olmaz. Gördün ki, özüm də ağlamadım.

Ancaq qız, qapı birinci dəfə açılana qədər sakitləşmək bilmədi, sonra kənd cavanlarından əlidolu gələnlər oldu, yəqin, Mövsüm müəllim xəbər eləmişdi, ya da dükanın qarşısında kiminsə Siracı görməyə macalı olmuşdu, yalnız bundan sonra qız səsini içində çəkib çay-çörək hazırlamağa getdi.

Məclis dağlılığında Sirac özü də durdu.

-Bir siqaret çəkib qayıdırıam,-dedi.

Siqaret də bir bəhanə idi: uşaqları başdan eləyən kimi yoldan uzanıb gedən iydəliklərin altı ilə birbaşa Dürsədəfgil tərəfə üz qoydu. Hardasa kəndin aşağılarında itlər hürüşür, tək biri aram-aram ulayırdı. Yer-göy bir sükut içində idi ki, dərənin o tayı ilə gedən yolcuların danışığı da apaydin eşidilir və adama elə gəlirdi, bu səs bu dəqiqə uzaqlarda xəfif-xəfif titrəşən aylara-ulduzlara da gedib çatır.

Çəpərdən o tərəfə keçmək olmazdı, geri qayıtmaga isə ayağı gəlmirdi; gecəyarıdan keçməsinə baxmayaraq, orda, o evdə hələ də işiq yanındı və bu gen dünyada onunçün doğma olan

yeganə adam da o evdə, o işiq altda yaşıyirdi. Onun üzünü görmədən, səsini eşitmədən sürdüyü iki illik ömrü cəhənnəm əzabı sanan bu adam indi dünyanın ən xoşbəxti idi.

-Az qalmışdı, tanımayam! Gəl öpüm səni,-Sirac elə geri qayıdırkı ki, qəfildən sədrilə üzləşdi,-hardan belə?

Görünür, o hardasa möhkəm vurmuşdu. Dəm idi, ağızından sarımsaqqarışq kəşkin içki iyi gəlirdi.

-Heç, elə-belə. Havami dəyişirəm. Darixmişam kəndcün.

O, Siracın qoluna girib gedə-gedə:

-Darixsan, qaçmazsan,-dedi,-yoxsa indiki cavanlar kimi? Yerindən duran şəhərə yürüür. Hami alim olmaq fikrinə düşüb. Səfehlər... Haçan gəlmisən? Sənsiz kolxozda işlərimiz o qədər də xod getmir.

-Olar da üç gün,-onun ayıq olub-olmadığını dəqiqləşdirmək üçün Sirac qəsdən yalan söylədi.

-Ooo, çoxdandı ki! Necə olub xəbər tutmamışıq?-o, ürək-dən, gözləri axa-axa güldü,-bəs vurmuruq?

Siracın eyni açıldı, dedi, necə yəni vurmurlar, vururlar, özü də lap kefinistəyən.

-Onda getdik bizə,-sədr qolundan yapışb Siraci dartdı,-gec olmasına baxma, Sədəf xalan yeməyə bir şey tapar. Nə qədər olmasa, sədr eidi,-o səndələsə də, yixilmadı,-bilirsən nə konyakım var? Bal şəfi... İçsən, görərsən dünyada nələr var!

Sirac boyun qaçırtdı, dedi, sonraya qalsın, qaçhaqaç deyil ki?

-Heç elə şey yoxdu, Gedirik bizə, özü də elə indi. Qalan işə qar yağar,-Məsim əlini sinəsinə qoyub boğazını uzadaraq gəyirdi,-xəbərin var ki, mənim oğlum olub?

-Doğrudan?-Sirac təəccübqarışq bir heyrətlə soruşdu,-nə yaxşı! Bax bu şad xəbər oldu.

-Bəs nə bilmışdin Məsim dayını?-sədr gözgörəti döşünə döydü,-bir oğul olub ki, gəl görəsən. Onun da sağlığına vurarıq,-o

yenidən əlini ağızına tutub üz-gözünü turşudaraq geyirdi.

-Sonra, Məsim dayı,-Sirac tamamilə həvəsdən düşüb qolunu sədrin əlindən qopardaraq yola düzəldi,-sonra mütləq gələrəm,-deyirdi,-söz verirəm. Onsuz da gəlməliyəm gec-tez...

Sədr də soyuq ay işığına bürünmüş cavan qoz ağaclarının arasıyla avaz üstə,-on iki ildən sonra,-deyib oxuya-oxuya uzaqlaşdı,-oğlum oldu mənim... oldu oğlum mənim... Gözlərimin işığı, evimin yarasığı, eyvanımın sar身为... Sar... ma...şı...ğı...

Sirac yerindən qalxanda sakit, aydın bir payız səhəri açılmışdı. Pəncərə açıq idi. Mehsız, küləksiz də otağa yaş xəzəl qoxusu dolurdu. Düz iki il idi, o belə bir səhərin arzusundaydı. Üstəlik yeri də isti və rahat... Bununla belə, payızın sarı kədəri adamı üşüdürdü və o, kəndə əməlli-başlı öz əlini çəkmişdi; hava sınmış, ağaclar çılpaqlaşmış, həyətyanı sahələrə gümüşü qirov düşmüdü. Bütün yaz-yay qarşısını qollu-budaqlı ağaclar kəsən evlərin böyründə, tövlələrin üstündə sapsarı saralmış ot tayaları ucalır, küçələrdə gediş-geliş azaldığından səs-səmir də eşidilmirdi. Şiferlərinin baca yerlərindən göyümsov tüstü qalxıb göyə millənən tək-tük ev də vardi. Kəndi halaylayıb ortaya alan dağların başına yenə çox erkən dən düşmüdü.

Düzdür, içəri bir elə də soyuq deyildi, amma Sirac bu mənzərəyə baxa-baxa hiss elədi ki, üzüyür. Yorğanı ciyninə çəkmək üçün döndü və iki çarpayının arasında salinan yeri görəndə başa düşdü ki, demə, arvadı da burda, o olan otaqda yatıbmış. O saat da fikrindən keçdi ki, düz eləməyi, yəqin, belə də lazımdı deyil. Niyə axı qaşınmayan yerdən qan çıxardır? Çox lazımdı ki, işi bu cilləyə qaldırır? Yaziq qızda nə günah var axı, anası gilin başqa şey düşünməməyi üçün məcbur qalıb belə eləyi. Yoxsa ona da Hüsnü deyərlər, hər şeydən sinan, özünü alçaldan deyil.

Əslində həngaməni özü başladı. Gecə, arvadı ona yer açma-
ğa gələndə araya salıb qəsdən eşitdirəsən ki, elə bilirdim, bur-
da yoxsan...

Necə deyərlər, yatan it, dur, tut məni! Ona elə gəlirdi, söhbət
açılıb, əsl məqamdı, hər şeyi çəkinmədən, necə lazımdı, eləcə də
deyəcək. İntəhası Hüsnü qəsdənmi, təsadüfənmi özünü bilməz-
liyə qoyaraq güldü və heç gözləmədiyi halda ona əcaibdən də
əcaib xəbər verdi:

-Sənin oğlun olub.

-Başa düşmədim,-əsgər ərin əl-ayağı yerdən-göydən üzüldü.

Hüsnü o xəbərə daha birisini əlavə eləməklə lap gerçəklədi.
Dedi, hələ bu nədi ki, görünüşünə də gedibmiş. Qəşəng, sapsağ-
lam, totuq-motuq oğlandı. Bir suyumu da özünə oxşayır. Elə
bil firt eləyib burnundan düşüb.

Sirac kürəyini dərhal yerə vermədi, dedi, qurtarsın bu zara-
fatları. Nə oğul, nə suyumu oxşamaq? Başına sözmü qəhətdi?

Hüsnü hücumu çox ehtiyatla və hiss etdirmədən keçdi, qaş-
larını çatıban soruşdu ki, olmaya ürəyindən deyil?

Sonra nələr olduğundan xəbər tuta bilmədi. Amma o yadın-
da idi ki, karıxbı heç nə deyə bilmədiyi həmin məqamda Hüsnü
aradabir eyvana çıxır, yenidən içəri qayıdır, nəyisə aparıb-gəti-
rirdi. Axırıncı kərəm də onun anası iləmi, Süsənləmi elədiyi
söhbət eşidildi, bir azdan eyvanda nəsə düşüb sindi, güyüm dən
qurtaqurtla boşalan su şırlıtı gəldi və o bu səsləri dinşəyə-din-
şəyə şirin bir yuxuya daldı. Yəqin, beçara içəri girib görəndə ki,
əri üzü divara yatıb, təzədən özünə yer açmalı olub, sonra işığı
keçirib və səs salmadan, ehmallıca soyunub yatıb. Daha nə ol-
malıydı ki? Nə lazımdısa, onu da eləyib. Bəlkə, onun kimi qa-
nışlı ayağına da yixilmalıydı? Birdən-birə o, gəlinin eh-
mal-ehmal soyunduğu anı, onun yarıçılpaq ağ bədənini, üzük-
dən keçən belini göz öünüə götürdü və canında çoxdan duyma-
diği, dəfolunmaz bir təlatüm hiss elədi. Əgər gecə indi düşsəydi,

hər şey necə də başqa cür ola bilərdi!... Dürsədəfinsə oğlu olub. Görəsən, doğrudan, hər şey Hüsnü deyən kimidi, ya dəli zarafat eləməyə vaxt tapıb? Hətta arada imkan eləyib görünüşünə də gedib. Başa düşmək olmur ki, necə adamdı, bununla nə demək fikrindədi? Uşağıın ondan olduğunamı işaret vurur, ya çatdırmaq istəyir ki, bunları bilə-bilə hər şeyə göz yumur. Yerinə başqa adam olsaydı, günahından keçməzdi.

Demək, belə... O vaxt Dürsədəfin ona anlatmaq istədiklərinə necə də çox oxşayır bu?! O isə hər şeyi təkidlə özündən uzaqlaşdırır, heç nəyi yaxın qoymaq istəmirdi. Yoxsa iki il onu rahat buraxmayan suallar indi də səsə dönüb dabanqırma ardınca gəlirdi? O gözəl, zərif və nəcib qadının, çəkmədiyi iztirabların müqabilində niyə məhz ona qismət olmasına o iki ildə elə bir dəqi-qəsi olmuşdu ki, şübhə ilə baxmasın? Uzun müddət dərk edə bilmədiyi müəmmə buymuş, demək?! O bu uzunmüddətli öyür-çöyürlə təkcə özünə əzab vermir, həm də bir daha ötən günlərin ləzzətini yaşayır, vaxtı at kimiçə minib çapırıcı. Əgər Hüsnü deyənlər düzdürüsə, aydındı hər şey... Gör nəyi başa düşməyib o?

-Qaqaş!....-eyvandan Süsənin səsi gəldi,-hardasan, dur, səhər çoxdan açılıb.

Amma içəri o yox, Hüsnü girdi. Əvvəl xalı-xalçasız döşəmədə, sonra isə pilləkəndə qopan ayaq səslərindən isə Sirac bacısının çıxıb getdiyini başa düşdü.

-Bu nə vaxtin yatmadı, yoldaş əsgər? Qışa bir parça odunu muz yox, tövlənin böyüyü uçub, sən də yanını vermisən yerə. Qalx görək bir...

-Çox qalxmışam,-Sirac gərnəşib tənbəl-tənbəl mızıldandı,-düz iki il.

-Öz aramızdı, heç ordudan gələnə oxşamırsan ha,-deyən gəlin yır-yığışa başladı,-bəs deyirlər, oğlanlar orda qoçaq, səliqəli olurlar. Doğrudan, belədi, ya?...

-Şəxsən bəriki oğulu dəfələrlə təltif eləyiblər,- əlini tüklü si-

nəsinə tuşlayan əsgər,-amma tənbəlləri də az olmur, hətta biri vardi, saxur, hər gün yerini isladırdı,-deyib boş-boş hırıldadı.

-Onları necə, təltif eləmirdilər?

-Deyən, şübhən var axı, gətirmişəm, hamısı albomun arasında. Şəkillərlə bir yerdə.

-Yaxşı görək, təltif olunub. Az təriflə özünü, onsuz da o saat hiss olunur,-gəlin lağ eləməyə bilmədi,-zarafat bir yana, qalx yerini yiğim, təndir salmışıq, anan çörək eləyib, yəqin, gəlib-gedənimiz olacaq.

Güləş səsinin, danışq ədasının heç bir umu-küsüdən xəbər vermədiyi hiss eləyən Siraca elə gəldi, arvadının damarını tutub, "öl" decək, yixilib ölücək.

-Sən təndirlər görməmisən, odu dünyalar yandırar,-deməyi azmiş kimi arsız-arsız yorğanı üstündən atıb bir göz qırpmında yanında arvadına yer də elədi. O, əllərini şəstlə belinə qoyub onun hərəkətlərini təbəssümlə və bivec-bivec seyr eləyən gəlinin:

-Bir təltif də elə bu hərəkətinə düşür,-sözündəki rişxəndi tutacaq halda deyildi.

-Yaxın gəl, sözüm var,-deyəndə ehtirasdan gözləri hələ də əllilik lampa kimi işıq saçırıcı. Bəlkə də, daha çox o səbəbə ki, gəlini bircə anda tovlayıb yoldan çıxarmayacağına inanma-mağrı gəlmirdi. Nə olmuşdu, olmuşdu. Axı onun da canı candı, daşdan-dəmirdən deyil ki, yumşalmasın. Xatadan o inam heç eşitdiyini də zarafat sanmamağa əlyeri qoymurdu.

-O sənin xirtdəyində qalar,-gülə-gülə desə də, gəlin tənbeh edircəsinə başını buladı,-niyə səni təltif edənlər azca da olsa, diqqətli olmayı da öyrətməyiblər?

Sirac deməyə söz tapmasa da, bir ayağını qaçaraq qoyan arvadını arxadan süpürləyib yatağa tərəf çəkməyə özündə qüvvə tapa bildi və bəlkə də, ömründə ilk kərə hiss elədi ki, dil gödək olanda canda təpər də olmur. Bununla belə, isti qa-

din bədənin nə demək olduğunu arvadına toxunduğu ilk anda da duya bilən bu adamin gözlərindən yenə də əllilik lampanın işığı saçılıdı və hirsli-hirsli soruşdu ki, niyə o özünü uşaqlığa qoyur, guya, dediyini başa düşmür?

-Əksinə, başa düşdüyümə görə belə eləyirəm,-deyəndə Hüsnünün üzündəki təbəssümün işığı hələ tam oləziməmişdi, amma döşünün düyməsini açan əlləri geri itələyərək üst-başını səliqəyə salanda artıq üzü dönmüşdü, təhdidlə dediyi "sən məni, doğrudan, belə axmaq hesab eləyirsən?" sualını da, hətta bir qədər sonra, qapıdan çıxhaçıxdə verdiyi tapşırığı da Sirac üzünə yaş əllə tutuzdurulan sillə kimi qəbul elədi:

-Yorğanları üstdən yiğ ki, yapıxmasın. Axı səni mükafatlaşdırıblar.

Dörd gündən sonra anası Siracın başına ağıl qoyurdu. Ki bu nə oyundu gətirir başlarına? Bu da ondakıdı? Gəldiyi az qalır bir həftə olsun, yenə köhnə peşəsini alıb əlinə. Beləmi böyükçəlik eləyəcək o, başını yerə qoyandan sonra? Elə eləməsin ki, desinlər, kişinin çırğını yandıran da tapılmadı.

-Gəlinin hansı cəhənnəmdə?

-Qabaqdangəlmışlık eləmə, özün yaxşı bilirsən hansı cəhənnəmdə. Ömrünün bu naz çağında o gün olmayıb ki, bur-nuna duzlu sular qoymayasan.

-Yenə başlama, sən allah! Neyləməliydim onunçün? Bəlkə, dalıma şələləyib əsgər-zad aparardım ki, tək qalmasın?

-Onun yerinə kim olsayıdı, çoxdan çıxıb gedərdi. Nə haqq-say qoymuşdun ki, oturub yolunu da gözləsin? Amma o abırına qıslıdı.

-Görürsənmi, sən allah, Mürsəl bəyin qızı abırına qıslıb. Qıslımayıb, neyləyən idi?-Sirac başıyla naməlum istiqamətə işarə eləyib güldü,-səni kimi qaynanası olanın elə o cür də gə-

lini olar.

-Olar, olar. Bu iki ildə bir quru kağız nədi, onu da yollamadın ki, gözüsə də sevinsin. Belə arvad saxlayarlar? Belə sevindirərlər onu? Ağlın köhnə əyyamlara getməsin. İndinin adamları halba-halın ağılsız deyillər ki, hər qədirbilməzin çaldığıyla oynayalar. Belə eləyərsən, bir də baxarsan, dörd divarın arasında bayquş kimi tək qalmışan. Nə var ona? Elə bilirsən eləməz? Dələmə kimi qızdı. Bu gün boşansın, sabah ərdədi.

Sirac:

-Bəxtəvər ərdə olanların başına,-deyib dalınca da ayrı şeydən söz saldı ki, arvad əl çəksin,-məni soruşan olmayıb ki?

-Bacingilə sıfariş elədim qayıtsınlar geri, kəndlərinə gedən vardı. Bəlkə, dərdini, dilini onlar bilələr. Mən bacarammadım sən-nən. Dədiyim oydu görüm, çıxmu belə yaşamaq fikrin var? Böyüñ, sabahdı, o birilər kimi Süsən də qanad çalıb gedəcək. Mən də dünyaynan alış-verişimi qurtarmış adamam. Dədən gündə yuxuma girir.

-Deyən, kişisiz qərarın çatmir haa?-zarafat eləməyə məqam idi,-gəlsənə bir toy eləyək sənə! Çoxdandı zurna-qaval səsi eşitmərəm.

-Elə bilirsən, eləməzdəm? Cavan olsaydım, günü səhər at belində qoşulub qaçardım. İndi bilmışəm ki, arvad dediyin ər ölügün ölmüş. Dədənlə bir kəfənə bükülməyimə razıydım, səni kimi oğulun ümidiñə qalmağa yox.

Sirac o qədər təngə gəldi, soruşası oldu ki, axır sözü nədi onun?

-Nə olacaq axır sözüm?-arvad ensiz ciyinlərini çəkdi,-burdan duran kimi düz gedirsən qaynatangılı. Deyirsən ki, bir qələtdi eləmişəm, keçin günahımdan. Onnar başa düşəllər səni, ahıl adamlılar.

-Boğazlarında qalar o. Nə vaxt arvadımı evdən mən qovsam, xahiş-minnətinə də özüm gedərəm. Amma indi yox...

-Ağılsızsan ki, o qəşəngləkdə qızdan ayrılsan. Kaş biləydin

bu iki ildə məni nə ağır-əziz eləyib...

-Mənim kürkümü tap gotir,-Sirac içəri təzəcə girən bacısına ağayana ədada göstəriş verib üzünü təzədən anasına tərəf döndərdi,-düzünə baxsan, heç özüm də bilmirəm ki, neyləmək lazımdı. Fikirləşirəm ki, ya yordan doymalı, özü də birdəfəlik, ya da ki...-o, sözünü tamam eləmədi,-nə vaxta kimi belə yaşamaq olar axı?! Qaldı ki, o söhbətə...

-Bir de görüm sözünüz nə üstə olub axı? Nə demisən, çıxıb gedib?

-Nə demisən? Nə demisən?-Sirac burnunun altda mırtdandı,-guya, onların getməsi üçün nəsə demək lazımdı? Nə vaxt ki, beyinlərinə verdi, onda da gedirlər. Xasiyyətimiz tutmur. Yola getmirik. Nə çoxdu mahna?... Elə-belə də deyirlər.

-Axı o ayrı şey deyir,-söhbət müddətində birinci dəfə arvadın sifətinə nur ələndi,-deyir, xala, sən mənim hərəkətimdən incimə. İstəmirdim, aramızdakı soyuqluğu hiss eləyəsiniz. Bu fikirdəydim ki, bəlkə, hər şeyi özümüz rastına qoyeriq, Sirac səhvini başa düşər. Amma görürəm, ona daha iki il lazımdı ki, yaxşı-yaxşı götür-qoy eləsin. Buna da mənim səbrim çatmaz. Darıxmayıñ, hər şey o istəyən kimi olacaq. Onun öz sevgilisi var. Burda artıq bircə mənəm.

-Var, yox, onu özüm billəm. Sənin o tərifli gəlininsə qoy cəhənnəm olsun. Daha məndə can qoymadı o. Ondan yaxşısı varımdı mənim, gələr, onu da görərsən. Mən bu günü lap çoxdan gözləyirdim. Yaxşı oldu, özü başa düşdü ki, getməyin məqamıdı. Sən də hazırlaş, əlini başına yiğ, bu gün-sabah təzə gəlinini də görərsən. Lap nəvəni də. Amma bu başdan sənə deyirəm,-Sirac barmağını silkələdi,-onun gəlişiyələ bu evdə bir söz-söhbət olub eləsə, özünüzdən küsün.

-Biy, allah, sənə təvəkkül! Sirac! Sirac!-deyə arvad onun dalınca haray təpsə də, oğlan geri qayıtmaq həvəsində de-

yıldı, onsuz da bilirdi, nə eşidəcək.

Kənd camaatından Siracı görməyənlər onunla görüşür, xoşgəldin eləyirdilər.

Əvvəllər olduğu kimi əyninə yenə də qırx taxta tuman geymiş Pəri arvadın orta məhəllədə "hara belə, yaraqlı-yasaqlı?" sualına cavabən dedi ki, dostları yadına düşüb, onları görməyə gedir. Getmək fikri var, onu da aparsın! O, əsgər paltarının içindəydi, təkcə uzunətək, ağ kürkünü götürmüdü. Bununla belə, əldə tüsəng, at belində, doğrudan da, yaraqlı görünürdü.

Yolayricindəkisi kəhriz qız-gəlinlə dolu idi. Topuğacan uzunətək oyma geymiş qızlar ikibir-üçbir ayrılaraq qırmızımlı mis səhəng, saxsı küp və güyümədə su aparırdılar. Siracı görməklə aralarına piçhapiç düşdü.

Palanduz Cəbrayılla isə bulağın yanından keçən kimi, elə birinci hasarın qənşərində qarşılaşdı. Gərməşövdən çəpərə, səbət toxuyan kişi Siracı görən kimi əlindəki işini yarımcıq qoyub irəli yeridi və:

-Həə,-dedi,-sukəsən bala gəlib çıxbı ki! Şükür allahın birliyinə.

Sirac gülə-gülə atdan düşüb qocayla qucaqlaşdı, hal-xoşdan sonra oğul-uşaqtan giley-güzara başlayan usta axıraya-xın yenə əllərini göyə açıb:

-Şükür,-dedi,-bala, yaxşı ki, sukəsən yox, yurda şam-çıraq oldun. Yoxsa mənimkilər kimi? Befərasət oğulun başına daş!

Bu o Cəbrayıl kişi idi ki, günlərin bir günü uşaqlar qaçıb gəlmış, taxtın üstdə mütəkkəyə söykənən yerdə ondan müştu luq istəmişdilər:

-Muştuluğumu ver, Cəbi dayı, müştuluğumu...

-Nədi, noolub, a xalası göyçəklər?

-Möhsün dayının oğlu olub.

-Baaa... Day denən su kəsənin biri də artıb ki! Mən də deyirəm görən, palan tikdirən var, ya çul istəyən?!

Danişirdilar ki, uşağın beş qızdan sonra dünyaya gələn ilk oğul olduğunu fikirləşəndə sözündən bərk peşman olan veterən bir toğlunu qabağına qataraq Möhsün kişinin qapısına gözaydınliğinə gəlib, hələ üstəlik onu da xahiş eləyib ki, körpənin adını Allahverən yox, Sirac qoysunlar, elə onu da allah verib, bəndə yox, qaldı ki o deyən ada, davada itirdiyi ən əziz yoldaşıymış Sirac...

Kənd başa çatdı, ancaq Sirac onu, Dürsədəfi uzaqdansa da görə bilmədi. Atının başını dağa gedən yola döndərsə də, xeyli müddət gözü arxada qaldı. Orda, onların həyətində başqa kənd evlərindən fərqli olaraq bir səliqə-sahman hiss olunsa da, xüsusu bir tamtaraq nəzərə carpmırıldı. Balaca bir ot tayası, sədri nahara gətirən "Villis", şəritdən asılmış rəngbərəng uşaq paltarları... Görəsən, bunlar, doğrudan, onun oğul balasının libaslarıdı, ya Hüsnü bunu da özündən toqquşdurur? Amma necə toqquşdura bilər ki, bu sözü Hüsnüdən xeyli qabaq Dürsədəf özü demişdi ona...

Dağlara gedən dolanbac yollar çox vaxt apardı. Qayalıqlara doğru qalxdıqca qar da qalınlaşındı. Küləyin sovurub onu doldurduğu yerlərdə dar ciğir itib yox olur, günəvər təpə və bələnlərdə yenidən peyda olurdu. Yol qırağındaki uca, yarasıqlı yemişan, itburnu, qatırquyuğu kollarının altına rəngbərəng yarpaqlar elə döşənmişdi ki, sanki yerə yaylıq sərmişidlər. Bəlkə, bu, hansı çölçününsə yaddan çıxıb qalan allı-güllü dəstərxanı idi?

Qardan ağırlaşmış ağappaq uca kollarda adda-budda meyvələr elə qızarırdı, adamın lap tamahı düşürdü. Süvari də arabir əyilən budaqlardan qopardıqlarının dadına baxır, xoşuna gələnlərdən cibinə də yiğib, sonra yoluna davam eləyirdi. Gediş-gəliş, səs-küy çəkilmış gədiklərdə ara-sıra çöl hey-

vanları gözə dəyir, hənirti duyan kimi tez də yox olurdular. Obalardan xeyli aşağıda, əkin sahələrinin qurtardığı yerdə onun urcahına bir dəstə xinalı sona da çıxdı, ancaq həvəskar ovçunun gülləsi boşə getdi. İkinci yahı aşanda kolluqla gah çəpinə, gah da düzünə götürülən dovsansa qaçıb canını qurtara bilmədi.

Yamac başa çatan kimi göl başlanır, onun sağı-soluyla geniş otlaq sahələri ta dağa dirənincə uzanıb gedirdi. Nəhəng, xinalı-mamırlı qayanın qındında burmabuynuz o cür gərilib durmuşdu ki, necə ki, yay gərilər. Sirac atı saxlayıb təkənin heykəl duruşuna heyran-heyran tamaşa elədi. Heyvan iri başını dala-qabağa eləyir, buynuzunun ucuyla kürəyini qaşıyır, hərdən də səksənib ora-bura boylanırdı. Nişangaha gələn yerdə olsa da, Sirac tüfəngi üzünə qaldırıb ovu hədəfə götürünce bir xeyli vaxt itirdi. Sanki onu qana qəltən eləməyə əli gəlmirdi. Cəhdi əbəs imiş; lülədən od püskürməyi ilə təkənin daşdan-daşa tullanıb yox olmayı bir göz qırıpimince ancaq çəkdi. Ovçunun yalnız atəşdən sonra gördüyü bir böyük sürü də qaya dibindən qalxıb yamacla düzünə, təkənin dalınca götürüldü. Ağzı açıla qalmış Sirac onların dalınca baxır, sanki gülləsinin boşə çıxdığına sevinirdi.

Suyun sol yaxası ilə obalaracan uzanıb gedən güney yolağa quru və dümdüz idi. Sucuq gözə və yastanlar elə güzdəkləmişdi, deyərdin bəs il başa çatmamış yaz bu yerlərə yenidən qayıdır.

Uzaqdan görünən çoban alaçıqlarını, köhnə binələri və tanış mənzərələri görən kimi Siracın qanı beyninə vurdu. Köhlənin cilovunu boşaldıb inqilab əskərləri kimi bir əlində yuxarı qaldırdığı tüfəng:

-Eheheyy,-deyə bağıraraq obaya səmt çapmağa başladı. Ətraf elə sakitlik və boşluq idi ki, səsi dərhal qayalıqlarda əksədə verdi. Çox keçmədi ki, axta ələngə onu iri, sal daşın or-

tasından qaynayıb axan bulağın yanına gətirib çıxartdı və o, ixtiyarsız olaraq atın cilovunu yiğdi. Bir dəfə elə burda, adamboyu uzanıb qalxmış yamyaşıl otların arasında Sirac sü-rünü günorta sağınınə gətirəndə Dürsədəf başını qaldırıb gör-cək ki, ətrafda bir kimsə gözə dəymir, qaş-gözünü işvə ilə süz-dürüb:

-Sən nə şirin oğlan olmusan,-demişdi,-demirsən, birdən vu-rulub eləyən olar!

Özünü itirən oğlanın dili-dodağı təpidi, bilmədi nəyi bəha-nə eləsin ki, qadın ona gülməsin. Utana-utana onuca dedi ki, su içməyə gəlmişdi, ciyəri pörşələnir.

-Ovcumda içərsən?-deyən Dürsədəfin şübhəli rəftarından o bir az da tutulan kimi oldu. Onun gözləri önündə bir cüt aqap-paq bilək, bir ovuc dumdur suvardı və o da bərk susuz idi, ancaq nə iş idisə, ömründə ilk dəfə gördüyü bu qəribə "su qa-bına" yaxın düşə bilmirdi ki, bilmirdi.

-Aaa, mən də səni kişi bilirdim! Qız dəsmalından da betər-mişsən ki!

Sonra baş verənlər lap müəmma oldu. O heç nə demədiyi halda, qadın şaqraq səslə gülür, mərmər tək parlayan sinəsi bərq vurur, dilindən sanki şərbət süzülürdü. İlk kərə idi, belə möcüzəli səsdən tilsimə düşürdü. Yoox, qəfildən ona nə isə oldu, nə isə elədilər ona, çünki hər şey bir göz qırpmında də-yışdı.

Çomağı çiyninə qoyub ağ muncuq kimi hərəsi bir səmtə dağlılıb azman sibirin boynundakı zinqirov səsində şirin-şirin otlayan sürünen qırmanclaya-qırmanclaya, fitləyə-fitləyə bələ-ni aşırtdı, yalnız cadukün qadın çıxb gedəndən sonra bulağa qayıdır dodağını lilparlara söykəyə bildi. Amma o dəqiqə də peşman oldu. Bəlkə, məlaikə donunda olan cadugər bura ona cadulamağa gəlmişdi? Yoxsa o nə su idi ona içirtmək istəyir-di?

Sağın qurtarıb sürü otlağa çəkiləndə Dürsədəf əlində mis badya o kedən yoluñ üstə dayanıb qız-gəlinlə şirin-şirin mırı vururdu. Nəyi iləsə yadda qalan o səs bütün gecəni qulaqlarından çəkilmədi. Elə bil onun tikəsini ötürmüştülər; hali özündə deyildi, beş dəqiqə elə olanda, on dəqiqə də belə olurdu. Özündə o vaxtacan hiss eləmədiyi anlaşılmaz bir duyğu baş qaldırsa da, canını qorxu almışdı: deyirdi, birdən cadu söhbəti düz olar, görəsən, onda neyləyər? Hələ bilmirdi ki, səhərisi elə həmin yerdə onlar yenidən üz-üzə gələcəklər və o özünü nə qədər cəmləsə də, ciyində səhəng sudan qayıdan cədugəri görən kimi dinməz-söyləməz yola düzələcək. Dürsədəf dünənki kimi çölçü qaydasıyla geymişdi, amma qəşəng idi. Sir-sifəti, sinəsi, boyun-boğazı yenə alışib-yanırdı. Yolun bir yarısından sonra baytar onu danışığa tutdu və Dürsədəf arxadan çataraq salamsız-kəlamsız yanlarından ötüb keçdi. Əgər o, ifritə yox, düz adam idisə, salam niyə vermirdi? Kənarlarımı al-gül otlar, çıçəklər bürümüş ciğırla ciyində səhəng ehmal-ehmal alaçıqlara tərəf qalxan, belinə boz yun şal bağlamış dolu əndamlı, uzunorta ağı-maya gəlini birinci dəfə təpədən-dırnağa diqqətlə sözən oğlan mat qaldı ki, necə olub in-diyyəcən allah gözünü yumub, bu su sonasını görməyib. Qəribə deyildi? İfritə və su sonası? Onu çash-baş salan da elə bu idi. Görəsən, səbəb təkcə o ola bılardımı ki, aralarında neçə illik yaş fərqi vardi? Ya o, bir başqasının yox, məhz sədrin əyalı olduğuna görə ciziğindən çıxa bilmirdi? Bax bu məqamda o özünə başqa bir sual da verməyə məcbur idi: guya, xoşuna gələn bir ayısı olsaydı, ayrı cür hərəkət eləməyə cəsarəti çatardı? Bəs el-oba? Camaat? Dost-tanış tənəsi? Abır-həya? Belə sey üstə adamin cəmdəyinə tüpürərlər.

El yaylağa on beş-iyirmi gün əvvəl köçmüdü, təxminən iki ay yarımdan sonra arana qayıdacaqdı. Çolun, çəmənin hüsnü hələ mal-heyvan dırnağında tapdanıb pozulmamışdı. Hər gün

günorta üç sürü qoyun - aq, qara, orta bölüm göyəm kolluqları ilə axışib hərəsi öz yatağına sağına gələr, axşamın sərinində elə o yolla da otlaqlara qayıdardı. Yenə göylərin masmavi, yer-yurdun yamyasıl günləri gəlmışdı, dağın-daşın adam kimicə dil açıb danişan vədəsiydi...

Sürü çəkilib getmişdi. Dədə-babadan çölçülüyü peşə etmiş çoban da baytardan ayrılib qəsdən asta-asta gəlirdi ki, Dürsədəf çıxıb getsin. O, bir təndə iki can yaşıdan bu xatalı qadınla necə üz-üzə gələ bilərdi ki, onu görməklə təlaşdan dizləri əsirdi. Bəxtindən alaçıqlara çatmağa az qalanda cadukün adımlarını yavaşıdırıb Sirac tuşuna yetər-yetməz onun kefini kef kimi yox, sanki naz-qəmzənin nə olduğunu başa salmaq qəsdi ilə xəbər aldı və tənəsini də tənə kimi vurmadı. Elə bil onun səsi canına yağ kimi yayılırdı. Ki bəs cəllad kimi oğlandı, adam baxanda gözləri doyur, hardandı bu utancaqlıq onda belə? Qorxmur ki, sabah evlənəndə oğlu olmaz? Bir az fərasətli, diribaş olsun. Bu da adamdan pul istəmir ki?!

Nə cadu, cadu nə idi, onun danışığında ürəyəyatım bir sehr vardi və təkcə şirinliyi ilə bitib-tükənməyən gözəlliynə bir cazibə də o qatırdı. Əgər bu qadın onu ovsunlayıb tora salmamışdisə, onun "gəl məni gör, dərdimdən ölü" çağları ömrünün məhz bu illərinə, bəlkə də, elə bu günlərinə düşmüşdü. Bəyəm sədr dünənin bəbəsi idi, özündən on beş-iyirmi yaş balaça arvad alanda bilməyə neyləyir?! Olsa-olsa bircə onu bilməyə bilərdi ki, bu adam başdan-ayağa məkr, fitnə-fəsaddı.

Dürüstləşdirə bilmədiyi iki amansız şübhənin girdabında uzun müddət baş sindirməli oldu: görəsən, niyə onu görməyəndə cadugər, görəndə isə insan olduğuna şəkk eləmirdi?

Oba bulağından yuxarıdakı talada otlayan yal-quyruğu uzanmış iki cüt, bir tək atı görəndə Astan kişisinin bir vaxtlar

kişnərtisi dağdan-daşdan əskik olmayan ilxisi göz öünüə gəldi. Həmişə oba dağdan yenəndən ta payızın sonlarına kimi, hətta bəzən qar qalınlaşışib topuğu keçənə qədər bu düz-düzəngah, çöl-biyaban, yal-yamac atlara qalardı. Hara baxsaydın, yanı balalı madyan, yeyib səmrimiş ayğır görərdin. Bir də baxıldın ki, o cılızlıqda kişi bir ilxi atı dəhmərləyib qabağına qataraq dağı-daşı dörd dolandırır. Bir vaxtlar buraları elə bu cür gördüyünəmi, ya başqa bir səbəbə görəmi Astan kişi ağaç dəvələr, qara qulunlar yoran bu yollara maşın yaraşdırıa bilmirdi. Onun nəzərində, buralarınkı at idi. Durub-oturub da "addı, atdı, arvatdı, namusdandır" deyirdi.

Yalan, ya düz, deyilənlərə görə, o atlارın yaridan çoxu davadan qayitmamışdı. Bu haqda söhbət düşəndə quş kimi yüngül və qısqıvraq ilxiçi heyranlıqla danışındı ki, səmənd atı elə kənddə mindiyi imiş, yəhərdən bir də dava qurtaran yerdə düşüb. Guya, onu bir daha bu yerlərə qaytaran allahın dili-ağzı bağlı heyvanlarına təmənnasız məhəbbəti olub, yoxsa kim bilir, taleyi necə olarmış? Qismətdən söz düşən kimi o gözəl bir italyan qızına aşiq olduğundan da həmişə ağızdolusu danışar və onu niyə götürüb özü ilə gətirmədiyindən daim peşman-paşman söhbət açardı.

Yaşlıların şəhadətinə görə, o atlardan yana qoca ilxiçi sonralar da az müsibət çəkməmişdi. Taleyn son yumruğu isə on-on beş il əvvəl, sərt qış mövsümündə bir tövlə qız birçəkli atı qırılonda dəydi ona. O-bu üzünü gülən görmədilər. Amma bir yol sədrə rastlaşanda almaz-saymaz deyəsən ki, elə bilirsən, səni kimisinin züryəti olar? Ağlin kəsməsin. Allahın barmağı yoxdu ki, basıb adamin gözünü çıxartsın, səndən də belə alır.

Yem qıt olduğundan qışın o şaqqama soyuğunda ilxini açıb bəhri-biyabana ötürən Məsim özünə haqq qazandırsa da ki, sabah onunla haqq-hesab çəkməyə gələn at yox, mal-heyvan davası döyəcək, ilxiçi qeyzlənib özündən çıxaraq hər şeyi yaxşı bil-

diyi halda, çörək yediyi qaba tüpürən bu adama bircə onu demiş ola ki, səni sən eləyən at olub axı, yoldaş sədr!

Məsim bilirdi, o nəyə görə və hansı simə vurur. Uşaqlıqda başına gələn əhvalat təfərrüatı ilə olmasa da, bəzi şeylər ucundan-qulağından xatirində idi: anadangəlmə xəstəliyinə görə ta o pir, o həkim qalmayıbmış üz tutmasınlar, di gəl axırda yenə mehtər göstərən yolla gedəsi olublar. "Dağa-daşa düşməyin, at belinə mindirin, sovuşub gedəcək"

Kişinin dedikləri düz çıxır. Günü-gündən dava-dərmansız dirçələn uşağın, axır ki, ayağının yer tutan vaxtları da gəlib çatır. İlxiçinin da muzdu o olur ki, oğul atası Simnar kişidən bir quruca "sağ ol" da eşitmır.

Hava günəşli, göy üzü az buludlu olsa da, kimsəsiz obada elə bir qubar hökm süründü ki, Sirac onun soyuğunu ən sərt qış mövsümündə də görməmişdi. Alaçıqların arasında gözəgö-rünməz bir şey canlı kimicə təlaşla vurnuxmaqdaydı. O bunun nə olduğunu tən ortadakı binənin yanına çatıncaya qədər anlaya bilmədi. Orda, harda ki, bir vaxtlar çala qazib itlərə yal verərdilər, köhnə, qara, hisli vedrə böyrü üstə düşüb qalmışdı. Ayaqları əyilmiş, ortası batıq, dəmir yaylı çarpayı, cır-cındır döşəkçə, onlardan bir az aralıda isə yarıyacan yanmış bir tay uzunboğaz çəkmə haçansa burda həyat olduğundan xəbər verirdi. Yan-yörəsində köhnə ocaq yerləri qaralan binələrin arasından keçib axırıncı alaçığa çatanda Sirac çoban keçələrinə rast gəldi. Xurcunu, tüsəngi, ovladığı dovşanı açıb onların yanına qoydu və atı dəhmərləyib dikə qalxdı. Sürünün bir bölüyü obadan bir az yuxarıda, gəvənliklərin qoynunda idi. Burda onu ən birinci itlər qarşılıdı. Onların axta ələngəni və Siraci tanımışı xeyli vaxt aparsa da, axır ki, quyruq bula-malı oldular. Təkcə qulaqları, quyruğu kəsilmiş ənik susmaq

bilmirdi. Yiyəsi üstünə acıqlanandan sonra ağız-burnunu yalaya-yalaya o da yalmanmağa başladı.

Yumşaq, ağ keçi tiftiyindən əlcək geymiş çobanlar at belindəydiłər. Başlarında qaragül dərisindən saçaqlı papaq vardı. Keçələr, qoşalülə tūfəng sürüünün içində gedən eşşəyə yüklənmişdi. İtlər hürməsələr də, söngüyüb gələn adama tamaşa eləyirdilər.

-Ay saqqalı ağarmış, sən hara, buralar hara?-köhnə dostlar Siracı tanıyan kimi atdan sıçrayıb qucaqlaşdırıllar,-dedik, daha qurtardin bu dağlarnan.

-Elez şeymi olar? İndi hamı yurd-yuvasına qayıdır. O ki qaldı bu yerlərin öz adamı ola...

Şıxkərim köhnə adətiylə söhbətə yenə də zarafatdan başladı. Ki niyə boynuna almir, onu arvad çəkib gətirib? Sirac da neçə illərin dünyagörmüşü kimi özünə onunla haqq qazandırdı ki, ta onun o dövrü keçib ki, belə şey üçün qayıdır arvad yanına qaça.

-Bax bu olmadı, arvad dediyin bir dəstə nanə, qoxula, qoy sinənə,-deyən Şıxkərimin tüklü sıfətində təbəssüm sayışdı.

-Sən də de ki, kəndə qaçmağım gəlir, könlümə arvad düşüb.

-Amma nə olardı?!

-Həə, necə oldu? Bir danış görək oralardan,-Oxtay təzədən Siracın ciyinlərindən yapışib silkələyərək güldü,-məktubunla özün bir gəlib çıxmışan. Keçən həftə almışam.

-Bə təkəsaqqal hanı? Sağalıbmı yarası?

Harda olsa, axşama obadadı. Yarası da ki, sağaldı getdi. Sən de görək oralarda nə var, nə yox? Hərə gündə bir xəbər gətirir. Düzünü sən bilərsən, mərkəzdən gəlmisən.

-Oralar deyiləndə ki, əsgərlilikdi dəə, başqalarında necə, səndə də elə. Qalan şeylər də qaydasındadı.

-Mənim məsələmə nə deyirsiniz?-Şıxkərim yenidən ümidlə Oxtayın üzünə baxdı,-Sirac burdaykən gedib qayıdardım.

Oxtay onu çox da üzmədi:

-Ta sənsən dəə...

Axşam olanda təzək qalayıb təndiri alışdırıldılar. Od səngi-yib köz düşəndə dərisi soyulmuş dovşanı ağaca keçirərək bütövcə təndirə salladılar. Təkəsaqqalın ovladığı toyuqdan azca qorxaq olan bir cüt kəkliyi isə çobanbasdırması elədirələr. Əvvəlcə quşları suda isladaraq çala qazib torpağa basdırıldılar. Üstündə ocaq çatıb, dovşanı süfrəyə verənə macal onları da çıxartdılar. Kəkliklər bişib pörtdənmişdi, tükləri əl vurcaq yolunur, dərisi öz-özünə soyulurdu. Fətirləri təndirə yapmadılar, dördəyəq sacı ortaya çəkmişdilər.

Kimsə şışmiş adam kimicə ləlidi:

-Nə yeriydi bircə şüşənin.

Şirxan təəssüflə başını buladı ki, barı yadlarına salıb umsuq eləməsinlər.

-Canımız da qızardı,-bunu da Oxtay dedi,-çoxdandı gillətmirik.

-Qəm yeməyin, bir şey taparıq,-deyən Sirac adətinə uyğun olmayan təmkinlə gülərək xurcunu açdı. Ordan dəsmala bükkülü bir dəstə tər təndir çörəyi, xeyli alma, qoz, körpə xiyar turşusu və üç şüşə içki çıxdı. O boyda kişilər əllərini bir-birinə sürtüb uşaq kimi sevinərək, birağızdan:

-Vallah, əvəzin yoxumuş,-dedilər,-bir dənəymışən.

-Yerin məlum, a Şixi, kəndə getməyə vaxt tapdın,-Oxtay onun qarasınca danışıdı.

-Deyəsən bəs qaçırmış arvad,-Təkəsaqqal da onun səsinə səs verdi,-nə görüb o pendir motalında, bilmirəm.

İçki süzüb hələ bir tikə dadmamış Siracın sağlığına ayaq üstə badə qaldırınlارın ara-sıra qəhqəhəsi hələ də eşidilirdi. Ən çox da onları cuşə gətirən durub-durub heç kimin gözləmədiyi halda qəribə sözlər işlətməkdə pərgar olan Təkəsaqqalın eni-uzunu bir olan arvad haqqında icad elədiyi kəlmələr

idi: "pendir motali"

-Şükür, sağ-salamat qayıdib gəldin,-üz-gözünü tük basmış Şirxan sözə başladı,-əsas odu can sağ olsun, qalan şeylər gəldi-gedərdi. Üzünə demək kimi çıxmasın, əsgərlik səni yaman dəyişib. Hərəkətin də, danışığın da deyir ki, ta o vaxtkı adam deyilsən.

Oxtay da arzusunu bildirdi:

-Bir həftədən sonra qışlaqdayıq. Tezliklə səni iş başında görək.

Başıyla razılığını bildirən Sirac yarıquru tər təndir çörəyi ilə təzə, yumşaq payız pendiri bükdü.

-Təkə, sən allahın, ayıyla necə boğuşdun, bir onu danış, çoxdandı qırışığımız açılmır,-məclisin qızğın yerində kimsə təklif elədi.

-Ayi ayıyla necə boğuşar, sən də...-Şirxan Təkəni qızışdırıcı ki, başlasın. Amma badələri təzədən doldurən Sirac onu qabaqladı:

-Canında islahat qalmamışdı. Yaran ki o cür dərinidi, dedim, daha getdi sağılmağın. İnan allaha, əl girərdi içində.

-Sağaldın deyəndə ki, allahdan aşağı yağı qurtardı məni. Dağ eləyib tökməynən arası cəmi on gün çəkdi. Yoxsa halvamı çoxdan yemişdiniz.

-O tutaşdığınız yer ki vardı haa, orasın danış,-qoca Müğdət əl çəkmədi,-süpürləşmə başlanan yeri.

-Orda biri vardı,-Sirac Təkəsaqqala aman vermədən bu dəfə də araya başqa söhbət saldı,-belə bir cür də qiyiq gözləri vardi. Dilbilməz, zırrama şeyidi. Yaman atamanlıq eləyirdi. Hər dəfə görəndə ki, kimisə tapdayır, öz-özümə deyirdim, hər dan alım səni, ay Təkə, boğazını dibindən üzəsən bu əclafın.

-Bir də baxam ki, bir şey qoyunu basıb altına,-Təkəsaqqaləlləri ilə də təsvir edə-edə hiss olunmadan söhbətə başladı,-heç ağlıma da gəlmir ki, bu ayı olar. Məni görən kimi heyvanı

burax, manqıldaya-manqıldaya təpil üstümə. Di buna bir ağac, iki ağaç. Tüfəng də eşşayın üstdə, eşşək sürünen o başında... Dərənin dərin yeri, haraya gələn yox... Neynim, neynəmiyim?...

Söhbətin bu yerində sürünenin yanındakı itlərdən biri kəsik-kəsik hürüb susdu. Sonra itlərin hamısı onun səsinə səs verdilər. Təkəsaqqal tüfəngi götürüb:

-Bu yazıq hardan bilsin ki, ondan da savayı ayı var,-deyə gülüb səs gələn tərəfə cuma-cuma əlavə elədi,-siz işinizdə olun, mən bu saat...

Pəncələrini irəli verib bayaqdan bəri içəridən sümük gözləyən iki it də asma qırxılıq lampanın alaçığın qapısından düşən işığında onun dalınca qoyun yatağına tərəf götürdü. Odu hələ də səngiməyən təndirin qənşərindən keçəndə Təkəsaqqalın özündən uzun kölgəsi qarşidakı yamaca düşüb tez də yox oldu. O, boydan uca, sıfətdən boz, təkcə çənəsində tək-tük qıllar olan bir kişiydi. Bığ yerində də dəngir-düngür göyümsov, qara tüklər... Bütün bunlaramı görəydi, ya nə idisə uzunsüllə sıfətində daima soyuq bir rəng olurdu.

Sirac əsgərlik həyatından başladığı söhbəti təzəcə yarılamışdı ki, onun haray-həşiri alaçığı təzədən başına götürdü:

-Deyəndə ki, quduzdəymiş ayrı yerdən gələ bilməz, inanmırınız, bəs nə oldu?-səsində asanca sezilən bir sevinc də var idi.

Qoca Müğdətdən başqa, hamı süfrəni ortada qoyub dik qalxdı. Təkəsaqqal neftlədiyi yappalardan birini odlayaraq şişə taxıb başı üstə qaldırdı. Hay-küylə qaçan adamların gah uzanıb, gah gödələn kölgələri qorxunc bir mənzərə yaratmışdı.

-Yekəliyinə bir bax! Elə bil Oğuz ölüsdü,-tələdəki canavar hamidan qabaq Siracı heyrətə gətirdi.

-Amma yaman yerdə axşamlayıb,-qaranlıqda kiminsə səsi eşidildi.

-Gəbərt getsin. Yalquzağı mən yaxşı tanıyıram,-Şirxan şını qasıyıb göstəriş verdi və aralığa soruşdu ki, yadlarında de-

yilmi, o ili Türfə arvad gecə subaşına çıxan yerdə ağızıyanmış nə günə qoymuşdu yazığı?

Təkəsaqqal tüfəngi ayağa çəkib nişangahı hədəflə tuşlamazdan əvvəl odu Siraca verib:

-Uca tut,-dedi,-indi ona başa salaram, Təkədən qoyun oğramağın axırı nə cür olur!

Siracdan başqa, hamı qulaqlarını tutub tüfəngin tuşundan arxaya çəkildilər. Yalquzaq başını hərləyib necə ki, adam adama göz gəzdirər, əvvəlcə dördbir yanı kəsərək heç cür susmaq bilməyən itlərə və od işığında əyiş-üyüş, eybəcər kölgələri o yan-bu yana vurnuxan çobanlara o cürə göz gəzdirib, üzünü göyə tutaraq heybətli səslə ulamağa başladı.

Kiminsə:

-Nə görsətmə şeydi, ə,-deyən səsi eşidildi,-heyvan da allaha yalvararmış!

-Nə olar, qoy yalvarsın, səhərəcən möhlət verərəm,-hər şəyin məhz onun əlində olmayıyla şəşələnən Təkə tüfəngi sıfətindən yendirdi,-əcirlə öldürəcəm bunu. Sinəmə dağ çəkib bu mənim. Əvvəl boz kərə qoyunu apardı, o qoyunu ki, ilin düz bu vaxtınacan süddən kəsilməzdi. Sonra qara əbraş qoç yoxa çıxdı. O irəli də baxam ki, kəlin qoyunla bənövüş öyəc gözümə dəymir.

Quşbaşı qar başlamışdı. Xalkaldan üç sürü qoyunun hənritisi, ara-sıra finxirtisi, öskürəyi eşidilirdi. İtlər hələ də susmaq bilmir, illah da əniyin səsi heç kəsilmirdi. Yapıcı arasında ci-yin-ciyinə söykənən çobanlar ordan-burdan gap eləyə-eləyə yuxuya getmişdilər. Oyaq qalan bircə Siracla Oxtay idi.

-Deyir, Məsim dayının oğlu olub...

-Arada bizim də bəxtimiz gətirdi. Kişi bir baş açmaq açmışdı, gəl görəsən. Müftə yemək ola, ac adam ola... Vuran vuranın idi. Bütün kənd yığılmışdı.

Oxtayın sözündən o çıxdı ki, sədr sevindiyindən bilmirmiş neyləsin. Daha əl-ayağı yerə dəymirmiş. Bir yandan baxanda

gör onda günah var, ya yox? Zarafatdımı on beş il?

-Sən onu deyirsən... Adam var, iyirmi, iyirmi beş ildən sonra züryət tapır,-Sirac elə bir şey danışdı ki, Oxtay bundan sonra min il də bu dağlarda qoyun otarsayıdı, ağlına elə şey gəlməzdi, o cür şeyləri bilsə-bilsə gündə şəhər-bazar üzü görənlər bilərlər,-hansı xarici ölkədəsə təxminən otuz ilin ailəsi dağıldan sonra arvad bir başqasına ərə gedib, məlum olub ki, başıkülli qız imiş. Hələ desən, bir ildən sonra uşağı da olub.

Onlar uzun müddət mənasız, mətləbə dəxli olmayan şeylərdən söhbət açıdalar. Məsələn, keçən il, biçin vaxtı o nə qalma-qal imiş baş verib, kənd klubundakı qırğıن-qiyamətin təqsirkarı kim imiş? Necə olub, hesabdar Behbudun oğlu naxırçı qızına minnətçi düşüb və axırda naxırçı Nadiri inadından nə döndərib?...

Gələndə biçənəkdə gördüyü atlardan Sirac acı söhbət salmışdı:

-Tükləri də saçaqlanıb. O saat bilinir ki, heç nəyə gərək deyillər daha. Lap vəhşiyyə oxşayırlar.

-Bir vaxt Ağ ayğırın, Göydəmir köhlənin, Sarı madyanın, Haçadıl kəhərin ayaq səsləri gələndə yer-göy zağ-zağ əsərdi,-Oxtay da onun dediyinə qüvvət verdi,-bilirdin ki, Astan dayı hələ at belindədi. Elə bil allahiydi at, kişinin,-bir qədər sükütdən sonra təəccübqarışq bir ahənglə,-nədənsə,-dedi,-yaman tez getdi kişilər...

-Vaxtvardı, gün axşamacan xırman yerində əllərindən tərpənmək olmurdu. Baxırdın ki, altlarına daş düzüb gecə-gündüz elə hey dərdləşirlər. Evdən çıxanda yolum ordan düşdü. Baxdım, gözlərimə inanmadım. Daşlar hamısı boş qalıb...

Oxtay Siracın iki il əvvəlkiylə bir araya sığmayan danışığınə və hərəkətlərinə göz qoyur, amma inana bilmirdi ki, qısa müddət ərzində adam bu qədər dəyişilə bilər. Nəyə görəsə o

həm də ağappaq olmuşdu. Yenə bir müddət yuxugətirən söhbət oldu. Lap axırda Sirac isti yapincının arasında qurcalanaraq gülə-gülə xəbər aldı ki, xəbəri varmı, onlar ayrıilib?

-Kimdən?

-Kim var, kim ola? Guya, mən ayrı adamdan da ayrıla biləm?

-Başını itirmisən?

Sirac boynuna aldı ki, deyəssən, elə bir şey olub. İtirməyibsə də, bir şey qalmayıb.

-Ayrılaq, deyir, mənə,-deyirdi o,-ayrıılmaq niyə, soruşuram, axı? Başa salır ki, məni deyə bilməz, ancaq özü bu haqda çox fikirləşib, lap çox. Deyir, əger dərindən düşünsən, belə sual verməyə haqqın olmadığını görərsən. İstəyirdim, bu sözü birinci sən deyəssən, nəinki mənə atmacalar atmayı... Amma deyəssən, belə yaşamaq səninçün xoşdu ki, susursan. Sonra dedim, açığını desin görüüm, necə olub, indi qərara gəlib? Axı mən fəqir iki il əvvəl də elə belə idim. Gərək ki, mənim münasibətimdə ona qarşı, sən deyən, bir dəyişiklik də olmayıb axı. Bunun indi, deyir, bir əhəmiyyəti var ki? Əksinə, mənim sadəlövhələyüm olub ki, vaxtında səndən bunu tələb eləməmişəm. Bilirsən niyə? Dediyinə görə, guya, anası o gəlin gələn gün ovcuna daş qoyub allaha and vermiş ki, nə vaxt bu daş dindi, sən də dinərsən,-dediklərinə Sirac özü də güldü,-deyir ki, mən buna susmağımın ciddi səbəbi kimi baxmiram, çünkü mən sənə belə bir şey deməmişəm, yalnız ona görə deməmişəm ki, istəməmişəm, məndən inciyəsən. İstəmişəm, ürəklə, kişi kimi yaşayasan. Amma görünəm, sən bunu ayrı cür yozmağa başlamışan,-Sirac yenə dayanmalı oldu,-elə də partapart danışır ki, elə bil kitabdan oxuyur. O bu dilləri hardan öyrənib, bilmirəm. Axmaqsan, dedim. Elə belə də dedim ona. Yox, deyir, niyə mənə görə qolubaqlı qalasan? Bəlkə, onunla xoşbəxt olacaqsan. Öz istəklinlə. İstəklim kimdi axı, deyirsən

sən bu sözü? Bir də, kimin indi istəklisi yoxdu ki? Axı sənin çıxıb getməyin üçün bu mahna ola bilməz. Onda sən eclafsan ki, deyir, bunu mənə vaxtında deməmisən. Mənsə burda artıq olduğumu elə gəlin gələn gündən hiss eləmişəm... Biz daha heç nə danışmadıq. Sonra uşaqlar gəldi, çıxıb getdik. Geri qayıdanda da onu evdə görmədim. Süsən ağlayıb özünü öldürdü ki, günahkar mənəm, onun qədrini bilməmişəm. İndi o bu evdə Hüsnüsüz necə qalacaq? Arvadı da ki, tanıyırsan, bütün günü məni itdən alıb, itə verdi. Nazqələmgili də çağrırtdırıb ki, abrimi ətəyimə bir yerdə büksünlər. Gördüm ki, işlər şuluqdu, tələsik şey-şüyümü yığıb, çıxdım aradan. Qoy hirsləri soyusun, gedərəm bir həftədən sonra.

-Doğrudan, var elə bir adam?

-Var,-Sirac təzə siqaret çıxartdı,-var o adam!

-Bəs sonra?

-Sonra nə olacaq, var, vəssalam.

Oxtay dostunun zarafat eləmədiyini bilirdi, amma ondan da balaca ola-ola arvad alıb-boşamağına, hələ üstəlik bu yaşda hardasa istəklisi olmağına da şübhə eləməyə bilmirdi. Əgər belə bir şey vardısa, o bunu indiyəcən can-ciyrəindən niyə gizlətmüşdi? Sirac nə vaxtdan o səbrin yiyesi idi? Həmin adamın kimliyi ilə maraqlandıqda, dostu hisdən qaralmış pərdənin böyründən üzü görünən dibsiz göyə, buludu təmizlənib getmiş səmaya göz gəzdirib gülə-gülə:

-Darixma, tezliklə görəcəksən onu,-dedi.

-Ağlısız iş görmüsən,-Oxtay hiss edəndən sonra ki, ondan bu barədə söz qoparda bilməyəcək belə dedi,-yataq gözümüzün acısını alaq, sabaha bir şey qalmır. Amma sonra peşman olacaqsan Hüsnüsüz.

Bir azdan xoruldamağından da bilmək olardı ki, onu necə şirin yuxu tutub. Borusunacan qıpqırmızı qızarmış sobanın işığında sıfətləri zəifcə sezilən çobanlar çomaqlarına söykəli

keçə arasındaca quş yuxusuna dalmışdilar. Sanki həyat tərzı onlara hər zaman bu cür əsləhəli və ayıq-sayıq olmayı öyrətmışdi. Hərdən itlərin səsi gurladıqca azca qurcuxur, mızıldanıb nəsə soruşur, amma məstedici həb qəbul eləmiş kimi dərhal da huşlanırdılar...

Nəyi iləsə eynən indikinə oxşar gecələrin birində başlandı hər şey...

Oğlan geriyə - alaçıga dönəndə necə oldusa, Hüsnü soruşdu ki, gördümü sevgilisini? O bu sözü eşidəndə tər tökdü; deməli, bilirmiş... Ancaq çəm-xəm elədi ki, bəlkə, hardan xəbər tutduğu barədə bir şey öyrənə. O şeydən ki, xoflanırdı, bu ondan heç də az vacib deyildi.

-Sevgilim kimdi, aaz?

-Özün yaxşı bilirsən, kimdi sevgilin. Daha gizlətmək niyə? Uşaqq-zad aldatmırısan ki?-elə-belə də başlandı, sakitcə, öz-özünə, dava-şavasız...

Görüş... Əlbəttə, olmuşdu o. Necə gizlədə bilərdi bunu? Birmi idi, ikimi idi, dansın? Bir yol axşam, əl-ayaq çəkiləndən sonra Sirac nahamar dağ yolunu pay-piyada gəlib obaya çatanda şər çıxdan qarışmışdı. Çıskın yağış başlamış, ay qaranlığın qınına çəkilib yoxa çıxmış, ulduzlar buludlardan duvaq tutmuşdu. O yanda, Hamar Quzey tərəfdə, dağların göylərə ən yaxın yerində buludlar o səslə nərildəyirdi ki, elə bil göydə kirkirə hərləyirdilər. Uzaqlarda şimşəklər çaxıb-söndükçə adama elə gəlirdi, kimsə fəzada qaynaq işi aparır. Elə öz yerində dayanmış dağlar işıqlanıb tez də görünməz olur, anasından ayrı düşmüş qulunun kişnərtisi gəlirdi. Dünya yenə şər işlərin başlanğıcındaydı; yəqin, Seyfur yenə də aşağılarda, bulaqlardan hansısa birinin başında yağ emalı məntəqəsinə gedən maşını saxlayıb çəndəki südə su qatırdı, hesabdarın oba-

ya gəlişi də emalçıyla bir bidon yağı görəydi, Sirac özü də səd-rin kəndə getdiyindən xəbər tutub onun arvadının görüşünə gəlmişdi.

Yava itlər qapıları kəsib dursa da, hürüb eləmirdilər. Təkcə quyruğu-qulağı kəsilmiş küçük göy guruldadiqca qorxusundan bərk-bərk zingildəyirdi. Alaçıqlardan zəif çiraq işığı süzülür, çadırların hansındansa ağlayan körpənin səsi gəlirdi.

-Mənəm, Sədəf xala, Siracam,-o, Dürsədəfi astadan səsləyen-dən sonra obadakı yeganə muxurunun qarşısında bir-iki kərə yalandan öskürdü ki, qadın xoflanıb səs-küy salmasın,-gəldim itlərə un aparım.

Arvad əlində dürmək qapıya durdu və ciyinini yana söykəyərək elə bal tamıyla güldü ki, elə bil o şirinlik oğlanın içindən keçib getdi.

-Ay səni, xatakar! İtlərə un aparmağa gəlib!

Sirr-cadu idi: o cür danışıldan sonra heç nə deməmək?! Üstəlik, çasdırmaq üçün soruştımayasan da, niyə bu vaxt? Sürü sağından qayıdanda fikri harda idi? İtləri yemləmək indimi yadına düşüb?

Elə o gülüş sifətindəcə içəri qayıtdı. Görünür, unluğun açarını gətirməyə gedirdi. Çünkü onun pərdidən asılmış paltarların cibini, yorğan-döşəyin altını eşələdiyini Sirac çiraq işığında astanadan da pis görmürdü. Eşiyə çıxanda qadının əynində ərinin sıriqlısı, ayağında isə onun çəkməsi var idi. Bu geyimdə o, zərif görünməsə də, gözəlliyyinə heç bir çımdık də xələl gəlməmişdi. Əksinə, nəyi ilə-sə daha şirin idi. O bu qadını elə belə də sevirdi...

-Allah axırını xeyir eləsin, yaman dadamısan buralara!-irəli özü düşüb gedə-gedə ucadan deyirdi,-bilmək olar nə məsələdi belə?

Oğlan özündə cəsarət tapıb soruşa bildi ki, o nə üçün belə uca-dan danışır? Bununla o, verdiyi suala cavabdan başqa, həm də onu demək istəyirdi ki, xəlvət danışılışı sözü var. Fitnəkar qadın

bir anlığa da olsa, səsini yavaşdırıb iblisanə, amma canalan bir ahənglə bildirdi ki, niyə astadan danışır iti-qurdu şübhəyə salır? Adam hərif olmaz.

-Ertədən gəlməyin yaxşıydı ki,-bu dəfə bərkdən deyirdi o,-qaranlığa qalmayasan.

Olsun ki, hər şeyin yol-yolağasını belə dəqiq bildiyindən idi ki, binələrin arasında nəsə qurdalanın bir-iki nəfər onlara qətiyyən məhəl qoymadan öz işlərində idilər.

-Bəlkə, xəlvət iş-zad tuturam,-o, asta səslə bir daha soruşdu,-həə, düzünü de görün, nə eləyirəm ki, səsimi də qısim? Eləyənlər görməmisən... Biz nə eləyirik ki? Allahın quru salam-kalamını eləməyə də peşmansan...

Onun adicə insan olmadığına daha şəkki qalmayan Sirac yalnız bundan sonra fikirləşdi ki, belə olur adamdan soruşular, doğrudan, nə eləyib axı səsini də qıssın?

O yerə qədər gəldilər ki, orda kolxozun yaylama üçün nəzərdə tutulmuş xırda-para avadanlıqları yerləşdirilmişdi: gül-lə-tüfəng, təzə ağ süd bidonları, çoban keçələri, uzunboğaz çəkmə, ərinib yiğilmiş yağı, itlərçün gətirilmiş tay-tay qara un...

-Bax gör, gərək ki, orda ola,-Dürsədəf təxminən un kisələri olan tərəfi göstərdi,-amma itlərinə tapşır, bir də bu vaxt yal həvəsinə düşməsinlər, yoxsa ac qalarlar. Deyən, hələ mənim pis üzümü görməyiblər. Gülrəm, elə bilirlər, üzüyolayam.

-O üzü göstərərsən yəni?-təşvişdən səsi titrəyən Sirac birinci dəfə idi onun belə yaxınlığında dayanır və o da ilk dəfə idi ki, sözünün qabağında söz deyirdi.

-O baxır adamina,-çəkdiyi kibriddə üz-gözü az-maz işıqlanan qadın onun üçün ipucu qoymağı da unutmadı, eyni zamanda onu da soruştı ki, niyə axı bu adamlar belədilər? Üz verəndə astar da istəyirlər. Görmedi ki, o, yeməyini ortada qoyub durdu?

Sirac üst-başının ununu çırpdı, əlinin dalıyla sıfətini sildi və heç nə olmayıbmış kimi:

-Aha, bu da mən. Amma sən...-oğlanın dili topuq vursa da,-sən keçirt o işığı!-deyə bildi və Dürsədəfin yanına çatmağınə bircə addımı da kifayət elədi,-özün də səs-küy salma!

-Nə eləyirsən? Burax!-qadın sırlarının açıq yaxasından iki-əlli sırmışmış oğlunu kənara itdi,-ağlıın çəşib nədi? Heç bilir-sən neynirsən? Məsim dayın eşitsə, başını erməni qibləsinə kəsər!

-Sədəf xala!-Sirac it kimi yalmandı.

-Di yaxşı, qızışma görək, gələn olsa, neynərik? Səni kimi qızıxmışın dini yox, imanı yox,-yaxasını-başını düzəldən qadın,-görəllər axı...-dedi,-heç bilirsən neynirsən?... Avaranın biri, ava-ra. Ovcumdan su içməyə qorxur, amma süpürləməyə utanmir. Əl-ayağım dəyməmiş götür ununu da, get burdan!-o duruxub səsinin ahəngini dəyişdi,-nə var axı səni kimisində? Lap ayağıma da yixılarsan. Guya, siz kişiləri tanımiram? Üzünüzə gülən kimi elə bilirsiniz düzəlib hər şey. O sizin xam xəyalınızdı... Get! Get! Onsuz da yaxşı hörmət qoydun xalanı. Sabah da orda-burda başla ki, sədrin arvadiyla o məsələ... Arsız üzüm!... Gülürəm də.

Hər şeyin daha asanlıqla başa gələcəyini düşünən oğlan tə-əccübələ soruşdu ki, belə niyə? Öz növbəsində qadın da bildirdi ki, bəs nə bilmüşdi o? Hazır kökə yeməyi harda öyrənib belə?

Sirac onun özünü qəsdən bu cür apardığı gümanıyla kəkə-ləndi ki, heç hara gedən deyil, səhərə kimi burda qalacaq. Qoy gəlib onları bir yerdə görsünlər.

-Onda da sən mənə yalvararsan,-lap sonda da belə dedi.

-O səni xarab eləyər,-deyibən qadın güldü də. Bu, dünyanın əksər bic adamları kimi onun da fövtə vermək istəmədiyi fürsət idi; gülürdü ki, guya, eşitdiklərini zarafat sanır, dünənin ağzisüdlü bir uşağı hara, o hara, sözündən də ona görə qal-

mirdi ki, oğlan elə bilməsin, o özünü hər yetəndən müdafiə eləməkdə acizdi. Lazım gəlsə, onun kimi beş oğula cavab verər, hələ bir az da artıq.

-Özün bil!-deyib Sirac un çuvalının üstə necə oturdusa, yanlarından ağappaq un tozu qalxdı.

-Heç bilirsən, nə həkətdən çıxırsan? Elə eləmə, qapını bağlayıb səni burda qoyum. Sonra ilan dili çıxarsan da, açmanın. Xoşluqla deyirəm sənə.

-Ha yalvar, onsuz da getməyəcəm.

-Birdən nə oldu axı sənə?

-Gecəm-güdüzüm yoxdu, Sədəf xala, vallah, düz sözümdü. Məni dəli eləmisən. Yuxuda da səni görürəm.

-Aaa, yumurtadan dünən çıxıb, sevir.

Oğlan gülüşün də adamı sehrləyə bilən bir şey olduğunu ilk dəfə onda hiss elədi.

Onlar eşidəndə ki, səs gəlir, cincırlarını içlərinə çəkdilər. Anbarın qapısı ağızında kimsə var idi. Əvvəl danışıq, sonra boş hırıltı eşidildi, kimsə də içini arıtlayıb tüpürdü.

-Elə bil içəridə adam var,-onlardan biri deyirdi.

-Yox, əşii,-o birisi etiraz edirdi,-adama elə gəlir.

Az sonra səslər uzaqlaşış qaranlıqda qeybə çəkildi, obanın o biri başında Səbzi kişinin kor Əlləşinin tanış, boğuq səsiylə birgə gecənin sükutuna qarışdı.

-Gördün?! Bunu istəyirdin ki, biabır olaq? Deyəndə qulaq asmırsan. Tez ol çıx aradan, bizi güdən var!-Dürsədəf həyəcanla xəbərdar eləyəndə, oğlana sığınıb piçıldayırdı,-hardan ağlına gəlib belə şey? Bilirsən ki, odla oynayırsan? Gör kimi çox istəyirmişəm mən? Denən, heç ağlına gələrdi, belə şey? Səni bir də buralarda görməyim, eşitdin?... Axı sən ağıllısan, Sirac!

"Nə, Sirac?" Bu kəlmələr oğlanın canına yağı kimi yayıldı. O heç bilmirdi, sevdiyin adının dilindən öz adını eşitməyin

belə feyzi varmış! O burdan, bəlkə də, elə-belə çıxıb getməzdı, amma ona görə gedirdi ki, adını xüsusi məhəbbətlə çəkən o səsin ləzzəti uzun müddət canında qalsın... Həm də kökə barədə eşitdiyi ona elə bu fitnəkar qadının özü kimi piçildiyirdi ki, heç nəyin hazırlı olmur, başı şışməsə, aşı bişməz...

Sirac çıxanda yağış elə tökürdü, ucundan tut, göyə dırman! Dünya zülmətdə boğulmuş, səma deyilən şey yoxa çıxmış, sanki yer-göy bir-birinə qovuşmuşdu. Bircə hardasa, yenə uzaqlarda kişnəyən qulunun səsi gəlirdi.

Ertəsi gün, günorta oba əhli ağızınacan ləbbələb dolmuş axurların suyunu boşaldıb xırda-para səliqə-sahman yaradanda bayaqdan özünü başı qarışq göstərən Dürsədəf onu yanlayıb soruşurdu ki, cavan oğlan özünü necə hiss eləyir?

-O sənə qalmayıb,-deməyinə baxmayaraq, hiss olunurdu ki, Siracı dillənməyə qoymayan qaşqabaqdan daha çox qürürudu. Bunu hiss eləyən qadın gülə-gülə dedi:

-Səni verənə qurban olum! Guya, heç axşamkı adam deyil!- o elə məhəbbətlə baxırdı, həmin andaca oğlanın fikrinə gəldi ki, bu adam axı necə cadugər ola bilər ki, bu qədər şəfqət yiyyəsidi? İblisdə hardandı belə kəramət? Üstəlik hələ onu da deyəsən ki, həə, başa düşdüm, sənə qaranlıq lazımdı ki, utanmayaşan. Qulaq as, gör nə deyirəm, küsəyən! Orda-burda ağızın-dan bir kəlmə də qaçırtma... Kimə etibar var indi?

Oğlan fikir vermişdi: əzəl başdan nə deməyindən asılı ol-mayaraq qadın sözünün Mustafasını həmişə axıra saxlayır və onu elə tərzdə deyirdi, bircə saniyə əvvəl cin atına mindiyinə də peşman olurdun, qəzəbin əlbəəl soyuyur, ürəyində nə var, yerini yalnız mərhəmət və məhəbbət tutur, bayaqdan iblis olan bircə anda mələyə dönürdü. Doğrudan da: onun axşam dedikləri hara, indi elədikləri hara? Gəl tanı adamları!

Üstəlik, o da oğlanın nəzərindən yayınmadı ki, bu adam öz gözəliyinin zirvəsində qərar tutub. İnsanın bundan da gözəl

olması mümkün olan şey deyildi.

Sonra ara qarışdı, adamlar bərk səs-küy qopmuş alaçığın arxasına sarı yüyüruşdülər, söhbət yarımcıq qaldı.

Onda evləndiklərinin birinci ayı idi. Obaya da təzəcə gəlmışdilər. Sirac biləni, bu əhvalatdan bir kimsənin xəbəri olmamahydi. Bu inamla da az qala aralarındakı o söhbəti unudaraq Hüsnüyə deyirdi:

-Söz tapmadın danışmağa?

Gəlinsə həmişəki kimi bəxtiyarcasına gülür, elə hey gülür və heç nə olmayıbmiş kimi deyirdi ki, biz hamidan xoşbəxt olacaq, hamidan...

-Həmişə də belə deyir,-mızıldanmaqla Siraca elə gəlirdi, qızın fikrini yayındıracaq. Amma belə olmadı, o, ayrı avaz eşitdi:

-Mən ki, ayrı söz demirəm. Öz işindi, necə istəyirsən, elə də elə, amma söz gizlətməyin də nahaqdı. Bunu o vaxt eləyərdin ki, mən sizin yolunuzda qaratikan koluna çevrilim. Axi indi sən evlisən daha. Əvvəl nə olub, olub. Üstündən keçirəm. İndi nəyə lazımdı bu?- sifəti çıraq közərtisində də ağappaq işığa bələnən qız yorğanı sinəsinə çəkib güldü,-ayaqüstə qalacaq-san? Sənə lap düzünü deyirəm. Əgər istəyirsən ki, belə sözlər eşitməyəsən, bir də demənəm, söz verirəm. Amma sən də yalan danışma. Gördün onu?

Sirac soyuna-soyuna, günahını boynuna aldı:

-Gördüm,-dedi.

-Sevirsən?-əri yerinə girəndən sonra Hüsnünün xəbər aldığı ilk şey bu oldu. O, əllərini başının altda çar pazlayıb uzanmışdı, sakit idi, sakitcə də dedi:

-Sən hamidan qəşəngsən, Hüsnü. Elə bilmə ayrı niyyətnən deyirəm, hamidan yaxşısan sən. Amma... amma oda salıb o

məni.

-O səni oda yox, tilsimə salıb,-qızın bu dar macalda belə kəllə işlətməyinə nə ad verəcəyini bilməsə də, Sirac onun dediklərini təsdiq eləmiş oldu:

-Elə olmuşam, deyirəm bəs o olmasa, dünya dağılacaq.

Uzun müddət heç nə danışmadılar. Gecə də lal-kar idi. Alaçığa isti, gümüşü ay-ulduz işığıyla birgə hardansa uzaqlardan, qoyun yataqlarından gələn çoban itlərinin səsi, at-daylaq kişnərtisi dolsa da, yaylaq gecəsində sükut idi. Bu sukuta hərdən küləyin vurub gətirdiyi uzaq dağ çayının qıjiltisi da qovuşurdu, bununla belə elə bil gecə nəyi iləsə qəmə batmışdı.

-Yaxşı olmadı.

-Nə yaxşı olmadı, Hüsnü, nəyi deyirsən yaxşı olmadı?

-Biz belə eləməməliydik.

-İndi ki, söz açılıb, gəl açıq danışaq,-elə bil Sirac qızın bunu deməsini gözləyirdi,-elə yox, başını qolumun üstə qoy. Yox, mən belə demədim... Bax belə...

-Niyə axı tələsdik? Üstdə yağımız daşırdı?-bir qədər sonra Hüsnü dedi və araya yenə də sükut çökdü, ancaq onun səsində elə bir hüzn vardı ki, əri gecənin qaranlığında əvvəlcə barmaqlarını onun yanaqlarına, sonra isə gözlərinə çəkəsi oldu və Hüsnü yalnız bundan sonra anladı ki, o niyə belə eləyir. Odur ki, özü:

-Hələ yox,-deyə piçildadı,-hələ yox...

-Sən bunu hardan bildin?

-Hər hardan. Vaxt gələr, özün başa düşərsən. İndi bunun onsuz da mənası yoxdu. Bir onu bilirəm ki, bunun axırı yaxşılıqla qurtarmayacaq,-deyib o, sakit, səssiz hicqırmağa başladı.

İlk xoruz banı eşidilənə qədər oyaq qalsalar belə, kəlmə də kəsmədilər. Dan yeri təzə-təzə söküldənə isə Sirac atını da minib arxaca, Oxtayın yanına yollandı və həmişəkinin əksinə

olaraq üç gecə obaya dönəmədi.

Dördüncü gecə də iti hürən, atı kişnəyən, ay-ulduz işığıyla dolu yaylaq gecələrindən biri idi və toylarından bir aya qədər vaxt keçəndən sonra Hüsnü ilk dəfə xəbər alırdı ki, düzünü desin, toy gecəsi onu evdə qoyub hara yoxa çıxmışdı?

Əksəriyyət kimi o gün Siracın da yaxşı yadında idi, amma çoxlarından fərqli olaraq ömrünün ən unudulmaz günü kimi yox... Amma o gecədən bir həftə əvvəl adamboyu uzanıb qalxmış otların arasında, qaranlığın ən gurşad yerində Dürsədəf dedikləri başqa məsələ:

-Sən mənə nə eləmisən?

Qadın da gülüb cavabında demişdi:

-Mən sənə nə eləyə billəm, ay qaranlıq dəlisi? Bu gün-səhər toyun olacaq, hər şey yadından çıxıb gedəcək.

Bu vaxt sular dalğalandı, elə bil ayı dilim-dilim eləyib göl üzünə səpələdilər. Gümüşü sular uzanıb ayı uddu.

-Necə biabır olduq?! Kimdi görəsən?

Ancaq arın-arxayın ola bilərdilər: bura kəndlərin qaranlığından, şəhərlərin işıqlı hay-küyündən çox-çox uzaq bir yer idi ki, gecələr təkcə itlər hürərdü. Biçlik və kələyin nə olduğunu bu yerlərdə tək-tük adam xəbərdar idi.

Ay doğub qəlbilənmiş, gümüşü işığı nəhəng qayaların əksini torpağa kölgə şəklində həkk eləmişdi. Sükut o həddə idi ki, sanki nəsə olmaliydi, gecə dinməz-söyləməz onun intizarını çəkirdi.

-Qorxma, atlardı, suya eniblər,-o sapsakit əfsunu kişi səsi pozdu.

-Dəli oldum,-Dürsədəf dedi və baxıb-baxıb uzaqdan-uzağın yanlarındakı dayça ilə iki at qaraltısını bədirlənmiş aya gəlin kimi ayna tutan iri gölün sahilində sezəndə toxtayıb oğlanın qucağına sığındı. Atlar kəhildəyib başlarını aşağı-yuxarı tərpədə-tərpədə geri çəkildilər, səslər bir-birinə qarışdı.

-Mən getdim. Onu bilmək olmur, bir də görürsən gəlməyəcəm deyir, nigaran qalma, amma gəlir. Di bəsdi sən də durdu, görüb eləyən olar.

-Mənim toyum olmayıacaq,-ayrilarkən Sirac onun bayaqkı sözünə cavabən deyirdi,-biləsən onu...

Dürsədəf təkcə cavab almadığına görə yox, daha çox söz çəkmək qəsdilə bir daha təkrar elədi ki, necə yəni onun toyu olmayıacaq? Nişanlı oğlandı.

-Necə deyim axı sənə? Heç nə ürəyimdən deyil. Kişi dedi, sözündən çıxa bilmədim. Deyir, toyunu görüm, sonra ölüm.

-Hər şey özündən asılıdı,-Sirac hərarəti soyumaq bilməyən əllərin təmasını yenidən sıfətində hiss elədi,-sən necə istəsən, elə də olmalıdır. Amma evlən sən. Sonra başa salaram ki, bu niyə lazımdı,-işvəli gülüş qadının sıfətini yenidən işıqlandırdı,-tək sənə yox, elə hər ikimizə...

Ay işığı dan yeri qızarana yaxın soldu.

Elə o günün səhəri obaya təzəcə qayıtmışdı ki, alaçıqlardan hansınınsa qabağında beli güllüçə xurcunlu atları gördü. Deməli, kənddən gələn vardi. Sürü sağından qayıdanda isə mirab Xəminin oğlu yamacla itləri haylaya-haylaya otlağa üz tutan Siracı səsləyib dedi, dədəsinin sıfəri var, həl-həlbət səhər axşama kənddə olsun...

Yeni il sayalı geldi. İlaxırdan üç gün sonra elçi getdilər, bir həftədən sonra şərbət içildi. Bəlgədən sonra qız evi Siracı qonaq çağırıldı. Adətə görə, bu, ayaqaçı demək idi. Oğlan buna bəndmiş kimi gecə-gündüz Hüsnügildən çıxmaq bilmədi. Da-ha ayağı ev üzü tanımırıldı. Öz istəyilə tezliklə nişan da qoyuldu, amma toy barədə söhbət olmadı, çünkü qarşıda ikillik ağır əsgər səfəri vardi. Amma oğlan necə də arzusunda idi, toyu məhz indi olsun! Lənətəgəlmış xidmət hardan çıxdı axı? O günlər Hüsnüyə öz dili ilə demişdi ki, kaş elə bir qanun olay-

dı, qızlar da əsgər gedəydiłər. Özüdə hərə öz əriylə bir hissəyə. Onda dünyanın lap o başına da getməyə razi olardı. Amma indi bircə addım da olsun ondan aralanmağa həvəsi yoxdu. O daha nələr düzəldib demir, nələr arzulamırdı? Qızsa hey gülür, gülürdü...

-Nə bilmək olar dünyanın işini?-söhbət əsnasında atası onu başa salırdı,-ölüb elərəm, arzu-muradım gözümdə qalar. Qoy bir oğul toyu da görüm.

Sirac oddan köynək geymişdi:

-Toy nədi, bəs mən payızda əsgər getmirəm?

-Toy toydu. Səni də kim əsgərlikdən saxlayır? İki il saxlaşdıq, bəsindi.

İşi belə görüb axşam o, anasını dilə tutmuşdu:

-İndiyəcən hansı kopoyoğlu evlənilər, on səkkiz yaşlı qızı evdə gözüyaşlı qoyub əsgər gedib? Mən deyiləm, sizsiniz, harda yazılılb belə şey?

Arvadın əli üzündə qalmışdı ki, görəsən, bu sözləri ona deyən, doğrudan, oğludur? Dünənəcən toy davası döyən bir adama nə olmuşdu qəfildən?

-Toy eləyək, kefimiz kök olsun - sizinki budu bax, Daha demirsiniz, bunun o biri tərəfi də var axı!-deyib Siracın səbəb axtarmağı da arvadı inandırmadı ki, o ürəyindəkiləri deyir. O, yəni bir ayın içində o qədər ağıllanmışdı ki, belə şeylər də düşünə bilirdi?

-A kopoyoğlu,-o, şirin-şəkər səsiylə dilləndi,-dava vaxtı heç əlinin xinası qurumamış əri əsgər gedənlər neyləyərdi bəs? Beş ilnən, on ilnən, ömrü uzunu gözləyənlər necə? Sən görməmisən, biz görmüşük. Onlar barədə bir kopoyoğlu-köpəkqızı da artıq-əskik danışmayıb.

-Onda zamana beləydi.

-Atılıb-düşmə, bilirəm, ürəyindəndi.

-Bəs sabah bir söz çıxsa?

-Nə sözbazlıqdı, boşla getsin. Guya, camaat gözləyirmiş ki, Möhsün bəyin dilgir oğlu evlənsin, başlaşınlar həə? Haveyi səhbətdi,-o, acıq verirmiş kimi elə belə də dedi: "haveyi"

Baxmayaraq ki, onu təkidindən döndərə bilmədilər, amma bir həftə sonra üç gün, üç gecə toy çalındı, Hüsnünün dediyi həmin gecə də gəlib çatdı və qonaqlar çəkilib gedəndən, qonum-qonşunun əl-ayağı seyrələndən sonra, axır ki, pəncərəsi birbaşa bağçaya açılan kəllə otağın gül-qırmızı pərdələri də salındı. Bunu görən kimi Sirac uşaqları, hansı ki, onları el adəti ilə bəyə sağıdış-soldış tutmuşdular, xəbərdar elədi:

-Haydı, əkilin! Bəsdi oturdunuz!

Hamisindan tez evləndiyi uşaqların sataşdığını gördükdə isə özü də cüvəllağılara qoşulub gülərək soruşdu ki, onun əfəliyini hardan bilirlər? Amma onda da, sonralar da heç kim şübhəyə də düşmədi ki, o, ələ salan səslə niyə deyir, siz nə bilirsiniz bu dünyada nələr olur, ay həriflər?!

-Görək də fərasətini,-deyən dostlar çox da kəfinə varmadan tüfəngi nə eləməli olduqlarını xəbər aldıqda Sirac əlini yelləyib, dedi, assınlar ağacdən, dursun, nə lazımdı özü eləyər, narahat olmasınlar. Hər şeydən hiss olunurdu ki, o necə tələsir, can atır hamını başından eləsin.

Həyətdən keçəndə sönmüş ocaqların üstdəki qara-qara qazanlar, yarı su dolu vedrələr, iri, gümüşü məclis samovarı, qırmızımtıl mis səhəng və hərəsi bir tərəfdə düşüb qalmış dudkeş, müxtəlif cür qab-qacaq elə bil məclis-mərəkənin başa çatdığını dillə də piçildiyirdi. Tək bircə ocaqdan meh vurduqca asta-asta tüstü qalxırdı. Ev adamları və qohumlar içəri çəkilmişdilər.

Yuxarı qalxmazdan qabaq bütün toy müxəlləfatı yiğilan əl damına baş çəkdi. Kimdən eşitdiyi yadında deyildi, amma bilirdi ki, gəlin yanına gedəndə içmək olmaz. Amma o, stəkanı siləbəsilə doldurub məhz ona görə başına çəkdi ki, görsün olmazsa, niyə olmaz? Elə eyvana qalxmışdı ki, yengəylə qarşılaş-

di. Yəqin, hardansa marıtlayırmış ki, əlbəəl qarşısına çıxmışdı.

-Həə, Gülayım xala! Nə çətin iş tapşırıblar sənə?-deyib qımisşa da, məsləhət eləyəndə ki, getsin, narahat olmasın, allah rızasına hər şey yaxşı olar, həyadan başını aşağı salmaya bilmədi.

Ondan belə dilçək gözləməyən iriyambız arvad gülümsünə-gülümsünə:

-Booy, bu gədə dəli olub, nədi?-dedi,-deyirsən, ürəyimiz partlasın səhərəcən?

-Dedim, səhər, deməli, səhər,-cavab gözləməyən bəy hara ki, getməli idi, ora da yönəldi.

-Bu tül paltarda lap ağ göyərçinə oxsayırsan, Hüsnü,-aran dan xeyli keçmişdi, intəhası Sirac bilmirdi, daha nə demək lazımdı. Dediklərini də tay-tuşlarından eşitmışdı. Xoşuna gəldiyindən uzun müddət idi xatirindən silinmirdi. Ələlxüsus, şifonerin önündə, yerdəncə açılmış ağ mələfəli döşək, qırmızı ipək üzlü yorğan və yan-yana qoyulmuş qoşa naz balışa baxandan sonra nə demək lazım olduğunun çətinliyini bir daha hiss elədi və aqlına batdı ki, uşaqların zarafata salıb dediyi sözlərin həqiqət olmağı çox asanca bir şeymiş.

-Deməli, belə...-o, boynunun dalını qaşdı. Bir müddət sükut oldu. Nəhayət ki, dilləndi,-sən belə elə, Hüsnü, gir yerinə yat, mən bir azdan qayıdaram,-sonra qızın başındakı duvağı götürüb çarpayının üstə atdı və,-mənimcün narahat olma,-de-di,-yixıl yat!

Sığrayaraq pəncərəyə tullandı, çevrilib ordan sakitcə piçildədi:

-Hara getdiyimi bilən olmasın. Döysələr də, qapını açma. Eşitdin?

Pəncərədən birbaşa qaranlıq bağçaya hoppandi və ağacların arası ilə qaçıdı yerdə yadına düşdü ki, qoşalüləni bayaq uşaqlar hansı ağacdən aşmışdılar. Tapıb vaxt itirmədən hava-

ya iki güllə boşaltdı. Adət idi: bəy gəlinin yanında çıxandan sonra atəş açılmalıdır.

O yalnız indi, öz başına gələndən sonra anlayırdı ki, bu nə bəy, nə də gəlin üçündü, bu, kənd camaatı üçün xəbərdarlıq atəşidi.

Səsə ən birinci çayyuxarı uzanıb gedən dərə, ikinci itlər cavab verdi. Axırda isə kəndarası yolla keçib gedən adamlardan kiminsə səsi eşidildi.

Sakit, səssiz iyul gecəsi idi. Neçə günlük toy səsindən sonra elə bil kənd ömürlük qəmə batmışdı. Hürüb-hürüb itlər də yorulmuş, niyəsə göl sakınları də dillərinə qıfil vurmuşdu.

Külliyyün yanında bir eşşək qulaqlarını sallayıb dayanmışdı. Çaladakı zibillikdə sümsünən it də ona məhəl qoymadan öz işində idi. Qəbiristanlıqdan aşağıda rastına çıxan iki nəfərsə dərhal ayaq saxladı. Hətta biri onu adıyla astadan çağırı-çağıra dalınca da gəldi, sonra isə gülə-gülə qayıdır o birinə:

-Sən ölü, elə bil Siracıdı,-dedi,-məni qınama.

-Həlbət əlindən bir iş gəlməyib, gəzir ayılsın,-deyə o birisi ağıl nümayış elətdirdi.

Aydın idi hər şey: onlar ya uzaqdan gəlirdilər, ya da güllə səsini eşitməmişdilər... Qaraltular çayı o üzə adlayana qədər Sirac ağacılıqda gözləyəsi oldu və bu dəfə ehtiyatı əldən verməyib dalda yola düşdü ki, daha heç kimlə qarşılaşmasın.

Ay çıxmasa da, göy üzü işiq idi. Kənd hələ qaranlıqda boğulmamışdı. Elə sakitlik idi, kəndin o başından gələn inək böyürtüsü də apaydın eşidilirdi.

Sirac üst-başını kol-kos cıza-cıza altını işiq tutmayan iydəliyə çatıb dayanmışdı. Burdan kəhrizəcən on beş-iyirmi addım, ordan sədrin evinəcən isə otuz-qırx qədəm olardı.

-Bircə sən çatmırdın,-deyə sağdışın bağlatdığı qalstuku açıb cibinə dürtərək ətrafa nəzər saldı. Əgər gözləri onu aldatmirdi, kəhrizə tərəf gələn vardı. Bəlkə, o id? Gecənin bu vaxtı ayrı

kim idi oyaq qalan? Şərti vardı: əgər zifaf gecəsi o deyən yerə gəlsə, həm etibarına inanar, həm də dünyanın ən şad xəbərini eşidər. Özü bilsin...

-Ora getmişdim, onun yanına,-Sirac Hüsnüyə həqiqəti söylədi, bilmirəm inanacaqsan, ya yox, amma sənə düzünü deyirəm.

Hüsnü daha heç nə soruşmadı. Maraqlanmadı da görə səhvmi, düzmü elədiyi barədə bir şey fikirləşibmi sonralar, ya özünü taleyin ixtiyarına buraxıb, nə ola, ola...

-Allah bilir ki, hələ bundan sonra da nələr olacaq?-deməklə Sirac təkcə əlacsız qaldığını boynuna almır, həm də demək istəyirdi ki, ixtiyarı özündə deyil,-başımı lap itirmişəm.

-Bəlkə, qurtaraq, Sirac?

Oğlan soruşdu ki, o qurtarmaq deyəndə nəyi nəzərdə tutur? Ayrılmağımı? Qız onun dediyini başıyla təsdiq eləyəndən sonra Sirac təzə bəy kimi yox, yüz ilin kişisi kimi danışdı. De-di ki, fikirləşsin görsün indi belə bir şeyi eləməkləri onunçun nə demək olardı? Vur-tut bir ayın gəlini, qayıdır getmək... Bilirmi nə deməkdi bu? Sonra adamların ağızını yummaqmı olar? Ölmüşdü ağızgöyçəklər... Düzü, adamın heç insafi da yol vermir ki, özündən ötrü hələ dodaqlarının südü qurumayan o qəşənglikdə qızı ömürlük gözükögəli eləsin. Niyə günahkardı ki, onun ürəyi başqasının yanında qalıb?

-Hələ vaxta var,-deyirdi o,-yay gəlib keçər, əsgər gedərəm, onda özün qərar qəbul elərsən: getməlisən, ya yox?...

Səhər tezdən onları yuxudan Təkəsaqqalın səsi oyatdı. O, haray salıb deyirdi, nə ölüm yuxusuna dalıblar, qalxıb görsülər nələr olub?

Hamı bir nəfər kimi carçının dalınca canavarın tələyə düş-

düyü yerə yüyürdü. Dəmir mancanaqda heyvanın təkcə çey-nənib qoparılmış pəncəsi qalmışdı.

-Sənə ağızımda dedim, öldür getsin,-birinci Şirxan danlağa başladı,-deyir, gərək buna əcir verəm.

-Deyirəm, can nə şirin şeymiş e,-ağır pəncəni ələ alan Sirac da heyrətini dərhal bürüzə verdi,-kimin ağlına gələr belə şey?

Təkənin əldə bircə-bircə göstərdiyi iricaynaqlı pəncəyə baxıb biri təəssüf, o biri təəccüb, digəri isə lağ eləyə-eləyə hərə bir tərəfə dağlışdı: kimi eşşəkləri yükləməyə, kimi itləri yalla-mağa, kimi də sürüünü yataqdan qaldırmağa. Hamıdan arxada gələn tüfəngli adamsa heç cür təslim olmaq istəmir:

-Lap yerin deşiyində də olsa,-deyirdi,-tapacam onu, qanı süzə-süzə gedib, onsuz da izi var.

-Yavaş, qan eləyərsən,-deyib qoca Müğdət çarpez qatar bağladığından çox zəhmlı görünən Təkəni cırnatса da, o hələ də əlindəki pəncəni əlləşdirməklə məşğul idi.

-Mən gedəsi oldum,-Sirac ayrıraqda Oxtaya deyirdi.

-Nə oldu bəs? Sən bu gün mənnən keçi ovuna gedirdin.

-İş çıxdı, getməliyəm.

-Getməyinə get, sözüm yoxdu, amma ağlını başına yiğ, heç bilirsən neyləyirsən?-deyib o uzun-uzadı tədbir tökdü. Ki, nə oldu, bir vaxt az qalmışdı Hüsnüdən ötrü dəli-divanə olsun, indi ipinin üstə odun yiğmaq olmur. İki il dörd divarın ümidi-nə qoyub gedib, qayıdırıb, indi də belə...

-Bir şey fikirləşərəm,-Sirac suçlu-suçu güldü.

-Di allah amanatı,-Oxtay onun əlini sıxdı,-özün də gözü-müzü yolda çox qoyma.

Aşağılara, yalçın qayaların döşünə dərəboyu qaramıl du-man yayılmışdı. Yolqıraqı arxac və səssiz otlaqlar kimsəsiz-likdən qüssə içində qovrulurdu. Bu yerlərdə dərənin sol yaxa-sı, çay sahilləri və yovşanlıq ta qədimdən örüş olmuşdu. Sağ səmt isə dədə-babadan Qısırdağ adı almışdı: torpağı daş kimi

idi, heç nə bitirməz, bitirdikləri də yaz çıxmamış saralıb-solaradı. Şax-şəvəlli qısa yulğun kolları buraların bəzəyi idi. Boş-boşuna uzanıb gedən yamaclar bəzi yerlərdə qırmızımtıl, bəzisində isə göyümsov çılpaq kəpirliklərlə örtülmüşdü.

Sirac çayı keçib gərməşövlüklerin arasıyla yol yoxuşa dik-lənəndə kənddən qayıdan Şıxkərimlə qarşılaşdı və soruşdu ki, işlər necə gedir? O da gülüb cavabında dedi ki, mən dağda, arvad aranda, necə olacaq, hələ bir soruştursan da?

İri, sal daşların arasıyla keçib gedən cığırın üstünə gərilmış sıldırımların hər biri bir insanı xatırladırdı. Qəzəblisi, güləyəni, əli çənəsində oturub fikrə gedəni... Gözü yollara dikiləni də vardi...

O vaxt onun da gözü yola dikiləni vardi. El adəti ilə toyları olmuş, bir həftədən sonra obaya birlikdə gəlmışdilər. Onda onlar, o iki nəfər at belində sahilləri boyhaboy qamış və uzun cil otlarla örtülmüş göl sularının yanından keçib allı-güllü otu dizə qalxan cığırda düşmüşdülər. Alaçıqlarla üzbüüz yamacda gəvənliklər yasəməni çiçək açmışdı. Rayihəsi ətrafi bürüyən güllər birmi idi, onmu idi?... Adam bilmirdi hansına baxısın, görsün bu məstedici ətit saçan onun hansıdı?

-Nə yaxşıdı!-Hüsnü heyrətamız dərəcədə füsünkar və gözəl görünən laləzar çöllərə baxıb dilləndi.

-Hələ nə görmüsən?-Sirac heyran-heyran baxan qızı dağın o biri üzündə tamam başqa bir aləm olduğunu deyib onu lap bu yaxınlarda ora aparacağına söz verdi.

Obaya yaxınlaşdırıqca qayalıqlarda yaşayan quşlarla bərabər, alaçıqlar tərəfdən yumurtlayan toyuqların da aramsız qaqqıltısı eşidilməyə başladı. Elə ki, gün günorta olurdu, binələrin böyürbəsi toyuq-cüçə ilə dolurdu. Yaydan-yaya obaya gələnlər özlərilə böyük bir köç gətirərdilər. İçində iynə-sapından tutmuş yorğan-döşəyəcən hər şey: yağı əritməyə mis qazanlar, qatıq yiğmağa eymələr, şor mortalı, qab-qacaq, müxtəlif cür avadanlıqlar...

Oba bulağının dörd bir tərəfi bəy xonçası kimiydi. Hansı çıçək yox idi burda? Sarı gül, cibriq gülü, çobanyastığı, almaçıçayı, boymadərən, xəşəmbül...

Günəş yenə göyün qübbəsində idi, yamacların halaylayıb tən ortaya aldığı gölün göy sularında qız təkin güzgülənirdi. Təzəcə qırxıldığından bir az da ağarmış bir sürü quzu sahildəki qollubudaqlı nəhəng söyüd ağacının dibində kürnəş bağlamışdı. Elə o səmtdən gələn çoban tütəyinin səsini dinşəyən Sirac sözgəlişi soruşdu ki, yaxşıdımı buralar?

-Bu cür yerdə adam lap min il ömür sürər.

Yamyasıl düzənliyin qurtaracağındakı yalın qaşında iki at üzbeüz dayanıb quyruqlarını paçalarına çırpı-çırpı şirin-şirin qaşınirdı. Mal-qara, qoyun-quzu dağlara çekilmişdi. Obanın əl-ətəyində ariq dana-buzovlar qalmış, çolaq qoyunlar özlərinə kölgələyə vermişdi. Yastanda bir şilxor yabı, gözədə isə yanı balalı bir eşşək otlayırdı.

Bir az da yuxarı qalxmışdilar ki, kəndin ən qos-qoca kişiləri ilə qarşılaşdırılar. Qoyun-quzu bəsləmək, mal-qara saxlaməq dədə-baba məşguliyyətləri olan bu adamlar bir vaxtlar bu dağlarda çobançılıq eləmiş, bu qayaların hər üzünə baş qoyub, qurd-quşuya nəfəs-nəfəsə, göz-gözə yatmışdilar. İndi çox şey dəyişmiş, başlarının buxara börkünü çıxarıb qaragül dərisindən papaq qoymuşdular. Ayaqlarında yüngül məst var idi. Yayın ortası olmasına baxmayaraq, əyinləri qalın idi. Lap yuxarı başda Zeyni kişi oturmuşdu. Çünkü hamidan aqsaqqal o idi. Onun böyründə Səbzi kişi yanını yerə vermişdi. İpək qotazlı sarı-kəhraba təsbehini çevirməkdəydi. Bir vaxtlar hardaşa, uzaq şəhərlərdə camadar işləmiş Səttar kişi də əli ağaçlıydı; demək, ən azı səksən yaşı varındı.

-Mənim balam xoş gəlib bu dağlara,-Zeyni kişinin sözündən sonra ağır-agır, ehmal-ehmal da olsa, hamı yerindən dik qalxdı. Cavanların üz-gözündən öpüb xeyir-dua verdilər.

Lap axırda da:

-Can deyib, can eşidəsiniz,-dedilər.

Üç alaçiq o yanda nalbənd Taplığı, pinəçi Xəmini, kankan Məcidi gördülər. Kişi lə iri arxac daşlarının üstə oturub elə baxırdılar ki, onların tuşuna çatmamış Hüsnünün səsi eşidildi:

-Qırxları ayaq üstə çıxıb ki, bunların.

Taplıq kişinin işi, doğrudan, allaha qalmışdı: neçə illər idi, tək kəndin yox, elə bu obanın, hətta bu dağların naltökən yolları da maşınlı-traktorlu olmuşdu. Nallar yeşikdə pas atır, kişi özü də günü-gündən geri gedirdi.

Xəmi kişi davadan qayıdanın pinəcisiydi. Hər yeri vird-viranə qoyan dava günlərin bir günü kəndin ayağında, çaylar qovuşan yerdəki dəyirməni da sanki sel ağızına verdi. Bir vədə ayılıb gördülər, yeddi para kəndə bərəkət və ruzi paylayan məkan yerlə yeksan olub. Kənddə kimin evinin o dəyirmənin daşı ilə tikildiyi də camaatın yaxşı xatirində idi. Ordan Xəmi kişiyyə qalan yeganə şey hələ də dillərdən düşməyən "Xəminin dəyirməni" sözü oldu.

Kişinin duruşundan bilinirdi ki, bu dünyada daha onluq da bir iş qalmayıb.

Onlara baxmış kankan diribaş görünürdü. Yaşı doxsanı keçsə də, qovurğası cibindən heç zaman əskik olmazdı və yenə də sol əli cibi ilə ağızının arasında işləməkdə idi...

Onlara yaxınlaşan papaqcı Məram uşağın da, böyüyüն də əzbər bildiyi sözləri təkrarlaya-təkrarlaya gəlirdi: "Kişi başına papaq qoyar"

Amma bu kənddə başına papaq qoyan beş-on adam vardı ki, onları da şəhərdən-bazardan özləri bəyənib almışdilar. Məram da iynə-sapı əlində böyük gördü böyüyə, kiçik gördü kiçiyə:

-Kişi başına papaq qoyar,-deyə-deyə ömrü günə verirdi.

Qalan adamlar iş başındaydılar: at belində qırmaya get-

mışdilər, əldə dəyənək mal dalındaydilar, yanlarında it qoyun-keçi hayındaydilar, böyük-səhər biçin başlanmaliydi.

Onlar duzlağın yanından keçəndə naxırdan ayrılmış belləri hamar, dümdüz beş baş düyə dikdirdən sallanıb kol-kosa təpik ata-ata bir də duzlaqda bənd aldı.

Yönü gündögana qurulmuş alaçıqların qənşərindən tüstü qalxırdı. Arvadlar təndir salmışdilar, yağı əridir, qışa ruzi hazırlayırdılar. Bir az o tərəfdə atıcı yay atmışdı, girişini dolayı toxmaqla döyücləyirdi. Qarşısında dörd kişinin keçə toxuduğu dəyənin arxasında arvadlardan iki nəfər uca dirəkdən kəndirlə o baş-bu baş asılmış uzunorta sarı nehrədə yağı çalxayırdı. Üç nəfər arvad da at quyrığundan ələk toxumaqla məşgül idi. El arana yenəndə, payız ağızı biri filan qədər pul eləyirdi. Yüz yanında iynə saplayan Sayalı arvad qızları ağladı güldürə-güldürə qulaqlarını ocaq külü ilə keyidərək sırğa yeri açırdı. Təkcə altlarına güllü cecim, keçi dərisi açılmış üç arvad dizini qucaqlayıb oturmuşdu. Hüsnü onlara salam verdi, ancaq din-mədiklərindən anladı ki, həlbət qulaqları eşitmır. Day dişləri tökülnə teyin qocalmışdır.

Bəylə gəlinin görünməyi ilə alaçıq-alaçıq, çadır-çadır səs keçib getdi. Gələn gəldi, gəlməyən əli işdə üzü onlara sarı boylaşa-boylaşa uzaqdanca salam verib əleyk aldı. Üzlərindən öpən kim, xeyr-dua verən kim... Sonra o-bu çəkilib getdi, Hüsnünün yanında təkcə boygörməsinə yiğilişmiş qız-gəlin qaldı.

-Ayaqlarının altda qurban kəsilsin! Pis gözdən, bəd nəzərdən uzaq olsunlar,-sədr arvadı ilə içəri girəndə bərk səs-küy qopartdı,-eşq olsun,-dedi,-bizim bəylə gəlinə!

-Bəxtəvər səni alan kişinin başına! Nə qəşəngləşmişən, batmış, lap ay parçasına oxşayırsan,-deyə Dürsədəf marçamarç gəlinin üzündən öpüb sözə başladı,-yaxşı, daha utanma görək, hamının başına gələn şeydi... Bəs sən nə başını aşağı salmışan,

yoldaş təzə bəy? Siz kişilər özünüüz arvad yanında həmişə belə aparırsınız,-ərinə baxıb bic-bic göz basdı, qızıl dişlərinin parlığı qəşəng dodaqlarında sanki bərq vurdu,-vaxt vardi Məsim dayından da sözü kəlbətinlə qopara bilməzdi, amma indi... Dad! Dad! Dad!...

Sədr əlini qaldırıb:

-Arvad, saxla,-dedi,-saxla atının başını. Mən elə indi də utancağam, utandırma məni!

Sonra o adam göndərtdirib örüşdən - subay bölkədən burmabuynuz bir erkək gətirdirdi, onu təzəgələnlərin başına dolatdırıb ayaqlarının altda kəsdirdi. Bunu hamının gözü qabağında elətdirərək cəmi oba əhlini bir yerə yiğib bəylə gəlinin şərəfinə şadyanlıq düzəldirdi ki, görsünlər o hər xırda şey üçün qızırqanan deyil.

Bir həftə ondan sonra Sirac sürünü duzlağa gətirəndə çöldə bayırda heç kimi görməyib:

-Yoxsa elçi-zad gəlib bu qız-gəlin belə yoxa çıxıb,-deyə yolu-nun üstə ilk çıxan göygöz, bədnəzər Teybə arvaddan soruşdu. O, iridöş, qarnısalıq arvadıdı. Ətəyi az qala yerlə sürünen köbəli tuman geymişdi. Gülməyə ki başlayırdı, qarnı, döşü elə atılıb-düşürdü, elə bil onlarla gülürdü. Yenə də paxıl-paxıl gülərək:

-Həə,-dedi,-açılıb birinin bəxti, elə bilir, ərə gedib kef eləyəcək.

Bir az o tərəfdə, bir alaçığın böyründə təzəcə doğulmuş bузov quyuğunu dikəldib oynada-oynada duz yalayan inəyi əmirdi. Sirac alaçıqlarına girəndə gözlərinə inanmadı: Dürsədəf Hüsnü ilə nə barədəsə şirin-şirin dərdləşirdi.

-Mən gedim,-onu görüb Dürsədəf ayağa qalxdı,-ərin gəldi.

-Getmək niyə?-Sirac özünü itirmədi,-hesab eləyin ki, bura da öz evinizdi.

-Onsuz da gedirdim. Çoxdandı mırt vururuq. İstədim görüm, təzə gəlin darixmir ki? Hərdən olur axı belə şey... Sən bilməzsən,

yaxşısı budu, qarışma bizim işimizə,-o, Hüsnüyə baxıb, guya, ərindən xəlvət göz vurdu. Bu baxışlar Siraca nələr demirdi? O fağır-fağır göz qoyur və anlaya bilmirdi ki, uzun müddət səngiməyinə baxmayaraq, birdən-birə yenə niyə onun haqda qara-qura fikirlərə düşdü: "Yoox, sən özünü necə aparırsan, apar, bu uşağıın da başını necə istəyirsən tovla, amma bil ki, sən qadın deyilsən, ehtirası soyumaq bilməyən bir madyansan, madyan..."

Nə qədər ki, burdan qırğa ayaq qoymamışdır, bu kəndin adamları da doğma yurdun dağları tək vüqarlı, suları kimi saf idilər. Uşaqlar körpəlikdən məğrur və qeyrətli böyüyər, qorxmaz və mətin ürəkləri olardı. Şər deyilən şey bilməz, əyri iş tutmaz, nə eləsələr, düzünəqulu elərdilər. Burda dünyanın o vədəsi idi ki, kişilər at belindən təzəcə düşmüşdülər. Qatırın, dəvənin kökü bu yerlərdə yenicə kəsilmişdi. Sonra hardansa bura bir-bir, iki-iki köçüb gələnlər oldu. Kimlərsə bu kənddən qız alıb apardılar, bu kəndə qız verib qohum oldular. Dünya-nın bicikləri bu yerlərə də ayaq açdı. Dürsədəf də o arvadlar-dan idi ki, hardansa uzaq bir eldən bu kəndə gəlin gəlmışdı...

-Gedək burdan, Sirac, burda sənsiz də ötüşərlər,-o çıxıb gedən kimi Hüsnü təlaşla deyirdi,-ömrün uzunu çobançılıq elə-məyəcəksən ki! Bir az geci-tezi var. Onsuz da oxumağa gedə-cəksən. Səninki də buralarnan əsgərliyə gedənə qədərdi.

-Nə olub, kim sənə nə deyib?

-Heç kim heç nə deməyib, Sirac, hər şey də ürəyimdəndi, amma gedək, gedək burdan...

-Gələrəm, axşam danışıb həll elərik,-deyərək o çıxıb sürünü duzlaqdan sağına gətirməyə getdi.

Alaçıqlardan ikibir-üçbir çıxan qız-gəlin yanaqlarında güz almasının qırmızısı dinməz-söyləməz sağın yerinə gəlirdi. Elçilərin yanından keçəndə gəlinlərlə arvadlar yaşmaqlandılar; ta əyyami-qədimdən ağsaqqal yanında ağızıçıq gəzməzdilər.

Oğlanlar da öz işlərini bilirdilər: ya bulaq başında güştü tutub dirədöymə başlamalı, ya da dalğa yalmanlı dilboz atları

hörükdən açıb köhnə meydana - al-gül çəmənliyə çəkməliydi-lər ki, yad yerdən gələnlər bilsinlər, bu yurdda oğullar necə böyüyür. Onlar dava-şavadan beş-on il sonra doğulub törəmiş nərçə-nərçə azman-yetman igidləridi ki, üz-gözlərində günortanın od-alovu varıldı.

Aradan daha bir neçə gün keçdi və Siracın gözlədiyi gün, axır ki, gəlib çatdı. Neçə gün idi, Dürsədəflə kəlmə də kəsə bilmirdi.

-Göz dəyməsin, qəşəng ərin var,-alaçıqdan çıxıb Siracla qoşa gələn Hüsnü tuşuna çatanda Dürsədəf ona söz atdı.

-Qəşəng günün olsun,-nə qədər qanıqara da olsa, Hüsnü də acı cavab verməyi lüzumsuz sayıb güldü.

-Öz aramızdı, heç gözdən qoymursan haa, yoxsa qorxursan əlindən alıb elərlər,-fikrini Sirac arvadına yox, əslində özünə tutulan irad kimi qəbul elədi. Yəni, sənin də etibarını gördük, vəfasız oğlan! Döşə döyməklə deyil ki!

Qadının baxışları da elə bunu söyləyirdi.

-Qorxmaq niyə, o sən, o da Sirac,-Hüsnü özünü elə tutdu ki, guya, onun zarafatına zarafatla cavab verir, elə-belə sözgəlliş... Amma əsl həqiqət başqa cür idi. Gəlin şübhələnməyə, özü də məhz ondan şübhələnməyə başlamışdı, o da necə? Di gəl bunu açıb deməyə həm üzü gəlmir, həm də, açığı, cəsarəti çatmadı. Adama nə deyərdilər? Bu nə sərsəmləmədi? Cox adam çox şeydən nagüman ola bilər, məgər bu o deməkdi ki, həqiqət elə o düşündüyü kimidi? Amma o, qəzəbini iri badyalarını duru arxda suya çəkən qızların yanına çatıncaya qədər geri baxmamaqla bildirdi və güman elədi ki, sözünü necə lazımdı, deyib. Ora çatanda əlini belinə vurub kişiyanı dayanmış Dürsədəflə əri hələ də əngə verirdilər.

-Nə olub, aaz?-Ülkər gülərək əlini onun alnınə qoydu,-yuxulu kimisən.

-Bir ayın gəlininə nə olar, sən biləni?-Zeyni kişinin gəlini aranı qızışdırıcı,-hələ bir soruşur da.

-Həlbət əri qoymuyub yata,-Teybə arvadın qarnı burnuna dirənmiş gəlini Qızbəs ona göz vurub güldü,-mən sayiram, üç gecədi çöldəydi, dünən axşam gəldi. Cavan gəlin, yaylaq gecəsi, indi gör adam yuxusuz qalar, ya yox?!

-Aaz, aaz, sən onu deyirsən,-onlar sağın yerinə yön alanda sözbaz Bikənin səsi eşidildi,-dünən bir də görəm, Eyzəngül xala qayınanama deyir, vaxtımdan keçib. O bircə qardaşımın qərib canına. Deyirəm, altmış yaşda arvad olasan, özü də o həvəsdə?...

-Onu bu dağların havası, suyu bilər,-deməklə arvadların ən diribaşı, dılçəklisi Yazbahar təkcə ona qahmar çıxmadi, həm də dediyinə məna verdi.

Həmin vaxt otuz-qırx addım o tərəfdə Dürsədəf Siraca gözaydınlığı verirdi ki, Məsim dayısı beş-on gün buralarda olmayıacaq. Siracın sevincək nəsə demək istədiyini gördükdə isə:

-Söhbət vaxtı deyil,-dedi,-gələn var... Gör nə deyirəm,-böyürlərindən keçən qızlar uzaqlaşış Hüsnügilin yanına çatana qədər o, mətləbə qətiyyən dəxli olmayan və Siracın yadında qalmayan bir neçə qarma-qarışq şey haqda ucadan danışaraq ərinin və kolxoz işçilərindən bir neçəsinin adıyla bərabər, şaqqanaq da çəkdi,-qoy onu da deyim ki, aldığıñ qız heç özü-nə layiq deyilmiş. Alanda mayabaldır arvad al ki, deyiblər, nərbud oğlun olsun. Sənin kimi oğula daha yaxşısı qismət olmalıydı. Gələn var, mən getdim...

O axşam Dürsədəfin qara nərçənin belinə qalxıb xəlvətcə obadan çıxdığından bir kimsənin xəbəri olmadı. Qız-gəlinin gecədən xeyli keçənədək kəsilməyən gülüş sədaları, uşaqların, cavan-cahilin səs-küyü həmişəkindən əvvəl qeyb olmuş, əl-ayaq yıgilmış, adamlar alaçıqlara çəkilmişdilər. O özü də Hüsnün yanından çıxanda əsnəyə-əsnəyə:

-Gecdi,-demişdi,-gedim yatum.

Əslində bura gələndə özünü elə göstərmişdi ki, guya, tək

olduğu və dərixdığı üçün durub gəlib. Onu deməyi də yaddan çıxartmamışdı ki, başqa heç kimlə durub-oturmur, ürək qızdırıldığı bir adam varsa, o da Hüsnüdü. Axı kim var ki, ürək də qızdırılan, hamısı sözbaz şeydi. Bilmirsən, bu gün burda dediyin bir kəlmənin səsi sabah hardan, özü də necə çıxacaq.

-Amma hayif, çobana ərə getmişən. Hansı zamanadı ki?- deyirdi o,-maşallah, su sonası kimi qızsan. Qadın ola-ola sənə mənim tamahım düşür. Oğlan tapılmirdi, nəydi? Sənin yerin iyi-qoxlu, qaranlıq alaçıqlar yox, iri şəhərlər, cilçırıqlı saraylarıdı... Allah ağlını alsın!

Ayuzlü bir gecə... Karvanqıranda ulduz ulduza çitənib. Dağlar öz kölgəsilə sakitcə yerində durublar. Ay işığı da iyənəni itir-tap... Ulduzları lap barmaqla bircə-bircə saymaq olar. Təkcə ilbizlər və cincirəmalar oxuyur - o cür gecələr də əsl məhəbbət kimi insan ömrünə tək bircə dəfə gəlir...

Hələ onda Sirac bilmirdi ki, bir neçə gündən sonra heyrətdən Dürsədəfin dili ağızına sığmayacaq: "Elə günlər var ki, bütöv ömrü bircə onunçün yaşamağına dəyər. O gecə də həmin günlərdən idi..."

O vaxt ayırd eləmək halında deyildi ki, onu bu qədər istəkli eləyən nədi, cəsarətimi, elədiklərinə bəzək-düzək vurmaq qabiliyyətimi, ya müqayisədə heç də ogunkündən geri qalmayan şirin sözlərinin özümü?

İkimi, üçmü saatdan sonra dünyaya samsakit bir yay səhəri gəlməkdəydi; dağların kölgəsi itir, özləri qalırkı, ulduzlar yox olur, yerində sübh şəfəqləri bərq vururdu... Uzaqlarda çobanların itləri haylayıb sürüünü yatağından yaylıma çıxaran səsi bənövşəyi çöllərə düşmüştü:

-Xallı ha... Xallı ha...

Sirac nə baş verdiyini qopan hay-küydən, qız-gəlinin Hava

arvadın üstə qaçmağından yəqin elədi. Arvad hal əhliydi, hər şeyin dilini bilir, çarəsini eləyirdi.

-Tez qurban kəsin, qab döyüñ,-deyirdi.

Çox keçmədi, ortalığa qoç çəkdilər. İki namaz qılan, oruc tutan kişi qol-qıçımı çırmalayıb dəstamaz aldı. Sonra bıçaqları daşa verib bığaltı nəsə piçildayaraq heyvanları boğazladılar. Bu ara uşaqlar arvadlara qoşulub mis qabları bir-birinə döyüür, dua oxuyurdular. Qablardan gumbur-gumbur səs çıxır, dağda-daşda səda verirdi.

Başları atlara qarışmış kişilər işlərini buraxıb yönü bəri boylaşırdılar. Bu ara qarın-qartası tey qızıl qana bələnmiş at çəkib kəndiri qopartdı. Bir dartındı, durammadı, iki dartındı, durammadı... Üç... Dörd... Axır ki, qalxdı. Hələ yara təzəydi, ağrı sən deyən, hiss olunmurdu. Təkcə dava-dərman eləyib qanını qurutmuşdular. Madyanlar o tərəfdə, çəmənliyin ən gur yerində gül-çiçək sonalayırdılar. Ayğırı da bayaq orda, onların arasında kəmənd atıb tutmuşdular. Yeyib səmrimiş madyanları görcək yenidən finxırıb başını qaldırdı. Kişnədi, səsi çıxmadi. Qaçdı, qıçları qatlandı. Başını torpağa sürtə-surtə qaldı. Ətrafda nəki at vardi, nərildəyə-nərildəyə töküllüşüb gəldi, qanına bələnmiş ayğırı araya alıb dörd dolanmağa başladılar.

Altına stul qoyub oturmuş sədr əlini vurub şaqqlıdadı:

-Belə olarsan bax,-qisas alırmış kimi qeyzləndi,-bə bilmirdin, sədri yixmağın axırı necə olur?

Gümüşü köhlən el yaylağa köçəndən iyirmi-iyirmi beş gün sonra yoxa çıxmışdı və aydan çox idi ki, ondan xəbər yoxudu. Hara əl atıldırsa, xoş səda verən olmadı. Dalınca gedənlər də əliboş qayıtdılar. Niyəsə çox arxayın görünən qoca ilxiçi "atın-ki qırx gündü" demişdi "qırx günə soyuyar at, harda olsa, bir də baxacaqsan, budu özü gəldi"

Düz qırx birinci gün ömrü-günü at belində keçmiş qoca, səhər obaşdan ayğırın kişnərtisinə oyandı. Durdu ki, səhər açılıhaçıldı, düz-dünya ehmal-ehmal qızılı nura boyanır, köhlən

üzü alaçıqlara baxan dikdirin qasında tək-tənha dayanıb tox və gümrah səslə elə kişnəyir ki, elə bil öz dilində "qayıtmışam" deyir...

-Ay səni, qızbirçəklim!-kişi gülən sayaq gülmür, sanardin, ondan dil öyrəndiyinə qımışır.

-Axtalayın rədd olsun, abirdan-hayadan saldı bizi,-deyə axşam sədr baytara tapşıranda Astan kişi onu dilə tutmuşdu ki, ərəb mələzindən qalan yeganə cins bircə odu, qoy dölnüü ələ salsınlar, sonrası öz işidi.

Anası ölmüşdü sarı murğuzun, hər deyilənə qulaq asa. Bir yandan baxanda heç o da qınamalı deyildi; qız-gəlinin gözü qabağında atdan yixilib xar olmuşdu. Yenə sədr olmasaydı, başqa məsələ... Dünəndən özündə-sözündə deyildi, nə bildi eləyir, kim gəldi acılayırdı. Hələ yaxşı ki, qocaya cavab qaytarıb dost-düşmən yanında xəcil eləmədi. Amma əvəzində ilxiçi onu cavabsız qoymadı:

-O ki, dilsiz heyvanın damazlığını kəsdiniz, allah da sizi dağsız-düyünsüz qoymaz.

Oturduğu yerdən durub ətrafindakıları qanlı-qanlı sözən qoca ilxiçi birbaş öz alaçığına getdi və o saatdan daha onu görən olmadı.

Elə bu vaxt alaçıq-alaçıq dolaşan qurddan az, itdən çox bir sürü uşaq müştuluq hayında idi:

-Qızbəsin oğlu oldu... Oğlu oldu Qızbəsin...

-Erkəkləri şışə çəkin,-topsaqqal Zeyni birinci dilləndi, cünki söz demək hüququ onun idi, yaşca hamidan böyük idi,-bir parça çörəyimiz ovsanata düşüb.

Ocaq qurub qazan asdlar. Bircə anın içində tüstü göylərə bülənd oldu. Cavanlar itburnu şivindən çubuq düzəldib eti şışlərə çəkənəcən qız-gəlin xalı-xalça gətirib məclis qurdu. Ağsaqqalların altına döşəkçə açıb, qollarının altına mütəkkə qoydular. Bütün oba əhli - məmə yeyəndən pəpə deyənə hamı

bardaş qurub bir süfrənin başında dövrələmə oturdu. Ortalığa isti fətir, qoyun pendiri, ağappaq, təzə şan bal gəldi. Qaymağı, süzməni də yaddan çıxarmadılar. Süfrədən Nənəqız arvada pay ayırib yolladılar. Alaçıqda uzadıb zəli dalınca Qanqallı bulağa adam göndərmişdilər. Başında müdam ağrılar olur, gözləri tor gətirirdi. Deyən olmuşdu ki, artıq qanı var. Yaylağ'a qalxan kimi uşaqlar işlərini bilirdilər. Elə ki, zəli gəldi, işbilənlər onu xəstənin boynuna, damar üstə qoyur, o vaxtacan gözləyirdilər ki, həşərat qan sora-sora şışib dama dönür, üstünə duz səpən kimi özü sakitcə qopub düşündü. Bu minvalla arvadın ağrıları qoyur, dünya gözünün qabağında aydınlaşırırdı.

Süfrə yiğişilandı Zeyni kişi qız-gelinə təpindi:

-A qızım, burası yas məclisi deyil ki, süfrəni yuxarıdan-aşağı yığırsan. Aşağıdan-yuxarıyıq ki, xeyir işin ayağı evimizdə qalsın.

Hamı öz işinə durdu. Arvadlar quymaq bişirməyə, xəstəyə qulluq eləməyə, ona baş çəkməyə getdilər. Cigitlər dalğa yالmanlı atların belinə qalxıb göl yerinə sürdülər. Çobanlarsa sürürləri tərpədib yenidən yali-yamacı səsə-ünə gətirdilər. Sirac həmin gün Dürsədəfi görədə, bircə kəlmə də kəsə bilmədi və naümid halda geri qayıdırı ki, Hüsnü onu arxadan səslədi.

-Nədi, noolub?-Sirac ayaq saxlayıb sakit səslə soruşdu,-ydına nə düşdü birdən-birə? Bayaqdan bir yerdə deyildik?

-Soruşmağa ürək eləmirdim, ona görə...

-Elə, qorxma,-təəccübə deyən Sirac arvadından "Astanəmi necə adamdı?" sualını eşidəndə gülməyə bilmədi,-dəlisən nəsən, buna ürək eləmirdin?

-Yox, sən mənə de görüm, necə adamdı o?

Şübhəyə düşən oğlan təşvişlə soruşdu:

-Adam necə olar?

-Bilirdim, cavab almayıacam, ona görə soruşturmurdum.

Özünü itirən oğlan nala-mixa vurdu:

-Adamdı da özüçün. Amma yəqin ki, başqları kimi, o da yalan danışmağı bacarır. Lap şər deməyi də,-hiss edəndə ki, Hüsnü onun nəsə duyduğunu bilib dediklərinə gülümsünür, fikrini belə tamamladı,-bir yol dədəm barədə də artıq-əskik zayıllamışdı.

-Get, yaxşı,-Hüsnü mızıldanı,-mən lap səfəhəm e...

-Sən onu indi bilirsən?-oğlan, guya, zarafat eləmək istəsə də, dedikləri çox kobud səsləndi və onun əvəzi olaraq arvadının tənəssinə tuş gəldi:

-Sən nə bildin, o mənə nəsə deyib, tez əl-ayağa düşdün?

-Get, get, camaat bizi baxır,-oğlan heç bilmədi necə can qurtarsın,-ayıbdı, deyəllər bəlkə, aramızda nəsə olub...

Astan kişinin keçindiyini Sirac ertəsi gün obaya dönəndə eşitdi. Həmişəkilərin əksinə olaraq heç bir çaxnaşma-filan yox idi. Kişini yuyub, kəfənləyib öz vəsiyyəti ilə Haçabənd aşırımında basdırılmışdır.

Axşam arxacda, çobanların arasında kəndə ilk dəfə maşın gələndə atları hürküdüb gölə tökdüyü zaman qocanın necə qan ağladığının söhbəti gedirdi. Onlar bunu gülə-gülə danışır, bu şeytan əməlinin heyvanların axırına çıxacağını uzun illər qabaq duyduğunu xoşluqla anır, onunla bağlı olub-keçənləri qüssə ilə yad edir, bu dünyanın puç və faniliyindən kədərlə söz açırdılar. Danışındılar ki, hiss eləyəndə, vaxtı tamamdı, Məsimi çağırtdırıb, guya demiş ola ki, o qancığının ipini yiğ, süləkliyə başlayıb. Guya, ayrı adam olsaymış, heç nə başa düşməz, soruşarmış ki, o nə sayıqlayır, nə qancıq, hansı ipdən danışır o, süləklik nədi? Amma söz kişinin ağızından çıxan kimi qoçağım almaz-saymaz deyə ki, mənim arvadım aydan arı, sudan durudu... Bilirəm, sən ərəb ata görə belə eləyirsən, amma keçməz o.

-Babalı deyənlərin boynuna,-qaranlıqda Təkənin səsi bülür kimi cingildədi,-guya, deyirmiş, at mənim altımda büdrə-

məsin,-keçisaqqalın noxudu gülüşü qoca Müğdətin sözünə ki-mi davam elədi.

-Başından yekə qələt eləmə, ə! Qoyasan yaxşı nay-nay da-nışalar. Bircə o çatmırdı, xalxin üstünə ad qoyasınız...

-Ad deyəndə ki, tüstü həmişə yanın yerdən çıxar,-Şirxan dediklərinə nəsə əlavə eləmək istəsə də, qocanın hökmü onun sözünü ağızında qoydu:

-Dedilər ki, kəsin səsinizi!

-Hər şeyi açıb Məsim dayıya deyəcəm. Necə istəyir, qoy başa düşsün.

-Gör ikimizi də öldürtdürə bilərsənmi?-Dürsədəf bic-bic ət-rafa göz qoyub gülümşündü. Dilinə dolamağa cəsarəti çatma-sa da, əslində o indi allahdan qorxmurdu ki, qarşısında daya-nan bu ucaboy, yaraşıqlı oğlandan qorxurdu; hələ o özü bir tərəfə, hərənin ağızından bir avaz gəlməyə başlamışdı, bilmirdi kimə cavab versin? Ümumiyyətlə, versinmi? Bunun hansı da-ha sərfəli idi? Son günlər, daha dəqiqi, Astan kişi o dünyalıq olandan sonra başlanan dedi-qodular da ki, heç qurtarmaq bilmirdi.

-O misalı eşitmisən? "Qarğıa, məndə qoz var"-deyəndə də fikri onu duyuq salmaq idi ki, vəziyyət heç də əvvəlki kimi de-yil, indi onlara təkcə hərəkətlərini yox, söz-söhbətlərini də aži yüz dəfə ölçüb-biçəndən sonra dilə gətirməkləri lazımdı.

Heç nəyə məhəl qoymadan dediyində israr edən oğlan o qədər üz vurdı ki, axırda qadın ondan canını, şad xəbər versə, əl çəkərmiş, deməklə qurtardı.

-Nə şad xəbər?-çox da dərinə getməyən Sirac soruşdu ki, bundan da şad xəbər olar ki, elə eləyib, illərlə Hüsnünü gör-məyə, yadına da düşməz, o adda bir adam var, ya yox.

-Belə danış, deyim həə...-qadının eyni açıldı,-hər şeyin öz

vaxtı var, sən indi nə desən də, heç nəyi dəyişə bilməzsən. Elə bilirsən, Məsim elə himə bənddi, halal-hümmət arvadını sənə peşkəş eləyə. Onu mən bilirəm, necə cana gətirmək lazımdı ki, ayrılməq ürəyindən olsun.

Sonra o, başa salırdı ki, Sirac olmayan evdə onu necə yola verəcəkləri haqda da bir fikirləssin. Elə yapışib ki, ayrıl, səni bu dəqiqə aparım. İndi ayrılmamı olar? Camaat buna necə baxar? Hər şey belə asanca həll olsaydı, nə vardi ki? Adamlar kef eləyərdi. Hələ heç onu demir ki, gözəlcəsinin başını da qəzilləmək lazımdı. Onu neyləyəcək? Heç bu barədə götür-qoy eləyib?

O, əlini sudan çıxarıb gülə-gülə ləçeyini boynunun dalında uc-uca düydü və bir müddət suya əl vurmağın ona düşmən olduğunu bildirərək oğlanın qətiyyən əhəmiyyət vermədiyi bir halda gülümsünüb soruşdu ki, niyə susur? Bu barədə fikirləşib, ya yox?

Oğlan cavabında bildirdi ki, o boş şeydi, istəmir, vəssalam! Zorla yaşayacaq onnan?

-Bunnan iş qurtarmır axı, ay xalasıgöyçək. Adamdan bir soruşmazlar ki, balam, nə oldu axı sizə? Nə tez alışib-söndü-nüz? Ortada bir səbəb var, ya yox?

Siracın yenə təkidlə nəsə sübut eləməyə can atdığını gör-dükən sonra əli yerdən-göydən üzülən qadın bir daha onun yadına saldı ki, niyə axı o şad xəbər eşitmək istəmir? Oğlan onun üçün belə bir xəbərin yalnız ərindən ayrılan gün olacağı-nı dilə gətirib soruşdu ki, daha nə sözü var?

Qadın onların danışmağa hələ xeyli vaxtları olacağını bə-hanə gətirib bundan da vacib işləri olduğunu bildirdi.

-Ondan danış ki, payız əsgər gedirsən. Dedin-demədin, ya-ricanın burda qalacaq, bilirəm. İstəyirsən ki, qovuşaq,-o bu sözü xüsusi ahənglə dedi,-ağillı ol. Niyə gec də olsa tapdığımız xoşbəxtliyi, öz əlimizlə puça çıxaraq?-o, oğlanı baxışları-

la oxşayıb, şirin-şəkkər səslə,-merət ürəyim elə bulanır, elə bil yağı içmişəm, nə yeyirəm, qusuram,-dedi və bunun nəmənə olduğunu qətiyyən anlamayan oğlunu arxayın elədi ki, ondan nigaran qalmasın. O ki qaldı məktuba, onu da hər həftə özü yazıb xəlvətcə rayondan yollatdıracaq, xatircəm olsun. Ol-maya-olmaya o belə şeylər eləyə. Ələ düşsə, ikisi də bada gedər.

Sirac sevgilisindəki dərrakəyə heyran qaldığını boynuna al-maya bilmədi və köhnə şakərinə uyğun olaraq:

-Sən niyə beləsən axı, Sədəf xala?!-deməkdən başqa, daha bir söz tapa bilməyib məftun-məftun onun sıfətinə, gözlərinə və illah da qəşəng dodaqlarına baxdı. Bunun nə demək olduğunu dərk eləyən qadın dodaqlarını dili ilə aram-aram yalayıb:

-Sən bilirsən, nəsən?-dedi,-ona görə adam səndən doymur da!... Bu xala söhbətini-zadı da birdəfəlik yiğisidir. Nə xala-bazlıqdır? Tək olanda heç vaxt mənə belə demə! Sənin dilindən adımı eşidəndə candan oluram! Xala! Yox bir... Başqalarının yanı başqa məsələ,-qəribə tərzdə dillənən qadın dönüb ərinin hesabdar, briqadır və axsaq zootexniklə - sağ qıcı dizdən qatlanmadığından o yeriyəndə həmişə bir ayağı üstə qəribə tərzdə qalxıb-düşürdü - gəldiyini görərək aradan çıxmaq istəyən Siraca yerindən tərpənməmək əmri verdi və təkidlə:

-Sən sus!-dedi.

Əgər başqa bir vaxt olsaydı, ilk eşitdiyi sözlərin əvəzində o bu yaraşıqlı və nəcib qadına lap canını da qurban eləyərdi, amma indi məqam o məqam deyildi. Heç gözləmədiyi bir yerdə axşamlamışdı. Hər şeyin belə qəfildən baş verəcəyi kimin ağlına gələrdi axı? O həm də bundan ehtiyat eləyirdi ki, indiki qədər qəribə tərzdə danışdığını eşitmədiyi bu insan onu heç nədəncə ələ versin. Ondan nə qədər xoş üz, ürəyəyatım rəftar və qılıq gərsə də, axıra qədər sadıq olcağına həmişə şübhə ilə yanaşmışdı: hansı ağıllı o zəriflikdə, qədd-qamətdə canı uşa-

ğın, üstəlik də çobanın birisinə təslim eləyərdi?... O olsa-olsa quyruq acı ola bilərdi, daha öfkə-bağır yox axı! Sədrin əhli-əyalı olmaq zarafat idi bəyəm?

Hər şey necə də o fikirləşən kimi idi! Əgər Sədəf belə bir şeyə cəhd eləmiş olsaydı, özünümüdafiafdən söhbət belə gedə bilməzdi. Çünkü əmrə tabe olmayı ilə o özünü bu an cinayət başında yaxalanmış kimi hiss eləyirdi: pörtmüs, tərləyib qıp-qırmızı olmuş, içini qeyri-adi bir həyəcan sarmışdı... Bu halla haqlı olduğunu kimə sübut eləyə bilərsən? Hərgah günah yiye-si deyilsənsə, bu nə kökdü düşmüsən?

Utandığından yerə girməyə hazır idi. Məgər onu məcbur eləyən var idi, ayağını yorğanından qırağa uzatsın? Yalnız Dürsədəf təzədən danişmağa başlayanda oğlanın alnının qırışları, o da tədriclə, açılmağa başladı. İnandı ki, qadın bu bəd ayaqda ona xəyanət eləməyəcək. Amma necə? Hansı yolla?... Siracın özü üçün də maraqlı idi bu: özgə arvadının yanında yaxalandığı halda, onu hansı uzaqqörənlik burdan xilas eləyə bilərdi?

-Mənim işim səninkindən də qəlizdi. Yoxsa asanına gəlir bu sari düşükdən ayrılməq?!-deyə qadın başıyla yaxınlaşan ərini göstərdi,-kişi ona deyərəm ki, quruca nəfəsindən də qadın uşaqa qalsın, Sirac kimi,-Dürsədəf heç nə başa düşməyib key-key tamaşa eləyən oğlanı ehtiraslı baxışlarla süzdü,-yoxsa buuu? Paçasında bir parça ət var, yoxdu, özünü kişi sanır. Yerişə bax, sən allah? Boyunu yerə soxum. Daha burdayam bax,-o boğazından da xeyli yuxarını, alనını göstərdi,-kənar-dan baxan elə bilir, bəxtəvərlərin bəxtəvəriyəm. Adam açıb hər şeyi danişa bilmir, elə bilirlər, kefdəsən. Daha demirlər, axı mən də insanam, mənim də istəklərim var... Bəyəm qadın olmaq o deməkdi ki, heç nə arzulaya bilməyəsən? Nə dedilər, başını aşağı salıb kölə kimi tabe olasan?-Siraca elə gəlirdi, o ağlamsınan səslə danişir, yalnız,-sənnən keçən bircə gecəni

onnan sürdüyüm bütün ömrə dəyişmənəm. Biləsən onu,-deyəndə avazı bir ayrı sayaq idi, səsi tox və gümrəh gəlirdi,-yoxsa elə bilirsən, mahna axtarıram? Sən de, mən də eləyim. Bu saat necə üzülüşə billəm mən başıdaşlı? Tutmusan ki, ayrıl. Halva-zaddı ayrılmış?-o bir qədər fikrə gedib,-mən özüm bilirəm, necə eləmək lazımdı ki, ayrılmış ürəyindən olsun,-de-di,-hər şeyin öz vaxtı var. Çiban çibandi, gərək onun da yetişməyini gözləyəsən. Vaxtsız deşərsən, siziltisi can üzər. İnşallah, əsgərlikdən qayıdır görəssən ki, səndən əvvəl gəlib oturmuşam sizdə...

-Ay Məsim dayısı,-gələnlər bulağa çatanda əlini sudan çıxarıb dikələrək - aşağı əyildiyindən sıfəti azca allanmış qadının camalı gül kimi açılmışdı - kişisinə üz tutdu,-bu obada demirəm, bax gör bütün bu mahalda bu nəmdə-nışanda oğlan var?-o özü də Siraca tərəf dönüb,-sən o bir allahın, diqqətlə bax!-dedi,-adam beləsini lap ciy-ciy yeyər...

-O nə sözdü, arvad? Əlbəttə, yoxdu! Mən Siracın gözəl oğlan olduğunu həmişə demişəm.

Onun sözünü gələnlər də təsdiq elədilər. Hələ bəy tərifi də başlandı; nədi-nədi onu sədrin külfəti tərifləmişdi...

-Bir saatdı qır-saqqız olub ki, Məsim dayı məni bu il əsgərlikdən saxlatdırırsın. Utanıram deyəm. O saat fikirləşəcəklər ki, toyu təzə olub, ona görə... Niyə saxlatdırırmır, deyirəm, xala qurban, səni də saxlatdırımayıb, kimi saxlatdıracaq?

Sirac onu göydən yenmiş bir mələk sanmayıb, neyləyəydi? Bircə anın içində axı kimin aqlına gələrdi bu bilməcə? Guya, hər baş bu gərgin anda belə şey fəhm eləməyə qabildi?

-İtin-qurdun yüz xahişini eləyirsən, onunkunu niyə eləməyəsən? Yoxsa cavan olmamış?-o, arvadyosunlu, alyanaq hesabdara göz basıb qılmışdı,-təzə evlənmiş adam, böyründə gözəl-göycək arvadı, hələ bəlkə, bəbədən-zaddan da gözləyirlər!-deyəndə dodaqlarını dişlərinin arasına alan Sirac başını

aşağı elə dikdi ki, elə bil dünyanın ən qiymətli daş-qaşı o baxan nöqtədə idi.

O bu nazlı afətin şeytanın özünə də papiş tikə biləcəyini düşünə-düşünə kimlərinsə səsini və gülüşünü eşidir, amma başını qaldıra bilmirdi ki, görsün o cür qəribə səsləri çıxaran kimdi.

-Belə mənim bu çəp gözlərim üstə!-sarı murğuz üstəlik dəbanlarını şaqqlıtiyla cütləyib hərbi salam da verdi,-sən əmr eləyəndən sonra mən kiməm ki?

-Dilə, ağıllı balam, dilə görüm, daha nə umursan xalandan? Bu işin də belə düzəldi. Qədrimi hələ sonralar biləssiniz.

-Sağ ol, Sədəf xala!-oğlan minnətdarlıqla qadını süzdü,-siz də sağ olun, Məsim day!... Bu yaxşılığı heç zaman unutmayacam,-deyən Sirac elə bil qəfildən hiss elədi ki, doğrudan, onu əsgərlikdən saxlatdırın olsa, nə əntiqə olar?!... Görəsən, bu, bir təsadüfdür, ya hardansa qadının ağlına gəlib?

Sirac - o, əsgər paltarında idi və bu onu olduqca qısqıvraq, yaraşıqlı göstərirdi - iti addımlarla iri, dördkünc ağ daşlar döşənmiş həyətdən keçib pilləkənlə eyvana qalxanda yalnız öz addım səslərini eşidir və hökm sürən sakitlikdən hiss eləyirdi ki, deyəsən, bura sönmüş ocağı üfürməyə gəlib. Olan şey idi-mi, Dürsədəf onun gəldiyini eşidə, amma bu neçə gündə bir yolsa da görünə görünməyə? Soyuq, soyuq, yəni bu qədər? Bəlkə, heç indi də evdə yox idi. Baxmayaraq ki, orda durub-oturduqları rəngindən, tutacağının yan-yörəsindən bilinən otağın yarıçıq qapısı onu yuxarı, ikinci mərtəbəyə səsləyirdi.

O, qəhvəxanaya çöldən, Dürsədəf isə qonaq otağından girdi...

-Biz də yada düşərmışık! Bizi də adam yerinə qoyan olarmış!-qadın bunu Sirac ona çatmamış, qapının ağızındaykən

dedi və əllərini yana açdı,-geyim-kecimə bir baax!... Boyuna mən xalan qurban!

Bələ yerdə gərək axmaqların axmağı olardın, soruşasan ki, bu necə danışıqdı? Məgər aydın deyildi ki, bu cür davranışla o nə demək istəyir? Özünü bələ "xoşgəldin"ə layiq bilməməyi cəhənnəm, daha nələr eşidəcəyini elə indidən gözünün altına alan əsgər hara təşrif gətirdiyinin, hansı odla oynadığının yalnız indi fərqinə vardi. Bununla bələ müqavimətinə baxmaya-raq, Sirac onu qucaqladı, amma təkcə boynundan öpə bildi. Hiss eləmişdi ki, bir azdan heç bunlar da olan deyil və:

-Biz ayrılmışıq,-deyə saçlarını səliqəyə sala-sala soyuqqanlı halda o yerdən başladı ki, Dürsədəf işin nə yerdə olduğunu bəri başdan bilsin. Bəlkə, ona bu, təsir eləyəydi.

Yaxasını düymələyə-düymələyə onun hərəkətinə irad tutan qadın nəsə izah eləmək istəsə də, fikrini çox qısa və hirslə bitti:

-Çox nahaq! Elə bilmə ki, yaxşı iş görmüsən... Niyə bu ölmüşlə bir məsləhətləşmirdin?-o, əlini sinəsinə döydü,-görəsən, hansı öyüdü verirlər?-əgər bu sənin maymaqlığından olubsa, mən neyləməliyəm?

-Sən axı mənə ayrı şey söz vermişdin!-tamam özgə bir mənzərə ilə qarşılaşacağını güman eləyən Sirac üstünə ayaq alan bu insanın yadına nəsə salmazdan da qabaq demək istəyirdi ki, onunla bu cür danışmağa haqqı yoxdu axı.

-Gəl palan içi tökməyək. Nə buna vaxtim var, nə də, düzü, həvəsim. Çox adam çox şey deyə bilər. Biri də mən...-qadın at kimicə üzə durdu,-hər dəqiqənin bir hökmü var. Bəzən indi dediyini beş dəqiqədən sonra danmalı olursan. Həyat özü səni buna məcbur eləyir.

-Bəs...

-Bilirəm, nə deyəssən,-qadın onu qabaqladı,-bəsi-filanı yoxdu. Olmazmı elə eləyək ki, heç birimiz peşman olmayaq.

Dedim axı mən sənə...

İlk cəhdinin uğursuz alınmağına baxmayaraq, Siracın təkrar ona qulaq asmaq tələbini də qadın süngü ilə qarşılıdı və:

-O barədə qurtardıq!-deyə fikrini məsəl çəkməklə izah elədi,-o yerdə ki, qarnını doydurmayacaqlar, ac olduğunu bildirmə. Qaldı ki... - gülə-gül özünə miskin bir görkəm verib göz-görəti oğlanın qabağına daş diyirlətdi,-nə var, ay balam, nə görmüsən axı, bu acı xəmrədə? Ta hay-hayım gedib, vay-vayım qalır... Nə gəlib öz arvadına? Cavan deyirsən, cavan, gözəl deyirsən, gözəl. O irəli görmüşəm, ağzım sulanıb. İncəbel, budlu-baldırılı qızdı. Oğulsan əyə, dayan qabağında. Yaxşı tapmısınız bir-birinizi, sən arvad xəstəsi, o, ərpərəst. Ta nə isteyirsən?

Yalnız bu cür deyib-güləndə ovaxtkı Dürsədəfə oxşayan nazəndə sonadan Siracın istəyi başqa şey oldu:

-Gəlmışəm mənə onu tərifləyəsən?

-O şeyi ki, adam kimi yoluna qoymaq olar, niyə tələsək?-qəribə tərzdə qımışan qadın qədərindən də artıq sakit danişirdi,-səni başa düşürəm, özgə toyuğu adama qaz, arvadı qız görünər. Sən də elə bilirsən, var-yox elə mənəm,-o gah rəngi sıfətindən susan kimicə çəkilib gedən gülüşlə gülür, gah heç bir ehtiyac olmadığı halda, onu tərifləyir, daha əməlli-başlı kişi, xüsusən əsgər libasında bambaşqa bir aləm olduğuna işarələr vurur, gah da ərinin indicə gəlib çıxacağını eşitdirib israrla getməyini tələb eləyirdi,-həyatda hər şey ola bilər. Sənə aramızda olandan da artığını danişa bilərəm ki, sonralar hər şey əvvəlki qaydasında davam eləyib, bundan da bir kimsə ziyan görməyib,-o yenidən güldü,-arvadınla barış, qurtarıb getsin. Yaxşı qızdı o. Yola verər səni. Elə bilirsən, işi bu əndazəyə gətirəndə nəsə dəyişəcək?... Əgər səni başqa şey narahat eləyirsə, ondan ötrü ürəyini sıxma. Qiyamətin sonu-zadı deyil haa. Ağa durur, Ağacan durur,-bu dəfə o, şaqqanaq çəkəndə Sirac

birkərəmlik yəqin elədi ki, qadın ondan can qurtarmaq üçün hər an istənilən cildə girməyə hazırlı.

-Mən səni buna görə istəmişdim? İki il dərdindən buna görə külə dönmüşdüm?

-Asta damışaq,-qadın o yan-bu yana elə bic-bic göz qoydu ki, guya, onları güdən-zad vardi,-bir şey ki, burda kar yoxdu.

-Sən nə simasız adammışsan?!-onun bu hərəkətini də görəndən sonra Sirac səsini qaldırmasa da, hikkə ilə dediyi sözlər, adama elə gəlirdi, kəndi bu saat bura cəm eləyəcək.

-Bəlkə, mən yanmamışam?-deməyə söz tapmayan Sədəf onu borclu çıxartmaqla susdurmaq istədi, amma elə bil o, qəzəl oxuyurdu,-can evimi sənnən sarı bərbad elədim...

-Sən heç bilirsən, içimdə necə dağlar yixildi? Bilirsən sən bunu?-oğlanın səsi indi gurdan da gur çıxırkı,-yoox, canavar nə bilir, qatır bahadı?! Onun bildiyi odu ki, yanmağını gözə soxsun. Düz deyirsən, yanmağına yanmışan, amma məndən ötrü yox,-o dayandı, fasılə verdi ki, qadın onun nəyi nəzərdə tutduğunu anlasın və əmin idi ki, elə anlayır da: sözün içindən söz çıxardan, hər sözün başına bir ip salan o deyildi? İndi nə olmuşdu? Guya, başa düşmürdü onu?-müxtəsəri budu ki, mən bura səni yox, uşağı görməyə gəlmışəm.

-Sən axı südünə görə mələmirsən... Yoxsa görərdin onu. Mən də elə bilərdim, əmisi görüşünə gəlib,-qadın bu dəfə sırtıq-sırtıq güldü.

-Qırxdilli qancıq! Dedim ki, mən bura öz oğlumu görməyə gəlmışəm,-qəzəbindən cilov gəmirən Siracın baxışları bircə anlığa da olsa, ildirim kimi çaxdı.

-Ooo! Sən bundan danış!-qadının dili açıldı,-öz oğlun! Həddadı sənin oğlun elə? Burda, Məsimin evində? Xeyir ola?...

-Bəlkə, bunu da özümdən çıxardıram?

-Sən o vaxt havalanmışdin. Özündən xəbərin yox idi. Nə tez çıxdı yadından? O Sirac deyilsən ki, hara addım qoyurdum, az

qalırdın ayağının yerini yalayasan,-o, fikir izah eləyən yox, da-ha çox söz eşitdirmək istəyən adam kimi danışırdı,-dəmin yat-masayıdı, özün o yana, məni də bada verərdin. İndi gör düz elə-mişəm, ya yox? Şükür bugünkü günə, bir kəlmə də artıq-əskik eləyən olmayıb.

Qəzəbindən dodaqları səyriyən Sirac onun qolundan yapı-şaraq:

-Biabır olmağını istəmirsənsə, yola gəl,-dedi,-yoxsa səni rüsvay elərəm.

Qolunu hikkə ilə onun əlindən qoparan arvad sözünə onun indi heç kimə heç nə sübut eləyə bilməməyindən başladı. Da-lınca da ki: nə oğul-oğul salib? Yoxdu onun oğlu. Başına bir oyun açar ki, qiyamətəcən dadi damağından getməz. Elə elə-məsin ki, üzü birdəfəlik dönə. Bu saat çağırıb eli tökər bura...

Onun fəryadı otağı başına götürsə də, Sirac bir addım da geri qoymadı. Nə səs eşidib özünü yetirəcək adamların qorxu-su, nə də ərinin gəlib çıxacağı onun qonaq otağına girmək hə-vəsini boğa bilmirdi. Oğlan onun üstünə necə hiddətlə yeridi-sə, arvad dali ilə qapını açıb ondan qabaq içəri soxuldu.

Siracın israrla axtardığı, Dürsədəfinsə təkidlə gizlətməyə çalışdığı qaraqaş qəhrəman burda, öz sevimli oylağında - nən-ninin böyründə qərar tutmuşdu. Başını salıb oyuncuqla oynayıır, heç nəyə məhəl qoymurdu. Yad adamı görçək ağlamsın-mış halda dodaqlarını əyməyindən bilmək olardı ki, qonağın gəlişi ürəyindən deyil. Bəlkə, Siracı hərəkətə gəlməyə qoyma-yan bu idi? Hər halda bayaqdan onu görməyə can atmağın qarşısında bu cür quruyub qalmaq inanılası şey deyildi. Qa-dının gözü elə qorxmuşdu ki, bu xırsızın uşağı qoltuğuna vu-rub dabanına tüpürməyinə belə təəccübənməzdidi. Amma o nə öpdü, nə dindirdi onu, bircə dəfə alnına tökülmüş qara, uzun tellərini qarışdıraraq məhzun səsle:

-Xoşbəxt böyü,-dedi,-kişi qırığı! Sənin də alnına belə yazı-

lib.

Sonra o gedirdi... Düz Dürsədəfin üstünə! Qadın dalı-dalı çekilir, Siracsa gözünü ondan ayırmırıdı. Küncə çatıb dayanıdalar. Dürsədəf kürəyini və əllərini divara söykəmişdi. Siracın-sa üzü ona səmt idi.

-Bu nə loudu düşmüşəm, ay allah?-qadın ora-bura elə baxırdı, sanardin ki, bunu ikisindən savayı heç kimin olmadığı otaqda məxsusi olaraq kimdənsə soruşur,-heç tanımiram sən kimsən! Xatanı məndən uzaq elə, ay bala! Nə vermisən, ala bilmirsən?

Arvad ona görə vanəfsə salmışdı ki, kişi onu vurmasın. Amma Sirac heç nəyi ilə ona əl qaldırana oxşamırıdı. Əksinə, əllərini cibinə qoyub, qadını istehzalı halda süzür, arxayın bir görkəmdə ayağının birini boş qoyub pəncəsini tərpədə-tərpədə hətta bir qədər gülümsünürdü də.

Tüpürməyi də qəfildən və gözlənilməz oldu. Amma, görünür, daha ürəyi bununla da soyumadı.

-İçində nələr varmış sənin, alçaq qadın?!-dedi,-gör mən başkülli nəyi başa düşməmişəm?... Səni kimi qancığı qapıda it yerinə bağlayasan!...

Dedi. Döndü. Bir müddət mismiriğini bir az da sallayıb durmuş, nəyi iləsə eynən özünə oxşayan qaragözə tamaşa elədi. Əyilib ehmalca burnundan da tutdu. Azca gülümsünərək halsız-halsız başını yırgaladı... Altdan-yuxarı murdar bir şeyi süzən təki:

-Get qurban ol bu körpəyə! Yoxsa səni tikə-tikə eləyərdim,-deyib dikəldi və onu bir daha ikrahla gözdən keçirib ləngimədən qəhvəxanaya sarı yönəldi.

-Səni görüm, heç ətəyinə bala sidiyi tökülməsin! Tökülməsin ətəyinə bala sidiyi!-üzünün tüpürcəyini silən qadın bu söz-ləri o, otaqdan çıxaçıxdı dedi.

Sirac bilirdi, bu, qarğış deyil, o, şadlığından şitlik eləyir.

Bayaqdan dilini dinməzinə qoymağı da ona görə idi ki, nə təhqir desəyilər, dözməyə hazır idi, təki başdincliyi olaydı. Qəfildən oğlan ona xətər-zad yetirsəydi, heç nədən araya qan düşərdi. Nə olub? Nə məsələdi? Sirac kim, o kim? Sədrin evində onun nə itti azib, balam? Ahaa, aydındı məsələ. Deməli, torbadı pişik varmış. El ağızı, cuval ağızı, burda deyiblər bax. Əgər heç nə yox imişsə, nə müddətdi bu tüstü hardan çıxırmış belə? Onun ağızını yumursan, bu başlayır, bununkunu yumursan, o birisi... İndi gəl cavab ver, adamları qandır ki, iş elə deyil, belədi... Döyülib, üz-gözü göyərməkdənsə, üzünə tüpürülmək indi allah ənamı idi!

-Sən get arvadının dərdini çək! Gündə birinin altına yığılan arvadının. Elə bilir, xəbərimiz yoxdu e! Sən nə vaxtdan kişi ol-musan, ə? Sən heç Məsimin dırnağı da olammazsan,-bu söz-ləri də o deyirdi, Dürsədəf, Siracın iki il sərasər xəyalı ilə ya-tıb-durduğu Dürsədəf... Özü də ona görə demirdi ki, bilirdi, eyvandan ötkəm bir ədada keçib gedən oğlan bir daha geri qayıdası deyil, ona görə deyirdi ki, bilirdi, bu onların son gö-rüşüdü, necə ola bilərdi, onu burdan içində ömürlük şübhə to-xumu səpmədən yola salsın? Daha onda o, Dürsədəf olmazdı ki!

Sirac gedir, amma o səsi, ordan çox-çox uzaqda, elə bil kəndin ortasında da eşidirdi.

-Nə xəbərdi, ağappaqsan,-Mədət onu qapısını Siracın vaxt-bivaxt bağlı gördüyü mədəniyyət evinin qarşısında sax-ladı. Həyəcanlı olduğunu bürüzə verməməkçün gülən əsgər onu bircə kəlmə ilə inandırdı ki, ciddi bir şey yoxdu.

-Bəlkə, bir nərd ataq, bekarçılıqdı.

-Sən allah, əl çək,-binanı göstərib,-hay-hayı gedib, vay-vayı qalır, uçar təpəmizə, batarıq,-deyən Sirac əlini yelləyib yolu-na davam elədi,-indi həvəsim yoxdu, qalsın sonraya.

-Pay atounan! Camaatın balası elə danışır ki, guya, bizim

işimiz-güçümüz yoxdu, avara bircə bizik. Deyən bəs dünənə qədər qapının bağlı qaldığından şikayetlənən bunlar deyilmiş. İndi nə olub, niyə qaçaq düşmüsüz, balam? Gəlin də, sobasını da qalamışam, hamam kimidi. Heç bunu deyən yoxdu, amma bağlayıb gedən kimi haray salacaqlar, nə bilim ta haraya kimi mə-lumat yollayacaqlar ki, bəs filankəs dövlətdən havayı maşaş alır. Deyən gərək dədənin puludu, a kopoyoğlu?! Sənə nə var mən dövlətdən maaşı necə alıram?....

Sirac Hüsnügilin döngəsinə çatandan sonra Mədətin səsi eşidilməz oldu, görünür, mədəniyyət evinin müdürü nərd oynamaga adam tapmışdı...

-Kim var onlarda bilmirsən?-Sirac təsadüfən döngədə qarşısına çıxan - onun gözü əsgərin döşündəki par-par yanana nişanda qalmışdı - mırıqdiş oğlandan soruşurdu,-Mürsəl dayı evdə olar, görəsən?

-Odeyy dizi dəliy,-deyə Hüsnünü göstərən oğlan görünür, həm də pəltək idi,-o nisanı haydan aymışan?

Maşın yolunun həyətlərinə döndüyü yerdən xeyli aşağıda qabaq-qabağa gəldilər. Hər ikisi eyni vaxtda dayandı. Kim bilir, bəlkə də, Hüsnü heç ayaq saxlamazdı: Siraci birdən-birə, aradan heç bir həftə keçməmiş bu tərəflərdə görmək gözənlənilməz idi.

-Sizə gedirdim,-diligödək olsa da, oğlan canında təpər tapıb dillənə bildi,-yaxşoldu burda görüşdük.

-Bunun nəyi yaxşıdı ki?-çox da acıqlı görünməyən, hər şeyi həmişə sakitcə yoluna qoymaşa çalışan gəlin dinməz-söyləməz yola düzəldi. Yalnız arxadan bir neçə dəfə səslənəndən sonra ayaq saxladı. Ensiz, uzun yarpaqları sapsarı sarılmış qızıl söyüdün altda yenidən üz-üzə dayanmalı oldular.

-Gəlmışdım...-nə illah eləsə də, sözünün canını birbaşa deməyə Siracın cəsarəti çatmadı,-gedək evimizə.

-Deyəsən, dərsini veriblər axı?-qız gülə-gülə dedi və hiss elədi ki, ürəyi yuxalmış bu adamlı necə istəsə, davrana bilər.

Elə də oldu. Nəsə mızıldayan oğlanın dili topuq vurdu. Bunu görən qız dedi ki, o, pis oğlan deyildi. Bir yerdə olduqları vaxt ərzində ona demədiyi yeganə şey, bəlkə də, bu olub. Amma bunlar həyatının o tayında qalıb. Bir daha onlara qayıtməq istəmir. Həvəsdi, bəsdi...

-O ki qaldı bizim ailə dağıtmagımıza, bunu sən istəmisən, mən yox.

-Sonra başa salaram ki,-oğlanın ona danışmağa mafar verməməyi göz önündə idi; o istəmirdi, qız deyib-danışıb qalan xətir-hörməti də birdəfəlik aradan götürsün.

-O başa salmaqdan mən niyə sala bilmədim? Düz iki il yarım,-görünür, qarşısında başısağdı halda dayanmış oğlanın görkəmi Hüsnünü rəhmə gətirdi ki, baltanı dibdən qoymadı,-bir ara elə bilirdim, sənsiz qalsam, ölərəm. Sən demə, ötəri bir şeymiş bu. Çətin ki, indi nəsə ilqarından döndərə məni... Biz belə şeyə adət eləməmişik. Sənə də qəribə gəlsə, bil ki, ondan-dı. Vaxt ötdükcə hər şey qaydasına düşəcək, gec-tez alışassan buna.

Cavabında nə eşidəcəyini təxmin eləyən qız bir az ayrı mənzərə ilə üzləşsə də:

-Bu gün onlara getmişdim,-deyən Siracın niyyətini duymaqda elə də çətinlik çəkmədi. O bilən, işin içində iş olduğunu bildirməklə oğlan həm ehtiyat eləyirdi ki, sabah bunun səs-səmiri çıxsa, özünə bəri başdan bəraət qazandırı bilsin, həm də onun son sözünü əvvəldən deməyinə imkan verməsin.

-Deməsən də, görürəm, qoltuğunda xoruz var,-qızın dil-xoşluğu Siraca fikrini bitirməyə imkan verməsə də, onun günahı uşağın boynuna yixmağıyla qurtardı:

-Balamı görmək istəyirdim. Səhv-düz, bilmirəm.

-Heç olmasa, indi düzünü daniş. Sən balanı yox, elə o fitnə-fəsad dağarcığını görməyə getmişdin,-üzündə işıqlar sayrısan qız,-o necə baladı ki, qəflət yuxusundan ayılanacak heç nədən

xəbərin yox idi? Yenə mənə "sağol" de ki, gec də olsa, oyatdım səni. İstədim, biləsən, nə nədi,-deyib gülümsünərək onu da soruşturdu ki, nə vaxtdan belə ondan məsləhət istəyən olub? Səhv-dən-düzdən dəm qılır.

Həmin dəqiqə Siracın canını cavab verməkdən əlində çörək taxtası, oxlov, ələk və xəlbir hardansa gələn qızın onların bərabərinə çatanda yerişini yavaşıdır salam verməsi qurtardı. O, mehbibancasına Siracın kefini soruşub Hüsnüyə xəbər elədi ki, anası sabah əriştə eləyəcək, iməciləri yoxdu, mütləq gəlsin.

-Hələ deyirsən də?

Dalına uşaq şələlənmiş, hardansa qayidan daha bir qız uşağı yönüb maraqla onları süzə-süzə uzaqlaşdı.

Söhbətə təkrar Hüsnü başladı. Ki, o, allahından dönüb ayrı şey desə də, inanan deyil, orda üzünə yaxşı baxıblar.

Sirac onun dediklərini əlbəəl təsdiqlədi:

-Deyir, sən kimsən? Tanımırəm səni.

-Deyəndə ki, onun başında şeytan ağlı var, səni bişirir, ya-dındamı, gülürdü. Onun kələyi uşaq idi, qismətdən o da baş tutdu. Ta niyə tanısın?

-Yadında, Hüsnü, toyumuz nə vaxt olmuşdu?

-Kövrəlmisən,-qız rişxəndlə gülümsündü.

-Onda durnalar təzəcə gəlmışdı,-Sirac dedi, amma gəlin onun bu sözünün içindən də söz çıxartdı:

-Tek toyumuz olan gün yox, hər şey yadımdadı. O gecəki əhvalat da, yaylaqda məni gözüyaşlı qoyub saatlarla ərşə çəkildiyin günlər də,-qız sınayıcı nəzərlərlə oğlanı süzüb,-ifritənin özgə atında yanına gəlməyi də...

-Sən bunu hardan bilirsən?-iş başında yaxalanan cəmi günahkarlar kimi Sirac da udqundu.

-Amma sən mənə iki ildə bircə məktub da yazmadın. Elə hey ananın gözlərin soruşturdu, atandan xəbər bilmək istə-

yirdin. Demirdin axı evin bir nəfəri də mənəm. Yaxşı-pis halımı sormaq borcundu. Amma nə eləmək olar ki, qismətdən artıq yemək olmur. Nə imiş, bu imiş.

-Təqsir hamısı məndədi,-ayağı ilə yeri yazmaqdan dayanıb başını qalxızan oğlan günahı ona görə boynuna götürmürdü ki, doğrudan da, günah onda idi, bu sözü ona görə də demirdi ki, danlanmaqdan, tənə eşitməkdən qorxurdu, sadəcə istəmirdi ki, Hüsnü deyib-danışıb biryolluq eti üzdən götürsün. Kimin səhvi olmur axı? Adam-zad öldürdü ki, onu bağışlamasınlar? Dodaqlarını dişləyə-dişləyə çalışdıgı həm də o idi ki, qız səsindəki titrəyişi sezməsin.

Sezməsin? Kim, kim, Hüsnü? Baxmayaraq ki, oğlan hələ ağlamırdı, o, üstünlüğünü hiss elətdirən adam təki elə belə də dedi:

-Saxla bu göz yaşlarını. O səhvleri ki, sən eləyirsən, belə ağlamaqlar hələ sonralar da lazımin olacaq. Ömür o qədər də qısa deyil.

-Mənə cadu eləyiblər, Hüsnü, inan,-sanki o, əziz bir adamına sərr açırdı,-elə bilindi də huşdayam. Nə elədiyimi heç özüm də bilmirəm.

Qızın dilçəyi dilindən uzun oldu. Deyə ki, belə şeylərlə şirəyə çəkəmməz onu. O söhbətlər çoxdan qurtarıb. Qəlbinə dəyib, könül quşunu uçurub. Bunlar olmadan necə yaşamaq olar bir yerdə? Ona yaxşılığı yalnız o olar ki, üçünün bildiyi bu sirri heç kimə açmasın. Söz verir ki, açmaz da...

Sirac hiss eləyirdi ki, ən çox qorxdığı məqam çatmaqdadı, çünkü qız fikrini bitirmək istəyən adam kimi danışır, elə hərəkətləri də getmək istəyindən az xəbər vermirdi.

-Daha yas qurma olub-keçənlərə. Qismətini gözlə. Elə şeylər var, istəyirsən lap min pəstahadan çıx, xeyri yoxdu, onları yalnız allahlar yoluna qoyur...

-Hüsnü!-Sirac getmək istəyən qızın əlindən yapışdı. Niyəsə

o özünü inandırmışdı ki, bu adam onu tək və darda qoyub getməz, nəyin bahasına olursa-olsun, razılığını alacaq. Amma o mələyim səslə də olsa:

-Bunu heç bir qadın eləməsə də, mən hər şeyə göz yummağa hazır idim. Nə olmuşdu, olmuşdu. Amma sən özünə yiğləmadın. Bircə yol da, getmə, demədin mənə. Yəqin, ürəyində allaha yalvarmışsan, tez cəhənnəm olaydım, canın qurtarayıdı. Elə bilirdin, şirin-şirin xala dediyin bircə himinə bənddi, gəlib bardaşın sizdə qursun. Amma nə oldu? Bir saatın içində üç adam itirdin. Onu da, oğlunu da, məni də. İndi də ki heç nə dəyişən deyil. Yaxşısı budu, gedim.

Sirac xeyli müddət mükəddər baxışlarla qızı süzüb saçlarını qonan xəzan yarpaqlarını dənə-dənə mehə verərək fikirləşdi ki, necə olub axı onun bu qədər füsünkar olduğunu indiyəcən görməyib? Bəyəm onun gözləri düz üç il əvvəldən kor olub?... Niyə həmişə Dürsədəf haqda düşünüb, xəyallarının ən isti yerində daim o, məskən salıb? Ötüb keçən o iki soyuq ildə də, elə indi də, baş açammayıb ki, burda başqa müəmmə var, ya dürüstü budu ki, hər şey gizli və xəlvətdə olduğundan belə şirinmiş? Özünü bərkən-bərk inandırmışdı ki, əgər hər şey açıq-açığına olsaydı, bu qədər can üzməz, aldığı ləzzət inidikinin yanında bir heç olardı. Ona, Hüsnüyə çatanda isə hər şey bir göz qırpmında alt-üst olur, onu yadına belə salmaq istəmirdi. Salanda da necə? Yalnız o barədə fikirləşirdi ki, onu başından necə eləyəcək, necə inandıracaq ki, ürəyi başqasının yanında qalıb. İstəmirsə ki, yollarında qaratikan koluna çevrilsin, qoy hər şeyi bir daha ölçüb-biçsin. Uşaq deyil ki...

Bəs indi nə olmuşdu? Hərgah bu həmin qaratikan idisə, niyə gözəlliyi qarşısında diz çökməyə belə hazır idi? Onun ki yolunda can üzdüyü başqası idi!

Son payız günüşi qızılı şəfəqlərini yiğib batan yerə gedirdi. Bir azdan əsgər hər iki tərəfi qamışla adamboyu çəpərlənmiş

enli cığırın qurtaracığında dayanmışdı, bilək yoğununda bir cüt hörüyü kürəyində atılıb düşə-düşə evə tərəf yürüən Hüsnünün ardınca baxır, ancaq qana bilmirdi ki, necə olur, bəzən öz gözləri belə adamı aldadır...

Qayıtmaq istəyirdi ki, arxadan səs eşidib duruxdu. Kimsə deyirdi, harda ölüb qalıb indiyənəcən, bayaqdan onu axtarmırlar? Çevrilib baxdı, Hüsnünü danlayanın Mais olduğunu gördü. Qiyasın onu israrla səsləməyindənsə başa düşdü ki, qaynı həyətdən çıxdı.

O, Siraca əriklikdən azca aşağıda, kənarında yalnız tikanlı qanqal gövdələri ucalan arxin qırğında yetişdi.

-Dayan, əclaf!

Süpürləşmə tozançı qar çisələnmiş nahamvar döşdə başlandı. Torpaq qolayca sürüşkən idi deyin, gah onun, gah da bunun dizləri yerə gəlir, dərhal da özlərini toplayıb ayağa qalxırdılar. Arada Hüsnü olmasaydı, ya onlar birkərəmlik üzüllüsəydiłər, Sirac ağına-bozuna baxmaz, həpəndin aşının suyunu verərdi; kənddə boy-buxununa həsəd aparılası iki nəfərdən biri o idi və söz yox ki, əsgərlik də onu az bərkə-boşa salmamış olmazdı. Bəs Mais? Düzdü, dəlixaylığına dəlixay idi, amma hələ də ağızından süd iyi gəlirdi. Him-cim qanmir, böyük-kiçik tanımırdı. Onda görürdün latayıri latayır dalınca yağıdırır.

-Çoban oğlu çoban! Sən bacımın ayağının tozu da olam-mazsan.

-Kənara çekil!-birdən-birə hardansa peyda olmuş, Hüsnüyə Maisdən daha çox oxşayan Qiyas başı ilə balaca qardaşa işarə elədi. Bəli dəə, iş varmış! Biri az idi, o biri də yandan çıxdı... Sirac dəqiq bilirdi, dalaşmalıdılar, bunun ta o tərəf-bu tərəfi yoxdu: ovuclarını bir-birinə sürtəndən sonra qaynının kimləri şil-küt elədiyi indi də yadında idi. Hərçənd zavallı o güməndaydı ki, qaynı onları ayırmağa gəlib. Nə qədər olma-

ya, Qiyas büyük idi, onların tayı deyildi. Hər halda bilməmiş olmazdı, bu işin yolu davadan keçmir. Həqiqətən də, o:

-Gedək,-deyib cavab gözləmədən qabağa düşdü. Onlar geri qayıtdılar - irəlidə böyük qayın, arxada Sirac, dalınca da Mais... Kələ-kötür cığırдан çıxandan sonra yanaşı addimla-yırdılar. Qiyas ki: bəs deyilmə ona qan ağlatdığı - o da sakit-cənə, guya, arada heç nə olmayıb - axı dostdan çox düşmən var, niyə nəzərə almir bunları? Əgər yaşamağa könlü yoxdur-sa, onu heç kim məcbur-zad eləmir, öz işidi, amma ta bura-larda sülənmək də yaxşı deyil axı.

Sülənmək sözünü eşidənə qədər hər şeyin o gözlədiyindən də yaxşı qurtaracağı gümanında olan Sirac başa düşdü ki, qaynı onu bura Hüsnü ilə əl-ələ yox, qulaqburması verməyə gətirib. Özü də məhz qızın gözü qarşısında! Bunu özü üçün ən böyük təhqir sayan oğlan düz darvazada ayaq saxladı və:

-Mən yox,-deyib içəri girməkdən boyun qaçırdı.

-Gəl bəri görək, yekə kişisən,-Qiyas elə ərklə dilləndi ki, heç deməzdin, bir azdan həngamə qoparan bu adamın özüçə olacaq.

-Nə üz qoymuşam, yuxarı başa da keçim?-üzrü günahından betər olsa da, Sirac nədən qorxduğunu bürüzə vermədi; onun Hüsnü ilə barışmaq ümidi ləri hələ də puça çıxmamışdı. Elə ürəyindən idi, nə qədər ki, arada qanqaraçılığı, artıq-əskik söz-söhbət olmayıb, bu işi yoluna qoyan tapılsın. Bəlkə də, əli bu məqamda qayınatasına çatsayıdı, işlər tamam başqa cür olardı.

-Düş qabağıma!-böyük qayın yarıxoş-yarızor Siraci içəri itəldi,-sən ki, böyük kimi mənə həmişə hörmət qoymusən.

Həyətdə, bura onlardan bir az qabaq çatmış Maisdən baş-qa, heç kim yox idi. Əldə dəyənək cilov gəmirir, özünə yer ta-pa bilmirdi. Elə bundan da bilmək olardı ki, bayaq Sirac dər-sini pis verməyib.

-Hüsnü!-deyə Qiyyas bacısını səsləyəndə döyülməkdən daha çox, hər şeyin birkərəmlik bitə biləcəyindən şəklənən Sirac indi təkcə onu arzulayırdı ki, kaş qız niyə çağırıldığını biliydi. Əgər belə olsaydı, onu ilan kimi heç kotanla da yuvasından qopartmaq olmazdı.

Çıxdı o... Demək, bilmirmiş. Başkülli nə baş verdiyini yalnız qardaşı:

-Bu oğlanı tanımirsan?-soruşanda anladı, çünkü daha o da uşaq deyildi. Bilirdi, qardaşı hansı simə vurur. İlk sözü də o oldu ki, lazımlı deyil, Qiyyas! Çünkü o, Siracdən da yaxşı lələsini tanıyırdı.

-Həə, indi mən başa salaram, adamı barmağa sarımaq necə olur!-deməyi ilə Qiyyasın yumruğu Siraca tutuzdurmayı bir oldu. Oğlan yerində tərs dəyirman kimi fırlanıb təndirəsərin divarına söykəndi... Sonra bir də... Bir də... Əsgər yalnız müdafiə olunur, başını əyməklə özünü qoruyur, cavab qaytarır, zərbələrdən ustalıqla yayınır, ürəyində təkcə ona sevinirdi ki, nə yaxşı aradan çıxan Hüsnü bunları görmür.

-İndi gedə bilərsən!-Qiyyas titrəyən barmağı ilə ona darvazanı göstərdi,-sənin yalnız artıq düşmüdü...

-Bu nə hoqqadı, ay uşaq?-səs-küyə yalnız indi eyvana çıxan Mürsəl kişi hövsələsini basa bilməyib ayaqyalın halda hövlənak özünü həyatə saldı,-a bala, a Sirac, ayaq saxla görüm, bu dəyənəklər niyə xətrinə dəyiblər? Eşit, gör nə deyirəm!

Kəndarası yolla evlərinə sarı gedəndə adamlar, ələlxüssü da, qız-gəlin ayaq saxlayıb ona baxır, arxasında nəsə piçildiyirdilər. İdarənin yanında tay-tuşlardan kimsə zarafat elədi ki, harda boğuşub belə, üst-başı yaman gündədi. O da özünü sindirmayıb ayağının sürücüb yixildığını bildirdi və soruşdu ki, çəkməyə bir şeyləri varmı?

Üstünü vuran olmasa da, siqaret söhbətindən başa düşdülər ki, boş şeydi yixılmaq, adam yixılanda siqaret istəyir?

Evlərinə çatmağa az qalmış Sirac tövlələr tərəfdən gələn, döş

ciblərinə qələm-kağız taxılmış sədr və briqadırılə qarşılaşdı.

-Nooldu bəs?-Sarı Məsim hələ əl tutmadan başladı,-söz danışmadıq sənnən?

Hal-xoş elədilər, kef-hal sordular. Ayrılanda sədr dedi:

-Axşam gözləyirəm, oldu? Daha bu da o dəfəki deyil,-üzü-nü briqadirə tutub deyindi,-deyirəm, gedək bizə, deyir, sonra. Heç vurmağı da sonraya saxlamaq olar? Sən oxumuş adam-san, a kişi, saxlamaq olar vurmağı sonraya?

Briqadirin gözlərində işıqlar oynasıdı. Gülərək əllərini bir-birinə sürtüb giley-güzara başladı:

-Necə məni qonaq çağırən yoxdu e!

Sırac gələcəyi barədə yalanmı-düzmü söz verib yola düzəldi.

Dağ kəndinə payız axşamının toranı düşmüdü. Hardasa var səsi ilə radio oxuyur, qız-gəlin gülüşməsi eşidilirdi. Bu ara qonşulardan kiminsə həyat qapısı tanış səslə cırıldadı, bir-biriనı çağırən adamların ünү gəldi. Sırac da həyətlərinə çatma-ğa bir neçə qədəm qalmış ayaq saxlayıb nə fikirləşdiə, qəfil-dən arxaya döndü. Asma körpüdən keçərək qıjılıtı ilə kükrəyib gedən köpüklü çayın səsini dinşəyə-dinşəyə maşın yoluna tə-zəcə çıxmışdı ki, bir dəstə colma-çocuq qabağı nişanlı göy be-retinin eşqılə siyirməqılınc dalına düşdü. Amma o ardınca da-banqırma gələn qoşuna məhəl qoymadan, uca çəpərlərin ara-bərəsindən evlərin işığı düşmüş yarıqaranlıq kənd küçəsilə iti addımlarla geri qayıdırdı...

GÜDAZ

Onlar əvvəlcə uçurumun kənarıyla gedirdilər. Sonra sola burulub dikə qalxdılar. Yastı təpələrin arasından keçib gedən yol heyvanları böyük bir düzəngaha çıxartdı. Otsuz və çilpaq düzün ortalarından kolluq başlandı, sonra isə bataqlıq gəldi. Buğalar - qabaqda Qırğı yorturdu, Təpəl arxada idi - balaca bir selava düşüb nəfəs dərmədən yatağında hələ də qalın qar yiğini qalmış çökəyəcən getdilər və axır ki, dərənin güney yamacına çatıb dayandılar. Uzun yol boyu rastlarına adda-budda qar talaları çıxsı da, torpaq az-maz təpimişdi, hərəkət etməyə o qədər də mane olmurdu. Orda, harda ki, daşların arasında təkəm-seyrək danaqıran baş qaldırmışdı, arxadangələn yola çıxandan bəri ilk dəfə ayaq saxladı. Bilinmirdi, duruxmaqda məqsədi nədi: dincinimi alır, ya geri qayıtməq istəyir? Şiş zirvələri göyümsov duman içində uyuyan qayalar qoynundakı kənd də buralardan çox-çox uzaqlarda qalmışdı və hər şeydən hiss olunduğu kimi, heyvan geri dönmək eşqində idi. Onun indiki hərəkətlərini olsa-olsa tərəddüd içərisində vurnuxan insanın hərəkəti ilə müqayisə etmək olardı: o yan-bu yana dümələnir, torpağı qoxulayır, daşları yalayır, gah üzü kəndə, gah da əksinə dönür, amma biryolluq çıxıb gedə də bilmirdi. Getmək? İzzəti-nəfsinə toxunmuş bir saymazı başlı-başına buraxmaq? Axı hardan biləsən ki, Təpəli üç saat bundan qabaq yola çıxaran da, indi onu geri qayıtmaga qoymayan da elə bu deyil?

Qırğı dərəni keçib sürüşkən yamacın ətəyində ayaq saxlamışdı. Döşün qarı topuqdan olardı. Üstü dörd-beş ay əvvəl qarla örtülmüş adda-budda kolcuqların yalnız yan-yörəsi açılmışdı. Yamacın lap ətəyində yapılmış qarın altından axan sızqı su damla-damla artıb ensiz şırnaqlarla çaya doğru can

atırdı. Dərəni öz qorxunc səsi ilə doldurmuş lilli, gur sel torpağı oyub-oyub dərin yarganda özünə yer eləsə də, nəhrin içindən iti, uzun daş çapıqları nizə ucu kimi dikəlirdi. Sahilin nəm qumundan və iri sal daşlardakı izdən suyun ətrafi, bəlkə də, elə dünən baslığı bilinirdi. Çayın sağ yaxasında yanı üstə əyilmiş nəhəng palid ağacının dibini axın elə oymuşdu ki, ilan əyrisi kimi bozumtul zoğu torpaqdan bir qarış qəlbi durmuşdu. Göy üzündə qərar tutmuş tənha qumru heç nəyi vecinə almadan baharın gelişini bayram eləyirdi: gah uçur, gah dayanıb aramsız olaraq qanad çalır, sonra hər şey yenidən olduğu kimi təkrarlanırdı. Təpəl başının üstə oyun çıxaran quşa baxı-baxıb havanı iylədi və dönüb gəldiyi yola son dəfə nəzər salaraq dəmirçi körüyü kimi fisildayıb, ehmal-ehmal dərəyə doğru yönəldi. Rəqibi onun hərəkətə gəldiyini görən kimi çayın sahili ilə dərəyoxuşa getməyə başladı və onlar ilin quraq fəsillərində çayın suyunu dərənin döşü ilə zəmi yerlərinə aparan, sökülbü-dağılmış arx yeri ilə dəhnəyə çatana qədər sürüşə-dura birtəhər gedə bildilər. Ora çatanda da istiqaməti dəyişmədən dərənin boğazındakı kəpirliyə doğru üz tutdular və döşü tər tökə-tökə, birnəfəsə dırmandılar. İntəhası Təpəl hah eləyib yamacı yarılayınca Qırğı diki aşib gözdən itdi. Qara buganın yalda görünməyisə çox çekdi. Heyvan dayanıb elə nəfəs dərdi ki, yoxuşun onu necə əldən saldığı lap elə bunsuz da, duruşundan bəlli idi. İndi tam qətiyyətlə demək olardı ki, həvəssiz təqib onun qüvvələrini yarıbayarı azaltmışdı. Bir müdət o, Qırğını gendən-genə xain bir baxışla gözdən keçirib boğuq səslə kəsik-kəsik böyürdü. Elə bil heyvan bununla hirsini tökür, acığını soyudurdu. Səsi eşitcək Qırğı qulaqlarını şəkləyib özünü yığışdırıldı və dərhal çönüb yola düzəldi. Onu vaxtında qabaqlamaqçın çarə bircə ona qalırdı ki, Təpəl yolu kəsə getsin. Belə də elədi. Qırğınıñ üz qoyduğu təpəciyi bulağın əmələ götirdiyi balaca gölməçə tərəfdən deyil, gərməşövlüyün

altından burulub keçməklə qalxdı, lakin onun bu fəndi də boşa çıxdı: bundan vaxtında duyuq düşən Qırğı - heyvanın gücü də elə bunda, hiyləgərliyində idi - qayıdır üzügeri qaçırdı. Bu işin xeyri bircə o oldu ki, aradakı məsaflə azalıb on-on iki qədəmə çatdı. Əkin yerlərinə qədər uzanıb gedən yastanda yenidən qovhaqov düşmüdü. Qırğı quyruğunu da qaldırıb dingildəyə-dingildəyə çəpinə qaçırdı. Pələqulağı özündən uzaqlaşmağa qoymamaqçün ayaqlarını aralı ata-ata gələn Təpəl qovub onu şumluğa saldı. Di gəl bu da heç nəyi dəyişmədi; düzgün palçığı dizə qalxırdı, şumun ortalarında isə hərəkət eləmək lap çətinləşdi. Tamam-kamal haldan düşüb, dayananda yerin qırğına çatmaqlarına hələ bir sicim boyu məsaflə qalırdı.

*****

Taleyin, bəlkə də, ən acı qisməti idi ki, dərdi bu dünyaya Təpəlin özündən çox-çox əvvəl gəlmışdı: düz dörd il idi, anası bala verməyinə verir, amma bir qayda olaraq erkək doğurdu. Nurməmməd kişi də ürəyində qoymuşdu ki, əgər inək dördüncü qarını da erkək doğsa, onu qapıdan birdəfəlik rədd eləsin. Yiyəsi onu Salvartı obasında bir kürddən ikiyaşar dana olarkən satın almışdı. Qismətdən gəldi heyvan elə o il bicəyinə doğdu və elə birinci qarın balası erkək oldu. Düzdür, bundan o qədər də qəmlənmədilər. O vaxt kim idi bunun fərqiñə varan? Elə bil allah-taala öz əlilə onlara bir ruzi də artıq vermişdi. Hələ o da vardı ki, heyvan yaman südlü idi, tərifi gedib qonum-qonşulara da çıxmışdı. İnəyin oilki balasını yarıml il qaranlıq bağlamada saxlayıb satdılar və o, yaxşı da pul çıxartdı.

Növbəti il də evə qəm-qüssə gətirdi: təzədoğulan bala da erkək idi... Bəri başdan bilinirdi ki, onun da aqibəti əvvəlki kimi olacaq, çünkü Nurməmməd kişi neçə illər idi, qapısında bir baş mal artura bilmirdi ki, il sona varanda yağıdan ötrü dükanların kandarını döyənəyə döndərməsin. Onlar dananı etə

verib, o biri ili gözləməyə başladılar. Xatalı kimi, qışın lap sonlarında, çəşt vaxtı inək suvata gedəndə buz bağlamış yolda yixılıb həm öz qızını sıkəst elədi, həm də bir gün ondan sonra bala saldı. Kişi durub-oturub başına döyürdü ki, belə də axmaqlıq olardı, o elədi? Elə bu günə-səhərə doğası malı yolunrizin şüşə kimi dümdüz vaxtında heç tövlədən də bayırə açarlar? O biləndə ki, bala dişi imiş, lap odlandı:

-Mənə bu da azdı. Nə olur, yerində olur,-amma sonra nə fikirləşdisə,-göz-nəzər qoymaz biz ondan xeyir görək,-deyib hirsli-hirsli tüpürdü,-bu inək yüz il də bu qapiya bağlansa, faydası yoxdu.

Bütün kənddə malın söhbəti gedir, inəkdən hər öynədə nə qədər süd alındığını eşidənlər onlara bəxtəvərçilik verirdilər. İki günün biri gözə gələn heyvan gah süddən kəsilir, gah tez-tez azarlayaraq yatıb tövlədə qalır, bunlar da olmayanda daşırqayaraq günlərlə naxıra getmirdi. Dağdağan, gözmuncuğu, seyiddə yazılmış dua daim inəyin enli alanında, buynuzlarının arasında olsa da, nəzər öz işini görürdü. Əvvəzdə yaziq mal döyülib-söyüür, bolluca qarğış qazanırdı.

Sonrakı il heyvanın höyürə gəlməməyindən bərk mütəəssir olan sahibi onu buruntaqlayıb qabağına qataraq buğa yanına apardı. O gün o adam axı hardan biləydi ki, doqquz aydan sonra dünyaya gələcək balanı allah ona bəla göndərəcək. O da durub-oturub elə hey malı bu qapiya gətirdiyi günə lənət yağıdıracaq. İndi də inəyin çox gec doğacağı fikri onu girinc eləmişdi. Erkək doğmağı cəhənnəm, barı doğduğunu da vaxtında doğmurdu ki, yenə hər nəydi, qənimətidi, südü-qatığı ağız ağartsın. Bir dəfə elə oldu ki, kişi qəzəbindən az qaldı qış çıxhaçıxda, heyvanı elə boğaz-boğaz kəsib satsın. Bir çətən külfət iyəsi olan yazıq kəndli belə artımsız, bərəkətsiz malı nə deyib qapıda saxlayaydı? Əvvəlki illər də inək öz sahibinin gözünü yolda çox qoymuşdu, amma onun dünyaya bala gətir-

məyinin intizarını heç vaxt indiki qədər çəkməmişdilər. Gözlənildiyi kimi, inək o il sava doğdu və bədbəxtlikdən yenə də onlara sevinc bəxş eləmədi. Körpə yaraşıqsız, köntöy, pələ-pötür - məsələn, onun qulaqları çox yekə, qıçları həddən ziadə uzun və eybəcər görünürdü - ancaq bazburudlu və yekəpər idi. Anasının qarnı elə doğmamışdan şişib dama dönmüşdü. Kişi elə onda şübhəyə düşüb:

-Ya ekizdi,-demişdi,-ya erkək, yoxsa bu yekəlikdə də qarın olar?

Məlum olanda ki, buzov erkəkdi, evin arvadı da kefsiz-kefsiz:

-Heç nəə,-deyə səsini uzatdı,-bu il də belə getdi.

-Bizə yaxşı şey rast gəlməz ki!-kişi də o saat taledən şikayətə başladı,-nə də yönsüzdü e, sağdoğulmamış.

Ağappaq qığırdaq kimi kövrək dırnaqları olan canlı, doğulandan cəmi yarımcə saat sonra əsə-əsə ayağa durdu və tək bircə dəfə büdrəyib yerə dəydi. Sonra onun yixildığını görən olmadı. Balanın diribaşlığı yaxşı əlamət idi, məsələn, o ilk dəfə ayağa durmağa can atanda anası onu əməlli-başlı yalayıb qurutmamışdı da, di gəl kişinin nə qədər onu görmə-yə gözü yox idisə, bunu da ayrı yerə yozdu:

-İndidən ki, belə görürəm, bu, günü sabahdan kələliyə başlamasa, yaxşıdı. Bəxtəvərin qaşqasına-zada bax e!

Artıq doğulan günün axşamı anadangəlmə gövdəli, iri süümüklü, qədd-qamətli, ancaq yaraşıqsız olan heyvan anasının ardınca düşüb sərbəstcə gəzir, kömək olmadan onun barmaqdan uzun, yumşaq, ağ məmələrini asanlıqla tapıb şirin-şirin sortuqlayırdı. Bundan xoşallanan inək dilinin yeri hamarlanana qədər balasını o cür yalayardı ki, deyərdin bəs buzovun kürəyinə və alhnına əllə naxış salıblar.

Cəmi bir gündən sonra buzov boynunu qısib quyruğunu belinə qoyaraq hara gəldi götürülür, o biri heyvanların altına

təpilir, hürkə-hürkə onlarla iylösir, aradan bircə saniyə keçməmiş geri qayıdıb anasının altına cumurdu.

Bir səhər kişi gəlib axşamdan tövlədə qoyub getdiyi bir səbət islanıb doğranmış güzdək yoncasını aşib dağilan gördü. Yem tövlə ilə bir olmuşdu, çalgu, kürək hərəsi bir dərədə idi.

-Allah axırını xeyir eləsin, yaman meydan sulayırsan!-deyib kişi döyə-döyə buzovu güzə saldı. Ancaq o bütün günü burda da oynaqlayır, dincəlmək nədi, bilmirdi.

Üç ayı tamam olmamış qığırdaq tək buynuzlarının yeri qaralmağa, sonra tədricən bərkiməyə başladı. Çox çəkmədi ki, ucu ağ, hələ o qədər də möhkəm olmayan buynuzlar dərini deşib üzə çıxdı. Nə sirr idisə, sanki günü-gündən onlar heyvanı daha da yaraşığa mindirirdi. Dörd-beş aylığında olanda sərbəstcə otlayaraq özü öz başını saxlayır, amma süd əmməyindən də qalmırıldı. Boy-buxunu, yaraşığı kimi balanın rəngi də tədricən dəyişildi, süddən ayrılandan sonra tündləşib zil qara oldu. Cəmi bir ildən sonra onda eybəcərlik və yönəmsizlikdən əlamət belə qalmadı.

*****

Təpəl Qırğını qovub uzaqlara apardı. O qədər uzaqlara ki, palçığı dizə çıxan o yerlərin hara olduğunu dünyalar yola salmış bu heyvanın heç özü də tanıya bilməzdi. Bütün günü acqarına yol getməklərinə baxmayaraq, qaçanı irəlidə, qovanı arxada nabələd yerlərdə də durmadan yortmaqlarında idilər...

Barsız-bərkətsiz düzün ortasıyla biri kül, o biri yoxun üzü rəngdə iki nəhəng irəliləyir, vadidə isə əndişəli bir sükut hökm sürürdü. Elə bil dünyada dili tutulmayan heç nə qalmamışdı. Bu uzaq və kimsəsiz torpaqlara gəlib çatanacan onlar haralardan keçmədir? Dikə qalxır, dərəyə enir, çay adlayır, gah da biçənək yerləri, xam torpaqlıq və seyrək ağaçlıq onları öz qoynuna

alırıldı.

Hər şeydən göründüyü kimi, Təpəlin irəlidəkini qaçdı-qovduyla haqlamağından bir kar aşan deyildi; vaxt ötdükcə yaş öz işini görmüş, buğada buğalıq qalmamışdı. Ömrü boyu bəxtsiz insan tək bəla onu da bir an olsun gözdən qoymamış, biri sovuşmamış o birisi başlamışdı. Sanki buna məhəl qoymadan bütün canlılar kimi o da öz həyatı uğrunda kortəbi və amansız mübarizədə idi. Belə-bələ, bu dünyannı isti-soyuqlarını görə-görə qocalıq dəmləri gəlib çatmışdı. İndi o tez yorulur, tez nəfəsdən düşürdü, illah da yoxuş yerlərdə. Heyvan təpə-dirnaq tər içində olsa da - heç Qırğı da ondan seçilmirdi - inadkar çağları çoxdan geridə qalmış bu canının hikkəsi heç cür səngimək bilmirdi. Bir yandan da acliq... İndi bu yerlərdə ilin o vaxtı idi ki, yer-yurd təzə-təzə cana gəlir, torpaq günəşdən güc alıb hələ indi-indi isinirdi. Qarı getmiş ala-tala yerlərdə zərif novruzgülü təzəcə baş qaldırmışdı. Danaqıran qarı deşərək elə qalxmışdı ki, elə bil çiçək açan qar özü idi. Ağızin dadını dəyişməyə dərmançın çöp də yox idi. Rastlarına ara-sıra qurumuş cir alça və alma kollarından başqa heç nə çıxmırdı. Sucuq, qarı nisbətən tez getmiş talalardakı körpə, göy otların ağıza çatmağına, dinməzcə, beş-on gün vaxt vardi. Otun ən uzunu qələm ucu boyda idi. Adama elə gəlirdi, baharın bu yerlərə gəlişi arana nisbətən yarım ay gecikib: aşağılarda yarpız, bulaqotu, quzuqulağı göyərən gözə və yastanlar iki addımın biri qabaqlarına çıxırdı. Bununla belə, heyvanlar hərdən ayaq saxlayıb torpağa baş əyir, quru daşı, çilpaq yeri yalayırdılar. Qızılızənlərindən bir şey keçməsə də, bu, olduqca xoş idi: bir vaxtlar dadlı, şirin və ləzzətli upuzun çəmən otlarını da canlarından elə-beləcə xoş gizilti keçə-keçə bədənə vurardılar.

Nə iyyam idi ki, tənbəl-tənbəl hərəkət edirdilər, amma Qırğının bir gözü irəlidə, bir gözü yenə Təpəldə idi, görsün ona çatmir ki? Arxadakı isə elə gəlirdi, sanardin ki, ayaqlarından gürz

asılıb.

Kəpənək ömrü kimi qısa yaz günü artıq başa çatmaqdı idi...

*****

Çatıquyruq tez boy-a-başa çatdı. Ətə-qana dolduqca gözelləşdi, yarım yaşda olandasa yekəpər və yaşına görə nəhəng bir cəngavərə çevrildi. İndi buynuzları ona xüsusi bir görkəm verirdi. Heyvan bu yaraşlı tacın köməyi ilə nə gəldi dağdır, qabağına keçənin altını üstünə çevirir, günün taxta bəndlərini asanlıqla qoparırdı. Cox dəcəllik elədiyi kimi, çox da yeyir, girinə keçəni bir andaca içəri ötürür və tez də kökəlirdi. Bir dəfə uzun qış gecəsində qarinqulu acliqdan güzə soxulub bir ovuc kəpəyin üstdə qaragül dərili quzunu ayağının altda qoyaraq o dünyalıq eləmişdi. O vaxtacan sahibi necə o biri mallar, eləcə də onu gabla bağlayırdı, amma o gündən kişi ehtiyatını bəri başdan görüb heyvanın iri əygəmli buynuzlarını yoğun kəndirə saldı, intəhası çox çəkmədi onu da zəncirlə əvəz eləməli oldu. Beləsinin ömrü kəndlının xeyir-şərinə qədərdi. Güzar düşən kimi gümüşü tiyələr birinci erkəklərin boğazına dirənir. Belə gündən qaşqa qısırəmən üçün də vardı, bircə tezmi-gecmi olacağı bəlli deyildi. Belə oldu ki, sahibi o bir quzunu da ona qurban eləyib heyvanı yaxşı-yaxşı döyməklə toxdadı. Dilibağlı zərbənin ağırlığından belini əyir, ora-bura soxulur, canını qurtarmağa çalışırırdı. Axırda özünü həyətin məftil toruna toxuyub onu əzərək aradan çıxa bildi. Bu onun həyatda aldığı ilk zərbə idi. Görünür, buna görə əzazilliyini sahibinə bağışlaya bilmirdi; düz gün yarım axurdakı yemə gözünün ucuyla da baxmadı.

Nurməmməd başına gələnləri qonum-qonşuya ehtiyatla danışdı. Qorxurdu ki, dediyinə gülələr. Elə o cür də oldu. Ağla gələn başa gələr, deyərlər. Onu görən kimi:

-Sənin heyvanın hələ dil açmayıb?-soruşmaqları cəhənnəm,

elə də gülərdilər, deyərdin bəs məzhəkə-zad baş verib.

Kişi peşman oldu. Ələ salınmağı ona bərk yer eləmişdi. Durub-oturub özünü qıñayırdı ki, axı onu məcbur eləyən vardı, bunu deyib eli üstünə güldürsün? Törpüdəyməzsə öz işində idi. Hər dəfə sahibi pəyəyə girəndə qara gözlərini düz onun sıfətinə zilləyib zəndlə süzər və nədənsə bu anlar daha məğrur və əzəmətli görünərdi. Qüdrətdən təndürüst yaranmış dana-nın, müştəri gözü ilə axtarsaydın da, kəm-kəsirini tapa bilməzdin. Hələ üstəlik heyvanın iri alnının tən ortasında əl boyda, yarpaqşəkilli, qar təkin ağappaq qaşqası da vardi və bu ona xüsusi bir yaraşıq gətirirdi. Di gəl onu görməyə gözü yox idi deyin, bu da kişiyyə bir ayrı sayaq yer eləyirdi. Bəxt-yığvaldan müdəm gileyli olan bu adam heç cür inanmaq istəmirdi ki, tale bu damazlığı kəsilmiş belə yaraşlı və gözəl yaratmaqla ondan intiqam almır. Doğrudan da, bu gönüqlərin gərək mütləq elə onun urcahına çıxayıdı?

Elə o il, yəni Təpəl dünyaya gələndən sonrakı birinci il ömründə üçcə balaya süd vermiş o qırmızı inəyin də bu qapıda axırıncı ili oldu. Qışın ortalarında kişi biləndə ki, inəyi qısırıcı, təəssüflə:

-Niyə mənim üstümə it əsnəyib, ay allah?-dedi,-belə də iş olar? Altı ilə qapında bir mal artırıa bilməyəsən...-sonra da üzünü arvadına tutub,-bu qapiya inək düşmür də,-dedi,-zor deyil ki! Qismət taledəndi.

Yaxşı ki, Dünya süddən kəsilməmişdi, yoxsa ailə lap yaman günlərə qalardı. Ta qapıdan gedənəcən az-çox üzünü ağardan südün hesabına heyvan özünə özür qazandı. Onu maşına mindirib ət tədarükü məntəqəsinə aparan sahibi qapıdan çıxaçıxdı:

-Daha neynim?-dedi,-öz bəxtindən küs. Mən də bala saxlayram, ailə-uşaq yiyyəsiyəm. Qazanc göydən tökülmür haa...

İndi Qaşqa dana bu dünyada qırmızı inəkdən qalan yeganə nişanə idi.

*****

Çapığından bilək yoğunluğunda dumdur su axan nəhəng

daşın böyründən burulan kimi qara buğa sürəti yenidən artırıdı. Bunu görən irəlidəki də o cür elədi və bu minvalla six məşəliyə çatana qədər dayanmadan yüyürdülər. Sonra yenə əvvəlki qayda ilə gedirdilər. Yorğunluq və taqətsizliyin axırlarına çıxdığı hər şeydən sezilirdi. Sanki burdan o yana qədəm də olsun atmağa iqtidarları qalmamışdı. Gözlənildiyinin əksinə olaraq, bu dəfə birinci Qırğı dayandı, çünki o artıq uca yalnız qındına çatmışdı, arxadangələnin sə ora yetməyinə hələ bir xeyli məsaflə vardi. Qırğı hərdən ayaq saxlayıb Təpəl yaxınlaşana qədər nəfəs dərir, sonra yenidən yola düzəldirdi. Elə indi də o cür elədi. Hər ikisi dayanıb baxırdı: Təpəl irəli, Qırğı geri... Bir-birini elə süzürdülər, sanki üz-üzə gəldikləri ilk dəfə idi. Nə müddət elə eləcə dayandılar. İnanmazdım, o cür ləms və süst görkəmlə Təpəl qəflətən oyun çıxara bilər; o, əvvəlcə tükürpədici səslə nərildəyib buynuzlarını yerə dayadı, sonra isə torpağı eşim-eşim eşib havayasovurdu. Heyvan sanki böyürmür, alov təkin zəbanə çəkirdi. Bu, hiddət və qəzəbi soyumaq bilməyən nəhəng bir canının fəryadı idi!

Səs ətraf qayalıqlarda elə əks-səda verdi ki, elə bil dərənin o tayında yüzlərlə kəl ağız-ağıza verib hayqırışdı. Həm də Təpəl elə dayanmışdı, o cür ətürpədən səs çıxartmasayıdı da, bilərdin ki, güc yiğir. Bir qədər də dayanıb iri başını silkələyən heyvan beqəfil irəli şığıdı. O cür sürətlə qaçırdı ki, süysünün qurtaracağındakı köşək güvənini xatırladan fırı tir-tir titrəyirdi. Şamlığın altından keçən ciğır bugaları qədim karvan yoluna gətirib çıxardı və onlar, bəlkə də, karvanı bir əsr qabaq kəsilmiş dümdüz torpaq yola düşüb kənddən ayrılan-dan qət etdikləri məsaflənin təxminən dörddə biri qədər yol getdilər. Deyilənlərə görə, bir vaxtlar bu yollarla dəvələrə yükənmiş duz aparıb, əvəzində uzaq-uzaq ellərdən qiyəmtli parça növləri: ipək, zərxara, atlas, qumas, müxtəlif cür ədviyat məhsulları və mahlic gətirərlərmiş.

Qırğı yenə də hərdən arxaya göz qoyurdu görsün Təpəlin yetməyinə azmi qalır, ya çox? Axır ki, əldən-ayaqdan çox-çox uzaqlarda qədimi karvan yolu itib yox oldu. Qarşıya uçub-tökülmüş hasarından köhnə qoyun yatağına oxşayan arxac çıxdı. Sonra çay gəldi, sonra da yol gedib-gedib kolluğa dirəndi və Təpəl elə orda, kolluğun ayağında bir müddət hərəkətsiz halda dayanıb nəfəsini dərdi. Qovduğunu da elə burda gözdən itirdi, amma çox çəkmədi ki, heyvan dərənin o tayindakı düzəndə üzə çıxdı. Təpəl vaxt itirmədən çaya tərəf istiqamət götürdü,ancaq yarğanla qarşılaşdıqda dərhal yolu dəyişib heç vaxt belə ağappaq, köpüklü suyu olacaqı gözlənilməyən dağ çayını keçdi - oxşayır ki, nəhr öz başlanğıcını yaxınlıqdakı gursulu bulaqlardan götürmüdü - yastana tərəf burulmaqla ge-dib, o da düzə çıxdı. Qırğı boynunu burub müddəi kimi ondan heç cür əl çəkmək istəməyən bu qoca heyvanın hərəkətlərinə göz qoyur, amma nəyə görəsə yerindən tərpənmirdi. Beləkə də, acliq və yorğunluq dizində taqət qoymamışdı. Deyəsən, Təpəl də onun nə halətdə olduğunu hiss eləmişdi: yoxsa onun balaca sıx kollarla örtülmüş düzənin yanından cəngəlliyyə sarı üz tutmağı heyvan hiyləsindən başqa nə ola bilərdi? Olmaya o özünü elə göstərmək istəyirdi ki, guya, daha onu təqib etmir? Elə bic-bic gedirdi ki, necə ki, yerə sinmiş adam gedər. Başını əyib boynunu qısmışdı və çox ehmal-ehmal irəliləyirdi. Beləliklə o, təxminən dəqiqə yarım keçməmiş yan tərəfdə peydə oldu və bununla da yolu yarıbayarı qısalda bildi. Büyürdən çıxmaqda onun məqsədi, çox güman ki, Qırğını qovub yenidən dərəyə salmaq idi, di gəl bu da boşça çıxdı; fisilliqdən aralanandan nohurun yanında ayaq saxlayıb şər qovuşan düzəngaha göz dikmiş heyvan hənirti eşidib diksindi və dərhal da yelə döndü. Di gəl bu ona çox baha oturdu. Qarı təzəcə əriyib üzü bir balaca qaysaq bağlamış torpaqda ağızüstüə yerə gəldi, sonra qalxdı, yenidən büdrədi və elə bu da bəs elədi ki, Təpəl

özünü yetirsin...

Onların arasında sanki sonuncu qeyri-adi ötüşmə başlanmışdı və elə görünürdü ki, Qırğının son nəfəsidi, Təpəl indicə işini bitirəcək. Gerçəkdən də, heyvan yerişini nizama salan-a-can arxadangələn əvvəlcə onun paçاسını qızışdırıldı, sonra Qırğı sağrısından daha bir zərbə yedi. O səntirlədi, amma yixilmadı, əksinə tədricən aralanmağa, get-gedə isə uzaqlaşmağa başladı. Toran düşmüş uzaq və kimsəsiz düzəngahda heyvanların bir-birinə qarışmış ayaq tappiltisindən savayı, səs-səmir eşidilmirdi.

*****

Qaşqa cöngənin şöhrəti çox tez dilə-ağıza düşdü. O vaxt heyvan her-hes qanmir, bərkə qısnayan kimi buynuzlarını işə salır, ipə-sapa yatmaq bilmirdi. Bir müddət sonra əməlli-başlı kələlik eşqinə düşdü. İndi alnıqاشqa inək demir, düyə demir, dallarına düşüb hara gəldi gedir, tamahgirlik eləyərək qapı-bacaya üzükmürdü. Heyvani o yaşıda kəsib satmaq sahibinə xeyir eləməzdi. Ətə vermək də elə onun kimi. İl payızə dö-nəndə başqa məsələ.

-Elə bilirsən, onda o qaragülü sənin qara gözlərinə elə-belə qurban elədim? Onun da pulunu sənin canından çıxarıacam, dayan bir...

Nurməmməd kişi götür-qoy edib bir qərara gələnə kimi buğa yoxa çıxdı. Belə yerdə deyiblər: "Ağillı fikirləşənəcən dəli çayı keçdi"

Onun itdiyindən axşam, naxır kəndə qayıdanda xəbər tutdular. Sahibi yol-yolağanı, qoruq-yasağı bir-birinə vursa da, cöngəni tapa bilmədi və gecə yarıyacan düşüb kəndi qapı-qapı gəzdi. Çox olmuşdu, heyvan qapiya gəlməsin, amma heç olmamışdı, itsin, tapılmasın. Odur ki, o gecə sahibi çərdəymış-

dən yana yaman nigaran qaldı. Axı o hara getmiş olardı? Nə biləsən, bəlkə, heyvanı oğurlamışdilar? Ya bəlkə, onun özünə sataşmaq istəyən vardi?

Bəzən düzü-dünyanı ələk-vələk eləyib bezəndən sonra malın öz ayağı ilə ondan qabaq həyətə döndüyü günlər də az olmamışdı, amma o gecə o xoşbəxtlik də ondan üz döndərdi. Ertəsi gün Nurməmməd fermanın naxıllarına baxdı, alma, ərik bağlarına, adam boyu uzanıb qalxmış, bu günə-səhərə biçiləsi xaşa və yoncalıqlara baş çəkdi. Onu məhəllə və bostan yerlərindən də tapa bilməyərək atlanıb kövşənə üz tutdu. Ferma naxırından bir düyənin də srağagündən izsiz-soraqsız yoxa çıxmaq xəbəri ürəyinə su səpsə də, o özünü bərkən-bərk inandırmışdı ki, cöngə dərələrin birində qurd-quşa yem olub. Axı doğrudan da, üç gün-üç gecə o harda daldalana bilərdi ki, yırtıcıyla üzləşməsin? Belə olanda bütün bədbəxt adamlar kimi, o da baş-gözünə döyməyə başladı ki, elə əcəb olur ona, nə artıqtamahlıq eləyirdi axı, verən idi, verərdi ətə, qurtarıb gedərdi, yox, əgər vermirdi-sə, bəs kəsib satmağa nə deyir? Bəlkə, mane-zad olan vardi? Guya, beş-on kilo artıq əti gəlməklə kasıblığın daşını atan idi?...

Deməyəsən, allah elə kasıbin allahiyim: dördüncü gün xəbər çıxa ki, cöngə sağ-salamatdı, filan yerdədi, gölib aparsınlar. Xəbəri fermanın xırda buynuz sürüllerini yaylaqda otaran çobanlardan biri götirmişdi. Onun dediyinə görə, buğa bu saat da Ərimgəldi qayasındaydı, yanında da bir düyə... Məngirləyib aparıb. Durmayıb tərpənsin.

Nurməmməd vaxt itirmədən allahı çağırıb yola çıxdı.

-Nə bilim bu damazlığı kəsilmişə belə ürəyim yanar,-kəndə ehtizaza gəlmış vəziyyətdə qayıdan kişi heç nəyi gizlətmədən boynuna alırdı ki, ildə bir yol insan ayağı dəyib-dəyməyən dar dərənin qoynunda, qurd-quşun pəncəsində ikən, malları bir-birinə sığınmış halda görmək, guya, kim olsaymış qəlbini yuxal-

darmış, handa qalmış o ola... Danışırkı ki, məxmər kimi yam-yaşıl yastanda, çayın hövzəsinə yaxın bir yerdə arxa-axaya vermiş heyvanları canavarla qabaq-qənşər görəndə əli üzündə qalıb. Düyənin enli sarğısının parçalandığını isə yırtıcını o biri dünyaya göndərəndən sonra gözü alıb. Əvvəl elə başa düşüb, quduzdəymış onlarla oynayır, amma bir azdan anlayıb ki, nə oyunbazlıqdı, vəhşinin heyvanların qabağında küçük kimi atılıb-düşməyi də onları tovlayıb təkləmək üçündü. Öz hərəmini göz-bəbəyi kimi qoruyan çöl cəngavərinin buynuzlarında və aq təpəlində qızaran qurumuş qanı görəndə qanıb ki, mallar, bəlkə də, elə itən gündən yalquzaqla bir yerdə olublar.

O şhvalatdan bir müddət sonra buganın şücaəti barədə söhbət dildən-ağızdan düşmədi. Gopçunun ardınca deyənlər də ta-pıldı ki, canavarı buğa vurub öldürüb, o, qəsdən öz adına çıxır. Əgər Nuru ərinib-usanmadan ovunu xurcuntayı eləyib at belində kəndə gətirməsəydi, bu qəribə söhbətə yerli-dibli inanan tapılmazdı, amma kor-kor, gör-gör idi.

Bu hadisə sahibindən çox buganın özünə şöhrət gətirdi. İndi onu Qaşqa buğa ilə tanıydılar. Hansı Nurməmməd? Qaşqanın yiyesi! Bu ad durduğu yerdəcə yaziq Nurməmməd müəllimə də Keçəl ləqəbi qazandırdı...

Buna bənzər bir hadisə iki həftədən sonra da təkrar olundu. Düzdü, heyvan bu kərəitməmişdi, kolxozun naxırına qoşulub getmişdi. Amma çox az fərq eləyirdi: itmək, ya getmək.... Əsas o idı ki, heyvan qapı-bacaya yavımaq bilmirdi. İki gündən sonra kişi getdi ki, gətirib onu burdursun. Daha başqa əlacı qalma-mışdı.

Nuru kəli girəvələyib tutmaq istəyirdi, amma o, dil qanırmış kimi, heç cür gir vermirdi. Sahibini görən kimi quyruğunu qaldırıb bayaq ha götürüldü: əlizəncirli kişi onu o yerə aparmağa gəlmışdi ki, orda, ucuq-sökük hasarın arasında yerə çalınmış dəmir mixdan başqa heç nə yox idi. Halqasından qırılmış zəncirin

yarısı elə indi də boynunda idi, tovlana-tovlana dizinəcən sallanırdı. Amma burda? Nə vardı, burda vardı, onu burdan getməyə qoymayan da elə o idi...

Kələ qaçıb özünü düyünlü, yoğun şalbanlardan adamboyu ucaldılmış taxta hasara, malların arasına soxanda hələ bilmirdi ki, onu bir azdan buynuzlarından zəncirlənmək gözləyir. Nurməmməd naxırçılarla köməkləşib kükümüş heyvanı elə zəncirlə də yaxşı-yaxşı noxtaladı, qabağına qataraq şirin dillə hohalaya-hohalaya həyətə gətirdi. O, bir azdan canını alacağı buğaya altdan-altdan göz qoyur, bu bir neçə gündə əməllicə dəyişildiyini hiss eləyirdi. Rəngi elə tündləşmişdi, heç deməz-din qətranlamayıblar. Hələ üstəlik süysünündə hiss olunmadan girvənkə boyda bir fir da əmələ gəlmışdi.

Kişinin fikri qəti idi. Amma onu başa salan oldu ki, burdurşa da, lap at kimi axtalatsa da, o, bir müddət kökələn deyil. Əksinə, hələ bəlkə, ariqladı da. Belə şey zarafatmı gəlir ona?

O ki, ariqlamaq idi, daha onda burdurmaq niyə? Yiyəsi də onu gətirməyə elə onunçün getmişdi ki, mal üzülüb əldən düşməsin, çünkü o, günü-gündən geri gedir, gözgörəticə əriyirdi. İntəhası dilsiz-ağızsız bir canının onları iş-gücdən bu qədər avara-gor eləməyi yiyəsinin canını boğazına elə yiğmişdi ki, o heç kimə qulaq asmadan adam çağırıldı ki, işi elə o gün xətmələsin.

-Bunu sünnet elətdirirsən?-Baməzə Bilal həyətdəki tutun dibində məğrur bir görkəmdə heykəlsayağı dayanmış buğanı gözdən keçirib soruşdu.

-Fikrim elədi.

-Sən gəl mənim balalarımı yetim qoyma, qağa,-kolxozun baytarı heyvanı bir də sözüb,-bunun şeyini çıxardan oğulun gərək dörd böyürəyi ola,-dedi,-hələ orasını demirəm ki, bu nə-hənglikdə malı yixmaq üçün cəmi kəndi tökməlisən bura,-o bir qədər fikrə gedib əlavə elədi ki, gözü görə-görə bu yaraşıq-

da malın erkəkliyini əlindən almaq da heç kişilikdən deyil. Ürəyinə damıb ki, gec-tez bu malların ahı tutacaq onu. Vallah, bir kişi sənəti deyilmiş bu.

-Atacam daşını bu zəhrimarin,-deyib o, qəti surətdə xəbərdarlıq elədi,-onu da deyim ki, ola bilər, bugan bərk arıqlasın haa... Bə nə bilmisən? Candan can ayrıla, necə olar?

Amma o gün buganın canını ölümdən qurtaran bu qorxu hissi yox, qonşu Məmmədsəidin sözü oldu:

-Bunun əti mindar ətdən də pisdi indi. Olmaya-olmaya kəsəsən. Camaati zəhərləyib qoyarsan ora.

O bu sözü ona görə deyirdi ki, Bilal gedəndən sonra Nurməmməd kişi qonşulardan beş-altı qoluzorlu adam çağırmışdı ki, malı kəsməkdə ona kömək eləsinlər. Daha bunu bu gün-səhərə salmaq olmazdı, çünki məsləhət verənin, yol göstərənin sayı o qədər artmışdı ki, bilmirdi, kimin dediyi ilə durub-oturşa, ziyana düşməz.

O vaxt kəndə bütün dərdlərin, azar-bezarların çarəsini bilən bir nəfər gəlmişdi. Oxumuş adam idi. Cavan olsa da, dünyanın hər yerindən xəbər verirdi. Məktəbdə ingilis dili müəllimi işləyən bu adam qısa müddət içərisində ağlı və dərrakəsi ilə hamının dərin hörmətini qazana bilmüşdi. Nə deyirdi, düz çıxırdı. Hələ olmamışdı ki, dediyi yalan ola. Nurməmmədi fikrindən daşındıran da o oldu. Müəllim soruşdu, xəbəri varmı ki, ona necə xoşbəxtlik üz verib? Ev iyəsi elə qəmə batmışdı ki, xeyli müddət dillənmədi. Söz yox ki, yaxşı, ya pis bir şey demək lazımlı idи, yoxsa o elə bilərdi, ya bu kəndlə babanın adamlığı çatmir, ya da çatırsa, qonağına hörmətsizlik edir ki, dillənmir. Amma o cür ki, o başladı, dillənməməyi ondan əfzəl imiş:

-Qonaq, müəllimsən, özü də deyirlər ki, kəllə müəllimsən, amma mənə o damazlığı kəsilmişdən yana məsləhət verməyə gəlmisənsə, çox sağ ol, allah rızasına özünü yorma.

-Belə baxıram ki, bəxtinin necə gətirməyindən heç özünün

də xəbərin yoxdu.

Bu sözü eşidəndə daha Nurməmməd hirsini cilovlaya bilmədi, soruşdu ki, o dolamağa adam tapmir, ya ağır cavab eşitməyi gəlir? Elə adam kasib olanda ələ salarlar?

-Ələ salmaq niyə?

-Bə onda hansı bəxtəvərçilikdən dəm vurursan?

-Bununçün mən and içə bilərəm,-deyib müəllim ingilis dilində onun başa düşmədiyi bir söz söyləyib gülümsündü,-əgər sənin bəyənmədiyin bu gözəl heyvan burda yox, xaricdə olsaydı, gündə ətək-ətək pul gətirərdi. Elə günü bu gün dünyanın bir çox yerində, ələlxüsus da İspaniyada buğaların iştirakılə keçirilən döyüslərə on minlərlə tamaşaçı baxmağa gəlir. Bilirsən onu?

Nurməmməd, guya, baş işlətdi:

-İndi nə deyirsən?-soruşdu,-mən buğanı götürüb xaricə gedim, ya xarici gətirək bura?

-Kaş elə, belə bir imkan olaydı, onda görəydin, bu qeyri-adi varlıqdan yana sənin ovcuna nə qədər pul sayırlar. Belə cins buğaları ölkə indi xaricdən valyuta ilə alır.

-Mən onu bu qotur kənddə başdan eləyəmmirəm, sən nə danışırsan? Mən deyim, yuxarıda oturanların başı xarabdı?

-İş də ondadı ki, xarab deyil,-müəllim çox inamla dilləndi,-onlar nə elədiklərini səndən də, məndən də yaxşı bilirlər.

Ev iyəsi onun bu boş söhbətlərinin ardına, bəlkə də, qulaq asmazdı, amma fikirləşdi ki, yəqin, əbəs yerə ona ağıllı demirlər, qoy sözünü axıracan dinləsin, dediklərinə əməl eləyib-eləməməyi sonranın işidi. Həm də ilk dəfə qapısına ayaq basan bir adamlı kobud davranışmaq, gərək ki, müsəlman şəriətində də qəbahət sayılır. Odur ki, acidillik elədiyinə özü də peşman oldu:

-Bağışla məni, qəlbinə dəydim,-deyib üzrxahlığa başladı və onu da xəbər aldı ki, bayaq o "nə lyuta" dedi?

-Valyuta. Qızıl pul.

-Vallah, beləsinə qızıl pul verəndə ağıl yoxdu. Qızıl pul haa!

Yox bir!-o, təəccübqarışq bir heyrətlə dilləndi.

-Biz belə deyirik də, onlar yox ki. Bu malın xeyrini görmək üçün çox yox, bir balaca canına cəfa basmalısan, vəssalam. Sən onu nə kəs, nə ətə ver, nə də sat. İndi üzə vurmaqlarına baxma, bu malın həvəsində olanlar çox-çoxdu. Əgər indi yoxdusa da, belələri lap tezliklə üzə çıxacaq.

-Axı saxlayammıram çəraparmışı.

-Sən bir mən deyəni də elə. Ötürmə naxıra onu. Hüzuruna mal gətirənlərlə də ciddi danış. Necə ki, alverçi öz müştərisilə danışar.

Kişi onun nə dediyini dərhal başa düşdü və günahkar-günahkar soruşdu:

-Pul alım, deyirsən, onlardan?

-Niyə də almayaşan? Yaşamaq üçün hər şeydən əvvəl pulun olmalıdır. Haqq-hesaba vursan, onlar sənə borclu qalar, nəinki sən onlara. Cins mal, yağılı süd, sağlam bala, kalan ət sənə zarafat gəlir?

-Nə deyirəm?-ev sahibi çar-naçar razılaşmalı oldu,-qoy bunu da sinaqdan çıxaraq görək başımıza nə gəlir? Bəlkə, xeyir elə sən deyəndədi?

Min cür əziyyətə qatlaşmalı olsa da, o, buganı bir müddət naxıra ötürmədi. İntəhası azad və geniş çöllərin həsrətindənmi, hərəmlərinin xiffətindənmi, ya nədənsə heyvan günü-gündən ətini tökməyə başladı. Hərçənd o, yem sarıdan da sahibinin gününü göy əsgiyə düymüşdü. Son günlərsə elə acıqlı idi, ona yaxın düşmək belə olmurdu. Axırda Nurməmməd məcbur qalıb adam gətizirdi, qanını axıda-axıda burnunu deşdirib heyvanı dirəyə zəncirlədi. Hamı bu əhvalatı görsətmə bir şey kimi danışır, deyib-gülməkdən doymurdu. Ümumiyyətlə, buganın barəsində bu gün qonum-qonşuda başlanan söz-söhbət sabah cəmi kəndə yayılır və kəsilmək bilmirdi.

Burnu deşilməyinsə bircə nəfi oldu ki, heyvan az-maz ya-

vaşdı. Amma ingilis dili müəlliminin dediyi şey olmurdu ki, olmurdu. Elə bil adamlar onun niyyətini xəlvət də olsa, duymuşdular. Axır ki, iyünün əvvəllərində buganın hüzuruna mal gətirən tapıldı. Üzə vurmasa da, sahibi o günü nə əyyam idi ki, gözləyirdi. Ola bilərdi, həmin gün onun həyatında çox şeyi dəyişsin. Di gəl o da tərsinə oldu.

Əbülqasim yedəyində də inək, həyətə girən kimi:

-Nə bərk-bərk gizlətmisən, ə, bu kələni?-soruşdu,-niyə qoymursan kefini görsün? Açıq gəlsin görək bir...

-Burda ayibdi,-Nurməmməd kişi astadan, utana-utana dil-ləndi və heç cür qana bilmədi ki, necə olub indiyəcən işin bu mə-qamı barədə götür-qoy eləməyib. Hələ evdəkilər bir yana qalsın, Əbülqasimin dalına düşüb gələn bir sürü adamı görəndə kişi bir köynək ət tökdü. Həm də hırsı beyninə elə vurdı ki, onları söyüb-yamanlamaqdan nə illah elədi özünü saxlaya bilmədi. Sözbazları həyətdən bayıra salıb iri darvazanı dallarınca bağlayandan sonra da bir müddət sakitləşmədi, ta o latayır qalmadı itoynadanların dalınca deməsin.

-Burda olmayıacaq e, Əbülqasim,-o, gözucu eyvana nəzər salıb hamını içəri çəkilmiş görsə də, elə astadan dilləndi ki, onun bu əcaib işdən yerdən-göyəcən narazı qaldığını heç ağızını açmasayı belə, başa düşmək bir elə çətin şey olmazdı.

-Bəlkə, aparaq içəri?-Əbülqasim usta tərpəndi, qorxdu ki, qonşusu heç nədəncə fikrini dəyişə.

-Aparaq deyirsən, aparaq, amma gözüm su içmir ordan. Dam alçaqdı, bilirsən...

-Niyə sən bunu çölə ötürmürsən axı? Həm özünə əziyyət olur, həm gəlib-gedənə, həm də heyvan zillətə düşür. Yəni nə olsun axı bunu evdə saxlamaqda?

Nurməmmədin üzü gəlmədi, açıb deyə iş nə yerdədi. Amma onu yandıran bu deyildi. Necə ola bilərdi, əbləh oğlu əbləh hamının dilinin əzbərinə çevrilən söhbətin ucundan-qulağındansa

da eşitməmiş olsun. Yaxşı bəs onda burdan-buraca niyə ona fırıldaq gəlirdi? Amma o özünə söz verdi ki, dinməsin, çünki nə müddət buganın hər əziyyətinə ona görə qatlaşmamışdı ki, adicə bir şeydən cinlənib hazır tikəni ağızından çıxartsın...

Di gəl Əbü'lqasım tülkülüyündən mali tövlədən çıxaranda da əl çəkmədi:

-İt ol, qurd ol, bəxtin olsun buna deyiblər e,-o, iyrənc bir səslə güldü,-bu yaşa çatdıq, allahın bir heyvanı can da olmadıq,-söhbət kəsilməsin deyə hələ orasını da xəbər aldı ki, bu fikrə o nə deyir?

-Nə deyim, vallah?-ev sahibi müqəssir-müqəssir ciyinini çəkdi.

Əbü'lqasım darvazadan çıxanda da, guya, öz aləmində çoxbilmişlik elədi:

-Allahsızlıq eləmə, heyvan olanda nə olar, ötür çölə, ahi tutar səni, bir çətən külfətin var. Görmədin inəyi görəndə nə oyunlardan çıxdı? Bu yaşa çatmışam, belə şey görməmişəm. Allah, alah, deyirdilər, inanmirdim, nə müsibət mal imiş bu!?

Buna oxşar bir əhvalat bir həftə ondan sonra da baş verdi, amma bu dəfə binəva Nurməmməd heç kimi yox, təkcə ingilis dilli müəlliminin atasını və yeddi arxa dönənini qəbirdən çıxardıb, yaxşı-yaxşı söyüb yağladı və buganı təzədən çölə ötürməli oldu. Nə eləmək gərək olduğunu indi o özü də bilmirdi. Amma yaxşı ki, çox gözləmək lazımlı gəlmədi. Allah-taala özü yox yerdən ona qapı açdı: günlərin bir günü heç gözlənilmədən Cıraqlıdan heyvanın müştərisi elə öz ayağı ilə gəlib çıxdı. Kişi bu işə o qədər sevindi ki, bəlkə, heç evinə arvad gətirən gün o qədər sevinməmişdi. Düzdü, o başa düşmüdü ki, bu heyvanın öhdəsindən gəlmək onun işi deyil, amma malin sorağını alıb elə-belə, boş-boşuna həvəsə düşməyin də ağılsız adamın işi olmadığını bilirdi. Siftə-siftə onda belə bir həvəs də yarandı ki, bir daha götür-qoy eləsin görüsün axı bu əfəllik hardandı onda, allahın dilsiz-ağızsız bir heyvanı ilə də bacarmır? Di gə onun əlindən elə zinhara gəlmışdı ki, o

ötəri həvəsi də bircə anda keçib getdi, daha fikirləşmədi, xeyri hardandı. Bircə istəyi vardısa, o da çox ziyana düşməmək idi. Onsuz da bəsdi deyincə çərdəymisin yolunda cəfa çəkmişdi. Da-ha neyləməli idi, durub müftə-müsəlləm də verən deyildi ki? Müştəri nə qədər tərləyəcəyini sorusanda da qiymət deməkdən boyun qaçırtdı; qorxdu az deyə, həm müştərini şübhəyə sala, həm də özünü hərif sanalar. Çox deməyə də ona görə dili varmadı ki, birdən sövdə baş tutmaz, di gəl! Buğadan canının qurtardığı günün, axır ki, gəlib yetişdiyini birdəfəlik yəqin eləyən malsatan bircə o xatirə:

-Nə verərsən, -deyib axırda bu işi müştərinin öz boy-nuna qoydu, amma sonda onlar belə razılışdilar ki, onsuz da na-xırın çöldən qayıtmağına çox qalmır, mal gələr, baxıb birlikdə qiymət qoyarlar. Qaşqa həyətə girəndə sövdələşmə söhbəti o qə-dər də uzanmadı və onların hər ikisi bu alverdən razılığını bildir-di. Elə o axşam qonum-qonşudan bir neçə cavan çağırtdırıb hey-vanı maşına qaldıranda Nurməmməd hardan biləydi ki, özünü nahaqdan əziyyətə salır, bu xeyir-duadan hələ çox verməli ola-caq.

*****

Buğalar səhəri dərədə açdırılar. Onların bura necə gəlib çıxdığı ağlaşıgmaz idi: qarşında dərin uçurum, sol tərəfdə isə dibi sarımtıl, liqqə palçıqla örtülmüş yarğan vardi. Suyun sağ yaxasıyla da büt-tün dərəboyu göyümsov sıldırıım qayalar yüksəlirdi. Görünür, gecəmi, səhər üzümü Qırğı burdan keçibmiş, çünkü xam torpaq-da qatı lığa batmış ayaq izləri vardi. Balaca təpəcikdən sonra, selavin yanından o tərəfdə çıxışabənzər yer görünürdü. Aradakı məsafə böyük olsa da, Təpəl dərinliyi adamı vahiməyə salan də-rənin dibi ilə elə o səmtə də üz qoydu. Ürəksixan, kəltənli yerlər... Göy üzü örtülü, hava çiskin və yaqmurlu... Qara bulud topaları

göy üzündə sanki əbədi məskən salmışdı. Hava elə qaralmışdı, inanmazdın, şər qarışmir. Belə vaxtlar nədənsə adama elə gəlir, göy üzü bir də heç vaxt açılmayacaq, mavi səmanın görünməyi aylara-illərə qalıb.

Təpəl Qırğını dar keçiddən aşan kimi ikiqat olub paçاسını yalanı yerdə gördü və dayanıb xeyli müddət uzaqdan-azaqına onu süzdü. O, təpəciyin tən ortasında idi və arxada bitib-tükənməyən boşluqdan savayı, heç nə olmadığından, indi onu çox aydın görünən heykələ də oxşatmaq olardı, çünkü heyvan elə hərəkətsiz dayamışdı, elə bil həqiqi, canlı varlıq yox, onun yaxşıca qurudulmuş müqəvvasıdı.

Buğanın hərəkətə gəlməyi çox uzun çəkdi və əziyyətli olsa da - heyvanın bütün ağırlığı qabaq qıçlarının üstünə düşmüşdü - təpəni dikiñə endi, çünkü yolu dolayı getmək ikiqat uzaq düşürdü. O ta yamacdakı yeganə nəhəng daşın yanına çatanan Qırğı yerindən tərpənmədi, yalnız ondan sonra çayın axını istiqamətdə getməyə başladı və gözlənilən kimi, yarımadanı andıran düzəngahın qıraqına da birinci elə o çatdı. Aradakı məsafə azaldığından indi o, sürətlə irəliləyirdi və qəfildən ayaqlarını cütłeyib yerə necə vurdusa, özünü saxlaya bilməyib üzü horraya dönmüş torpağın üstündə iki-üç addıma qədər yolu sürüsdü də. İntəhası Təpəl özünü yetirincə, o - heyvanın qıçlarında və paçasında qan ləkələrivardı - imkan tapıb yan tərəfə istiqamət götürə bildi və xəndəyin kənarınacan olan məsafəni Təpəldən iki dəfə tez qət elədi. Ancaq burda da onun başına bayaqkı iş gəldi: ətraf dərin uçqunla dövrələnmişdi. Bununla belə Qırğı bir daha özünü sınamalı oldu. Təpəlin sakitcə ortada dayandığını görüb gəldiyi yolla geri qayıtdı. Xatalı kimi, ordan da kənarları yağışdan quzulayıb dərəyə yatmış yargandan başqa heç nə görünmürdü. Yataq o qədər dərin idi ki, dərənin dibiyələ axan bolsulu dağ çayının qıjılıtı belə eşidilmirdi. Qırğı öz ayağı ilə tələyə düşmüşdü. Yegane çıxış yolu Təpəlin kəsib durduğu selav tərəfdən idi və tərslikdən də o

elə yerdə dayanmışdı ki, onunla döş-döşə gəlmədən burdan xilas olmaq qeyri-mümkün idi. Beləliklə, üç günə yaxın davam edən qovhaqovdan sonra iki nəhəng bahadır üz-üzə dayandı və məhz elə həmin anda, o vaxt ki, onlar mütləq kəllə-kəlləyə gəlməli idilər, onda Təpəlin bir neçə addimlığında, kolun altında iri bir kafтар peyda oldu. Onun bədheybət üzünün dərisi elə sallanırdı, sanki dünyanın ən qoca və mürtəd canlısı idi. Amma cəld və çevik bir hərəkətlə kələyin boynunda bitmiş kolun üst tərəfinə sıçraması ayrı şey deyirdi. Öz növbəsində Təpəl də ona borclu qalmadı, tüklərini pirpızlaşdırıb, quyuğunu dikəltdi. Yırtıcı geri çəkilib dayandı, intəhası buğanın üstünə elə qicandı ki, üzünün dərisi bircə anda yiğildi, dibi qıpqırmızı upuzun dişləri şaq-şaq şaqqıldı. Bu kərə Təpəl özünü dala verdi. Bundan ürəklənmiş ayıqulaq irəli şığıdı. Gözlənilmədən buğa da böyürtü salaraq bu sahibsiz çöllərdə ağalıq eləyən zolaqlının üstünə hücum çəkdi. Bunu görən kaftar quyuğunu dalına qısib qaçmağa üz qoydu, ardınca da Təpəl... Qabaq ayaqları uzun olduğundan vəhşi çox yöndəmsiz qaçırdı, intəhası Təpəl heç bu halətlə də ona yetişə bilməzdi, neçə günün acliq və susuzluğunundan sonra harda idi onda o taqət?

Qaçanla qovanın kolluğa yetişməyinə bəndmiş kimi Qırğı da yerindən tərpəndi, tədricən çayyuxarı qayıtdı və tezliklə düşmənin bayaq dayandığı yerə çatıb sağa tərəf yönələrək gözləməyə başladı. İndi o hansı səmtə istəsəydi, gedə bilər, Təpəlsə ona heç cür çata bilməzdi.

Çox çəkmədi ki, kaftar daşlıqda gözdən itdi. Təpəl də bir qədər gözləyib finxıra-finxıra ətrafi diqqətlə gözdən keçirdi və ləng yerişlə geri qayıtdı. Kim bilir, əgər leşyeyənlə bu təsadüfi qarşılaşma olmasaydı, Qırğıının aqibəti nə ilə qurtaracaqdı?

Sonra heyvanlar yolda idilər. Ötən bütün gün və gecəni heç nə yemədiklərindən ağızlarını quru torpaqdan ayırmadan dərəyenmişə gedib bataqlığın yanı ilə düzə qalxdıqdan sonra bir itburnu

kolonun arasında özünü qışın qılınc kimi şaxtasından qoruyub saxlamış qızılsaqqaldan növbə ilə əvvəlcə biri, sonra da o birisi bir çəngə qopararaq xəsif duman içində uyuyan çılpaq bir qaya-lığın qoynuna gəlib çatdilar. Tezliklə dağlara duman çökdü, də-rələr görünməz oldu. Çən-çisək olduğundan indi buğalar bir-bi-rini asan və tez itirir, çətin və gec tapırdılar.

Günortaya az qalmış Təpəl Qırğını gözdən qaçırdı və onu xeyli müddət axtarmalı oldu. Axırda qayıdib, onu, harda ki yo-xa çıxmışdı, elə orda, iri ardıc kolunun arxasında dayanmış gör-dü. Heyvanın hənirti duymağı ilə götürülməyi bir oldu. Sanki bununla da bütün təhlükələr sovuşub getdi. Amma Qırğı o qədər də uzaqlaşmadı, çünkü Təpəl onu təqib elemir, ləms halda irəlilə-yir, gah duruxur, gah da ətrafa göz gəzdirib yenidən yola düzə-lirdi.

*****

Alnıqaşqanın yoxluğu özünü çox tez göstərdi. Bir həftə ötmə-mış heyvanın nadincliyinə alışmış qonum-qonşudan ilk gileylər eşidilməyə başladı:

-Nahaq verdin buğanı əldən. Vallah, elə bil itiyimiz itib,-sözü-nü onlar elə-belə deməmişdilər, bu onların həqiqi ürək sözü idi, çünkü kəndə çoxdan idi kino-zad gətirmirdilər. Bu adamların da başını kino qədər qatan ikinci bir şey yox idi...

Elə bil qonşuların ağızı fal oldu. Nurməmməd kişi o söhbətdən ikicə gün sonra, bir səhər yerindən duranda Qaşqa buğanı qayı-dıb gəlmış gördü və gözlərinə inanmadı. Çəpərin o biri üzündə heykəl kimi dayanmış heyvan başını dik tutub evə tərəf baxır və səsini çıxartmırıldı. Sonra o, ehmal-ehmal çəpərin diblərini qoxu-laya-qoxulaya doqqaza tərəf yönəldi. Köhnə sahib əlüstü hesab-ladı görsün, Çiraqlıdan buracan nə qədər yol eləyir? Bundan da əlavə, heyvan o səmtlərin yol-izinə yerli-dibli nabələd idi. Bütün

gəcəni və gündüzü yol yortsayıdı da, o bura indi çatmamalıydı. Nə isə çox müəmmalı şeyə oxşayırıdı. Kişinin aqlına gələn ilk fikir bu oldu ki, həlbət onu təzə yiyeşi gətirib. Əlbəttə! Başqa necə ola bilər? Bura döyül, buraciq döyül. O yollarda adam azar. Yoxsa?... Niyə?... Bəlkə?... Bunun "bəlkə"si yox idi ki! Belə heyvana hansı ağıllı yiye durardı?...

Bu minvalla o, axşamacan min cür fikrə düşdü və qət elədi ki, işdi, eyhana, əgər elə bir şey olmuş olsa, heyvana yiye duran deyil, qanqusmuşdan ancaq can qurtarıb. Nəhayət, heyvanın sahibinin axşamayaxın özünü yetirməyi fəqiri yersiz sualların cəngindən xilas elədi. Arxi keçməmiş "hopp" deməyinə özü də bərk peşman oldu. Niyə axı adamlar haqda belə nagümandı? Elə hamı pis oldu, bircə o, yaxşı çıxdı?

-Sənin Təpəlin dil qanır, qardaş, biləsən,-deyən təzə tanışın sözündən o çıxdı ki, heyvanın gözü gedən bir gündən bu yerlərdə qalıbmış.

Ogünkü söhbətdən Nurməmmədin yadında qalan daha çox heyvanın adı oldu: Təpəl. O bu sözün nə demək olduğunu bilirdi, amma bilmirdi ki, ona bu adı vermək indiyəcən niyə aqlına gəlməyib. İş onda idi ki, bu, gözgörəti nəyisə dəyişdi, onu başqa bir varlığa çevirib əməlli-başlı hörmətə mindirdi.

Ertəsi gün, səhər tezdən yeni sahibi onu eynən ötən səfərki qayda ilə götürüb aparsa da, Təpəlin bir daha qayıtmayacağına Nurməmmədin bir çımdık də gümanı qalmamışdı. Hətta iş o yərə çatdı ki, yola düşənə macal qonağına ağıl verməkdən də özü-nü saxlaya bilmədi:

-Yolu tanıdisa, vəssalam, yenə qayıdır gələcək. Mən buna yaxşı bələdəm. Gəl özünə əziyyət vermə, bəri başdan pulunu qaytarım, üzülüşək. İstəmirəm, mən çəkəni sən də çəkəsən.

-Yox, bunun xasiyyətini indi-indi öyrənirəm. Elə bilmə, saç-saqqalı boş-boşuna yelə vermişəm,-deyib müştəri ərinməz-ərinməz şapqasını çıxararaq özündən müştəbeh halda keçəlini gös-

tərsə də, dedikləri yalan çıxdı: aradan heç on gün keçməmiş heyvan yenidən peydə oldu.

-Sən yenə qayıtdın?-Nurməmməd on günlük ayrılıqdan sonra təzə adı müştəridən yadigar qalan heyvanla üzəsürət dayanıb necə ki, adam adamdan haqq-hesab tələb eləyər, eləcə onu məhşər ayağına çəkmişdi,-mənim ömrümü yarı eləmisən. Səni göydə allaha, yerdə qurd-quşa tapşırıram. Hardasan, ey yeri-göyü yaradan, eșit səsimi,-deyib o əllərini haqq-dərgahına uzatdı.

Təpəl sakitcə dayanmışdı, öz sahibinə baxır, arada burnunu uzadıb onun üst-başını qoxulayır, sumbata kağızı kimi cod diliyə əllərini yalayırdı. Kəndlə heyvanın bu hərəkətindən necə vəcdə gəldisə, ikiəlli onun motosikl sükanı kimi yanlara açılmış nataraz buynuzlarından yapışıp silkələyə-silkələyə:

-Ay səni,-dedi,-haramzada, heç özüm də bilmirəm ki, sənnən neyləyim!?

Yenə də onun dadına qonşu Məmmədsəid çatdı, kişinin beyinə saldı ki, heyvanı kolxozdan aldəyiş eləsin:

-Sənin əlacın bircə ona qalib, ayrı çarən yoxdu.

Mal iyəsi kolxoz sədri ilə çətin də olsa, dil tapıb buğanın damızlıq cins düyüyə dəyişilməsinə razılıq ala bildi. Hələ üstəlik onun fikri kolxozdan da bir şey qoparmaq idi. Məsələn, düyünün üstündə pul versəydlər, çox yaxşı olardı. Amma onu eləyə bilmirdilərsə, südə, yağa da etirazı olmazdı. Hər nə idi, bərəkət idi, yoxa lənət!

Sədr elə bic və vələdiżna adam idi ki, balaca göy gözlərini qı'yıb üzünə gülümsər ifadə verərək:

-Bəs bunun ağız şirinliyi nə olacaq?-deyib qabaqdangəlmışlık elədi və qarşısındaki utancaq adamı hələ bir borclu da çıxartdı.

Əslində o illər kolxoz rəhbərliyinin üzü elə belə şeylərə görə danlaq-dansaqla qalmışdı. Yuxarıdan gələnlər döl artımının zəif inkişafına görə ağızlarına gələni qabırğalarına döşəyir və hər dəfə də gedəndə məsələnin müsbət həllini şəxsən sədrin özünə həvalə

eləyib gedirdilər.

-Axmaqlar! Həmişə ələ salırlar. Asanlarına gəlir. "Şəxsən özün məşğul ol!" Yox bir! Guya, burda oturan bunlarçın nədi?! Başiyekələr! Balqabaqlar! Danaburanlar!

O cür təftişlərin axırı həmişə belə sonluqla bitərdi və bir ildən sonra yenidən təkrar olunardı. Düzdür, çox baş sindirandan sonra sünə mayalanma məntəqəsi açdır, ora kənardan bir sıra təc-rübəli mütəxəssislər cəlb elədilər, amma bu da istenilən nəticəni vermədi. Onda kolxoza cins bugalar alınması söhbəti ortaya çıxdı. Hərçənd deyilənə görə, bu, elə də asan başa gələn məsələ deyildi. Hər şeydən əvvəl, kolxoz özü xirtdəyəcən borc içində idi. Əməkhaqqını güclə verir, taxılı, toxumu qonşu kolxozların texnikası olmadan yiğib hasılə gətirə bilmirdilər. Hələ üstəlik də dur buğa al! Özü də deyirdilər ki, o malları, guya, uzaqdən, hansısa Avropa ölkəsindən gətirirlər, elə yol xərcinin özü bir ətək pul tutur. Bütün bunlara baxmayaraq, o il hardansa təsərrüfata üç buğa ala bildilər. Onlar gətirilən gün kənddə əsl şadýanalıq oldu. Dədə-babadan kim belə şey görmüşdü? Kolxoza buğa alasan? Bəs indiyəcən bu işi necə yola verirmişlər? O gün qoca Dünyamalı kişinin öz demisinə güc verə-verə dediyi bircə cümlə aranın şaxlığı -şuxluğunu bir az da artırmışdı:

-Mən ondan qorxuram ki, hər şeyin ki, bini-bərəkəti belə qaçıb, innən belə kişiləri də ordan-burdan satın alsınlar.

Əvvəldən xəbərdar olunduğu kimi, bugalar, doğrudan da, çox böyük və qorxunc çıxdılar. Onların hər birini bir ucaban maşına mindirmişdilər. Kənddə bir hallahalla vardi ki, gəl görəsən.

-Yaman vurağandılar haa,- zootexnik arakəsmələrin arasından şalban tək qıçları, bərəlmiş parlaq gözləri və iri burun pərələri görünən canlılara baxıb camaatı bir daha xəbərdar elədi,-ağlınz yerli mallara getməsin, hamısı cir şeydi... Amma bunlar! Ağzında deyirsən zavod kələ!...

Əvvəl sədrin fikri kələləri tövlənin həyətində yendirmək idi,

görəndən sonra ki, adam əlindən iynə atsan yerə düşməz, göstəriş verdi ki, maşınları birbaş naxırın yanına sürsünlər. Sonra da hərbə-qadağa gəldi ki, hamı bir nəfər kimi onların qədrini bilməli, qeydinə qalmalıdır. Yalan-düz misal da çəkdi ki, onun biri kolxoza bir maşından da baha başa gəlib...

O əhvalat kimin xatirindən çıxmışdı ki, Nurməmmədin də yadından çıxa, amma:

-Nə deyim, vallah, məsləhətdi, onu da elərik,-deyəndə abırına qışılmış bu adam utandığından söz tapmirdi ki, sədrin şirinlik söhbətinə işarəylə ona tutarlı bir cavab verə.

-Elə bilirsən, sənin o malin gəlib burda dinc durandı? Ay durdu haa! Eşitmışəm, yaman görsətmə şeydi. Amma qalmışam belə. Daha sənsən də... Bir ayrisı olsayıdı, çətin ki, razılığımı alaydı, amma baxıram, sən də bir çətən külfət yiyəsən, neyləmək olar? Bizimki də belə gəlib...

Yiyəsi alnıqşaşqanı qapıdan elə ertəsi gün yox elədi. Kişi onu boz rəngli dinc, bəyənmə, cins bir düyəyə dəyişmişdi. İndi həm həyət-bacada sakitlik idи, həm də qoca tutun dibində dayanmış ucaboy, uzunorta və yaraşıqlı heyvana baxanda mal yiyləri da-ha çox onun gələcək yazda doğulan balası haqda xoş və şirin xəyallara dalırlılar.

Təpəl onlarla siçan-pişik oyunu oynamayaqdan bir ara yenə əl çəkmədi. Bir dəfə, axşamçağı o, doqqazdan o tərəfdə görünəndə evdəkilər elə bildilər, heyvan yol azib gəlib. Uşağı göndərdilər ki, gedib onu qovsun. Heyvan uzaqlaşsa da, çıxıb getmədi. Qovulduğu həyətə iraqdan-irağa xeyli müddət tamaşa eləyəndən sonra ehmal-ehmal yoluñ ağına düşdü. İki gündən sonra onu elə həmin yerdə yenə əliçubuqlu uşaq qarşılıdı. Bu hadisəni öz gözü ilə görənlər elə bilirdilər, o, bir daha geri qayıtmaz. Di gəl ki, həmin hadisə ertəsi gün də eynilə təkrar olundu. Növbəti gün də elə... Onu qapıdan hər dəfə ağacla qovalayır, daşa basır, aparıb fermanın tövləsinə ötürəndən sonra qayıdır gəlirdilər. Amma

heç kim anlaya bilmirdi ki, heyvan onlardan nə istəyir? Halbuki bir il əvvəlcən onu qapiya gətirmək evin ən ağır müşkülatlına çevrilmişdi. Naxır örüşdən qayidanda gərək mütləq dalınca gedən olaydı ki, onu yad qapiya baş soxmağa qoymasın. Tək-tük gün olardı ki, bezib, ya vaxt eləyib onu qarşılıamağa getməyəndə kəndin harasındansa çağırıb deməsinlər:

-Gəlin bu damazlığı kəsilmisi rədd eləyin burdan!

Nəhayət, fermanın yaylağa köç elədiyi vaxt gəlib çatdı və Qaşqa sarıdan ailənin qulağı əməlli-başlı dincəldi.

-Şükür, canımız qurtardı,-sözlərini o gün ev yiyesi elə-belə yox, üstündən ağır yük götürürlən adam kimi köks ötürə-ötürə demişdi.

*****

Gün yarı olmamış sulu qar başladı. Yer də çox tez islandı. Nahardan sonra yağış gücləndi, çala-çökəklərdə balaca gölməçələr əmələ gəldi. İndi heyvanlar bir qayda olaraq yamacda dirəşir, yenişdə sürüşürdülər. Six cəngəlliyi keçən kimi onların qarşısına o qədər də böyük olmayan qlıncbuynuz bir heyvan çıxdı. Onun bədəni six, qaba yunla örtülmüşdü. Buğalar ayaq saxlayıb onu süzsələr də, yollarından qalmadılar, əksinə yol üzüyenmiş olduğundan indi onların sürəti daha yeyin idi və səthini təkəmseyrək xirdaca kollar örtmiş yamacdan aşib - oxşayır ki, azca duz səpilmis kimi nəzərə çarpan bu torpaqlar şor-şorakət yerlər idi, çünki bitki adında o beş-üç kolcuqdan başqa, bir çöp də gözə dəymirdi - baş-başa vermiş iki təndürüst dağın arasından keçib gedən yolacan elə o sürətlə də getdilər. Yamacı aşan kimi qarşılarda uzun,ancaq o qədər də enli olmayan göl peyda oldu. Suyun kənarında, iki-üç yerdə yaz günəşinin hələ də əsər eləyə bilmədiyi qalın qar uçqunu iri, çirkli ağ daşlar kimi yerini bərkidib durmuşdu. Qırğı istəsəydi də, gölə girməyə bilməzdi; bütün ətraf

qayalıq idi, arxadan isə Təpəl gəlirdi. Gölün o tərəfində yola-bənzər bir şey də gözə dəyirdi. Bilmək olmazdı, Qırğı, bəlkə də, elə ona aldandı və özünü ensiz torpaq təbəqəsinin gölü ikiyə böldüyü yerdən suya vurdu. Dərhal da öz şappiltisəna diksinib geri baxdı. Burun pərələrindən buğ püskürən qoca, qara buğa onun dörd-beş addimlığında idi... Sıldırım yamaclarında qalın qar örtüyü görünən göyümsov qayalıqlaracan uzanıb gedən gölün sahili dayaz idi və su əvvəl buğaların dizindən yuxarı çıxmırıldı, ancaq birdən-birə onlar yarıyacan görünməz oldular. Bir yerdə isə su onların düz ortalarınacan qalxdı. Suyun üzündə yalnız başı və beli görünən mallar heç yarm dəqiqə ötməmiş yenidən üzə çıxdılar. Bu dəfə onlar suyu qayıq kimi döşləyə-döşləyə yarış gedir, sahilə can atırdılar. Bir azdan göl yenidən dərinləşdi, ancaq tezliklə də heyvanların qarnının altı göründü və sahilə çıxana kimi bir daha dərinə düşmədilər. Bayaqdan bəri gölün ləpəsiz dayanmış suları onlar yüyürməyə başlayan kimi ləngərlənib şappildamağa başladı və sahilə lap yaxın yerdə bulanıb rəngini itirdi.

Göldən birinci Qırğı çıxdı, sonra da Təpəl. Hər ikisi canından su süzə-süzə yalçın qayaları ortalayan gədiyə səmt götürdülər. İlk baxışda elə görünürdü ki, daha Qırğının axırı çatıb; heyvanın qulaqları düşmüdü, yoldan tez-tez sapır, vələ qoşulmuş günorta öküzü kimi ayaqlarını zorla sürüyürdü. Daha əvvəlki kələyi də əl vermirdi. Bu minvalla çətin ki, o, Təpəli dalına salıb ağızı hara düşdü, ora da gedəydi. Bununla belə heyvan son anda özündə qüvvə tapıb aradan çıxa bilirdi.

Axşam, toran qovuşandan xeyli sonra selləmə yaz yağışı başladı. Hardasa, uzaq üfüqlərdə tez-tez şimşek çaxır, uzun çekən, qorxunc və xırıltılı səslə göy guruldayırdı. Bir anlığa elə görünürdü, gözə görünməz bir əl nadir, qızılı işiq boyaları ilə qollu-budaqlı nəhəng ağacın yarpaqsız, çılpaq budaqlarının şəklini qaranlıq göylərə rəsm edir. Ətraf işıqlandıqca hər şey necə varsa, o

cür də nəzərə gəlir, tezcə də zülmətə qarışib qeyb olurdu. Quyruğunu, qulağını bədəninə qısbı hara gəldi gedən irəlikli buğa da elə orada, düzəngahın tən ortasında bircə yol gözü dəyib o çıxan yoxa çıxdı. Soyuqdan da çox leysandan domuşmuş Təpəl artıq öz başının hayında idi. Çünkü yağış güclü doluya çevrilmişdi, ərik yekəliyində iri dolu dənələri göz açmağa aman vermədən şidirgி tökürdü.

Həmişə olduğu kimi, yenə də ətrafi dolunun məxsusi qoxusu götürmüdü və o, uzun müddət, dolu kəsəndən sonra da çəkilib getmədi. Ara azca sakitləşəndə güclü səmt küləyi başladı. Onun qovub gətirdiyi bu yerdə - qarşı lıqqa palçıq, çox olsun ki, palyızlıq şumu idi - Təpəl dizəcən palçıqba təbaraq irəliləyir, başını soxmağa yer axtarırdı. İri dolu dənələrinin palçıqba batanı batır, batmayanı ayaq altda elə səs çıxarırdı ki, heyvan sanki xır döşənmış yolla yorturdu. Hardansa nərilti ilə sel getdiyini bildirən səs eşidiləndə Təpəl heyvan hissiyyatı ilə duydu ki, yaxınlıqda dərə var. Neçə illərin amansız qovğası yazağzı otsuz və çılpaq torpağın necə sürüşkən olduğunu dəfələrlə başına gətirməklə ona yaxşı dərs vermişdi. Aşağı uçurummu idи, işsildiriməmə gedib çıxırdı, ya yastan idи, bilmək olmazdı, amma hamisindən pisi və qorxuncu sel ağızına düşmək idи.

*****

Yeni ailədə Təpəlin işi ilk gündən düz gətirmədi. Naxıra təzəcə qatılan yad heyvanı yaşı və təcrübəli buğalar yaxına buraxmir, ona həqarətlə baxır, köməkləşib süründən uzaqlaşdırıldılar. Bu rəqabət bir neçə ay davam elədi. Bir dəfə günorta yenə də onu suvata yaxın qoymadılar. Hava bərk isti idи, yay güñəsi od-alov şaxiyirdi. Başına ala-bəzək kəpənəklər dolmuşmuş Qaşqa ləms halda torpaq yolu ortasında dayanmışdı, tərpənib eləmirdi. Köhnə sakinlər ona burda rahatlıq vermir, har-

dan ki, gəlmişdi, orda da yiyesi üz göstərmirdi. Bütün günü vurnuxan, sakitlik və dinclik bilməyən boz buğa ilə aralarında rəqabət də elə o gündən sonra yarandı. Həmin gün onlar - bu, Təpəlin naxırda ilk vuruşu idi - buynuzlarını işə salası oldular. O vaxt kimin aqlına gələrdi ki, bu boz burnuyellinin ağzının dadı çağırılmamış qonağın gəlişi ilə gedəcək. İki gün idi ki, ucaboy bir düyənin dalınca üç kələ hərlənir və heç biri o birini gözdən qoymaq istəmirdi. Biri imkan tapıb irəli keçən kimi başları vuruşmağa qarışmış rəqiblər dərhal xoşluqla aralanır, yenidən özünü höyür eşqində olanın yanına verir, ona özü sahib olmaq istəyirdi. Fasıl özü də ona meyl göstərirdi. Amma alnıqışqa da bu neçə gündə ondan çəkdiyini çəkmişdi... Bir-birini kinli-kinli sözən heyvanlar dərhal tüklərini pırpızlaşdırıb quyuqlarını qaldıraraq döyüşə hazır vəziyyət aldılar. O vaxtlar Qaşqanın ən dəlisov vaxtları idi. Her-hes qanmir, nə gəldi eləyir, qabağına keçəni vurub dağıdırdı. Cavan olmasına baxmayaraq, elə o vaxt da buganın hərəkətlərindən mən-nəm-mənəmlik yağırdı. Bir söz, o, qüdrətdən yaraşıqlı və güclü idi.

Düzün ortasında qabaqlaşdılar. Dərhal da Fasıl həmləyə keçdi. Elə baş-başa gəldilər ki, buynuzlarının çapqıltısı xəncər xəncərə dəyər kimi eşidildi. Aradan bircə dəqiqə ötməmiş yeyib-doyub gövşəyən beli dümdüz, yelini dolu inəklərin arasında dairə əmələ gəldi. Qorxaq inəklər yüngülvari həyəcanlı bir yerə toplaşıb alçaq səslə böyüryüşməyə başladılar. Orabura vurnuxur, rahatlıq tapa bilmirdilər. Canlarının hayına düşən naxırçılar bir göz qırpmında daşın başına dirmandılar. Bu vaxt göy çəmənliyin ortasında əsl qəladiator döyüşü gedirdi. Sür-sümüyü döyüşlərdə bərkiyən boz rəngli Fasıl sağda, cavan, qədd-qamətli, ancaq təcrübəsiz Qaşqa solda idi. İtələşə-itələşə naxırdan ayrı düşmüsdürlər. Peysərindən, sinə və paçalarından qara tər süzə-süzə başlarını bir-birindən ayırmaya-

dan gah biri digərinə dov gəlir, gah da o bunu üstələyirdi. Axır ki, təcrübəsizlik özünü bürüzə verdi; alnıqاشqa gah hay-qırır, gah tükürpədici səslə böyükür, gah da ayağı ilə yeri eşir-di. İndi onun dizləri daha tez-tez yerə dəyir, daha çox büdrə-yir və hər dəfə də adama elə gəlirdi, son nəfəsidi, diz çöksə, bir də duran deyil. İntəhası elə bil üzünə üz bərkitmışdı. Çox gü-man, onu yixılmaqdan saxlayan gəncliyin tükənmək bilməyən qüvvəsi və qüdrəti idi.

-Beləliyinə baxma, bədzad şeymiş haa,-deyib əlinə alnına günlük eləmiş cavan sığırçı yenigələni mazamata mindirdi və onu da dedi ki, belə ki o görür, bu kəl bu naxıra qənim gəlib, baxar indi, yorub-yorub axırda Fasiğı da basacaq.

-Ay onun yiyoşinin o....qoca tülüngü bunu deyib dalınca nalayıqdən də nalayıq bir söyüş söyüdü və daşdan düşüb buğalara səmt yeridi ki, eybəcər və boğuq səslə böyüre-böyüre itə-ləşən heyvanları ayıra. O, birinci dəyənəyi Təpələ tutuzdurdu və onların aralanması üçün elə o bircə zərbə də bəs elədi. İntəhası həmin mənzərə ertəsi gün də, birisigün də eynilə təkrar olundu. Alnıqاشqa indi təkcə Fasiqla yox, hansı gəldi, vuruşurdu. Hər növbəti gündən sonra da onlar bu təndürüst, uca-boy, iribuynuz heyvanla daha çox hesablaşıldılar. İndi onlar sayqulu gəzir, Təpəldən gen dolanırdılar. Qabanla - ona bu adı uzunburun olduğunu görə vermişdilər - vuruşdan sonra isə naxırda bu cavan və məğrur buğa hökmranlıq eləməyə başladı. Onda qoca sığırçı həmişəkinin əksinə olaraq, Qabanın dadına heç cür çata bilmədi. Özünü yetirincə Təpəl buğanınınki buğaya verdi; heyvan əvvəlcə xoşagəlməz, eybəcər bir səs çıxartdı, hölləşə-hölləşə kələyin kənarınacan getdi və orda qəfil bir hərəkətlə dənərək özünü kolluğa verib aradan çıxdı. Təpəlsə yerində dimdik dayanaraq basdığını kəsməyən qalib kimi, rəqibinin qaçışına tamaşa eləyirdi. Baş və buynuzlarının hədsiz böyüklüyü ona qeyri-adi görkəm vermişdi. Təkcə göz-

lərinin ətrafi və uzun kipriklərinin dibi ağ idi. Heyvan dayanmışdı, hərdən dili ilə burnunu yalayır və demək olar ki, ayrı heç nə eləmirdi. Onun da qoparağını qoca Xudakərim götürdü. Heyvan sığırçını birdəncə gördü. Əlində daş naxırın arasından çıxıb pusa-pusa düz onun üstünə gəlirdi.

-Səni qapıdan azdırın o...

Heyvan səsəmi diksinib ayıldı, qulağının dibindən viyilti ilə süzüb keçən daşımı onu duyuq saldı, ya nə idisə o da götürdü,ancaq naxıra sarı...

*****

Təpəl səhər-səhər, hələ tülküdurmazdan - hava az-maz ayazımişdı - yola düzəldi və ucsuz-bucaqsız düzəngahda Qırğını görməyib ac qarnını doyurmağın hayına düşdü. Ona görünməz bir acliq əl vermişdi. Di gəl heç harda ot adında şey gözə dəymirdi. Təbiətin ən kasad vaxtı idi. Buğa uzun-uzadı, qurtarmaq bilməyən bir məsafə qət eləyib, axırda qıcqırkı tamı verən bir çəngə islənmiş köhnə ot tapa bildi və o bircə çəngə ona dağ aşırtdı.

Sonra milyon illər əvvəl olduğu kimi, yenə göylərin ətəyi işarmağa, üfüqdə sübh şəfəqləri titrəşməyə başladı. Dağların başında günəş üz göstərənə kimi buğa darlığından dərin və dibsiz şırıma bənzəyən bir dərənin başlanğıcına gəlib çıxdı. Amma yolboyu bir dəfə də olsun otluğa rast çıxmadı, tək bir taladan savayı, amma orda da ağızagələsi bir şey yox idi; bitki adında payızdan qalan nə vardısa, hamısını qışın sərt soyuğu, amansız şaxtası məhv eləmişdi.

Hava açılmış, buludlar pərən-pərən düşmüşdü. Öz tərtəmiz və gömgöy səması, iri və dəyirmi günəş ilə üzü xeyirliyə açılmış bu təkrarolunmaz apaydın yaz səhərində yalnız qəşində dayanıb dərəyenmişə boyunan Təpəl canında elə bir təpər du-

yurdu ki, sanki o diriliyi heç üçyaşar dana olanda da duymamışdı. Kim bilir, bəlkə də, bu yaz sevinci idi: dünya geniş, səma sonsuz, hava ilıq...

Çayın öz başlanğıcını hardan götürdüyü bəlli deyildi, amma sizqa-sizqa artan su getdikcə enlənib dərənin qurtaracağında gur bir axına çevrilmişdi. O yerdən başlayaraq çay elə par-par parlayırdı ki, sanki dərə ilə adicə su yox, qalay axırdı.

Heyvan dərisini titrədib hərəkətə geldi və çayın axını istiqamətdə getməyə başladı. Onun dəri yupyumşaq, seyrək, bozumtul, qabarıq tiftiklə örtülmüşdü. Qışda daim belə olur, sanki onun rəngi də az-maz bozarır, üzü yaza getdikcə, mal yeyib kökəldikcə bu tiflik ipək, cod tükklə əvəz olunur, o, yenidən özünün həmişəki, daimi rənginə qayıdır. Hər ilin mal hövrə gələn vaxtı dincliyi pozulan kəl gözgörəti üzülüb ariqlayır, yalançılar demiş, bir dəri, bir sümük qalırdı. İntəhası canı doysa da, gözü doymayan bu axmaq şorgöz öz kefindən də qalmırıldı. Haçan yediyi, qarnını harda doyurduğu gözə gəlməsə də, o öz sağlam və gümrah görkəmini, yaraşıqlı, məğrur və tox duruşunu çox nadir hallarda itirərdi. Özünü hökmran kimi aparan heyvan daim öz hərəmlərindən muğayat olar, başlarına dolanardı. Vaxtilə onu asib-kəsmək, öldürmək fikrində olanlar da bir müddətdən sonra onu sevməyə başlıdlar. Hətta vurağan kimi də! Onların Təpələ rəğbətinin kökündə əslində başqa şey dayanırdı; kəndin cir inəkli naxırının, demək olar ki, yarıdan çoxu öz cinsini bir vaxtlar haqqında qəribə əhvalatlar uydurulmuş bu dilibağının sayəsində dəyişmişdi. Əsl mal həvəskarları onun nadir heyvan olduğunu dəfələrlə və ağızdolusu tərifləməkdən usanmaq bilmirdilər. Amma niyəsə onu gözünün düşməni hesab eləyənlər də az deyildi.

Təpəl yem üçün dərəyə can atırdı, ancaq əbəs yerə, onun burdan çıxmağı çox vaxt apardı. Əvvəlcə qarşısını sürüşkən bir torpaqlıq kəsdi, o da məcbur qalıb yolunu dəyişdikdə - bu,

kəli çox uzaqlara aparıb çıxardı - gedib cəngəlliyə urcah oldu. Sonra o, til yenişlə xeyli müddət başıashağı getdi və axır ki, gəlib çayın kənarına yetişdi. Dağ çayının boz-bulaniq suları daşlana-daşlana kükrayıb gedirdi. Çayı o tərəfə keçmək üçün Təpəl qorxa-qorxa ayağını suya saldı, burnunu ona toxundurub dərisini titrətdi, sonra dayaz bir yerdən özünü suya vurub o taya keçdi və bir qədər getmişdi ki, heyvan heykirtisi eşidib dayandı. Xeyli müddət səs gələn tərəfi dinşəyib nəyinsə iyini alırmış kimi havanı imsiləyə-imsiləyə asta-asta səs gələn səmtə yön aldı. Amma onun ağızı elə bir yerə dirəndi ki - heyvanın qarşısını haçabaş bir qaya kəsmişdi - minbir əziyyətlə gəldiyi yolu geri qayitmalı oldu. İndi qarşısına yem adında çıxan hər bir şey: köhnə süpürgə kolu, kalafar, müxtəlif cür ot kökləri onun üçün can dərmanı idi. Yolunu itburnu kolluğundan salmaqda da azarı nə idi, bilmək olmazdı: gəl başa düş ki, o, Qırğınımı axtarırdı, ya özünə yem? Sonra o, diki aşaraq vadıyə endi, ancaq bundan da bir şey çıxmadı. Nə Qırğı görünürdü, nə də ağzin dadını dəyişməyə bir şey vardi. Elə bil düzdünyanı silib-süpürmüsdülər, sanardin ki, bu yerlərə min illər-di ildirim düşüb.

Bütün günü günortayacak yal-yamacda girələnən kəl yağış tökməyə başlayanda vadinin qurtaracağındakı dikdirə tərəf yön aldı, ora çatanda isə uzaqdan görünən gölə səmt istiqamət götürdü. Qırğının gümüşü-boz rəngi olduğundan - adətən dovşanlar o rəngdə olurlar - onu bu boz-bulaniq havada uzaqdan ayırd eləmək o qədər də asan deyildi. Əgər uzun müddət hərəkətsiz dayanırdısa, onu lap daş da zənn eləmək olardı. Elə Təpəli aparıb gölün yanına çıxaran da onun Qırğıya oxşatdığı iri bir daş oldu. Heyvan xinalı, mamırlı daşı iy-ləyib burnunu geri çəkdi, dönüb gəldiyi yola nəzər saldı. Bir qədər də gölün sahilində dayanıb azca ləpələnən sulara tamaşa elədi. Dumdurdu su özünə dayazca bir arx yeri eləyib səssiz-

cə axmağında idi. Təpəl suyun kənarı ilə xeyli müddət yol getməli oldu, çünki bura hara idisə, səhər açılandan heyvanın rast gəldiyi ən bərəkətli torpaq idi: onun rastına ara-sıra quru saqqız kolları, cir meyvə kökləri, kökümsov və balaca qozalı kolcuqlar çıxırdı. Dərəboyu sürünüb gedən süd kimi ağappaq dumanda hara üz tutduğunu bilməyən canlı yemişanlığı keçib yastana çıxdı. Nə biləsən ki, o, yolu itirməmişdi? Nə biləsən ki, o bura Qırğını tapmaq ümidi ilə gəlmışdi? Heyvan indi geçdiyi yolu beş dəqiqədən sonra geri qayıdır, orda da qərar tuta bilməyərək, ağızı hara düşdü, gedirdi.

Bir qədər sonra cənub səmtdən gögün üzü açıldı, yağış səngidi, günəş göründü. Duman uzaqlaşıb yal-yamac, düz-düzəngah aydın göründüyündən, heyvan yenidən yala sarı üz tutdu, ordan da qayalıqlara səmt tərpəndi. Bütün ətraf mal-heyvan dırnağında tələf olmuş, olub-qalanı da qar-yağış qəhr eləmişdi. Zirvəyə qalxan kimi sanki buganın başı göylərə dəydi. Dağ elə uca idi ki, bəlkə də, kürreyi-ərzin göy üzünə ən yaxın yeri ora idi. İlənrəngi, soyuq buludlar elə yaxından və sürətlə ötüb keçirdi, sanardin ki, buganın üstünə dağ gəlir. Uzaqlarda, qaramtıl buludların arasında günəş görünüsə də, o isitmır, şüaları soyuq-soyuq parlayırdı. Heyvan bir qədər də tamaşa eləyib birdən sürətlə üzüəşəği qaçmağa başladı. Sanki o nədənsə kü-yümüşdü, bu, elə-belə, adicə qaçış deyildi, baş götürüb getmək idi. Təpəl bəlkə, heç dayanmazdı da, çünki nə qədər olmasa belə, ora çala idi, külək tutmurdu. Amma o, hənirti eşidib dayandı. Qatırquruğu kollarının altındakı kələkdən gələn səsə döndükdə iri, qonur bir tülükünün dayanıb heyran-heyran tamaşa elədiyini gördü. Tülükü şələ quyuğunu ədəb-ərkanla altına yiğib daşlığın düz qənşərində çöməlrək onu seyr eləyirdi. O tərpənmir, soyuq axşam günəşinin son şəfəqləri altında xumarlana-xumarlana, sakitcə dayanıb başını azca o yan-bu yana əyərək Təpələ o təhər baxırdı, nə təhər ki, adam adama ba-

xar...

Gün batabatda buğanı yamacda yenidən yağış tutdu. O elə tökürdü, elə bil yüzlərlə şirranın suyu eyni vaxtda bir yerə axıdıldı. Təpəl döşdəki bulağın yanına çataçatda necə sürüşdüsə, az qaldı dərəyə yumbalansın. Ona görə də yamacdan dərəyə olan məsafəni həm çox gec, həm də ehtiyatla başa vurdu. Amma yeniş onu o qədər yormamışdı, nə qədər ki, dərədən çıxmaq yordu. Heyvanın gözü dərənin o tayındakı göylüyü hələ tülübü qaçıb uzaqlaşmamış almışdı, ora can atmağı da elə o balaca talaya görə idi, amma toran düşdüyündən Təpəl heç oranı da tapa bilmədi. İntəhası ay çox tez doğdu, onun gümüşü nurunda ağarısan tala-tala buludlar çəkilən saat parlaq ulduzlar da səmada öz yerini tutdu. Göt üzü tərtəmiz idi, aydan-ulduzdan savayı, heç nə görünmürdü. Şimaldan əsən külək heyvanın ağızını cənub təpəliklərinə tərəf salmışdı, hərcənd hara getməyin indi elə bir fərqi yox idi. Onun uzun, qara zolağı andıran kölgəsi özündən xeyli qabaqda gedir, ardınca da o özü irəliləyirdi. Təpəl ovalığa da o kölgə ilə birgə endi: göy üzündə ay, torpaqda kölgə, onun üstündə isə buğa gedirdi və elə görünürdü ki, dünya hərəkətdə olan yalnız bu üç şeydən ibarətdi. Gümüşü nur çı�ayınen ay, ulduz dolu intəhasız tünd-mavi səmanın sonsuzluqlarına yüksəldikcə heyvanın kölgəsi də qısalıb-qısalıb özü boyda oldu. İndi elə bil onun böyründə, torpağın üstündə qara, nəhəng bir heyvan ayaqlarını uzadıb yatmışdı. Təpəl çürüntü və nəmişlik qoxuyan bataqlığa rast gəlib dayandı. Büyük bir sahə yumşaq torfla örtülmüşdü və getdikcə heyvan daha çox dərinə batırdı. O hər dəfə ayağını yerə basdırıqca ətraf elə fisildiyirdi ki, elə bil torpaq canlı kimicə nəfəs alırkı. Belə olduqda o, yolunu dəyişib sağa buruldu və bu yol onu aparıb qamışlığa çıxardı. Necə ki, öz səadətinə inanmayan insan heyrətlə bir şeyin qarşısında dayanar, buğa da özündən uzun bu xəzinənin qənşərində təxminən o cür dayanmışdı: ilin günün bu vaxtında bu xam yer əsl cənnət nemətiydi. Bu həm də

yaşamaq demək idi və Təpəl qamışlığa elə döşənmişdi ki, sanar-dın, kənddən ayrıلالı axtardığı elə bura imiş. Təqribən bir saatə-can bu minvalla keçdi. Mal elə fishafisla otlayırdı ki, yaxınlıqda dayanmış heyvanın hardan və nə vaxt peyda olduğunu da görə bilmədi. Cox olsun ki, bayaq ularası gələn elə o idi, çünki buğa bir qədər əvvəl o səsi eşidəndə ustufca uzaqlaşmışdı ki, girə keçməsin. Oxşayır ki, yemini haram eləyən onu hələ qamışlığa gir-məzdən əvvəl güdürmüş.

Gözü onu alan kimi Təpəl arxaya döndü, dərhal dalı-dalı çəkilib dayandı və döyüşə hazır vəziyyət aldı. Onun qarşısında dayanan tülükdən xeyli canlı olardı, bəlkə də, canavar əniyi idi, amma deyəsən, o da qorxmuşdu. Çünki onu görəndə necə dayanmışdısa, indi də eləcə idi. Hər ikisi xeyli müddət quruyub qaldılar. Heç bir səs-səmir yox idi, təkcə hərdən asta meh vurdुqca bir-birinə toxunan qamışların xışlıtı eşidilirdi. Görünür, bayaqdan ovu ilə qabaq-qənşər dayanmış yırtıcı qənimətinin özünü qurudub durmağı hərəkətə gətirdi. Mırıldanıb şəstlə irəli yeridi. Oxşayır ki, buğa bunu gözləmirdi, çünki o da qarşısındakı kimi qəfləti bir hərəkətlə durduğu yerdən kənara sıçradı və qamışlıqdan çıxıb düzəngaha tərəf götürdü. Onlar - qabaqda Təpəl, arxada da gecə ziyankarı böyük bir çökəyin yanına qədər dayanmadan qaçdırılar. Heyvan o qədər yüyürmüştü ki, burun dəliklərindən bug püskürürdü. O, ayaq saxlacaq ömür qənimi də duruxdu və azca toxlayan kimi buganın qarşısında şöngüyüb onu süzməyə, cəmi bir dəqiqlik sonra isə sümbülqıran ciyiltisinə bənzər bir səs çıxarıb boynunu uzadaraq şikarının başına fırlanmağa başladı. O indi əsl yırtıcı görkəmi almışdı; başını bədəninə qısmışdı, ayağını yerə ehtiyatla basır və səs çıxartmır, ovunun üstünə atılmağa girəvə axtarırdı. Buna bənzər bir şey onlar iri çalanın yanına çatanda da baş verdi və dərhal da kölgələr bir-birinə qarışdı.

Bir azdan sakitləşib üzbəsürət dayanmışdılar və elə ayıq-sa-

yıq idilər ki, elə bil ikilikdə nəyinsə qarovalunu çəkirdilər. Böyük və bitib-tükənməyən göy üzündə parlaq ulduzlar soyuq-soyuq titrəşirdi. Tezliklə bədirlənmiş ay cənub təpəliklərinin arxasına çəkildi, hər tərəf qatı zülmətə qərq oldu, sanki gün yenidən batdı, yenidən axşam düşdü. Hava onsuz da soyuq və rütubətli idi, amma ətraf qaranlığa bürənən kimi elə bil o, bir az da soyudu. Səhərə yaxın, lap dan üzü Təpəli bərk üşütmə tutdu. Ovalıqda elə sükut idi ki, sanki yer üzündə canlı-cansız nə varsa, hamisının dili-qulağı tutulmuşdu.

Dan yeri birinci şimal səmtdən söküldü. O yerdə ki, ay batmışdı, orada parlaq Zöhrə ulduzu sənənə macal şimalda şış, göyümsov qayalıqlar boyunca üfüq ağarmağa başladı. İşartı tədricən güclənib sanki bir yerə, dağın arxasına toplaşdı. İndi ətraf bütün aydınlığı ilə görünürdü. Təpəl qarşısında qərar tutan canlısı da o işığın sayəsində tanıya bildi. Quyruğu qısa, sıfəti uzun, dərisi kürəni-boz rəngdə olan bu heyvan çapqal idi. Canavar dan azca qorxaq olsa da, onun üzündə soyuqqanlı vəhşi zəhmi vardi və buğanın gözlərini bərəldərək baxdığını görüb quyruğunu paçasına sixmaqla qorxunc bir görkəm almışdı. O, dolu nəharlığa kimi Təpəldən əl çəkmədi, ancaq hər bir hərəkətindən hiss olunurdu ki, daha Təpəl də ondan əvvəlki tek ehtiyat eləmir. Aralıdan elə görünürdü ki, düzən ilə sanki ana-bala irəliləyir. Onların yoldaşlığı şumluğa qədər çəkdi. Çapqal şumda dən axtaran tünd-gümüşü rəngli çöl göyərçinlərini görən kimi özünü ora verdi və dərhal da mariğa yatdı. Quşlar bic-bic, yerə sinə-sinə yaxınlaşan heyvanı görəndə perikib uçuşdular, heyvan baxabaxa qaldı, amma daha geri də qayıtmadı, sümsünə-sümsünə şumluğun kənarı ilə uzaqlaşıb yox oldu.

Təpəl günortayacaq dayanmadan yol getdi, axırda gəlib bacala bir gölün kənarına çıxdı. Belə havada bütün canlılar kimi, onun da ürəyi, çətin ki, su istəyəydi, amma o, enli dodaqlarını suya dayayıb dadına baxmaya da bilmədi. Bir qədər də getdik-

dən sonra balaca, sızqı sulu bir irmağa rast oldu və selavi keçib dayandı. Səmti elə götürdü ki, dolayısı ilə düz yala qalxa bilsin. Gərək ki, orda yol olmalı idi, amma heyvan onu tapa bilmədi. Təpənin döşündə, balaca yastandakı çalada və getdikcə dərinləşən enli çuxurda üzü nəmləyiş xarlanmış qalın qar yiğini qalmışdı. Heyvan burnunu qara soxub eşəldi, dayanıb ətrafa göz gəzdirdi. Hara baxırdınsa, yalnız dərə-təpə və balaca, çılpaq, ot-suz yastanlar görünür, quzey döşlərdə qar ağarışırdı. Qında qalxanda olduğu kimi, heyvan düzənə yenəndə də hava günlü idi, isti yaz günəşi kürəyini isidirdi. Gün vurduqca qarşidakı əkin yerlərindən buxar elə qalxırdı, elə bil torpaq şaxtalı havada ağızından buğ çıxan adam kimicə nəfəs alır, arabir daşların üstünə qonmuş ala qarğalar qarıldışır, dəstə-dəstə çöl göyərçinləri elə-dən-elə, belədən-belə uçuşurdu. Təpəl şumun kənarında dayanıb biyabanı nəzərdən keçirdi, başını qaldırıb havanı iyladı, sonra ox kimi gərilib belini yatırımaqla sanki bir az da uzanıb irildi və asta-asta getməyə başladı. O qədər səssizlik və kimsəsizlik idi ki, elə bil milyon illərdən bəri buralarda canlı həyatdan əsər-əlamət belə yox idi. Bir azdan buğa mağaraya rast gəldi. Qaranlıq, iri, dərin yarığa xeyli baxıb-baxıb yola düzəldi. Yenə də ulu göylərin kədərli alatoranı səssizcə yer üzünə çökməkdə idi və əl-ayaqdan uzaq olan bu yerlərdə elə görünməmiş bir sükunət vardı ki, deyirdin bəs, an-an, dəqiqə-dəqiqə yaxınlaşan qaranlığı boğazından asıblar.

*****

Arana qayıtdıqlarının elə ilk günü - onda sentyabrın sonları idi - Qaşqa buğa, necə deyərlər, öz sədaqətini bir daha göstərdi: yolunu ilk olaraq doğma yurddan saldı və çoxdan bu tərəflərə üzükməyən, irilib qəşəngləşmiş heyvanın bu dəfəki gəli - şı Nurməmmədgilə əməlli-başlı qüssə gətirdi. O, duz daşının yanında qərar tutmuşdu, yiyesini imsiləyir, necə duz yalayar-

sa, eləcə onun əllərini yalayırdı. Buğanın peysəri yoğunlaşmış, süysünündəki fir da irilib pudluq daş boyda olmuşdu. O indi elə qara idi, elə qara idi, elə bil zülmətin ən qatı yerindən bu saat sıyrılıb çıxmışdı. Təkcə iri dizləri yeyilib-sürtülmüş çəkmə burnu kimi ağarırdı. Elə buncıqaz da onun necə həyat keçirdiyindən az xəbər vermirdi. Sahibi onun təkcə ucları ağaran, yoğunlayıb qol boyda olmuş buynuzlarından yapışıb:

-Yamanca özünü istədənmışsən,-dedi və nədənsə onu qapıdan qovmağa ürəyi gəlmədi. İntəhası daha Qaşqa da özünü qonaq kimi aparmırdı; siftə su vedrəsini aşırıb tökdü, sonra toyuqların tardakı dən qabını ağzıüstə çevirdi, səbətdəki yemi yerlə bir elədi, amma ev yiyesi onun bu nadincliklərini "qonaqlığına" bağışladı. Axır ki, heyvan yavaşıyıb duz daşına yan aldı və köhnə qonaqcı gecə buganı öz düyüsi ilə elə bu daş "süfrə"nin başında qoyub getdi, dan üzü davarları sağmağa gələndə isə onu həyətdə görmədi. Heyvan gecənin hansı bir əyyamında çəpəri yarib, çıxıb getmişdi. Sən demə, o gecə özünün də xəbəri olmadan ev sahibinin başına elə bir oyun gəlibmiş ki, bu dünyanın daşı qoyulan gündən o sayaq möcüzə baş verməmişdi: Nurməmməd biləni, düyüsi çıxdan boğaz olmaliydi. Dekabrin sonlarında o, düyənin yelinini əlləyib:

-Həə,-dedi yalan-gerçək,-məhlim eləyir yavaş-yavaş.

Amma onun sözü yalan çıxdı. Duyənin öz yükünü yerə qoymaçı gün düz mayın sonlarınıñan uzandı. Kişi əlüstü haqq-hesaba vurdu, düyənin höyürə gəldiyi vaxt getdi düz sentyabrin sonlarına, Təpəlin yaylaqdan qayidan baş yolunu bu həyətdən saldığı günlə bir zamana düşdü.

-Qismətə bir bax, sən allah, bunu gətirən kişi gətiribmiş burra,-duyənin dişi doğduğundan sevinci yerə-göyə sığmayan Nurməmməd heç bilmirdi nə eləsin,-axır ki, bu heyvərədən də bir xeyir gördük...

*****

O qış Qaşqa buganın ruzigarı bəd əsdi. Payız öz dövranını

başa vurmamış, yerə ilk qar düşən gün naxırı tövləyə qatdılar və qoca Xudakərim buğanı ayrıca güzə saldı ki, əl-ayağa dolaşın baş ağritmasın. Onsuz da onluq bir iş qalmamışdı, bir iki aya döl başlanmaliydi. Amma necə oldusa, iki gündən sonra heyvan güzü dağıdırıb çıxdı. Bunu görən qoca fikirləşib-fikirləşib axırda bu işə də əncam qıldı: gətirib güzün taxtalarını tərs üzdən yaxşı-yaxşı mismarladı.

-Həə, belə qisas alallar bax,-işlər o istədiyi kimi qurtaran-
dan sonra dirəyə söykənmiş kişi üzünü heyvana səmt tutub
papirosunu eşə-eşə qələbəsi ilə fəxr eləyən qalib kimi güldü,-
görürsən də dünyada nələr olur? Qij! Qij!...

Elə bil heyvan dil qanırdı, hiss eləyirdi ki, ona sataşırlar. Vurub taxtabəndləri parça-tikə eləsə də, ucu neşər kimi barmaq uzununda mismarlar canında salamat yer qoymadı. Bunnunla belə, o heç cür ipə-sapa yatmaq bilmirdi; bütün günü fir-fir fırlanır, yemə gözünün ucu ilə də baxmir, qoca naxırçı gözünə sataşan kimi onu əyri-əyri sözür, qarı düşmən kimi o saat kinini bürüzə verirdi. Axır ki, heyvan bir həftədən sonra yavaşıyıb dinclik tapdı. Onu bayırə açmır, suyunu - o da iki gündən bir - elə güzdəcə verir, altını təmizləmirdilər. Bütün qışçı qüvvəli yemə həsrət qalan buğanın bir müddətdən sonra qabırğaları sananmağa başladı. Naxır yaza çıxanda heyvanın süysünündəki fir da əriyib yumurta yekəliyində qaldı. Adətən qışda əriyib, yazda yenidən özünü göstərən şış buğa yaşılaşdıqca süysünündə, boynunun ardında özünə ömürlük yer elədi. Baxana elə gələrdi, o, bütün ilboyu çiynində iki pudluq daş gəzdirir...

Axır ki, qış keçib getdi, yağışlar yazı gətirdi və naxırın örüşə gedən günləri də gəlib çatdı. Bütün qışı olduğu kimi, qoca sığırçı bitib-tükənmək bilməyən çöllərdə də Qaşqaya göz verib, işiq vermir, onun hər addımını güdürdü. Bir dəfə Təkbuyunu naxıra yaxın qoymamağın üstündə o, bütün günü heyva-

nı güddü, nə özü rahatlıq tapdı, nə də onu otlamağa qoydu. Buğa axşam, tövlənin həndəvərində də ehtiyati əldən vermədi. Axırda köməkləşib onu güc-bəla hasara qata bildilər. Qoca naxırçı zəncir hörüyü gabdan açıb hasardakı on yeddi kəlin içində düşdü. Onun fikri heyvanı tutub bağlamaq, sonra acığını çıxməq idi. Küyümüş heyvanlar qurd görmüş kimi basabas salıb divara tərəf sıxlışdırılar. Buğa ona gir vermir, ora-bura dürtülür, guncə-bucağa qışılaraq naxırçını yaxına buraxmırırdı. Tək bircə yol tumarlaya-tumarlaya o, kəlin buynuzundan tuta bildi, amma heyvan tez də onun əlindən çıxdı və dərhal da nadincliyə başladı; o finxırır, fisildayıır, boynunu irəli uzadıb, aşağı əyməklə başını oynadır, quyruğunu dinc qoymurdu. İş bu yerə çatanda naxırçı zənciri atıb, dəyənəyi götürdü.

Bir dəfə də o, günortadan sonra boz Fasiğın ala bir düyənin təkcə otladığı kolluğa çatıb dayandığını gördü və ayaq saxladı. O bilirdi ki, heyvan Qaşqa buğanın qorxusundan düyəyə yaxın düşmür. Naxırda onunla ilk vuruşma baş verən gündən buğaların eksəriyyəti, illah da boz Fasiq təhlükə gözləyən sərvaxt canlı ehtiyatı ilə daim tək-tənha gəzib dolanır, bütün günü onu gözdən qoymur, müddəi kimi bu qara saymaza xain-xain baxırdı. Hər dəfə onları belə gözünün odu alınmış görəndə bir allah bilir, qoca Xudakərim necə istəyirdi, Qaşqanı yer üzündən yox eləsin!

Harda olsa, o özünü indilərdə yetirməli idi; elə bil heyvan it kimicə iy bilirdi. Fatehlik eləyib özünü bu yamyasıl çöllərin əsl sahibi kimi aparmağı bir yana, buğanın bu qədər ayıq-sayıq olmayı da onu bir tərəfdən yaxıb-yandırırdı. Gözləniləndiyi kimi də oldu: buğa kolluqdan güllə kimi çıxdı və naxırçının başı toppuzlu dəyənəyinə söykənib durduğunu görər-görməz yerinə mixlandı.

-Gəəəl, niyə dayanırsan?,-qoca rişxəndlə və özündən razı halda güldü, intəhası bu bircə an çəkdi, çünkü Təpəl saymaz

bir hərəkətlə onu yandan ötüb Fasiğın üstünə cumdu. O da qəfil təhlükə ilə üz-üzə gəlmış kimi, düyəni qoyub götürüldü, nə götürüldü...

Gözədəki bulaq səmtdən donquldana-donquldana gələn naxırçı böyürtüsü seyrangaha düşmüş heyvanın yanına çatıb ayaq saxladı, ehmal-ehmal torpağa üz sürtən bədrəngi gözdən keçirdib bircə dəfə:

-Bəsdi səninlə siçan-pişik oynadığım, Qara kəl,-dedi,-mən sənə göstərərəm necə olur göz tökmək!

O, axtardığını yaylaq yolunun altda tapdı. Naxır qıyaq otu, xaşası, qara yoncası bir-birinə qarışmış çəmənə döşənmişdi. Qoca qəsdən fishafisla otlayan malların arasından keçdi ki, heyvan onu görməsin. Onun bu cəhdi baş tutdu, çünkü heç nədən xəbəri olmayan buğa - onun buynuzuna ala bir qarğı qonmuşdu - elə əvvəlki kimi əzəmətli bir görkəmdə dərənin axar-baxarındakı uca yalın qasında dayanmışdı. Sinəsini irəli verib ayaqlarını aralı qoyan heyvanın başı dik, beli düzidür idı. Dərisi tarım çəkilmiş buğa təkcə hərdən belini yendirib-qaldırırdı. O, naxırçını lap təsadüfən, malların arasından sıvişib özünü daşın böyrünə verən yerdə gördü və onun bu hərəkətindən küyüyüb yal yenişə götürüldü. Dalınca da qoca. O yükürür və heyvanı başından eləyənin arvad-uşağına dişinin dibindən çıxan nə varsa, deyirdi.

-Fasiğın gözü çıxıb, buna xalxin arvadı neynəsin?-təxminən bir saatdan sonra cavan sığırçı ondan soruşurdu. İşin nə yerdə olduğunu bilsə də, vaxtilə başına gələnlər barədə ağızdolu-su danışib rəcəzzxanlıq eləyən bu adamin hap-gopuna qulaq asmaq nədənsə həmişə xoş idi. Qocanın başı bəzən qabırğa söhbətinə elə qızışardı ki, günü necə axşam elədiyini də bilməzdi. O, yeniyetmə çağlarında indi can-dildən söyüb yamanlığı arvadı sevmiş, ancaq bu sevda baş tutmamışdı deyin, uzun illər idi ki, taleyin çox amansız görünən bu oyunu ilə heç

cür barışa bilmir, elə bu hesabaca arvadın əri Nurməmmədlə də ağızburuq gəzib dolanırdı. Bu haqda nə vaxt söz düşmə-sindən asılı olmayaraq həmişə deyirdi ki, nə qədər ki, dünya durub, onların ulduzu barışan deyil, zor ha deyil! Bütün il uzunu, yay-qış sıriqlıda gəzən bu tərə kişi özünü heç cür inan-dırıa bilmirdi ki, bu heyvanı bura onun qazancının halal bərə-kətinə haram qatmaq üçün gətirməyiblər.

-Deyirsən, niyə söyürsən? Söyürəm, ürəyim soyuyur,-deyib o, axşamateyin alovvana-avlovvana mırtdandı. Ertəsi gün də, ondan sonra da sinəsi dolu kişinin qəzəbini heç nə soyutmadı. O, buganı əzib dərisinə yiğmağa hey girəvə axtarır, heyvansa daim ondan gen gəzir, sayqulu dolanırdı. Bütün yayı beləcə keçdi. Bir gün də olsun Təpəl naxırçının əlindən rahatçılıq ta-pa bilmədi.

-Xudu dayı, deyəsən, sənin əcəlin cəhrə əyirir,-cavan naxır-çı onu vaxtında xəbərdar eləsə də, qozqara kötüyü də inadın-dan əl götürmədi.

-Burda mən deyən olmalıdı, vəssalam,-desə də, üç gün on-dan sonra buganın köstəbəyi qovub çöllərə saldığının xəbəri gəldi. Heyvandan başı çıxanlar yanlarına yaz gəzmiş düyə sa-lib apardılar, dedilər, dili-ağzı bağlı heyvandı, necə olmasa da, iyini alıb çıxıb gedər. Amma sən demə, qoca sığırçıdan tale üz döndəribmiş: Təpəl ayı kimi manqıldaya-manqıldaya daşın başına dolanır, onu dırmandığı yerdən düşməyə qoy-mur, hərdən də dayanıb, üzünü ona sitəmlər eləmiş neybət adama tutaraq elə bör-bör böyüürdü ki, elə bil içi yanmışdı. Ertəsi gün naxırı sürüb gətirdilər ki, ona qatıb aparsınlar. Qız-mış buğa heç nəyə məhəl qoymadan gah buynuzuyla torpağın altını üstünə çevirib havaya sovurur, gah onu it yeri cırmaqla-yan kimi dırnağıyla eşir, gah da necə ki, adam donquldananar, elə o cüra bir səs çıxarıb gözünü kişidən çəkmirdi. Gün yarım heyvan ona hər cür cövrü-cəfalar vermiş bu insana meydan

oxudu, axırda cavan naxırçı nə yollasa onu dilə tuta-tuta tumarlayıb mehrə gətirə, yanına salıb ordan uzaqlaşdırı bilsə də, qoca Xudakərim buğanın intiqamından can qurtara bilmədi...

*****

Səhər yağıyla açıldı. Əsl şirə-boran idi. Bütün göy üzü qara buludlarla örtülmüşdü. Hərdən bir cür səs çıxaran külək, sanardın ki, musiqi bəstələyir. Təpəl enli çay yatağının ortasında dimdik dayanıb heç nə eləmirdi. Arada bircə yol dikə qalxmaq istədi, ancaq onu da bacarmadı. Bir yandan buna onun iqtidarı qalmamışdı, digər tərəfdən də, küləkli olduğundan hava da soyuq idi, dərədən çıxmaq ona əl vermirdi. Suyu az da olsa, dərə həm enli, həm də uzun idi və təxminən günortaya yaxın yataqdakı axın bir qədər bollaşib ətrafi basdı, incəvara külək yavaşıyıb gün yarı olanda yağış elə sakit-sakit, elə aram-aram tökürdü ki, elə bil əkinçi şuma toxum səpirdi.

Onun kəsilməyini gözləyənəcən daha iki saat keçdi. Bu ara su bir qədər də bollaşıb heyvanı sahilə qovdu. Lil su özü ilə çör-çöp, daş-kəsək gətirirdi. Tezliklə çayın ortasında bir neçə yerdə çiləkən əmələ gəldi. İndi qızılı ilə axan suyun axarı olduqca iti idi və qarşısına çıxan nə varsa, yuyub aparırdı. Çox çəkmədi ki, sel torpağı oyub özünə enli və dərin bir yarğan açdı. Yağış çoxdan kəssə də, sel dayanmaq bilmirdi. Sonra yenidən yağmağa başladı. Düzdü, tək-tək atırdı, amma sulu qara çevrilməklə gücləndi və dərəni duman alana qədər kəsmədi. Bədənidən su sözən nataraş heyvan çən-çisəyin içində görünməz olmuşdu. Çətirinin altında dayandığı iri kolun çılpaq budalarında muncuq kimi səliqə ilə dumdurumlu damlalar sıralanmışdı və külək hərdən azca yırğalayan kimi, o çətir də ağlar gözə dönürdü...

Qar yeri ağartmamış kəsdi. Bir qədərdən sonra yağış da

dayandı. İndi yalnız özünə çayın yatağında dərin yarğan açıb kükrəyə-kükreyə gedən çoşgun, bulanıq suların səsi eşidilirdi. Axşamtərəfi - günün qüruba yaxınlaşdığını üfüqün necə ağardığından da yəqin etmək olardı - səmtini dəyişmiş külək yenidən gücləndi və buludla dolu olduğundan nəhəngliyi hiss olunmayan göy üzündəki qara örpəyi şərqə doğru qovmağa başladı. Ancaq onlar o qədər çox, elə lay-lay idi ki, biri gedən kimi yerinə bir başqası gəlir və səmanın mavi üzü görünmək bilmirdi. Ömrü-günü qovğalarda keçmiş Təpəlsə dərədən uzaqlaşış uca bir yalda qərar tutmuşdu və heç qimildanmındı da. Yalnız qarazolaq torpaqlıdan ibarət olan bu dərəli-təpəli yerlər bayaqdan bəri göyümsov duman içərisində itib-batsada, yerin sinəsində özünə həmişəlik məskən salmış kimi görünən çən indi yalnız dərədə qalmışdı, bir də uzaqlarda görünən dağların başı duman içində idi. Külək tezliklə öz işini gördü: o bir topa çən də sıyrılıb-sıyrılıb dərənin boğazından çıxdı, köçünü çəkib yalquzaq kimi bir göz qırpmında quzey təpəliklərini aşdı.

Göy üzü ilk olaraq cənub səmtdən açıldı, sonra müxtəlif cür varlıqları xatırladan və dəqiqlikdəbir şəklə düşən buludlar dünyaya günəşin doğuşu kimi sevinc gətirən o bircə parça, əl içi boyda yeri yenidən görünməz elədi, amma az sonra mavi ənginlik tamam ayrı yerdən üz göstərdi. Sonra bu daha bir neçə dəfə təkrar olundu. Nədənsə hava hər dəfə tutulub-açıldıqca uzun müddət qaş-qabağı aynımayan adamın gah gülüb, gah da bikefləməyini yada salırdı. Təbiətin bu qəribə şıltığına ən birinci boz sərçələr cavab verdi. Onlar yaxınlıqdakı kolun başına doluşub elə çığır-bağır salmışdılar ki, sanki şərik olduqları bir şeyi nə bələb lazıminca razılığa gələ bilir, nə də təslim olmaq istəyirdilər. Sonu-sonucu görünməyən bu uzaq və sahibsiz çöllərdə onlar canlı həyatın mövcudluğundan xəbər verən yeganə varlıq idilər. Təpəl aram-aram haçasında iri bir

yova olan kola sarı getməyə başladı. Buna bəndmiş kimi har-dansa ağdöş bir qarğı da peyda olub daşın düz kəlləsinə qonaraq elə qar-qar qarıldayırdı ki, sanki səsinin ötkəm ahəngi ilə hər dəfə xatırlatmaq istəyirdi ki, bu dünyada mən də varam.

Təpəl uzun müddət küləyə səmt getdi. Yel əvvəlcə gicavar əsirdi, bir qədərdən sonra isə papaqaparan başladı. Xaraba çöllük heç cür qurtarmaq bilmirdi və hələ o da məlum deyildi ki, bu yol onu hara aparır: doğma ellərəmi doğru, yaxud əksinə? Bir yandan da acliq. İndi heç bir qüvvə onu bu amansız bələdan qurtarmaqçün öz səxavət əlini uzada bilməzdi. Ora, qamışlığa qayıtmaqdan ötrü isə, bəlkə də, gəlinən yol qədər geri qayıtmaq lazımlı idi və onu da bilmək olmazdı ki, işdir, əgər o qayıdası olsa belə, otluğu tapa bilər, ya yox?

Təpəl gedir, baş götürüb, hara gəldi gedirdi...

Dünya geniş, yol sonsuz, göy üzü isə buludlu idi. Külək döydüyündən yalnız qasındakı ağacların hamısı üzü bir səmtə dayanmışdı. Günəş qara buludların arasından üzünə üç günün gəlini kimi azacıq yer eləyib boylansa da, elə bil o nəhənglikdə işıq topasının torpağa bircə zolaqlıq zərrəsi güclə gəlib yetişirdi. Amma tale sanki bunu da çox gördü; Təpəl ensiz və dayaz bir dərədə, zirinc kolları ilə gərməşöv çubuqlarının bir-birinə sarındığı yerdə, yuvasının həndəvərində vurnuxan sıvriburun porsuqla üz-üzə gələndə iri bulud topaları günəşin üzünü təzədən örtdü. O, porsuğu bircə həmlədə qovub yuvasına saldı və nə qədər gözləsə də, üzə çıxmadı. Buğa boğuq səslə böyüürə-böyüürə yuvanın ağızını eşib-eşib yoruldu, silkinib boyun-boğazının torpağını tökdü və bir qədər də dayandıqdan sonra ümidsiz halda düzə sarı yönəldi. İntəhası o, həvəssiz-həvəssiz, necə ki, bütün gecəsini çoxdan görmədiyi məşuqəsinin yanında keçirtmiş kişi yeriyər, eləcə yeriyirdi. Həm də yəqin ona görə ki, hara üz tutduğu onun özünə də bəlli deyildi. Neçə gün idi ki,

o, gündə də, küləkdə də, lap yağanda da, gedir, usanmadan yalnız irəli gedirdi, yol deyilən şeyin isə qurtarmaqla heç cür işi yox idi. Yiyəsiz biyabanların tükənmək bilməyən sonsuz genişlikləri günlər idi ki, ona qənim kəsilmişdi.

*****

Yayın sonlarında cavavı siğırçı mehrini mala salib, onu ələ öyrədə bildi. Mərhəmətinə inanıb heyvan da ona çox tez öyrəşdi. Əslində hər şey ondan başlandı ki, iyulun sonlarına yaxın mal birdən-birə ayağını çəkib, çölə gedə bilmədi. Daşırqadığından şübhələndikləri üçün əvvəlcə ona heç baxmadılar da; necə o biriləri, eləcə də o... Amma Təpəlin sağalmağı onlar gözlədiyindən də çox çəkdi. Həm də tale bugaya möhkəm dirnaq vermişdi, gərək ki, o daşırqamayıyadı. Cavavı siğırçını şübhəyə salan da bu oldu. Heyvan onu tutmaq istədiklərini duyduqda axsaya-axsaya qaçmağa üz qoydu. Amma bu halətlə nə qədər qosmaq olardı axı? Ayağının birini, demək olar ki, yerə basa bilmirdi. Onu haqlayanda siğırçı gözlərinə inanmadı: buganın enli dırnaqlarının arasına barmaq uzununda bir mix batmışdı.

-A yazıq, sənin axırın çatıb ki!-o, canından can ayrılan adam kimi ufuldaya-ufuldaya mixi kəlbətinlə çəkib,-bəxtin orda gətirib ki,-dedi,-paslı olmayıb, yoxsa quruca adın qalmışdı.

Bir dəfə də necə oldusa, o, heyvanın gözündən su axdığını gördü. Onun üzündə göz yaşının özünü iz elədiyi ensiz, nəm bir zolaq vardi. Oğlan bijiləyə-bijiləyə onu tutub adam kimicə qulağından yapışdı, gözünə köklü, iri bir arpa qılçığının batdığını gördükdə:

-Səninki gətirmir də, zor deyil ki?!-dedi və onların isinişməyi də elə o vaxtlardan başladı. Onda qoca Xudakərimi o dünyaya

göndərdiyinə görə heyvanı tövləyə salıb, qapısından da iri bir qı-fil asmışdır. O vaxt kimə desəydin, bu qızıxmış heyvanı sağ görmək ona yenidən qismət olacaq, buna yalnız gülərdi. Amma onu da gördülər, intəhası vay o görməyə; heyvan elə üzülmüşdü, elə üzülmüşdü, bir ac qurdı da yönlü-başlı doyurmazdı. Di gəl qismətində bir şey varmış: bir həftədən sonra qapının ciriltisini eşidəndə kükümüş halda dönüb baxdı. Əvvəlcə içəri bircə zolaq işiq düşürdü. Zil qaranlıqda gün işığı tövlənin içində qızıl kimi döşənmişdi - yer elə par-par parlayırdı. Sonra o get-gedə çoxalıb qızılığını itirdi, lap axırda isə qapıyla bir oldu və yoğun dirəyin dibində dayanmış heyvan işığa səmt gedib-gedib duruxdu. İndi axı necə bilmək olardı ki, buğa burdan məhz ona görə çıxa bilmir ki, bir həftə qabaq üstünə düşüb döyə-döyə, əzişdirə-əzişdirə onu bu girdaba qatan adamların əlindəki bel, yaba, daş, dəyənək zərbə-lərinin ağrısı hələ də canında deyil? Onu da bilmək olmazdı ki, hay-həşirləri dünyani başına almış o adamlar indiə də çıxıb gediblər, ya hələ də onun yolunu gözləyirlər?

Amma o burda, bu qaranlıqda gördüyüni görmüşdü. Sər-tamam bir həftəydi, ot-ələf kimi işiq üzünə də həsrət idi. Hələ su!... Nə vardi, elə orda, qapının o biri üzündə, o işıqlı dünyada vardi.

Təpel içəridən çox yavaş-yavaş və ehtiyatla çıxdı. Başını azca dikəldib burnunu qırışdıraraq kəsik-kəsik havanı iyələdi, qıraq-bucaqda durub hərəkətlərinə göz qoyanları uzun-uzadı nəzərlərlə süzdü və ehmal-ehmal hərəkətə gəlib xaraba anbarın altıyla dərəyə tərəf yön aldı. Orda su vardi! Su! İndi dünyada ikinci elə bir şey tapmaq olmazdı ki, o göz yaşı kimi, göllənmiş, dadlı neməti onunla əvəz etmək mümkün olsun.

Su həmişəki kimi duru və sərin, bol və şirin idi. Təpel də onu elə acgözlük lə sumürürdü ki, elə bil əllə təzə bez parça cirirdilər. O içib, doyub dayandı. Başını qaldırıb ətrafi gözdən keçirdi. Elə bil onun ağızından par-par parıldayan uzun, ipək sap sallanırdı. Dərədə qeyri-adi sakitlik hökm sürür, göy yastanların, otlu kolluqların burunacışdırıran, iştahaçan xoş qoxusu qarnı-qarnından

keçən heyvana gəl-gəl deyirdi. İndi ətir-ənbər qoxuyan bu yam-yaşıl yamaclar, tükənmək bilməyen bu geniş dünyadan rahat və azad qoynu, qaymaq kimi dadlı və ləzzətli otlar onun idi, həmişəlik onun idi. Sanki elə bunu hiss elədiyi üçün o tələsib eləmirdi, çünki daha heç nə, heç bir qüvvə bunları onun əlindən ala bilməzdi. O indi azad və həmişə qorxduğu insanlardan uzaq idi...

Enli dodaqlarını suya dayayıb yenə sümürməyə başladı. Uzun və ucu toppuz kimi yumru quyruğu ilə kürəyinə sappılda-da-şappıldada belinə qonmuş mozalanları qovalayır və ehməl-ehməl suyun içi ilə gedirdi. O minvalla da kənarındakı iri daşların üstüne çılpaq uşaqların uzandığı gölün yanından keçib, dərənin boğazındaki otluğa çıxdı və bütün gecəni səhərəcən geri qayıtmadı. Üç gündən sonra isə onu naxırın içində gördülər. Hər-dan gəlməşdi, necə gəlməşdi, bilən olmadı.

Cavan sığırçının bu insangirizə can yandırmağı da elə o vaxtdan başladı. Heç vaxt onu incitməyən oğlan hər səhər-axşam "təzə dostunun" dərisini qaşovlayır, nadincliyinə göz yumur, əlinə düşəni ona yedizdirirdi. Təpəlsə dilini bılıb, dərdini anlayan bu adama elə həssas idi ki, onu uzaqdan tanırı, səsini eşidən ki-mi piləyə dönürdü. İndi o, adı gələn kimi çevrilib baxır, üstünə hirslənən saat əlbəəl sakitləşirdi. Sığala asanlıqla yatır, tumar-ladıqca yumşalırdı. Hətta bəzən naxırı toparlayıb bir yerə yiğ-maqda, ağızını ziyanlıqdan qaytarmaqdə da o öz sahibinə az kö-mək eləmirdi. Bir müddətdən sonra haqqında yeni söz-söhbətlər çıxarmağa, onda insandakı kimi əməlli-başlı hissiyyat olduğundan danışmağa başladılar. İnsafən o heç taledən də az yarıma-mışdı. Hansı gözə görünməz bir qüvvəsə ona enli sarğı, uzun qı-ça, iri baş, yoğun boyun, yaxşı inkişaf eləmiş iti, nəhəng buynuz-ler qismət eləmişdi. Bədəni ilin əksər vaxtlarında qısa, ancaq qara, parlaq tüklərlə örtülü olardı. Boğazından üç qarış enində dəri zolağı sallanan beli dümdüz, hamar, süysünü isə daimi fırlı olan bu canının burun pərələri enli, gözləri böyük və qara idi. Nəyə gərəsə adama elə gəlirdi ki, bu gözlərdən daim mənəm-mənəm-

lik yağır. Süysünündən düz quyruğunun ucunacan donqarıyla uzanan ensiz ağ zolaq elə bil heyvani iki yerə bölmüşdü. Bununla belə elə bil o zolaq da ona qəribə bir yaraşıq verirdi. Ancaq o vaxtlar nədənsə Təpəl yediyinə görə kökəlmir, eksər cavan ərlər kimi bədəni, sən deyən, ət tutmurdu. Söz yox ki, bu, cavanlıq əlamətləri idi və gerçəkdən də, vaxt-vədə ötdükcə, heyvan yaşa dolduqca peysər bağlayıb dəyişdi, gözəllikdə və qədd-qamətdə tayı-bərabəri tapılmadı.

* * * * *

Daha bir gün bihudə yerə keçdi.

Qısa yaz günəşi tez batdı, axşam düşdü, rüzgar da dayandı və elə bil nədənsə günün bu dəfə dünyaya qayıtmağı həmişəkindən daha uzun çəkdi. Onacan bərk ayaz oldu, gecənin hansı bir aləmindəsə hardansa, uzaqlardan it səsi eşidilməyə başladı. O cür ki, quyudan gələn səs eşidilərdi. Buna baxmayaraq, buğa qeyri-ixtiyari o səmtə üz tutmuşdu, çünkü hara idisə, orda həyat, yaşıyış və deməli, həm də naxırlar var idi. İntəhası qarşidan gələn naqafıl hənirti Təpəlin o səmtə gedən yolunu kəsdi. Bu hənirti öz şikarını qovan yırtıcı nəriltisinə oxşayırırdı. Gerçəkdən də, harda ki, bayaq səs eşidilmişdi, orda xırxaşib boğuşan heyvanların boğuq zingiltisi, fitəbənzər səslər bir-birinə qarışdı və çox çəkmədi ki, heç nə olmayıbmış kimi yenidən ətrafa sükut çökdü - görünür, yırtıcı öz qənimətinin işini bitirmişdi - və ta sübh səhərəcən dimməzlik oldu.

Təpəl səhəri balaca bir təpənin başında açdı və bir qədər getdikdən sonra xəndəyin qırığına çatıb dayandı. Sonra da güneyə adlamaq üçün sürüşkən, dar dərəyə enməli, ordan da təxminən bir saata qədər dolayısı ilə sərt yoxuşla ağızıyxarı qalxmalı oldu. İndi bu torpağın buz kimi üzü ona doğma ellərin səmtini tapmaqda, yolu azandan sonra yaranan ümidsizlikdən heç də az mane olmurdu. Heyvan gecə məcrasından çıxıb ətrafi basmış,

indi isə yatağı ilə bir axan çayı - bol olmasa da, su lal axırdı - çok çətin keçdi və bir qədər dayanıb-dayanıb yargana tərəf yönəldi. İliq yaz günəşi çıxdığından güney gəvənliklərində qaqqıldaşan kəkliliklərin ürəkaçan xoş avazı çöllərə düşmüşdü. Buğa da istiqaməti elə götürmüdü ki, tədricən gedib ora çıxa bilsin, çünki yoxusu birbaşa qalxmağa aqlıqdan taqatı qalmamışdı. Yamac başa çatan kimi, o dayanıb gəldiyi yola baxdı və qaçmağa üz qoydu. Ağaclıq onu külsəklə qarşılıdı. Qəfildən qopan yeldən hər yan sanki lərzəyə gəldi. Təqrübən yarımmı, birmi dəqiqə elə belə davam elədi və sonra yenə də çöl-düz əvvəlki tək sakitləşdi. Çilpaq budaqlı uzun qarağaclar sərxoş adamlar təkin ehmal-ehmal yırğalanırdı. Təpəl bir müddət dayanıb başını dikəldərək havanı iylədi. Erkən yaz günəşinin iliq şüaları məhrəm bir əl təkin ehmal-ehmal onu oxşayırırdı. Bulağın yanına çatdıqda sürətini yavaşdırıb sıniq nova, daşların üstündən köpüklənə-köpüklənə şorالanan dumdurul sulara tamaşa elədi. O, bir vamda elə ahəngdar sırlıtı ilə axıb gedirdi ki, elə bil torpaq suyun dili ilə bu uzaq çöllərdə öz kefinə zümzümə eləyirdi.

Bir azdan gün vurdुqca buglanan gözişləməz pərşumluq onu aldadıb yanına aparırdı. Uzaqdan elə görünürdü ki, guya, ora sıx yaşilliqdı, amma əslində yaşilliq-filan yox idi, adicə zəmi yeri idi, dəngil-düngül toxum cücertiləri torpağı dəlib çıxmışdı. Gəl-sə-gəlsə, bu balaca göy otlar təzəcə otuxmuş quzu ağızna gələ blərdi.

Sonra buğa zəminin qurtaracağındakı daşlıqda idi. Gipgirdəliyi ilə iri, boz göbələkləri xatırladan daşların hamısı bir boyda olduğundan fikirləşməmək olmurdu ki, görəsən, onlar yerdənmi çıxıb bu boyda qalıb, ya göydənmi düşüb torpağa bu qədər pərcimlənib?!

Heyvan düzəngahının qurtaracağındakı qamışlı gölə çatanda günəş göyün qübbəsində idi. Uca, tünd-yaşılı ardıc kolları gölün sahilində sıra ilə elə yan-yana düzümlənmişdi ki, inanmazdın onları insan əkib-becərməyib.

Suyun kənarına iri bir canlinin çatdığını görməklə gölün or-

tasındakı balaca adacıqda məskən salmış bir cüt aq qu qanadlarını yelkənsayağı açıb, qamışların arası ilə üzə-üzə aramlı sahilə yan aldı. Qızıldimdiklər mərci boyda gözlərini Təpələ zilləyib qı-ğıldaya-qııldaya ilan əyrisinə oxşayan uzun boyunlarını suya salıb çıxarır, qorxu-hürkü bilmədən başlarını hərdən ona sarı uzadırdılar. Su o qədər dumdurı idi, gölün dibindəki yaşlı-sarımtıl yosunlar - bəzi yerlərdə onlar açıq-bənövşəyi rəngə calırdı - apaydın görünürdü. Boynu bədənidən uzun quşların çıxardığı oyunlara baxmaq olduqca xoş idi.

Günortadan sonra irigilə caqqal yağışı başladı, səmada da günəş. Belə yağışlar adətən tez kəsir. Odur ki, Təpəl qarşidakı dərəni tələsib eləmədən keçdi və özünü təsadüfən yolunun üstə çıxan kalafarlığa saldı. Ac heyvan ola, islanmış ot ola... O, ağızının dadını dəyişməyə elə girişmişdi, elə bil ömrü uzunu yalnız bunun üçün yaşamışdı.

Heç bir dəqiqə ötməmiş yeddirəng göründü. Buna bəndmiş kimi qəfil başlanan yağış tez də kəsdi. Başqa heç hara yağımadığından - bircə damar Haça dağı tutmuşdu, döyə-döyə keçib gedirdi - uzaqdan baxan elə bilərdi, dağın üzünə tül çəkiblər.

Qarşısına aq torpaq eşilib yiğilmiş yuvalarla dolu yamacda Təpəlin yolunu əcaib bir heyvan kəsdi. Oxşayır ki, o özünü itirmişdi, çünkü aradan çıxməq əvəzinə, buganın düz üstündə dayandığı yuvasına doğru can atıldı. Amma o var ki, Təpəl də ona mane ola bilmədi. Buğa geri dönünce heyvancıgaz onun uzun və yoğun qışaları arasından sıvişərək yuvasına təpildi. Təpəl onun təkcə ucu ağımssov quyruğu görüükən yuvasının ağızını buynuzdan keçirtsə də, bundan artıq heç nəyə nail ola bilmədi. Qorxudan bir qədər də dərinə sinmiş sahibi-ixtiyar qara gilə kimi par-par parlayan balaca gözləri ilə canına divan gələn nəhəng və yenilməz bahadırın tamaşasına durmuşdu. Osa qırpımsız baxışlarını ona zilləyib dayanmış meymunaoxşarı cəzasız qoyub gedənə bənzəmirdi.

Təxminən yarım saatdan sonra - yenə qara buludlar asima-

nı bürüməkdə idi - Təpəl obayabənzər bir yerə gəlib çıxdı. Oxsayırlı ki, burası köhnə yurd yeri idi; tikililər büsbüütün uçulub-dağılmış, bir yerdə belə daş üstə qalmamışdı. Üzü yamacda dikləndikcə təzəcə eşilən torpaq qalaqları artır, dəlmə-deşiklər saya gəlmirdi. Yuvalardan birinin yan-yörəsinə kül rəngində o qədər tük dağılmışdı ki, o saat bilirdin, tülkümü, ya dələmi kəkliyin axırına burda çıxbı.

Elə bu heyndə buga bir dəstə atın kolluğa tərəf irəlilədiyini gördü. Onları adətən yaz-payız bir-birinə qoşub çölə ötürədlər ki, gedib qurd-quşa yem olmasınlar. Düzdü, canavar belə şeyə baxan deyildi, yapışanda heç ilxida da əl çəkən deyildi, amma nə qədər olmasa da, hər halda təfavütü var idi.

Təpəl yağış yenidən güclənəndən sonra it hürüşməsi eşidib səs gelən tərəfə üz tutdu və dikə qalxan kimi dağ döşünə səpələnmiş qırmızı kirəmidli damları gördü. Uzun müddət yağış altda dayanıb küçə-bacasında heç bir gediş-geliş olmayan kənd evlərini gözdən keçirməyə başladı. Bu kənd onun kəndi deyildi. Nə kolxozi xırmanı görünürdü, nə də orda ötən payızdan qurulu qalan ot tayası. Ayağına zəhmət verib heç o qədər yolu getməyinə dəyməzdı.

Bir azdan o, uca kollarla örtülmüş döşdə iri bir ləpirə rast gəlib dayandı. Ancaq qarşılığı olduğunu, o, izi çox tez itirdi və uzaqlara göz gəzdirdi: torpaq, yağışa bürünmüş dərə-təpə və çılpaq çöllüklər - hər tərəf yalnız bundan ibarət idi. İntəhası buga da o buga deyildi: həyəcana gəlmış heyvanın sürəti bayaqından xeyli iti idi, gözləri böyüyüb hədəqədən çıxmışdı, sanki bu dairəvi balaca çanağın içərisindəki adicə göz yox, heç cür sakitləşmək bilməyən nadinc bir varlıq idi.

Kolluq başa çatmamış Təpəl daha bir rəddə, onun da dalınca isti, buglanan peyinə rast gəldi və dərhal ayaq saxlayıb ətrafa göz gəzdirdi. Heç nə görmədikdə başını əyib peyini iyliyi də... Bu nə idi? Bəlkə, Qırğı?... Təpəl dərhal özünü dərəyə verdi, çayı keçib dayandı. Şidirgى yağış töksə də, aşağı düzəngah olduğundan, əgər

Qırğı buralarda idisə, elə burdan da görünməli idi, amma heç harda bir ins-cins gözə dəymirdi. Bununla belə Təpəl düzəngahın sonunacan getdi, ordan da dolayısı ilə yala qalxdı. İnadlı təqib yenidən başlamışdı, qara məğlubedilməz də hələ üzünü görmədiyi rəqibinin ardınca bütün ömrü uzunu uğursuz tale yaşamış, nəhayət, hər şeyi həll edəcək son və qəti döyüşə can atan ər kimi gedirdi. Yerişi qətiyyətli idi, əksər vaxtlarda olduğu kimi baxışlarından yenə də mənəməlik yağırdı. Yamacı qalxan heyvanın qarnı şişmiş, budları yoğunlaşmış, dərisi tarım çəkilmişdi. Elə bil ona yeni qəzəb dalğası gəlmışdı. Bir qədərdən sonra çəpinə getməyə başladı və şəlalənin tuşunacan dayanmadı. Bəxti onda gətirərdi ki, içində düşüb getdiyi enli şirəm köhnə dəhnə kimi uçulub dağılmamış olsun. Bir də görürsən ki, amansız təbiət heç nəyə rəhm eləmədən nəyi necə istəyir, eləcə də eləyir. Yaxşı ki, o, sərt yamacı sağ-salamat başa vura bildi və qarşidakı dərənin qənşərinə çıxan kimi çayın o tayı ilə təpənin zirvəsinə doğru diklənmiş yolabənzər sarımtıl palçıq zolağı ilə irəliləyən nəhəng bir heyvan gördü. Çox olsun ki, o, dağ sığırı idi. Çünkü Qırğıda o boyda gövdə yox idi, üstəlik də rəngi onunkuna oxşamırıldı. Yağışda onu ayırd eləmək çətin idi, bununla belə Təpəl - təbiətən zirəng olan bu həssas və dil bilən varlıq - nəhəngi baxışları ilə izləyib-izləyib, zirvədən aşmamış heykirdi. Sonra bir də... Kəl də dayanıb, dərhal səs gələn tərəfə boylandı, heykirən heyvanın harda olduğunu bilməsə də, ehmal addimlarla geri qayıtmaga başladı. Nə biləsən ki, bu səs onun üçün yağışın belə səxavətlə ələndiyi bir vaxtda heç bir bədəli olmayan və göydəndüşmə bir şey deyildi? Hər halda o da heykirənin səsinə səs verdi, böyürtüsü boş çəllək səsi verən dərəyə düşdü.

Kəllər dərənin güneyində qabaq-qabağa gəldilər və bir-birinə çox qorxa-qorxa yanaşdlar. Nəfəs çəkə-çəkə, burun-buruna elə ehtiyatla toxundular ki, yalnız nəzakət xatırınə, dodaqcu

öpüşən qadınlar elə eləyirlər. Bununla belə, bu, heç vaxt bir-birilə rastlaşmayan iki həmcins arasında əsl mehri-ülfət idi.

Heyvanlar bayaq dağ kəlinin getdiyi təpənin döşünə səmt üz tutanda yan-yanaşı addımlayırdılar. Sonra yalnız o biri üzündə irəlidə dağ kəli, arxada isə Təpəl gedirdi. Yağlı uca göylər də öz ağır və zəhmli qanadını yerin üzərinə yendirməkdə idi. Amma gec də olsa, hava da onlara mərhəmət eylədi: az sonra yağış ara verdi, iliq meh başladı. Dibsiz göylər buludlardan təmizlənəndə kahkəşanda hər ulduz öz əbədi və əzəli yerini çıxdan tutmuşdu - elə bil nə müddət idi, buludları bu gözəl ənginliklərin üzünə duvaq yerinə tutubmuşlar... Bəlkə də, səmanın birdən-birə, yəni üzü açılan kimi o qədər əsrarəngiz görünməsinin səbəbi də elə bu idi.

*****

O il yaz sava gəldiyindən havalar da birdən-birə düşdü. Heç yağış-zad da yağmadı. Amma o ki qaranquşlar qayıtmışdı, deməli yaz da gəlmışdı. Qar əriyib-əriyib, bircə dağların başında qalmışdı. Həmişə olduğu kimi, o iliq yaz gündündə də bugaları ilk dəfə hələ gövşənə getməyən naxira qoşmuşdular. Adətən onları doğar mallarla bir yerə eyni vaxtda ötürərdilər ki, yazağzı döl də uzanmasın. Çoxdan görmədiyi düyələri də Təpəlin gözü elə orda, duzlaqda ikən aldı. O, isti-soyuq bilən deyildi. Qışın lap oğlan çağında, yəni qanın damarda donan vaxtında da hüzuruna az mal gətirməmişdilər. O ilin özündə də belə mərasimlər az olmamışdı. Amma yenə də ayaqları Təpəli ora, onların yanına çəkirdi. Heyvan say-seçmə, cavan bugaların yanından keçəndə başını aşağı tutub ağızını gen-gen açmışdı. Qarnını toy kimi şışirdib, fisiltı ilə yanı-yanı gələn Təpəli görən saat kəlçələrin hərəsi - Qırğı da onların içində idi - bir səmtə üz tutdu: gözlərinin odunu körpəlikdən alan bu qara enlidöşə yaxşı bələd idilər. Təpəlin ağız-ağıza gəlib

iyləşdiyi düyənin biri hamarbel, enlisarğı, alov rəngində idi, o biri isə ağimsov idi, belində də donqalar. Yaza təzə çıxmışdı deyin, tükləri pırpızlaşmış heyvan, deyəsən, buğanın döşünə yatmadı ki, onu buynuzlayıb kənar elədi. Duyə böyürtüyəbənzər zəif və üzülmüş bir səs çıxarıb üzü o yana getdi. Təpəlsə duz yalayan hamarbeli yanladı. O, düyənin əvvəlcə bir, sonra da o biri böyrünə keçdi və o dəqiqə də ağızını kiçik qabarıcıqlı köpük basdı. Buğa hərəmini elə nəvazışla yalayırdı ki, mal bu şirin təmasdan dərhal quyruğunu boşaltdı, dalını azacıq yendirərək sidiyə getdi. Qoca buğa dilini irəli eləyib, onu göydəcə yoxladı, başını qaldırıb üzünü göyə tutaraq burnunun dərisini qırışdırmaqla havanı bir neçə dəfə iyləyib ox kimi gərildi və dərhal da yana sidik çeqzirdi. Sonra hansısa bir qüvvənin sayəsində ayaqları yerdən elə üzüldü ki, sanki göyə qalxan buğanın dağ boyda bədəni yox, adicə quş lələyi idi.

İzdivaca göz qoyduqlarından Qırğının hardan peyda olduğunu görən olmadı. Elə bil yer yarıldı, heyvan ordan çıxdı və qara buğanın tuşuna yetcək buynuzlarını işə saldı. Təpəlin Qırğıya tərəf çevrilməyi də, onu təqibə başlamığı da elə ləng, elə aram-aram, elə ehmal-ehmal oldu ki, maldarlardan heç kim tövlənin qənşərindəki qışdanqalma nəhəng peyin qalağını ötüb keçən kələləri geri qaytarmağa cəhd belə eləmədi. O ümidi idilər ki, bu nadincliq adicə yaz sevincidi, mallar tezliklə geri qayıdacaqlar; azmi şahidi olmuşdular belə şeylərin?

Onların qarşısından gəldiyini görən ferma işçiləri yabı qosulmuş dördtəkərli yük arabasını yolun ortasında saxlayıb, kəpək taylarının üstünə dırmaşdılar. Heyvanlar əvvəlcə taxıl xırmanına gedən yola düşdülər, sonra qədimi yel dəyirmanının tör-töküntüsü qalmış iri sututar çalanın içi ilə keçib qarı təzəcə ərimiş şumluğa çıxdılar və yerə-göyə sığmayan Təpəl yandan irəliləməklə alma bağlarına sarı üz tutan Qırğının ağızını elə ordan dağ yoluna tərəf saldı. İki belə görən cavan sığırçı onu

adiyla səslədi. Heyvan da dayandı, çönüb geri baxdı, intəhası qayıtmadı. Yalnız bundan sonra başa düşdülər ki, hikkəli canlı rəqibinin axırına çıxmayınca geri qayıdan deyil.

*****

Otu qəhətə çıxmış düzəngahın ortası ilə qara bir buğa baş götürüb gedirdi. Gözəl də bir yaz səhəri açılmışdı. İliq yaz günəşinin istisi cana yayılır, heyvanın belini qızdırırıdı. Addabudda və seyrək buludlar parça-parça elənin göy üzünə səpələnmiş nəhəng bir tənzifi xatırladırdı. Havada azca meh də varındı və elə o meh hərdən uzaqlarda yer şumlayan traktorun səsini də gətirirdi. Bütün gecəni təxminən üç-dörd ağaca qədər məsafə qət eləyən heyvan o səsi tutub yenə də uzun müddət yol yormalı oldu və gəlib uca bir təpənin qənşərinə yetişdi. Nədənsə o, qov təkin yüþüngül gözə dəyirdi.

Uzaqlarda, göyümsov qayalıqlar arasında yalnız şiferləri ağarısan kənd evləri sezilirdi. Hansısa çay balaca təpəliklərin arası ilə ilan kimi qıvrıla-qıvrıla ağır-agır cənuba doğru axırdı. Təpəyə qalxan kimi uzandıqca uzanan şumluğun ortasındakı çeyirtkə boyda traktor da göründü. Gücə düşdükçə onun sürəti yavaşıyr, səsi daha ucadan gəlirdi. Yerin altını üstünə çevirən bu yeriyən dəmir parçası üzü şimala dönən kimi şüşələri günəş altda qızıl kimi par-par parlayırdı. Havadan nəyin-sə, hansı bitkininsə xoş ətri gəlirdi. Heyvan da iri burun pərələrini genəldərək havanı acgözlükə ciyərlərinə elə çekir, xeyli beləcə dayanıb axırda o cür fisildayırdı ki, elə bil dəmirçi körük basırdı. Tezliklə azsulu bir irmağın kənarındaki balaca bir talada ulu qadir tanrı ona ruzi də yetirdi. Çöltərəsinin, dağ-keşnişinin qəşəng ətri gələn bu balaca çalada heyvan qarnını əməlli-başlı doyuzdurdu. Nə demək olardı, bu, bəlkə də, bir təsadüf idi, amma bu alagöz yaz gündə onunku pis gətirmirdi. Düz bir həftəyə yaxın idi ki, o bu qurtarmaq bilməyən

girdabla irəliləyir, intəhası kimsəsizlik və acliğın əlindən heç cür xilas ola bilmirdi. Kim bilir, bəlkə də, kürreyi-ərz bu qədər geniş və tükənməz olmasaydı, indi o haralarda idi? Buğa getdikcə gedir, getdikcə də getməyi gəlirdi. Şumun kənarına da hiss olunmadan gəlib yetişdi. Traktorcu motoru söndürən kimi ətrafa sanki ölüm sükütu çökdü. Hardansa dağlar səmt-dən gələn bu əcaib və nataraz canlısı şumluğun kənarı ilə aran-a sarı gedən görüb, sükançı tırtılın üstünə çıxmışdı. Bəlkə də, onunla qabaq-qənşər dayanaraq - buğa qulaqlarını şəkərəyib onu bir xeyli süzəndən sonra yola düzəldi - tamaşa eləyən Tə-pəli o, vəhşi bir çöl heyvanı zənn etmişdi.

Traktor işə düşən kimi ətrafi yenidən nərilti sardı, bayaq-dan bəri hay-həşiri düz-dünyanı başına alan, dəstə halında şuma qonmuş qarğaların səsi eşidilməz oldu.

Tezliklə buganın qarşısına yolabənzər bir şey çıxdı - ilin elə vaxtı, dünyanın elə yeri idi ki, haranın yol olduğunu müəyyən eləmək çətiniydi, onun azmasının, geri dənə bilməməsinin əsl səbəbi də elə bu idi - çox keçmədi ki, o yol da dağın ətəyində haçalandı. Onun biri döşlə ağziyxarı dolaylanır, o biri isə qayalıqların dibi ilə düzünə gedirdi. Buğa dolaylara düşdü.

Günortaüstü civildəşə-civildəşə göy üzü ilə hardansa qayıdan quşların böyük bir qatarı gəlib keçdi. Baharın müjdəcilərinə isə o, cənub təpəliklərinin güneyində rast gəldi. Hamısı bir boyda, bir rəngdə olan haçaquyuqlar qara təsbeh dənələri kimi səliqə ilə elektrik dirəklərinin boş düzənliklə sallaq sap təki uzanıb gedən simlərinin üstünə qonmuşdular. Buğa bir qədər də getmişdi ki - burası içərisindən isti külək gələn ağızı dəyirmi üç kahadan birinin qarşısı idi - mal rəddinə rast gəldi. Görünür, o qaçıbmış; dirnaq yerləri torpağa həm çox dərin işləmişdi, həm də onlar bir-birindən xeyli aralı idi. Təpəl izi dərədən çıxan yerdə itirdi. Əvəzində isə at oxrantısına oxşar bir səs eşidib dayandı, amma ətrafi nə qədər dinşədisə, ayrı heç bir hənirti-filan duymadı. Kolun arxasına elə təzəcə keç-

mişdi ki, yolun ortasında qonqudarəq qulaqlarını şəkləyib sakitcə marıtlayan çölpişiyini gördü. Zolaqlı əlini qaldırıb necə ki, salavat çevirən adam əlini üzənə çəkər, sağ pəncəsini eləcə üzünə çəkdi, ağzını iri-iri açıb-yumdu, sanki qarşısındakını diri-diri udmaq istəyirdi. Təpəl pişiyə ayrıdan nəzər yetirib yenidən yoluna davam elədi. Əgər gənclik illəri olsaydı, onu Qaşqanın yelicə yixardı, əksinə yırtıcının nə vaxt uzaqlaşdırına o, əhəmiyyət belə vermədi.

Heyvan yala qalxan kimi iz yenidən peyda oldu. Qarşidakı düzəngahın sanki nə ucu vardı, nə bucağı, tən ortadakı iri qaraltıdan başqa heç nə gözə dəymirdi. İlk baxışda ordakıların canlı olduğunu aqla gətirmək də olmazdı. Bu məsaflədə onları olsa-olsa, daşa bənzətmək mümkün idi. İz isə Təpəli məhz ora aparırdı...

O qaraltının quzğun olduğunu Təpəl arada beş-on addımlıq məsafə qalandı görə bildi. Burda nə yox idi: dağlılmış gödən, gəmirilib ağarmış sür-sümük, iri bir qafa, ətrafa səpələnmiş qan izləri və leşə daranmış bir neçə uzundimdik... Ətyeyənlər - onlardan təkcə biri yaxınlaşan Təpəli görəndə qaz kimi yanlarını basa-basa öz yerini dəyişdi - heç nə olmayıbmış kimi sakitcə öz işlərində idilər. Bununla belə onların yırtıcı görkəmində, saymaz hərəkət və xatircəm duruşunda bu sahibsiz çöllərin tükürpədən sükutuna uyğun gələn çox qəribə bir xof və heybat var idi. İndi hardan biləydi ki, Təpəl qarşısında dayandığı bu ət və qan qoxuyan torpağın üstündəkilərinin Qırğının son nişanələri olduğunu canlı fəhmi ilə duymur? Bəlkə, ona görə ordan uzaqlaşandan sonra o həvəslə və yolu bəlləmiş kimi gedirdi? Yoxsa o nə təpər idi canında? Gec də olsa, axır ki, düzənlilik başa çatdı, dörd tərəfdən qayahqlarla əhatə olunmuş çökəklik də arxada qaldı. Nabələd cığır onu gətirib yer altındaki gümüş kəmərin bir ucunun üzə çıxdığı yerə yetirdi. Elə bil yerdən su yox, qum qaynayırdı. Dalınca bir başqası gəldi, beş altı addımdan sonra da bir ayrisı. Olmaya bura Üç qardaş idi?... O dayandı, baxdı,

ətrafi bir daha, özü də çox diqqətlə gözdən keçirdi və hər şey sanki bircə anda dəyişdi!

İndi Təpəlin yumşaq tiflikli bədənini oxşayan doğma ellərin bahar nəsimi, onun gətirdiyi rayihə isə o torpaqların heç nəyə bənzəri olmayan ətri idi. İri qulaqlarını oynada-oynada ensiz tilin üstü ilə ehtiyatla gedən buğanın görkəmi də onu qaliblərə az oxşatmırıdı. Sarımtıl torpaq zolağını keçməklə o, sürət götürüb yenişi qaça-qaça yendi - yol üzüaşağı olduğundan qaçan heyvanın qarnı liq-liq liqqıldıyırıdı - yamacın lap qurtaracağında, çaya çatmağa iyirmi beş-otuz addım qalmış yaşıl bir talaya rast gəlib özünü ora yetirdi. Baharın hərarətin-dən üzü mamırlı iri bir daş da çiçək açmışdı. Bunların hamısı bircə həftədə olmuşdu, onun buralarda olmadığı bircə həftədə...

Təpəl taladan çıxanda uzun qulaqlarını arxaya yatırılmış bir dovşan otların arasından çıxıb atlana-atlana götürüldü. Buğa da onu çox tez gördü, amma niyəsə məhəl qoymadı. Bəlkə də, daha çox ona görə ki, hər addımı rastına tanış bir mənzərə çıxarırdı. Üstəlik də yamyaşıl təpələr, dumdur uclar, otu topuq örtən düzənlər indi nəyə desən əvəz idi. Elə bil dünyanın büsəti dəqiqlik dəniridir. Yenə baharın xalı toxuyan günləri idi; qayalığın ətəyindəki talada o qədər bağıraqan lalə açmışdı ki, deyirdin bəs cəmənlik qan ağlayır. Səhləbin, dağ çiçəyinin, sarı gülün və göy otun məstedici ətri bir-birinə qarışib dünyani ağızına almışdı. Yalın gəzindəki cir armud isə tənhalığın acığından o qədər çiçəkləmişdi ki, karvanqıranda ulduz da o sayda olmazdı.

Axşama lap az qalandı onun qarşısını əl-ətəyini əvəlik, qıpçıq və göy saçaklı ələyəzin büründüyü böyük bir dağ kəsdi. Təpəl - onun özündən onqat uzun kölgəsi birrəng palaz kimi yerə döşənmişdi - dağın qənşərinə yetişib dayandı, bütün ətrafi diqqətlə, uzun-uzadı və bir qədər də cana gəlmış halda seyr elədi. Oxşayır ki, o, dağı tanımışdı, çünkü nəsə imsiləyirmiş kimi, başını irəli uzadıb xoş bir səs çıxartdı. Mal böyürmür, mələmir,

üzü dağa dayanıb, çoxdan ayrı düşmüş əziz-ərkə anasını görmeyən bala kimi imrənirdi. O durub-durub elə ana üstə qaçan bala kimi də dağa tərəf qaçmağa üz qoydu. Sonra dayandı, sonra hər şey yenidən təkrar olundu və bu, bir xeyli vaxt apardı...

Yeddi qardaş vadisinə yenmək üçün ən kəsə yol gölün yanından idi. Düzdü, onu keçəndən sonra cığır dağın döşünə diklənir və gedib-gedib düz zirvədəki gədikdən aşırdı. Tərslikdən də indi heyvanın canında o təpər yox idi ki, gözünə durmuş bu sonsuz yolu işiq gözü ikən keçib gedə bilsin. Getmək, buralardan uzaqlaşmaq isə təkcə ona görə lazım deyildi ki, o, artıq yolu tapmışdı, bu ona görə vacib idi ki, həm qurd-quşa yem olmasın, həm də hava da öz işini görməkdə idi; uzaq üfüqlərdə batan günəşin parlaqlığını itirmiş son şəfəqləri zəif-zəif işiq saçırıcı, hər tərəf sükut və intizar içində idi, amma bu səssizliyə kimsəsizlikdən doğan bir kədər də qarışmışdı. İntəhası bax elə bu an dünya deyilən şey öz dumdurdu göl suları, gözoxşayan geniş yaşıllıqları və balacalaşıb usaq sıfəti boyda qalan günəşinin təkrarsız işığı ilə o qədər əsrarəngiz idi ki, sanki bunlardan sonra heç bir vəchlə gecə düşə bilməzdi.

Yolunu pirdən aşağı yastandakı sahibsiz oba alaçıqları, bir də uzun gecə gözləyən buğa da həvəslə yortmağında idi. Dağın döşü ilə o özü irəliləyir, arxadan, uzaq gölün kənarı iləsə uzun kölgəsi sürüñürdü.

*****

Təpəl kəndə birisigün, çəst vaxtından az sonra çatdı. Yolu kəhriz tərəfdən olan heyvanın acığına sanki dünya bütün gözəlliyi ilə onun qarşısında cilvələnirdi; gün isti və işığını kəndin üstünə salmış, quşların səsi, arıların viziltisi düz-dünyanı başına almışdı. Çiçəyi yarpağından qabaq açmış ağacların möhrə barılardan küçələrə sallanan budaqlarının gün altında qız kimicə

nazlandığı bu gözəl yaz gündündə hardansa elə bil tər şamama ətri də gəlirdi. Bununla belə heç nə onun qulağına girmir, vaxtılıq baş uzatmadan keçmədiyi qonşu bağları da buganı yolundan döndərə bilmirdi.

Bulaq başı qız-gəlinlə dolu da olsa, heyvan özünü dəmir nova ölü kimi saldı. Hamar, xallı, iri burun pərələri tez-tez yiğiləcək olan Təpəl suyu elə təşnəli-təşnəli sümürürdü, elə bil ciyəri pörşələnmişdi. Bu o qədər uzun çəkdi ki, onu sudan çubuqla ayırdılar.

-Ağzımız qızışib it-qurdun qeybətinə, baxmırıq, bu mal çərləyib ölcəcək,-deyən gəlin üzü o tərəfə gedən heyvanın parça-parça olmuş budundakı qan və diş izlərini görən kimi:

-Uyyy,-elədi,-nə səni bu günə qoyub, ay yaziq?

Səngər təpənin yalından yeddi-səkkiz uşaq bəhsəbəhsə girib çəpərin altı ilə gedən buganı nişana qoyaraq daşlaya-daşlaya hoyduhoyduya götürəndə o heç nəyi vecinə almadan ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa öz yoluna davam eləyirdi. Təzəcə tumurcuqlamış narıncı çiçəkli nar kollarının o tərəfindəki çəpərin su gilifindən yer tapıb qəfildən çıxmış quduzdəymış bir it heybəli səslə buganın üstünə hücum çəkəndə də o, siftə buna məhəl qoymadı. Yalnız sırtlıq heyvanın əl çəkmədiyini gördükdə vecsiz halda geri dönüb onu buynuzuyla özündən kənar elədi və ordan alaqqapının yanınanın daha heç harda ayaq saxlamadı.

Çöl üzdən hər iki tərəfində təzəcə yarpaqlamış qızılı söyüd ucalan darvaza örtülü idi və heyvan onun qarşısında elə dayanmışdı ki, elə bil kiminsə gəlib onu açacağını gözləyirdi. Bu qapının örtülü günlərini o, çox, lap saysız-hesabsız qədərdə görmüşdü. Ancaq bu, çoxdan olmuşdu, lap çoxdan... Onun sonuncu dəfə bu həyətə ayaq basdığı vaxtdan, gərək ki, on beş ildən də çox keçirdi və heç o özü də bu həyətə burdan getdiyi kimi qayıtmamışdı. O vaxtlar ona Qaşqa kəl deyildiyi indi kənddə, bəlkə də, tək-tük adəmin yadında olardı.

İndi burda, bu həndəvərdə dəyişməyən yeganə şey elə təkcə

bu bağlı darvaza idi və əgər doğrudan, rəngindən savayı, heç nəyi dəyişməmişdisə, elə o vaxtlar olduğu kimi, o, yenə də içəri açılmalıdır. Təpəl elə onda, on beş il bundan qabaq necə elə-yerdisə, elə o sayaq da buynuzunu qapiya ilişdirib itələdi. Həmişə adama elə gəlir ki, dünyanın bir-birindən min kilometrlərlə uzaqda yerləşən saysız-hesabsız darvazalarının hamısı daim eyni səslə açılıb-örtülür. Bu dəfə də elə oldu. O tanış cırıltı kəsilən kimi buga qapının o biri üzündə, içəri tərəfdə qaldı. Bir qədər duruxub, qapı-bacada heç kimi görməyən heyvan üzünü eyvana səmt tutub elə bil nalə çəkdi. Nə qədər zəif, nə qədər həlim və yumşaq da olsa, bu, Təpəlin öz dilində ev yiylərini çağırışı idi...

*****

-Mən deyirdim axı, buga bura ölməyə gəlib,-qocalıb əldən düşmüş Nurməmməd kişi doğmaca adamını itirənlər kimi pencəyinin qolunu gözünə basıb, səs-küyə həyətə yiylan qonum-qonşuya başa salırdı,-deyirdim axı, buga bura ölməyə gəlib...

1987

KÖHNƏ KİŞİ

I

Murad yenə dan üzü oyandı. Coxdan idi, yuxudan gejənin itlər yatan vaxtı ayılır, arvadının yanından səssiz-ünsüz sıvişib qalxır, səssiz-ünsüz də geyinib çıxırdı. Bu gejəsə işləri lap əvvəldən düz göturmədi; siftə şalvar yoxa çıxdı, qaranlıqda əl havasına yan-yörəyə baxmağın da bir köməyi olmadı, o, kibrıt çəkib künj-bujağa göz gəzdirdiyi yerdə hənirtiyəmi, işığamı təsadüfən Gülab yuxudan ayıldı və bir xeyli dinməz-söyləməz ərinin üzünə baxıb, hikkəylə şalvari balınjın altından çıxara-çıxara:

-Ala,-dedi,-özünü çox hələk-yesir eləmə!

-Mən də deyirəm, görən, nej olub bu andıra qalmış soyxa?-
Murad burnunda mızıldandı,-heç demə, burdaymış. İşə bax ee!...

Gülab qalxıb yerinin içində oturmuşdu. Qımirindən dinib-danişmir, köynəyinin iplərini düyə-düyə ərinin hara hazırlaşlığına key-key, yazılıq-yazılıq tamaşa eləyirdi. Gejə elə bayaqkı sükutda, otaq elə həmin qaranlıqda idi. Gülab da sanki ərinin özünü yox, qaraltısını görür, yun jorabı ayaqlarına nejə çəkməyini, sırlıını əyninə nə jür ehmal-ehmal geyməyi-ni anjaq-anjağa sezirdi.

Çox keçmədi, qapı açılıb-örtüldü, eyvanda kibrıt alışib-söndü: yəqin ki, Murad siqaret yandırırdı...

Pilləkəndən addım səsləri, həyətdən isə darvazanın jırıltısı da birdəfəlik çəkilib gedəndən sonra Gülabın dili açıldı:

-Səni məndən yana tez məəttəl qalaydın! Qalaydın səni

---

məndən yana məəttəl!...

*****

Səfi bajısının ardınja səsə çıxanda it özünü yırtıb-tökürdü. Qar yeri düm ağ ağartsa da, elə zülmət idi, sanki gejəni dibigörünməz, dərin bir quyuya sallamışdılar. Səfi hənirti gələn tərəfə - tövləyə səmt yeridi və divarın qurtarajağına çatanda Qaratelin çəpəri aşdığını görüb yubanmadan küləş tayasına söykəli uzunsap yabaya tərəf yürüdü, intəhası çəpərin o biri üzündə bajısından nəsə soruşub asta səslə öskürən adamın Murad olduğunu biləndə ağlına gələn ən birinji şey bayaqdan bəri qarı-buzu jırmaqlaya-jırmaqlaya özünü didib-dağıdan iti açıb ötürmək oldu. Amma heyvanın səs-səmirinin kəsilməyi ilə, deyərdin bəs gejə də gejəliyini, qorxunjluğunu birdəfəlik itirdi.

Sən demə, Bənəyin də özünü öldürməyi varmış: açılmağı ilə sümsünə-sümsünə harasa üz qoymağı bir oldu. Neçə illər idi, elə o soyuq yuvaydı, o ağır dəmir zənjiridi və gejənin hansı bir əyyamindasa, kəndin harasındasa itlər elə şirin-şirin hürüşürdülər ki, elə bil ömürləri boyu nə təklik, nə də zənjir adında şey görmüşdülər.

Əl boyda dilini sallayıb ləhləyə-ləhləyə geri qayıdandasə dünya çoxdan işiq üzünə dönmüş, yer-yurd, həyət-baja qarəngi nura bələnmişdi. Ayrı heç nəyin yox, təkjə həyətin o biri başında əllərini nəfəslərilə isidə-isidə qonşu damın qarını növbə ilə muğanlayan uşaqların səsi gəlirdi...

Səfi təxminən elə bu vaxt - qarın ağ, günün qızılı işığı bir-birinə qarışında arvadını içəri çağırıb əlajı yerdən-göydən üzülmüş kimi tapşırırdı ki, getsin ora, o gedən deyil, yapışsın o qanlığın saçlarından sürüyə-sürüyə gətirib qatsın bu xaraba-

ya, o indi yaxşı bilir nə eləmək lazımdı.

-Özünjə getsənə, a Səfi, bilirsən, zəhləm qaçır ondan.

-Nə deyirlər ona bax, arvadsan, arvad yerində öl!

-A Səfi, dərdin ürəyimə, niyə axı özün?...

-Axı özün... Axı özün... -Səfi arvadının ağızını əydi,-niyə mən bilmirəm, nə danışıram?! Deməli, belə məsləhətdi ki, belə deyirəm.

Şahnaz könülsüz-könülsüz çıynini çəkdi ki, di neynim. Amma ərinin belə xoruzlanmağı, deyəsən, yaman ləzzət eləmişdi ona; dodaqlarını əliylə tutub gülürdü ki, səsi çıxmasın, çünkü düz-dünya gün işığından hələ təzəjə bəzək tutmuşdu, yatası vaxtına bir dünya vaxt vardi.

*****

Gülabin üzü elə o qarlı-çovğunlu qış gejələrinin birində döndü. Qapını daldan kildiləyib:

-Üzükmə buralara,-dedi Murada,-bəsdi başımıza oyun açdığını! Nə vaxtajan biz siçan-pişik oyunu oynayağışq?

Murad qapının çöl üzündə durmuşdu. Səsi onsuz da astadan eşidilirdi. Bu sözdən sonra isə səmiri bir az da aşağıdan gəldi:

-Bəs uşaqlar?-deyə janıyananlıqla soruşdu.

-Mən billəm, uşaqlar bilər, o sənə qalmayıb.

Bu həmin qarlı-püsəkli gejə idi ki, iti vursaydın, damından çıxmazdı. Bütün kənddə, bəlkə də, Murad bayırda olan yeganə adam idi. O, çıyində sıriqlı, eyvandaja oturub uzun müddət tutqun-tutqun titrəşən kənd işıqlarına tamaşa eləyə-eləyə papiroş çəkdi. Qalxıb məhəjjərə söykənərək bir müddət də qarın yağığını seyr elədi. Külək az-maz səngiyən kimiydi və qar elə dənər-dənər tökürdü ki, elə bil ulduzları şadaraaya doldurub ələyirdilər.

Məhəjjərdən ayrılaraq pənjərəyə yaxınlaşıb, istidən tut-qunlaşmış şüşəni sıriqlısının qolu ilə sildi. Amma onsuz da heç nə görünüb eləmirdi: gülsüz, köhnə narınçı pərdə elə əvvəlki yerində idi.

Axır ki, dirsəyini pənjərənin dəmir çərçivəsinə, alnını isə ovjuna söykəyib dayanmaqdən da bezdi və haçandan-haćana altı əl qalınlığında uzunboğaz çəkmələrini taxta döşəmədə qəsdən taqqıldada-taqqıldada çıxıb getdi ki, qoy arvadı da, oyaqdırsa, lap uşaqları da bilsinlər ki, lazım gəlsə, Murad qalmağa yer tapar...

*****

-Getdi kimə çəkdi, kimə oxşadı bu sıpanın qızı, bilmirəm,- Səfi belə deyirdi ki, bəlkə, Muradla olan bugünkü söz-söhbəti yaddan çıxarda, anjaq danişdılqja lap da odlanırdı. Həmişə bu vaxtlar çoxdan yatmış olan arvadının da yuxusu indi elə bil ərş-i-fələkdə idi. Durub-durub birdən o da başlayasan:

-Görüm allah onun üzünü hər iki jahanda qara eləsin, nejə ki, o bizim üzümüzü eləyib. Amma deyirəm, Səfi, allah heç kimə göstərməsin, çətindi e belə şey. Yazıq qızın getdiyinin heç ili də tamam olmamışdı əri əsgər gedəndə. Ər də barı bir ər olaydı! Arvaddan qabaq yatan kopoyoğluydu! Yazıq, başıdaşlı Qaratel olmasın, elə biri mən özüm olum, neylərəm?!... Belə getsə, deyir, çatını salıb boğazımı, boğajam özümü, daha bəsdir dözdüyüm.

-Elə birjə o qalmışdı. Görsün əlimizi kəsə bilərmi dost-tanışın ətəyindən, jında qızı, jında.

-Aaz, deyirəm, o Murad nədi elə vurulmusan ona, elə bil Həmədan eşşəyidi yekəlikdə. Özünün gül kimijə fağır ərin... Buy allah, itin olum, eşşək qaçıb palanı salmadımı? O yandan

qayıt ki...

-Həmədan eşşəyi sənin ərindi, hı? -Səfi arvadının, guya, yarımcıq qalmış sözünü bitirirdi.

Görünür, fitnə-fəsad dağarlığı onun xətrinə dəymək istəmədi ki:

-Yox,-dedi,-ta o qələti də eləmədi, anjaq Muradın, deyir, bir kəsik dırnağına da dəyişmənəm onu... Buy ağız, üzə bərəkət, yüz il yüz ilə qala, mən neçə ilin arvadıyam, belə sözü dilimə də gətirəmmərəm. O deyir, Şahqulu dədə görməyib, elə bilir, öz dədəsi də bir kişi, lap onun nağlıına döndü bununku. Elə gejəm də Muraddı, gündüzüm də, deyibjə durur. O da deyirəm, gəldi-gedər şeydi, a başıdaşlı, onun arvadı, səndən yekə qızı, ev-eşiyi. Budu bu gün-səhər ərin gəlir, bə nə fikirdəsən? Jəhənnəmə ki, deyir, görüm onu heç salamat gəlməsin, gəldiyi yerdə. Elə ərə gəldim-gəlmədim, günüm qara, çörəyim para olub. Ta gördüm buna söz qandırmaq zülm-allahü-Əkbərdi, məni, dedim, qardaşın göndərib ki, ərin gələnəjən gəlib qalasan bizdə. Gəlmədim da, deyir, qalmalı olsaydı, qalardım, mən qağamda gördüyümü gördüm. Qağajığazının dərdi olsun, dedim, sənin kimi bajının ürəyinə ki, yaxşılıqlarına qərəm kor oldun. Dedim, qalxdım, ta heç bilmədim, ağlamağı harda qaldı, dalımjə qarşış tökməyinin axırı nə oldu?... Şahnaz bunu deyib bir qədər susdu, sonra yenidən juşə gəldi:

-Sən adam olanın qudurmağına bir bax?! Xalxlar gəlsin Səfi kimi qardaşdan yana burnunun ujunajan göynəsin, bu da dursun pirinə şıllaq atsın! Qəhbənin biri, qəhbə!... Sənin yerinə mən olam, heç qoymaram buralara itbaxandan da baxa, bərkini tutduqja ayağı yer alır.

*****

Nə vaxt ki, Murad evə qayıdırıd, onda gejə çoxdan yarıdan keçmişdi. Qapını bağlamaq ya yaddan çıxıb qalmışdı, ya da olsun ki, Gülab bunu bilə-bilə eləmişdi. İçəri girib arvad-uşağıın yuxuda olduğuna tam əmin olandan sonra bir müddət heç nə eləmədən yalnız balalarının sifətinə tamaşa eləməklə baş qatdı. Elə diqqətlə baxırdı ki, sanki dost-doğma jiyərparalarını birinji səfər idi görürdü. Həmişəki kimi xırda qızın üstü yenə də açılmışdı. Murad cəkib yorğanı düzəldəndən sonra uzun müddət uşaq kimi dizlərini qujaqlayaraq lal-kar halda arvadının balınjının yanında oturub qaldı. Elə ha qəsdlənirdi ki, səsləyib onu durğuzsun, amma nədənsə ürək də eləmirdi. Elə bil allahdan oldu: Gülab birdən-birə yerində qurjalanıb yorğana büründü və Murad o saat başa düşdü ki, yatmaq nədi, Gülab, bəlkə də, yerinə girənin oyağıdı. Bilsə də ki, indi arvadının ayrı şey ömür-billah ağlına da gəlməz, sakitjə, dinməz-söyləməz onun yanına uzanıb, əlbəəl yaltaqlandı ki, fikri varsa belə, qoy heç nə soruşmasın.

-Hələ yatmamışan?-deməyə bundan münasib söz tapmasa da, həmişəki məhrəmlik və doğmaliqla əllərini onun sifətində gəz-dirməyi də unutmadı. İntəhası o sifətə gülüş deyilən şey gəlmədi və Murad başa düşdü ki, yoox... boş şeydi bu yaltaqlıq-filan. Bununla belə qabaqdangəlmışlıq elədi, uşaq kimi fağır-fağır, yazıq-yazıq:

-Bilirəm,-dedi,-adam deyiləm mən, Gülab, qalınların qalını-yam. Kim olsa, injiyər, amma...

O heç bilmədi, nə desin, nəyi bəhanə eləsin ki, bəlkə, arvadı allaha-tanrıya baxa... Tərs kimi qadın da birjə kəlmə döndərmirdi: nə aq, nə qara... Lap axırda, o vaxt ki, bu sükut, bu lallıq Muradin sözündən sonra bir tərəfdən Gülabın əri ilə barışmağına

da oxşayırdı, onda arvadın lap astadan, piçılıtyabənzər səsi eşidildi:

-Muraad!

-Hüm?!

-Azar hüm?!

-Düz deyirşən,-Murad jani-dildən razılaşdı.

Aradan xeyli keçəndən sonra yenidən Gülabın səsi gəldi:

-Muraad!

-Hüm?!-Murad yenə fikri ayrı yerdə olan adamlar kimi vejsiz-vejsiz mızıldandı.

-Ay Murad!-Gülab səs-səmir tamam kəsiləndən sonra bir də səsləndi.

-Nədi, a Gülab?-Muradın səsi bal kimi şirinləşdi,-nə deyir-sən axı?

-Ağ deyirəm, dərd deyirəm, vərəm deyirəm... Deyirəm, səni görüm heç oğul üzü görməyəsən.

-Ta nə deyirsən?

-Deyirəm, hər şey nazikliyindən sınar, adam qalınlığından. Deyirəm, sənin heç insanlığın yoxmuş, sən namərdlərin namərdiyimmişən.

Murad bij-bij mırtdandı:

-Sən ölməyəsən, dilbilməz əlində qalmışam e!

-Axı özün də bilirsən ki, ora getməyində deyiləm. Səni bu yaşda gözüdağıñıq görəndə tüstüm təpəmdən çıxır axı. Əvvəl dinmədim ki, bəlkə, özün başa düşəsən, çəkilib oturasan xarabanda. Sənin də ölmüş gününə idi dünyani vejinə alasan, nə bilirsən, onu da eləyirşən. Daha fikirləşmirsən ki, işinin çətini innən belədi hələ. Altı qız ərə verməlisən. Bilmirəm, başa düşmürsən bu nədi, ya qız külfətiylə zarafat eləyirşən? Ellə bir adın-sanın varıldı. Bu hərəkətinlə özünü elə gözdən salmışan ki, bir vaxt bu kəndə, bu adamlara elədiyin

yaxşılıqlar indi bir qara qəpiyin yerində də deyil...

Muradı birdən-birə elə bir titrəmə tutmuşdu ki, dişi-dişinə dəyirdi və düz birinji xoruz banınajan elə-eləjə də qaldı. Amma Gülabda da insaf deyilən şey yoxumuş: nə çəkilib yanında ona yer elədi, nə də könülalan bir söz dedi ki, əri utanıb elə-mədən, adam balası kimi soyunub uzansın.

-Niyə məni belə bədbəxtlik basıb, xudaya-pərvərdigara?! -deyəndən sonra Murad ehmal-ehmal qalxdı, şalvar-penjəyini dəyişdi, hardansa köhnə şapqasını da tapıb başına keçirtdi və hələ çox ertədən olmasına baxmayaraq, getdi ki, mal-heyvanı yemləsin.

*****

Lopa-lopa qar ələnən qış gejəsinin o vədəsi idi ki, itlər hər-dənbir hürür, aradabir haradasa uzaqlarda çəqqal ulayırdı. Onlarım - Muradla Qaratelin gejəsi isə elə bil indijə düşmüşdü.

-A Məcnun qızı, Məcnun,-deyirdi Murad,-heç gör yadına düşürmü soruşum? Nəsir bəylə söhbəti nə yerdə qoydunuz?

-Nə var nə yerdə qoyaq? Gəldi də, payını alıb, qayıtdı da. Deyir, indi bir iş idi oldu, ərini əsgərlikdən saxlatdırımmadıq, bə sən niyə bizi xar elədin el içində? Axı sən mənim ağıllı balamıdın. Bala, vallah, səni qızlarımdan ayırıramsa, gözümə su yensin. Bəsdi, dedim, sizin nazınızla oynadığım, o oğlun, o da sən. Qurtardıq daha... Səfi də oturub, əli qulağının dalındaja qulaq asır. Elə bunu dediyimi gördüm. Məni aldı, nə aldı! Meyidimə-meyidimə çəkdi.

-Yaxşı görək, indi bir-iki sillə vurub-vurmayıb, o saat də-vədən fil düzəldirsən.

Qaratel oymasını çəkdi, baldırı-budu harajan açıldı.

-Di haa,-dedi,-bax gör mənim zülmümü. Meyidin buynuzu-zadı olmur ki?!

Murad yalnız onun nə halda olduğunu görəndən sonra fayırlaşdı. Qızın janının gömgöy yerlərini sığallaya-sığallaya:

-Çoxmu ağrıyr? -soruşdu.

-İndi yox,-deyə Qaratel gülümsündü,-birjə sən yanında olanda ağrımır...

*****

Səfi gələndə qar təzə-təzə səngiyirdi. İtə çörək atdı ki, hürrüb səs-küy salmasın. İki gün əvvəl olduğu kimi, indinin özündə də inanmağı gəlmirdi ki, sırağagün günorta çağı Muradın kəndin o başından basa-basa qapılara gəlməyi, hətta o təhərsiz dərəjədə yumşaqlığı ona hədə-qorxu gəlmək olmasın: "Yəqin ki, gəlməzdim bura, Səfi, amma çox götür-qoydan sonra qərarım bu oldu ki, ikilikdə söhbətləssək, pis olmaz. Dediym odur ki, gərək hər şeyi ölçüb-biçəydin, itinqurdun sözünə baxıb sataşmayaydın mənə. Axı mən ta qoja kişiyəm. Unutma ki, mən bu kəndin yolunda sən ağırlıqda tər tökmüşəm. Bunu başa düşməyin jəhənnəm, hələ bir farağat da durmursan. Qulağıma çatıb ki, gedib orda-burda şeytançılıq eləyirsən ki, ay nə bilim sədrlikdən yiğdiqlarını indi xırıd eləyir, özünə bir dam-daş saldırıb ki, şah sarayı... Kənddə elə bir adam tapmazsan ki, əlindən lələdağlı olmasın... Bəs bir vaxtlar bilmirdin ki, birləşib adamı sədrlikdən salmaq nə deməkdir? Aparıb adının atını dağdan uçurtmağın axırı nə təhər olur? Qova-qova, axırı, məni namərd elədiniz, qansız uşağı, qansız, yoxsa mən hələ başımı o qədər itirməmişdim ki, belə qurumsaqçılığa qol qoyam. İndiyəjən dinməməyim, sakit dolanmağım da kəndciliyə, adamlığa görə olub. Amma siz, bu kəndin arvadjan qeyrəti olmayan kişiləri bunu ayrı jür başa düşdünüz. İndi get, gör şalvardan-penjəkdən nəyin var,

qoy qabağına, xırda-xırda fikirləş. Onu da yaxşı yadında saxla ki, bajının namusunu ananın qarnında ikən çəkərlər..."

*****

Qapının jırıltısının eşidilməyi ilə dərhal qaranlığa sindi ki, bajısı onu görməsin. Doğrudan da, otağın işığı açıq qalmış qapıdan enli zolaq kimi onun lap yanında dayandığı ot tayasının həndəvərinəjən uzanıb gəldi. Qaratelin çıxmağı ilə çaydanı eyvandakı səhəngdən suyla doldurub qayıtmağı bir də-qıqəjən anjaq çəkdi. Heç ağlabatan şeyə oxşamırdı ki, tək adam olasan, gejənin bu vaxtinajan oyaq qalasan, üstəlik hələ bundan sonra da çay tədarükü görəsən. Deməli, Murad burdaydı ki, ityosunlu belə əl-ayağa düşmüşdü. Daha gedib nə elədilər, nə danışdilar, bu, Səfi üçün öljəyi günü bilmədiyi kimi qaranlıq bir şey idi. Heç aqla gələrdimi, orda söhbətin ləzzəti gejəylə tən yaridi:

-Bəs Gülab xala buna nejə baxır?

Murad da sual verdi:

-Gülab xalan?!... Yaxşı arvaddı Gülab xalan. Arvadım olduğuna demirəm, adamın üstdə allah var. Sənə də lap düzünü deyim ki, o mənə həmişə qardaş etibarında, bajı vəfasında olub. Onun yerinə kim olsaydı, çoxdan bulaqda-zadda tutub saçlarını yolumuşdu.

-Deyənlərim az idi, sən də bir yandan. Dünən eşidəm ki, Xatın xalanın yasında məni hərbələyirmiş ki, heç eybi yox, görər nə gətirirəm onun başına!

-Həlbət ağızgöyçəklərin, sizi istəmiyənlərin çıxartmasıdır. Aranızı vurmaq qəsdiylə deyib.

-Nə bilim, bəlkə də,-deyib Qaratel də, ümumiyyətlə, o fikirdə olduğunu bildirdi və boynuna aldı ki, çalışır, hər dedi-

qoduya, söz-sova o qədər də inanmasın. Lap axırda isə gülə-gülə belə bir şey danişdı:

-Hələ onu qoyum, bunu deyim. O günü bulaqdan gəlirəm. Bir də baxam ki, Gülab xala... Deyirəm, gülürəm, qızlarla zərafatlaşırıam, görünüm hələ nə eləyir? Gəl, çat, özü də düz göz-lərimin içindən baxır. Hal-xoş elədi, kefimi xəbər aldı. Mənə eşitdirə-eşitdirə Bəyim arvadın o xırda qızı nədi, ona da ki, nə olar adamın anası yanında olmayıanda, elə adam nə bildi, onu da eləyər? O nə pəstahalardı Qara İrbahamin başında o müəllimlə çıxardırmışsan? Gərək qadın qisminin namusu südündən ağ, südündən təmiz ola. Ölsəydim, ondan yaxşıydı. Elə onu bildim ki, qoydum qaçdım. Qorxdum, daha nəsə deyib eləyə, xəjalətimdən ölüm. Sənəyimi də qızlar dalıma götirmişdilər.

Murad zarafata başladı:

-Gör,-dedi,-bir o kimin arvadıdır?

-Bura bax, Murad!

-Nədi?

Qaratel gözlənilmədən xəbər aldı:

-Məni çox istəyirsən, Gülab xalanı?

-Axmaqlama, səfəhin biri, səfəh! Bu nə sualdı? - Muradın, həqiqətən hırslınməyini həm də ondan başa düşmək olardı ki, Qaratelin başını sinəsindən ayırib özündən kənar elədi.

-Qorxursan, injiyəm?-Qaratel düz kişinin gözlərinin içində baxa-baxa mehribanjasına onun ciyinlərindən yapışib yenidən isti sinəsində sıfətinə yer elədi,-qorxma, kinli-zad deyiləm, ürəyində nə tutmusansa, de, amma düz...

Nə təhər ki, ağıllı, üzüyola uşağı öpüb əzizləyərlər, eləjə də Murad Qaratelin alnından öpüb narınja-narınja güldü və:

-Gejələr səni çox istəyirəm,-dedi,-gündüzlər Gülab xalanı.

-Səni heç vaxt aldatmaq olmur, Murad, hətta gejələr də,-Qa-

ratel gözlerini qırıb bij-bij qımışdı.

-Yaxşı, daha sözü çox çeynəmə,-Murad nədənsə səbri kəsilmiş kimi dilləndi.

Qıpqırmızı qızarmış odun sobasının içindəki ağacların çatırtı-sı eşidilir, hardansa, qonşu evlərin hansındansa asta-asta, aram-aram həvələnən hananın yeknəsəq taqqıltısı gəlirdi. Elə bil bu ahəngdar taqqıltılar da anbaan, dəqiqəbədəqiqə ömrü gödələn gejəni öz vaminaja höjjələyə-höjjələyə təkrar edirdi.

-Çey-nə-mə... Çey-nə-mə...

Bir azdan gejənin səssizliyində hər şey sanki ömürlük sükuta qərq olmuşdu...

*****

Belə bir şəbi-yelda dünya üzünə, bəlkə, bir də heç vaxt gəlməmişdi və elə bil təzədən güjlənən qar da onunçon yağırdı ki, qurtarmaq bilməyən uzun gejənin üzünü ağartsın. Kim bilir, indi bu gejənin elə belə gəldiyinə Səfinin özü kimi sevinən ikinji bir adam tapmaq olardı, ya yox? Çünkü Murad ona deyəndə ki, dəyib-toxunma Qaratelə, o indi səndən mənə yaxındı, sözün-filanın olub eləsə, gələrsən bajıngildə dərdləşərik, Səfi fikirləşmişdi ki, onu elə burda, öz həyətlərindəjə qanına qəltan eləmək, yəqin ki, ən azı uşaqlıq olar. Odur ki, demişdi:

-Darıxma, dərdləşməyə yer də taparıq, vaxt da...

Anjaq o heç inanmazdı ki, Murad sözünün üstdə belə möhkəm durar. O hətta vaxtını da demişdi: birisigün, gejəyarısı...

İllah da Səfini yandıran Muradın "eşidəm-biləm, bundan sonra o qızı əl qaldırmışan, öz bəxtindən küs" deməyi olmuşdu.

İndi gullə bilər, Murad bilərdi. Tüfəngçün evə gedib qayıtmadan ötrü ona uzaqbaşı yarımjə saat vaxt lazım idi, artıq

yox...

*****

İt səslərinin qeyb olmağından da bilinirdi ki, gejənin damarı çoxdan qırılıb. İntəhası deyəsən, həyətdə it həvirləşirdi və hərdən-birdən gələn o hənirti-filan da evdən elə eşidilirdi ki, yalnız dünyadan kam alıb uyumuş adam o səsi o jürə eşidə bilərdi.

-Bəs Gülab xala demir ki, gejələr hara gedirsən?

-Əvvəl deyirdi, o vurulmuş nə matah olub ki, ondan yana ev-eşiyindən didərgin düşürsən? İndi də sözünü dəyişib. O, uşaqdı, deyir, duza gedən vaxtıdı, qanib-qandırmır, bəs sənə nə olub? Sənin ondan yekə qızın var axı, heç abır-həya elə-mirsən boy-buxunundan? Güldüm. Görür axı bunu eynimə almırıam, elə ağılda tay gələrsiniz, deyir, yaxşı tutmusunuz bir-birinizi.

Qaratelin sifəti gül kimi açıldı, istilədiyindən yorğanı sinəsindən aşağı çəkdi və soruşdu ki, bəs o, Murad özü buna nə deyir?

-Demək nə lazım? Onsuz da özü bilir hər şeyi, uşaq ha deyil. İndi bir yol deyirəm, gedim gejəquşuma baş çəkim, o kimdi elə, soruşur, olmaya bu da təzədi, xəbərimiz yoxdu?! Yox, dedim, a Gülab, özün allah şahidisən ki, mənim birjə gejəquşum var. O da oylağımı anjaq gejələr gəlir. Yazıq arvad nə qədər yandısa, qayıtdı ki, xoşuna gələrmi, Səfi sənin qızına, arvadına sataşa? Nə deyəydim, qaldım üzünə baxa-baxa. Sonra da başa saldım ki, ona özümdən də çox inanıram, kişi kimi, qılınj kimi arvaddı. Uşaqdımı al dilimə allana? Bilir ki, könlünü almaq niyyətilə deyirəm, elə-belə... O vaxtdan neçə aylardı, sifətimə hələ bir dəfə sax baxdığı olmayıb. Zarafata

salıram, dilə tuturam, bişirirəm, olmur ki, olmur. Get deyir, bu mazaqları öz gejəqusunla, axşamtoyuğunla elə, ta mənim zarafatlıq halım yoxdu.

-Amma mən səni həmişə, gejə də, gündüz də, lap yuxuda olanda da çox istəyirəm, Murad. Heç özüm də bilmirəm, nejə oldu şeytan kimi qəlbimə girdin?!...

*****

Qar kəsmişdi, göyün bir yarısı ulduzla dopdolu idi.
Çölə çıxıb həyətdəki yad iti tulanın yanında görən kimi Murad dedi:

-Sənə dedim axı itinin qonağı gəlib.
Qaratel əlini dodağına tutub ximir-ximir gülərək,-bıy?-elə-di,-qağamgilin itidi ki! Hardan-hara da gəlib e?!
-Onu gətirən gətirib,-Murad astadan dilləndi və daha yubanmadan həmişəkinin əksinə olaraq bu dəfə həyətin tən ortasıyla yox, divarın böyrü ilə sıvişib kərdiliyə addadı, ordan da birbaşa bostan yerinə tullanıb yola çıxdı.
Qaratel bunun səbəbini başa düşməsə də, heç nə soruşmadan həmişəki kimi Murad iydəliyin altını ötənə qədər pilləkənin ayağında gözləyib-gözləyib axırı içəri qayıtdı.

*****

Dünyanın bir üzü qaranlığa, bir üzü tərtəmiz ay işığına idi. O işiq olmadan bu gejənin ayrı bir aləm olduğuna dürüst mə-na vermək mümkün olan şey deyildi. Anjaq elə bu heyndə açılan qəfil güllədən sonra ayın gümüşü sığalı düzün-dünyanın üstündən sanki birdəfəlik çəkilib getdi. Nə vaxtdan idi, kəndin itləri belə quva verib hürməmişilər. Nə vaxtdan idi, bu

kəndin gejəsi belə qəfildən diksinib ayılmamışdı...

Paltarını çıynınə atıb eyvana çıxanda Qaratelin ağlına da gəlməzdi ki, iti dal ayaqları üstdə qalxıb xalis uşaq kürlüyü ilə zing-zing zingildəyən görər... Heyvandan beş-altı addım o yana Səfi dayanmışdı, əlində də tüfəng. Hardasa uzaqlarda, kəndin yuxarılarında bir-birini çağırıan, yuxulu-yuxulu nəsə soruştan adamların anlaşılmaz səsi də gəlirdi.

-Qurban olum, Səfi, ayağının altında ölüm, yazıqdı dəymə, qarğış tökər. Dəymə ona, dəymə, qurban olum, yenə həyət-bajaya həyandı,-deyib Qaratel yalvar-yaxar elədi, anjaq görəndən sonra ki, qardaşı tüfəngi doldurub yenidən ayağa çəkdi,-vurarsan, əlin qurusun,-deyə bu dəfə qara-qara qarğış tökdü,-zəlil qalasan, gözündən olasan, on iki ayı bir yan üstdə yatasan...

İkinji gülə də açıldı və havaya fışqıran qan birjə anın içində təzəjə yağımış ağappaq qarı öz rənginə boyadı. Qaratel yalnız indi, başını eyvanın dirəyinə söykəyib zar-zar zariyanda başa düşdü ki, Murad niyə həmişəki sayaq həyətdən deyil, bostan yerindən keçib gedirmiş...

*****

Görünməz iş: arvad xaylağı olasan, sınmamış süməyünü qulağının dibində qoyalar, səninsə jinqirin da çıxmaya... Bundan da gözlənilməzi hirsı-hikkəsi az-maz soyuyandan sonra Səfinin oturduğu yerdən qəfildən durub balışı qaldırımağı, ordakı siqaretləri səssizjə götürməyi oldu. Amma gejmi-tezmi belə olajağını qadın çoxdan gözünün altına almışdı, çünkü içərinin Muraddan qalma siqaret iyi hələ tam çəkilib getməmişdi və onun bu sözləri dediyi də uzaqbaşı yarımsaat əvvəlin söhbəti ola-olmaya idi: "Başımın altına ikijə siqaret

qoy, elə bil onda evdən kişi həniri gəlir".

-Bu nədi, a şortu? Birjə bu qalmışdı dadanmayasan?

Səfi nəyə görəsə daha heç nə demədi, elə əyri-əyri, yanı-yanı baxıb sakitləşdi, bir də əllərini nəyəsə hazırlaşan adamlar kimi bir-birinə sürtdü. O, tüfəng dolayı halda dizinin üstündə, qapının ağızından üzü bəri oturmuşdu. Elə həmişəki görkəmində: mazut-benzin iyi gələn nimdaş şofer penjəyi, uzunboğaz çəkmə, yanaklı qoyulmuş şapqa...

-Fikirləş bir,-o birdən-birə səsini alçaldıb deyirdi,-sən onun qızıyla yaşıdsan axı. Ağlın qaçıb, başınımı itirmisən? Deyirsən, hamınızi qırıb gedib girim dama? Bə mənim arvad-uşağımın axırı nə olsun? Fikirləş gör, kimnən eşitmisən sən yaşda bir qız uşağı altmış yaşılı kişiyə aşiq olsun?

Fikirləş bir...

Nə fikirləşsin? Fikirləşsin ki, düz iş görməyib? Təzədən nə xeyri? Əgər bu sözlər o günlər ki, Murad gejələri səhərə-jən bu həyətin itini aramsız-qərəmsiz hürdürməyə başlamışdı, onda deyilsəydi, bəlkə də...

Cünki bu günlər o günlər idi ki, hələ bütün yaşıdları kimi Qaratel də Murada dayı deyirdi və o xəlvəti gejələrin birində ki, ta bu həyətin iti Murada hürmədi, tanıyb hürə bilmədi, o vədə Qaratel bildi ki, fikirləşməyinin daha kor qəpiklik əhəmiyyəti yoxdur. İşin tərsliyindən, Murad da o gejə yerini lap şirin saldı:

-Di bəsdi,-dedi,-ta ağlamaq nəyə lazım? O ki belə oldu, çıxıb qoyub gedərəm... Amma məni nahaq söydün, mən səni bu söyüslərsiz də pis başa düşmürəm... Di salamat qal!... Amma gör nə deyirəm!-Murad lap çıxhaçıxda - astanada dönüb barmağını silkələdi,-bu söhbəti bir sən bilirsən, bir mən, bir də iki daş...

Elə doğrudan da, əməlli-başlı çıxıb getdi - səssiz-səmir-

siz, dönüb geri baxmadan...

Bundan sonra Muradın dalınja qaçıb onu geri qaytarma-maqdan ötrü Qaratel taleyi ilə gərək ömürlük barışmış olaydı. Anjaq qaçdı o, qaçıb həyətə endi. Murada iydə kol-larının yanında çatdı. Bu o yer idi ki, ikimi-üçmü addım o yana it bağlanmışdı, yal görmüş kimi ağız-burnunu yalaya-yalaya şöngüüb Murada baxırdı. Murad da ki, elə yeriyirdi, elə bil atdan indijə düşmüşdü.

-Murad!

Elə-belə, dayısız-filansız, Murad, vəssalam.

Murad bijin biriydi: əvvəl nə döndü, nə dindi, nə baxdı.

-Murad!-deyə Qaratel bir də səslədi.

Bu dəfə o yeriyə-yeriyə döndü, ciyninin üstündən baxdı, anjaq yenə dayanmadı.

-Getmə, Murad, qayıt!

Bu dəfə Murad, həqiqətən, ayaq saxladı. Qaratel də ona sanki iki-jə addımda çatdı və atılıb uşaq kimijə kişinin boynuna sarılaraq yaşdan islənmiş yanaqlarını onun təzəjə qırxılmış isti üzünə sürtə-sürtə:

-Yox,-dedi, elə ağlaya-ağlaya,-yox... yox...

Murad onun saçlarını tumarlayıb o gejə o iydə çəpərinin dibində, bəlkə də, ömründə ilk dəfə göz yaşının duz tamında, od istisində olduğunu diliylə, dodağıyla hiss eləyə-eləyə:

-Ay səni,-dedi,-ölmüşün yamanlığına baxırsanmı?

*****

Yolun o yerində ki, bir siqaret də alışdırmaq olardı, Səfi orda da sükandan dördəlli yapışmışdı; baxmayaraq ki, hər şey ötüb keçən bu birjə günün içində sakitləşib əvvəlki qaydasına düşmüsdü, amma yenə də rayona tələsən bu maşının uğultusundan bu dəqiqənin içində də elə bir səs sözülləb gəlirdi ki, deyərdin bəs kimsə onu olduğu kimijə təkrarlayır: "Öldür məni, qağa! Səni el içində başısağrı, diligödək eləmişəm. Amma düzünü de, daha işin düzəlibsə, başlarının kölgəsi o prokuror dostundan daha asılıjağın yoxdursa, çıxıb gəlim evimizə. Sonra məni tanınmaz, bilinməz, yad, uzaq bir yerə verərsən, rədd olub gedər, ta ölünjə gözünə də görünmənəm. Həlbət, mənim də qismətimə bədbəxt olmaq yazılıbmış..."

Bu tənə-təhdiddən sonra Səfinin dili-ağzı qurumuş, gözləri hədəqəsindən çıxmış, gödək boğazı uzanmışdı. O qədər uzanmışdı ki, kəl peysəri çöp kimi nazılmışdı. Bu nə sözlər idi o eşidirdi? Bu qız bu dilləri hardan öyrənmişdi belə? Handan-hana xəbər almışdı ki, o, niyə bədbəxt olur? Gör bir kimlərlə qohum olublar?

"Elə orda başıma daş düşdü ki, arvadınlə sənin felinə uydum. Yadında, məni dilə tutduğun günlər? Deyirdin ki, əgər Məhəmmədə ərə getməsəm, əskiyin gəldiyinə görə səni dama basarlar. Belə oldu bax, sən bilə-bilə, öz işinin xətrinə mənim həyatımla oynadin. Daha fikirləşmədin ki, pişik pişikdir, onu da divara qısnayanda bir gün qayıdır adamın üzünü jırmaqlayar. Di öldür, öldür məni, nə durmusan? Niyə öldürmürsən? Çünkü sən qorxaqsan. Tutulmağından qorxursan, axşamajan içində dostunun evinə jəmdək daşıdığın maşınınçün qorxursan. Qorxursan ki, dostun səndən heç nəyin üstündə üz döndərsin. Amma axı özün də bilirsən, o sənin yox, arvadının dostudur. Sən bunu, onu gətirib evə dadandıran gündən bilirsən. Di gəl özünü

elə aparırsan, guya, heç nədən xəbərin yoxdur. Amma arxayıñ ol! Arvadında o üz ki var, axırı səni sədr də eləyəjək. Eləməsə, it kimi ularam. Yoxsa elə bilirdin, dağda-daşda, qarın-yağışın altında, çoban keçəsinin arasında çürüyəjəksən?! Yoox, o göyçək, qonşubağrıçatlaşdan arvadın sənin əlini elə adamın ətəyinə bənd eləməyib ki, indi beş kişinin biri olmayasan. İndi zaman dəyişib. Pulun-paranın hesabına gədə-güdələr də kişi olurlar. Amma sənə bunu da deyirəm, məni tikə-tikə doğrasan da, doğrayıb qanım süzə-süzə şışə taxsan da, lap Muradı tutdursan da, durub-oturub onun sözünü deyəjəm. Deyəjəm ki, kişi adamdı Murad. Hər yerdə deyəjəm, yasda da, toyda da..."

-Bəlkə, gedib əllərindən öpüm o dəyyusun, ayağına düşüm o qurumsağın? Özünə də şirin-şirin yeznə deyim?! Birjə onu gör-məyəjəksən. İşin quyuğunu onsuz da düydürmişəm. Sənin o kişi adamının başını elə əkdirim ki, bir də qulağının dalını görəndə bu kəndi görsün.

"Onsuz da əlinizdən yaxşı iş gəlməz. Gedin birləşin, bəlkə, başını tez yeyəsiniz. Buynuzlayıb sədrlilikdən saldırınız, üstünə şər atdırınız, o dilsiz-ağızsız, bir elin yaraşığı atının başına nə müsi-bətlər gətirdiniz?!... Həə... Həə... Siz elədiniz... Atları da siz öldürdünüz, itləri də siz güllələdiniz, bu kəndin adamlarını da bir-birinə siz düşmən elədiniz! Siz! Siz! Sən, bir də sənin dostların!"

*****

-Nə vaxt əl çəkəjəksən bu saymazlığından?-bir gün uşaqlar evdə olmayında Gülab Muradın başına ağıl qoyurdu,-özün heç, mən jəhənnəm, bu balalarını yazıq, qaragünlü eləyəjəksən.

Muradın oyun çıxartmağı da dərdli arvadın ağlamağı kimi

idi: əlinin içindəjə...
-İndi də məni uşaqlarla qorxuzursan?

-Ağlın yerindən oynayıbsa, əgər daha ayrı jür fikirləşə bilmirsənsə, qoy sən deyən olsun. Amma sən də kişi kimi buralara qayıtma. Mən uşaqları nejə saxlaram, özüm billəm. Amma bir sözdür deyirəm sənə, qayitsan, mən də bilirəm nə edəjəm.

-Nə edəssən? Körpüdə qoyunlarımı böləssən?-Murad gülə-gülə xəbər aldı.

Gülab durduğu yerdə əl atıb saçını yoldu:

-Bax belə eləyəjəm,-dedi,-belə... belə... Oğlunu da öldürə-jəm, özümü də. Mənə sənin uşağın-zadın lazım deyil. Mən başıma bəla doğammaram, yekəlib səndən artıq olmayajaq ki?!

Muradın Gülabamı yazıçı gəldiyini, oğul adı eşidib ondan yanamı ürəkləndiyini heç bir vəhjlə demək olmazdı, intəhası doğru işə nə söz: o, arvadının biləklərindən yapışib:

-Bəsdir, bəsdir,-deyə səsini başına atdı,-gör itin-qurdun üstümə ayaq aldığı bir vaxtda özünü öldürüb məni yaman gün-lərə qoya bilərsənmi?-o görəndən sonra ki, həqiqətən, Gülab sakitləşib dinməz-söyləməz ağlamağa keçdi, yalan, ya düz belə dedi:

-Ora-bura qaçmağımı baxma, özün ki bələdsən mənə. Düzdü, boynuma alıram, tələdəki yem şirindir, amma dünyada sən mənə hamidan əzizsən, əziz də olaraq qalajaqsan. Nə eləmək olar, bu da bir işdir gəlib başıma. İndi Qurana əl bas-sam da, mənə inanmazsan, amma sonra, hirsin-hikkən soyuyanda səni adam kimi başa salaram ki, bunlar hamısı nəyə görəymiş...

O barədə söz-söhbəti Murad elə buradaja da qurtarıb Güla-

ba tapşırdı ki, bir yaxşı bəzirgani bişirsin, çoxdandır, həsrətdir o bişirən yeməklərə. Yalan-gerçək, onu da dedi ki, guya, onun yeməklərinin dad-tamını heç nə vermir.

Günortaüstü uşaqlar da dərsdən qayıtdılar və həmin gün Murad heç hara gedib eləmədən kürt toyuq kimi balalarını da başına yiğib ta gejə yarıyajan onlarla deyib-güldü. Nə vaxtdan idi, o öz evində, arvad-uşağının yanında belə şad-xürrəm ol-mamışdı.

*****

Qaratel neçə gündən bəri yan-yörəsi tey qan olan it damının yanında vurnuxanların janavar olduğunu onların gözlərinin bir jüt fənər kimi yanmağından başa düşdü və çaydanı tullayıb birbaşa içəri yürüdü. Bir müddət arxası qapıya dayanıb-dayanıb hiss eləyəndən sonra ki, bu qorxu-filan hamısı əbəsdir, əlini ürəyinin üstündən götürüb pənjərəyə yaxınlaşaraq şappan-şappan gulleri olan pərdəni dibə yığdı və baxdı ki, həyət bomboşdur, neçə müddətdən bəri ölüsü ortada qalmış itdən də heç bir əsər-əlamət yoxdur. Təkjə uzun, dəmir zənjir mixdan asılı qalmışdı.

Bir azdan pərdəni sifətinə basıb nə təhər ki, uşaq içini çəkə-çəkə hıçqırar, Qaratel o təhər hıçqırırdı. İndi bundan heç fələk də baş aça bilməzdi ki, o niyə ağlayır: qorxudanmı belə olmuşdu, təkkliymi onu əldən salmışdı, ya bəlkə, itə görə?...

Amma Qaratel sanki elə Muradin gəlməyinə bənd imiş: nə qədər gözlənilməz olsa da, onu qapının ağızında görməyi ilə diz çökməyi yalnız bir an çəkdi və məhz bu hadisədən sonra qəti demək olardı ki, bu həyəjanlar hamısı Murada görəymış...

Murad qapının ağızında, ayaq üstdə, Qarateldən jəmi ikijə addım aralıda bitili daşa dönmüşdü: bu nə iş idi düşdü? Elə birjə bu çatmırıldı? Axı Gülab yazıq özünü öldürdü ki, getmə

oralara, elə bil mənə əyan olub, başında nəsə var, bir çıxajağın olmalıdır... Niyə qulaq asmadı Gülaba? Axı nəyi itmişdi burlarda? Əgər istədiyi Səfidən qisas almaq idisə, nəyə lazımdı bu boyda həngamə? Bunun üçün bu qapıya elə birjə gejə gəlmək də kifayət edərdi ki, dedi-qodu kəndi ağızına alınsın... Elə onda da görədilər ki, Murad hələ Muraddir...

Döndü. Ehmalja, səs salmadan geri qayıtdı. Eyvanı da tərəddüsüz keçdi. Çıxmışdı ki, baş götürüb getsin, intəhası pilləkənin başında dayanası oldu, çünkü bir ayağı gedir, o biri getmirdi... Bir-iki pilləni də elə üzzoruna yendi... Sonra daha bir addım atdı, onun dalınja bir ayrisı da gəldi, üçünjüdə... nə illah elədisə, gördü bu dəfə ayaqlarının heç biri yerimir ki, yerimir... və bildi ki, yox!

Qayıtdı. Düz o yerə ki, Qaratelin dizləri orda qatlanmışdı. O, qadının başını dizi üstə alıb təntiyə-təntiyə bət-bənizi ağarmış sıfətini yumşaqja şillələyəndə məhrəm səslə:

-Nə oldu sənə, ay qız?-deyirdi,-nə oldu birdən sənə? Açı gözlərini, gör nə deyirəm?!

Aradan xeyli keçəndən sonra Qaratelin sıfətinə ehmal-ehmal qızartı çökdü, yavaş-yavaş dodaqlarının altı-üstü nəmçidi, gözlərinin yanı səyridi. Məhz bu qəribə, bu mühüm həyat əlamətlərini görəndən sonra Murad qəhərini heç jür boğub uda bilmədi və gör dünyannın harası idi ki, yaşı altmışı haqlamış, altı qız atası olan bu adamın da yanağında yarma boyda ikijə gilə yaş durmuşdu...

Qaratelin dili söz tutar-tutmaz:

-Bilirsən, nə olub, Murad?-dedi,-nə yaxşı neçə gündür gəlmirsən. Dalbadal üç-dörd gejədir, dalınja milisə göndərirlər, səni tutmağa gəlirlər, özü də bütün kənd yatandan sonra... Çıx qaç, olar ki, elə indi də gələrlər...

Qız belə deyib qollarını Muradın boynuna dolayaraq susdu,

anjaq onun indijə ağlayajağı yəqin idi: səsi aramsız olaraq titrəyir, dodaqları bir yerdə qərar tutmur, tez-tez, fasilə vermədən ud-qunurdu. İntəhası hələ ağlamır, özünə gəlib ağlaya bilmirdi, çünki gözünün yaşı ürəyində, ürəyinin dərin-dərin qatlarında hələ təzə-təzə ilinir, ilinib hələ təzə-təzə yaşı olurdu...

-Ürəyimə dammışdı ki, səni tutajaqlar, Murad. Bilirdim ki, bizimki uzun sürməyəjək. Öldür məni, qoy o günü görməyim. Yoxsa yaziq olaram mən,-deyəndə də o titrəyən barmaqlarını ağızına tutmuşdu ki, sakit, rahat, boğulmadan danışa bilsin, anjaq vur-tut bir-iki dəfə burnunu çəkəndən sonra hönkürtüsü otaqla bir oldu.

Murad uşaq deyildi: onu dilə tutub eləmədən, hətta toxunmadan belə dərhal jiddiləşdi ki, qoy özünü ələ alsın. Deyəndə ki:

-Bəs deyilmi uşaqlıq elədiyin, dəlinin biri dəli, bu nə ağla-maqdı başlamışan? Özün də əlini çək yaxamdan... Kimdi məni tutan?-səsini qaldırmışdı, amma qızın sir-sifətini, qançır-qançır olmuş boyun-boğazını diqqətlə sözəndən sonra ürəyi yuxaldi,-yenə nə olub? Üz-gözünə nə gəlib belə?-soruşaraq onun jamalını oxşadı, dəsmalını çıxarıb gözünün yaşını sildi, yaralarını sığalladı, lap axır-axırda könlünü almaq niyyətilə bir ehmalja burnunun ujuna toxunub,-eybi yox, ağlama!-deyə hələ ürək-dirək də verdi,-sağalar, keçib gedər hamısı. Qardaş şapalağından zaval yoxdu.

Bu sözü deyəndə azja gülümsünən kimi olsa da, ta Qaratel kiriyyənəteyn heç biri bir kəlmə də döndərmədi.

Oturmuşdular, danışib eləmirdilər. Təkjə Qaratel ağlayıb kirimmiş uşaq kimi hərdən-birdən içini çəkib hicqırırdı. Onun bu halına baxıb-baxıb Murad azja gülümsündü.

-Ölməyəsən səni,-dedi,-axırı, məni də aqlatdin, dəli qız! Cox deyirdin, kişilər ürəyi daş olurlar... Düz de görüm qəfildən nə

oldu sənə?

-Tutajaqlar səni, Murad,-qız bunu qəfil xəbər kimi dedi,-bəlkə də, elə indi gəlib apardılar. Vurulmuş elə girəvə gəzir ki, səni buralardaja yaxalasın. Səfinin dostunu deyirəm, bilirsənmi, o sonsuz kopoyoğlunu.

-Belə deee,-sanki Murad ayılan kimi oldu,-bəs hardan bildin?

-Neçə gündü, anadan əmdiyyim burnumdan gəlib. Dustaq kimijə qatib içəri, gejələr milisələr, günlərlər də Səfi özü qarovalumu çəkirlər ki, sənə xəbər eləyə bilməyim. Dünən də milisələr gedəndən sonra elə bir gözüm qalmışdı qapıda ki, görüm Səfi gəlmirsə, qaçım xəbərə. Onda olur axı belə şeylər. Nə vaxt gələ-jeyini dəqiq bilmirsən. Bir də baxırsan ki, tula tayadan düşməmiş özünü yetirib. Ya da görürsən ki, mal yemlənəndə alıb qapının ağzını. Bilirəm, axı nəyə gəlir. Amma yenə də soruşuram: noolub, olmaya bir xəbər-zad var? Yoox, deyir, elə-belə...

Murad təmkinini pozmasa da, görünür, Səfi söhbəti onu bezdirdi ki:

-Sonra nə oldu?-deyə xəbər aldı.

-Evdən çıxırdım ki, qapı döyüldü. Əvvəl elə bildim, sənsən. Ürəyimdə də qoymuşam ki, deyəm, tez ol çıx aradan, güdürlər səni. Qapını açam ki, Səfinin prokuror qağası... Bir ayağı çöldə, biri içəridə, gözləmirdin, deyir? Niyə ki, deyirəm? Həmişə gəldiyin ev deyil, niyə gözləməyim ki? Öz qohumunun evidi, gəlmisən. Gülür... Ay səndə də dillər var haa, deyir... Keçib təklifsiz-zadsız oturub, özü öz diliylə çay istəyir, sonra da soruşur ki, cœurkdən-filandan niyə hazırlamıräm? Deyirəm, bəs eşitməmisiz, gej gələn qonaq öz kisəsindən yeyər? Amma doğrudan da, durdum ki, yemək hazırlığı görüm. Yaxşı, deyir, səni sı-nayırdım görüm, hələ nə eləyirsən, gəl otur, ajlığım yoxdur. Sağ olsun qardaşının arvadını, əntiqə plov süzmüşdü... Sən onu de görək ki, bu işləri nə yerdə qoyaq? Qurudum qaldım ki, bu nə

axmaq söhbətdi başlayıb? Elə bil o da hiss elədi ki, durduğum yerdə nətəri oldum. O saat soruşdu ki, mənim məsələni uzatmaqdan xoşum gəlmir, bəri başdan de görüm nə boyun olursan, qurtarmış Muradı? Özü də elə gülür, elə bil kimsə buna maraqlı bir şey danışır.

Murad sakitjə, heç nə demədən, heç nə soruşmadan, hətta nə-dənsə bir az-maz da gülümsünən kimi qulaq asırdı.

-Yoxsa, deyir, ona elə qulaqburması verrəm ki, dədəsinin to-yu yadına düşər. Dalağım elə onu qapıda görən dəqiqədən sanmışdı, odur ki, əvvəljə özümü heç onda qoymadım ki, bir şey başa düşürəm, ya yox? Bu da gah başlayıb ki, çoxdandır səni görmürəm, maşallah əməlləşmişən, indi qəşəng olmusan, heç qız vaxtı belə deyildin. Gah Məhəmməddən məktub alıb-almadığımı soruşur, özü də javab verir ki, yox, almamış olmazsan, gedəndə öz dilimlə tapşırmışam ki, tez-tez kağız yaz, qoy əmigəlini darıxmasın. Bir də görürsən bu söhbəti burda yarımcıq qoyub, javan olsaq da deyir, bizim də bu yolda az-çox səriştəmiz var, lazım gələndə adamın qulağını elə kəsirik ki, heç ruhu da injimir. Amma əgər bir iş düzəlsə, sənin o diziamaqlı Muradına gözün üstdə qaşın var deyən də olmayajaq. Düzəlməsə, ayrı söhbət. Məsələni elə yavaşlıqla, elə ustufja həll eləyəjəm ki, Muradın heç jinqiri da çıxmayaajaq... Həə, nə deyirsən, razılışırıq, ya yox?! Əjəb adamsız e, dedim, axı mən nə eləyə bilərəm? Özünü deyir, nə uşaqlığa qoymusan? Bilmirsən ki, ölürem səninçün? Ölürsən, dedim, get Mazandarana, bura nəyə gəlmisən? Nə danışırsan, deyir, səni dünyanın daş-qışına tutmamış, hara ölürem? Belə deyir, özü də başlayıb zəvvvar yabısı kimi dişlərini ağardır. Lazım olsa, dedim, məni zərər-zibaya bürüyən tapılar, siz hədər yerə əziyyət çəkməyin. Nejə olur, deyir, o bitli-birəli Muradçının hədər olmur, bizimcün hədər olur? Bura bax, dedim, bilirsən nə var, indi ki, belə oldu,

Murad bilər, mən billəm, yox, əgər başqa ədavətin varsa, get özü ilə çək. Onsuz da ölmüş eşşeyin nalını sökmək köhnə peşənizdi. Bildinmi indi? Qəhbə öz arvadın, öz bajılarındı, axta eşşək! Tüpürüm sənin kişiliyinə! Yoxsa elə bilirdin səni ona görə qulluğa qoyublar ki, əlindən nə gəldi, onu da eləyəsən?!... Daş orda başıma oldu ki,-deyib o, təəssüflə başını buladı,-qabıqasığı əndərmədim təpəsinə. Durub gjij-gij ağlayırdım...

Söhbətin məhz bu yerindən sonra Muradın bir gözü xirdaldı, o biri gözü böyüdü. Sozalana-sozalana fikirli halda:

-Ağlabatan şeydi,-dedi,-məni aradan götürmək çoxdankı kamlarıdı, amma neçə illərdi, əllərinə tutarlı bir şey keçirə bilmirdilər. Bir tərəfdən baxanda yaxşı fürsətdi, ilişdirə bilərlər. İşin də ən pis tərəfi odu ki, Səfinin beli bərk yerdən bağlıdı. Yaman girib o düdüyün qılığına... Eşitdiyimə görə, böyük-səhər kişini ambardar keçirdirlər. Gözü ayağının altını daha heç görməz. Yadında varmı, o yazıq Mahanın oğluna birjə şillənin üstündə beşə il işi də Səfinin əli ilə verdilər. Bunu aləmdən-aləmə hamı bilir.

Murad durdu, təzə siqaret yandırdı, sobaya təzə odun qoyma. Elə bil dedikləri də Qaratelçün təzə şey idi:

-Deyirəm, dünyanın işinə bax, sən allah! Bu kəndin adamlarına əlimdən gələn o yaxşılıq qalmayıb ki, eləməmiş olum, amma bu namərd uşağı, namərd az qalır qanıma yerikləsin. Məsləhət vermişəm, elə biliblər, sədrliyimdən istifadə eləyirəm. Əyri əllərini kəsmişəm, fikirləşiblər ki, ad-sanıma görədir. Bir ara dadanmışdilar kolxozun malına. Bir ara da alverə qurşandılar. Elə o vaxtdan Səfi də qosuldu onlara. Çağirdım hamısını, ağsaqqalları yiğdim, tədbir tökdüm, dedilər bəs paxillığımızdır. Axırda o qədər hirsəndim ki, jızığımıdan çıxıb ana-bajı söşüyü də elədim. Dedim, köpək oğlanları, eşidəm-biləm alver adıyla bir başıpapaqlı ayağını kənddən

qırağa qoyub, anasını ağlar qoyajam. Ondan sonra qoy heç kim məndən injiməsin. Gəlin, dedim, burda şərtləşək ki, xırmando yabalaşmayaq. Nə qədər qolumuzda qüvvət, dizimizdə taqət var, bu kəndin, bu kolxozun yolunda qymalıyıq. Qoy bizdən sonra gələnlər dədəmizi söyməsinlər ki, el-oba üçün gün ağlamayan oğraşlar! Kimə deyirsən?! Tamam arvadın oğlu bunun üstündə kəndi atıb qaçı ki, Muradla bir yerdə, bir kənddə yaşamaq ilanla bir yuvada qalmaqdən betərdi, sən adamı yaşamağa qoymursan. Alsöyüün xırda qardaşı burdan çıxıb gedəndə, dedi, o qədər zakon, zakon deyəjəksən ki, axırı, bir yol baxajaqsan, kənddə özündən savayı, heç kim qalmayıb. Nə olar, həmişə sən sədr olma-yajaqsan ki?! Həlbət, bizlərin də dövrəni gəlib çıxar. Onda sənə Zakon Murad deyənlər çoxdan qarışqalara yem olajaqlar... Həəə, belə-belə işlər, Qaratel qız, bu vələdüznalar, bu firıldaqlar, bu əliyərilər, bu dəyyuslar hardan törəyib artdılar, dünyani nejə doldurdular, baş açammıram. Məni təkləyib ujalardan saldılar, dizlərimi yerə vurdular, yoxsa bu adamlarla nə eləmək lazımidı, mən bilərdim...

Murad susub matdım-matdım tavana baxdı, qollarını qoy-nundan saldı, sonra dərindən köks ötürüb nəzərlərini divarda gəzdirdi, nəhayət, Qaratelin üzünə baxıb gülə-gülə:

-Sən də ki qorxdun, həə?-soruşdu.

Qaratel diliylə heç nə deməsə də, qorxduğunu başıyla bildirəndən sonra kişi dilləndi:

-Mənə də Dədə Murad deyərlər, qız, nə bikef olursan? Bir fikirləş gör, yel qayadan nə aparar?

-Demə, Murad, hamısı it kimi ləc düşüb sənnən, baş götür get buralardan. Sonra ərim salamat olmamış gəlib çıxar, qağamın hırsı-hikkəsi soyuyar, ara yat-yüt olub, iş ovdanına düşəndə qayıdır gələrsən. Yoxsa yazıqdı o qızlar, yazıqdı Güləb xa-

la, günləri qara olar.

-Qurtardıq, a Məcnun qızı,-Murad kürəyi ilə divarın arasına qoymuş balınjı düzəltdi,-qurtardıq bu söhbəti, gejənin gejə söhbəti var.

Qaratel dediyindən dönmədi:

-Çeynənən saqqız tez çürüyər, Murad, axı sən bu sözü niyə deyirsin? Ta o vaxtların keçib ki, qılınlığının dalı da kəsə, qabağı da. Niyə tərslik eləyirsən? Deyirlərsə, deməli, tutajaqlar. Haray bu başdan, iş yoğunlamamış qaç...

-Yaxşı,-deyə Murad gülə-gülə razılaşdı,-tutaq ki, sən deyəndir, getmişəm, yoxam, bəs özün?!

-Ehh, özüm... özüm... Onsuz da özüm olmuşam təpəsi töhmətli, gözü kölgəli, bundan belə nə qorxajam? Yəni qaradan da tünd rəng var?! Həm də biz arvadları sən hələ yaxşı tanımirsan, duz dağıyıq, ha əriyərik, heç qurtarmanıq.

Höjət, inad Muradınsa dünya vejinə də deyildi, zarafat idi ki, eləyirdi:

-Görəsən, məni tutsalar, Gülab xalan çox yanar, ya sən, a dəli qız?

-Biz niyə belə elədik, ay allah?! Niyə belə elədik biz? Niyə? Niyə? Axı sən böyük idin, Murad, niyə belə səhv elədin? Niyə?!-Qaratelin gözləri yenidən öz-özünə, on dörd-on beş yaşlarında ilk sevgi məktubu alan qız uşağının gözləri kimi sakit-sakit, ehmal-ehmal doldu, dolub kipriklərini aşdı,-niyə biz belə günaha batdıq, allah?!

-Bəs ağlamaq niyə, a başıyox?-Murad toxraqlıq niyyətilə dedi, amma əvəzində onun qəhər dolu:

-Murad!-deyən səsini eşitdi.

-Nədi?

-Ay Murad!

-Nədi, nə deyirsin, a gözü yaşla dolanım?-kişi onun saçla-

rını nəvazişlə tumarlasa da, həm bu qəribə sorğu-sualdan, həm də irilib-xirdalan gözlərindən hiss eləmişdi ki, naqafil xəbər eşidəjək. Elə də oldu. Qadın özünü yığışdırıb janını dişinə tutaraq:

-Get burdan,-dedi,-Murad!

Muradın qarabuğdayı sıfəti hələ şirinləşib gülüş olmayan ağappaq bir rəngə bələndi. O, barmağının uju ilə Qaratelin kipriyində silələnmiş yaşı ehmallija, onu injitmədən sildi və şirin-jə-şirinjə güldü.

-Bə belə niyə?

Daha söz deyilmişdi, bərkimək asan idi.

-Get, Murad! Artıq söz lazım deyil. Qurbanın olum, get burdan! Elə indi çıx get! Bu saat! Onsuz da hər şey mənasını itirib.

Duruxa-duruxa, asta-asta olsa da, getməyinə Murad getdi, amma qapının ağızınajan... Orda - astanadaja hiss elədi ki, burdan elə-belə, səssiz-səmirsiz çıxıb gedə bilməyəjək, ya nəsə demək, ya da nəsə eləmək lazımdır. Geriyə də elə bununçün döndü. Uzaqbaşı bir də onunçün ola bilərdi ki, görsün, kim bilir, bəlkə də, lap ömürlük ayrıldıqları bir məqamda Qaratel nə eləyir?

Qadının qapının dəstəyindən yapışib dayanmış Muradı səsləməyi də, qollarını yana açaraq ona sarı yüyürməyi də bir vaxtlar Muradın bu evdən həmişəlik çıxıb getmək istədiyi zaman elədiyi hərəkətlərin sanki eyni idi.

-Axı bu nə tilsimdi, Murad?-deyə qız indi də onun qarşısında diz çöküb sitaş eləyənlər kimi əllərini yuxarı qaldırmışdı,-axı bu nə sehrdir mən düşmüşəm, allah?! Nə?... Nə?... Amma yox! Get, Murad, mən dözməyi də bajararam. Nə istəyirsən elə! Gözlərimi çıxart, səndən ayrı kişi görməyim, saçlarıımı kəs, ona yad əli dəyməsin! İstəyirsən, məni tikə-

tikə doğra, amma bir də buralara dönmə! Eşidirsən, nə deyirəm, Murad?! Qurban olum, dönmə buralara, yalvarıram sənə!...

Murad onun biləklərindən yapışib qaldırdı və kişi kimi söz verdi:

-Dönmə, dönmə də! Nə deyirəm ki?

Amma Qaratel onun ləngidiyini, çıxıb getmədiyini görüb:

-Bəs onda niyə dayandın?-soruşdu.

Javab əvəzində Murad onun çənəsindən yapışaraq qaldırıb sıfətilə üzbüüz saxladı və gözünün birini o jür ki, o qıydı, adamlı yalnız sınaýanda gözü o jürə qıyarlar. Qız da uzun və qəşəng kipriklərini aralayıb onu elə o haldaja görəndən sonra Murad dedi:

-İndi ki, mənimçün belə qorxursan, niyə o vurulmuş dediyinə bir şey boyun olmadın?

Bir vaxtlar Murad Qaratelin başına çox oyunlar açmışdı: ajılayıb saatlarla danişdirmiş, döyüb-söyüb dörd divarın arasında qoyaraq çıxıb getmiş, qayidan gün ağlada-ağlada, gözü-nün yaşıını tökə-tökə onu lümlüt soyundurub sübh səhərəjən beləjə saxlamış, hətta bəzən vəjdə gəlib təzəjə doğulmuş körpəsini yalayan janlı kimi qızı təpə-dırnaq yalayaraq ən qəmli anlarında onun saçlarıyla gözünün yaşıını qurutduğu vaxtlar da az olmamışdı. Ən inanılmazı isə Muradın bu hərə-kətlərindən Qaratelin özünün də kam ala-alə, ləzzət çəkə-çəkə yaşaması olmuşdu. Hətta sonralar Murada dediyinə görə, onu belə sevimli eləyən də məhz elə bu qəribəlikləri imiş... Hərdən sərt, hərdən mülayim, hərdən əzazil, hərdən pilə kimi yumşaq...

Amma ondan - Muraddan belə söz eşitmək?!

Birdən-birə Qaratelin matı-qutu elə qurumuşdu ki, diksinib dümdüz Muradın gözlərinin içində baxındı və görünür, eşitdiyi-

nə inanmadığı üçün bir də soruşası oldu:

-Nə dedin?

-Eşitdiyini!-Murad hətta gülümsündü də və işi şübhə altına alan da elə o gülüş oldu ki, o, jiddimi danışır, ya zarafat eləyir?!

Jiddi, ya qeyri-jiddi, hər halda şillə açıldı və bu elə qəfildən, elə gözlənilməz, həm də elə tutarlı oldu ki, Muradin gözünün qarşısında haçanajan yaşılı-bənövşəyi rənglər oynasıdı.

-Nə əjlafmışsan sən, Murad?! Nejə olub mən səni tanıma-mışam?-Qaratel yaxasından yapışib Muradı ağaj kimijə silkə-ləyirdi,-səninçün nəyəm mən?! Həə, nəyəm səninçün mən?!... De də! De!... Nəyəm?

Gərginlik tədrijən, anjaq çox gej sovuşub getdi, hər şey əvvəlki sakitliyinə qayıdanda otaqda hələ görünməmiş bir sükut yaranmışdı. Qaratel başıashağı idi; sakitjə, əlləri dodaqlarında, böyük günah işləmiş adamlar kimi... Murad üzünü - şillənin yerini ovuşdurur və dinmirdi. Amma elə birinji də onun səsi eşidildi:

-Deməli, belə...-deyib o, köks ötürdü.

-Belə, hələ beş də artıq! Etibarsız insan!-deyən qadının üz-gözündən hələ də nifrət yağırdı.

-Sən düz elədin!-deyib Murad onu oxşaya-oxşaya, ovuda-ovuda bu dəfə ən istəkli balası kimi sinəsinə sıxıb gülümsündü,-bəsdi kürlük elədiyin, bir iş idi, oldu, keçdi...

Nə baş verdiyini yalnız indi anlayan Qaratel dərhal da pilə-yə döndü:

-Belə eləməməliydim, Murad, başa düşürəm ki, düz eləmədim, əlim quruyaydı səni vurdüğüm yerdə. Bağışla, vallah, birdən oldu, bilmədim.

*****

Axır ki, gejənin qulağı sükutdan dəlindi.

-Niyə dinmirsən?

-Dinim, nə deyim?-Murad həvəssiz-həvəssiz javab verdi.

-Qaçmırısan da?

-Səfehsən, Qaratel, vallah, səfehsən. Qaç... Qaç... Axı kişi-lər qaçmırlar. Bir də ki, tutulmaqdı, tutulmaqdı, ta niyə qaçım? Adam tutulanda qaçar?... Qaçım, hara qaçım, allahın al-tindan qaçmaqmı olar?... Təvəkkül allaha, nə olar, olar! Dələ-duzlardan, anasının əmjəyini kəsən oğraşlardan, dəyyuslardan ötrü balalarımı, Gülab xalanı, səni atıb qaçmanam. Qaça bilmənəm, istəsəm də, qaça bilmənəm, Qaratel, heyifsən sən... Qoy deyim, ürəyimdəkiləri sən də bil: əvvəllər sənə ayrı gözlə baxırdım. Səndən itirdiyim günlərin, itirdiyim ad-sanın hayiflarını çıxırdım. İçimdə hamidan xəlvət çəkdiyim ağrıların qisasını səndən alırdım. Deyirdim, qoy görsünlər ki, dəvə nə qədər ölü olsa da, dərisi bir eşşəyə yükdü. Fikirləşirdim ki, Səfi indi qanar adama sataşmaq nə jür olur. Fikirləşirdim ki, üç gün, beş gün, axırı, atıb çıxıb gedərəm. Amma bajarmadım, Qaratel. Bajara bilmədim özümlə. Hara getdimsə, ürəyim burda qaldı, harda oldumsa, səni fikirləşdim. İndi öldürsələr də, diri-dirisi soysalar da, atıb qaç-manam. Nəyim var, hamısı sənində... Axı özün de, ay qara tellim, biz hələ nə yaşamışıq ki, qoyub qaçım da?... Sən hələ mənə bundan sonra gərəksən, Qaratel! Başa düşürsən, nə deyirəm, Gülab xalan mənə oğul doğmadı axı... Doğmadı Gü-lab xalan mənə oğul!... Allaha yalvardım, tanrıya üz tutdum, taledən birjə oğul dilədim, çünkü kişinin oğlu olar, Qaratel, oğlu olar kişinin... Gülab xalan isə hər dəfə dərd doğdu, bəla

doğdu, amma oğul doğmadı... Doğmadı oğul!

*****

Muradı elə o ilin bir yağışlı-çiskinli yaz günündə çağırıb idarəyə apartdılqları vaxtdan bir də gördüm deyən olmamışdı. Murad elə o gedən getmişdi...

II

Sakit bir yay axşamı...

Kənd yeri, yay vaxtı, özü də gül-çiçək qoxusu gələn bir gejə...

Kəndi yenə qurbağaların səsi başına almış, o səsdə ay doğmuş, ulduz çıxmışdı. Bu kənd yenə dünyanın aylı-ulduzlu səmasının bitib-tükənməyən genişliyində gümüşü sükuta batmışdı.

-Aaaz, evdəsən, Qaratel?!.-Qırçının səsi gejənin belə bir vaxtında eşidildi.

Aydın məsələ idi: gələn kimi yenə də başlayajaq ki, dünən filankəs dükandan arvadına alt paltarı alıbmış, amma əyninə dar gəlib. Gədəsi aparıb dəyişməyə, dükançı da qayıdırıb ki, bizim ölkədə bundan yekə alt paltarı tikilmir, bala, get dədənə denən arvadı dəyişsin.

Dünən də gəlib ki, deyir, Muraddan məktub gəlibmiş, yaziş ki, məni elə bir yerə gətiriblər ki, burdan o yana sudan savayı, heç nə yoxdur. Altı ay gejə olur, altı ay gündüz...

-Nə təhərsən, aaz, janıyanmış?-Qırçın həyətə girər-girməz Qarateli xələtlədi,-dayıdostugildən gəlirdim, gördüm bayırda-san, dedim bir baş çəkim görüm nə qayırırsan bu təkliyin əlin-dən... Çətindi, vallah, sənin işin allaha qalib,-oturub yerini rəhatlayan kimi başladı,-deyirəm, aaz, nə təhər araqtanlar var

e, Qaratel, jiji-bajılarından kimsə gedib Gülabin ovjuna qoyub ki, guya, sən demiş olasan ki, gördünmü onu nejə qapı-qapı gəzən qarayaylıq qanjqıq elədim?! Hələ harasıdı, keşkə o qədər ölməyəydim, Muradın qayıdır gəldiyi günü görəydim, onda Gülabə göstərəydim ki, Murad onundu, ya mənim?! Guya, o da demiş ola ki, ləçər getdi alışdı-verişdi, ərimin başını əkdi, balalarımı dədəli yetim elədi... Gedib onun abrını ətəyinə büksənə, aaz? Mən nə iyyamdı görə bilmirəm, yoxsa itdən alıb, itə verərəm onu, vallah!

Qaratel:

-Qurtardınmı?-sualını elə tərzdə verdi ki, gəlin yerindən dik qalxıb mızıldana-mızıldana:

-Bu da mənim yaxşılığım,-dedi,-kül mənim başıma...

-Axı bilmirəm nə görmüsüz bu qapıda?-elə qışqırırdı ki, elə bil Qarateli jin atına mindirmişdilər,-sən gedirsən, Dilpara gəlir, Dilpara gedir, Gülbəmbər gəlir... Gülab elə dedi, Gülab belə dedi, filan elədi, beşməkan elədi... Onu mən özüm bilərəm, nə eləmək lazımdı. Bəs deyilmi məni boğaza yiğdiğiniz? Nə istəyirsiniz axı məndən? Nə vermisiniz, ala bilmirsiniz? Nə? Nə?...

*****

Yağış elə həmin günün səhərisi yağdı. Hardasa uzaqlarda, yerlə üfüqün birləşdiyi səmtdə göy qurşağının yaşlı, al-əlvan zolağı göydən-yerə uzanmışdı. Qızlar bunu görüb səslərini başlarına atdılar:

-Fatma nənə gəbəsini uzatdı, Fatma nənə... Fatma nənə...

Bu o günlərdən biri idi ki, yenə Gülabın dərd içini, yaş gözü nü yeyirdi: iri, ikitağlı pənjərənin qənsərində əli qoynuna, dili yalvarışına dustaq idi.

-Gülab xala! Ay Gülab xala!

Arvadın əli o saat qoynundan düdü: çəpərin o tərəfindən səsi gələn Qaratel idi.

-Ay Gülab xala!

Uzun müddət içəridən səs çıxmadı, handan-hana pənjərənin bir tağı açıldı və Gülabın sıfətini görər-görməz Qaratelin üzü güldü: "Bu bəxt ki, məndədi, yenə qızım olajaq, Qaratel, baxarsan, bir sözdü deyirəm sənə. Onsuz da vaxtına bir şey qalmır Gülab xalanın, vur-tut dördjə ay..."

-Ay Gülab xala!

-Nə isteyirsən, a qan əkən? Başımı qara, balalarımı başıkəsik qoyduğun bəs deyil, hələ mənə xala da deyirsən, a ölməz-it-məz?!

Ayazmışdı, iynəgözü çisələyirdi. Elə bil qövsü-qüzəhin o biri üzünə ağ tül pərdə çəkmişdilər. Bəri tərəfə gün düşürdü. Yarıağ-yarıqara buludların arasından bir parçası gömgöy göyərən səmanın tən ortasında günəş elə alışib-yanırdı ki, elə bil qızıl suyundan indijə çıxartmışdır. Səmanın lap dərinliklərində qayğısız-qayğısız sözən iki qara quş da günəş kimi buludlardan çox-çox qəlbilərdə görükürdü.

-Nə deyirsən de, Gülab xala, gedən deyiləm. Ya qızlardan birini yolla, ya da özün ayağını qoy aşağı, birjə kəlmə sözüm var. Yaxşı deyil durmağım, ordan-burdan görən var.

-Xeyirin olsun, üz iyiyəsi!-Gülab bu sözü Qaratelin səssiz-səmirsiz dayanıb baxdığını görəndən sonra dedi və pənjərəni örtən kimi çəkilib yox oldu. Anjaq heç yarım dəqiqə keçməmiş qapı açıldı və Gülab orda göründü...

Qaratelin üstünə sanki ordu gəlirdi: qabaqda alma tək bir-birinə oxşayan uşaqları, arxada isə qadın özü...

Əjaib bir iş: Qaratel biri o birindən bir qarış uja qızları bağrına basıb üz-gözlərindən elə öpürdü ki, deyərdin bəs öz qarınndan çıxmış dost-dögəmajə balalarını öpür. Astanada əli do-daqlarındajə quruyub qalan Gülabın burda olub-olmamağının

da sanki mətləbə dəxli-filanı yox idi. Amma allah tərəfi, bu dəqiqənin içindəjə arvadın sıfətində gülüşqarışıq elə ilq bir ovqat vardi ki, boylu qadında sirri-xuda idi o şirinlik...

Xülasə...

-Di öldür məni, Gələb xala!-onlar pilləkənin yanında üzbüüz gələndə Qaratel deyirdi,-öz əllərinlə boğ öldür. Nə deyirsən, de indi. Həyasız de, üzünүn suyu tökülmüş de... Qurbanın olum de, Gələb xala, de bəlkə, ürəyindən tikan çıxa. Sənin qarşında mənim günahlarım çox çoxdu, hər nə desən, qəbulumdu.

-Belə durun görüm,-Gələb əl-ayağa dolaşan uşaqları kənar eləyib heç nə deməyən, heç nə eləməyən Qaratelin saçlarından yapışaraq başını artırmanın dirəyinə cirpdı.

-Neynirsən, ay ana?-deyə qızların ən yekəsi - Sənəm aralığa girdi,-bizi xalxla qanlı eləmə, öldürdün ki, yazıçı...

-Qoy görüm nə dilini işə salıb bu çərhəya? Sən nəyinə gərəksən adam göndərdirib bulağa çağırtdırıb bu ləçər?... Elə bilirsən, ağlamaqla ürəyimi yumşaldajaqsan? Əjjirindi sənin, çək... çək...

*****

Yenə həmin bomboş, quş yuvası ilə dolu eyvan... Yenə kül-lük, orda toyuqlarla birgə eşələnən uşaqlar, onların aləmi başına alan çığır-bağırı... Tut... Günəş...

Hamısı köhnə, lap min ilin tanışına oxşayırdı. Axşamlar quşlar da uçub gələr, həyətdəki tənha, quru tutun budaqların-daja gejələyərdi. Elə bil o günəş, o tut kimi bu quşlar da bu həyətin minillik quşları idilər, sanki Qaratel də onların hamisini birbəbir tanıydırdı.

-Qaratel xala!-deyən səs eşidiləndə gün günortadan çoxdan əyilmiş, o quşların qayıdırıb gəlməyinə bir o qədər də vaxt qal-

mamışdı,-anam dedi, gəlsin bizə.

Qadın səsi eşidən kimi sıçrayıb həyotə yendi, qızı qujaqlayıb bağırna basaraq üz demədi, göz demədi... öpdü, çünkü qızdan bir az-maz süd qoxusu gəlirdi, bir az-maz qızlar bulağından hələ təzə-təzə su içən qızın qoxusu gəlirdi, ən çox da Muradin məhrəm iyi və o süd qoxusuya, o qız qoxusuyla, Muradin o məhrəm iyi ilə Tutu Qaratelə elə belə, dost-doğma da olmaliydi... Odur ki, Qarateldən bundan başqa, söz göz-ləmək də ağılsızlıq idi:

-Qurban olum sənə, Tutu, həmişə gəl bizə, sənə öz balam kimi baxaram, yaxşımı? Axi özümünküsən sən. Bu ev-eşik, bu qapı-baja, lap bu janım da qurbanı sənə. Nəyim var, hamisini sənə verərəm. Biz bu balaja komada hamidan xoşbəxt yaşayarıq,-o, danışığına ara verib qızdan soruşdu ki, yoxsa anasının ağrısındı, gəlib?

Qaratel qızın mızıldanmasından bir şey anlaya bilməsə də, başını aşağı salıb durmasından başa düşdü ki, məsələ, yəqin, elə öz dediyi kimi olar. O biləni, Gülab xalanı onu çağırmağa məjbur eləyən yeganə şey olsa-olsa, birjə bu ola bilərdi. O səbəbdən qız üzünü Haçalıya - qibləyə tərəf döndərib sidq-könüldən:

-Ey yerin-göyün ağası kişi,-dedi,-sən Gülab xalaya bir oğul, bu qızlara birjə qardaş payı ver, yazıqdılar. Neçə illərdi əlləri sənə uzalı qalıb.

Gülab bu sözü Qaratelin dilindən o yağışlı gündə eşitmişdi: "Bu biabırçılıqdan sonra heç vaxt üzünə çıxmağa ürək eləmir-dim, Gülab xala. Amma bilsən ki, daha nələr qalmamışdı bu qulaqlarım eşitməyə, onda özün görərsən ki, məndə də günah yoxdur. Sənəmi də bulağa bundan yana çağırtdırmışdım. İndi özün de, neyləməliydim mən?! Məni elə buna görə söyürdün? Başımı dirəyə elə buna görə çırıldırın? Mənmi tutdurdum Muradi,

Gülab xala? Janımdan da artıq sevdiyim bir adamı mənmi bada verdim? Görüm ona qıyanın qapısı vurulsun... Təndiri od, əyni qırmızı görməsin... O birjə allahdan istəmişəm...".

Gülabin köhnə dərdi sanki bundan sonra təzələnmişdi: "Tutulanda nə olar, iş kişi başına gələr. Məni yandıran o dərddi ki, axı mən bədbəxt hansı günahın yiyeşiydim ki, allah bu sitəmi eylədi mənə? İndi birjə dayaq duranım yoxdur ki, deyəm, ondan sonra ümidi, gümanım bu adama gəlir. Bir gün düşəm ölmə, axırıdı bu yetimlərin. Əmi yox, dayı yox, hamısı da qız uşağı... Gərək, altı dədəsizlə məni bir dərədə qoyduğu yerdə allah fərasətini kəsəydi Muradın. Qalan heç nə eynimə gəlmir, birjə ortalarda qalan balalarını fikirləşəydi bədbəxt"

Qaratel ordan çıxan başını götürüb qaçmış və sonralar onunla jəmi birjə yol yas yerində üz-üzə gəlmışdı. Aralığa salıb utana-utana, əriyə-əriyə arvadın halını xəbər alanda, yaxşı ki, qulağı şəklənmiş sözbaz adamların yanında Gülabdan elə xoş üz görmüşdü ki, deyirdi bəs o vaxtdan üstündən ağır bir dağ götürülüb.

*****

-Aaaz, deyir, Gülabın halı qarışib,-onlar ikilikdə iydəliyi keçən kimi rastlarına ilk çıxan Şamama arvad xəbər verdiyi, ya soruşduğu heç nəyindən anlaşılmayan bir səslə dilləndi və Tutunu Qaratelin yanında görüb,-aaaz, bala, ananın nəyidi, nə olub ona?-deyə əlavə elədi,-dünən sağından gəlirik, kimsə deyir, Gülab yatıb qızı olub, öz-özümə deyirəm, arsızın biri, arsız, ətin tökülsün, sümüklərin ağara qalsın, nənəmdən də yekəsən, təzədən uşaq doğmaq sənin harana yaraşır? Əbülfəzl-Abbas haqqı, çoxun da çox dərdi var. Uşaq istəyəndə ağıl adında şey yoxdu. Bu dünyanıñıodu ki, yeyəsən, içəsən, kef eləyib, ölündə də ölüsən...

-Yatıb ki, anan?-Qaratel yuxudan qəflətən oyadılmış adam

kimi xəbər aldı.

-İki gündü. Axşam Məryəm xala gəlmışdı, deyir, gejə zəfər toxunub.

Onlar üçü də birlikdə döngəni dönüb kəndin axar-baxarına çıxan kimi aşağıdan anlaşılmaz qışqırıq səsələri eşidildi. Bunu görən Qaratel onlara:

-Siz qaçın,-dedi,-mən bu saat ... Bu, nə xəbərdi, ay allah, bu nə işdi gəldi yazıqların başına?-o qaça-qaça öz-özünə təkrar eləyirdi.

Qız idarənin dalında böyür-böyürə vermiş maşınlara birbəbir göz gəzdirib sədrin minik maşını görəndən sonra birjə anlığa ayaq saxladı və dərhal da hərəkətə gəlib yolu o tərəfə adlayaraq sürüjünü hayladı:

-Nəjəf! Ay Nəjəf!

Səs dartıb salxım söyüdün kölgəsində oturmuş adamları tərs üzünə döndərdi, anjaq heç kimdən səs çıxmadı. Bayaqdan bəri dik qoyulmuş şapqalarının arxasından və qırmızı-qırmızı boyunlarından savayı, heç harası görünməyən kişilərin sıfətində ağappaq dişlər peyda oldu.

-Nəjəf!-deyə Qaratel bir də səslədi.

Bu dəfə şəhərdə, dəmiryol vağzalında kassir işləyən əlli yaşlı Nəjəf kişi yerindən dik qalxıb arsız-arsız, şirin-şirin:

-Hay jan!-elədi,-nə buyurursan?

-Ehh, sən də...

Səs "rədd ol başımdan" ahəngində idi, yoxsa o yaşda kişi niyə qayıdib suyu sözülə-sözülə gedəydi ki?

-Səni çağırıram, səni!

-Mənim? -təəjjübündən onun-bunun üzünə baxa-baxa qalan o biri Nəjəf barmağını sinəsinə tuşladı.

Çox keçmədi ki, əsgərlikdən ikimi, ya üçmü ay əvvəl qayıdib, indi sədrin maşınıni sürən bəstəboy oğlanın azja allan-

mış sıfəti o biri sıfətlərin içindən ayrıldı, ayrılib irilə-irilə yاخınlaşdı.

-Nədi, nə olub belə əsirsən, Qaratel bajı, rəngin də aqappaq. Olmaya bir hadisə-zad?...

-Başına dönüm, ay Nəjəf!-deyə heç gözlənilmədən Qaratel yalvar-yaxara başladı,-deyir, Gülab xalanın hali qarışib, mən gələndə arvadlar hamısı ora gedirdi.

-O niyə, durduğu yerdə?

-Qaç maşını tərpət. Bir iş görmək lazımdı, bəlkə, rayona çatdırıa bildik. Lap tez. Yubanma daha!

-Bilirsənmi?-deyib Nəjəf başını qaşıya-qasıya nəm-nüm elədi.

-Tez ol qaç, nə durmusan, bəlkə, allah yar-kar oldu, nə bilmək olar, dünyanın işidi.

-Onda sən get,-Nəjəf tezjə boyun qaçırdığı kimi tezjə də yola gəldi,-sədrə deyib gəlim, yoxsa yaxşı düşməz, özün ki Fərəməz dayını yaxşı tanıyırsan...

*****

Qaratel gələndə Gülabın sıfətində hər şey ülvi bir sakitlikdə qərar tutmuşdu. Ona baxa-baxa heç jür ağrıla gətirmək olmazdı ki, bu bədəndə hər şey artıq özünün son həddindədir. Bənizində hərdən xirdaja səyrimələr olmasaydı, onun yaşadığını güman eləmək belə, qeyri-mümkün idi.

İfadəsiz və qırıplsız gözlər bu varlığın içində nəyinsə - isti bir şeyin həmişəlik söndüyüünü anbaan xəbər verir, bu təndə hər şey sanki öz əbədi heçliyinə qovuşurdu: arvadın sıfətində buz kimi soyuq bir rəng titim-titim titrəyirdi... Bununla belə, o, başının hərəkətiylə Qarateli yanına çağırıa bildi və bu onun sonunuju şüurlu hərəkəti oldu...

-Aparın qızları!-içerini sarmış hönkürtü, vay-şivən səsləri arasından arvadların ən ağbirçəyi olan Seyid Məryəmin səsi eşidildi,-çatdadı bağırları, yazıqdırlar.

Sözünü qurtarıb ağır-ağır qibləsi çoxdan düzəldilmiş Güla-bin baş tərəfinə keçdi: yəqin ki, vaxt idi, onun gözlərini sığaməq məqamı gəlib çatmışdı...

*****

Uşaqlar elə o ilin dağların marala qalan bir gündənə yol-rizin quşlarını uçurda-uçurda, qapıların itlərini daşlaya-daşlaya qaçıb gəldilər, Qarateli eyvanda görər-görməz ağız-ağıza verib uzaqdan aj janavar kimi ulaşdılar:

-Muştuluğumu ver, Qaratel xala! Muştuluğumu! Məhəmməd gəldi, Məhəmməd!...

Qaratel nə vaxtajan yol yenişə götürülən, qayıdıb papaq üçün, nişan üçün ərinin qabağına yüyürüşən, qarğı atlara süvar bir dəstə məhəllə usağından, onların səs-küyündən savayı, heç nə görüb eşitmədi. Amma özü də məettəl qalmışdı: ərinin qabağınamı yüyürüsün, onu burdamı gözləsin? Ya bəlkə, qayıdıb özünü içəridə heç nədən xəbəri olmayan kimi məşğul göstərsin? Birdən-birə belə soyuq hərkəti, görəsən, ayrı məna verməzdı ki?!

Məhəmməd eyvana çatanda eşitdiyi ilk səs uşağın çıçırtısı oldu. O, təpiklə nejə ilişdiridə, qapı taybatay açıldı, tağların yan-yörəsindən toz-torpaq töküldü.

Uşaq qırmızı güllü yorğana bürülü, künjdəki yaylı çarpayının üstündə idi. Məhəmməd üç addım atmaqla onun yanında oldu. Əyilmişdi, qəzəblə tamaşa eləyirdi. Üzünün qanı, qırmızısı hələ əməlli-başlı çəkilib getməyən körpənin böyründə yarı süd dolu şüşədən, yaxasına sanjaqla bərkidilmiş

əmzikdən başqa, heç nə yox idi.

-Qaratel!-deyə Məhəmməd elə otaqdanja qışqırdı.

-Həə, bu saat!-arvadının hardansa aşağıdan - həyətdənmi, zirzəmidənmi, ya təndirəsərdənmi eşidilən səsi elə arxayın, elə sakit bir ahəngdə idi ki, elə bil o kiminləsə çox maraqlı bir şey barədə söhbət eləyir və ondan ayrıla bilmirdi.

Məhəmməd, hər şeydən əvvəl, məhz bunu gözləmirdi, o ümidi də idi ki, arvadı onu görjək qaçıb ayaqlarına qapanar, bağışla məni, deyərək yalvar-yaxar eləyər. Onu başa salar ki, bir işdir olub. Doğrudan, axı həyatda kimin səhvi olmur ki?

Bəs belə saymazlıq olardı? Əsgərlikdən o boyda əri gəlib, onun isə əngi qızışıb, yenə kiminləsə qeybət qırır, hətta iş o yerə gəlib çatıb ki, bu adam maraqlanmış görsün, onu səslə-yən kimdir?

Məhəmməd çıxan kimi Qarateli dördbir yanı adamboyu taxtalarla səliqə ilə dövrələnmiş qoyun aulunda üzü o tərəfə oturub keçini sağa-sağə zümzümə eləyən gördü:

Başında sarı sanjaq,
Ağ sanjaq, sarı sanjaq,
Nə qız oldum, nə gəlin,
Odlara yandım anjaq.

O, səsini alçaldan kimi Məhəmməd dabanını təkrar-təkrar artırmanın döşəməsinə döyüb:

-Karsan, ay eşşək?-dedi.

Qaratel döndü, baxdı, keçini buraxıb qalxaraq, guya, onu birinji dəfə görmüş kimi:

-Buy, sən nə vaxt geldin, görmədim?!-dedi,-mən də deyi-rəm bəs Bənövşədi, janıyanmış çağırır ki, təndir keçdi, deyi-rəm, həə, oldu, bu saat...

Həyətin tən ortasında qarşılaşdırılar. İlk sözü Qaratel dedi:

-Gəlmisən.

O, sual-zad vermirdi, demək istəyirdi ki, deməli, belə, axı-ri gəlib çıxdın. Amma salamsız-kəlamsız, şükürsüz-filansız...

Başındakı təmiz aq çalmadan, nimdaş, qısaqol donun üstündən geydiyi əldə toxunma yun köynəkdən tutmuş ayağın-dakı qaloşlarajan əynindəki hər şey indi Qaratelin qız ərkö-yünlüyündən çox-çox uzaqlarda olduğundan xəbər verən ilk nişanələr idi.

Əri dinib-danışmasa da, Qaratel onun duruşundan hiss elə-yirdi ki, fikri nədir. Əsgər dişlərini elə qıjamışdı ki, Qaratel yubanmadan:

-Vur məni!-dedi,-sakitləşərsən!

O, həqiqətən də, vurdu, amma Qarateli yox, ilk və son zərbə qızın əlində tutduğu badyaya ilişdi, köpüklü, isti, təzə keçi südü qadının üst-başına jalındı. Onun gözləri bir müddət torpağın ehmal-ehmal öz janına çəkdiyi südə dikili qaldı və nəyisə doğma, əziz bir şeyi həmişəlik itirmiş adamlar kimi udqunub ərinin gödəkboğaz çəkmələrindən ensiz, uzun bığ-larinajan zənn ilə sözərək, istehza ilə:

-Kişiləşmişən,-dedi,-maşallah.

-Hürmə!

Hər şeyin elə bununla da bitməsi onun yumruğunu badyaya niyə tutuzdurmasına yaxşı sübut idi. Əgər bu, təsadüf olmasaydı, birinji və sonunju olmayı nə üçün idi bəs? Görünür, Qaratel onu çox yaxşı tanıldıqından sakit təkminini pozub eləmədən:

-Nahaq belə elədin,-dedi,-mən indi, payızın bu vaxtı hardan süd tapajam? Ölər, yəqin, o körpə səhərəjən.

-Birjə itə-qurda küçük saxlamağımız qalmışdı.

-Qızışma görək, ayıbdı, baxırlar. Nə yaman səbirsiz olmus-an. Qalx yuxarı, nə sözün var, gejə teklikdə deyərsən...

Məhəmmədin əli elə havadaja qurudu.

*****

O vaxt, nə vaxt ki dost-tanış da çıxıb getdi, onda kəndə çoxdan çənli-çiskinli bir payız axşamı düşmüşdü. Elə çənçə-nəlik idi ki, ən yaxın qonşu evlərinin işığı da tül pərdə arxa-sındakı kimi zəif-zəif közərirdi. Aradan keçən hər dəqiqə bu evə gejənin ən üzüntülü anlarını yaxınlaşdırırdı. İndimi, bir az sonramı çək-çevir başlanmalıdır: niyə belə elədin? Bə nə oyundu gətirdin başıma? İndi nejə baş gəzdirəjəm el içində? Durub-oturub üzümə tüpürməyəjəklər?

Kim bilir, bəlkə, daha pis...

Qaratel susmaq, deyilənlərin heç birinə javab verməmək, hər şeyi mümkün qədər sakit qarşılıamaq niyyətilə qalxdı. Su, avtava, iri ağ ləyən, dəsmal və sabun gətirdi. Bunu görüb Mə-həmməd də qalxdı. İntəhası elə qalxdı ki, Qaratel onun başını, ayağını yudurtmaq fikrində olmadığını o saat anladı: iki ilin ayrılığından sonra Məhəmmədin evə döndüyü bismillah indiyidi. Qohum-qardaş, tanış-biliş təzəjə çəkilib getmişdi, evdə ikijəjiyi idi, üstəlik də gejə... Yada baş-ayaq yudurtmaqmı düşərdi?

Həqiqətən də, elə oldu. İntəhası Məhəmməd ayrı şeyi bə-hanə elədi: ki bəs yuxusu gözündən tökülür...

-Qaçmır ki, ayağım, səhər gündüz su qoyarsan, əməlli-baş-lı çımrəm!-bunu da Məhəmməd dedi.

Amma o heç yuxusu gözündən tökülənə oxşamırıldı: ta nə vaxtajın Qaratelin o yeri qalmadı ki, öpməsin, əlini gəzdirməsin. Bu o qədər uzun çəkdi ki, axırda, Qaratel lap təngə gəldi. Kim bilir, bəlkə, bu da bir kələk idi?...

-Bəsdi daha, qurtar bu uşaq hərkətlərini, az görməmişlik elə, ta sən yekə kişişən...

-Elə bilirsən bilmirəm, hamısını da bilirəm,-deyib Məhəm-

məd, doğrudan da, özünü bir az yiğişdirdi,-uşaqlar kağızda yazmışdılar. Qırçın deyirmiş ki, aaz, aaz, ağlın-huşun olsun, o söz səni qorxuzmasın ki, ərin saxlamasa, yaman günlərə qalasan. Arvadı ölən gündən qağamın bir gözü elə səndədi, yaman yatmışan döşünə, hər gördükjə elə səni xəbər alır. Dalınja minnətçi yollatmaq fikri də vardı, qoymadım ki, eli bizə güldürmə, harda görünüb ərli arvada elçi yollayalar, ayıbdı... Elə ərinin gəlməyini gözləyir, görsün fikri nədi, boşayır, ya saxlayır? Hələ orasını da deyib ki, aaz, gjj olma, aaz, javana gedən yumruq yeyər, qojaya gedən quyruq... Bilirəm, onların fikri səni mənim əlimdən hansı yolla olursa-olsun almaqdı, amma onu görməyəjəklər. Xud o adamların ajığına mən indi yaxşı bilirəm neyləmək lazımdı. Biz evlənəndən bir neçə gün sonra qulağıma gəlib çatdı ki, bir nəfər deyirmiş: belə arvadı olanın da görən, dərdi-səri olar? Hələ öz dost-müsahibimi demirəm. O yetim Mətləb nədi, eşidəndə ki, fikrim səni almaqdı, anan ölməsin, dedi, a Məhi, bir kefdi bu dünyada görəssən. Soruşuram ki, niyə? Deyir, indi bir sözdü deyirəm də... Mən də uşaq deyiləm ha təzədən, bilirəm ki, sözü hardan atır,-Məhəmməd nəfəsini dərəndən bir qədər sonra yenidən başladı,-amma gərək onların hamısını yandıram, Qırçın-Mırçın da qana ki, heç kim arvadını çöldən tapmayıb... Amma uşağı apar qaytar. Saxlayan tapılar. Nə gəlib bajılara, qatır kimi qızlardı hamısı...

-Zeynəb gəlmişdi aparsın. Gərək ki, onun ərini sən də tanıyırsan. Demə, başkəsənin, qaniçənin biriymiş. Ya mən, deyib, ya bajın. Elə bir adam lazımdı ki, iki ekiz uşaqla sənin özünü saxlasın. Daha neyləyəydi o başıdaşdı? Asanmıdı iki uşaqla evini-ailəsini dağıtmaq? Sənəmi də ki Həşimin qızının toyunda bulaqdan götürüb qaçdılar... Bir də axı dərd elə təkjə bu uşağın dərdi olsayıdı, nə idi ki?-deyib Qaratel çox

üstüörtülü danışdı.

Ya fikri ayrı yerdə olduğu, ya da ümumiyyətlə, bu söhbətə, sən deyən o qədər də diqqətlə qulaq asmadığı üçün Məhəmməd maraqlanmadı, görə Qaratelin dərd dediyi o şey nədi? Amma onu dedi ki:

-Gələndə öldürmək fikrim vardı. Mən içəri girəndə ağlayırdı. Baxdım, baxdım, dedim öldürərəm, tutarlar məni. Həm də fikirləşdim ki, o neyləyib mənə? Sağlıq olsun, mən haqq-hesabımı Muradın özü ilə çəkəjəm, özün də görəjəksən ki, papaq altda nejə oğullar yatıb?!... Amma uşağı mütləq apar, yoxsa biz xoşbəxt olammariq... Bəs niyə dinmirsən?-o, ovjunu Qaratelin alnına dayayıb bir qolayja geri qanırıcı, bəlkə, xəstə-zadsan, elə gündüzdən gözümə birtəhər dəyirsən. Eybi yox,-deyib o bij-bij güldü,-indi əvəzini çıxaram, onda bilərsən, adamı soyuq qarşılıamaq nejə olur!... Himm, nə fikrə jumdu? Çıxım, çıxmayım günükülərin əvəzini?

Nə bilim, ta nə... nə... Bir sözlə, rüsvayçılıq...

Qaratel başını buladı ki, yox... İnjəvara nə fikirləşdi, nə fikirləşmədi, tezjə də fikrindən dönüb,-yaxşı,-deyərək ağ-ag güldü,-sən soyunmağında ol, mən uşağı bələyib qayıdım, yoxsa bir də baxajaqsan ki, burnumuzdan gətirdi,-bu sözləri deyəndə də aradabir işvəli-işvəli göz vurub gülümsünürdü...

O getməzdən əvvəl yükdən yorğan-döşəyi də deyə-gülə tökdü. Təzə, təmiz, ağ mələfə çıxartdı. Balınjin üzünü dəyişdirdi. Döşəyin ən qalını, yorğanın ən yumşağı secdi və gedəndə yenə də gülümsünüb göz vuraraq:

-Mən bu dəqiqə...-deyib qəhvəxanaya, uşaq olan otağa addadı. Məhəmməd isə hər şeyi ilə zifaf gejəsini xatırladan bu otaqda pərqu balınjin, ipək üzlü yorğanın, məxmər döşəyin arasında sanki iki ilin ağrısını janından çıxaran bir şirinliklə gərnəşdi. Hətta arada bir dəfə o biri otaqdan arvadının əvvəljə

"darıxmırsan ki?!" sualına "bə neynirəm, ölmürəmmi?" javabını verib o tərəf-bu tərəfə çevrilərək xoşallana-xoşallana, üzünü yorğanın qırmızı, yumşaq ipəyinə sürtüb,-oxxaayy,-elədi,-oxxaayy!..."

-Hazırsan?-aradan xeyli keçəndən sonra yenidən arvadının səsi eşidildi.

-Bayaqdan,-deyib Məhəmməd arvadına qandırdı ki, qurtarsın, bəsdi onu üzdüyü, elə eləməsin ki, özü durub gələ orə...

-Gözünü yum gəlim,-nəhayət ki, qızın güləş səsi yenidən otaqla bir oldu.

-Di haa,-deyib oğlan gözlərini yumaraq yorğanı da başına çəkdi.

Addım səsləri də elə bu vaxt eşidildi. Elə bil kimsə pillə-kənlə düşürdü. Bir azdan payız gejəsinin uğultusunda o səs də eşidilməz oldu və Məhəmməd sanki qəfildən hiss elədi ki, nə baş verib. Elə tumançaq, lümlütjə o biri otağa götürüldü. Otaq bombos, soyuq və işıqsız idi. İçəriyə təkjə artırmənin dirəyinə bərkidilmiş həyət işığının zəif gözərtisi düşürdü. Bununla belə, stolun üstündəki kağızı görməyə elə o işiq da bəs elədi.

"Sənə elə gəlmirmi ki, biz ayrı-ayrı adamlarıq? Daha indi də uşaq deyilik ki, bir-birimizi aldadaq. Nə qədər udmaq olar bir şeyi? Bütün ömrün uzunu belə yaşamaq olmaz axı. Bilirəm, mən bizim qadınların eləmədiyi, ümumiyyətlə, qadınlığa xas olmayan, nalayıq, qəbih bir iş tutmuşam. Bununçün, bəlkə də, ən ağır jəzaya layiqəm. Amma gej də olsa, indi, iyirmi bir yaşımin içində dərk eləmişəm ki, mən hər şeydən əvvəl, insanam və hamı kimi mənə də bu ömür jəmi birjə dəfə verilib. Gözlərim görə-görə, mənasız yerə onu puç eləmək istəmirəm. İstəyirəm, bunu da biləsən ki, mən ora - Muradın evinə başqa niyyət üçün yox, o uşaqların, o başsız körpələrin mənim ujbatımdan həmişəlik itirdikləri xoşbəxtliyi öz ömrümlə, öz həyatımla qaytarmağa gedirəm. Bir

də axı özün fikirləş: doğrudan, mən nejə getməyə bilərdim? Orda, o evdə, Muradgildə mənim beş balam başsız qalib axı. Hər dəfə onları görəndə nədənsə elə bilirəm ki, Gülab xalanı mən öldürmişəm, o ömrün yarımcıq qalmasının baisi mən olmuşam. Nə isə...

Fikrim sən gəlməmiş çıxıb getmək idi. Amma açığı istəmədim, gəlib məndən ötrü o yazıq uşaqları qanbağır eləyəsən. Axı sənə gej-tez məni görmək mütləq lazımdı... İndi isə, yəqin ki, bunun heç arzusunua da düşməzsən. Bir də səninçün daha yaxşı: sabah kəndə xəbər yayılar ki, Məhəmməd arvadını gejəykən evdən qovub. Ya başını kəsmək istəyirmiş, əlindən birtəhər qurtulub qaçıb. Ehh, o qədər söz çıxartsınlar ki! Sən hələ bu adamları yaxşı tanımirsan... Nejə bilirsən, ağlabatandırımı? Qorxma, heç kimin ağılna da gəlməz ki, sən düz iki saat mənim başımı tumarlamışan. Yatsalar, yuxularına da girməz ki, biz sakitjə, dava-dalaşsız, adam kimi ayrılmışıq. Onda hamı səni əsl kişi kimi tanıyar. Bunu mən də arzulayıram...

Unutdum sənə deyim ki, qızın olmalıydı, amma mən onu xərj elətdirdim. Ana üçün bundan da böyük alçaqlıq yoxdur. Elə bilmə, mən bunu başa düşmürəm. Amma fikirləşdim ki, daha bəsdir, mənə də yaşamaq lazımdır. Bunu ona görə yadına saldım ki, biləsən: sənin qızınla bir təndə ömür sürmək mənimcün çəkilməz əzaba çevrilmişdi. Elə bil mən, hər şeydən əvvəl, içimdə səni yaşadırdım.

Həə, yaxşı yadına düşdü: mənə əsgərlikdən yolladığın məktubların hamısı şkafin üst gözündədir. Birini də açmamışam"

*****

Məhəmmədin kənddən çıxıb getdiyindən Qaratel üçmü, ya dördmü gün sonra xəbər tutdu...

III

Sər-tamam beş ilin ayrılığından sonra Murad dəvə hürküzü-nə bənzər o dağların ən uja bir yalnızda durub kənd-kəsəyi hamidan xəbərsiz seyrə dalmışdı ki, ensiz, dar küçələr boyunja uzandıqja uzanan evlər ordan baxanda böyür-böyürə vermiş ciyni yapınjılı adamları xatırladırdı.

Lap bəriki ev Mürsəl kişinin evi idi. O, Səyyarın qapı-bajası, o da Mirigilin dirrik yeri...

Yadına Miri düşəndə Murad qeyri-ixtiyari gülümsündü: "Aqlama, Miri, qayıdajam, harda olsam, bir gün görəjəksən, qayıdırıb gəlmisəm, çünkü göbəyimin qanı bu kəndə tökülüb... Sən məndən ötrü narahat olma, lap qayıtmamasam belə, bundan heç kimə heç nə olmaz. Onsuz da Gülabın ürəyini elə sindirmamışam ki, bir də məni yadına sala... Birjə o qızlara yazığım gəlir... Uşaqlardan muğayat ol, Miri, onları sənə tapşırıram, səni də allaha..."

Muradgilin öz evlərindən o tərəfdə yeni şiferlənmiş, həyət-bajası çəpərli iki-üç təzə dam-daş gözə dəyirdi. Təkjə divarları ujalıdlımış, damsız bir tikili də vardi. Ya nədənsə Murada elə gəlirdi, ya da həqiqətən, kənd elə sükut içərisində idi ki, adam sövq-təbii fikirləşməli idi: görəsən, kim ölüb, kim qalır? Sağdırımı Əsədxan kişi? Bəs Mütəllim dayı nejə? Qalırmı görəsən?...

Murad kəndə girəndə artıq günün o vaxtı idi ki, hamı işdə-güjdə olardı. Yolda-rizdə özü boyda səhəng və güyümlərdə su gətirən qızlar görükür, qapı-bajada tək-tük yun çırpan, təzək qurudan arvadlar gözə dəyirdi.

Murad Mirigilin döngəsini keçdi, salxım söyüdün yanından ötdü. Min ilin tənha jəvizi də arxada qaldı. Bu da...

Qolboyun ağajlar yekəlib Muradgilin evlərini ötmüşdü, ötüb keçib getmişdi. Darvaza evlə üzbəüz idi və ora çatmağa hələ vardı, odur ki, Murad uça-uça xırdalıb dava illərinin uşağın boyda qalan yolboyu hasardan baxdı, ha boylandı ki, bəlkə, həyətdə bir adamdan-zaddan görüb eləyə, intəhası qısqıvraq, şümal itdən başqa, orda heç bir janlı gözə dəymirdi. Birjə o tərəfdə, bağçanın lap girejəyində, görünür, gej doğulduğundan həyətdə qalan körpə buzov ağaja höruklenmişdi. Bir də köhnə basma yerində, qupquru, narın peyinin içində ikibir-üçbir toyuqlar eşələnirdi.

Sükut idi, qulaqbatran sükut... Hətta tövlə damının üstündəki döşü qıpçırmızı, iri sallaq pipikli ağ xoruzun da sinəsini qabarda-qabarda jani-dildən banlamasına baxmayaraq, bütün kənd sanki ömürlük yasa batmışdı; itlər hürmür, heç kim heç kimi çağırırmır, uşaqların səs-küyü gəlmirdi. Yəqin ki, qurbağalar da axşamın düşməsini gözləyirdilər. Hətta dərənin o tayındakı quzey düzənliyinin tən ortası ilə uzanıb gedən torpaq yoldakıyük maşını da səs salmadan, sanki öz-özünə hərəkət eləyirdi. Bütün kənd yaxıb-yandıran yaz günəşinin altında şirin-şirin uyumaqdaydı...

Murad başını pənjələrinin üstünə qoyub yatmış itin gözlərindən heç jür yayınıb sakitjə eyvana qalxa bilmədi. İt ki, it: darvazanın səsinə oyanan kimi irəli dartınaraq yuvasının yan-yörəsini jırmaqlaya-jırmaqlaya az qaldı dünyani dağıtsın. Səsə evin qapısı açıldı, açılıb tezjə də örtüldü və hətta bir anlığa Murada elə gəldi ki, eyvanda kiminsə başı da göründü. Anjaq heç şübhəsiz ki, gözləri onu aldatmışdı, çünkü həyətə uşaqdan savayı, heç kim düşmədi.

-Məni tanıyırsanmı, nənə?-Murad itin yal qabına çörək qı-

rintisi, külli qalın kütü atıb qayıdan o uşağı saxlayıb soruşsurdu, amma qız qaş-qabağını töküb dinnəz-söyləməz nabələd adamın sifətinəjə tamaşa eləyirdi.

-Adın nədi sənin?

-Jülab,-deyib uşaq burnunun altında mızıldandı və qayıdib çiyinlərini çəkə-çəkə evə tərəf yüyürdü. Ağlına heç nə gətirməyən Murad onun dalınja boyhana-boylana hətta gülüm-sündü də ki, buna bir bax, adını da bilmir. Amma elə oradaja da bu uşağın kimliyinin haqq-hesabını apardı və Mirinin uşağın ölümü barədə düz beş il bundan irəli yazdıgı o yalanın nə üçün olduğunu heç jür bir yana çıxara bilmədi. Murad yaxşı bilirdi, oğlu olmayıb, amma bilmirdi ki, qızı olub və qalır. Gülab da uşaqlara yazdırıldığı məktublarında nə üçünsə bu haqda söz salmırıdı. Birjə dəfə, o da lap əvvəllər yazdırılmışdı ki, görünür, uşağın qismətində yaşamaq yoxumuş... vəssalam.

Kişinin gözü məftil şəridə elə birdən sataşdı; əgər zənni onu yanılmırdısa, lap o qırąqkı uzunətək, beli dar oyma eynən bir vaxtlar Qaratelin əynində gördüyü donun özü idi. Belə bir parçanı bir dəfə ayağı şəhərə düşəndə Murad özü əldən baha qiymətə alıb gətirmişdi və o vaxtlar bütün kənddə Qarateldən başqa, heç kim belə bahalı paltar geymirdi. Amma lap yəqin ki, gözləri onu aldadardı: axı Qaratelin bir vaxtlar kənddə adla deyilən o paltarı hardan düşə bilərdi bura? Bəlkə, Murad yol azmışdı? Heç bu həyat-baja da onun dədə-baba ojağı deyildi?... Özünü itirmiş kişi yan-yörəyə bir də göz gəzdirdi. Elə həmin köhnə ev-eşik idi. Barının uçub-tökülmüş yerlərinə iç üzdən peyin suvanmış, təzək yapılmışdı. Həyatın lap aşağı başında ehmal-ehmal ojaq tüstünlənir, üstdəki iri, qara qazandan burum-burum bug qalxırdı və nədənsə bu dəqiqələrdə bu dost-doğma ojaq öz miskin görkəmi ilə Murada min ilin sığala həsrət qalan qojasını xatırladırdı...

Xülasə...

Eyvanın taxta döşəməsində qopan ayaq səslərinin ağır gəlişindən Murad başa düşdü ki, gələn Gülabdı. Murad qəsdən hələ o tərəfə baxmırı ki, görsün Gülab bu qəfil görüşdən sonra nə qiyamət qopardajaq? Amma o dözə bilməyib döndü və eyvandakı adamı görər-görməz öz-özünə dala-qabağa yırğalanmağa başladı. Görünür, daha dizləri duruş gətirmirdi...

Az sonra düz-dünya yavaş-yavaş aydınlaşdı, yan-yörə əvvelki işığına qayıtdı. Bayaqdan bəri Muradin gözləri qabağında oynasan tünd-bənövşəyi boyalar da tədrijən çəkilib getdi. Artırmadakı qaraltının jizgiləri ehmal-ehmal tamlaşdı, böyüdü, irildi və axır ki, Murad tanıdı onu...

Gün düşürdü deyin, tanımadığı adam duran, it hürən səmtə Qaratəl əli alnında baxırdı. Nə oldusa, birdən oldu: onun əli alnından yenib dodaqlarının üstə düşdü, o özündən yarımjə addım da o tərəfə getməyən səslə:

-Bıy, allah, qurbanın olum,-dedi,-bu kimdiii?!

O dəqiqə də qolunun üstdəki, yumağa gətirdiyi paltarları bir tərəfə tullayıb pillələri üç-üç düşdü. Qaçıdı. Çatdı və ...

...heç it də yiyesinə o jür yalmanmazdı ki, Qaratəl Muradin qabağındaja diz çöküb üz-gözünü onun ayaqlarına elə sürtə-sürtə qalmışdı. Ayrı heç nə, yuxuda sayıqlayanlar kimi təkjə:

-Muraaad,-deyə bilirdi,-ay Muraaad!...

Murad onu qalxızdı, üz-üzə, göz-gözə dayandılar.

-Gülab hanı?-Muradin ən birinji soruştuğu bu oldu.

Qaratelin bayaqdan bəri bütün sifətini bürümüş sevinj giziltiləri bir-birinə bərk-bərk sixdiği dodaqlarındajə itib qeyb oldu.

-Səninləyəm, Gülab hanı?

Qaratel bu səfər də dinmədi. Başını aşağı dikib sakitjə yerə baxırdı.

-Eşitmirsən, nədi?-bayaqdan bəri üz-gözündə tir-tir titrəyən ağrı elə bil Muradın səsindən töküldü.

Bu dəfə Qaratel başı ilə, qışılıb böyründə durmuş uşağı nişan verdi.

-Gülabi deyirəm! Gülabi... Hanı mənim Gülabım?!... Hanı?!...-axır ki, qadının bu lal oyunlarından jana doymuş kişinin səsi bütün həyət-bajanı başına götürdü, intəhası Muradın qadının yaxasından yapışmağı da, onu yır-yır yırğalamağı da bir-jə an çəkdi və o baxdı, baxdı, bir də gördü Qaratelin gözünün yaşı kipriyindən aşağı durub...

...daha heç nə soruştı. Yəni bir şey qalmışdı ki, soruşsun da? Bundan da aydın javab? Əlini jibinə sala-sala, həyətin tən ortasındakı iri, dəyirmi duz daşının üstünə çökdü. Jibindəsə vur-tut üç şey var idi: dəsmal, papiros, kibrit...

Murad ən birinji dəsmalı çıxartdı...

Uşaqların, bəlkə də, kəndin lap o başından gələn güləş səsi isə, deyərdin bəs beşə addimlıqdadı:

-Murad dayı qurtarib!... Türmədən gəlib Murad dayı!... Murad dayı!... Muraa a a a d...

Səs gedib qapıları döymüşdü. Qaybalı kişini, Uzun Hürzadı, Mirtapdıq ağanı, Seyid Məryəmi, Baqqal Alsöyüňü dartıb eşiyyə çıxartmışdı. Bir azdan adam gözlərinə inana bilmirdi; Muradgilin çəpəri elə bil baş bitirmişdi, gətirdiyi bar sifət idi... Anjaq o sifətlərin birjəjiyi də Murada tanış deyildi. Əslində, elə belə də olmalıdır: əvvələn, Muradın sulanmış gözləri yaxşı seçmirdi, ikinjisi də, çəpərin o üzündə duran oğlanlar o oğlanlar idi ki, bığ yerləri hələ təzə-təzə tərləyirdi. Qızlar o qızlar idi ki, Murad gedəndə hələ heç burunlarını da əməlli-başlı silə bilmirdilər. Kişilər idi ki, qojalıb

xırdalmışdilar, qojalıb üçayaq olmuşdular, qojalıb şapqanı papaq eləmişdilər... Bir də ki arvadlar... hansı ki, saçlarına, birçəklərinə dağların düm ağı qarı qonmuşdu...

Nə qədər ki, eyvana tərəf baxmırıdı, Murad hələ oturmuşdu. Papirosunu qurtardı. Atdı. Tüpürdü. Dabaniyla da ayaqladı. Əzə-əzə qarışdırıb torpaq elədi. Döndü ki, səsi gələn qızlarıdı. Eyvanda idilər.

Murad qalxdı. Qızlar qaçırlı, o isə asta-asta yeriyirdi. Bir-birlərinə çathaçatda Muradin qolları açıldı, balalarının gözünün yaşı... Sarmaşıq kimi boynuna sarılmış qızlarını Murad birjə-birjə öpdü, o birinə adladı. Dörd idilər. İki ən böyüyü yox idi. Birinin toyu hələ Murad getməmiş olmuşdu. O birindən - Sənəmdən Murad yerli-dibli bixəbər idi. Biri də, hansı ki, ən xır dası idi, Murad onu hamidan qabaq - itə çörək atıb qayıdanda görmüşdü, elə bayaqkı yerində, Qaratelin böyründəjə qısılıb durmuşdu. Onun donunun ətəyini üzünən bir tərəfinə tutub matdəm-matdəm baxırdı: hələ də sakitləşmək bilməyən itin hürməyinə baxırdı, anasının heykəl duruşuna, çəpərin o tərəfindəki adamlara və ən çox da tanımadığı qonağın üzünə... Murad birjə onu öpmədi. Sakitjə çömələrək uşağın qollarından yapışıb uzun müddət üzünə baxa-baxa onun ağı, yumşaq, koppuş əllərini sir-sifətinə, dodaqlarına sürtə-sürtə qaldı...

Nəhayət, qalxdı. O tərəfə çöndü ki, bayaq orda gözünə adamlar dəymışdı, həqiqətən də, elə orda idilər və nədənsə Muradin dönməyini görjək o adamlar bir nəfər kimi tez-tələsik çəpərdən gödək oldular...

İşin bu yerində Murad Qaratelə və uşaqlara başıyla işarə elədi ki, yuxarı qalxsınlar. Onlar - Qaratel və beş qız dinməz-söyləməz pilləkənə səmt yeridilər və Murad geri dönəndə yalnız birjə anlığa adamların üzünü... dərhal da çəpərin uzanıb onları keçdiyini gördü... və jəmi birjə dəfə quru-quru tüpürdü.

Qalan hər şey gözlənilmədən, qəflətən baş verdi: Muradın aşağı əyilməyi də, qujağını daşla doldurmağı da, bir-birini itə-ləyə-itələyə səs-küy qoparıb küçə yenişə götürülən adamların dalınja düşməyi də...

Həmi qaçırdı, demək olar ki, bütün kənd... Jəmi üç nəfər-dən başqa - Seyid Mirabdulla, Mütəllim kişi, bir də Əlosman. Kim idi onlar?

Seyid Mirabdulla həmin Seyid Mirabdulla idi ki, beş il bundan qabaq Muradı kənddən axırınkı dəfə aparan maşının dalınja düz köhnə dəyirmanın tuşunajan qaçıb kəsə yolla dərəyə - maşının qabağına enərək onu aparanlara:

-Jəddim sizi tutsun,-demişdi,-qoymasanız Muradı görəm...

-Rədd ol yoldan, jəddi belini qırmış, salaram səni bu saat təkərin altına, təzək kimi yastılanarsan,-başını qapının şüşə yerindən çıxarıb bunu deyən sürüjünün səsini eşidən kimi hə-dələyiji tərzdə bildirmişdi:

-Ölümün gəlibəsə, sür!

-Lənət sənə, kor şeytan, hardan peyda oldu bu Ənzəli qə-misi?! Sən ölməyəsən, bir dəli şeytan deyir, apar bunun özü-nü də bas o qoduqluğa, qoy ağılı gəlsin başına, indi ki belə hə-vəsindədi...

Bu həmin Seyid Mirabdulla idi ki, sağ tərəfdə oturan orta-yaşlıya belə hədə-qorxu gəlmişdi:

-Çəkilirəm yoldan, amma körpünü o tərəfə keçməyəjək-sən, aç qulağını eşit!

-Gəl, Seyid, jəddinə fəda olum, gəl sizi görüşdürüm. Mən sizdə gördüyümü görmüşəm, nəfəsin tutar, yazıqdı o doqquz balam...

Bu o Seyid Mirabdulla idi ki, qapı açılan kimi Muradın boynuna sarılıb birjə:

-Sağ-salamat qayıt,-deyə bilmışdı,-allah amanında!

-Ağlama, Miri, qayıdajam! Gözü götürməyənlərin ajığına qayıdajam. Heç olmasa ona görə qayıdajam ki, onlara kim olduğumu sübut eləyim. Mən istəsəm belə, qayıtmaya bilmərəm, Miri! Bu yurd-yuva müqəddəs yurd-yuvadı...

Bu Seyid Mirabdulla həmin Seyid Mirabdulla idi ki, Murada kənd-kəsəkdə, ev-eşikdə baş verən əhvalatların əksəriyyətini yazmışdı, təkjə Gülabin ölümündən savayı... Yazmışdı ki, o gedəndən sonra kənddə nələr olub: Nəjəf kolxozun maşınıni harda aşırıb, qotur Məmmədəli, məktəbdə şuluq eləməyinin üstündə vurub Abuzərin gədəsinin gözünü nejə mayif eləyib, kəhrizin suyu haçandan və niyə quruyub... O, Məhəmmədin arvadıyla dalaşıb, baş götürüb kənddən getdiyini, Qaratelin indi qardaşığıldə olduğunu, Səfinin sədr vəzifəsinə irəli çəkildiyini, gejələrin birində kiminsə Muradgilin tayalarına od vurub yandırdığını da yazmışdı. Onu da yazmışdı ki, belə şeylər üçün qəm yeməsin. O hələ ölməyib ki, dostunun evi-ailəsi dar ayaqda qala, nə qədər ki janında jan var, Murad gələnə kimi o uşaqlara öz balalarına baxan kimi baxajaq...

Mütəllim kişiyə gəldikdə, o vaxt Muradın idarəyə çağırıldılığını eşidəndə ora hamidan qabaq qaçan o olmuşdu.

-Gəldim deyim ki, bu adam bu kəndin yolunda yarı janını qoyub. Bu kəndi kənd eləyən Murad bala olub. Haya-küyə gedib ona toxunsanız, bu kəndin ahi sizi tutar, arxı, dəyirmanı, körpüsü, yol-yolağası dil açıb danışar. Tövləsinin, məktəbinin, klubunun ciyində birjə-birjə gətirdiyi daşı-divarı ağlayar...

Əlosman isə Muradın dünyada, bəlkə də, xətrini ən çox istədiyi kənd javanlarından idi. O vaxtlar kolxoza, bütün rayonda yeganə olan ilk traktoru gətirən bu tökməbədən oğlan hələ indiyə kimi Muradın bir sözünü iki eləməmişdi. Murad işdən götürüləndən jəmi bir ay sonra çıxıb kənddən gedən, vurut birjə il əvvəl arvad-uşaqla qayıdan Əlosmanın Muradla sonunuñ dəfə görüşdüyündən təxminən on səkkiz ilə qədər

vaxt keçirdi...

-Belə çıxır ki, beş ildən sonra bizi güllələmək də bu oğraşaların əlində heç nə olajaq... Daha burda yaşamaq kişilikdən deyil,-bu sözü də düz on səkkiz il bundan qabaq o demişdi...

Onlar, o üç adam, jamaata qoşulub küçə yenişə götürülmə-yən o üç nəfər - Mütəllim kişi, Əlosman və Seyid Mirabdulla küçənin tən ortasında elə bil boy sırasına düzülmüşdülər. Ən qabaqda Seyid dayanmışdı, özü də lap darvazanın ağızında... Ondan altı-yeddi addım o yana Əlosman durmuşdu - üzü qovanı tərəf... Ən axırda isə Mütəllim kişi gəlirdi və Murad bilmədi ki, həqiqətənmi elə idi, ya qayıdır kəndarası maşın yoluyla üzü yenişə götürülən adamları elə darvazanı açan kimi gördüyü üçün idimi ki, birdən-birə ona elə gəldi, duruşundan Mütəllim kişi də qaçan adama oxşayır...

Nə isə...

Murad darvazanı açıb o üç nəfər adamı tanıyan kimi ehmal-jə daşları qujağından tökdü, sonra əlindəkiləri də atıb penjəyi-ni çırpdı. O an ki, Muradla Seyid Mirabdulla qujaqlaşma-liydlər, onda qaçanlar da ayaq saxlamışdılар, hamı könüb ciy-ninin üstündən yönü bəri baxırdı. Onlarsa dayanmışdılار, lap üzbəsürət idilər, anjaq hələ qujaqlaşıb eləmək yox idi. Həm də uzun illərin sirdəsi olan bu iki adam o təhər dayanmışdı ki, elə bil nə isə çox gözlənilməz və qəribə bir iş baş verməli idi. Dərd təkjə Muradin dərdi olsaydı, nə idı ki: elə bil Seyidin də dili-ağzı qurumuş, əli-qolu bağlanmışdı. O, Muradin üzünə, şapqasının altından çıxan çal saçlarına, ələlxüsus, quyunun di-binə düşmüş gözlərinə o qədər lal-dinməz baxdı, baxdı ki, axırda gözlərindən gildir-gildir yaş gəldi və o, dodaqları əsə-əsə:

-Bu nə gündür düşmüsən, Murad?-soruşmaqla dostunu bərk-bərk qujaqlayıb başını onun sinəsinə sıxaraq dəli kimi hönkürdü.

-Nə olub sənə, Miri, sakit ol! Bu da mənə ürək-dirək ver-məyindir?! Görürsən ki, qayitmişam.

-Murad dayı!!

-Osmaan!

Əlosman sevinjindən kişini arxadan qujaqladı və özü də inanmadı ki, dünyanın o vaxtı gəlib çatıb ki, Muradı ortalayıb göyə qaldırıb. Onlar nejə ki, tay-tuşlar edər, eləjə deyə-gülə qujaqlaşış opüşdülər. Murad, oğlan ondan azja aralanan kimi əlini onun ciyinənə şappıldadıb irəli əyildi, bu dəfə onlar yanğısı sönməyən adamlar kimi ağız-ağıza opüşdülər.

-Haçan qayıtmışan?-sualını Murad verdi.

-Həmişəlik qayıtmışam, Murad dayı, arxayı ol!-Əlosman günahı bağışlanmış adam təkin gülümsünüb uzaqqörənliklə dilləndi, çünkü onun bu sualı hansı niyyətlə verdiyini əlinin içi kimi bilirdi.

-Sən çıxdan qayıtmalıydın, Osman, lap çıxdan. O adamlar ki, arxa-dayağım olmaliydi, eldən-obadan didərgin düşüb hə-rə bir tərəfdə baş saxlayırdı. O vaxt sizə elə gəlirdi, məni sə-drlikdən çıxartmaqla hər şeyin sonu çatıb. Siz məni ortada tek qoyub aradan çıxdınız. Nə sən var idin, nə Jamal, nə də Sər-həd. Sizdən sonra da Mahanı tutdular. Əgər kürəyimi söykə-məyə yer tapsaydım, mənə çətin batardılar, amma məni elə təklədilər ki, öz-özümə basıldım.

-Düzdür, biz gej qayıtmışiq, amma qayıtmışiq, Murad dayı. Sən də sağ ol ki, belə əyilməzsən! Həmişəki kimi vüqarını itirməmisən.

Murad burajan özünü yaxşı saxlamışdı. Amma bu, Mütəllim kişiyə görüsənə qədər çəkdi, artıq yox... Elə orda - qojanın dəsmalı gözünə basıb bir əlində çəlik, axsaya-axsaya ona tərəf gəldiyi yerdə yaşı Muradı boğdu. Özü də boğan kimi boğmadı, elə boğdu ki, ikijə kəlməni dili anjaq tutdu:

-Mütəllim dayı?!

O, kişini yarıyolda qabaqladı və dərhal da əyilib ikiqat ol-du ki, bu beş ildə qojalıb, əriyib lap da xırdalan bu balajaboy kişi üzündən rahat öpə bilsin.

-Şükür allah-taalanın böyüklüyüňə, ay oğul, bundan beləsə də kölgən evinin üstündə olar!

Arxası adamlara tərəf dayanmış Muradın ciyinləri elə sil-kələnirdi ki, Əlosman bu sözləri piçiltıyla deməkdən özünü heç jür saxlaya bilmədi:

-Özünü sindırma, Murad dayı, bütün kənd bizə baxır!

Kişi sanki Əlosmanın səsini eşitməyə bənd idi: elə onu bildi ki, birjə dəfə penjəyinin qoluyla gözünün yaşını sildi və sakit səslə:

-Mən bu tülkülərin dərsini indidən verməsəm, allah bilir, bundan sonraki aqibətim nejə olajaq?!... Siz yeriyin evə, mən bu dəqiqə qayıdıram... Keyimək yeri deyil, Miri, düş qabağa, kişini apar yuxarı,-dedi və əyilib yan-yörəyə səpələnmiş daşları yerdən götürərək yenə hay-həşir salıb bir-birini itələyə-itələyə qaçan adamların dalınja düşdü.

Bir azdan onları söyə-söyə, daşlaya-daşlaya qovalayan Muradın səsi çəpərdən çox-çox uzaqlarda, hardasa kəndin içəri-lərində gəlirdi.

1979-1980

Son söz yerinə

Əlli ilin əlli müəmməsi

81-in sentyabrında sevdiyim müəllimlik işindən ayrılib Şahbuzdan Bakıya üz tutanda yazı-pozu ilə bərabər, ordan özümlə iki yara da gətirmişdim: biri mədəmdə, o biri ürəyimdə... İyirmi ilin o lənətəgəlmış mədə yarasına 2002-ci ilin ayazı adamı nahaq söz kimi yandıran bir qış günündə, axır ki, cərrahlar birtəhər əncam qıldılar, amma ürəyimdəkinə tanrı özü də əlac eləyə bilmədi. Günü bu gün, əlli yaşın kürəyini yerə qoyduğum bir vaxtda da o yara hələ öz yerindədi və kiminsə ona çarə edəcəyinə ümidiim çıxdan itib: sağalan idisə, o, bu otuz ildə niyə sağalmırdı?... Üstəlik ortaya gözləmədiyim başqa bir şey də çıxıb. Üzüm allahda qalıb ki, gələ o yara heç sağlamaya; sən demə, qələmimdən çıxan yaxşı-pis nə varsa, hamısını o "yara" yazdırıbmış mənə.

Bunu o yazıları yazanda yox, indi, aradan az qala bir qərinə ötəndən sonra başa düşmüşəm. **Əlli ilin bir xuda sirridi bu, mənimcün...** Olmaya, həm də bir xoşbəxtlik? Bəs nədi, canın odlara yaxıla, səbəbini bilməyəsən! Özü də bir il yox, üç il yox, sər-tamam otuz il. Çox dərin inamımdı ki, əgər bunu bir az da gec, məsələn, on-on beş il sonra bilsəydim, daha məsud olardım; onsuz da mənimki ömrü boyu özünü aldatmaqdan gəlib...

Əlli il məndən ötrü həm də bu deyilən şeydi ...

Qırx yaş başın əlhəd daşıdı, sözünü ona görə demişdim ki, o vaxt elə sanırdım, daha bilmədiyim şey qalmayıb, nə var, mətləbinə yetmişəm. Amma əlli yə vardım da dünyadan sirri sona varmadı. Deyirəm bəs dünənin uşağıyam. Nələri bilmirəmmiş mən? Nələrdən xəbərim yoxmuş mənim?

Əlli həm də bu deyilən şey... Bu sinn, mən bilən, tək dolanbac həyat yollarında nəfəs dərmək üçün bir möhlət yox, həm də olub-keçənlərin sonuncudan əvvəlki haqq-hesabı və özünlə uzun-uzadı çək-çevir yaşıdı. Dilində də əbədi sual: nələr edə bilərdin, amma etdiyin nə?...

Ondan başlayım ki, "Köhnə kişi"ni yazanda odla oynadığımı çox-çox sonralar anladım və mənimcün bu, daha bir həqiqətə açar oldu. Görəsən, nə ağılla ələ qələm alıbmışam o vaxt? İşə başlayanda adam bir fikirləşməz ki, bu meydan nə meydani, burdan bir yana çıxış var, ya yox, ortada at oynadanlar kimlərdi? O vaxt yuxuma da girməzdi ki, özümü bütünlükə ədəbiyyata həsr edə billəm. Heç sonralar da o fikirdə olmadım. Mən böyük ədəbiyyata həmişə, elə indinin özündə də səcdə gözü ilə baxanlardanam. Allah şahiddi ki, o illər çap barədə düşünmək belə ağlıma gəlmirdi. Bir dəli sevdanın vəsfİ idi o yazı... Ona görə demişdim ki, mən elə bil yazı yazmir, sözləri qızıl suyuna çəkirdim. Bu, o vaxtlar idi ki, məsələn, kənd gecələrində qarın dənər-dənər tökməyinə adı gözlə baxa bilmirdim, deyirdim bəs **ulduzları şadaraya doldurub ələyirlər.**

Məndən ötrü zülmət sadəcə bir zülmət deyildi, elə bilirdim, **gecəni dərin və dibigörünməz bir quyuya sallayıblar.**

Koldan-kosdan qorxaq-qorxaq boyunan kənd adamlarına göz qoyanda elə sanırdım, gördüklərim insan deyil, çəpər baş bitirib, gətirdiyi bar sıfətdi.

Gözünün yaşı kipriyindən aşağı duran qadın isə təkcə qəmgin çöhrəsi yox, həm də uzun illər yol gözləyən bir insan kimi öz çəşqin hərəkətləri və heyrətqarışq sevinci ilə də təkrarsız idi...

Dərddən əriyən kişini də ucuz tutub, ağlamağına quruca ağlamaq demədim, ağır-əziz eləyib, yanağında yarma

boyda ikicə gilə yaş durub, dedim.

"Əlini cibinə sala-sala həyətin tən ortasındakı iri, dəyirmi
duz daşının üstünə çökdü. Cibindəsə vur-tut üç şey var idi:
dəsmal, papiros, kibrıt..."

Murad ən birinci dəsmalı çıxartdı"

Bu da bir cür kişi ağlamağıdı. Niyəsini bilmirəm, amma bu
sakit, hay-küysüz səhnədə qiyyə çəkib bar-bar bağırışan
adamların naləsindən də artıq bir fəryad vardı o vaxtlar mə-
nimcün...

Bu, uzaq 80-ci il idi və o cizma-qara da məni candan
eləyən bir afətçün yazılmışdı. Amma yazı yanan qisməti ayrı
cür yazdı və məni də başa saldı ki, bu dünyada yazını bircə
nəfər yazır...

Yazı... özü də pozusu olmayan yazı... Bunu beynimə daha
kimlər yeritmirdi: evdəkilər, "dərdlim" dən hali olan qohumlar,
hətta yaşıd dostlarım da! Guya, məndən ağıllı çıxmışdır, is-
təyirdilər inanım ki, qismətdən artıq yemək olmaz, çox da
inad eləməyim, bir qız nədi, ondan ötrü özümü bu qədər
oda-közə vururam?

Bir qız... Bəyəm o, adicə qız idi? Adicə qızı da ağızında
dilin kimi istəyə bilərsən?...

O dəli sevda, o odlu istək idi məni yerimdən eləyən. Mə-
nim heç kimlə yox, xudavəndi-kərimin özüylə haqq-hesabım
vardı: yaxşı, mən bilməyib səhv eləmişdim, bəs Ona nə gel-
mişdi, O niyə mənə baş qoşurdu? Bəyəm bircə kəlmə sözə
görə adamı cavanlığına bağışlamaq belə çətin şeymiş? Bə-
yəm hər sədaqətsizi mənim günümə salırlar? Fədakarlıq edə
bilməməyin cəzası həmişəmi bu qədər ağır olur? Bəs onda
bu Kişinin adilliyi harda qalmışdı?

...Bakıya "yürüş çantasında marşal paqonu gəzdirən əsgər"
kimi qayıtdım; o yaşda qədərə boyun əymək?... Sübut et-
mək istəyirdim ki, yazılımı da pozmaq olar. Amma gəlib mü-

xənnət əlinə düşdüm və tərslikdən də tanrı dərgahına gedən yolumu bir başqası yox, məhz Uca Mövlənin yazı-pozu işinə Bakıda baxan mirzələri kəsdilər, özü də elə-belə yox, əjdaha kimi...

Gün keçdi, ay dolandı, yavaş-yavaş alnimda köhnə əlif-bayla təzə yazılar da peyda oldu və tezliklə anladım ki, doğrudan, nədi zərlədi, zorla heç nə olmur.

Belə oldu ki, "icimdə ölüm sazağı kimi əsən o səkkiz ilin tufanı təkcə yaxşı yazıçılara yox, həm də ədəbiyyatın özünə münasibətimi büsbütün dəyişdi və mən ədəbiyyatdan adamdan küsən kimi küsdüm - bəlkə də, bu, taledən küsməyimmiş, nə deyim? - və ondan sonra nə yazdım, o "adamdan" küsülü yazdım" ta "Qiyamçı"ya qədər...

Amma indi, əlli yaşın uzaqlığından baxanda bambuşqa şeylər gəlir eynimə. Heç demə, o, taledən küsməyim yox, əksinə, onnan barışmağımış...

O sözü də elə-belə yox, öz pirinin kəramətinə bələd olan adam kimi dilə gətirmişdim ki, mən ədəbiyyata səksəninci illərin sonunda yox, əvvəlində, yəni otuz bir yox, iyirmi dörd yaşimdə - icimdə hələ dağlar uçmamış, adamlara inamım itməmiş - gəlsəydim, tamam ayrı bir ampluada yazıçı olardım.

Mən doğulan kənddə dünyanın ən fərasətli, bəsirətli və ağıllı adamları yaşayıblar. Onlara söz bəyəndirmək hər oğulun işi deyil; onlar nəinki təkcə yerin altını-üstünü bilib, həm də yaxşı mənada, sözün içindən söz çıxarmağı bacarıqlar. Dünyanın gərdişinə dair ən dürüst və qiymətli fikirləri oxumuş adamlardan da qabaq onlardan eşitmişəm.

"Bakıda bundan sonra lap min il ömür sürsəm də, qəhrəmanlarım öz kəndli danışçılarını heç vaxt tərgitməyəcəklər, bilirəm mən bunu, çünkü mən Nursdakı kimi dadlı-duzlu, şirin və ləzzətli danışığdı heç harda eşitməmişəm. Elə mənim öz müəllif dilim də kəndli dilidi. Bəzən doğmalarım belə,

irad tuturlar ki, bə nə vaxt düzələcəm mən, kitabım da çıxdı
düzəlmədim, şəhərdə ev də aldım düzəlmədim, bu nə dildi
yazıram və s. və ilaxır..."

Dünyanın ən ağırsəng, ağırtaxtalı və qalstanlı kişiləri də o
kənddə yaşayıb - Nursda... O səbəbdən Məmməd Araz ki-
mi nəhəngi dünyaya o balaca kəndin bəxş eləməsində heç
bir istisnaya əl yeri qoymayan bir qanuna uyğunluq da görü-
rəm.

"Nə qədər şərəşur, naxələf, nadürüst, kəmfürsət qəhrə-
manım var, mən onları müxtəlif şəhər, vağzal, qatar, yemək-
xana və yataqxanalarda, bir sözlə, adamların bir-birinə harda
daha çox kəf gəlmək imkanı varsa, o yerlərdə görmüşəm"
Ona görə də bu gün adam içində çıxarılaşmış bir sözüm, bir
cümləm varsa, bununçün dünyanın ən düz, ən saf və əxlaqlı
adamlarının yaşadığı, tayi-bərabəri olmayan o yurda - Nurs
adlı o cənnət diyara borcluyam.

"Qiyamçı"ni işləyəndə yazı-pozu deyilən şeyin əzabı ilə
bərabər, zövq-səfasından, iztirabı ilə birgə həzzindən, ağrısı
ilə bahəm nəşəsindən də bəsdi deyincə daddim və inandım
ki, innən belə lap yüz il də o işin dalınca gedəsi olsam, on-
dan artıq ləzzət alan deyiləm, mən ondan allığımı almışam.
Amma tək ona görə deməmişdim ki, "Qiyamçı" mənim son
əsərim olacaq. Həm də ona görə demişdim ki, istəmirdim,
məni oxuyanlar sağ qaldığımı təəssüflənsinlər. Çünkü mən
nə arzusunda olduqlarımı, nə də yazdıqlarımı ürəyimcə yaza
bildim. İndi baxıram ki, ortada olan yazı-pozularım da yaz-
maq istədiklərimin, sadəcə, qaralaması imiş. Bu yaşda özü-
mə eyib bilərəm ki, ciddi, saygılı və sadıq oxucularımın ba-
şını qaralama ilə aldadım. Mən indi tək alın yazısına deyil,
adicə kağız parçasına həkk olunmuş dəyərli bir fikrə də sa-
dəlövhəsinə heyrət edənlərdənəm.

Daha gərək bu da hesabdan silinməsin: əslində mən ya-

ziçi olmağı məhz ona görə arzulamışdım ki, sözün düzünü, xasını, xalisini deyim. Amma heç görmədim əyrilərin işi çəp gələ, həmişə düzləri anası ağlar gördüm. Zaman da o zamandı ki, nəhəngləri belə eşidən yoxdu... Kəsəsi, **adam az qalır yazılıçı olduğuna görə xəcalət çəksin.** İntəhası o var ki, bunu da əlliyə çataçatda, gün günortadan əyiləndə bildim...

Hazırda qarşınızda olan yazıların əksəriyyəti çap olunmaq xatirinə illər önce ya qismən dəyişdirilib, ya da yarı-yarımçıq işiq üzü görüb. Burda ilk çapından iyirmi beş ilə qədər vaxt keçən hekayələr var. Bir daha onlara qayıtmayacağım üçün həmin əsərlərə sonuncu kərə əl gəzdirməli oldum. Hərçənd onların bir neçəsini çap olunduğu adla oxuyanlar da çox azdı. Məsələn, söz düşəndə indi də soruşanlar var ki, niyə mənim "Gözmuncüğü" adlı əsərim olub? Yaxud "Dərd" "Muştuluq" "Başsağlığı"... Onların təkrar nəşrinə ehtiyac daha çox bu üzdən oldu. Həm də istədim, heç olmasa öz balalarım onları təzə əlifba ilə rahat oxuya bilsinlər.

O ki, söz addan düşdü, "Gümüşü gecələr"in əsl adı "Cadugər" idi. O vaxt mən onu heç bir jurnal redaksiyasına aparmadım. "Köhnə kişi"ni yaxına qoymayan həpəndlər, söz yox ki, onu dünəndən qoymazdır. Əsər templana düşəndə əməlli-başlı təpindilər ki, başım xarabdı, nədi, cadugər hara, sovet gerçəkliyi hara, bu haqda bir yaxşı-yaxşı düşünüm.

Bir yurdukeçmişə sübut eləyə bilmədim ki, bu cadugər o cadugərdən deyil. "Həsən Keçəl, ya Keçəl Həsən, nə fərqisi?" cavabından özgə, bir şey eşitmədim və beləcə "Cadugər" döñüb "Gümüşü gecələr" oldu. Heç dəxli var?... Bununla belə, bu gün mən o "yeni" köhnə adı saxlamaq məcburiyyətdən-yəm, çünkü oxular da, ədəbi tənqid də yaxşı-pis o əsəri çox da ürəyimdən olmayan "Gümüşü gecələr" adı ilə tanıyalıblar.

O vaxtdan bu günəcən arada böyük bir zaman məsafəsi

durur. O zaman ki, ona ərgən bir oğul ömrü sıgar. Qis-mətdən də o ömrün ən yaşanmalı çağları dava illərinə, siyasi burulğan və çaxnaşmalar dövrünə düşdü. Bir sözlə, 87-dən üzübəri mənimki yaşamaq yox, can çürütmək oldu və **əlli yaşa elə yetdim ki, elə bil toyum küllükdə calinmiş!**

Doğrudan, bu nə vaxtin əlli yaşıdı? Big yerim təzə-təzə tərləyəndə gördüğüm bir yuxu yadımıma düşəndə indi də ru-hum ehtizaza gəlir. Elə şeylər var, onları hələ də uşaq ağlı ilə eləyirəm. Yaxud olurmu elə şey ki, üstündən nə az, nə çox, düz otuz il vaxt keçə, amma dediyin bircə sözün altını günü bu gün də can ağrısı kimi çəkəsən? Bəlkə, dilə qarşı az-çox həssaslığım da ordan gəlir? Hətta beləsə də, özümü inandırıa bilmədim ki, tale mənə sözün qədrini bilməyi bu yolla öyrədib, əvəzində sevdalı bir ömür bəxş eləməklə düz otuz il başımı aldatmayıb...

Sözümün o yerinə qayıdırıam ki, yadımda behişt ləzzəti ki-mi qalan o baltək şirin xatırələri nə o vaxtlar, nə də sonralar qələmə ala bildim. Əvvəla, kağıza etibar eləmədim. Həm də istəmədim, o munis duyğular öz əzəli hüsnünü itirsin. Düzü, o vaxt heç o sözü də eşitməmişdim ki, sevəndə sevgi romanları yazmışlar. Yoxsa bunu da çox həvəslə səbəblər sırasına qoyardım. Amma indi o barədə bir şey yaza bilmirəmsə, nədənini həm də bunda axtarmaq lazımdı. **Nə olar yaş əllini haqlayanda? Bəyəm bu yaş elə hər şeyin dadının damaqdan gedən çağdı?** Hələ bir yandan da baxıram ki, deməyəsən, nə etibar varmış, elə kağıza varmış.

Amma onu da əlimin içi tək dəqiq bilirəm ki, ikisindən biridi: ya mən, doğrudan, əlli yaşa çatmamışam, ya da kim nə deyir-desin, məhəbbət uşaq xəstəliyi deyilmiş...

Müəllif

yanvar, 2007

KİTABDAKİLAR

səh.

Ürəyi ilə şair, düşüncəsi ilə filosof, qələmi ilə nasir	3
---	---

HEKAYƏLƏR

Gəlin ayaqqabısı	13
Dərd	29
Muştuluq	48
Doğma ocaq	63
Başsağlığı.....	76
Başdaşı.....	95
Gecəyarı hadisə	116
Gözel	143
Halal qan	155
Küçə	178
Şəhər.....	189
Mərənd ölüsü.....	200
Gəlin.....	223

POVESTLƏR

Gözmuncuğu	243
Gümüşü gecələr.....	290
Güldəz	368
Köhnə kişi	434
<i>Əlli ilin əlli müəmməsi (son soz yerinə)</i>	493

Korrektorlar:

**Gülnar Hikmətqızı,
İsmayıł Babayev**

Dizayner:

**Zahid Məmmədov
Rövşənə Nizamiqızı**

Səhifələyici:

ƏLABBAS

(Bağırov Əlabbas Məmmədhüseyn oğlu)

SONUN BAŞLANGICI

(povest və hekayələr)

Azərbaycan dilində
Bakı, Nurlan.2007

Ølabbas _____

Yiğilmağa verilmiş 05.03.2007.
Çapa imzalanmış 09.04.2007.
Şərti çap vərəqi 31,5. Sifariş № 75.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tıraj 500.

---

*Kitab "Nurlan" nəşriyyat-poligrafiya müəssisəsində
hazır diapoziтивlərdən çap olunmuşdur.*
Direktor: prof. N.B.Məmmədli
E-mail: nurlan1959@yahoo.com
Tel: 497-16-32; 850-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.
